

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Lbn

v 462

1099

7

33

11

ՀԱՅ ԱՐԶԱՆՔ

ԿԱՍ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ՀԻՆՆԻ ՆՈՐԱՆԻՍՏԱՆԻԹՈՒԳՈՒԼՍՈՅ ՀԱՅԱԳԱԳԷՆ

ՀԱՅ ԱՐԶԱՆՔ

ԿԱՄ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ՀԻՆ ՆԻՆՈՐ ԵԶԻՍՏԱՐԵԹՈՒԳՈՒԼՍՈՑ ՀԱՅԱՔԱՂԱՔԻՆ

ԱՀԽԱՏԱՍԻՐԵՑ

Հ. ԳՐ. Վ. ԳՈՎՐԻԿԵԱՆ

ՄԻԻԹ. ՈՒՍԷՆ

ՎԵՆԵՍԱ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1904.

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Երբ քանի մը տարի յառաջ անձամբ
ներկայացայ Օրմանեան Ամենա. Ս. Պատ-
րիարք Հօր եւ Իզմիրեանց կտակին մասյ-
ուն Յանձնաժողովոյ պատուարժան ան-
դամներուն, որպէս զի իմ՝ մեծարանացս
հաւաստիքն իրենց ցուցնեմ՝ ու խորին
շնորհակալութիւնս յայտնեմ, այն մաս-
նաւոր շնորհքին համար, որով նուաստու-
թեանս աշխատասիրութիւնները, չէ՛ թէ
մէկ, այլ կրկին անգամ վարձատրելու
քարհաճեցան. — թէ ամենապատիւ Տէրն
ու թէ մասնաժողովոյն այն անդամներն,
որոնց ներկայացայ՝ յայտնեցին իրենց
հաճութիւնն. — ու յորդորեցին, որ աս-
կից ետքն ալ նմանօրինակ գործքեր լոյս
հանելու աշխատիմ. որովհետեւ այս
ուղղութեամբ եղած երկասիրութիւնները

4 462 ~ 60

ՀՏ. 463

շատ օգտակար են, ծածկուած հին քաներուն վրայէն մոռացութեան քողը կը վերցընեն — ու շատ սիրով կը կարդացունին:

Աս քանին վրայ ես ալ համոզուած ըլլալով ու մէկալ կողմանէ յորդորուելով այն քաջարեւիչ խօսքերէն որ ինծի եղան — ասանկ մեծ մարդիկներու կողմանէ — ձեռք զարկի նոր երկասիրութեան մըն ալ: —

Ընթերցողն՝ առաջիկայ գործքին մէջ պիտի տեսնէ ու պիտի ճանչնայ թէ՛ հին ու թէ՛ նոր Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց վիճակը, իրենց հին ու նոր յարաբերութիւնները, իրենց վաղեմի ու նոր քաղաքականութիւնը, ինչ ուղղութեամբ յառաջանալին եւ այլն: Բայց քիչ պիտի չզարմանայ միանգամայն, նշմարելով թէ ինչպէս ազգայինը կամաց կամաց կորսնցուցին իրենց նախնիներուն հոգին, վաղեմի աշխուժութիւնը, լեզուն, սովորութիւններն — ու խառնուեցան օտարագիւններուն հետ. որով նուազցուցին իրենց

հեղինակութիւնն ու յարգը, թէ՛ տէրութեան առջեւ՝ որ յառաջուան պէս հաշտ աչքով չնայեցաւ իրենց. ու թէ՛ շրջակայ ազգերուն առջեւ՝ որոնց հետ հաւասարիւ ուզեցին:

Եղիսաբեթուպոլսեցիք կորսնցընելով իրենց ազգային նկարագիրն, իրենց լեզուն ու արարողութիւնը՝ սրտի ցաւով յայտնելու կը պարտաւորուինք թէ անպատճառ պիտի կորսնցընեն նաեւ իրենց նիւթական կեանքն, իրենց անշարժ ստացուածներն ու յատուկ երկրակալութիւնները, զորոնք պապերնին անխոնջ աշխատութեամբ, գլուխնին ասդին անդին զարնելով ու արին քրտինք մոնելով՝ արդար դրամով գնած են տէրութենէն, որպէս զի ետքէն իրենց թոռները հանգիստ գտնեն, անվրդով կեանք անցընեն ու իրենց ապագայ վիճակն ապահովցընեն:

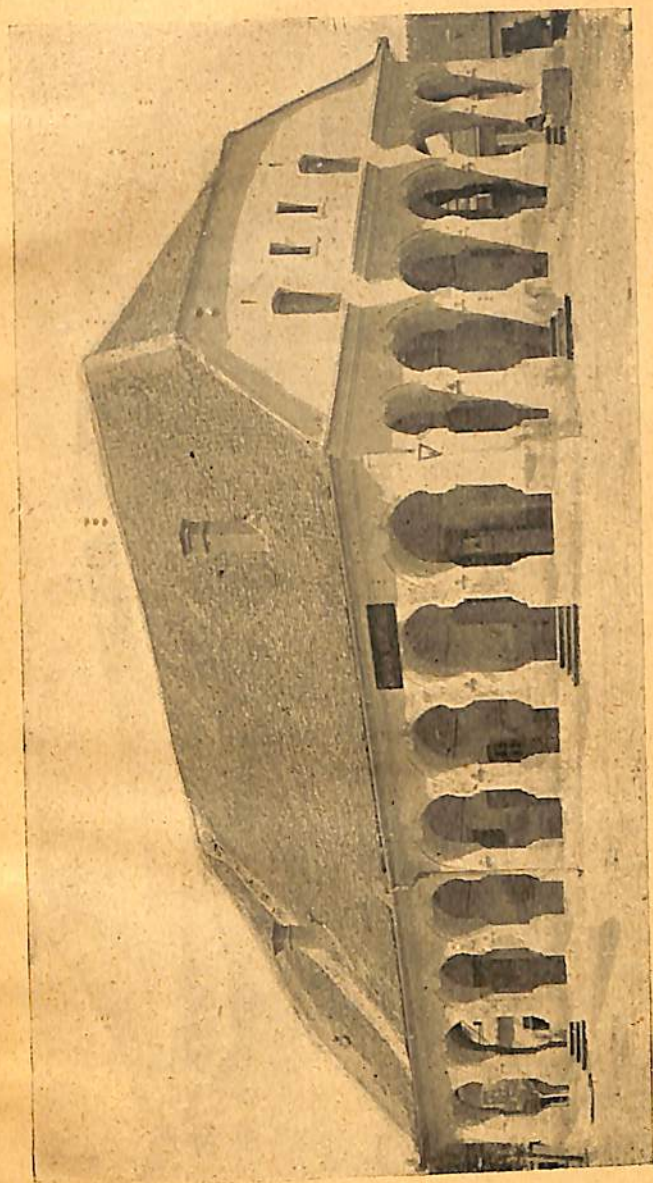
Դարերն անցնելով ինչպէս կը փոխուին տեսութիւնները: — — —

Ջատոնք կարդալով անկարելի է որ մտուրնիս չգայ Հոլանդայի, Իտալիայի, Լեհաստանի եւ ուրիշ տեղերուն ազգային գաղթականութեանց դժբախտ վախճանը. — եւ հարկ է որ յայտնենք թէ՛ մարգարէութեան հոգի պէտք չէ ըսելու, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինը՝ այս կերպով յառաջանալով իրենց վերջին ժամին զարնելէն շատ հեռու չեն: —

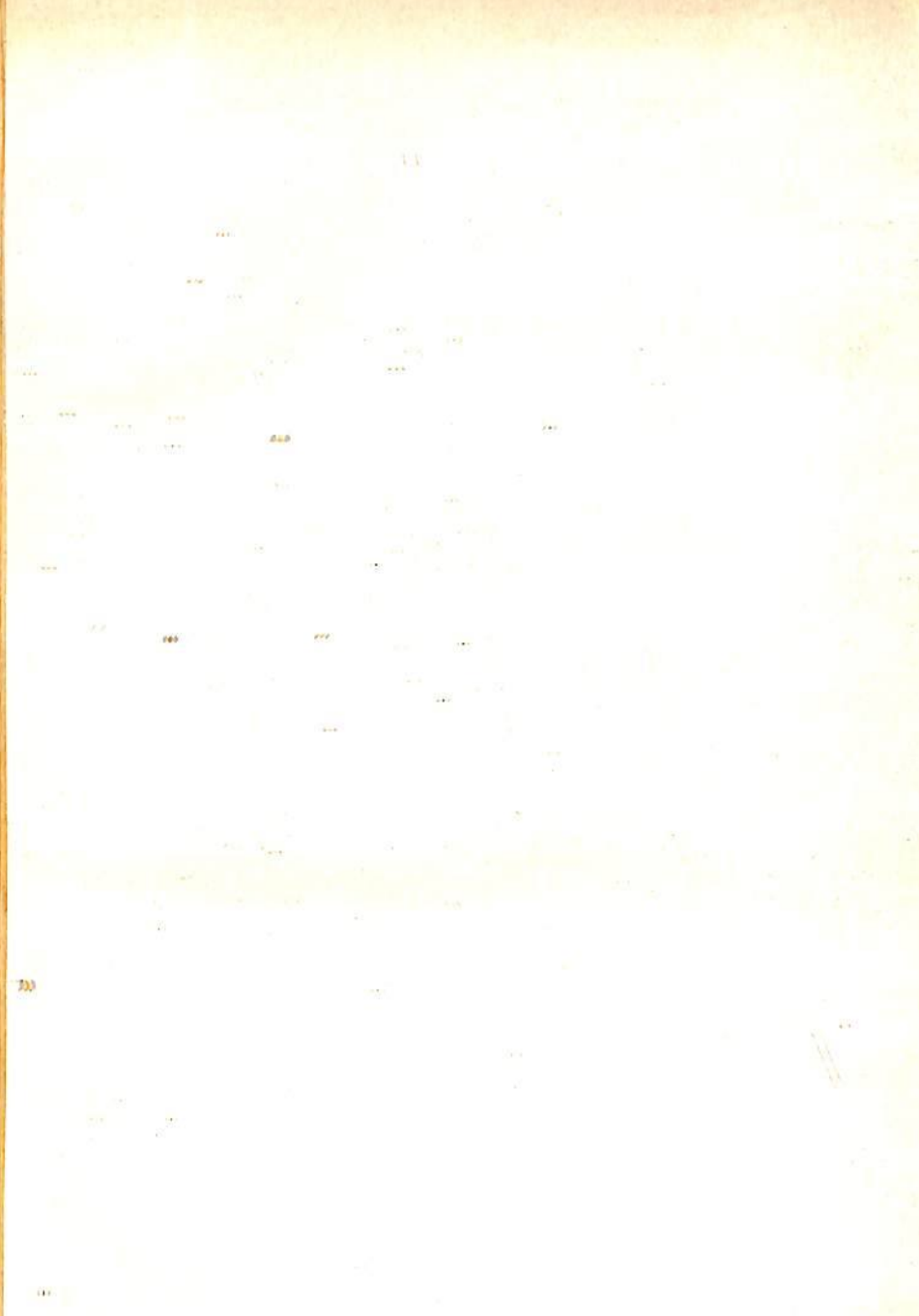
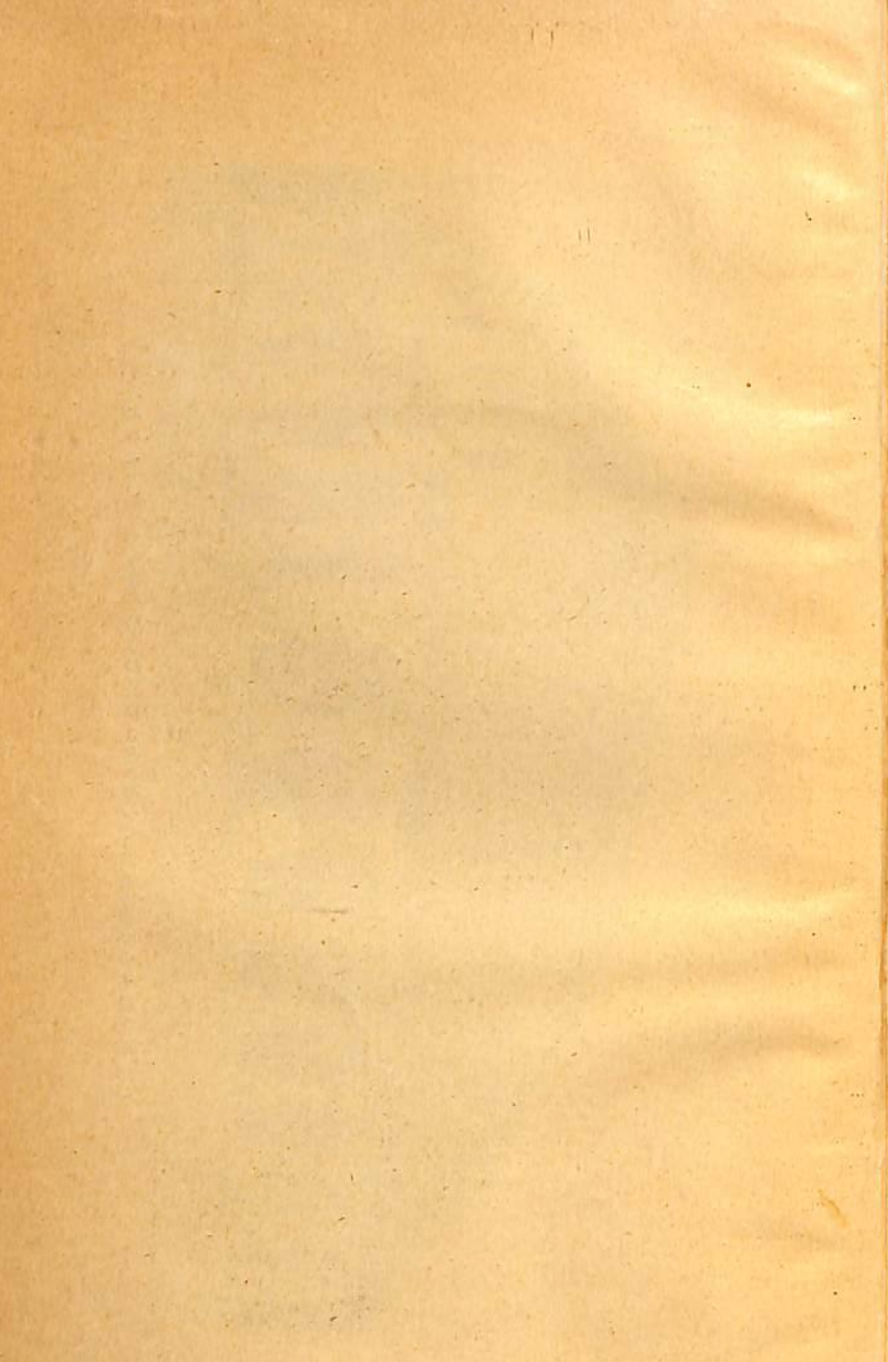
Մենք, մեր կողմանէ աշխատեցանք, որ սպրազայից համեմատ հաւատարմութեամբ գրի անցընենք, ինչ որ ժամանակին աղուաները մեզի համար պահած են: — Միացածն սպրազային կը թողունք:

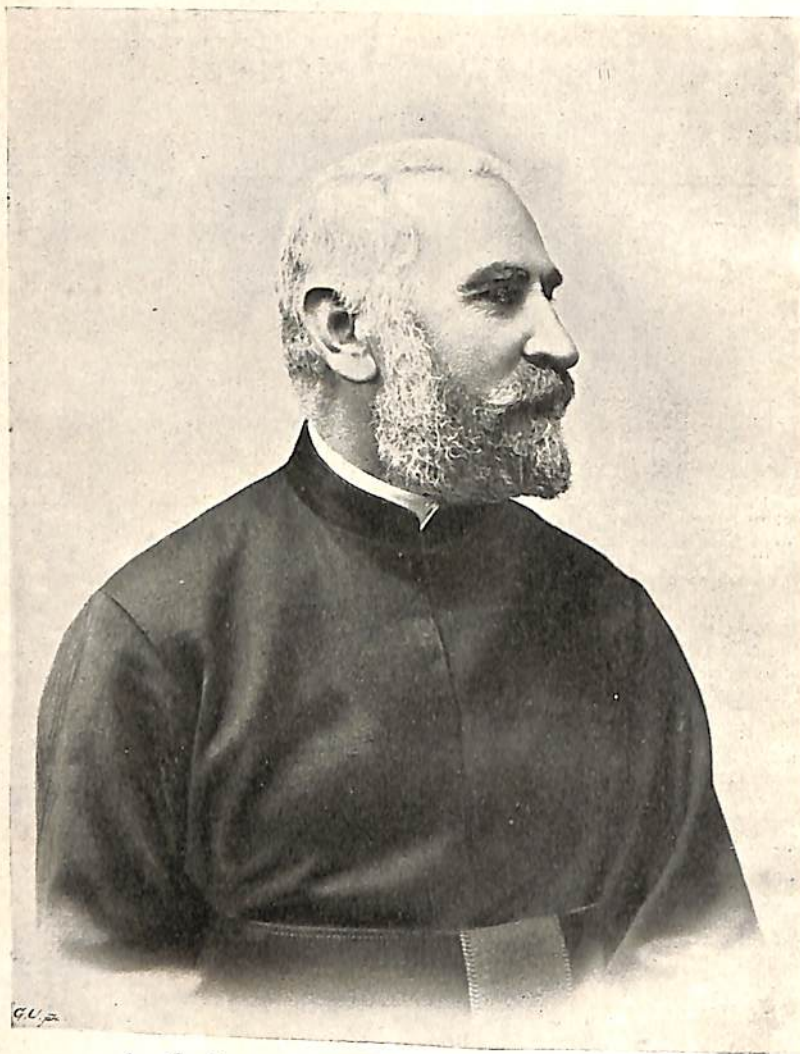
Եղիսաբեթուպոլիս 1904, դեկտ. 25:

Հ. ԳՐԻԳՈՐ Վ. ԳՈՎԲԻԿԵԱՆ

ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍՈՅ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՏՈՒԿԱՆ

Հ. Գեղեցիկ Գրքեր. Գրքերի համար.

[Handwritten signature]

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԴՐԱՆՍԻՆՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՀԱՅԱՐԵՆԱԿ ԳԵՂԵՍԻՆ

1.

Մարգարիտները՝ ծովուն յատակը կը հանգչին: — Լեռանց միայն խորքերուն ժայռուտ ճամբաներուն մէջ ծածկուած ու չկարծուած կիզահողէն (Torf) կ'ելեն աղամանդները:

Բովագործներն՝ որչափ որ աւելի կը մտնեն հանքերուն մանուածապատ ճամբաներուն մէջ, որչափ որ մեծ է իրենց յարատեւութիւնն — ու տոկուն՝ իրենց դիմացկունութիւնն իրենց գործքին մէջ, այնչափ աւելի արդիւնաւոր է իրենց քրտինքն, այնչափ աւելի մեծ է իրենց աշխատութեան վարձքը: Աղէկ գիտեն իրենք, թէ հոն վարը միայն կրնան հասնիլ անանկ աղնուական մետաղներու, վարը միայն կրնան գտնել անանկ պատուական հանքեր, որոնք երկրիս վերին երեսին վրայ չեն գտնուիր...

Հարկ է որ — չսպասելով անապահով ապագային — պատեհ ներկան անոր գործածենք, որ մեր նախնիներէն մեզի մնացած վաղեմի յիշատակաց մնացորդներուն բեկորները ժողովենք ու գործքերն անմահացընենք: Ասոր կը

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ Գ.

պարտաւորեն զմեզ մեր անձին սէրը՝ մեր երկրին ու մեր ազգին ունեցած անջնջելի յիշատակն եւ անշխիւնելի յարումը:

Մեր անունն այն ատեն միայն կրնանք անշաղխ պահել, մեր պարտաւորութիւնն այն ատեն միայն կրնանք կատարած համարիլ — ընդհանուր ճանաչողութեան այն ատեն միայն կրնանք արժանանալ, երբ մեր նախնիներուն յիշատակն անմոռաց կը պահենք, չէ՛ թէ միայն մեր սրտին ու մտքին՝ հապա նաեւ մեր ընկերական կենաց մէջ — աշխարհիս առջեւը:

Ամէն բան պատուական է, ինչ որ անցած ժամանակներուն ակուններէն մեզի հասած, մնացած է:

Մեր աշխատութիւնը — մեր նախնիներուն գործքերը նորոգելով եւ դանոնք քովէ քով բերելով ու երեւան հանելով — կ'ըլլայ մեզի աւելի սիրելի եւ ընթերցողաց անտարակոյս աւելի հետաքրքիր:

Ուստի առաջիկայ գործքիս պաշտօնն ըլլայ՝ մէկ կողմանէ զարթուցանել ճշմարիտ եռանդ ու յարգ ներկայ սերնդեան մէջ՝ անցած ժամանակներէն մեզի մնացած բերքերուն ու պտուղներուն. ու մէկալ կողմանէ ճշմարտել՝ մեզի հետ ապրող ու մեր ետեւէն եկող ծննդոց, որ ատեն մը Գրանսիլուանիոյ եւ ի մասնաւորի Եղիսաբեթութեան ազգայինք, բաւական նշանաւոր տեղ բռնած են ազգային պատմութեան մէջ: —

Նուիրենք ուրեմն առաջիկայ գրութեան առաջին տողերը — Գրանսիլուանիոյ վերին

կառավարութենէն ու ղեկավարական իշխանութենէն — Եղիսաբեթութեան ազգայնոց՝ վաճառականութեան ու այլեւայլ բաներու նկատմամբ տրուած արտօնութեանց, պատճէններու եւ հրամանագիրներու: Անցնինք անկից ետքն, իրենց արուեստական ու հոգեւոր ընկերութիւններուն, եկեղեցական ու քաղաքային ներքին կենացը, քաղաքաբաշխութեան կանոններուն եւ կարգադրութեանց. իրենց մտաւորական զարգացմանը, քանի մ'ազգասէր Հայոց հիմնարկութեանցը, կայսերական առանձնաշնորհութեան կոնդակաց եւ հրապարակական յիշատակարանաց: — Եւ փակենք ըսելիքնիս անով թէ ինչ է Եղիսաբեթութեան աշխատանքայնոց անաստիճանի նուազելուն, եւ ազգայնութեան ոգւոյն՝ այնչափ իյնալուն պատճառը:

* * *

Ազատ վաճառականութիւն եւ արուեստ բանեցընելը՝ թոյլ տրուած էր Գրանսիլուանիոյ ազգայնոց, իրենց՝ այս երկիրը մանելէն անմիջապէս ետքը (Ա. Հատ. էջ 81), թէպէտ եւ ինչպէս ուրիշ տեղ տեսանք, ըստ մասին օտար ժողովուրդներն եւ ըստ մասին ժողովուրդներն գրգռուած տէրութեան պաշտօնատէրները՝ չէին կրնար հաշտ աչքով տեսնել Հայոց առեւտրին այնչափ յառաջացումն ու յաջողութիւնը: Ուստի՝ իրենց ներքին հակառակութեան ու ընդդիմութեան հոգին քողարկելու համար, անուղղակի կերպով ձեռք կ'առնուին ու յառաջ կը քշէին

տէրութեան պաշտօնատէրները: Ասոնք — ինչպէս առիթ ունեցանք տեսնելու — տեղ տեղ կ'արգելուին որ Հայերն աղատութեամբ կարենան կանգնել իրենց առեւտրի վրաններն, որ անոնց մէջ ապրանքներ փոխն, եւ իրենց վաճառքներովը հանդարտութեամբ առուտուր ընեն. (Տես Ա. Հատոր՝ Կատարինէի հրամանագիրը. էջ 320:) — Սակայն ասոնք՝ ինչպէս կ'ենթադրուի, տեղական ու անցողակի բաներ էին: — Ղասն զի չէ թէ միայն տէրութիւնը, հապա մանաւանդ կայսերական տունն իր կողմանէ միշտ յօժար էր ազգայիններուն բարոյապէս օգնելու եւ իրենց աղատութիւն շնորհելու, որ որչափ կարելի է՝ առանց ընդդիմութեան գործքերնին, առուտուրնին յառաջ տանին ու անարգել երթան ան ամէն տեղերն իրենց արուեստակերտներովն ու առեւտրի նիւթերովն՝ ուր որ հարկաւոր տեսնեն:

Արդէն Կարոլոսի եւ Մարիամ Թերեզիայի արտօնութեանց թղթերուն մէջ կը գտնենք շնորհմունք ու հրաման՝ որ ազգայինք իրենց ունեցածովն — ապահովագոյն վիճակի մէջ ըլլալու համար — ազատ ըլլան պարսպապատ քաղաքներն ու դղեակներն ապաւինելու եւ հոն պահելու իրենց թանկագին բաները¹:

Կրնանք ենթադրել մէկալ կողմանէ որ Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարութիւնն ու

¹ Տես Կարոլոսի եւ Մարիամ Թերեզիայի արտօնութեանց թղթերը: Հատ. Ա. էջ 83, 11. — դարձեալ՝ 214, 11:

զինուորական իշխանութիւնն անուղղակի կերպով պարտաւորուած էին նոյն տեսակ արտօնութիւններն ազգայնոց շնորհելու: Ու իրօք կը տեսնենք, որ աս բաները ոչ թէ միայն առանց ընդդիմութեան կը շնորհէին՝ այլ նաեւ անոնց մէջ իրարու հետ մրցելու կը ջանային:

Այսպէս ի մէջ այլոց երբ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք, Գորնիժ՝ Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարին դիմեցին, որ զիրենք ազատ ընէ երկրին վրայ դրուած երթեւեկութեան ընդհանուր արգելքէն, որովհետեւ իրենց մէջ փոխադրական հիւանդութիւն պատահած չէ. կառավարը՝ 1717 հոկտ. 7ին հրամանագրովը կը կարգադրէ թէ այն հրամանն որ, նոյն միջոցին դրուած էր — թէ տիրող տարափոխիկ հիւանդութեան համար, քաղքէ քաղաք երթալ ու երթեւեկութիւն ընել չ'ըլլար — Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայոց համար չէ:

Ահա հրամանագրին թարգմանութիւնը:

“Ստոյգ է որ վերին կառավարութիւնն իր հրամանագրին զօրութեամբը — նկատելով ժանտախտ հիւանդութեան (Contagiosus morbus) տարափոխութիւնն — արգելեց վաճառականներուն, որ ոչ թէ միայն տօնավաճառներու չերթան, հապա նաեւ որ երկրիս մէջ ալ աս դին անդին չճանապարհորդեն. — այսու ամենայնիւ Աստուծոյ ողորմութեամբը դեռ մինչեւ հիմայ Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայերուն բան մը չհանդիպելով՝ զասոնք իրենց օրական հացը փնտռելէն չենք կրնար արգելուլ. եւ չներել՝ որ

իրենց գործքին համար տեղ մըն ալ չկարենան երթալ: Ուստի ներկայ գրութեամբ կը ծանուցանենք ու կը հրամայենք ամենուն — որոնց կը պատկանի, այս մեր տէրութեանը մէջ — որ յիշեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայերն, երկրին զօրապետներէն եւ կամ տեղական առաջնորդներէն ձեռունին ազատ երթեւեկ ունենալով՝ թողուն ու թողուլ տան, իրենց գործքն ազատապէս լմնցնելու: (Գուրս առնելով՝ տօնավաճառի տեղերն. ուր որ պիտի չտեղաւորուին, մինչեւ որ իրենց հրաման չտրուի:): Իսկ այս հրամանագիրը չունեցող աստանդականներուն համար կը հրամայուի գաւառներու եւ աթոռներու պատուական պաշտօնատէրներուն, որ զիրենք արգելուն, բռնեն եւ բանտարկել տան:

«Տուեալ ի Գլուժ, յամի Տեառն 1717 Հոկտ. 7.

Տ. Կ.

Սիկիսմունդոս Գորնիժ. Ե. ձ.

Կառաւխար:»

Յիշեալ կառավարն, երեք տարի ետքը (1720) կը հրամայէ, որ առուտուրով զբաղող ու քաղքէ քաղք պտըտող վաճառական Եղիսաբեթուպոլսեցիներն ազատ թողուն, որ իրենց առուտուրը յառաջ տանին: Որովհետեւ, կ'ըսէ, իրենք ալ տէրութեան հպատակներն են, իրենք ալ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները հաւասարապէս կը կրեն ու իրենց վրայ դրուած տուրքերը՝ հաւատարմութեամբ կը հատուցանեն:

«Կոմս Սիկիսմունդոս Գորնիժ, ազատ պարոն Ալօնց Ռուսգայի, սուրբ՝ կայսերական ու

Թագաւորական Վեհափառութեան ներքին խորհրդական, նորին կայսերական Մեծափառութեան՝ Գրանսիլուանիոյ իշխանութեան եւ Հունգարիոյ Թագաւորութեան ձեռքն եղած (annexas) մասերուն վերին կառավար. եւ այլն. եւ այլն:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը կը գանգատի, որ, թէպէտ նորին Վեհափառութեան իրեն վրայ դրած տուրքերն եւ երկրին ուրիշ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները հաւատարմութեամբ կը հատուցանէ (praesto). ի վերայ այսր ամենայնի, իրենց ապրանքներն ազատութեամբ ծախելու (distrato) չեն թողուր. հապա — մանաւանդ գեղերուն մէջ — իրենց արգելք կը դնեն եւ զանազան պատճառներով զիրենք անհանգիստ կ'ընեն: Ուստի ասորնկատմամբ՝ վերին վարչութիւնէն կախում ունեցողներուն, այս թղթիս զօրութեամբ, խստիւ կը հրամայուի, որ ասկից ետքն, ոչ ոք զՀայերն՝ իրենց ապրանքներուն առեւտրին եւ գործառնութեանցը մէջ — այս ըլլալով միայն, իրենց ապրուստ բերողն եւ իր Վեհափառութեանը վճարելի տուրքերը հատուցանող գլխաւոր միջոցը — խափանէ եւ կերպով մը արգելք ըլլայ. հապա ամէն տեղ, թէ գեղերն ու թէ քաղաքները՝ տօնավաճառներու ատեն զիրենք ազատ թողուն ու իրենց արգելք չդնեն: Որովհետեւ ասոր դէմ ընողները՝ խստիւ պիտի պատժուին:

«Տուեալ ի Գորոտ. յամի Տեառն 1720 յուլիս 29:

Տ. Կ.

Սիկիսմունդոս Գորնիժ. Ե. ձ.:»

Աս ու, ասոնց նման ազատութեան թղթեր ու պաշտպանութիւն միշտ կը գտնէին Գրանսիլուանիոյ ազգայինք եւ մասնաւորապէս Եղիսաբեթուպոլսեցիք երկրին կառավարներէն:

Վերոյիշեալ առանձնաշնորհութեան թղթերունման պատճէններ ունինք ձեռուրնիս, իմէջ այլոց՝ Շդայնվիլ զօրավարէն (1716 Ա.գ. 4). Գէնիկսէկ զօրապետէն (1723 Յունուար 11). — Դիշէ զօրավարէն (1726 Հոկտ. 8). Վալլիս զօրապետէն (1730 Մարտ 3). Լոպպովիչէն (1737, Նոյեմբ. 15) եւ այլն: Այս ետքինին պատճէնին վրայ, ժամանակակից ազգայիններէն յաջորդ խօսքերն անցուած են, «Կէնըրալ Լուբգովիչին բրօդէգձիան է, վասն զի ամէն մէկին սլօպօտ ըլայ Տիօր քաղաքն, աստուած մի արասցէ իբ մը ըլայ նայ, փախչելու. եւ ամէն բանը, գինի, ցորեն եւ այլն նեւ տանելու: Եւ այս հանեցինք ի թվին... Նոյեմբերի 26ին, ես տէր մինաս խընկանոսեայց:»

Տեսնենք թէ ինչ կը պարունակէ այս պաշտպանութեան թուղթը:

«Գէորդ Քրիստիանոս՝ սուրբ, կայսերական հռովմէական տէրութեան Լոպպովիչի իշխան. դուքս Սականի ի Սիլեզիա, կոմս Շդայնհայմի, տէր Վլումէցի եւ Ռաուտնիցի, ասպետ Ս. Հոուբերգոսի կարգին, իրական հոբաբարձու (cammerer) նորին հռովմէական կայսերական ուղղափառ վեհապետութեանը, ձիաւորաց զօրապետ, վերին առաջնորդ զըահապատ (Kürassier) բանակին, զինուորական ընդհանուր վերատե-

սուչ Գրանսիլուանիոյ եւ Վալաքիայի իշխանութեանց, վերջին իշխանութեան մէջ նաեւ վերին տնօրէն (Ober-Director) եւ այլն. եւ այլն:

«Որովհետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնն իզմէ հրաման խնդրեց, որ մեծագոյն ապահովութեան համար, ժողովուրդն իր ունեցածն ու ապրանքները՝ ամրոցապատ տեղերն եւ հաստատուն քաղաքները կարենայ տանիլ. ու իր կենացը պահպանութեանը համար հարկաւոր բաները (Victualien) յիշեալ քաղաքները տեղաւորել. — Ես այս բանիս հրաման տուի. — սակայն ասով առանց մէկուն փնասելու (präjudiciren): Ուստի՝ ամէն եւ իւրաքանչիւր, իմ վերին իշխանութեանս ստորակարգեալներուն, թէ վերին ու թէ ստորին զինուորական պաշտօնատէրներուն, նաեւ գերմանական ազգային կամ իլլիրական (Ratzisch), թէ ոտանաւոր ու թէ ձիաւոր զինուորներուն, առաջիկայ գրութեամբս կը հրամայուի, իսկ ուրիշներէն — իրենց վիճակին ու աստիճանին համեմատ ըստ պատշաճի կը խնդրուի — որ յիշեալ հասարակութեան Հայերն, իրենց ստացուածքներովն ու կենաց պարէններովը, վերն ըսուածին մտաց համեմատ, առանց մէկ ընդդիմութեան, ամրոցապատ տեղերն ընդունին: Ըստ հետեւորդի, անոնց՝ չէ թէ միայն ամէն տեղերն ապահովութեամբ եւ առանց արգելքի երթալու, անցնելու թողուն, հապա նաեւ սիրով տեղաւորուելու եւ հոն մնալու բարեկամեցողութիւն ցուցնեն: Ասով՝ ստորակարգեալները կը կատարեն իրենց պարտաւորու-

Թիւնը: Ուր թողունք զայն որ այսպիսի դիպուածներու մէջ՝ իւրաքանչիւր ոք պատիւ ու մեծարանք ցուցնելու է:

“Տուեալ ի Սիպին. յամի Տեառն 1737. Նոյեմբ. 29:

Տ. Կ.

Կ. Գ. Լոպզովիչ:

Սոյն բանը կը տեսնենք Վալլիս զօրավարին՝ Հէրմանշդատէն տուած հրամանագրին մէջ: Հոս խստիւ կը հրամայուի զինուորաց որ չէ թէ միայն զինուորական տուրք չդնեն Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց վրայ. չէ թէ միայն զգուշանան զանոնք կերպով մ'անհանգիստ ընելէն — իրենց տները զինուոր դնելով ու գիշերային բնակութիւն խնդրելով. — հապա նաեւ չըլլայ թէ՛ իրենցմէ դուար, ցորենեղէն, պարէն, ստակ, գինի եւ այլն գողնան կամ յափշտակեն: Ընդ հակառակն, ամէն կարելի դէպքին մէջ զիրենք պաշտպանելու ջանան ու ամէն աղէտից մէջ իրենց օգնեն: Վասն զի հակառակն ընելով՝ ըրածնուն համար պատասխանատու պիտի ըլլան:

Ահա հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

“Հռովմէական կայսեր, Սպանիայի, Հունգարիայի եւ Պոնտֆիայի թագաւորին, մեր ամենագլխաւոր տիրոջ ու Վեհափառութեան առանձինն պաշտպանութեան ու ազատ երթեւեկութեան պատճէնը (Salva guardia).

“Եղիսաբեթուպոլսոյ հայկական հասարակութեան ամէն վաճառականներն այնպիսի պայ-

մանաւ (dergestalten) եկած ու ընդունուած են մեր երկիրն, որ ամէն տարեկան տօնավաճառներու մէջ, զինուորական կառավարները՝ վրանին ուրիշ տեսակ տուրք ու վրանի հարկ չդնեն, եթէ ոչ զայն որ արդէն վերին իշխանութեան կանոններէն դուրսած ու ընդունուած է: — Ու Հալք՝ իրենց գործառնութեանցը մէջ, ոչ ինչ կերպով ու պատճառանք անհանգիստ ըլլան եւ կամ որ եւ է կերպով վշտակութեան ենթարկուին:

“Անոր համար առաջիկայովս՝ ամէն եւ իւրաքանչիւր նորին Վեհափառութեան, մեծափառ կայսեր ու թագաւորին իշխանութեանը ներքեւ եղող վերին եւ ստորին զինուորական պաշտօնատէրներն եւ առհասարակ ամէն զինուոր՝ նաեւ ոտանաւոր ու ձիաւոր պատերազմող, գերմանական, խուռատական եւ իլլիրական ազգէն՝ որ եւ է վիճակ, աստիճան կամ կարգ ունեցող մարդիկ, — նմանապէս ամէն ու իւրաքանչիւր կառավար, իջեւանող (Einlogier) եւ վանատու (Quartirungs) գործակալներն եւ ընդհանրապէս ամէն մարդ — ով որ ըլլայ, թող ըլլայ — ըստ պատշաճի ու վայելչապէս կը խնդրուի. — իսկ ստորակարգեալներուն բացօթեցող ու ծանրապէս միտքը կը բերուի ու յայտնապէս կը հրամայուի, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան յիշեալ վաճառականները՝ վերն ըսուած տուրքերովն անհանգիստ չընեն: — Բաց ասկէ, զիրենք, չէ թէ միայն որ եւ է տեսակ բնակութեան, վանատուութեան — եւ ասոր նման ծանրաբեռնութիւններով — կամ գիշերօթ եւ

հանգստեան տեղեր ու ստակ փրցընելով — հապանաեւ՝ ոչխար, կով, ձի, կառք, ցորենեղէն, գինի, գարեջուր, բնութեան բերքեր խնդրելով եւ ուրիշ տեսակ պատերազմի հարստահարութիւններով (Exaction) ու որ եւ է անունով կոչուած եւ որ եւ է պատճառանօք — զանոնք անհանգիստ չընեն: — Բայց մանաւանդ չըլլայ թէ կրակ ձգելով, կողոպտելով եւ յափշտակելով կամ նաեւ բռնութեամբ ու պատժոյ արժանի եւ ուրիշ ասոր նման գործքերով զիրենք խռովեն ու վշտացընեն: Հապա ընդհակառակն ամէն յառաջ գալի պատահարաց ու աղէտից մէջ (Vorfällenheiten) զիրենք հաստատութեամբ պաշտպանելու եւ իրենց օգնելու ջանան (manuteniren): Աս է արդարութիւնն ու իրաւունքը. եւ իւրաքանչիւր որ իր վիճակին ու աստիճանին համեմատ զայս ընելու կը պարտաւորուի: Ստորակարգեալները կը կատարեն աս բանիս մէջ իրենց պարտականութիւնը: Աս ծանրապէս տրուած հրամանը պէտք էք գործադրել, գիտնալով որ ասոր դէմ ընողն՝ անպատճառ (unausbleiblichen) մարմնաւոր պատիժ կը կրէ ու նոյն իսկ իր կեանքովը կը տուժէ:

Սիպին, 1737, Մայիս 10:

Տ. Կ.

Փօն ԱճԱԼԻՍ յ. ծ.

Հռովմէական կայսերական վեհափառութեան իրական ներքին ու պատերազմի խորհրդական, տան հաղարապետ, ընդհանուր զօրավար, վերատեսուչ ոտանաւոր բաժնի. Գրանսիլուանիոյ եւ Ալաքիոյ զինուորական վերին կառավար, եւ ընդհանուր վերատեսուչ վերջնոյն:

Թէ Գրանսիլուանիոյ կառավարութիւնն ու նոյն իսկ տէրութիւնն, այսպէս սիրով կը վարուէր ազգայնոց հետ ու զիրենք այնպէս կը փայտալէր, պատճառն ան էր, որ աղէկ գիտէր թէ որչափ յառաջացուցած ու բարձրացուցած էր Հայոց ազգը վաճառականութիւնը՝ բոլոր երկրին մէջ, անով՝ որ մէկ կողմանէ զանազան — ժողովրդեան առջեւ դեռ անձանթ, առեւտրակէն նիւթեր ու ապրանքներ արեւելքէն ներս կը բերէր եւ անոնցմով առուտուր կ'ընէր. — եւ անոնց տեղ՝ ուրիշ տեսակ առարկաներ, դուրս եւ մասնաւորաբար Տաճկաստան կը տանէր. — եւ մէկալ կողմանէ անով՝ որ բերած ապրանքները մինչեւ Գերմանիայի, Իտալիայի եւ Դանիայի զանազան քաղաքները հասցընելով՝ չէ թէ միայն առեւտրական հաղորդակցութիւնը վառ կը պահէր, հապա նաեւ հարստութիւնն ու դրամը կը շատցընէր:

Լաւ գիտէր աւստրիական պետութիւնը՝ թէ որչափ յարեալ էր այս ազգը տէրութեան. — թէ որչափ վստահութիւն ու յոյս կրնար ունենալ ամէն ատեն Հայոց հաւատարմութեանն ու առատաձեռնութեանը վրայ: — Եւ վերջապէս թէ որչափ օգնած էր իրեն ազգը՝ երբ որ իր ձեռնտուութեանն ու օգնութեանը կը կարօտէր: — Մեր պատմութեան ընթացքին մէջ՝ այս բաներուն շատ տեղ հանդիպեցանք:

Նման օրինակ պատահարներ քաղքիս դիւանատանն ու արձանագրութեանցը մէջ շատ են:

Երբ Մարիամ Թերեզիա իր դստերներէն մէկը կարգել ուզեց, բաղձաց՝ որ վաղեմի սովորութեան համեմատ, նոր հարսնացելոց որոշեալ դրամոց գումար մը տրուի, իբրեւ նուէր: Աս նուիրումը հասարակօրէն ժողովրդէն կ'առնուէր: Այս առթիւ արքիդքսուհւոյն իբրեւ գնդասեղի դրամ տնտեսով՝ 10.000 ոսկի պարգեւ տրուեցաւ: Յիշեալ գումարը՝ բոլոր Աւստրիոյ տէրութեան գաւառացն ու քաղաքացի վրայ բաժնուելով՝ Հայոց ընկերութեան ինկաւ 45 ֆիորին, 35 քրայցէր: Ուստի հրաման խրուեցաւ, որ այս գումարն ազգայինք՝ Սիպին ղրկեն Վիլանտո գործակալին:

Ահա հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

“Մեր ամենագթած Տիկնոջ՝ սուրբ, կայսերական եւ թագաւորական կաթողիկէ Վեհափառութեան, Դրանսիլուանիոյ իշխանին եւայլն, անուամբը:

“Մեզի հետ եղողներուն՝ սիրով ողջոյն եւ նորին Վեհափառութեան շնորհացն աճումը: Մեր գթած տիրուհին, իր կայսերական Վեհափառութիւնն՝ ուրիշ երկիրներուն եւ տէրութեանց (Ditio) օրինակին համեմատ բաղձալով որ այս աղքատ երկիրն ալ իր տկար կարողութեանը համեմատ մեծափառ նոր ամուսնացելոց, այսինքն, երիցագոյն վեհափառ արքիդքսուհւոյն եւ լեթարինգեայի մեծապատիւ իշխանին ունեցած խոնարհ հպատակական մեծարանքն այս բանիս մէջ ալ ցուցնէ, եւ իրենց մեծապատուութեանը՝

թեանցը՝ արքունական գանձէն, ամուսնութեան տնտեսով՝ որոշեալ գումար մը պարգեւէ — տէրութեան կարգերուն որոշմամբը — տասը հազար ոսկի. այսինքն 41.000 ունական ֆիորին դրուեցաւ երկրին վրայ, վճարելի: — Այս գումարէն՝ 2եր մեծապատիւ ընկերութեանը վրայ կ'իյնայ 45 ֆիորին եւ 30 քոնդն: — Աս հրամանը՝ Հրամանոց հաղորդելով՝ կը յայտնեմ, որ թուղթն ընդունելէն ետեւ, առանց յապաղելու, որոշուած ստակի գումարը, ձեր հասարակութեան մէջ արգարապէս ստորաբաժնեցէք, այնպիսի կերպով մ'որ այս պարտականութեան տուրքի տակ ինկող անձ դուրս չմնայ. հապա համեմատութեամբ, ամէն մէկը ջանայ առաջինն ըլլալու: Ստորաբաշխումէն ետեւ դրամը ժողովուրդի եւ ղրկուի Սիպին, Գայլ Վիլանտոյի. անկէ սովորեալ անդորրագիրն առնելով՝ որպէս զի հոնկէ, ըոպէ մը յառաջ Վիեննա կարենայ փոխադրուիլ: — Ուրիշ կողմանէ եմ. եւ այլն:

“Տուեալ՝ Դրանսիլուանիոյ կառավարութեան կողմանէ: Ի Սիպին. յամի Տեառն 1736. յունիս 26:

Կ. Յ. Հալլէր. յ. ծ.

Կառավար.

Դաւիթ Մարիաֆֆի տէ Մածա. յ. ծ.
քարտուղար.:

Աւստրիական տէրութիւնը՝ Բրուսաց հետ ըրած ժառանգական ու եօթնամեայ պատերազմներուն առթիւ, դրամական նեղութեան մէջ մտնելով՝ եւ ոտանաւոր ու ձիաւոր զինուորի

պակսութիւն ունենալով՝ Գրանսիրուանիոյ վերին կառավարութեան ձեռք ազգայնոց ալ դիմեց, որ այս երկու բանին մէջ իրեն օգնութեան հասնին:

Ահա հրամանագիրներուն մէկուն հայերէն թարգմանութիւնը:

“Մեր ամենագթած Տիկնոջ, Աւստրիոյ վեհափառ արքիդքսուհւոյն եւ Գրանսիրուանիոյ իշխանին անուամբը:

“Մեզի սիրելիներուն ողջոյն եւ իր Վեհափառութեան շնորհացն աճումը:

“Մեր մեծափառ իշխանուհին մտածելով մեր երկրին տրամալի վիճակը՝ տէրութեան ժողովին եկած ամենապատիւ արքունական գործակալին ձեռք առչեւնիս դրաւ թէ անցած տարի կարգադրուած 5000 ձիաւոր զինուոր տալն՝ ամփոփուեցաւ 1000 ձիաւորի եւ 2000 ոտանաւորի: Աս թիւը ստորաբաժանման վերածելով՝ եղած մերձակայ հաշուին համեմատ՝ շեր վրայ ինկած է երեք ձիաւոր եւ վեց հետեւակ: Մեր յանձնարարութիւնը ձեռուրնիդ հասնելով, ձեր վրայ ինկածները պատրաստեցէք եւ ձիաւորն անմիջապէս ըստ օրինի եւ ըստ պատշաճի զգեստաւորեցէք. իսկ ոտանաւորները պատրաստ բռնեցէք մինչեւ որ ասոր վրայ կարգադրութիւն եւ հրաման տրուի:

“Ասկից զատ, ձեր վրայ ինկած է ձմեռուան զինուորաց բնակութեան (Hyberna) գումարին մասէն 175 ռենական Փիորին. — եւ վերոյիշեալ զինուորաց համար հարկաւոր հանդերձանք-

ները գնելու համար 16 ռեն. Փիորին ու 55 քունդն: Աս ստակն ալ հաւասարապէս ստորաբաշխելով՝ — ազատ եղողներն ըստ օրինի դուրս առնելով — գաւառական գործակալութեան (Commissariat) կարգադրութեանը համեմատ՝ հոն իրկեցէք:

“Տուեալ Գրանսիրուանիոյ թագաւորական իշխանութեան կառավարութեան կողմանէ:

“Վ. Սիպին, յամի Տեառն 1742. Ապրիլ, 21:

Կ. Յ. Հալլէր յ. ծ.

Կստալար.

Գաբրիէլ Ալովինց:

Բայց բանն ասով չլմնցաւ: Փոխն ի փոխն եղած յաջող պատերազմներուն հետեւանքն ան եղաւ, որ բրուսական ջորքերն Աւստրիայի սահմաններն անցան ու զանազան քաղաքներն առնելէն ետեւ՝ իրեն անանկ փոխուեցան, որ վախ կար թէ քանի մը գաւառ Բրուսիացւոց ձեռքը մնան:

Մարիամ Թերեզիա վերջին անյաջողութենէն ամենեւին չվհատելով բոլոր յոյժը ժողովեց եւ նոր ղորաժողովներ ըրաւ: Մասնաւոր կերպով մը հունգարական ազգին քաջութեանն ապաւինեցաւ. եւ այս առթիւ Հայոց օգնութիւնն ալ խնդրեց:

1756, նոյեմբ. 26ին հրամանագիր մը Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց հաւատարմութիւնն ու հաւատարիմ ծառայութիւնը գովելէն եւ կայսրուհւոյն՝ առ ազգայինս ցուցուցած գթութիւնն ու սէրը յիշեցընելէն ետեւ, առ-

ջենին կը դնէ թէ Բրուսիայի թագաւորն, աւստրիական տէրութեան վրայ յարձակած ըլլալով՝ թէպէտ կայսրուհին՝ իր իշխանութեան զօրութեամբ կրնայ իրենցմէ զինուորաց որոշեալ թիւ մը պահանջել. բայց եւ այնպէս ազգայնոց ազատ կամացը կը թողու, որ այնչափ օգնեն, որչափ որ ի վիճակի են. եւ Գրանսիլուանիայի մէջ բնակող հունգարական ազնուականաց գովելի օրինակին համեմատ՝ ձիաւոր զինուորներ պատրաստեն: Ի վերայ այսր ամենայնի կ'աւելցուի, որ եթէ կերլացիներուն հետ 140 ձիաւոր կարենան հանել, զգեստաւորել, այն ատեն, թէ ստորին ու թէ՛ բարձրագոյն զինուորական պաշտօնատէրներն իրենք՝ իրենց մէջէն կրնան ընտրել:

Տէրութեան ատենագիրէն ստորագրուած հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը՝ յաջորդն է:

«Կը մատուցանեմ հրամանոցդ իմ յօժարակամ ծառայութիւնս:

«Չկայ մէկն որ չգիտնայ թէ ինչպիսի մասնաւոր ու մայրական գլխով է մեր մեծափառ Տիկինն ի սկզբանէ հետէ մեր երկրին ու անոր ամէն կարգերուն նկատմամբ: Գիտէք որ զձեզ ու ձեր պատուական հասարակութիւնն ալ որչափ գլխով թիւններով ու շնորհքներով լիացուցած է: Չեմ տարակուսիր որ դուք այս բանս պատշաճ շնորհակալութեամբ ու գոհունակութեամբ կը ճանչնաք: Աս շնորհակարտութեան հաւաստիքը ճշմարտապէս ցուցնելու հիմակ է ամենէն յարմար, բայց եւ փառաւոր ժամա-

նակն — երբ Բրուսիացոց թագաւորն առանց օրինաւոր պատճառի, մանաւանդ թէ հասարակաց իրաւանց դէմ, իր բոլոր զօրութեամբը՝ մեր Ղեհափառ Տիկնոջ երկիրները կոխած ու անգըծաբար բռնած է:

«Ուստի, թէպէտ նորին Ղեհափառութիւնն ազատութեամբ ու ըստ կամի — ինչպէս ուրիշ տէրութիւններու մէջ — կրնար ձեզմէ ալ որոշեալ թուով ու որակութեամբ օգնական գնդեր (Subsidium) պահանջել, սակայն որպէս զի ձեզի շատ ծանրաբեռնութիւն չըլլայ, չըրաւ այս բանս: Հապա վստահացած ձեր ի սկզբանէ հետէ ցուցուցած ու փորձուած հաւատարմութեանն ու հաւատարիմ ծառայութեանը, ձեր ազատ կամքին թողուց, թէ ինչ որ եւ որչափ որ իւրաքանչիւր դք իր հաւատարմութիւնը ցուցնելու համար, նորին Ղեհափառութեանը խոստանալու, նուիրելու եւ ուրիշները գերազանցելու կը փափաքի՝ այնչափ ընէ ու տայ: Իւր Մեծափառութեան մասնաւոր սիրոյն եւ մայրական գլխութեանը նորագոյն ապացոյցները բորբոքեցին, քաջալերեցին մեր երկիրն ու անոր ազնուազարմ որդւոցը սիրտն, որ ամէն մէկն՝ իր կարողութեանը համեմատ՝ որոշեալ թուով հունգարական ձիաւոր պատրաստէ ու զգեստաւորէ: Ու որովհետեւ ամենեւին չեմ տարակուսիր, մանաւանդ թէ բոլորովին վստահ եմ, որ Հրամանքնիդ ալ ձեր քաղաքացիներովը մեր մեծափառ Տիկնոջ նկատմամբ նուազ հաւատարմութիւն եւ հպատակութեան մեծարանք

չունիք, կը յանձնեմ Հրամանոցդ՝ եւ Հրամանոցդ ձեռօք բոլոր պատուական ու հաւատարիմ հասարակութեան՝ որ ի սկզբանէ փորձուած ու ամէն ատեն ղեհափառ իշխաններուն ցուցուցած ճշմարիտ հպատակութեան ու հաւատարմութեան համեմատ, նկատելով՝ թէ հիմակուան դժուար պատերազմին պարագաներն ու թէ միանգամայն ասոնց բարեբախտ կամ դժբախտ կատարածէն յառաջ եկած օգուտներն ու վնասները — դարձեալ մէկալ կողմանէ առջեւնիդ ունենալով ձեր պատիւը՝ Գրանսիլուանիոյ ազնուականներուն փառաւոր օրինակին պէս, դուք ալ ձեր կարողութեան համեմատ՝ ասանկ ձիաւոր զինուորներ պատրաստէք, իւր ղեհափառութեան արդար գործին օգնութեանը հասնելու համար, իրարու հետ մըցելով: — Չեր յօժարակամութիւնը, ոչ թէ միայն ընդհանրապէս, հապա մասնաւոր կերպով եւ յանուանէ նորին Մեծափառութեան առջեւ դնելով՝ իրեն տեղեկութիւն պիտի տամ. եւ առիթ հանդիպած ատեն, բոլոր հասարակութեան, բայց մասնաւորապէս անոնց՝ որոնք իրենք զիրենք աս բանիս մէջ մասնաւորելու ջանացած են՝ ուրախութիւն պատճառելու պիտի ջանամ:

«Եւ որպէս զի այս գործիս մէջ կարելի եղածին չափ շուտ կարենաք յառաջանալ, կը ներփակեմ պատրաստուելի ձիաւոր զինուորաց ցանկը: Բաց ասկէ կը յայտնեմ որ եթէ Հրամանքնիդ Աերլայի հասարակութեան հետ մէկտեղ 140 զգեստաւորեալ ձիաւոր պատրաս-

տէք, տաք՝ ստորին ու վերին պաշտօնատէրները դուք կրնաք ընտրել: — Ասով կը քնամ Հրամանոցդ.

«Ղիննս, յամի Տեառն 1756, նոյեմբ. 26

Ծառայելու պատրաստ

Գաբրիէլ Պէղլէն յ. ծ.

Ազգայինք պատրաստեցին որոշուած ձիաւորներն ու զանոնք զգեստաւորած՝ խրկեցին խնդրուած տեղը: — Ասկից աւելին ալ ըրին: Իրենք զիրենք ժողովելով՝ բաւական ստրկի գումարներ ալ խրկեցին պատերազմին օգնելու համար:

Գրամական օգնութիւնը՝ զոր այս առթիւ ըրին Եղիսաբեթուպոլսեցիք՝ իրենց այն ատենի նեղ վիճակին մէջ, ստուգիւ ոսկեղէն գրերով փորագրուած է տարեգրոց մէջ. ու անմոռանալի կերպով պիտի յիշուի յորդոց յորդի: — Նոյն ինքն տէրութիւնը ճանչցաւ այս բանս, երբ տէրութեան ատենադպրին ձեռօք յաջորդ տողերն ուղղեց Եղիսաբեթուպոլսեցւոց քաղաքապետին:

«Կը մատուցանեմ Հրամանոցդ պատրաստ ծառայութիւնս:

«Պատշաճ մեծարանօք ընդունեցայ Հրամանոցդ՝ փետրուար 5ին ինծի խրկած նամակն. եւ անկէ հասկըցայ ձեր՝ նորին ղեհափառութեան ծառայութեանը մատուցած՝ եւ ձեր հաւատարիմ հպատակութեան պատրաստա-կամ ապացոյցը: Ասոր վճայօք զանց պիտի

չընեմ, իւր ղեհափառութիւնը մասնաւորապէս տեղեկացընելու եւ ղձեղ՝ իւր առանձինն գթութեանն ու շնորհաց մէջ ամրացընելու: Նուիրուած ստրկին նկատմամբ՝ գումարն որչափ կարելի է շուտով ժողովեցէք ու մեծապատիւ կառավարութեան խրկեցէք, ուր որ կարգադրութիւն եղած է ասոր վրայօք: — Այլ մնամ չրամանոցդ .

«Արեւնա, 1757 Փետր. 22

բարեացակամ

Գաբրիէլ Պէդլէն յ. ծ.

Աւրիշ հրամանագիր մը — որ նախընթացին իրրեւ շարունակութիւնն ու ամբողջութիւնը կրնայ համարուիլ, — կայսրուհւոյն՝ իրաւ սրտի նեղութեան ու անհանգստութեան մէջ ըլլալը հասկըցընելէն ետեւ, կը ստորագրէ Բրուսիացւոց թագաւորին՝ ղինուց յաջողութեանն ունեցած հպարտութիւնը — ու թէ իրաւ կ'ուզէ աւստրիական պետութիւնը պատերազմի կրակին մէջ աւելի եւս խոթելու: Հարկաւոր կը տեսնէ հրամանագիրն, որ ոտանաւոր ղինուորներուն գունդերն ամբողջացուին: Հունգարացի մեծամեծաց լաւազգածութիւնն եւ օգնելու եռանդը գովութեամբ յիշելէն ետեւ՝ կը յորդորէ զազգայինս որ մտքերնին բերեն իրենց եղած շատ մը բարերարութիւնները. ցուցընեն իրենց շնորհապարտութիւնն ու հաւատարմութիւնն, անով որ առանց յապաղելու — ամսուան մը միջոցին մէջ — պատ-

րաստեն հարկաւոր եղած ոտանաւոր ղինուորները:

Ահա հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Սուրբ, Ապստերական թագաւորական ղեհափառութեան, Աւստրիոյ արքիդքսին, Գրանսիլուանիոյ իշխանին, սիգուլական գաւառաց՝ ամենագթած Տիկնոջ անուամբը:

«Մեղի սիրելի եւ շրջահայեցողներուն ողջոյն շատ, եւ Գրանսիլուանիոյ կայսերական թագաւորական երկրին աճումը:

«Ծանօթ է ամենուն թէ մեր ղեհափառ Տիկինն ու Գրանսիլուանիոյ ժառանգական իշխանուհին՝ ինչպիսի՜ դժուարին պատերազմներու բեռը հարկադրած է կրելու, կամ լաւ եւս՝ իւր երկիրներէն հեռացընելու: Ամենուն յայտնի է որ Փրեդերիկոս Բրուսիացւոց թագաւորն իր ղինուց յաջողութեանն նորէն փքացած ու հպարտացած՝ կ'ուզէ — ինչպէս որ մեր՝ մեծափառ Տիկինն անցեալ Գունուար ամսոյն 30ին հրատարակած արքունական հրամանագրէն կ'երեւայ, — ամէն ճամբայ ու ամէն հնարք ի գործ դնել, որոնցմով մեր ղեհափառ իշխանուհւոյն երկիրներն ու տէրութիւնը՝ պատերազմի կրակին մէջ աւելի մեծ չափով ու աւելի ներս խոթէ: Աս պատճառաւ մեր ամենագթած Տիկինը հարկադրեցաւ ու կը հարկադրի, պատահելի արկածներուն առջեւ առնելու, փնասները հեռացընելու եւ իր երկիրներուն ու ժողովուրդներուն պաշտպանութիւնն ապահովցընելու համար՝ ա-

նանկ հսկել եւ զգուշանալ որ ամենակալին
Աստուծոյ օգնութեամբն — որուն մասնաւոր
նախախնամութեան տակն էր եւ է ամէն ժա-
մանակ աւստրիական Վեհափառ տունն ու ասոր
երկիրները, — անողորմ թշնամին իւր բաղձան-
քին ու ճգանց մէջ արգելուի: Աս պատճա-
ռաւ հարկ է որ Վեհափառ Տիկնոջ զօրքը, թէ
թուով ու թէ՛ զօրութեամբ՝ աճի ու աւելնայ,
եւ մանաւանդ հունգարական ոտանաւոր գուն-
դերն — որոնց գովելի վարմունքը, քաջու-
թիւնն ու փառքը բոլոր աշխարհիս առջեւ
ծանօթ է, — լաւ կարգաւորեալ վիճակի մէջ
դրուին. եւ պակասութիւններն՝ որոնք խիստ պա-
տերազմներուն պատճառաւն անոնց մէջ հան-
դիպեցան, իւր ժամանակին՝ եւ յառաջուրնէ
ամբողջացուին ու տեղը բերուին:

«Վերը յառաջ բերուած պատճառներուն
համար՝ մեր Վեհափառ Տիկնոջ երկիրներն ու
տէրութիւնները, իսկ ի մերձուստ՝ Հունգարիայի
առաջնակարգ ու աղնուական կարգին անդամները
զօրաժողով ընելու, ղինուոր տալու եւ պատրաս-
տելու մէջ՝ գովութեամբ եւ ամէն ճիգն ի գործ
դնելով կը ջանան առաջինն ըլլալու: — Ուստի
մեծափառ Իշխանուհին մեծ յոյս ունի որ Դրան-
սիլուանիոյ առաջին ու աղնուական վիճակները,
նահանգները, սիբուլական ու սաքսոնական ա-
թոռները, թագաւորական եւ ազատ քաղաք-
ները, վերոյիշեալ երկիրներուն չէ՛ թէ միայն
գովելի օրինակին պիտի հետեւին, հապա նաեւ
իրենց բոլոր ջանքն — ինչպէս մինչեւ հիմայ ու

ամէն ատեն ըրին — ան պիտի ըլլայ որ ժա-
ռանգական իշխանութեանց վայել հաւատար-
մութեան եւ պատրաստակամութեան մէջ ու-
րիշներէն աւելի նուազ ու ստորին չգտնուին ու
չգատուին: Եւ ինչպէս որ անցած տարի ձիաւոր
զօրաց արագ պատրաստութեամբն իրենց շու-
տութիւնն ու հաւատարմութիւնը ցուցուցին,
անանկ ալ հիմակուան աւելի ծանր եւ վտան-
գաւոր պատահարին եւ ժամանակին մէջ՝ նոյն
բարեյօժար կամքը ցուցնելու չուշանան, եւ
զէնք բռնելու յարմար ոտանաւոր ղինուորներ
պատրաստելն — որոնց զգեստներն եւ զէնքերը
Վեհափառ Տիկինը պիտի հոգայ, — ամէն մէկն
իր կարողութեանն ու աստիճանին համեմատ՝
վրան առնու, կարգի բերէ ու պատրաստէ:

«Աս՝ մեզի յիշատակաց արժանի եւ մշտն-
ջենաւոր փառք ու ժառանգական իշխանին ու-
նեցած կատարեալ հաւատարմութեան իբրեւ
ապացոյց եւ գրգռիչ ու քաջալերիչ պատճառ՝
արժանապէս կրնայ ըլլալ, մեր Վեհափառ Տիկ-
նոջ ամէն առթիւ ամենուն ցուցուցած մայրա-
կան լաւազգածութիւնն եւ բարեգթութիւնն.
ուսկից, իբրեւ թէ անհատներ ինչպիսիք մը,
չէ՛ թէ միայն առհասարակ մեր տէրութեան,
հապա ի մասնաւորի անոր ամէն կարգերուն վրայ
կը հոսէ ամէն բարութեանց ու բարերարու-
թեանց առատութիւնը: Դարձեալ ամէն մէկուն՝
իր հայրենեաց ունեցած սէրն ու յարումը. —
եւ ուրիշ երկիրներուն պատճառելի ու պատա-
հելի դժբախտութիւններէն յառաջ գալի

Թշուառ վիճակը. զոր ամէն՝ հայրենիքը սիրող ճշմարիտ զաւակ, իր բոլոր կարողութիւնն ու ջանքն ի գործ դնելով՝ հեռացընելու եւ իր տէրութիւնը պահպանելու կը պարտաւորուի:

«Թագաւորական վերին Վառաժարութիւնն ամենեւին տարակոյս չունի որ մեր ժառանգական իշխանը, կամ լաւ եւս ըսելով՝ մեր սիրելի ու ամէն բանէն աւելի մեծարանաց արժանի մայրն, ինչպէս նաեւ իւր հայրենիքն իւրաքանչիւր որ ճշմարտապէս կը սիրէ, եւ ասոնց պաշտպանութեան եւ լաւութեան համար կը բաղձայ ամէն բան ի գործ դնել. — այնչափ աւելի, որչափ որ պատահելի արկածին եւ դժբախտութեան վախն եւ որպիսութիւնը՝ շատ աւելի ծանրակշիռ եւ աւելի խնամք ու աւելի արագութիւն կը պահանջէ, քան թէ զանոնք հեռացընելու համար պետութեան աւագաժողովին մէջ անոնց վրայ խորհիլ կամ խօսիլ կարենանք: Ինչպէս որ ասիկա վերն ըսուած արքունական հրամանագրէն ալ կ'երեւայ, ուր կ'ըսուի.

«Շատ աւելի ծանր ու ստիպողական են ներկայ վտանգին փնտրակարութիւնները՝ քան թէ անոնց օգնելու միջոցներուն վրայ խորհելու եւ վիճելու համար, զանոնք աւագաժողովին եւ կամ նոյն իսկ մասնական խորհրդի մը առջեւ կարենանք դնել:»

«Ներփակած արքունական հրամանագրին համառօտութենէն կրնաք տեսնել, թէ ինչ կերպով կը փափաքի մեր մեծափառ Տիկինն որ այս ղինուորներուն զօրաժողովին գործադրութիւնը դիւրացուի:

«Աս ծանրակշիռ, յիշատակաց արժանի — եւ իր ժառանգական իշխանին եւ հայրենեաց արագապէս օգնութեան հասնելու պատրաստական յօժարութենէն ու սէրէն՝ ոչ մէկ եւ ոչ մէկալ արտօնացեալ հասարակութիւնը կրնայ դուրս հանուիլ: Մանաւանդ թէ ընդհակառակն, արքունական վերին Վառաժարութիւնը հայրաբար կը հրաւիրէ ու ամենուն միտքը կը բերէ այն բաղմապատիկ բարերարութիւնները՝ զորոնք Թագաւորական գլխութենէն ընդունեցան. ու որոնց ստացմանն ու վայելման մէջ՝ մինչեւ ցայսօր կ'ապրին: — Յուցընեն ուրեմն իրենց ժառանգական իշխանին, կամ լաւ եւս իրենց սիրելի մօրն ու հայրենեաց — որուն խաղաղութիւնն ու երջանիկ վիճակը վտանգի մէջ է — իրենց սէրն. ու ջանան իրենց կարողութեանը համեմատ իրարու հետ մրցելու եւ ոտանաւոր ղինուորները յարգարելուն մէջ առաջինն ըլլալու:

«Եւ որովհետեւ արքունական ազատ քաղաքներուն մէջ — թէ՛ Հայոց ու թէ՛ Պուլկարաց մէջ — կան առաջին կարգի եւ աւելի կարողութիւն ունեցող մարդիկ, որոնք աղնուականի տիտղոսով պատուուած են Թագաւորէն, — որոնք թէպէտ արքունական ստացուածքներէն հարկ կը վճարեն, այսու ամենայնիւ իրենց անձին համար՝ իբրեւ ազատորեար՝ տուրք չեն տար, վասն զի ապահարկ են. ի վերայ այսր ամենայնի այսպիսիներն ալ՝ ասանկ ծանր պարագաներու մէջ՝ ցուցընեն իրենց մեծանձնու-

թիւնը, իրենց շնորհապարտութեան հաւատարմութիւնը, իրենց շնորհապարտութեան հաւատարմութիւնը, իրենց շնորհապարտութեան հաւատարմութիւնը:

“Ասանկ ըլլալով բանը՝ Հրամանքներդ, Վեհափառ Տիկնոջ հաճութիւնն, եւ մէկալ շատ մը երկիրներուն մէջէն այս մեր երկրին ալ պաշտպանութիւնը գիտող սուրբ փափաքը, ձեր հաւատարիմ պարտաւորութեանը համեմատ՝ կատարելու եւ որոշուած ոտանաւոր զինուորներն ամսուան մը միջոցին մէջ ըստ օրինի պատրաստելու, եւ զթած իշխանին, ազգին եւ քաղցր հայրենեացն ունեցած հաւատարմութիւնը՝ սէրն ու յօժարութիւնն ամէն կարելի միջոցները գործադրելով՝ կատարելու ջանացէք:

“Գիտնալու է որ ամէն մէկ զինուորին, սափարիչէն ըլլուելի քննութեանը համար՝ նուիրատուները մէյ մէկ կրօշ խրկելու են:

“Այսպէս ըլլալով եւ այլն.

“Տուեալ՝ Գրանսիրուանիոյ թագաւորական վերին Վառաժարութենէն ի Սիպին, յամի Տեառն 1758 Փետրուար 16.

(Կառավարին ստորագրութիւնն
անընթեռնելի)

Բ. Դաւին Հէնդէր. յ. ծ.

դիւանաւար:

Թ. Մոնտու. յ. ծ.

քարտուղար:

Թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը խնդրած զինուորները տուաւ թէ չէ, չենք գիտեր: Բայց գիտենք թէ ուրիշ կերպով ցուցուց իւր պարտականութիւնը, հաւատարմութիւնն ու սէրը: — Մեզի արդէն ծանօթ է՝ որ պատերազմի ծախքերն ըստ մասին ծածկելու համար Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ տէրութեան 4000 ոսկի փոխ տուաւ: Տէրութիւնը՝ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ կամայական փոխատուութիւնն ու 1762 մարտ 3ին տուած պատճէնովն ամրացուց տուութիւնը:

Ահաւասիկ նամակին թարգմանութիւնը:

“Անցած ամսոյն 18ին ինծի խրկած թուղթն ընդունելով՝ կ'իմանամ թէ ինչպէս կը փափաքէք մինչեւ հիմակ՝ իւր Մեծափառութեանը, մեր սիրելի Տիկնոջ համար ժողոված եւ բոպէ մը յառաջ խրկուելի 4000 ոսկի փոխ տալովն — այսպիսի կարօտութեան ատեն, այսչափ տեսակ ծախքերու մէջ, — ձեր սէրն ու հաւատարմութիւնը ցուցնելու: Ասբանսճմարտապէս գովութեան արժանի է:

“Գալով ստակին առաքմանը — զոր շատ ուշացրնելու չէք, — պէտք էք զանիկա հիմակ ալ հոն խրկել ուր որ կամայական փոխատուութիւնը (Spontaneum mutuum) վճարեցիք. այսինքն՝ գաւառական արկղին. անոր վրայօք կառավարութենէն սովորեալ անդորրագիրն առնելով: — Իսկ շահերը կրնաք առնուլ

կամ այն արկղէն, կամ գաւառական յանձնակատարին հետ բանը յառաջունէ շտկելով՝ տարեկան տուրքերուն մէջը հաշուել:

«Ուրիշ կողմանէ ինք ղինքս յանձնելով՝

«Վիննա, 1762, մարտ 3.

Եւ ծառայելու պատրաստ:

Դարձիւ Վալտէմար Պէղլէն»:

2.

Դրանսիլուանիոյ ազգայնոց մէջ արուեստ բանեցընելն ի սկզբանէ հետէ իբրեւ հասարակ ու նուաստ բան կը համարուէր: Ուստի ընդհանրապէս չենք տեսներ, կամ շատ քիչ է իրենց մէջ՝ դերձակ, կօշկակար, հիւսն, որմնագիր, ատաղձագործ, երկաթագործ եւ այլն: — Բայց կար, հին ատենէն ի վեր, մէկ երկու արուեստաճիւղ, զոր շատ սիրով կը բանեցընէին ազգայինք ու կը բանեցընէին այսօր ալ: Եւ ասոնք են՝ խաղախորդութիւնն ու մնագործութիւնը:

Թէպէտ առաջին արուեստաճիւղին վրայ ուրիշ տեղ ընդարձակ խօսած ենք¹, բայց եւ այնպէս կարեւոր կը համարիմ՝ Դրանսիլուանիոյ կառավարութեան արդէն 1747ին Հայոց ընկերութեան — գառնի մորթ եւ կաշի գնելու, գործելու եւ ծախելու նկատմամբ — տուած կանոնադրութեան թուղթը՝ համառօտելով ընթերցողաց առջեւ դնել:

¹ Տես Դրանսիլուանիոյ Հայոց Մեթոքալովիօը, Վիննա 1895, էջ 21—44:

«1. Որ տեղերն որ մուշտակագործ ընկերութիւններ կան, եւ մանաւանդ աղատ ու մեծագոյն քաղաքներուն մէջ, հոն գառնների գներն իրենց (այսինքն մուշտակագործ ընկերութեանց) կը վերաբերի ամէն ժամանակ: Չհասկընալով ասոր մէջ՝ տարեկան տօնավաճառները:

«2. Իսկ աղատ շաբաթական եւ գաւառական տարեկան տօնավաճառներու օրերը՝ հրաման կայ ամէն մարդու աղատապէս գառնների գներ. թէ Հայոց եւ թէ որեւէ վաճառական մարդու:

«3. Մայիսի 15էն մինչեւ Յուլիսի կէսերը՝ բոլոր երկրին մէջ՝ մուշտակագործներու ընկերութիւնը միայն ունի հրաման գառնի մորթեր գնելու: Հայոց եւ ուրիշ վաճառականներու այս բանս արգելուած է: Բայց հոս չի հասկըցուիր գաւառական տօնավաճառներուն օրերն, որոնց մէջ ամէն մարդու, ամէն տեղ, հրաման կայ գնելու: Որոշուած ժամանակամիջոցը դուրս առնելով՝ տարւոյն որեւէ ժամանակին մէջ, ամէն մարդու եւ ամէն տեղ՝ հրաման կայ գնելու եւ երկրէն դուրս տանելու գառնի եւ ուրիշ առանց մորթեր: — Չենք հասկընար հոս կենդանի գառները, որովհետեւ զասոնք կրնայ գնել ամէն մարդ, որեւէ ժամանակ՝ իւր յատուկ գործածութեան համար:

«4. Եթէ Հայոց ընկերութիւնն աւելի պէտք ունենայ, եւ ուզէ ասով առուտուրը յառաջացընել, կրնայ բանեցուած մորթեր գնել, մուշտակագործներու ընկերութիւններէն

եւ ընկերութեան կնիքովը դուրս տանիլ ու ծախել: Բայ ասկէ, կրնայ Հայոց ընկերութիւնն անանկ մորթերը՝ զորոնք ինքը ժողոված ու բանեցուցած է, ազատապէս իր անուան տակ՝ տանիլ ու ծախել:

“Տուեալ ի Սիպին՝ Գրանսիլուանիոյ կառավարութեան կողմանէ. յամի Տեառն 1747, Ապրիլ 27.

Տ. Կ.

Ալքերդոս Ծովեայի տէ Զիք Ծովեո
քարտուղար Գրանսիլուանիոյ վերին
Կառավարութեան,

✱

Թէ ինչո՞ւ համար ազգայինք այնպէս սիրով կը բանեցընեն մնադործութեան արուեստը՝ յայտնի է: — Չկայ արուեստ մը, չկայ եկամտի աղբիւր մը որ այն աստիճանի ապահով ու շատ եկամուտ բերէ, ինչպէս այս արուեստը: Ազգայինն ի բնէ միտեալ ըլլալով շահագիտութեան՝ տեսած է այս արուեստաձիւղին որչափ օգտակար ըլլալը: Ուստի եւ սկսած է զասիկա բանեցընել, կամ թէ լաւ եւս ըսենք՝ շարունակել, Գրանսիլուանիա մտնելէն ետքն ալ:

Տեսած ենք թէ — արդէն Թէ. դարուն կէսերն — ինչ ընդհանուր օրէնքներ կային մնադործաց համար: Կոյն ինքն Աբաֆի կը հրամայէ իւր մէկ արտօնագրին մէջ 1698ին թէ Հայք՝ անասնոց լեզուն դղեակը տանին¹: — Նախընթաց դարուն մէջ կազմուեցաւ մնադործաց ընկերութիւնը: — Ասոնց տրուած ընդհանուր

¹ Տես Ա. Հատ. էջ 15-16:

կանոններն արդէն ճանչնալու առիթ ունեցած ենք: Ասոնք՝ կը սահմանեն, ի մէջ այլոց, թէ ո՞վ, երբ ու ի՞նչ տեսակ անասուն կրնայ կտրել, եւ քանիով ծախել¹:

Աս սկզբնական օրինաց ներքեւ կ'ապրէր Եղիսաբեթուպոլսոյ մնադործաց ընկերութիւնը՝ մինչեւ դարուս առաջին մասն, երբ օրինաւոր ընկերութիւն մը կազմուեցաւ, զոր հաստատեց Գրանսիլուանիոյ վերին Կառավարութիւնը, տալով անոր որոշ սահմանադրութիւն կամ կանոններ. — որուն վրայ քիչ մը ետքը:

Թէ ի՞նչ աստիճանի պատուոյ մէջ էր մնադործաց ընկերութիւնը, եւ թէ որչափ վստահութիւն կար անոնց վրայ տէրութեան առջեւ՝ շատ տեղ կրնանք տեսնել: — Երբ Աւստրիա՝ նախորդ դարուն վերջերը, գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատեն, պատերազմի բռնուեցաւ այս ազգին հետ, տէրութիւնն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան կը դիմէ որ իրեն եղներ հոգայ: Աս վախճանաւ կանխիկ 26.500 ֆիորին կու տայ քաղաքաբաշխութեան: Ասիկա՝ յանձնարարութիւնը վրան կ'առնու եւ ազգային մնադործաց ընկերութեան կը յանձնէ որ այս ստակով տէրութեան հարկաւոր եղները գնէ ու գործքը լմնցընելէն ետեւ ժամանակին հաշիւ տայ քաղքին. որպէս զի ինքն ալ հաշիւը կարենայ գոցել ֆոն Ախլանտ զօրապետին հետ, որմէ ընդունած էր վերոյիշեալ գումարը:

¹ Ա. Հատ. էջ 500-505:

Աղգային մնավաճառք գրամն ընդունելէն
ետքն անմիաջապէս ճամբայ կ'ելեն դէպ ի Մոլ-
տաւիա. եւ հոն Մայիս 4ին (1789) Աղա Վա-
սիկ Պոչանցի հայադգիէն կը գնեն 140 եղ
6831' — իսկ Աղա Աւետիք Պոչանցիէն 164
եղ 8442 Փիորինով: — Ասոր վրայ՝ վաճառա-
կանք կ'անցին Մայիսի 7ին Սուչավա, եւ հոս ու
բոլորտիքը կը գնեն 65 եղ. — Սէրէդ քա-
ղաքը 76 եղ: — Մսագործք՝ գործքերնին կա-
տարելէն ետեւ կը դառնան Եղիսաբեթուպոլիս
եւ հաշիւ կու տան քաղաքաբաշխութեան՝ իրենց
ըրած առուտորին ու ծախուց վրայօք:

Համառօտելով կը գնեմ հոս, այն պարզ
հաշուին բուն բնագիրը, զոր ներկայացուցած
են աղգային մնավաճառք՝ քաղաքաբաշխութեան,
երբ եղները գնելէն ետեւ քաղաք գարձան:

«Աստուծոյ ողորմութեամբն ինչ եղ գնի-
լինք երկիրը Պատուելի Քաղքին:

140 եղը. 2 ոռտաշ ¹ 138 վիճ.²
à 11#³ Աղա վասիլէն պօչան-
ցունը 6831.—
160 եղը. 2 ոռշ. 158 վիճ.
à 23³/₄ # Աղ. Ավետիքին պօ-
չանցունը 8442.—
Սոււմայ 15273.—

¹ Բեռան՝ քաշելու (եղ). հունգ. բառ է:

² Վիճարածին համառօտութիւնն է:

³ Այս նշանն, ինչպէս յայտնէ է ընդհանրապէս,
ոսկւոյն եւ ի մասնաւորի, աւստրիական ոսկւոյն (գրիֆից)
նշանն է:

Դրանդլադուժ 15273.—
2 հատ. Detto 67.—
2 dto dto 78.—

Զայս եղներուն խարճը

Մօլտովին տամզան . . 378.—
դաւիդին Բօդձ.¹ ճամ-
բու պան 150.—
մեր մանտր խարճերը,
զայս եղներուն վրա
մինչեւ բօրնի . . . 135.—
663.— 663.—
Rf. 16.081.—

Die vero 7. Maij ճուֆտօֆ գընած
եղը սուչովը եւ բօլօրի գեղ
65 տրապ. 3035.—
Սէրէդը գնածը. 50 տրապ. . . 2399.—
(Թէ հոս ու թէ Սուչավը գնած
եղներուն թիւն ու գինը մէկիկ
մէկիկ գրի անցուած՝ հաշու-
ուած է: Ասկից ետքը՝ հաշիւ-
ները կը շարունակուին այսպէս)
48 եղը, à 25 #, վիճարած է
2700. որու մէջէն մէկ եղը կա-
ղանալով 63 fl. 45 kr. ծախ-
վելով, դուս կանվի վրան Sum.
կու մնա մեր բեր. 2636.15
Սոււմայ 24150.15

¹ Բօդօցքի մականուան համառօտութիւնն է:

Դրանդադուժ	24150.15
Տօրնան, տամիլա եզի 5 kr.	
Սոււչովան հօդարի . .	17.30
Ա. Բրունդուլին հօդարի	4.—
Կուրա հօմօրի dto.	3.30
բօյանա շդամբի dto.	4.30
պադօշը dto.	3.10
պադօշը dto.	6.—
Rf.	38.40
	38.40
Rf.	24188.55

Մանչերուն հախը.

2 մանչու, օր տեղը նըսդիլին եղ	
քով 4 1/2 օր. մ.	5.24
մէկ մանչու dto.	1.—
1 մարդու մը օր մեր հետ քալիլէ	
դաշդը պաղըկընունը	5.40
3 մանչ. 11 ալուր տեղը	9.40
3 մանչու օր եկի արտեալը	36.42
2 հոգու dto.	15.—
1 տըղի մը անկիցի, իրեք ձի.	18.—
dto. դավիդին բօգօձգի հախը արաչի	
դրանսբօրդին	50.—
dto. dto. մեր խարճը. թէ տեղը եւ	
թէ ճամիւսն ձիաներօվը	111.27
կա նաղտ պան Պ. քաղքին մօտ	383.07
Աղ. սուդաշին Ա. հանգօյին մէկ ձի	
մը ծախած	33.20
մէկ ֆլինդա մը եւ 3# նաղտ	18.30
հէրիսին արածը	18.—

Քաղաքային վարչութիւնը՝ Վիլանտ, ձիաւորաց առաջնորդին վերոյիշեալ 26.500 ֆիորինին վրայօք անդորրագիր մը տուաւ. որուն հայերէն թարգմանութիւնն է յաջորդը:

“ԱՆԴՐՈՐԱԳԻՆ:

Քսանուվեց հաղար եւ հինգ հարիւր ունական ֆիորինի վրայօք, զոր Եղիսաբեթուպօլսոյ յարգոյ հասարակութիւնը, կայսերական թագաւորական բանակին լուծի եղներ գնելու համար, ձիաւորաց առաջնորդէն, ֆոն Վիլանտ աղայէն ընդունած է, — աւելցնելով՝ որ մեր մէջէն մէկը ամենուն, եւ ամէնքը՝ մէկին համար երաշխաւոր ու պատասխանատու ենք.

“Տուեալ Եղիսաբեթուպօլսոյ 1789

Ապր. 7.

“Այսինքն 26.500 Ռ. ֆիոր.

Տ. Կ. Մանուկ Զիզիեան յ. ծ.
գլխաւոր դատաւոր:

Յովհաննէս Զատիկեան
քաղաքային ատենադարան:

Մարտինոս Բաղրուպան յ. ծ.
քաղաքապետ յոռ. թեւան յորհրդական:

Ղուկաս Ղենկյէլյեան յ. ծ.
ծերակոռոյի անդամ:

“Այս գումարէն, 789. Մայ. 15ին գնուած 303 կտոր մորթեղեղ եզի համար 15.992 ֆիորին եւ 13 1/4 քունդն. վար առնուելով՝ կը մնայ 10.507 ֆիորին եւ 46 3/4 քունդն.

Փօն Վիլանտ. յ. ծ.
միաւորաց առաջնորդ:

Հաշիւները փակուեցան յաջորդ պաշտօնական յայտարարութեամբ: «Յամի Տեառն 1789 Յունիս 23. Փոն Վիլանտի երեսփոխաններն եկան, եւ Հաշիւները փակելով՝ ամբողջ գումարը հաւասարեցին¹»:

Մսագործաց ընկերութիւնը — մսավաճառաց լաւ դրամական վիճակի մէջ գտնուելովը

¹ Ահա վերագրեալ անդորրագրին եւ հաշիւներուն աւարտելուն գերմաներէն բնագիրները:

Quittung

Ueber Zwanzig Sechs Tausend Fünf Hundert Reinische Gulden, welche die Löbl. Elisabeth Städter Gemeinde, zu Erkaufung kays. könig. Zug Ochsen, von Herrn Rittmeister v. Wieland mit dem Bemerken aufgenommen, dass Eine unter uns vor alle, und alle vor Einen, bis zu deren vollständigen Verrechnung Bürge sind und Gutt stehen. So gegeben Elisabeth Stadt d. 7ten April 1789.

Id est 26500 Rfl.

L. S.

Emanuel Csiki m. p.
Iudex Prim.

Joannes Zakarias m. p.
Ejusdem Orator.

Martinus Patruban m. p.
Magstr. Assessor.

Lucas Lengyel m. p.
Assessor.

Hierauf vor 303 Stk. Schlacht Ochsen unter 15ten May 1789 von obigen Summa 15-992 fl. 13³/₄ kr. abgerechnet, verbleiben 10.507 fl. 46³/₄ kr.

v. Wieland m. p.
Rittmstr.

Anno 1789 d. 23ten Juny sind Hrn. Deputierte von Herrn Rittmstr. von Wieland gewesen, welche diese Rechnung abgeschlossen haben, und sind quiettirt worden über die Ganze Summe.

— կամաց կամաց աւելի եւս յառաջացաւ, կոկուեցաւ ու կարգադրուեցաւ:

Առաջիկայ դարուն սկիզբը՝ հասարակութիւնն որոշեալ պայմաններով ընդարձակ դաշտ մը տուաւ որ հոն արածեն մորթուելի դուարները, ոչխարներն, այծերն. եւ այլն:

Ասոր վըայ, երբ որ ընկերութիւնը բոլորովին կարգադրուեցաւ եւ իրեն օրինաւոր կանոններ շինեց, քաղաքաբաշխութիւնը՝ Դրանսիլուանիոյ վերին Վառավարութեան միջնորդ եղաւ, որ անոնց կանոններն ընդունի ու վաւերացընէ: Տէրութիւնը սիրով յանձն առաւ աս բանս ու Եղիսաբեթուպոլսոյ մսագործաց ընկերութիւնն ալ Դրանսիլուանիոյ մսավաճառաց ընդհանուր խմբին մէջ առնելով՝ իրենց մասնաւոր առանձնաշնորհութիւններն տուաւ:

Ըսածնիս անցած կը գտնենք տարեգրոց, քաղաքաբաշխութեան ժողովքներուն արձանագրութեանցն ու մսագործաց կանոնադրութեանց մէջ:

Քաղաքաբաշխութեան ու մսագործաց ընկերութեան մէջ 1837ին վերջերն յաջորդ անլուծանելի դաշնագրութիւնն եղաւ:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութիւնն ու ստորեւ գրեալ անձինքներու — իբրեւ մսահատութեան ընկերութեան կողմանէ օրինաւորապէս ընտրուած մսագործներու — մէջ 1837 սեպտ. 4ին՝ վերին իշխանութեան հաստատութեամբ՝ յաջորդ փոխադարձ ու անփոփոխելի միութիւնն եղաւ:

“1. Երկրատէր Հասարակութիւնը կ'ապահովցընէ մնագործաց ընկերութիւնն, որ կառավարութեան մատուցած կանոնադրութիւններն՝ իր կողմանէ տէրութեան կը յանձնէ ու խոնարհ խնդրուածքին միջոցաւ՝ վերին իշխանութենէն՝ ընկերութեան Հաստատութիւնը կ'ընդունի:

“Երբ որ յուսալի արտօնութեան պատճէնը գայ, քաղաքաբաշխութիւնը՝ 4000 արծաթ ֆիորինով՝ ընկերութեան գուարի արօտատեղի մը կու տայ: — Բաց ասկէ կը շնորհէ մնագործաց ընկերութեան որ 72 (բայց ոչ աւելի) մորթուելի եղ՝ շրջափակուած սահմանին մէջ՝ ազատապէս կարենայ արածել — եւ չէ՝ վէշի ու խնձորենույ պարտէզ կոչուած երկիրները դուրս առնելով, — երբ որ երկիրներն ազատ են, մորթուելի գուարը՝ ազատապէս կարենայ արածել հոն ալ, ուր որ քաղքին հօտին երամակը կը քալէ:

“2. Երկրատէր Հասարակութիւնն, ընկերութեան համար, ազատատեղոյն լերան ստորոտը՝ մասնաւոր տեղ մը կ'որոշէ, ուր ընկերութիւնը՝ մորթուելու որոշած 120 այծ կարենայ պահել: Բայց ընդհակառակն խոյ ու ոչխար նոյն տեղուանքը 60 հատ կարենայ արածել, միայն Մետիաշի Ս. Մարգարիտայի տարեկան տօնավաճարէն (յուլ. 13) ետքը: Աս որոշուած թուէն աւելի եղած ամէն մէկ այծին համար 10 արծաթ քարանդան վճարելու է ընկերութիւնը:

“3. Երկրատէր Հասարակութիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք նաեւ անոր որ մնահատութեան խանութներուն համար — ի դիպուածի հարկաւորութեան — ամէն ատեն՝ միս կտրելու կոճղներ մատակարարէ իր անտառներէն: Սակայն աս կոճղները պէտք է որ ընկերութիւնը բերել տայ:

“4. Որովհետեւ մնահատութեան խանութները, միս կտրելու տեղերն եւ սպանդանոցը՝ լաւ վիճակի մէջ յանձնուեցան ընկերութեան, զանոնք միշտ այն լաւ վիճակին մէջ պահելու պարտական է ընկերութիւնը: Մնահատութեան խանութին յարկն, ինչպէս նաեւ որմերուն նորոգութիւնը՝ երկրատէր Հասարակութիւնն իր վճայ կ'առնու: Ընդ հակառակն եթէ սպանդանոցը — ընկերութեան պակասութենէն կամ զանցառութենէն դուրս — ջուրը տանի, ան ատեն հասարակութիւնը ցիցերու յարմար փայտեր կու տայ: Բայց զասոնք՝ իրենց պատշաճ տեղը դնելն ընկերութեան բանը պիտի ըլլայ:

“5. Որպէս զի հինգշաբթի օրերը — 50 — 60 ֆունտ մսի համար — մնագործներուն վնաս չըլլայ՝ մնավաճառներն այս բանը՝ քաղաքային իշխանութեան հետ յարմարցընեն, որ ոչ մնագործներուն կորուստ ըլլայ եւ ոչ հասարակութիւնը վնաս կրէ: — Բայց ասիկա կը հասկըցուի միայն ամարուան օրերն, ուր միան օրէ մ'աւելի չի պահուիր: Ընդ հակառակն նոյեմբեր մէկէն մինչեւ ապրիլի վերջը՝ հինգշաբթի օրերն ալ՝ պարտական է ընկերութիւնը հասա-

րակութեան՝ առատութեամբ միսմատակարարել։
Նկատմամբ զինուորաց, մնադործք՝ պարտական
են կանոններուն մէջ եղած նախադրուշութեան
համեմատ, ամէն ատեն բաւական պատրաստ միս
ունենալ։

“6. Ընկերութիւնը պարտական է մորթած
դուարներուն ողնայարը դուրս հանել եւ զանի-
կա՝ ինչպէս նաեւ թոքն ու լեարդն իբրեւ մազդ
(յաւելուած) տալ։ Ոտուրներուն ոսկրները ծա-
խելու հրաման չկայ։

“7. Մսահատները՝ նիհար, չուտուելու,
հոտած կամ վատառողջ միս ծախելու կամ ծա-
խել տալու չհամարձակին. որովհետեւ ասոնք
ոստիկանութեան ձեռք անմիջապէս պիտի դրաւ-
ուին։

“8. Մինչեւ որ մնադործաց ընկերութիւնն
— երգուեալ հասարակութեան միջնորդու-
թեամբ — վերին իշխանութենէն ամրացուի,
— մինչեւ հիմակ եղած սովորութեան համեմատ՝
— գառի միս, նոյնպէս խողի միս մեծ չափով,
ամէն մարդ կրնայ աղատապէս ծախել, առանց
ասոր համար սակ կամ վճարք մը տալու։

“9. Ազատ քուէարկութեամբ ընտրուած
մնադործները՝ մէկը մէկալին համար պատաս-
խանատու են։ Եւ իրենք զիրենք կը պարտաւորեն
որ առաջիկայ կանոնները թէ՛ իրենք պահեն
ու թէ՛ իրենց յաջորդները։ Բաց ասկէ — մին-
չեւ որ ընկերութիւնն ամրացուի — նախընթաց
որոշմանց համեմատ ամէն տեսակ մսով հասա-
րակութիւնը պիտի գոհ ընեն. այնպէս որ մէկու

մը փնաս չըլլայ։ Եղան միսը միշտ կշռով պիտի
ծախուի. եւ այն գնով որ կը ծախեն Մետիաշ
քաղաքը։

“10. Եթէ ընկերութեան հաստատու-
թիւնը վերին իշխանութենէն չընդունուի,
այն ատեն փոխադարձ միութիւնը՝ պարտաւորիչ
զօրութիւն պիտի չունենայ։ Բայց մինչեւ որ աս
ըլլայ՝ միութեանս ամէն կէտերն անխախտ պիտի
պահուին. եւ այնպիսի կերպով, որ եթէ կէտի
մը մէջ մնադործները պակսին՝ երկրատէր հա-
սարակութիւնն իշխանութիւն պիտի ունենայ
զիրենք պատասխանատուութեան կոչելու։ Եւ
եթէ որ ամէն տեսակ մտեղէնով — եւ ի մաս-
նաւորի դուստրի մսով — հասարակութիւնը
չգոհացընեն՝ ի փնաս իրենց ամենուն եւ իրենց
հաշուին, քաղաքաբաշխութիւնն ուրիշ որեւիցէ
մէկու մը ձեռք միս կտրել պիտի տայ եւ ե-
ղած փնասը՝ քաղաքային կարճ ճամբով — ա-
մէն դատաստանական ձեւերը թող տալով —
մնադործներէն պիտի առնու։

“Մէկալ կողմանէ երկրատէր հասարակու-
թիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք որ զմնադործ-
ները՝ վերոյիշեալ բաներուն մէջ կը պաշտ-
պանէ։

“Աս միութեան պարտաւորիչ եւ աւելի
հաստատուն եւ տեւողական ըլլալն ամրացընելու
համար՝ երկու կողմանէ ալ կը ստորագրուի,
երեք հաւասար օրինակի տակ։ Որոնց մէկը՝
վերին կառավարութեան պիտի խրկուի. մէկալը՝
մնադործներուն պիտի տրուի. իսկ երրորդն՝

երկրատէր Հասարակութեան պիտի մնայ: —
Եղիսաբեթուպոլիս՝ վերը յիշուած տարւոյն եւ
ամսոյն մէջ:

“Յանուն Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ
Հասարակութեան.

Յակովբ Դաւիթեպովեան. յ. ծ.
գլխաւոր պաշտպան

Ստեփանոս Անտէնի. յ. ծ.
փոխանակ քարտուղարի

Անտոն Դանիէլեան. յ. ծ.

Մարտինոս Փօրքեան. յ. ծ.

Յովնանէս Լուքաչեան. յ. ծ.

Անտոն Փօրքեան. յ. ծ.

Ղուկաս Բաղրուպանեան. յ. ծ.

Յովնանէս Մէլզոյեան. յ. ծ.

Էմանուէլ Ճոզէպին. յ. ծ.

Յովսէփ Չուսդանբան. յ. ծ.

Գէորգ Մասդիկ. յ. ծ.

Անտոն Պիաթա. յ. ծ.

Նիկողայոս Նովազ. յ. ծ.

Գէորգ Բօքեան կրտսեր. յ. ծ.:

Ասոր վրայ մագործաց ընկերութիւնն՝ իր
նախագահին ու տասուերկու հոգւոյ ստորագրու-
թեամբ Դրանսիլուանիոյ վերին կառավարու-
թեան աղերսագիր մը խրկեց: Ասոր մէջ կ'աղա-
չէ որ քաղաքային վարչութենէն ընդունուած
եւ 28 կէտերու մէջ ամփոփուած կանոնադրու-
թիւններն՝ իր վերին իշխանութեամբը հաստատէ
ու վաւերացնէ:

Աղաչանքն, ինչպէս վերն ալ ըսինք՝ ընդու-
նուեցաւ. ու 1837 հոկտ. 12ին տրուած հրա-
մանագրովը կանոնները հաստատուեցան:

Քսանութը կանոններն են յաջորդները.

“Կանոնադրութիւնք

Որոնք Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան
վերին կառավարութենէն տրուեցան Եղիսաբե-
թուպոլիս, ազատ թագաւորական քաղքին մագ-
գործաց ընկերութեան, առժամանակեայ, խըս-
տիւ պահելու համար. մինչեւ որ այս տեսակ
ընկերութիւնները՝ տէրութեան մէջ կարգա-
դրութեան մը տակ դրուին:

Նախերգանք:

Ինչպէս տէրութեան մէջ գտնուած ամէն
ընկերութեան՝ անանկ ալ Եղիսաբեթուպոլսոյ
ազատ թագաւորական քաղքին մագգործաց
ընկերութեան կազմուելուն գլխաւոր նպատակն
է, որ հասարակաց բարին կարելի եղածին չափ
յաջողակ կերպով յառաջանայ, ընկերութեան
մէջ լաւ կարգադրութիւն, հանգստութիւն,
եղբայրական սէրն եւ փոխադարձ վստահու-
թիւնը տեւական կերպով մնան. եւ վերջապէս
այս արհեստը կատարելագործուի եւ ծաղկուի:
Աս աշխուհական նպատակներուն հասնելու հա-
մար միացած ընկերութիւնը՝ վերին իշխանու-
թենէն իրեն տրուած յաջորդ կանոններն ամէն
ժամանակ ճշգիւ պահելու պիտի ջանայ:

Ա. Երբ որ երիտասարդ մը — ըլլայ հոս
տեղի ընկերութեան կամ օտարի տղան — կը

փափաքի աշկերտ ըլլալ՝ ամենէն յառաջ իւր բաղձանքը պիտի ծանուցանէ ընկերութեան գլխաւորին կամ վերատեսչին: Ընդունուելու ժամանակ, հոն ըլլալու են արուեստախմբին առաջնորդը՝ հայր եւ վերակեցու վարպետները, քարտուղարն ու նախագահը: Ընդունուելու ժողով տղան եւ կամ իր ծնողքը պարտական են, ընդունուելութեան հինգ ֆիորին սակն՝ ընկերութեան արկղին վճարելու: Ասոր մէջ նկատմունք չ'ըլլուիր թէ տղան՝ ընկերութեան վարպետի տղայ է կամ օտար: Ընդունուած ուսանողն, եթէ վարպետի որդի է՝ երկու, եթէ օտար է՝ երեք տարի պէտք է որ իբրեւ սորվող ծառայէ: Երբ ուսանողութեան տարիները լմնցընելէն ետեւ՝ սատար հրատարակուի, պէտք է որ առանց դանաղանութեան, ընկերութեան արկղին տասը ֆիորին տայ: — Ամէն սատար՝ ըլլայ տեղացի կամ օտար, ինք զինք ընկերութեան մէջ գրելէն յառաջ պարտական է, երեք տարի պանդխտիլ եւ արուեստակերտ տարին պատուով լմնցընել. ապա թէ ոչ՝ ընկերութեան մէջ չ'առնուիր:

Բ. Վարպետ ըլլալու համար պէտք է որ սատարն ընկերութեան դիմէ: — Եթէ այս տեղի ընկերութեան վարպետի կամ տեղացի քաղաքացւոյ զաւակ է՝ ընկերութեան մէջ ընդունուելու համար, հարկ է որ ընկերութեան սպանդանոցին համար՝ տասը, եւ վարպետի սեղանին համար՝ տասնեւութ ֆիորին վճարէ: Ասկից զատ՝ Բրիտոսի ծննդենէն ետեւ եկող

առաջին երեքշաբթին՝ 24 եւ միեւնոյն միջոցին, սառնարանին համար մէկ ֆիորին վճարելու է: Բաց ասկէ՝ ընկերութեան տալու է երեք հատ հողաբրիչ կամ բահ մը, եւ արուեստախմբին նախագահին, զոյգ մը լաւ դանակ: — Աս ամէն պարտականութիւնները՝ տարւոյ մը միջոցին մէջ գործադրուելու են:

Գ. Եթէ վարպետ առնուած սատարն օտար է, պարտական է մէկ տարւան միջոցին մէջ, կտրելու տեղւոյն համար, 15 ֆիորին, վարպետի սեղանին համար 18 ֆիորին եւ Տօն Մարմնոյ եւ Արեան տօնէն ետեւ եկած երեքշաբթի օրը՝ 15 ֆիորին վճարելու: Իսկ Ծննդենէն ետեւ եկող երեքշաբթի օրը՝ 30 ֆիորին ընկերութեան արկղին աճմանը, ասկէ զատ՝ սառնարանին համար ֆիորին մը ու երեք բրիչ եւ կամ բահ մը՝ նմանապէս ընկերութեան գլխաւորին զոյգ մը լաւ տեսակ դանակ տալու է:

Դ. Երբ ընկերութեան առաջնորդն, այսինքն վերատեսուչն ընկերութեան անդամները ժողովել կու տայ՝ եւ ընկերութիւնը քովէ քով կու գայ, ամենէն յառաջ անուանց ցանկը պիտի կարդացուի. եւ թէ ներկայ եղողներուն եւ թէ չեղողներուն անունները պիտի նշանակուին: Ժողովքին ատեն ամէն մէկը՝ հանդարտ, իրեն որոշուած տեղը պիտի նստի: Առաջնորդն՝ իբրեւ նախագահ կը ծանուցանէ թէ ինչ բանի համար կանչուած է ընկերութիւնը: Աս յայտարարութիւնն, ինչպէս նաեւ նախագահին ուրիշ առաջարկութիւններն՝ ամէն մէկը համբերութեամբ

մտիկ պիտի ընէ: Ոչ որ համարձակի նախագահին խօսած ատեն, անոր արգելք ըլլալ. վասն զի աս բանս ընողն երկու ֆիորին տուգանօք պիտի պատժուի: Ժողովն իմանալէն ետեւ, թէ ինչ է խորհրդածութեան նիւթը, անոր վրայ հանդարտութեամբ խորհուրդ ընելէն ետեւ՝ որոշում կ'ըլլուի: Երբ եղբայրաբար բանի մը վրայ չեն կրնար միաբանիլ, որոշումն ընելու համար քուէարկութիւն կ'ըլլուի. եւ ձայնից մեծամասնութեամբ խնդիրը կ'որոշուի: Օրւան խնդրոյն վրայ քուէարկութիւն եղած ատեն՝ ուրիշ բանի վրայ խօսիլ չ'ըլլար — որովհետեւ այս բանս վերը յիշուած տուքանքովը կը պատժուի: Ընկերութեան ամէն մէկ անդամը մէկ քուէ միայն ունի. ընդ հակառակն նախագահն, երկու: Խնդիրն՝ ամէն անգամ ձայնից շատութիւնը կ'որոշէ:

Ե. Երբ վարպետ մ'ուրիշի մը հետ դատախազութիւն ունի, դատախազներուն մօտաւոր ազգականներն — երբ ընկերութիւնն ասոնց անմիաբանութեան վրայ խորհուրդ կամ որոշումն կ'ընէ — ժողովին մէջ չ'ըլլան: Նոյնպէս՝ ոչ հայրն՝ իւր որդւոյն, եւ ոչ որդին՝ իւր հօրը խնդրոյն վրայ խօսած ատեն խորհրդին մէջ մաս ունենան: Խնդիրն՝ ասոնց հեռաւորութեան ատեն որոշուի:

Զ. Վարպետ մ'ուրիշի մը հետ կռուոյ մէջ եղած ատեն, երբ մէկն իւր խնդրոյն, իբրեւ վկայ ու պաշտպան՝ ընկերութեան անդամներէն մէկը գտնէ, այն ատեն հարկ չ'իյա արտաքին

վկաներու ետեւէ ըլլալու, եւ խնդիրն օտար վկաներով պաշտպանելու: Եթէ աս չկայ, այն ժամանակ պէտք է արժանաւոր վկաներ կանչել:

Է. Պակասութիւն գործող վարպետի մը դէմ, այս կանոնադրութեանց մէջ յայտնի գրի անցուած պատիժներուն չափէն աւելի պատիժ սահմանելն ընկերութեան գործքը պիտի ըլլայ: Սակայն այն յաւելուածով, որ տրուելի պատիժը՝ ամէն անգամուն գործուած յանցանքին մեծութեանն եւ յարաբերութիւններու համեմատ ըլլալու է: Եւ եթէ արտաքոյ կարգի դէպք մը չի պատահիր, այս պատիժն երեք ֆիորինը չանցնի: — Թէ որ ընկերութեանն վարպետ մը, ըլլայ՝ ընկերութեան օրէնքները չպահելուն, ըլլայ ուրիշ պատճառի համար, երեք ֆիորինէն աւելի եւ անիրաւ կերպով ինք զինք պատժուած գտնէ, ազատութիւն ունի այս ցաւին ու ծանրութեան դարման գտնելու համար, տեղւոյն քաղաքաբաշխութեան խորհրդին դիմելու: Միայն թէ այս դիմելը՝ 15 օրւան մէջ անպատճառ ըլլալու է. ապա թէ ոչ այս ժամանակամիջոցն անցնելէն ետեւ, իւր խնդրոյն տեղի չի տրուիր. հապա վրան՝ ընկերութեան որոշումը կը գործադրուի:

Ը. Ընկերութեան առաջնորդներն, այսինքն՝ ընկերութեան նախագահը, հայր վարպետը, քարտուղարը, տնտեսպետը, քննիչ վարպետն եւ այլն, ամէն երկու տարի մէջ մը, ընդհանուր ժողովին ձեռօք կ'ընտրուին, տեղական քաղաքային խորհրդէն անուանուած յանձնա-

կատարի մը ներկայութեամբը: Նախագահին եւ պաշտօնատէրներուն հետ ամէն մարդ պարտու պատշաճ կերպով վարուի, եւ անոնց հնազանդի, երկու Ֆիորին տուգանաց տակ:

Թ. Թէպէտ եւ որոշուած է թէ ընկերութեան անդամներն, առ այժմ 12 հոգի ըլլան, այսու ամենայնիւ, որովհետեւ հիմակէն յարաբերութեանց նայելով, հասարակութիւնը գոհ ընելու համար, ութը մնադործ ալ բաւական է. անոր համար, որպէս զի հիմակէն 12 թիւը, եթէ ժամանակ անցնելէն ետեւ, մէկ կամ մէկալ անդամը վախճանելով՝ ասոնց թիւն ութի իջնայ, ընկերութեան թիւն անկից ետքը միշտ մինչեւ որ ընկերութիւնը՝ մնահատութեան պարտականութիւնները կատարելով՝ հասարակութիւնը գոհ կրնայ ընել, կ'որոշուի որ ընկերութեան թիւն ութը հոգին չանցնի: Այն վերագրութեամբ՝ որ այս թիւն ալ երբեք չնուազի. հապա երբ ութը հոգիէն մէկը պակսի՝ ընկերութեան պարտքն ըլլայ, անոր տեղն անմիջապէս լեցընելու: Եթէ այս չ'ընեն, երկրատէր հասարակութիւնն իշխանութիւն ունենայ այս բանն ընելու: Արուեստախմբին մէջ առնուելու նկատմամբ, տեղացի ծնեալ սատարն, օտարներուն կատմամբ՝ առաջնութեան իրաւունք ունի. ենթադրելով որ հաւասար ժամանակ սատարութիւն ըրած է՝ — Վախճանած վարպետի որբեւարիներն — եթէ իրաւունքնին պահել կ'ուզեն — ընկերութենէն չեն կրնար դուրս հանուիլ:

Ժ. Ընկերութեան կարգապետն՝ արուես-

տախմբին նախագահին հրամանովն ընկերութիւնը ժողովելով՝ ամէն վարպետ պարտաւորուած է, ընդ պատժով 30 քրայցերի՝ որոշեալ ժամանակին ժողովքին ներկայանալու: Բացառութիւն են՝ քաղքին մէջ չգտնուիլը, հիւանդութիւնն եւ ուրիշ ծանր պատճառ մը, որուն համար ժողովքին չի կրնար ներկայանալ:

ԺԱ. Առանց արուեստախմբին նախագահին գիտնալուն, մէկու մը քաղքէն հեռանալու հրաման չկայ. եւ ոչ տասնպետին եւ ոչ պաշտօնատէրի մը: Մէկը տեղ մ'երթալ ուղած ատեն, նախ նախագահին ծանուցանելու է, թէ զով կ'ուզէ իւր տեղը թողուլ: Վասն զի ասիկա չընողն երկու Ֆիորին տուգանք կը վճարէ:

ԺԲ. Երբ որ արուեստախմբին նախագահն՝ ընկերութեան անդամները, շրջաբերական թըղթովը թաղման կը կանչէ, թէ որ թուղթն զմէկը տուն կը գտնէ, եւ ասիկայ առանց բանաւոր պատճառի թաղման չի գար, գիտնայ որ երկու Ֆիորին պատիժ կ'ընդունի: Արբած վիճակի մէջ թաղման ներկայացողը՝ մէկ Ֆիորին կը տուժէ: Վախճանող վարպետի մը, կամ իւր կնկանը պարտական է ամէն սատար ու սորվող թաղման երթալու:

ԺԳ. Որովհետեւ մնաւաճառութեան խանութն անոր համար է, որ հոն ամէն օր միս ծախուի. ուստի պատշաճ՝ բայց հարկաւոր ալ է, որ ասիկայ լաւ վիճակի մէջ պահուի. եւ հոգ տարուի, որ հոն պակսութիւն մը չըլլայ: Անոր համար հարկ է որ պակսած բաներն՝ ընկերու-

Թեան ծախքովը վերատեսչին ձեռք նորոգուին: Մտավաճառանոցը հարկ է որ միշտ մաքուր վիճակի մէջ ըլլայ. շաբթէ շաբաթ՝ գոնէ երկու հեղ աւելուի եւ լաւ կերպով մը մաքրուի եւ լուացուի: Եթէ որ վերատեսուէն, անհոգութեամբ, աւրուած բաները չի նորոգեր եւ իւր պարտաւորութիւնն ըստ օրինի չի կատարեր, երկու ֆիորին տուգանօք պատժուի:

ԺԴ. Երբ վարպետ, սատար կամ աշկերտ մը մտավաճառի խանութին մէջ միս կը ծախէ, պատշաճ վարմունք ունենայ եւ գնողները յարգէ: Զոչ ոք յանդիմանէ, եւս առաւել հայհոյէ: Առանձինն յարգութիւն ցուցնելու է քաղաքային պաշտօնատէրներուն եւ եկեղեցական անձանց: Ամենուն հետ, իւր աստիճանին, պաշտօնին եւ վիճակին համեմատ պէտք է որ վարուի յարգութեամբ եւ պատուով: Ղաւն զի եթէ ասոր հակառակ գործէ, եւ իւր վրայ ամբաստանութիւն ըլլուի, գիտնայ այնպիսին, որ երկու ֆիորին պատիժ պիտի ընդունի: Իսկ սատարը կամ սորվողն՝ իւր գործած յանցանքին համեմատ, սահմանուելի դրամական տուգանօք պիտի պատժուի: Մտավաճառի խանութը՝ խմած վիճակի մէջ միս կտրել ու ծախել՝ բացարձակապէս արգելուած է, մէկ հունգ. ֆիորին տուգանօք:

ԺԵ. Միս ծախող վարպետը՝ սատարը կամ աշկերտը՝ խանութէն ամենեւին չհեռանայ, ասդին անդին չերթայ, ոչ գինետուն, ոչ գնելու եւ ոչ ծախելու: Իսկ եթէ անպատճառ կատա-

րելու գործք մ'ունի, խանութն ու ծախելը՝ բանէ հասկըցող վարպետի մը յանձնէ. ապա թէ ոչ երկու ֆիորին տուգանօք կը պատժուի:

ԺԶ. Ղարպետներն ամէն տեղ, բայց մանաւանդ մտահատութեան խանութին մէջ, իրարու հետ եղբայրական սիրով ու մասնաւոր յարգանօք վարուին, կռիւ չընեն, մէկ մէկու անպատշաճ խօսքեր չըսեն. ապա թէ ոչ, եթէ մէկն, ով որ կ'ուզէ ըլլայ, այնպիսի բան մ'ընելու յանդգնի, ու ան բանն ստուգուի, երկու ֆիորին տուգանք պիտի ընդունի:

ԺԷ. Մտավաճառն անանկ հոգ տանի իւր պաշտօնին, որ չըլլայ թէ խանութն առանց մի մնայ. հապա երբ իրմէն յառաջ եղող կարգաւորին միսը հատնի, ինք իր մտով պատրաստ կենայ, որ անմիջապէս կարենայ ծախել. ապա թէ ոչ աս պակսութեանը համար՝ քննիչ վարպետն իրմէն ֆիորին մը գրաւական կրնայ առնուլ: Եթէ այս բանս ընկերութեան վերատեսչին հետ հանդիպի, այն ատեն գրաւականը՝ երկու ֆիորինով պէտք է որ փրկանաւորէ: Իսկ եթէ աս պակսութեան համար՝ ընկերութիւնն ալ մնաս կրէ, այն ատեն ընկերութեան հետ պէտք է այս բանս շտկէ:

ԺԸ. Զըլլայ թէ մէկը մտավաճառանոցին մէջ հինգ-վեց ֆունտ միս պահէ միայն: Իրմէն մնացած քիչ միսն անմիջապէս իրեն յաջորդող կարգաւորին տայ, որ պարտաւորուած է՝ մինչեւ 10 ֆիորին արժէք ունեցող միս իրմէն ընդունիլ: — Կարգաւոր մտահատին պարտա-

կանութիւնն է՝ քաղաքս փոխադրուող զինուորաց
Համար, ամէն ժամանակ բաւական միս հոգալ:
— Երբ հարկն այնպէս պահանջէ — ոստի-
կանութեան կարգադրութեամբն ու հրամա-
նին հետեւութեամբն — ընկերութիւնը՝ յա-
րաբերութեանց ու պարագայից համեմատ՝ եւ
զան միս ծախելու համար՝ երկու խանութ պիտի
բանայ: Խողի մսին գինը՝ պիտի որոշէ քաղա-
քաբաշխութեան խորհուրդը: Խսկ ընկերու-
թիւնը պարտական է ամէն ատեն ինք զինք աս
որոշման յարմարեցնել:

ԺԹ. Եզան մսէն զատ, ամէն ուրիշ տե-
սակ միս, օինակի աղագաւ՝ խողի, ոչխարի, այ-
ծու, հորթի եւ գառնի միս, ինչպէս նաեւ խողի
գիրուց — ծախել՝ ընկերութեան իրաւունքն է.
եւ զասոնք ամէն ժամանակ միայն ընկերութիւնը
կրնայ ծախել ու ծախել տալ: Դուրս առնելով
նաեւ գառնուկի միսն, երբ այս քաղքիս մէջ
մուշտակագործաց ընկերութիւն մը կազմուի: —
Աս այսպէս ըլլալով ալ, ամենեւին թոյլ չի
տրուիր, որ ընկերութեան անդամները, գառնի
միս ծախելու նկատմամբ, քաղաքացւոց վնասովն
եւ ծանրաբեռնութեամբը — որպիսի կերպով
որ ըլլայ թող ըլլայ — իրարու հետ գաղտնի
դաշնակցութեան մէջ մտնեն. հապա ծախէ ու
ծախել տայ իւրաքանչիւր ոք իրմէն մորթուած
գառնին միսը. ընկերութիւնը պարտաւորելով
ինք զինք, որ եթէ աւելի չէ, գոնէ չորս հոգի,
ամէն օր բաւական քանակութեամբ եւ լաւ տե-
սակ միս ծախեն ու ծախել տան: — Այծու

մսին, ամբողջ եւ կտորով ծախելն, ասկից ետքն
ալ՝ քաղքիս մէջ — աւելի շատ սեկ շինելու
վախճանաւ — արգելուած պիտի չըլլայ: —
Եղիսաբեթուպոլսոյ սովորեալ տարեկան տօնա-
վաճառներու օրերը՝ տօնավաճառն սկսելու նշան
տրուած զանգակին զարնուելէն ետեւ, մնահատի
տիտղոսով, ամէն մարդու ներուած է, ամէն տե-
սակ միս եւ խողի գիրուց — եզան միսը դուրս
առնելով — աղատապէս ծախել:

Ի. Գառն կտրելը՝ միայն մինչեւ Մարգա-
րիտայի օրը (յուլ. 13) կրնայ ըլլալ: Անկից
ետքը՝ գրաւման պատժոյ տակ արգելուած է
կտրել: — Գառն կտրողն՝ ունենայ մնահա-
տութեան խանութին մէջ աման մը, ուր գա-
ռին արիւնը թափէ: Որովհետեւ գետին թափելը՝
ամէն անգամուն տասը քրայցէր պատժով ար-
գելուած է: Գառն աղիքները՝ չըլլայ թէ պա-
տուհանէն դուրս թափէ, նետէ կամ նետել
տայ: Տեղն՝ ուր գառնը մորթած է, մաքրէ,
սրբէ. եւ ընդհանրապէս ամէն տեղ մաքուր
բռնէ, վասն զի սահմանուած պատիժը կը գտնէ:
— Հորթի միս, ամէն վարպետ, ամէն ժամանակ
կրնայ ծախել:

ԻԱ. Թէպէտ խողի միս, կրնայ այրել (ab-
schwenden), քայց միայն ամբողջապէս ու գեկտեմ-
բերի առաջին օրէն, մինչեւ ապրիլի վերջը: Կրնայ,
ընկերութեան մէջ չեղողն ալ ծախել ու ծախել
տալ. քայց այս բանիս համար, կտրողները պար-
տական են, մնագործաց ընկերութեան ամէն մէկ
խողին համար՝ հինգ հինգ քրայցէր վճարելու:

ԻԲ. Միս կտրելու տեղերուն ընտրութիւնն ու բաժանումն՝ ըլլայ այն միջոցին, երբ արուեստախմբին նախագահը կ'ընտրուի:

ԻԳ. Ընկերութիւնը պարտական է — ընդ պատժով գրաւման — միսն՝ ամէն ժամանակ, քննութեան համեմատ կտրել եւ կտրել տալ: Քննութեան կարգադրիչը պիտի ըլլայ տեղւոյն քաղաքային խորհուրդը: — Ընկերութիւնը միայն Գրանսիլուանիոյ եւ Հունգարիայի առաջին, երկրորդ ու երրորդ կարգի եզներ պիտի գնէ: — Քննութեան տակ ձգուած եղանց մորթնու ճարպն՝ ածրդով, կանխիկ ստակով պիտի ծախուին:

ԻԴ. Միս կտրելու օրերը՝ — Ս. Գէորգէն (պար. 24) մինչեւ Ս. Միքայէլ (սեպտ. 29) — առտու՝ ժամը հինգէն, մինչեւ կէս օր, ու կէս օրէն ետեւ, երեքէն՝ մինչեւ իրիկուն. — իսկ տարւոյն մէկալ մասին մէջ — որովհետեւ օրերն աւելի կարճ են — առտու՝ ժամը եօթէն, մինչեւ իրիկուն — մնացածառի խանութը միշտ բաց պիտի ըլլայ, ու հոն՝ բաւական միս պիտի գտնուի:

ԻԵ. Մազգի կամ աւելցուկ մսին (Zulage), միայն հինգերորդ մասն, այսինքն՝ հինգ ֆունտէն, ֆունտ մը պիտի տրուի. զոր ամէն մարդ, առանց ընդիմութեան ընդունելու պարտական է: Ամէն վարպետ, սատար եւ աշկերտ պարտաւորուած է ճշմարիտ ու չխարդախած կշռով ծախել ու ծախել տալ: Ասան զի զով որ գտնեն թէ խարդախած կշիռ կը գործածէ, այնպիսին ոստիկանութեան վերատեսուէն, մինչեւ երեք ֆիորին տուգանօք կը պատժուի:

ԻԶ. Երբ երկրատէր հասարակութեան ճերմակ կամ սեւ ցուլը կամ ուրիշ մէկ դուարը՝ պատճառի մը համար մորթել հարկ ըլլայ. — նոյնպէս՝ երբ որ քաղաքացւոյ կամ աս քաղքին բնակիչներէն մէկուն կենդանւոյն ըստ պատահման վնաս մը կամ դժբախտութիւն մը հասնելով՝ կտրել հարկ ըլլայ, ասանկ դէպքի մէջ — եթէ դուարն ուրիշ կողմանէ առողջ էր — պարտական է ընկերութիւնը միսը՝ 24 քարանդանով գնելու, դուարը մորթելու եւ խանութին մէջ ծախելու: Մանաւանդ երբ տանուտէր մը, իւր դուարներէն ասանկ հատ մ'ընկերութեան տալու փափաքէր — եւ դուարը՝ ոստիկանութեան վերատեսուցութեան հաւանութեամբը վաճառելի է — պարտական է ընկերութիւնը զանիկայ ընդունելու եւ ըստ գնահատութեան, գինը տիրոջը հատուցանելու:

ԻԷ. Խողի ճարպ ծախող մնահատաց որբեւարինները՝ մսավաճառաց ընկերութենէն կը կախուին: Եթէ իրենցմէ մէկն՝ ընկերութենէն կախում ունենալ չուզէ, այնպիսւոյն հրաման չկայ մնագործաց արհեստին վերաբերող բան ծախու հանելու: Ասոնք՝ գնելու կամ ծախելու մէջ՝ մէկ մէկու դէմ բան մը չընեն: — Ի վերայ այսր ամենայնի, եթէ ըստ պատահման բան մը պատահի, կրնան զերար ընկերութեան առջեւ ամբաստանել:

ԻԸ. Այն միջոցին որ ընկերութիւնը ժողովքի մէջ է. մինչեւ որ խորհուրդը չլինայ, ոչ վարպետ, ոչ սատար մը, վաճառանոց բե-

րուած դուարը, խողը, խոյն եւ այլն, գնել չի կրնար. վասն զի երկու ֆիորին պատիժ կ'ընդունի: — —

Մսագործաց ընկերութիւնը՝ տասը տարւոյ մը չափ ապրեցաւ առաջիկայ կանոններովն ու կարգաւորեալ կերպով աճեցաւ ու յառաջացաւ ալ: Բայց 1848ի յեղափոխութիւնն ամէն բան տակն ու վրայ ըրաւ, փճացուց: Ընկերութիւնն ինք իրմէն լուծուեցաւ ու չկրցաւ մէյ մ'ալ կենդանանալ: Հայ մսագործներուն մէկ մասը չէ թէ միայն բոլոր ունեցածը՝ հապա. նաեւ կեանքը կորսնցուց: Քաղաքը՝ 1848ին եւ 1849ին սաքսոններէն ու վալաքներէն այն աստիճանի կողոպտուեցաւ ու քանի մ'անգամ այնպէս կրակի տրուեցաւ, որ գրեթէ բոլորովին աւերեցաւ. ու կարողութիւն ունեցող մնաւաճառ չմնաց: — Ասոր վրայ ազգայինք, ցմիշտ թողուցին Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ այնչափ եկամուտ ունեցող շահաբեր արուեստն ու յանձնեցին օտարաց. որոնք իրենցմէ աւելի ճարպիկ ու գործունեայ գտնուելով՝ շարունակեցին մսագործութիւնն եւ եղան մեծ ստացուածոց տէր: Այսօրւան օրս եւ ոչ ազգային մնաւաճառ մը կայ քաղքին մէջ: Եղիսաբեթուպոլսոյ մնաւաճառները՝ հունգարացի, վալաք, սաքսոն ու հրեայ են:

3.

Ան հոգեւոր եղբայրութիւններն եւ ընկերութիւններն, որոնք կային ատեն մը Կերլայ, կային նաեւ Եղիսաբեթուպոլիս, Ճշդիւ այն սահ-

մանադրութեամբ ու նոյն կանոններով: Որովհետեւ հոս ալ ինչպէս հոն, Ստեփանոս Ռոշքայ, իբրեւ առաքելական փոխանորդ՝ բաւական ժամանակ ու յաջող կերպով գործած էր:

Բայց Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ նախորդ դարուն կէսէն ասդին, չէ թէ երեք կամ չորս՝ այլ ինը հոգեւոր եղբայրութիւն կար: Ասոնց ամէն մէկն, ինչպէս գիտենք ունէր իր սեպհական կանոնադրութիւններն ու նաեւ հարուստ դրամագլուխը:

Արդէն 1758ին, Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնն, այն առթիւն որ — ըստ մասին կալուածատէրութիւնը գնելու՝ ըստ մասին իր պարտքերը վճարելու համար — ստակի հարկաւորութիւն ունէր, հրաման խրկեց հոգեւոր եղբայրութեանց առաջնորդներուն, որ չըլլայ թէ դրամագլուխին, առանց իր հրամանին, օտար տեղ մը դնեն կամ առանձնականաց շահու տան, հապա քաղքին արկղը տեղաւորեն:

Աս եղբայրութեանց դրամական վիճակը, նախընթաց դարուն դէպ ի վերջերն անանկ էր, որ մայր եկեղեցւոյն շինութեանը համար կրցան 14.243 ֆիորին օգնութիւն ընել: Ասոնց մէջէն ամենէն ունեւորն ըլլալով Ս. Ստեփանոսի եղբայրութիւնը՝ տուաւ 5229 ֆիորին. — Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի եղբայրութիւնը 2670 ֆիորին. — Ս. Երրորդութեանը՝ 2120 ֆիորին. եւայլն:

Աս եղբայրութեանց կանոններուն մեծ մասն — որովհետեւ ամէնը Ռոշքայէն հիմնադրուած էին — յառաջաբանին դուրս առնե-

լով, գրեթէ բառ առ բառ ան կանոնները կը պարունակէին, որոնցմով կազմուած էին Վերլայինները: — Ասոնց բովանդակութիւնն արդէն կը ճանչնանք¹:

Աս ընկերութիւններէն եւ ոչ մէկը մնացած է այսօր: Ասկէ քանի մը տարի յառաջ վերանորոգուեցաւ Ս. Հաղորդութեան, կամ ուրիշ խօսքով Ս. Խորանի ընկերութիւնն, որ իբրեւ շարունակութիւն կը համարուի վաղեմի Ս. Հաղորդութեան եղբայրութեանը: Բայց ասոր էութիւնը միայն յայնմ է, որ ամէն ամիս պատարագ մը մատուցանել կու տայ՝ ընկերութեան կենդանի եւ մեռած անդամօրը համար:

Առաջիկայ դարուն սկիզբը (1815) կազմուեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ Ս. Յովհաննու Նեպոմուկէնոսի եղբայրութիւնը՝ Գապտէպովեան եռանդուն ու գործունեայ աւագերիցուն ու ժողովրդապետին առաջնորդութեամբը: Ասիկա, ինչպէս որ ընկերութեան պատմութենէն յայտնի կրնանք տեսնել, հին Ս. Յովհաննու եղբայրութեան վերանորոգութիւնն ու շարունակութիւնն էր:

Ս. Յովհաննու եղբայրութիւնն սկսաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ, նախորդ դարուն դէպի վերջերը (Ճշդիւ 1780ին) ու Գրացիներու ժողովք կամ բարեկամաց Եղբայրութիւն կ'անուանուէր, որովհետեւ ըստ մեծի մասին, քաղքի դրսի՝ այսինքն, Աստուածածնայ ու Դաշտի կո-

¹ Տես «Հայոց Մետրոպոլիսը» Վիեննա 1896, էջ 50-95:

չուած փողոցներուն մէջ կը բնակէին եղբայրները: Ինը կանոն ունէր. ու հիմնադրաց մեռելէն ետեւ, դադրեցաւ եղբայրութիւնն ալ:

Ժամանակ անցնելէն ետեւ, պատուական ծերունի մը — Մոչգաշեան — միտքը բերելով եղբայրութեան փրկարար վախճանը — որ էր փոս փորել եւ մեռելները թաղել — վերանորոգեց (1795ին) եղբայրութիւնը: — Բայց անհաստատութիւնն այս ընկերութեան մէջ ալ մտաւ. ու սկզբնաւորելէն հաղիւ երեք տարի ետքը, պաշտօնատեալը՝ մոռցան իրենց պարտաւորութիւնն ու փոս փորելն. եւ մեռելները թաղելը՝ հին անկարգութեան մէջ մտնելով, եղբայրութիւնն ինկաւ: Անանկ որ ցիրուցան ըլլալու եւ ոչնչանալու վրայ էր, երբ Գապտէպովեան ժողովրդապետը՝ եկեղեցական ու քաղաքային առաջնորդաց օգնութեամբն 1815ին նորէն կանգնեց: Եւ որովհետեւ եղբայրութեան թոյլնալուն բուն պատճառն ան էր, որ ոչ եկեղեցական եւ ոչ աշխարհական իշխանութիւնէն հաստատութիւն մ'ունեցած էր, անոր համար իւր առաջին գործքն եղաւ հին եղբայրութեան կանոնները ժամանակին պարագաներուն յարմարքնելով՝ դաւառական եկեղեցական ժողովքին առջեւը դնել, որպէս զի իր հաստատութիւնն անկէ ընդունի:

Սակայն որպէս զի դաւառական ժողովք իր զօրութեամբն ու իր գլխուն գործելով՝ բան մը չկարենայ ընել, որոշեցին հիմնադիրք, որ եղբայրութեան կողմանէ, քանի մը՝ բանէ հասկըցող-

ներ դնեն ժողովքին մէջ. որպէս զի հոն անանկ կարգադրութիւններ ըլլուն, ինչպէս որ եղբայրութիւնը կարեւոր կը համարի: Ուստի խորհուրդ ընելով, միասիրտ ու միաբերան, այնպիսի պաշտօնատէրներ ընտրեցին, որոնք սիրով ու յօժարութեամբ յանձն առին այն գործքին մէջ՝ եռանդով ու յարատեւութեամբ գործելու:

Գապտէպովեան՝ եղբայրութեան կանոններն, ինչպէս ըսինք, կարգի դնելէն ետեւ, զանոնք ժողովքին ներկայացուց: Ասիկա կանոններն ընդունեցաւ: Ասոր վրայ անդառնալի կերպով որոշուեցաւ, որ ամէն եղբայր այն կանոնադրութիւնն, իբրեւ օրէնք ճանչնայ ու պատուէ:

Հաստատուած կանոնադրութեան համառօտ բովանդակութիւնն է յաջորդը:

«Ա. Եղբայրութեան մէջ մանել ուզողը՝ քարտուղարին ձեռք ինք զինք եղբայրութեան մէջ գրել կու տայ. վճարելով գրելուն համար որոշուած 20 քրայցէրը: Եթէ մէկն ասկէ աւելի բան մ'ուզէ տալ, այն կ'ընդունուի իբրեւ ողորմութիւն:

«Բ. Որովհետեւ ինչպէս ամէն եղբայրութեան, անանկ ալ ասոր վախճանն է Աստուծոյ փառքն աւելցընել: — Բայց աս ներքին դիտաւորութենէն զատ, հոգ պիտի տանի ամէն եղբայր, ամենայն յօժարութեամբ ու սիրով իր պարտաւորութիւնը կատարելու. որ է, քաղքին մէջ մեռածներուն համար, ամառ ձմեռ փոս փորել. անոնց մարմնոյն մինչեւ գերեզմաննոց ընկերանալ. եւ զանոնք թաղել:

«Գ. Բայց որպէս զի չըլլայ թէ եղբայրութիւնը բարիք ընել ուզած ատեն, ինք իրեն վնաս ընէ — որովհետեւ փոս փորելու համար գործիքներ պէտք են, որոնք առանց ստակի չեն տրուիր — անոր համար կ'որոշուի, որ փոս փորող եւ մեռել տանող եղբարց համար երեք ռենական ֆիդրին վճարուի ընկերութեան, տան տիրոջ կողմանէ:

«Դ. Հիմնադիրներուն գործքն է, եղբայրութեան անդամներուն մէջէն փոխն ի փոխն՝ ութ էրիկ մարդ ընտրել, որոնք փոս փորել եւ մեռել տանիլն ամենայն սիրով ու յօժարութեամբ պիտի կատարեն:

«Ե. Եւ որովհետեւ կրնան անանկ աղքատներ գտնուիլ, որոնք անկարող են, երեք ֆիդրինը վճարելու, անոր համար կը հաստատուի, որ այս դիպուածին մէջ, եղբայրութիւնն իր գանձանակէն հատուցանէ երեք ֆիդրին վճարքը:

«Զ. Աս արտաքին, մարմնաւոր բարեգործութենէն զատ, հոգեւորապէս օգնելու է մեռելոց: Ուստի կ'որոշուի, որ — երբ եղբայրներէն մէկը կը մեռնի — անմիջապէս եղբայրութեան զանգակովը նշան տրուի, որպէս զի ձայնը ըսող եղբարքը մէկ տեղ ժողովելով՝ կարգաւ մեռելին տունն երթան, ու հոն անոր հոգւոյն համար, ձայնիւ՝ հինգ Հայր մեր ու հինգ Ողջոյն ըսեն:

«Է. Ընկերութեան անդամներուն հոգեւորապէս օգնելու համար, որոշուեցաւ որ եղբարց համար, տարւէ տարի տասուերկու ձայնաւոր պատարագ մատուցուի: Ասոր մէջէն վեցը՝ պիտի

ըլլայ կենդանի ու մէկալ վեցը՝ մեռած եղբարց համար:

«Ը. Այն պատարագները մատուցանող քահանան, առանց եկամտի չմնալու համար — նկատելով նաեւ որ եղբայրութեան ծանրաբեռնութիւն չըլլայ — հաստատուեցաւ, որ պատարագի տտեն սկաւառակ պտըտցուի. որպէս զի առատաձեռն եղբարց ողորմութիւնը քաղելով՝ քահանան վճարուի:

«Թ. Աս կանոնէն բնականապէս կը հետեւի, որ եղբայրութիւնը յատուկ քահանայ մ'ունենալու է: Բայց որովհետեւ այսպիսի քահանայի մը պաշտօնը՝ կրնայ տեղական ժողովրդապետութեան իշխանութեանը դպչիլ, — մէկալ կողմանէ ալ քիչ բացառութեամբ գրեթէ բոլոր քաղաքն եղբայրութեան մէջ գրուած է, — անոր համար կը սահմանուի, որ հոգեւոր բաներու մէջ՝ եղբայրութիւնը բոլորովին տեղական ժողովրդապետին իշխանութենէն կախում ունենայ:

«Ժ. Յայտնի է որ եղբայրութեան դրամագլուխը շատցնելու է: Ուստի քաղաքաբաշխութեան թոյլտուութեամբը հրաման եղաւ, որ երկու հեղ — այսինքն՝ Զատիկի երկրորդ օրն ու Ծննդեան երրորդ օրը՝ Ս. Յովհաննէս տօնին — ընկերութեան մէջէն երկու պատուաւոր անձինք՝ եղբարց ու քերց երթան, այս տօները շնորհաւորելու: Եւ կը յուսանք թէ ասոնք՝ եկողները սիրով պիտի ընդունին ու զիրենք ունայնաձեռն ետ դառնալու պիտի չթողուն:

«ԺԱ. Ինչպէս վերն ըսուեցաւ (Ե. կանոնին մէջ) այն ողորմելի աղքատաց համար, որոնք փոս փորելուն եւ թաղման վճարքը չեն կրնար հատուցանել՝ որոշուեցաւ, որ այն գումարն եղբայրութեան յատուկ արկղէն վճարուի:

«ԺԲ. Եւ որպէս զի զեղծում չըլլուի այսու եւ գթութիւնը չըլլուի միայն անոնց, զորոնք հիմնադիրք, եղբայրներն ու քարտուղարն արժանի գտնեն ու ճանչնան, — անոր համար կը զգուշացնենք վերոգրեալ պաշտօնատէրներն, որ երեսպաշտութիւն չընելով ու նենգութիւնը մէկ դի թող տալով՝ յիշեալ ողորմածութիւնն առատապէս ու շիտակ ընեն: Կը յանձնենք միանգամայն իրենց, որ աղքատ մեռելին ոտքին քով եղբայրութեան գանձանակը դնեն, որպէս զի առատաձեռն քրիստոնեաներն իրենց բարերարութեամբն եղբայրութեան ծախքը քիչ մը թեթեւցընեն:

«ԺԳ. Թէ եղբայրութեան յառաջ երթալն ու թէ աղքատ եղբարց օգնութեան հասնիլն ան կը պահանջէ, որ եղբայրութեան դրամագլուխն անպտուղ չմնայ: Ուստի դրամագլուխն աղքատ անդամներուն շահու կրնայ տրուիլ: Ասանկով՝ թէ մէկ կողմանէ եղբայրութեան ստակը պտուղ կը բերէ եւ թէ մէկալ կողմանէ եղբարց ու քերց օգնութիւն կ'ըլլուի:

«ԺԴ. Ստակ փոխ տալու եւ դրամագլուխը շահեցնելու նկատմամբ յաջորդ կանոններն անվթար պիտի պահուին:») Որչափ կարելի է, ջանալու է որ քիչով՝ շատերուն օգնութիւն

ըլլուի: Ըստ հետեւորդի, խստիւ արգելուած է, որ ուրիշներուն ետ նահանջելով՝ մէկուն կամ մէկալին շատ ստակ փոխ տրուի: Բ) Միտ դնելու է, որ քիչ քիչ օգնութիւնն, անոնց մէջ բաժնուի, որոնք ասոր աւելի հարկաւորութիւն ունին. որպէս զի չըլլայ թէ ունեւոր անդամներուն ազահութիւնը՝ քան թէ աղքատներու օգնութիւնը յառաջ տարուի: Գ) Շահու տրուած ստակին դիմաց՝ ոսկիէ, արծաթէ, մարգարիտէ եւ գոհարեղէններէն զատ՝ ուրիշ բան պիտի չառնուի իբրեւ գրաւական: Դ) Տրուած ստակին համար 6% հարկւրչեայէն աւելի առնուլը՝ ծանր մեղքի տակ կ'արգելուի: Բայց թէ որ մէկ կամ մէկալ եղբայրն՝ իբրեւ պարգեւ, կամօք՝ աւելի ուղէ տալ, ան ատեն իբրեւ ողորմութիւն կրնայ ընդունուիլ. բայց այն միջոցին, երբ որ դրամագլուխը վճարէ: Ե) Ամենեւին մարդու մը փոխ չի կրնար տրուիլ՝ տարիէ մ'աւելի. որպէս զի օգնութիւնն ամէն անգամներուն վրայ հաւասարապէս կարենայ տարածուիլ:

«ԺԵ. Եղբայրութիւնը մասնաւոր անձինքներ ունենալու է, որ նախորդ կանոնին մէջ բովանդակուած կէտերուն վրայ հսկեն. եւ դրամագլխուն հոգ տանին:

«ԺԶ. Բայց չուզելով փուռտեղ պաշտօնատէրները շատցընել, հաստատուեցաւ որ կրկին բանալիով արկղը — որուն մէկ բանալին հիմնադիրներէն մէկուն, ու մէկալը՝ եղբայրներէն մէկուն քովն ըլլան — ժողովրդապետութեան մէջ պահուի: — Արկղին մէջ եղբայրութեան

կոնդակէն զատ պիտի պահուին պարտականութեան թղթերն ու գրաւականներն, ասոնց վրայօք եղած կահագրովը:

«ԺԷ. Եւ որպէս զի մեղադրութեան ամէն պատճառներուն առջեւն առնուի, որոշուեցաւ որ արկղը բանալու, ստակ տալու եւ նոր պարտագիր ընելու ժամանակն՝ ըլլայ զատկին երրորդ օրն, որ միջոցին եղբայրութեան անդամները ժողովրդապետական շէնքին մէջ ժողովին եւ սովորեալ վեց վեց քառանգանը վճարելէն ետեւ՝ քաղքին ննջեցեալները՝ Հայր մեր ու Ողջունիւ մը յիշուին:

«ԺԸ. Եղբայրութեան անգամները ժողովքի մէջ յաջորդ կերպով նստելու են: Սեղանին գլուխը պիտի նստին երկու հիմնադիրները. անմիջապէս քովերին՝ եղբայրներէն երկու, սեղանին վարի ճակատը՝ պիտի նստի քարտուղարը: — Ասոնք՝ ինչ որ եղբայրութեան լաւութեանն ու երջանկութեանը յարմար որոշին — առանց այս կանոններուն ամբողջութեանը դաշելու — ան բանն որոշուած ըլլայ. եւ չիշխէ եղբարցմէ մէկն անոնց ընդդիմանալու կամ անոնց դէմ խօսելու:

«ԺԹ. Աս այսպէս ըլլալով ալ — որպէս զի միութիւնն անքակ մնայ — լաւ համարեցանք, որ ժողովքին մէջ մաս ունեցող պաշտօնատէրներէն զատ, գտնուին դեռ հինգ հոգի մ'ալ պատուաւոր քաղաքացի եղբայրներէն — զորոնք պիտի ընտրեն առաջնորդք. — որպէս զի անոնց հետ միասնոր հուրդ ու միասիրտ ըլլալով՝ եղբայրու-

Թեան գործքերն աւելի ուժով ու հաստատու-
թեամբ յառաջ երթան:

“Ի. Եղբայրութեան խորհուրդներուն մէջ
արգելուած է օտար բաներու — օրինակի աղա-
գաւ՝ եկեղեցական, քաղաքաբաշխութեան եւ
հասարակութեան գործառնութեանց — վրայ
խօսելու եւ անոնց մէջ խառնուելու: Եղ-
բայրութիւնը միշտ իր աչքին առջեւն ունենա-
լու է, թէ ամէն բանի մէջ՝ եկեղեցական եւ
աշխարհական առաջնորդներէն կախում ունի:

“ԻԱ. Ուրեմն, եղբայրութեան նիստերուն
մէջ խորհելու սովորական նիւթերը պիտի ըլլան.
ա) որ հին պարտաթղթերը վճարուին. բ) որ
գրաւականներն իրենց տիրոջն ետ դարձուին,
գ) որ ստակը նորէն պէտք ունեցողներուն փոխ
տրուի. դ) որ անոնցմէ պարտուպատշաճ գրաւ-
ականներն առնուին. ե) որ դրամագլխուն վի-
ճակն ամէն տարի գրի անցուի ու արձանագրու-
թեան մէջ առնուի. եւ վերջապէս, շ) որ փոս
փորոցներուն եւ մեռել թաղողներուն կարգը
հաստատուի:

“ԻԲ. Աս բաներէն զատ ուրիշ խնդիրներու
վրայ խորհելու եւ խօսելու — եւ մանաւանդ
առանց եղբայրութեան առաջնորդաց խորհուրդ
ընելու, նոյն խնդիրը պարզապէս նիւթերուն վրայ
— խստիւ արգելուած է: — Բաց ասկէ կը
յանձնուի առաջնորդաց, որ եթէ եղբարց ու
քերց մէջ՝ պիղծ բերնով հայհոյութիւն ընող
կամ մարմնապաշտ եւ ուրիշ մեղքերու տակ
ինկած անդամներ գտնուին, զանոնք՝ օրի-

նաւոր կերպով խրատելէն ետեւ, երբ իրենց
անօրէն սովորութենէն չեն հրաժարիր, իբրեւ
փտած անդամներ եղբայրութեան կոնդակէն
հանեն:

“ԻԳ. Որպէս զի այս կանոններն ամէն եղ-
բարց առջեւ յայտնի ըլլան — կը յանձնենք
հիմնադիրներուն, որ Հոգեգալստեան երրորդ
օրը՝ կէսօրէն ետեւ, բոլոր եղբայրները կանչեն
եւ աս կանոններն անոնց առջեւը կարդալ տան:
— Ասկից ետքն՝ այնպէս, ինչպէս որ են բառ առ
բառ արձանագրութեան առնուին ու արկղին մէջ
դրուին: — Ուրիշ կողմանէ եկեղեցական գաւ-
առական ժողովն իրեն կը վերապահէ, եղբայ-
րութեան վրայ ունեցած հայրական գթութիւնն
ու վերին իշխանութիւնը:” —

Կարեւոր կը համարիմ, եղբայրութեանս՝
համառօտիւ յառաջ բերուած պատմութեան
ու կանոնադրութեան բուն հայերէն սկզբ-
նադիրն, ընթերցողաց առջեւ դնել այնպէս
ինչպէս որ հիմնադրութեան կոնդակին մէջ ան-
ցուած կը գտնենք: Մանաւանդ որ դրութիւնը՝
հո՞ծ ու լեզուն — ուղղագրութեան քանի մը
սխալները դուրս առնելով — համեմատու-
թեամբ՝ բաւական մաքուր ու ընթացիկ է: — Արդ՝

“Սուրբ Յովնանէսի ներածութեան անընի
տակ կըցված Եղբայրութիւնը, զիրեն սգիսբը
1780 մարտի 27ին արիւկէ մեր Եղիսաբեթա
քաղքին մէջ, որ ժամանակը, ո. հ. վարպետ
Վարդանին Չէցեան, Աղբար Անտօնի Տօշնախան,
Աղբար Խաչիկի Իօրկայեան, նաեւ Աղբ. Օհանի

Գօսդինեան կարավարութեանցը տակը, Վէշին-
նու ժողովք եւ բարեկամաց եղբայրութիւն կի
անվանվէր. եւ քաղքին մէջ աստուածածնա ու
դաշդին օրմէն դուս, ալ ինտաս չի փրվի: Ուստի
շատոնցմէ, դաշդի օրմի Եղբայրութիւն ալ կի
ասվէր: Ինը բունգդի մէջ շարած կանօնները
կիսակատար ըլալով, եւ օգկա դիճաց ալ Եկե-
ղեցու եւ աշխարհական Առաջնորդացմէ հաս-
դատված չըլալով, հետ վերոյ անուանած ֆուն-
տադօրնուն բոլոր Եղբայրութիւնը մեռաւ ու
դադարեց:

«Ժամանակով Ղախեալ Եղբայրութեանը
բարի դիտաւորութիւնը, որն որ մասնաւորապէս
ղիոս փորելուն ու զմերելտաքը թաղելուն բերը
կի թէթէվընուր, միտը բերելով ծէրունի Աղբար
Նիկօլը Մօջգաշեն, ընկերութեամբը Աղ. Անդո-
նին Բէլեան, զշատ յիշեալ, բայց դատարած
Եղբայրութիւնը, մէկ ուժով ու սրտով 1795ին
նօրէնը ողէկցուցին. եւ վաղուցու Եղբայրու-
թեանը կանոննուն գօրա ձէվէլով զբանը, շա-
հաւոր աշխատանքնուն զան ըրինտ պտուղը տե-
սան, օր այս սուրբ Եղբայրութեանը կոնդակին
մէջ, հաշվէ թէ զբոլոր քաղքըցօցը անընները
նես գըրած խօսեցնելու¹ խսմթ ունացին:

«Աշխրիս հասարակ անհասդատութիւնը,
փառասիրութեանը գանէլի վէնինը², այս Եղբայ-

¹ Խօսեցնել՝ Գրանսիրուանիոյ Հայոց լեզուաւը,
ընթեռնուլ, կարգալ կը նշանակէ:

² Venenum լատ. բառին աղաւաղեալն է, հայերէն
գրերով. կը նշանակէ լեղի, թոյն:

րութեանը մէջ ալ մուտ անէլով, առժանաւոր
ծէրէրուն խօցվէլը, զսուրբ ջանանքը անոր մօտ
բէրան, օր հաշվէ 3 տարի Եղբայրութիւնը օչ
մէմը մէկ տեղ չի քաղվեց: Եւ այսպէս պաշտօ-
նէից պարտաւորութիւնը մօրցըված մընալով,
պտուղը Եղբայրութեանը, փրս փօրելը եւ մե-
րելտացը թաղումը, վաղուցու անկարքութեանը
մէջ օրընծետ¹ ընկաւ: Եւ այսպէս ըրինտ Եղ-
բայրութիւնը, զառջի պայծառութիւնը կօրսը-
նէլու կըցէլով, կամաց կամաց ալվըլ կի դադա-
րէր ու կի ոչընչանար:

«Զաս մըտածէլով եւ միայնգամայն ցաւե-
լով ալ, գերհարգելի ժողովըդապետը Տէր Թօ-
հանէս Գաբտէպօվեան, միջնորդութեամբը նոյն
ատենի քաղքի Առաջնորդինը Պ. Աղ. Ղաղարի
Չիփեան, հետ Պ. Տէր Անտօն Մուրատեան հո-
գեւորք Եղբայրութեանը Գաբէլանին, Պ. Ա. Գրի-
գոր Տանելեան, նոյն Եղբայրութեանը ֆունտա-
դօրին, ընկերութիւն արնէլով² Պ. Մակիստրա-
դին կօղմանէ զՊ. Ա. Վարդան Լէնկէլեան եւ Պ.
Հասարակին դիճաց զՊ. Ա. Վարդան Տանե-
լեան, Աղ. Անտօնին Բէլեան վէրի Տընէրուն մէջ
28 մարտի 1815, այսինքն զատկին իրեքում
օրը, ներկայութեամբը նաեւ ծէրունի Աղբար
Նիկօլը Մօջգաշեան. Տէր Թօվսէփ Բօբօյեան եւ
Աղ. Թօհանէսի ֆօրգեան, գօվեալ եղբայրու-
թեանը նորոգվէլուն եւ հասդատվելուն կօղմանէ

¹ Թէրեւ՝ օր աւուր վրայ նշանակէ:

² Ընկերութիւն առնել՝ քովէ քով գալ, միա-
բանիլ կը նշանակէ Գրանսիրուանիոյ ազգայնոց լեզուաւը:

միասիրտ խորհուրդ արին: Որոյ մէջ նախ եւ առաջ ալ աս կը տրուէր¹, թէ որոյ հետեւ շատ յիշեալ Եղբայրութիւնը սերտ սերտ թուանալուն գըլ-խաւոր պատճարը ան եղած ըլա, օր օրինաւոր հասդատութիւն քաղքի եւ Եկեղեցական Առաջ-նորդացըմէ, իրեն Երկայօվը² մինչեւ այսօր չու-նացի, հիմպի, որպէս զի աս հասդատութիւնը գնորդէլու կարէնա, պիտուական է զեղբայրու-թեանը բարի նիւթը, վաղճանը եւ դիտաւորու-թիւնը իմանալու:

“Երկան կալաճիք փոխելուն էտէվանց, բա-նին մէջ կատարելապէս լուսաւորվելու չի կա-րենալով, ետքը ասօր մօտ դատրեցինք, թէ վա-ղուցու Եղբայրութեանը կանօնները կարդալով ու մաղէլով, աշխատասիրութեամբը Գերհար-գէլի Տէր Ժողովուրդապետինը, անոնց մէջէն ներկա ժամանակին պարագանուն ձէվաց նոր կանօններ հատրվին, որոնք մօտիկի Megye gyűlésին³ դի-մաց առաջ տրվելով, բոլոր Եղբայրութիւնը զի-րեն ապագա կացութիւնը որպիսութիւնը նաեւ զհասդատութիւնը անկից յուսա, բովի, առնու:

“Բայց օր չիլա տէ Պ. Megye gyűlésը, Եղ-բայրութեանը կողմանէ արանց Եղբայրցը իբմը ձէվելու եւ օրօշելու էրէւնար, այսպէս հասդատ-վեցինք, օր ասոր կողմանէ քաղված Պ. Megye gyűlésին մէջ, Եղբայրութեանը զիհաց ներկայա-նալու ունենան, էրկու Պ. Աղ. Եղբայրութեանը

1 Որոշել, սահմանել:

2 Պարտ ու պատշաճ, ըստ օրինի:

3 Գաւառական ժողովք, խորհուրդ, հունգ. է:

Ֆունտատորները, նորին մեծ եւ պիղտի վադափը եւ վերջապէս նօդարիւնը: Օր այսպէս հետ դացա միաւորված, Եղբայրութեանը կողմանէ, զան կարգադրութիւնները անինք ու ձէվինք, որոնք զպիտուական ուժը եւ ըզօրութիւնը ամէն անգամ եւ ամէն Եղբայրց դիմաց. միշտ եւ կա-տարելապէս ունենան:

“Իսդ որ հետեւ օր զվերոյ անունանած պաշ-տօնն քայքընօղ անդամները, հօտ մահը աշխրէս դուս ձան տվիլէր, հօտ Եղբայրցը ասածնուն գօրա քանց զվաղուցունները ալ շահաւոր անդամներ ընտրելու պէտք պիլար, զԵղբայրութեանը դուսը կաննած Եղբայրքը, վերոյ գրած Ժողովքին մէջ նեւ ձան տալով, միասիրտ ու միաբերան զհի-շեալ պաշտօնները, արանց միոյ ընդիմութեան հետեւեալ պատուական անձանցը հանցնեցինք. որոնք ալ զնոյնը սիրով եւ հօժարութեամբ ըն-դունեցին: Ուրեմն. Sub Praesidio¹ ex parte Ecclesiae Rssmo. D. Archidiaconi et Parochi Joannis Kapdebo, ex parte vero Ampl. Magistratus Spectabilis D. Lazari Csijki Judicis Primarii Civitatis, Considentibus A. R. D. Jo- sepho Popoi, Capellano Curato Civitatis Spec-

1 Ամբողջ լատիներէն ստացուածքին իմաստն է. Եկե-ղեցւոյ կողմանէ նախագահ ըլլալով դեղարդէլի Տ. Յովհ. Գապուէպով. մեծապատիւ քաղաքաւարչութեան կողմանէ՝ մեծարդոյ Ղազար Զիգիեան գլխաւոր դատաւորը. իսկ խորհրդականներն էին Տ. Յովհ. Բօրոյեան հօգաբարձու, Գրիգոր Դանիէլեան, ... Մարտինոս Դանիէլեան քաղաքային պաշտպան դարձեալ՝ Անտոն քէլեան եւ Յովհ. Ֆորքեան...: Իսկ քուէ ունեցող Եղբայրներէն Պետր. Դանիէլեան. Նիկ. Մոշքաշի, Ղուկաս Պուրնագեան . . .:

tabilibus item D. D. Nbli. Gregorio Daniel, Nbl. Martino Lengyel. Nbl. Martino Daniel Oratore Comunitatis. Dominis item Antonio Khel et Joanne Xtophori Fark. Votisantibus Confratribus prfatae Congregationis Nbl. Petro Daniel, Nicolai Matskási, Luca Burnaz, Theodoro Biluska, Adeodato Ördög, Martino Nuridsan, Josepho Motskási, Davide Biluska, Xtophoro Dsokebin, Luca Jakobi Դ. Աշ. Գրիգորի Տանեւեան գօվեալ պաշտօնին մէջ մընաց. եւ հասգատվեցան: Էրկուսում Գրիգորի ընտրվեց եւ անուանվեցաւ Աշ. Անտօն Բեւեան Առջի վահագաւ Աղբ. Նիկօլ Մօջգաշեան. Էրկուսում վահագաւ Աշ. Յուսէփ Աւետիքեան եւ վերջապէս Նօթարիուշ Աշ. Պօկտան Գօրաջօնեան: Որոնց ամենուն բարի շնորհք եւ երկան կեանք ամենայն օրհնութեամբ կամեցինք:

«Աերոյ գրեալ աս տարեկան մարտի 28ին նստած ժողովքին հաստատութեանը գօրա, Գերհարգելի Տէր ժողովրդապետը, զնօրէնը ամպրոցուցած Եղբայրութեանը կանօնները հետեւեալ կերպիւ շարելով ու կարգադրելով, վասն ապագա պիտոյութեան եւ հաստատութեան, ներկայ ամսուս 18ին քաղված Դ. Megye gyűlésին առաջ տալով, անոնք, այնպէս, ընտօր օր հօս կու հետեւին ու գրած կան, բօլորովմբ տեղը կու թողվին, կի ընդունվին եւ անգարնալի կերպիւ կի ամպրցըվին: Այնպէս օր զասօնք

ամէն մէկ անգամը Եղբայրութեանը, իբրեւ օրէնք ճանչնա ու պատվէ.

Նախ եւ առաջ ալ ուրեմն.

1. Ով օր ալ սէր ունենա աս Եղբայրութեանը մէջ մտնելու, արանց միոյ ընդէմութեան, զնոյնը Եղբայրութեանը կօնդակին մէջ նեւ գրելու, Աշ. վահագաւ կամ Աշ. Նօթարիուշը պարտական ըլա: Բայց չէ ալ առաջ քանց օր զնեւ գրվելուն կըտրած taxan, որն որ է ու պիլա 20 xr. վար գընէր: Ով օր ասկից դուս զԵղբայրութեանը գաբիդալը շահեցնելուն համար, ներս գրվելուն ժամանակը հասգատած taxaէն դուս արանց ճօրօվցուցած իք մը ավելօքը տալու հաճոյանար, դվածը իբրեւ ողորմութիւն ըրատի պի ընդունվի եւ զքիչին շատ վարձքը աստուծոյվէ յուսա:

2. Որովհետեւ ամէն մէկ Եղբայրութիւնը եւ այսպէս նաեւ աս մեր Եղբայրութիւնն ալ, մասնաւոր դիտաւորութիւն զան ունի, օր աստուծոյ փառքը ավելնա ու պայծառանա: Բայց աս նէրսի պատուական նիւթէն դուս, զիրեն շահաւորութիւնը դըրսըվանց ալ կամենալով բանեցնելու, զըլոր հոգսը ու աարտը մեռելտացը վրայ դարցուցիլէ: Հետեւապէս զան պարտաւորութիւնը օր այս քաղքին մէջ մեռած մարդիգացը սէպին վրայ ամար ձըմէր փըս փօրէ եւ զնացա մարմինը գերեզմանատունը աղաւորէ ու տանի սիրով, վըրան կարնու: Դսդ

3. Օր չիլա թէ աղէկ անելու կամենալով հատուկ ինքն իրեն զէնօվ ըլա, որովհետեւ փըս

փորելուն մօտ գործիքներ ալ պիտուականին, իրրեւ հըրէց¹, լօբագաներ² եւ այլն, որոնք արանց պան չին տրվի: Օղկա դիհաց փրս փօրօղ եւ զմէրել տանօղ Եղբայրքը զաս աշխատանքը արանց վիճարք դընէլու ճօրօցընէլու չին կարնա, աս իրեքում կանօնին ուժին գօրա փրս փօրօղ եւ մէրել տանօղ Եղբայրքը սէպին վրայ ամէն անգամի աշխատանացը համար պի տրվի մահ տանը տիրօղմէ 3 Rf'n. Հետեւապէս

4. Պարտաւորութիւնը պիլա Պ. Աղ. Գունտադօրնունը³ եւ Աղ. Վադաւնունը հետ Աղ. Նօդարիուչին, Եղբայրութեանը անդամնուն մէջէն 8 էրիկ մարդիք ընտրելու, որոնք զփրս փօրելուն եւ զմէրել տանէլուն պաշտօնը, ալ վեր նըշանած վիճարքին քով ամէն անգամ խափիր ու հալալ վերջ տանէլու ունէնան, օր չիլա թէ դացա դապրութենովը⁴ կամ անկարբութեամբը Եղբայրութեանը պատիւը ցածնա եւ օջընչանա: Բայց

5. Հընարաւոր է, մանաւանդ աս լէղի ժամանակնուն, օր այնպէս անկար ու ողորմելի մէրել ալ հանդըպի, ում բոլորը նաչարութիւնը ընկալ մեծը ըլար: Եւ այսպէս շատ ու շատ պակասութեան քով զփոս փօրելուն եւ մէրել տանէլուն օրօշած վիճարքը տալու կարօղութիւն կէնար: Աս ատէնը...⁵

¹ Անշուշտ, բրիչ պիտ'որ նշանակէ:

² Թի, թիակ. հունգարերէն է:

³ Հիմնադիր, լատիններէն է:

⁴ Ծուլութիւն:

⁵ Հայերէն բնագրին մէջ քանի մը տող պարապ

6. Աս դրսի մէրելտացը ընկերութիւն տալուն դուս,¹ հոգեւորապէս ալ դացա օգնութիւն հասնէլու կամէնալով, մեր Եղբայրութիւնը աս վէցում կանօնին ուժովը կու հասդատէ, օր երբ ալ օր Եղբայրութեանը մէջէն մէկնիւոր անդամը առ աստուած փօխէր, մարմինը հոգացվէլուն ու ճօղվէլուն էտէվանց² Եղբայրութեանը զանկիկովը քաղքին մէջ իմաց տրվի: որպէս զի զաս նըշանը լըսօղ Եղբայրքը... մէկ տեղ քաղվէլով ըրինտ կարքով մահ տունը էրթան. ուրուխ օր մէռածին հօգուն համար

5. հայր մեր ու ողջօյն քեզ պի կարգան. մէկ հանգիսդ հաւիտենականով մը, ձանով:

7. Զհոգեւոր ընկերութիւնը առաջ տանէլու եւ ասոնց մէջ զկենդանի Եղբայրքն ալ մասնակից անէլու փափաքելով, Եղբայրութիւնը, աս օխընում կանօնին ուժովը հասդատեց օր Եղբայրութեանը դիտաւորութեանը համար, տարին 12 ձայնաւոր պատարաքներ մատուցանվին մեր մայր Եկեղեցուն մէջ: Որոնց մէջէն վեցը կենդանի, մէկալ վեցը ննջեցեալ Եղբայրք եւ քըրօլտացը համար պի կարգացվին. ամէն ամսու առջի էրկուշարդին: Եւ օր Եղբայրութեանը անդամները զպատառագ մատուցանէլուն օրը գիտէնան. սօվօրական առջի եւ ճուֆդակ քա-

թող տրուած է: Կ'երեւայ թէ որոշում մը պիտի գար այն տեղը. բայց կամ դիտութեամբ եւ կամ մոռացութեամբ դուրս թողուած է:

¹ Օգնէլէն զատ:

² Երկնցընէլէն ետեւ:

չէլուն էտէվանց Եղբայրութեանը զանկիկօյն ալ նըշան պի տրվի:

8. Եւ որպէս ղի զյիշեալ տասվերկու պատարագը մատուցող գահանուն կէլուրը¹ արանց վիճարած չի մընա եւ այսու ամենայնիւ Եղբայրութեանը վըայ իք մը ծանտրութիւն չընչնու, հասդատվեց, օր ան պատառաքին տակը որն օր յատուկը կի յիշվի, Եղբայրութեանը գանձանակ քալըրվի. որոյ մէջ առատաձէր Եղբարձ եւ քըրվըտաց ողորմութիւնը քաղվելով անկից պատառաքիչ գահանան վիճարվի: Ավէլորդը (Թէ օր իք մը մնար) ալ վար նըշանած 9 կանօնին գօրա սէպ տրվի:

9. Յիշմունքը ըլալով վերոյ ութնում կանօնին մէջ պատառագ մատուցող գահանայինը, ասգից հեշտ պիլայ հետեւելու, Թէ Եղբայրութիւնը ղերեն հատուկ գահանան պէտք պիլար օր ունէնա. որն որ Եղբայրութեանը գաբէլանը ասվելով իշխանութիւնը հոգեբարձութեանը մէջ, Եղբարցը եւ քըրվըտացը կողմանէ մէկ մասնաւորութիւն մը ունէնա: Բայց որոհէտեւ այսպէս հատուկ գահանաի պաշտօննուն բանեցընելը զտեղական ժողովըրդապետին բնական իշխանութիւնը հեշտ կարնա թուլացնելու, մէկ դիհաց, օղկայ դիհաց զէղբայրութեանը պատվականութիւնը ճանչնալով եւ միայնգամայն զփօրցարութիւնն ալ հասգընալով կի տեսնուն Թէ քիչօնք պակաս, հաշվէ բոլոր քաղաքը ան-

1 Եկամուտ:

գամն է Եղբայրութեանը. ասոր համար մասնաւոր գահանու վըայ պակասութիւն չի կէնալով, հոգեւոր բանէրուն մէջ Եղբայրութիւնը բոլորովմը տեղական Գերհարգելի ժողովըրդապետին իշխանութեանը տակը է ու պիլա: Այսու ամենայնիւ, յիշելով զՊ. Տէր Անդօն մուրատեան շատ տարէկանի Եղբայրութեանը գօվ բանեցուցած գարաղութիւնը¹, զվերոյ գրեալ 12 ձայնաւոր Եղբայրութեանը պատառագները մինչեւ օր կամէնար նա, հաւանութեամբը հիմպիկվան Գերհարգելի Տէր ժողովըրդապետինը, մատուցանելու կարենա:

10. Եղբայրութեանը պիլտի եկամուտը առջի իրենց կըցվացքէն հալալ մէկ տեղ քաղվելով եւ շահեցվելով պանգօ թըխթէ պանին փօխվելուն էտէվանց բոլոր գաբիդալը ասօրվան օրը, օչ ալ շատ եւ օչ ալ քիչ է քան.....² Զաս աստուծոյ շնորհօքը եւ բարի մարդիքացը ընկերութեամբը ավէլընելու կամէնալով, Թոյլտրվութեամբը Պ. մեր քաղքին Առաջնորդացը, տարին էրկու անգամ, այսինքն զատկին էրկուսում օրը եւ ծննդեանը իրեքում օրը, այսինքն սուրբ Յօհաննէս Աւետարանչին ավուրը, զյիշեալ էրկու տօնը շնորհաւորելու համար Եղ-

1 Գարաղութիւն, Գրանսիւլուանիայի ազգայնոց լեզուաւը կը նշանակէ, գթութիւն, սէր, յարումն:

2 Եղբայրութեան գրամագլխոյն տեղն է. զոր շէն լեցուցած՝ անշուշտ անոր համար, վասն զի ճշդիւ չէին դիտեր Թէ որչափ է: Ետքէն կամ մոռնալով եւ կամ կամք կանոնադրութեան մէջ գրած չեն:

բայրութեանը մէջէն էրկու ալ պատուական անդամ (զորոնք Պ. Աղ. Փունտագորները պիտանուանին) Եղբարցը եւ քրուքտացը մօտ պէրթան. ուսգից ողջ կի յուսանք թէ պարապ ձեռօք ետ չի պիտառնան. այլ նաեւ մեծ սիրով պիտընդունվին ու պիտաշխշվին, որ նոր գընտըված շնորհացը համար....

11. Կի պարտաւորվի Եղբայրութիւնը, ան նաչարված եւ ողորմելի աղքատացը սէպին վրայ, որոնք զիստ փօրէլուն եւ մերել տանէլուն կէլուրը վիճարելու կարող չին, զնոյնը հատուկ սընկէն փօրողնուն եւ տանողնուն վիճարելու:

12. Բայց որպէս զի աս Եղբայրութեանը բարերարութենովը նաչարվածութեանը կեղծաւոր անընին տակը, նաքայալ որոնց մօտ կարողութիւնը ընդրէկ հատած, քամած չէ, ապրըվելու չի կարէնան, այսպիսի պաշխըջը Եղբայրութեանը միայն նոցա պիտաըրվի, զորոնք Պ. Աղ. Փունտագորները հետ Աղ. վադաւնուն եւ Աղ. նօդարիուշին աղքըտութեան կողմանէ, ասօր առժանի գըտնուն ու ճանչնան: Զորոնց խճմըտանքը աս տասվէրկուսում կանօնին ուժովը կի ծանտրէցնունք, որ մէկքովի թողէլով զէրեսպաշտութիւնը կամ զնենգութիւնը. յիշեալ ողորմութիւն անէլուն կողմանէ արգար ու շիտակ դատին: Զաս ալ միայնգամայն իրենց հռամանոցը հանցնէլով, որ այսպէս նաչարված մէռէլին օտընուն մօտ զԵղբայրութեանը գանձանակը դուս դընէցնէլու ունէնան, որպէս զի առատաձէր քրիսդօնէիցը բարի տուրքովը Եղբայրու-

թեանը խառճը քանի ինչ քիչ ընկերվէլու եւ թէթէւնալու կարէնա:

13. Համ Եղբայրութեանը առաջ էրթալը եւ համ ալ աղքատ Եղբարցը եւ քրվըտոցը գարազի շահէցվէլը. զան կի պահանչէ, որ Եղբայրութեանը գաբիդալիկը անպրտուղ սընկին մէջ չի պարկի: Ուստի աս 13 կանօնին ուժովը հասգատվեց որ յիշեալ Գաբիդալը տարոց տարի Եղբայրութեանը ալ նաչարված անդամնուն շահով դուս տրվի, որ այսպէս համ Եղբայրութեանը պանիկը պըտուղ բէրէ, համ Եղբարքը եւ քրվըտիքը ընկերվէլու կարէնան: — Այսու ամենայնիւ.

14. Աս պան շահէցնէլուն եւ փոխ տալուն մէջ, անփոփոխելի կերպիւ աս կանօնները պիտահվին ու բըրնըվին. ա) Որքան որ հընար ըլա, այնպէս ջանալու է, որ քիչօվը, շատօնք ընէրվին: Հէտեւապէս ամպուր կի արգիլվի զան, որ օղկանուն ետ մընալովը, մէկի մը իժօվ շատ տըրվի: Ե) Մըտիկ անէլու է, խճմըտանաց տակ, որ աս քիչիլիկ ընկերութիւնը, նացա մէջ փայառվի, որոնք ասօր վրայ ալ մեծ պակսութիւն ունէնան, որ չիլա դէ, ալ ունէւոր անդամնուն ագահութեանը ալ զօր, քանց աղքատացը ընկերութիւնը տաշինք: Ե) Շահու տըրված պանին դիմաց, ով ալ որ զան դուս առնէլու կամէնար, օսգի, առճաթ, մարգիտ եւ այլ աղէկէն դուս, որոնք Եղբայրութեանը սընկին մէջ գօցվէլու կըլան, օղկա ուրիշ գըրակվան ամինելին չի պիտընդունվի: Ուստի զ) պանին շահին դիմաց

հարրերի վեց proc.էն դուս, ավելօքը ճօրովցուցած շահը մեծ ու ծանտորը մեղքի տակ կուարդիլվի: Իսկ թէ օր մեկնիւորը իրացով մը զԵղեայրութիւնը պաշխըշէլու կամէնար, բարի տուրքը իբրեւ ողորմութիւն ըրատի պի ընդունվի: Բայց չէ ալ առաջ, քանց երբ օր զգաբիդալը ետ վիճարէլուն դէրմինը հասնի ու վերջանա:

ե) Ետքը մարդույալ պան մէկ տարեկան դէրմինէն ալ երկան չի տրվի: Որ այսպէս Եղեայրութեանը ընկերութենով ալ շատ անգամներ կարէնան ապրըվէլու: Ուսգի կի հետեւի թէ.

15. Եղեայրութիւնը մասնաւոր անձինք պէտք է օր ունէնա, որոնք օղկա ուրիշ պաշտօն քալընէլուն քով 14. կանօնին մէջ գըրած հինկ բունգդումնուն վըայ մասնաւոր հոգ ու տարտ ունէնան, նաեւ զԵղեայրութեանը գաբիդալին սէպ արնելը ու տալը իբրեւ պարտաւորութիւն ծանչնան ու քալընուն: Բայց չի կամէնալով զպաշտօնները առանց հարկաւոր պատճար փուճ եւ զուրի ավէլընէլու, օչ զՊ. Աղ. Ֆունտադօրները հետ Աղ. վահգաւնուն եւ Աղ. նօդարիուշին միայն պարապ անընօվ հագընէլու ու պատվէլու. հասդատեցինք թէ,

16. Եղեայրութեանը էրկու գոցով¹ հատրած սընտուկը, զորին մէկ բալինքը Պ. Աղ. Ֆունտադօրնուն մէկը, զմէկալը Աղ. վահգաւնուն մէկնիւորը պի պահին, միշդ եւ հանապաղ...² մօտ կաննի: Որոյ մէջ Եղեայրութեանը

¹ Կղպակ:

² Հոս բան պակաս է: Որոշումն ան էր սկզբնաւորապէս, որ դրամոց արկը ժողովրդապետին քով կենայ:

կօնտակին հետ, թէ զաբիւներ եւ թէ գըրակվաններ գօցվին ու պահվին. ամէն բանի կողմանէ կաղմած բրօդօգօլ քալընէլով¹ Եղեայրութեանը Աղ. նօդարիուշը: Եւ օր զապագա էրես ծէճանքները եւ մեղադրէլուն պատճարները ամենայն կերպիւ հէրացնունք եւ հէտ վէրցընունք, անդարնալի կերպիւ հաստատեցինք օր:

17. Տարոց տարի Արնտուկ բանալուն, պան դուս տալուն եւ նոր զաբիս անէլուն ձէւած օրը, զատկին իրեքում² օրը ըլա: Որ օրը Եղեայրութեանը զանկըկօվը իմաց արվէլով, ամէն տարի հացին էտէվ էրկու սըհագէն բոլոր Եղեայրութիւնը պի քաղվի...² տունը. ուրուի մինչեւ օր Եղեայրութեանը առաջնորդաքը մէկ տեղ իգաին, Եղեաքը բարի սօվօրութեանը գօրա, սօվօրական 6 kr. կէլուրի քով զքաղբըցըր ննջեցեալքը մէմէկ ձայնաւոր հայրմեր ողջոյն քեղով ջերմէրանդ յիշելու եւ ընկէրէլու պի պարտաւորվին:

18. Եղեայրութեանը Առաջնորդաքը Ժողովին մէջ ներկայանալով, իրենց հռամանօցը սէպին վըայ հատրած օստօլին բոլորը աս կարքօվը պի շարվին. ճակատին օստօլինը էրկու Պ. Աղ. Ֆունտադօրը պի նսդի: Զարաս իրենց հռամանօցը էտէվանց էրկու Աղ. վագավը:

¹ Կաղմուած, կարգաւորեալ, արձանագրութիւն ունենալով:

² Ժողովրդապետին ըլալու է. անուշտ:

վարի ճակատը օսողինը Աղ. նօդարիուշը: Որոնք մէկ տեղ նսդած ինչ ալ օր Եղբայրութեանը երջանկութեանը եւ առաջ էրթալուն համար կօճկէին ու կըտրէին, արանց անոր օր աս կանօննուն ընդիմանար, կօճկած ու կըտրած ըլա. եւ օչ մէկը Եղբարցը մէջէն իշխէ համարձակութեամբ անոնց ընդէմ վեր կաննէլու կամ ընդէմ զուրուձէլու: Այսու ամենայնիւ

19. Բարի մէկ հասգընալուն համար, աղէկ գըտանք, եւ այսպէս հասդատեցինք որ այս, տարեկան քաղվէլու սօլօր ժողովքին մէջ, օսողին բոլորը զարտ զվերոյ յիշեալ Առաջնորդաքը, Եղբայրութեանը անդամնուն մէջէն դէր հինկ ալ պատուական անձինք նսդեցվին. նաքա այսինքն, զորոնք վերոյ գովեալ Առաջնորդաքը ընտրին եւ անուանին. որ հետ դացա, միասիրտ ըլալով, Եղբայրութեանը բաները ալ մեծ ուժով ու մէկ հասգընալով տարվին առաջ: Հէտեւապէս

20. Աս եւ հի ինչ օղկա Եղբայրութեանը Sessio-նուն կատարեալապէս առգիլած է օղկա ուրիշ բաներու կօղմանէ, զոր օրինակ Պ. Գլէր, մակիսդարդ եւ հասարակի objectum-ներու դիհաց tractatus-ի մէջ ապլըվէլու: Միշդ դիմացը ունենալով Եղբայրութիւնը զան, թէ ամէն բանի մէջ տակն է ձգած եկեղեցական եւ աշխարական Առաջնորդացը:

21. Ուստի կարգադրած տարեկան Sessio-նուն սօլօրական objectum-ները ասօնք պիլան. a) օր հին զաբիսները դուս վիճարվին. b) գըրակվանները իրենց տիրոջը ետ տրվին. c) պանը,

նոր նաչարվածնուն նօրէնը փըն տըրվին. d) նոցա մօտէն բաւական գրակվան արվին. e) գաբիդալին կացութիւնը. տարոց տարի նըշանվին ու սէպը կօճկած բրօդօգօլը նես գրվին. եւ վերջապէս f) որ փօս փօրօղնուն եւ մէնել տանօղնուն աղէկ կարքը հասդատվին ու ամպրնա:

22. Եւ այսպէս, զարտ զաս objectum-ները. եւ մանաւանդ արանց վերոյ պատուեալ Եղբայրութեանը առաջնորդացը իրացի մը կօղմանէ Sessio բոնէլու, ներկա կանօնին ուժովը արգիլած է ու կի արգիլվին: Ասոնք քով գովեալ առաջնորդացը զաս ալ հանցնելով, թէ թէօր Եղբարձը եւ քրվըտացը մէջ (զորն որ աստուած մի արասցէ) պիղծ բէռնօք, քուրֆի, մարմնապաշտութեանը եւ ուրիշ գանէլին մէղքերու տրված անդամներ ալ գտվէին. եւ անմեղ խըրատնու էտէվանց անօրէն սօլօրութենուն վաղ ի գալու չուղէնան, զնացա անունը իբր փըթթած անդամներ Եղբայրութեանը կօնտակէն դուս քէրէլու ունէնան: Եւ վերջապէս

23. Որպէս զի աս 23 կանօնը, ամէն Եղբարց դիմաց գիտելի եւ ճանչալի ըլա, այնպէս ընտօր օր աս ներկա Megye gyűlés-ին մէջ հասդատվէցին եւ անպըրցան, Պ. Աղ. Փունտադօրնուն կու հանցնըվին, օր գալ հոգեդախդեանը 3 օրը, զբօլօր Եղբայրութիւնը, հացին էտեւ 2 սահթեն մէկ տեղ քաղին եւ զլիշեալ 23 կանօնը մեծ ձանօլ նացա դիմաց կարդան կամ կարդացնուն: Անոր էտէվանց զամինօվը, այնպէս ընտօր օր հօս գըրած կու գտվին, Եղբայրու-

Թեանը նոր կազմած բրոգոգոլումին մէջ բարէ ի բար նեւ գըրվի, վեր բըռնելով իրեն Պ. Megye gyüles-ը աս Եղբայրութեանը վըայ ղերեն հայրական գըրգութիւնը եւ դատողական իշխանութիւնը:

Գրվեցաւ 1815 18ին April, եւ յասդատվեց նոյն օրը Պ. Megye gyüles-ին մէջ:

Տէր Յահանէս Գապրէլյան յ. յ.

Աւագերեց եւ ժողովըդապետ:

Ս. Յովհաննու եղբայրութիւնը ցայսօր ալ կեցած է: Բայց վերջիշեալ կանոններուն պահպանութիւնն աներեւոյթ եղած է: Եղբայրութեան անդամներն ըստ մեծի մասին կանայք են հիմակ ու պարտաւորութիւն ամենեւին չունին: Բոլոր բոլոր կանոնները յայնմ կը պարունակին, որ ամիսը մէյմը Ս. Յովհաննու պատարագին ներկայ գտնուելու են անդամները: — Եղբայրութեան դրամագլուխն որ այսօր 1750 Փիորին է, ապահով տեղեր շահու գրուած է: Շահը՝ կ'առնու քահանան, իրրեւ մատուցած 12 պատարագին վարձքը:

4.

Եղիսաբէթուպոլսոյ ազգայնոց՝ ներքին կենաց վըայօք եղած քանի մը կարգադրութիւններ, դաշինքներ ու սովորութիւններ կ'ուզեմ ընթերցողաց առջեւը դնել: — Առաջինները՝ քաղաքաբաշխութեան արձանագրութիւններէն, իսկ երկրորդները՝ դիւանատան գրուածքներէն հանած եմ:

Քաղաքային ներքին կենաց նկատմամբ յաջորդ կարգադրութիւններն ու որոշմունքները կը գտնենք դարուս առաջին կիսուն մէջ:

Ներքին (gremialis) կարգադրութիւններ:

1. Ան քաղաքացիներն, որոնք իրենց տներուն մէջ գինի կը ծախեն, պարտական են նախ, քաղքին այգեստաններուն բուսցուցած գինիները գնել. — եթէ որ անոնք ծախու են եւ այն գնով կրնան գնուիլ, որ գնով որ կը ծախուին շրջակայ գեղերուն մէջ:

2. Ամէն մէկ կուժ (վատրա, Eimer) օտար տեղ մշակուած գինւոյ համար պէտք է վճարել մաքս — մէյմէկ չափէն (Mass = $1\frac{1}{4}$ լիթր) — մէկ արծաթ քառանգան:

3. Ներս բերուած խմելու օղիէն, պէտք է վճարել մաքս, մէկ կուժի համար 4 արծաթ քառանգան:

4. Հրապարակի մէջ հաց եփող եւ պտուղ ծախող ընտասուններն (Kofa), որոնք հասարակօրէն վաճառանոցին մէջ վաստակով կը ծախեն՝ վճարելու են, իրենց ըրած առուտուրին համեմատ, տարուէ տարի որոշ ստրկի գումար մը: (Ասոր մէջ հասկընալու չենք, տները ծախուած հացն ու պտուղը:)

5. Այժ ու ոչխար պահելու չկայ հրաման, ոչ քաղաքացւոյ՝ եւս առաւել օտարի, առանց բժշկի վկայականին: Ան աղքատ աստիճանի մարդիկն, որոնք կով չեն կրնար պահել՝ քա-

ղաքաբաշխութեան հրամանաւը, կրնան սեւ այծ մը պահել:

6. Ատենական գործառնութեանց, արածելու եւ քաղաքային գործոց նկատմամբ՝ կը դրուին օգնական դատաւորներ, որոնք իշխանութիւն ունին, մինչեւ վեց հունգարական արծաթ ֆիորին տուգանք դնելու: Ոստիկանութեան վերատեսուչը՝ կրնայ մինչեւ 12 ֆիորին, իսկ գլխաւոր դատաւորը՝ մինչեւ 24 ֆիորին պատժել:

7. Գուար արածելու նկատմամբ, կ'առնուի իբրեւ օրինակ Գիւգիւլէօ դաւառակոմսութեան ԼԳ. ըդ կանոնը. միտ դնելով՝ որ թոյլտուութիւնն ոստիկանութեան ճամբովը՝ քաղաքային իշխանութեան ձեռքն ըլլայ:

8. Պարտէզներն ու երկիրները՝ իւրաքանչիւր ոք, օգնական դատաւորին ազդարարութեանը վրայ ութ օրւան մէջ, պէտք է շրջապատել. զոր եթէ չ'ընեն, դատաւորը կրնայ զինք, մինչեւ երեք արծաթ ֆիորին տուժել. — եւ ինչ որ մնաս յառաջ եկած է, պարտէզին դէշ շրջապատելուն համար, զանիկայ հատուցանելու է պահանջողին. նոյնպէս վճարելու է օգնական դատաւորին օրական վարձքն ու աշխատութիւնը:

9. Օրինաց համաձայն, աղջիկ տղան, անգամ մը օրինաւորապէս կարգուելով ու իր պաշտատեանն ընդունելով՝ ալ իրաւունք չունի մաս պահանջելու: — Կտակ ընեն՝ ամէն մարդու ազատ թող տրուած է:

10. Ներքսածութեան (introductio), տան վաճառման կամ արտաքին գործքի մը դէմ բողոքողը՝ պէտք է 15 օրուան ժամանակի միջոցին մէջ, ղեկողն ու ղգնողը՝ քաղաքային խորհրդին առջեւ կանչել տալ. — զոր եթէ չ'ընեն, 15 օրն անցնելէն ետեւ՝ ընդգիմադրութիւնն առանց խօսք աւելցնելու կ'ոչնչանայ:

11. Եթէ մէկն, ղգլխաւոր դատաւորը, կամ ծերակուտին անդամներէն մէկը, կամ պաշտօնատէր մը՝ հրապարակաւ նախատելու յանդգնի, իր յանցանքին մեծութեանը համեմատ, քաղաքային խորհրդէն, ատենական ճամբով՝ առանց անձի ընտրութեան, պիտի պատժուի:

12. Եթէ մէկն, որեւիցէ տեսակ ներքին կամ արտաքին երկիր՝ մշտնջենապէս ծախել կ'ուղէ, այս տեսակ երկրին նկատմամբ — եթէ որ գլխաւոր հրապարակին մէջն է, երեք տեղ պէտք է որ ծանուցագիր կայցնել տայ եւ այս բանս՝ քաղաքային իշխանութեան ձեռք ալ հաստատէ: Եթէ որ ծանուցուած որոշեալ ժամանակի միջոցին մէջ, ազգային կամ օտարական մը երկիրն՝ երեն սեպհականելու համար շնորհայանայ ալ, ի վերայ այսր ամենայնի, մէկ տարուան ու երեք օրուան ընդգիմութեան (reluctatio) միջոց մնայ, որպէս զի դրացիները կամ արիւնակիցները (sanguine junctus) յիշեալ երկիրը կարենան դնել: Որոշուած մէկ տարուան ու երեք օրուան ժամանակամիջոցն անցնելէն ետեւ եթէ ասոնք՝ այն տունը չգնեն, ան ատեն ընդգիմութեան իրաւունքէն դուրս ինկած կը համարուին:

Քաղքին մէջ ըլլալին երբս ածու թեանն կատմամբ ընդունուած սովորութիւնն ան է, որ ազատ ըլլայ ամէն մարդ, 15 օրուան մէջ բողոքել: Ասկից ետքն ալ աս բանս հաստատուն մնայ:

14. Առանց քաղաքային խորհրդին ու հասարակութեան հրամանին եւ թոյլտուութեանը, ոչ ոք իր տունն օտար վարձկան առնելու համար ձակի՝ ընդ պատժով 12 հունգարական ֆիորինի: Ներս առնուած վարձկանն եթէ դուար ունենայ — որովհետեւ երկիր չունի — անասնոյ մը համար, արծաթ ֆիորին մը վճարելու է:

15. Եթէ մէկը՝ քաղաքային խորհրդին պատիւը, կամ պաշտօնատէրի մը յարգը փոքրկացրնելու, վար զարնելու եւ նուազցրնելու ջանայ, առանց անձի զանազանութեան՝ ծերակուտի խորհուրդն իշխանութիւն ունենայ այնպիսին՝ իր յանցանքին որպիսութեանը համեմատ, քաղաքային ճամբով պատժելու:

✱

Վենետիկոյ Մխիթարեանք, արդէն Մխիթար ԱբբաՏօր ժամանակ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ գործեցին իբրեւ առաքելական քարոզիչ եւ ուսուցիչ: Պատուական հայրերը՝ հետզհետէ ըստ մասին գնմամբ ու ըստ մասին պարգեւատուութեամբ շատ տեղերու եւ երկիրներու տէր եղան: Ասոնց վրայ բարերարները՝ հայրերուն տուն ու եկեղեցի շինեցին:

Դարուս առաջին մասին մէջ Սոփալեան ալ քաղաքս եկաւ իբրեւ վանատան մեծաւոր: Ու որովհետեւ տեղեակ էր երկրագործութեան ու մանաւանդ այգեգործութեան՝ քաղաքային իշխանութենէն կտոր մը պարապ երկիր ուղեց. որպէս զի անոր վրայ այգւոյ դպրոց կանգնէ: Քաղաքը՝ սիրով տուաւ իրեն բաւական ընդարձակ երկիր մը, որ զանիկայ իր գիտութեանը համեմատ բանեցրնէ: Թէպէտ քաղաքաբաշխութիւնն երկիրը ձրի տուաւ, բայց զանիկայ 36 տարի գործածելէն ետեւ, իր տիրոջ՝ քաղքին վերադարձնելու էր:

Ասոր նկատմամբ, քաղքին եւ Սոփալեանի մէջ յաջորդ դաշինքը դրուեցաւ:

1831 Ապրիլ ամսոյն 8ին, անունին ստորեւ գրուներուն մէջ, դրուեցաւ յաջորդ անջնջի եւ մնացական դաշինքը.

1. Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնն՝ Էրնէի կոչուած ճամբուն քով գտնուած լեռնէն, արքունի ճամբուն կից, վերի դին՝ 145, իսկ վարը՝ 116 ձողաչափ երկայն — արեւմտեան դին 66²/₆, իսկ դէպ ի քաղաք նայող կողմը 55⁴/₆ ձողաչափ լայն, կամ բոլորն առնելով՝ 7960¹/₂ քառակուսի ձողաչափ երկիր. այսինքն 39¹/₂ ձողաչափ պակաս — 5, այսինքն՝ հինգ արտավար (jugerum) այգեստանի երկիր կտրելով՝ զանիկայ պատուելի Անտոն Սոփալեան աղային կուտայ՝ յաջորդ պայմանաւ.

2. Որ այս այգւոյն յարմար տեղն, որ թա-

տունկ եւ պտղոյ ծառեր տնկէ Սոփալեան, իր յատուկ ծախքովը: — Աս երկիրն՝ անցած տարի, նոյեմբերի առաջին օրէն սկսելով, 36, այսինքն, երեսունուվեց տարի, կամ մինչեւ 1866 նոյեմբեր մէկ, իբրեւ իր յատուկ ու իր շինած այգին կարենայ խաղաղութեամբ պահել, գործածել ու վայելել՝ առանց ասոր մէջ մէկը զինք վրդովելու:

3. Որովհետեւ սակագին կտրուեցաւ, որ այս հինգ արտավար երկրին արժէքն ըլլայ 75 ֆիորին, անոր համար՝ պարտական է Հ. Անտոն Սոփալեան աղան, աս գումարին օրինաւոր, վեց առհարիւրչեայ շահը՝ կամ 4 ֆիորին, 30 քռայցէր, այսինքն՝ չորս ֆիորին ու երեսուն քառանգանն, իբրեւ վարձք (titulo arendae) տարուէ տարի, հոկտեմբերի վերջը՝ հասարակաց արկղին վճարելու, մինչեւ որ 36 տարին լրննայ:

4. Աղատութիւն պիտի ունենայ Հ. Սոփալեան զատ այգեգործ ու պահապան պահելու, որոնք ամենեւին դուար պիտի չունենան: Աղատ պիտի ըլլայ՝ այն այգւոյն մէջ բուսած խաղողն, ըստ կամի, բաղձացած ատենը կթելու, առանց այգւոյն պահապանին՝ հասարակաց վճարմանը, կամ ուրիշ՝ իրեն դրացի այգիներուն, կամ ուրիշ քաղաքային այգի ունեցող տէրերուն հետ եղած ընդհանուր կարգադրութեանց ու կանոնադրութեանց միտ զնելու:

Ես ալ, Անտոն Սոփալեան, կը պարտաւորեմ ինք զինքս թէ՛ առ այն, որ վերոյգրեալ կէտերը խստիւ պահեմ, եւ թէ՛ առ այն,

5. Որ 36 տարին անցնելէն ետեւ, կամ

ես անձամբ եւ կամ ան, որուն որ ես այն պահեստանը կը յանձնեմ, որոշեալ ժամանակին Խղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանը յանձնէ այն երկիրն — իբրեւ իր տիրոջը՝ մշտնջենապէս գործածելու եւ վայելելու համար, լաւ վիճակի մէջ եւ առանց մէկ վնասու. — ամէն իրեն վերաբերեալ բաներովը. պահապանի եւ ագաւակային տներովը, դարձեալ՝ հոն իղմէ շինուելի տնտեսական շէնքերովը մէկտեղ, առանց անոնց համար բան մը պահանջելու. եւ կամ որեւիցէ տեսակ ծախք մ'ուղելու — ոչ ես, ոչ իմ յաջորդս եւ ոչ իմ վարձակալս: Եւ աս դրութեամբս կը յայտնեմ ու զիրենք մշտնջենապէս դուրս կ'առնում ու կը զրկեմ, այս բանէս. այնպիսի կերպով մ'որ պատուելի հասարակութենէն ամենեւին պահանջմունք մ'ունենալու հրաման չունենան: Իսկ եթէ այս հինգ կէտերուն մէջ՝ յառաջ բերուած պայմաններն — երբ որ ըլլայ՝ թող ըլլայ — չպահուէին եւ չգործադրուէին, այն ատեն այս վախճանաւ կտրուած ու ինծի տրուած այգեստանն՝ ես եւ կամ իմ յաջորդս ըստ պատշաճի հոգալու անհոգ ըլլար, հիմակունէ աղատութիւն կու տամ, որ ան այգին հասարակութիւնն իբրեւ իր յատուկն, իղմէ անմիջապէս կարենայ ետ առնուլ. եւ որոշեալ ժամանակէն յառաջ՝ իրենը համարիլ. առանց աս միջոցիս ըրած աշխատութիւններս ու ծախքերս ինծի ետ դարձնելու:

Եւ որպէս զի աս դաշնադրութիւնն աւելի հաստատուն ըլլայ, զասիկայ՝ երկու կողման ստո-

րագրութեամբն եւ սովորեալ կնիքներովը կ'ամ-
րացընենք:

Տուեալ Նղիսաբեթուպոլիս, վերը գրուած
օրն, ամիսն ու տարին.

Յանուն Նղիսաբեթուպոլսոյ հասարակու-
թեան

Գրեգոր Տանկէւան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր.

Սեփոն Մարգարէւան յ. յ.

ատենաբան.

Տ. 4.

Յովսէփ Չիգիւան յ. յ.

նոտարի փոխանորդ.

Հ. Անդրոն Սոֆիւան յ. յ.

Տ. 4.

Անտոնեան

Պատշաճութիւնը՝ մանաւանդ թէ պար-
տականութիւնը կը պահանջէր, որ վենետկոյ
Միսիթարեաններն, առաջիկայ գործքին մէջ ան-
յիշատակ չթողունք. — ան Միսիթարեաններն,
որոնք 170 տարիէն աւելի յաջողութեամբ՝
քաղքիս թէ՛ հոգեկան, թէ՛ բարոյական ու թէ՛
նիւթական յառաջագիմութեանը մէջ այնչափ
օգնական եղան:

Բայց աիսոս որ քաղքիս ոչ գիւանա-
տանը, ոչ քաղաքային ժողովքներուն արձանա-
գրութեանց՝ եւ ոչ պատուական հայրերուն
վանատանը մէջ, իրենց վրայօք գրուած բան մը
կը գտնենք: — Աս բանս հաւատարմը՝ դրեթէ
անկարելի է: Եւ սակայն, ստոյգ է:

Թէ ինչ կրնայ ըլլալ ասոր պատճառն՝
ըմբռնել չեմ կրնար: — Կարելի է թէ 1848ին
խռովայոյզ օրերուն մէջ՝ ասոնք այրած, ոչնչա-
ցած ըլլան: Ան ալ կարելի է, թէ զասոնք՝ հայ-
րերը վենետիկ փոխադրած ըլլան: — Ասոր
նկատմամբ քայլեր ալ ըրած ենք վենետիկ, ու
խնդրեցինք որ եթէ Նղիսաբեթուպոլսոյ վրայօք՝
յիշատակարաններ, պաշտօնական գրութիւններ,
նամակներ եւ այլն ունին, բարեհաճին մեզի հա-
ղորդելու, որ հրապարակ հանենք: Բայց անպաստ
պատասխան մ'ընդունեցանք:

Աս պատասխանն երկու հիմ կրնայ ու-
նենալ: Մէկն է ան, որ իրօք գրաւոր յիշատա-
կարան չունի Ս. Ղաղարու գիւանատունը՝ Նղի-
սաբեթուպոլսոյ վրայ. որ ինչպէս ըսինք շատ
անհաւատալի բան է: Մէկաւն ան, որ գուցէ
անանկ բաներ են, զորոնք սիրով չեն ուզեր
մամլոյ յանձնել. ու ոչ առանց պատճառի: Աս
բանս շատ հաւանական է:

Զիարդ եւ իցէ: — Վերոյգրեալ դաշնա-
գրէն զատ քաղաքային ժողովքներուն արձա-
նագրութեանցը մէջ, կը գտնեմ անցած դարու
կէսերէն երկու կտոր յիշատակարան: Արդա-
րասիրութիւնը կը պահանջէ, որ — որովհետեւ
ազգայնոց վրայօք է գրութիւննիս — զասոնք
ընդօրինակելով՝ ընթերցողաց առջեւը դնենք:

Մէկը՝ 1763 մարտ, 2ի — մէկաւր՝ 24ին
թուականը կը կրէ: Նիւթերնին՝ սա է:

Հ. Ղաղար մեծաւորին ու Հ. Կարապետին
մէջ ծագած անմիաբանութեան պատճառաւ —

որչափ կ'երեւայ — խռովութիւններ ելան քաղքին մէջ: Քաղաքաբաշխութիւնն, ասոր առաջն առնելու համար՝ առաջինին դեր ելլելով՝ Աբբահայր կը դրէ, որ զՀ. Կարապետ ետ կանչէ: Ասիկայ եղածն իմանալով՝ քաղքին իշխանութիւնէն անցագիր մը կը խնդրէ Վենետիկ երթալու: Քաղաքը սիրով կու տայ անցագիրն ու կը գրէ Աբբահայր, որ Հ. Կարապետ Վենետիկ կ'երթայ. եւ պիտ'որ ըսէ ասանկ յանկարծակի երթալուն պատճառը: — Կ'անցնի քանի մ'օր ու քաղաքը՝ Մարտի 22ին, ուրիշ՝ աւելի յայտնի նամակով մը կը ծանուցանէ Աբբահայր, որ զՀ. Կարապետ, ալ ետ չխրկէ, վասն զի օտար երկրի մէջ ըլլալով՝ հետեւութիւնը՝ գայթակղութիւն կրնայ ըլլալ. զինք չ'ընդունիր: ԶՀայր Ղազար նորէն իր մեծաւորութեան տեղը դնէ: — Աս ըրած ատեն, քաղաքաբաշխութիւնը, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին ալ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ եղածներուն վրայ, յայտնապէս ըսելով թէ, Աբբահայրն զՀ. Ղազար մեծաւորն իր պաշտօնէն զրկելով, անսիրտ անձ մը, զՀ. Սիմէոն մեծաւոր դրած է: Հ. Կարապետ՝ այս բանս ամպիոնէն հրապարակաւ ժողովրդեան ծանուցեր է. որ անուր բան է — կ'աւելցնէ, քաղաքաբաշխութիւնը: — Աս ընելէն ետեւ, կը խնդրէ, որ վաղեմի մեծաւորն, զՀ. Ղազար իր մեծաւորութեան մէջ հաստատէ. եւ այլն:

Կը դնեմ քաղաքաբաշխութեան ժողովին արձանագրութեան բնագիրն. որպէս զի ընթեր-

ցողն աւելի ճիշդ տեղեկութիւն ունենայ եղածներուն վրայ:

«Աստուծոյ ողորմութեամբն. 1763 Մարտի 2ին. էրիզաբէդան:

Պատճառ գրոյս այս է: Ինչպէս որ Էրէկվանը օրն քաղվելով Պ. հասարակն, եղեւ խորհուրդ վասն սուրբ անդօնի ռէզիտէնձիային քահանայիցն, որն որ կու գտվին մեր քաղքին մէջ: Եւ յայտնելով Պ. հասարակին դիմաց, թէ շատ պղտորութիւններ ելան քաղքին մէջ հայր կարապետին պատճառաւն, ութվեցաւ Պ. հասարակին, որ գրվի մէկ գիր մը Վենետիք Սուրբ Ղազարու վանքն Աբբահայրըն, որ զՀայր կարապետն վերցնու ասգից. զէրայ շատ պղտորութիւններ կլան իրեն պատճառաւն: Այս այսպէս հանդըպելով, երկուսում օրն, որպէս վերայ դատումին, տվաւ Հայր Կարապետն Պ. հասարակին մէկ ինչդանձիամն¹ Պ. հասարակին, որին մէջ վալոտիգովագ² կու անէ. եւ բարով մնայ կու առնու Պ. հասարակէն, թէ կու երթայ Վենետիք: Եւ այսպէս կու խնդրվի, որ աղէկութիւն անին եւ մէկ բաշուշմն³ տայ իրեն հրամանոցն: Որ բանն ութվեցաւ Պ. հասարակին եւ գօնգլուտովագ⁴ արաւ, որ տրվի բաշուշ հայր կարապետին. եւ Աստուած բարի ճանապար պաշխէ:

¹ Լատ. բառ է. աղաչանք՝ խնդրուածք կը նշանակէ:

² Valedico. լատ. է. Աստուած ձեզի հետ ըլլայ. ըսել, վերջին բարեւը տալ:

³ Անցագիր. լատ. է:

⁴ Concluido, որովհետեւ հաստատուել ընդցընել:

Նմանապէս գօնգլուտովադ արաւ Պ. Հասարակին թէ, Հասարակին անընօրէն գրվի մէկ գիրքն ձէնէտիք գերյարգելի ԱբբաՏօյրըն, որ գրին թէնօրն¹ այս ըլա. Նախ եւ առաջ շնորհակալ կու գայ Պ. Հասարակութիւնն գերյարգելութեանդ, որ այս չափ տարի մէկի թողիլիս զՎ. Պ. Հայր կարապետն, որ խրատօղ էղիլէ մեզի: 2 ումն, որովհետեւ օր գիտենք, որ գերարգելութիւնդ չիս հրամայիլ որ Վ. Հայր կարապետն գայ վեր եւ իրեն պատուելութիւնն ալ կու կամենայ գալու, նայ մինք գօնգրայ² չինք կաննիլ. հապա ըռատի ինք,³ որ երթա ասգից: Պատճառ, թէ ինչի ըռատի ինք, որ երթայ, գերյարգելութիւնդ խոհիմ իս, եւ փոյդ չէ մեզի պատճառ տալու. թէպէտ իր պատուելութիւնն կու գրէ ինչդանձիային մէջ, թէ ծեր է ու խելքը մամ կու գայ,⁴ նայ կու կամի թէ իրեն հայրենիքն երթայ: Վասն որոյ մինք ալ կու խնդրինք որ մեզի ալ շատ զերեն Պատուելութիւնն չի խրկիս. զերէ իրեն հիւընտութեանն պատճառն, որպէս կու երեւնայ նա ուկուլայ⁵ չի կարնալ բրնելու. եւ մէկալնք ալ վերան նայելով ուկուլայ չին բրնիլ: Վասն որոյ,

¹ Լատ. բառ է. կերպ. որպիսութիւն. իմաստ. բովանդակութիւն կը նշանակէ:

² Լատ. ընդդէմ, հակառակ:

³ Գոհ. հանգիստ. — Դրանսիլուանիոյ ազգայնոց լեզուաւն է:

⁴ Մամ գալ. Դրանսիլուանիոյ հայոց լեզուով՝ պըտըտիլ, դառնալ կը նշանակէ: Այսինքն գլուխը կը դառնայ:

⁵ Կարգ. կանոն: Լատիներէն է:

խնդրինք զգերյարգելութիւնդ, որ այս մնացածնուն ալ ուկուլայ խրկիս. որ ուկուլայով ապրին: Զէրայ հօս այլ ազգի մէջ կու գտվինք. եւ գայդակխութիւն կլայ հանդրպէլու: Նայ չի պի կամենայինք, որ այս պատճառաւըն, այլ ազգի բերան ըննինք: Որ բանը կու խնդրինք, որ թէզով ըլայ:

Նմանապէս ութվեցաւ Պ. Հասարակին ունոյ վօդոյ¹ որ գրվի գերյարգելի ԱբբաՏօյրըն մէկ խնդրովաճքի գիրքն, վասն Վ. Պ. Հայր Ղազարոսին. որ անէ մեզիկ այնչափ կրածիան² եւ թողու զերեն հայրութիւնն մեզի. զէրայ զօր³ պիտովական է մեզի. մանաւանդ որ շատ խոստովանայ որդիք եւ դըսգըրվիք ունի ու քարողիչ օղկան չէ, քանց⁴ իրեն պատուելութիւնն: Եւ որովհետեւ հայր կարապետն ալ կու երթայ, նայ պաքսութիւն ունինք քահանայի:

«Աստուծով. 1763. Մարտի 24ին Էլիզաբէդան:

Ութվեցաւ Պատուելի Հասարակին, որ ասոր առաջ գրելով Պ. Հասարակն մէկ գիրքն գերյարգելի արբաՏօրն ձէնէտիք, վասն Հայր կարապետին թէ ալ շատ չի խրկէ մեզի զայս մարդն. նայ հիմա ութվեցաւ Պ. Հասարակին, որ նորէն այլվի⁵ գրվի մէկ գիրքն վերոգրեալ ԱբբաՏօյրն թէ ամենեւիմբ ալ շատ չի խրկէ

¹ Միաձայն, մէկ ձայնով:

² Ընորհ. օղորմութիւն:

³ Զատ, արտաքոյ կարգի. կը նշանակէ:

⁴ Բայց եթէ, քան թէ:

⁵ Դարձեալ, նորէն:

զՀայր կարապետն մեր քաղաքն. զէրայ չինք
ընդունիլ: Եւ թէ օր բրօպայ¹ անէր խրկելու
հասարակին կամացն դէն, մեծ պղտորութիւն
պի ելէ մէջէն: Նմանապէս աս ալ գրվի թէ
գերյարգելին ինչ ալ ասէր Հայր կարապետն
միաբանիձըն դիմաց, նա թէվէքելի² հաւանու-
թիւն չի տան ասածին, մինչեւ որ մեր հասա-
րակին ինքօրմաձիան³ ալ ներկայ չիրայ. թէ օր
պիտական ըլայ: Եւ թէպէտ առաջի գրին մէջ
գրիլնք խնդրելով զգերյարգելութիւնդ, թէ
ալ շատ չի խրկիս զՎ. Պատուելի կարապետն
մեզի. բայց հիմիկ ատկապէս⁴ կու յայտնինք
ասով, թէ մեր քաղաքն, ալ շատ չի գտվի, ոչ
իրեն պատուելութիւնն եւ ոչ իրեն պատուե-
լութեան նմանն ժողովորդեան մէջ գայդակ-
խութիւն եւ պղտորութիւն անօղ. որն որ չինք
յուսալ թէ պի գտվի: Եւ զայս ամենայն կու
յանձնինք գերյարգելութեանդ եւ բոլոր միա-
բանից խոհեմութեանն, վասն հերացնելու զա-
պագայ չարիքն: Նմանապէս որպէս ասոր առաջ
խնդրելնք զգերյարգելութիւնդ վասն Հայր
Ղազարին, թէ մեզի շնորհիս զիրեն պատուե-
լութիւնն, հիմիկ ալ մեծաւ խոնարհութեամբ
կու խնդրինք զգերյարգելութիւնդ, բոլոր հա-
սարական, որ շնորհք անիս մեզիկ եւ շնորհիս

¹ Լատ. է. փորձ. փորձ ընելը:

² Դիւրաւ, թեթեւութեամբ, շուտով. — կարծեմ
տաճկերէն է:

³ Լատ. է. տեղեկութիւն, հրահանգք:

⁴ Մասնաւոր կերպով. յայտնի. յատկապէս:

զիրեն պատուելութիւնն. եւ որպէս սուբէրիօր¹
այս ուղիտէնձիայիս: ² Զէրայ մեք մեր խրճմը-
տանքօվըն կու ճանչնանք, թէ արժան է սուբէ-
րիօր ըլալու. որով հետեւ մինչեւ այս ժամա-
նակն խոհեմութեամբ եւ մեծ բարի օրինակով
կարավարիլէ զայս փոքրիկ ուղիտէնձիան: Եւ
Վեր. Հայր Սիմէոնը ծեր է. եւ անհրնարին է
կարավարութիւն անելու: Եւ այսպէս ամենայն
բանը սիրով պի կարավարվի, թէ կրօնաւորացն
կողմանէ, թէ Պ. Գլէրին կողմանէ. եւ թէ ժո-
ղովորդեանն կողմանէ:

Նմանապէս ութվեցաւ Պատուելի հասա-
րակին, վերոյ տադումին,³ որ գրվի մեր գերա-
պայծառ Եպիսկոպոսին մէկ գիրմն, որ գրին դե-
նօրն այս ըլայ. Յայտ լիցի գերապայծառու-
թեանդ, որ տարոյն մարտի 1ma գալով մէկ
գիրմն մեր քաղքին մէջի սուրբ Անդօնի Աբբային
ուղիտէնձիային ղենետիգու գերյարգելի Աբ-
բաճօրն մօտէն, որ գրին մէջ տէկրատալուիդ⁴
կու անէ զսուբէրիօրն, որն որ ինչվաս եղիլէ.
այս ինքն զՏէր Ղազարն: Եւ գտվելով ուղի-
տէնձիային մէջ մէկ քահանամն, անունը գարու-
լուս,⁵ ելիլէ եւ բուբլիցէյ եկեղեցոյն մէջ

¹ Մեծաւոր, առաջնորդ:

² Կայան. նիստ. պալատ:

³ Թուական. թիւ:

⁴ Տեղէն, աստիճանէն վար առնուլ, վերցնել. Լատ. է:

⁵ Շատ զարմանալի բան: Ազգայինք՝ հայու յատ-
կացեալ անուններն այս կերպով կը փոխէին: Վարդանը
կ'ըլլայ Martinus. Աբգեմարիօսը՝ Augustinus. Մինասը՝
Michael. ու հոս Կարապետը՝ Carolus. — Ըս բանս կ'ընէին՝

զտէկրատիան բուրլիգովադ արիլէ: Որ բանը մեզիկ դիժար ութվիլէ. որով հետեւ կենօք- ներըս այսպէս բան չինք լըսիլ եւ չինք տեսիլ: Եւ տէր խաղարին տեղն զմէկ գահանամն աննունը հայր սիմէոն սուբէրիօր դրիլին. որն որ մեզիկ ամենեւեմ չի ութվիլ. զէրայ, մէմն օր ծեր է եւ այնքան էքսքէրիաճիայ¹ չունի, նայ անհնա- րին կութիլ մեզի թէ կարնայ կարավարելու: Վասն որոյ կու խնդրինք զգերապայծառու- թիւնդ, որպէս զմեր հայրն, որ չի խնայիս, մեզի այս կրաճիան անելու եւ զասոր առաջի սուբէ- րիօրն, այսինքն զհայր Վաղարն տեղն հասդա- տելու եւ սուբէրիօրութեանն մէջ դնելու. որով հետեւ գիտինք, որ գերապայծառութիւնդ մեր հայրնիս. եւ այս ռէզիտէնճիան ալ գերա- պայծարութեանդ մօտէն ունի զտէքէնտէնճիան:² Ասոնք այդպէս հանգըպելով, տէր գարուռնն գնաց ղ ննետիքն: Երթալուն մեծ ուրախութիւն ունացիլէ մեր հասարակն. եւ գրիլինք ալ ղ ն- նետիք Աբբահօրըն, որ մեզի ալ շատ չի խրկէ զտէր գարուռնն, որ չիլայ գայդակղութիւն մեր ժողովրդեան մէջ: Վասն որոյ իմաց կանինք գե- րապայծառութեանդ, որ գաղուգվոյ³ ղ ննետի- քու Աբբահօրըն մօտէն գար գիրմն գերապայ-

ազգայինք՝ թերեւս անոր համար որ օտարաց առջեւ իրենց յատկացեալ անուններովը՝ աչքի չգարնեն. եւ կամ անոր համար, որ անոնց հաճոյ ըլլան:

¹ Ատ. է. փորձառութիւն. տեղեկութիւն:

² Կախում ունենալը. կախուիլը:

³ Ի դիպուածի որ. թէ որ:

ծառութեանդ, վասն այս բանիս, նայ գիտու- թիւն ունենաս, որ մեր կամքն է, որ ալ շատ տէր գարուռնն մեր քաղաքը չի գալի:

*

Եղիսաբեթուպոլսոյ արեւելեան դին, պըզ- տիկ Հոլտվիլակ գեղին հասարակութեան լեռ- ներէն, երկու առուակ դէպ ի Եղիսաբեթուպոլիս հոսելով՝ կրկին հասարակութեանց գրեթէ մէջ տեղը կը միանայ ու շատ հեղ՝ թէ դէպ ի Հոլտ- վիլակ տանող արքունական ճամբան, ու թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ դաշտերը կ'ողողէր: — Աս բանս երկայն ժամանակ երկու հասարակու- թեանց՝ շատ մը վէճերու եւ կռիւներու պատ- ճառ եղաւ:

Միացեալ առուակին ողողելուն մէկ պատ- ճառն ան էր, որ անկողինը՝ նեղ ու պզտիկ էր — մէկալն՝ ան, որ աւելի դէպ ի քաղաք կը միտէր: Երկու հասարակութիւններն անմիաբա- նութիւնը՝ մէջերնին երկայն ատեն չկրցան շտկել: Եղիսաբեթուպոլսեցիք շարունակ գանգատ կ'ը- նէին Հոլտվիլակցիներում դէմ. ու կը պահան- ջէին, որ առուակին ընթացքը փոխեն, որով- հետեւ ասով՝ ողողմանց առջեւը կրնայ առնուիլ: Ասոնք՝ չէին ուղեր: — Ղերջապէս, խնդիրը գաւառակոմսութեան առջեւն ելաւ: Ասիկայ՝ երկրաչափ քննիչներ խրկեց: — Երկու կողմանէ եկող վկայից ներկայութեամբը, թէ Շէկէշվարի եւ թէ Մէտիաշի երկրաչափները՝ առուակին քովի դաշտը գալով՝ խնդիրը շտկելու աշխա-

տեցան: — Շատ մը խորհրդածութիւններէ, խօսակցութիւններէ ու վէճերէ ետեւ, երկու հասարակութիւնն իրարու հետ միաբանեցաւ, այնպիսի կերպով մ'որ. 1. Առուակին ընթացքը փոխուի՝ մինչեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ ջրանցքին ջրաղացքը: 2. Որ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ միանգամ ընդ միշտ, Հոլտվիլակի հասարակութեան, յիսուն ռենական ֆիւրին տայ. նոր ճամբան բանալուն համար: 3. Հոլտվիլակի հասարակութիւնն՝ ինք զինք պարտաւորեց, որ ֆինասաբեր առուակին նոր ընթացք մը կու տայ, 270 ձողաչափ երկիր պեղելով — որուն յատակը պիտի ըլլայ՝ վարը, 4, իսկ վերը՝ 6 ոտք լայն: Ասկից զատ. 4. Որ զառուակը՝ միշտ մաքուր պիտի պահէ:

Ահա, ասոնց նկատմամբ դրուած դաշինքին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մենք ստորեւ գրեալները, կը ծանուցանենք եւ մշտապէս միտքը կը բերենք ամենուն, որոնց կը պատկանի հիմակ ապրողներուն եւ ետքէն եկողներուն համար, թէ որովհետեւ վերին կառավարութեան գլխաւոր խորհուրդն, արդէն անցած 1818 տարին տուած հրամանին ձեռօք, Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան եւ հասարակութեան ամբաստանութեանցը հետեւութեամբը՝ Շէկէշվարի աթոռին վերաբերող՝ Հոլտվիլակի սահմանին վրայ եղած երկու ձորերուն մէջտեղ ժողոված եւ Եղիսաբեթուպոլսէն դէպ ի Հոլտվիլակ գացող արքունի ճամբան ողողող առուակին ընթացքին

քննութեանը համար, Գիւգիւլէօ գաւառահովանութիւնը, Քրիստափոր Սէրէտայի, գլխաւոր գատաւորին քով, իբրեւ օգնական բարեհաճեցաւ անուանելու ՂԳՆԵՐԱԴՈՍ ՄԷՔ. Հայտէնտօրֆ, Մէտիաշի աթոռէն, զկարողոս Շդայնպախ երկրաչափը. — իսկ մեծապատիւ արքունական գլխաւոր վերատեսչութեան խորհուրդն, աս սարի, մարտի 1ին, կարգադրեց որ Մէտիաշի աթոռոյն երկրաչափէն, կար. Շդայնպախէն զատ, նաեւ Մեծ Գիւգիւլէօ գաւառին երկրաչափը՝ Յովհաննէս Համմեր — իսկ Քրիստափոր Սէրէտայի մահուամբը, մեծապատիւ արքունական գլխաւոր խորհուրդն՝ առաջիկայ տարւոյն Մայիս 19ին գթածաբար տուած հրամանագրովը՝ նաեւ զԼատիղլաւոս Գիշբալն ալ անուանեց. — Մենք՝ կրկին կողման կարգադրութեանը համեմատ, 1819 Աւգոստ. 17ին. Շէկէշվարի աթոռին վերաբերեալ Հոլտվիլակի սահմանին մէջի Ալդէ Մօր կոչուած եղեգնային ճախճախուտը գացինք: Ուր որ մեղի հետ եկան, Հոլտվիլակի հասարակութենէն խրկուած խորհրդականները՝ մեծարգոյ Մարտինոս Վայս եւ Յովսէփ Փափրիկոս — Հոլտվիլակ գեղին ծերերովն՝ այսինքն. Յովհ. Գլայն Գիւղապետին, Յովհաննէս Հէրպերգ փոխանակի պիրովին, Անդրէաս Կիւնթեր՝ գեղի նոտարին, Փիլիպ. Դուսդեր գեղին ատենաբանին հետ — նաեւ Գէորգ Պոկաշի, Դանիէլ Վէրրէս, Անդրէաս Կիւնթեր երէց, Յովհ. Վալնէր երգուեալները. Յովհ. Ըլոս եւ Անդրէաս Գլայն գործակատարները. — իսկ Եղի-

սարքեթուպոլսոյ հասարակութեան եւ քաղաքա-
բաշխութեան կողմանէ՝ Գրիգոր Դանիէլ, գլխաւոր
դատաւորը, Մարտինոս Լէնկէլեան ծերակուտի
անդամը, դարձեալ՝ Աստուածատուր Վիգորեան՝
քաղաքային ատենաբան. Մարտինոս Դանիէլեան
փաստաբան եւ Անտոն Եօղէֆի երգուեալը:

Ասոնց առջեւը՝ Հոլտվիլակի սահմաններն
եղած երկու ձորերէ վար վաղող յիշեալ ճախ-
նային տեղւոյն քովերը կենալով — արքունա-
կան ճամբուն եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ թղթա-
տարութեան դաշտավայրն ողողող եւ երթեւե-
կութեանն արգելք եղող առուակին հին ըն-
թացքին տեղւոյն դիրքը քննեցինք: — Երկու
կողման վէճերն ու փոխանակի պահանջմունք-
ները՝ Հոլտվիլակի ծերերուն պատասխաններովը
մէկ տեղ լսելով՝ յառաջ քան այս նիւթիս մէջ՝
մեր որոշումն ընելը, կողմնակցութիւնները՝ մեր
ներկայութեամբն — իբրեւ դրացիներ — բարե-
կամաբար ուղեցին միաբանիլ յաջորդ կերպով:

1. Որ երկու երկրաչափը՝ բանն այնպէս
կարգադրէ, որ այն հակառակութեան պատ-
ճառ եղող առուակին ընթացքը՝ հիմակուան
անկողնէն՝ Հոլտվիլակի երկիրներէն անցնելով,
որչափ կարելի է, դիւրին կերպով, Մեծ Գիւ-
գիւլէջի ջաղացքին անկողինը մանէ: Եւ այս
ըսուած երկրին վրայ, իբրեւ առուակին շարու-
նակութիւնը՝ պատնիշափոս մը պեղուի: — Ասոր
վրայ երկրաչափներն, իրենց կարգադրութիւնն
ըսին. որ կարգադրութիւնն որ երկու կողմն ալ
ընդունեցաւ, առանց ընդդիմութեան:

2. Հոլտվիլակի հասարակութիւնը կը
խնդրէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութենէն,
վերոյիշեալ առուակին նոր անկողինը պեղելու
համար, իբրեւ օգնութիւն՝ 50 ֆիորին: — Աս
գումարն Եղիսաբեթուպոլսոյ յանձնակատար-
ներն առանց քաղաքային վարչութեան հաւա-
նութեան կատարել չկարենալով՝ Հոլտվիլակ-
ցիներուն կամքը քաղաքային ժողովին մէջ յա-
ռաջ բերին: — Ու որպէս զի ասկից ետքը
պատահելի անմիաբանութեանց առջեւն առ-
նուի, խնդրուած 50 ֆիորին օգնութիւնն Եղի-
սաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ Հոլտ-
վիլակի հասարակութեան տալու խոստացաւ,
միանգամ ընդ միշտ այնու պայմանաւ, որ

ա) Հոլտվիլակի հասարակութիւնն՝ եր-
կրաչափներուն ցուցուցած տեղւոյն վրայ ջրի
ճամբան, որչափ կարելի է շուտով փափաքելի
խորութեամբը՝ փորէ լմնցընէ. եւ զանիկայ
միշտ մաքուր պահելու ջանայ:

բ) Որ աս տեղէն՝ դուրս հանած հողը՝
առուակին ընթացքին աջ կողմը թափէ. վասն
զի դէպ ի ասդին (դէպ ի Եղիսաբեթուպոլիս) է
ջրին դուրս թափելուն միտութիւնը:

3. Երկու կողմնակցութիւնները միաբանե-
ցան եւ յայտնեցին ան ալ, որ վերը յիշուած
ու իբրեւ օգնութիւն տրուած 50 ֆիորին ծախ-
քէն զատ՝ իրաւունք չկարենայ կազմել Հոլտ-
վիլակի հասարակութիւնն առ այն, որ պատնի-
շափոսին հոգատարութիւնն ասկից ետքը Եղի-
սաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ընէ. — եւ

մէկալ կողմանէ, Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքն ալ իրաւունք չստանայ Հոլտվիլակի սահմանին վրայ պեղելի փոսին եւ անոր շրջակայ երկիրներուն վրայ: Հապա փոսին տեղւոյն ու անոր շրջանակներուն վրայ եղած որեւէ տեսակ պահանջմունք՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝ խնդրէ ու գտնէ Հոլտվիլակի հասարակութենէն, իր օրինաւոր ճամբովը: — Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն, ասոր նկատմամբ ունեցած իրաւունքն իրեն վերապահեց:

4. Երկու կողմնակցութիւնը կը միաբանի ամենուն առաջնակցութեամբը նաեւ առ այն, որ վերը յիշուած երկու երկրաչափին մէկտեղ ըրած կարգադրութեանը համեմատ՝ առուակին նոր ընթացքին ճամբան, արօրով անմիջապէս նշանուի. եւ զանիկայ Հոլտվիլակի հասարակութիւնն ըստ այնմ պեղէ: —

Աս կամովին եղած հաշտութիւնը մենք ալ օրինաւոր եւ պատշաճ տեսնելով՝ վերը գրուած օրը, կէս օրէն ետեւ, դարձեալ գացինք այն տեղը — եւ ներկայ գտնուելով Հոլտվիլակի հասարակութենէն, վերը յիշուած ծերակուտի անդամներն եւ ան տեղի բնակիչները. իսկ Եղիսաբեթուպոլսոյ կողմանէ, քաղքին գլխաւոր պաշտպանը՝ Աստուածատուր Ախգոլեան եւ Անտոն Եօղէֆի երդուեալը — ամենէն յառաջ, Գանիէլ Աէրրէս Հոլտվիլակի բնակչին խոսնոցի տեղէն, շեղ ճամբայ մը բռնելով՝ մինչեւ Գիւլիւլէյի ջաղացքը 270 ձողաչափ երկայնութեամբ, արօրով արահետ մը կտրեցինք: Աս

270 ձողաչափէն — Գիւլիւլէյի ջաղացքէն դէպ ի վեր երթալով — մինչեւ բարձունքը կ'ընէ՝ 95 ձողաչափ տեղ. իսկ անկից անդին, հիմակ պեղուելի փոսին առուակին անկողինը, կամ մինչեւ Գանիէլ Աէրրէսի խոսնոցին դարձուածը՝ 175 ձողաչափ: Որոշեցինք, որ նոր առուակին պեղումն երկրաչափներուն կարգադրածին համեմատ, երկրին երեսին վրայ ըլլայ, վեց իսկ անկողնոյն յատակը՝ չորս ոտնաչափ լայնութեամբ. — եւ վեց շաբաթուան մէջ՝ Հոլտվիլակի հասարակութիւնը զանիկայ ընէ լմնցընէ: — Յիսուն ռենական ֆիորինը՝ մեր ներկայութեամբն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իրապէս վճարեց Հոլտվիլակի հասարակութեան:

Որ միաբանութեան ու հաշտութեան, եւ առուակին ճամբուն՝ վերը յիշուած երկրաչափներուն կարգադրութեանը համեմատ, ամէն բանի մէջ՝ վերը գրուած եղանակաւ փորեն զորոշելը՝ մենք, մեր խղճմտանացը համեմատ, մեր յատուկ անունները գրելով եւ մեր սովորական կնիքը գործածելով՝ կը վկայենք ու կ'ամրացընենք. եւ երկու կողմնակցութեան ապագայ պահովութեանը համար կը հրատարակենք:

Եղիսաբեթուպոլիս, 1819, Ապրիլ 18:

Տ. Կ. Ս. Իվանի Լապիւ. Գիւլէալ յ. յ. գլխաւոր գատաւոր.

Տ. Կ. Ս. Հայաբէրյան, Լըպիւ յ. յ. ծերակուտի անդամ:

Վերը յիշուած միութեան եւ առուակին ճամբուն պեղումին՝ երկրաչափական կարգադրութեանց համեմատ. վերը գրածին պէս ըլլալը, մենք ալ մեր խղճմտանքին համեմատ, մեր յատուկ կնիքովը կը վկայենք:

Եղեալ է Բոսնիոյ 1819, Լեհաստան, 18:

Տ. Կ. Յովհաննէս Լեհաստան յ. յ.
երկրաչափ.

Տ. Կ. Ստեփան Լեհաստան յ. յ.
Մետաղի աթոռոյն երկրաչափը:

Մենք ալ, հաշտուող կողմնակցութիւնները՝ վերը յիշուած հաշտութիւնն, ինչպէս նաեւ առուակին ընթացքին՝ երկրաչափ աղաներուն կարգադրութեանը պէս, մեծարգոյ գործակատարաց տեսութեանը համեմատ ըլլալի պեղումին որոշումը կը ճանչնանք. եւ մեր հասարակութեանց կնիքովը կարմրացընենք: — Վերը գրուած օրը, տարին ու տեղը:

Տ. Կ. Պրիմոր Գառնիէլեան յ. յ.
գլխաւոր դատաւոր.

Տ. Կ. Լեհաստանի Ստեփան յ. յ.
ատենաբան.

Տ. Կ. Յովհաննէս Գառնի յ. յ.
դատաւոր.

Տ. Կ. Լեհաստանի Ստեփան յ. յ.
Հոլովելակի հասարակութեան նստարը.

Տ. Կ. Ստեփան Լեհաստան յ. յ.
Շէկէշվարի ծերակուտի անդամ.

Տ. Կ. Յովհաննէս Փափրիկեան յ. յ.
Շէկէշվարի ծերակուտի անդամ:

Ինչպէս յայտնի է, Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրաչափութեան անտառներուն տարածութիւնն 9000 արտավարէն աւելի էր՝ Թ. Գ. րուն սկիզբները: Զասոնք հոգալն այնպէս դիւրին չէր: Քաղաքն արուեստէ հասկըցող՝ կարգաւորեալ ու հաստատուն անտառապետ չունէր: — Քաղաքաբաշխութիւնը՝ հին ժամանակէ մնացած սովորութեան համեմատ՝ քաղաքացիներէն կ'ընտրէր զմէկը կամ զմէկան, որ անտառապետի անուն ու պաշտօն ունէր. եւ ասոր տակն էին, անտառապահներն ու ծառաները: Բայց ոչ տէրութիւնն եւ ոչ ալ քաղաքաբաշխութիւնը գոհ էր աս բանով: Անտառներ կը կտրուէին, մանաւանդ թէ կը փճացուէին առանց խնայութեան ու առանց խելքի. վասն զի յատուաններն ըստ օրինի եւ ըստ պատշաճի չէին կատարուեր:

Այսպէս գնաց բաւական ժամանակ, մինչեւ որ վերջապէս տէրութիւնն ոտք կոխելով՝ 1838 յուլիս 16ին, հրաման խրկեց քաղաքաբաշխութեան, որ բանէ հասկըցող անտառապետ վարձէ: — Ան ատեն քաղաքն ընդհանուր ժողովք ընելով, իբրեւ փորձ, երեք տարուան համար, բռնեց զՓրեդ. Նէխտէր՝ գրացի գաւառակոմսութեան անտառապետն. անոր քով դնելով՝ իբրեւ օգնական, իրեն որդին, զԱտոլփոս Նէխտէր: — Դաշինք դրուեցաւ անտառապետին հետ, որ աս երեք տարուան միջոցին մէջ անտառները՝ մասերու բաժնելու, զանոնք կարգի բերելու, աճեցընելու, անոնց վրայօք ծրագիրներ ու կահագիր առնելու, անտառները կտրե-

լու տեղերն ըստ օրինի պահպանելու, կտրուած վառելու փայտերն առանց վարձքի ծախելու եւ ամէն զանցառութիւնները հեռացընելու պարտական է: — Ասոր փոխարէն պիտի ընդունէր անտառապետը՝ կայսեր տուած 150 Փիորինէն զատ — քաղաքաբաշխութենէն, 12 ձողաչափ փայտ իսկ — անտառներուն ծրագիրն առնելու համար 100 Փիորին. եւ ամէն մէկ արտաւար երկիրը չափելուն համար՝ $4\frac{1}{2}$ քառանդան, որ ըսել է թէ 400 Փիորինէն աւելի:

Երեք տարին անցնելէն ետեւ, եթէ որ իր որդին յաջողութեամբ անտառագիտութեան քննութենէ լաւ վկայագիր ընդունի՝ զինք կ'ընտրէ անտառապետ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրակալութեան անտառներուն վրայ:

Կը ներփակեմ քաղաքաբաշխութեան եւ անտառապետին մէջ եղած դաշնադրութեան հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մեծապատիւ արքունական կառավարութեան, յուլիս 16ին տուած հրամանագրին հետեւութեամբ, եւ Կորին Ղեհափառութեան հաւանութեամբն, այսօր 1836, սեպտ. 16ին, առժամանակեայ կերպով՝ երեք տարուան համար, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանն եւ վերին ֆէհէր գաւառակոմսութեան անտառապետին՝ Փրեդերիկոս Կէխտէրին եւ իր որդւոյն Ատոլփոս Կէխտէրին մէջ՝ Պաշպալովի երկրակալութեան վերաբերեալ անտառները կարգի բերելու նկատմամբ յաջորդ դաշնադրութիւնը գրուեցաւ:

1. Ղերը յիշուած անտառապետը՝ մեր մեծափառ Տիրոջմէն 1833ին, շնորհուած 150 արծաթ Փիորինի վարձքով՝ Պաշպալովի ամէն արքունական անտառներուն վրայ — անոնք ըստ օրինի իրեն յանձնուելէն ետեւ — իր վերին պատասխանատուութեանը տակ, իր ծառայութեանը ժամանակ, իւր անտառագիտութեամբն ըստ պատշաճի հսկելու, զանոնք կարգի բերելու, յստակել տալու, աճեցընելու եւ աճեցընել տալու — վառելու փայտերը՝ ձողաչափի վրայ բերելու եւ անյատ փայտերը առանց վարձքի ծախելու, անտառները կտրելու տեղերն՝ ըստ օրինի նշանելու, եւ անանկ կտրուած տեղերը նորէն աճեցընելու համար անոնց վրայ ամենամեծ խնամքով հսկելու եւ զանոնք պահելու եւ պահպանել տալու. ամէն զանցառութիւնները հեռացընելու եւ անոնց վրայօք պատասխանատուութիւն վրան առնելու պարտական է:

Եւ որովհետեւ աս ամէն բաներն առանձինն ընելը դժուար է. մանաւանդ որ երկու զատ զատ գաւառակոմսութեան մէջ եղած անտառները մեծ տարածութիւն ունին — անոր համար

2. Երկրատէր հասարակութիւնն, իրեն, իրրեւ անտառապետի օգնական (Waldbereiter) կ'առնու զԱտոլփոս Կէխտէր, որուն բնակութիւնը պիտի ըլլայ Սաս-Ույֆալուի մէջ: Ասոր վարձքը՝ սովորական հսկողութեան վճարքէն զատ (Inspectoris Deputatum) պիտի ըլլայ 100 արծաթ Փիորին: Աս վճարքը, չէ՛ թէ քաղաքային արկղէն, հապա, տարուէ տարի առանձինն փայտի

կտորները՝ կտրելու եւ ծախելու ատեն՝ գնողին, ամէն մէկ ֆիորինէն վճարելի երեք քառանգանէն ժողոված գումարէն պիտի ընդունի:

3. Երեք տարին անցնելէն ետեւ, Ատորիոս Կէլստէր — որ իր ցուցուցած վկայականներուն համեմատ անտառագիտութեան բարձրագոյն տեղեկութիւնները գեռ բոլորովին ստացած չէ — այն ատեն միայն կրնայ անտառապետ ըլլալ, երբ որ այս հիմակ յիշուած գիտութիւններուն մէջ ունեցած բաւական տեղեկութիւնն, անտառակուսելի վկայականներով — եւ ուրիշ կողմանէ ալ ինք զինք Եղիսարեթուպոլսոյ երկրատէր հասարակութեան վստահութեան — արժանի կ'ընէ: Բայց ամենէն աւելի՝ երբ որ իր ամէն գործքերն այնպէս կը կատարէ, որ անտառապետ ըլլալու նկատմամբ, քաղաքաբաշխութիւնը՝ վերին իշխանութեան առջեւ՝ իրեն համար յանձնարարութիւն ընէ: — Մինչեւ այն ատեն, ինք, ինչպէս նաեւ անտառի պահպաններն ու ծառաները՝ Փրեգերիկոս Կէլստէրէն, իբրեւ անտառապետի եւ գլխաւոր հսկողի վերին իշխանութեանն ու կարգադրութեանցը տակ պիտի ըլլան:

4. Պարտական է վերը յիշուած անտառապետը՝ երկրատէրութեան անտառներն, ըստ տախտակաց չափելու եւ զանոնք կտորներու բաժնելու. — անոնց վրայօք՝ իր երեք տարուան ծառայութեան միջոցին մէջ տախտակներ (mappa) շինելու եւ կահագիր ընելու. — որ գործին համար (երբ որ կատարելապէս կը լմննան)

իրբեւ վարձք՝ իւր վճարքէն զատ, մէկ անգամ ընդ միշտ, պիտի ընդունի հասարակութենէն 100 արծաթ ֆիորին. եւ ամէն մէկ արտավար անտառին համար $4\frac{1}{2}$ քառանգան. — այն յայտարարութեամբ, որ եթէ ի դիպուածի, ամբողջ երկրակալութեան անտառները չափելով ու ծրագրելով՝ անոնք 9000 արտավարէն աւելի ըլլան, այն ատեն անտառները չափելու համար, չէ՛թէ $4\frac{1}{2}$ հապա միայն 4 քառանգանով գոհ ըլլալու պարտական է: — Միտ գնելու է անոր ալ, որ անտառի տախտակները շինելու եւ արձանագրութիւնն առնելու համար, խոստացուած 100 արծաթ ֆիորինը՝ միայն այն ատեն պիտի ընդունի, երբ որ բարձրագոյն իշխանութեան առջեւ գրուի եւ պայցուցուի, որ ան տախտակներուն, անտառի չափումներուն եւ բաժանումներուն վրայօք եղած արձանագրութիւնը պատրաստել շինելու համար՝ աւելի ժամանակ պէտք եղաւ անցընելու:

5. Անտառապետն իր երեք տարուան ծառայութեանը ժամանակ, կ'ընդունի երկրատէր հասարակութենէն, իր յատուկ գործածութեանը համար տարուէ տարի 12 ձողաչափ կրակի փայտ: Եւ վերջապէս

6. Ազատութիւն պիտ'որ ունենայ երկու կողմն ալ — եթէ մէկուն կամ մէկալին հաճոյ չըլլայ — երեք ամիս յառաջ, ներկայ դաշնադրութենէն հրաժարիլ. առանց որեւէ կողման — ասոր համար ամենափոքր — անմիաբանութիւնը պատճառելու:

Որ դաշինքը — մեծագոյն հաստատութեան համար — երկու կողմանէ ալ, երեք երեք օրինակի մէջ գրուելով եւ հրատարակուելով՝ ստորագրուեցաւ եւ ամրացուեցաւ:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլիս. — վերը գրուած տարին ու օրն եղած ընդհանուր ժողովքէն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան կողմանէ

Գրեգոր Գրեգէան յ. յ.

գլխաւոր ատենաբան.

Ստեփանոս Մաշլէակի յ. յ.

փոխանակ քարտուղարի.

Պ. Փր. Ալեքէր յ. յ.

Ֆէհէր Գաւառակոմսութեան անտառի վերատեսուչ եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ անտառապետ.

Ա. Ալեքէր յ. յ.

անտառապետի օգնական:

*

Լուսնգայի կոչուած առուակն — որ երկու լեռանց ձորերէ՝ հիւսիսէն դէպ ի հարաւային արեւմուտք կ'անցնի կ'երթայ — երբեմն աւառները, մանաւանդ երբ որ յանկարծական տեղատարափ մը կ'ելլէ, սաստիկ կը բարձրանայ: Աս ժամանակ առուակին ցած եզրներն՝ ահագին ջուրն իրենց մէջ պահել չկարենալով՝ շատցած ջուրը թէ՛ դժբաղքն ու թէ՛ շրջակայ դաշտերն ողողելով՝ շատ վնասներ կ'ընէր:

Քաղաքն՝ աս վնասներուն առջեւն առնելու համար առուակին անկողինն աւելի լայնցընել ու խորունկցընել ուզեց: Ուստի Անտոն Ֆէհէր, Գաւառակոմսութեան ճարտարապետին ձեռօք զանիկայ աչքէ անցընել ու քննել տուաւ: Ճարտարապետն, ողողման պատճառն, ինչպէս բնական է, անմիջապէս գտաւ ու քաղաքաբաշխութեան առջեւը յատակագիծ մը դրաւ, յաջորդ ընդարձակ տեղեկութիւններով:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ սահմաններն եղած ու Լուսնգայի կոչուած առուակին չափումներն. — եւ ասոր վնասներուն առջեւն առնելու համար յատակագիծ ու ծախքեր:»

«Աս առուակը երկու ձորէ կու գայ: Մեծեղակ անձրեւներու ժամանակ, ջրերն իրարու հանդիպած ատեն, երկու առուակներն՝ իրենց ահագին ջրերը՝ միացած երրորդ առուակի մը մէջ կը թափեն: Ասանկ ժամանակ՝ ջուրն, երեք բաժին կ'ըլլայ ջրանցքին բերին քովերը: — Մէկ մասը կը մտնէ քաղաք. ուր որ փողոցներն ու գինետունները կը լեցընէ եւ տներուն պատերը կ'ապակեն: Մէկալ մասը՝ կը հոսէ դաշտերուն վրայ. ուր որ վարուցանը փճացընելով՝ շատ վնասներ կ'ընէ: — Մնացածը՝ ջրանցքէն անցնելով՝ կը մտնէ Գիւգիւլէօ գետը:

Քաղաքն՝ աս մեծ վնասներուն առջեւն առնել ուզելով՝ բանը մասնաժողովի մը յանձնեց՝ որ զջրանցքը քննէ: Ես՝ ջրանցքին դիմաց աչքէ անցընելով եւ չափումներ ընելով՝ հեղեղման պատճառները յաջորդներուն մէջ գտայ:

հախ. քրանցքին անկողնոյն շատ նուազ լայնութիւնը: — Որովհետեւ ասիկայ՝ 3 էն, մինչեւ 6 ոտք լայն ըլլալով՝ միջին լայնութիւնը՝ $4\frac{1}{2}$ ոտքէն աւելի չէ. — որն որ այնչափ ջրի զանգուածի համեմատ շատ քիչ ու նեղ է:

Երկրորդ. Առուակին նուազ ցածութիւնը: — Վասն զի ասոր խորութիւնն, ըստ մեծի մասին երկու ոտքէն հազիւ թէ քիչ մ'աւելի է. եւ 280 ձողաչափ երկայնութեան մէջ, միայն երկու սեղմիկ ոստացանկէ կ'անցնի:

Երրորդ. քրանցքին մէջ՝ ջրին անկման ընթացքին նուազութիւնը: — Վասն զի ուր որ, երկու ձորերուն մէջ՝ ջուրը, միջինը հաշուելով՝ ամէն երկու ձողաչափ երկայնութեան մէջ՝ մէկ ոտք անկումն ունի. — քրանցքին մէջ՝ մէկ ձողաչափ երկայնութեան վրայ կ'իյնայ կէս մաստ ($1\frac{1}{2}$ սանդիմէզը) անկումն: Ասոր հետեւութեամբ՝ ջրի զանգուածը՝ հոս ժողովելով կամ ուռելով եւ եզրներուն յաղթելով՝ կամ զանոնք կ'ապականէ, եւ կամ անոնց վրայէն կ'անցնի: Ասկէ կը պատճառի, այն յաճախ ողորդումը:

Որպէս զի — օրինակի աղագաւ — ջուրը՝ քրանցքին մէջ կարենայ աղատապէս հոսիլ ու ողողումներ չպատճառել — թէպէտ ողողման առթիւ, վար վաղող ջրին, ամէն վայրկեանի մէջ ունեցած անկումը չափելու առիթ չունեցայ, այսու ամենայնիւ — քրանցքին գիւրքն ու մինչեւ հիմակ եղած պարագաները նկատելով՝ կարեւոր կը համարիմ:

1. Որ՝ անկողնոյն յատակը լայնցուի: — Ուստի հիմակուան $4\frac{1}{2}$ ոտք միջին լայնութիւնն՝ ըլլայ ամէն տեղ՝ ինը ոտք:

2. Եզրներն — որոնք՝ հիմակ երկու ոտք բարձր են — բարձրացուին ամէն տեղ՝ հինգ ոտքի:

3. Որովհետեւ առուակն իրեն հետ շատ հող ու ցեխ կը բերէ. — որպէս զի ասիկայ այնպէս դիւրաւ չկարենայ նստիլ՝ հարկ է որ անկումն մեծագոյն ըլլայ: Բայց քրանցքին հիմակուան անկմանէն առնուլ պէտք չէ. հապա ըլլալի եզրին բարձրութիւնը՝ չէ թէ յատակը խորերով վաստկուի, այլ հիմակուան անկողնոյն յատակը պահելով անկէ գէպ ի վեր շինուի՝ բարձրացուի եզրը:

4. Որովհետեւ հոս տեղի գետինը՝ աղէկ յարում չունի, կամ քիչ կապ ունի, անոր համար մինչեւ որ ամրացուի, հարկ պիտի ըլլայ, երկու կողմանէ, ներսի դին, ընդգիծութեան ոստացանկով հողն ամրացընել. եւ հոն ուռիի ճիւղեր տնկել: —

Գալով թումբերուն կամ եզրներուն հարկաւոր եղած հողին, զասիկայ՝ որչափ որ կարելի է, քրանցքին անկողնէն առնելու է: (Ջուրն՝ այն պահած հողը՝ տեղը պիտի բերէ իր հոսանքովը:) Ասկից ետքը՝ քրանցքին շրջականներն եղած երկիրներէն ու դաշտերէն ժողովել բերելու է գետինը: — Բայց որովհետեւ ասոր շատ հող պէտք է, անոր համար՝ ափսոս է,

միայն դաշտերէն ժողովել բերել: Աղէկ կ'ըլլար թէ որ հարկաւոր հողը՝ ջրանցքին կից եղող լերան պորտէն՝ սայլերով բերուէր:

Երբ որ ջրին զանգուածը տեղ մը կը սեղմուի. ու երբ որ ողողումն անկարելի կ'ըլլայ, ան ատեն, աւաղն ու ցեխն այնպէս դիւրաւ չի կրնար նստիլ, հապա վաղող ջուրը՝ զանոնք իրեն հետ կը տանի: — Բայց դիցուք թէ ջուրն, իր այս իրաւունքէն բոլորովին չհրաժարի ալ, շատ լաւ, մանաւանդ թէ հարկաւոր կը համարիմ, որ ջրանցքը մէյ մը մաքրուի, որպէս զի, դուրս նետուած շաղախին ձեռօք ալ, թումբն ամրանայ ու բարձրացուի: — —

Ասկից ետքը կը սկսին հաշուուիլ ըլլալի ծախքերը: — Եւ որովհետեւ հաշուելու կերպը, մեր՝ հիմակուան գիտցածին պէս չէ. վասն զի չէ թէ գիներն ու նիւթերը, հապա օրերը կ'առնուին իբրեւ միութիւն, անոր համար կարելոր կը տեսնեմ, այս — գոնէ ինծի համար տարօրինակ երեւցած — հաշուին կերպն, ընթերցողաց առջեւը դնել:

«Հարկաւոր է $474^{\circ} 2', 8''$ խորանարդ ձողաչափ հող թմբաշինութեան համար (որ պիտի առնուի հին թումբին մնացորդներէն եւ մայր առուակին մէջէն): Ամէն մէկ ձողաչափ պատնիշափոսին շինութեանը պէտք է չորս օր — ընդ ամէնը՝ 1897 օր: — Երկիրը ծեծելու եւ հարթելու համար, պէտք է երկու օր, ընդ ամէնը՝ 948 օրուան աշխատութիւն.

Ըստ այսմ՝ 2845 օր. 14 քա. Փիր. քա.
ռանդանով՝ կ'ընէ 663.50

95 խորանարդ ձողաչափ երկիր դուրս հանելու համար հարկաւոր է 4 օր — կ'ընէ 380 օր — օրը՝ 14 քրայցէրով հաշուելով կ'ընէ 88.40

$997^{\circ} 5' 1''$ խորանարդ երկիր բերելու համար — եթէ հող բերելուն ամենէն հեռաւոր ու ամենէն մերձաւոր տեղը հաշուենք — կառք մը վեց անգամ կրնայ երթալ գալ: Մէկ անգամով՝ վեց խորանարդ ոտք երկիր կրնայ սայլին վրայ դրուիլ: Մէկ խորանարդ ձողաչափ երկիրը բերելու համար պէտք է վեց կառք: Ուստի՝ ընդ ամէնը 5988 կառք — մէկ կառքը՝ 40 քրայցէրով հաշուելով կ'ընէ 399.12

Մէկ խորանարդ ձողաչափ երկիրը պեղելու եւ զանիկայ կառքին վրայ դնելու համար, պէտք է 4 օր — ընդ ամէնը 3988 օր — օրը՝ 14 քրայցէրով, կ'ընէ 930.32

Աս հողն իր տեղը զետեղելու եւ հոն տեղ ծեծելու եւ հարթելու համար, պէտք է երկու օր. — ընդ ամէնը՝ 1994 օր. 14 քրայցէրով հաշուելով՝ կ'ընէ 465.16
փոխադրի 2547.30

փոխադրութիւն . . . 2547·30

Ջրանցքին ներսի դին, երկու կողմը 500 աւան ձողաչափ երկայնութեամբ ցանցապատ պէտք է. — զասիկայ կրկին անգամ առնելով — 1000 ձողաչափ երկայն ցանցապատ շինելու համար՝ հարկաւոր է, ամէն ձողաչափին երեք ցից. — ուստի 3000 ցից. — եթէ մարդ մը, օրուան մէջ 500 կտոր ցից կարենայ շինել, հարկաւոր է 60 օրուան աշխատութիւն:

Մարդ մը օրուան մէջ՝ 50 կտոր ցից կրնայ երկրի մէջ ծեծել — ասիկայ կ'ընէ 60 օրուան աշխատութիւն: — Չասիկայ ամրացնելու համար պէտք է 30 օրուան աշխատութիւն: — Ընդ ամէնը՝ 150 օրուան աշխատութիւն. — մէկ օրը՝ 14 քրայցէրով հաշուելով՝ կ'ընէ

35.—

3000 ցիցի փոխադրութիւնը՝ երկրակալութեան անտառէն — սայլի մը վրայ 100 կտոր դնելով եւ օրուան մէջ երկու անգամ դառնալով — 15 կառք: — 1000 ձողաչափ երկայն ցանցապատին ամբողջութեանը համար՝ հարկաւոր է ամէն տասը ձողաչափին՝ մէկ կառք ճիւղ

փոխադրի . . . 2582·30

փոխադրութիւն . . . 2582·30

— կառքը՝ կրկին անգամ դառնալով, կ'ընէ 50 կառք: — Մէկ կառքը՝ 40 քրայցէրով հաշուելով՝ կ'ընէ 40.—

Հսկողութեան վարձք, ամէն մէկ խորանորդ հողին համար 2 քրայցէր. — կամ 1567 ձողաչափին համար 52·14

ամբողջ ծախքը կ'ընէ ընդ ամէնը 2674·44¹

Եղիսաբեթուպոլիս, 1848 մարտ. 28:

Անպահ Գեհէր յ. յ.

Գիւղիւլէօ գաւառականութեան
ճարտարապետը:

Թէպէտ 1848ին խռովայոյզ ժամանակներն անցնելէն ետեւ, ջրանցքը՝ քիչ մը փոփոխութեամբ, գրեթէ վերագրեալ կերպով շինուեցաւ. բայց եւ այնպէս իր վախճանին չճառայեց երկայն ատեն: Որովհետեւ հետզհետէ առուակը նորէն հողով ու աւաղով լեցուեցաւ. ու ողողմունքները՝ յառաջուան պէս յաճախեցին: — Վերջապէս երբ որ քաղաքաբաշխութիւնը տեսաւ թէ, շատ աւելի մեծ են յառաջ եկած փնասներն՝ ըլլալի ծախքերէն, որոշեց որ ջրանցքը հիմնովին կերպով մը նորէն շինել տայ: Ուստի 1895ին, փոքրիկ ջրանցքը

¹ Գրումարին, այս կերպ ելլելուն պատճառն ան է, որ այս միջոցիս, փիրինը չէ թէ 100 քառանդան էր, հապա 60:

բոլորովին վերանորոգուեցաւ, չէ՛ թէ միայն անով, որ թմբապատնէշը՝ կամ իր եզրները շատ բարձրացան, հապա նաեւ անով՝ որ իր ճամբան քանի մը քայլ անդին դրուելով՝ ջրին ընթացքին դիրքը փոխուեցաւ: — Նոր առուակին յատակը գրեթէ երեք մէդր լայնութիւն ստացաւ. ու վերին մասն հինգ մէդրէն աւելի լայնցաւ: Վրան կամուրջներ շինուեցան: Վերերը՝ ջրերուն սաստիկ արագութիւնը զսպելու համար, շատ մը ջրապատնէշներ կանգնուեցան. որով՝ եթէ առուակն աղէկ հոգացուելու ըլլայ, ու երբեմն մաքրուի, 25—30 տարուան համար, ողողմունքներուն առջեւն առնուեցաւ:

*

Վուզեմ աւելցընել ընթերցողաց համար քանի մը հին ատենէ մնացած հայերէն ընկալագիր, փոխանակագիր, դաշինք ու կտակագիր: — Ասոնք՝ մէկ գիէն կը տեղեկացընեն զմեզ այն ատենի ազգայնոց յարաբերութիւններուն ու վիճակին վրայ ու մէկալ կողմանէ առջեւնիս կը դնեն իրենց սովորութիւնն ու լեզուն՝ ժամանակէ ժամանակ ստացած կերպարանափոխութիւնը:

Տասնութերորդ դարուն առաջին կիսուն մէջ (1747) որչափ կրնանք կռահել, տէրութեան մէջ ստակներու կերպարանափոխութիւն (devalvatio) մըն է, ելած էր. որով ստրկին յարգը շատ նուազեցաւ: Պաշտպանութիւնը՝ որպէս զի չըլլայ թէ կերպարանափոխութիւն, իրենց երկու գործակատարներուն լիակատար իշխա-

նութիւն կու տան, որ՝ բանը վերին կառավարութեան հետ յարմարցընեն. ազատութիւն տալով իրենց՝ որ ուր որ հարկաւոր կը տեսնեն ծախք ընելու, ընեն. եւ ուր որ պարգեւ պէտք է տալ, տան:

Ահա բուն բնագիրը:

Բլէնիբոգէնձիայն Պ. Բաղքինը, որ տվիլէ Աղաչայ Ղազարին օհանեանց եւ Աղաչայ Անկսէնտին Վարդանի Խսիգուցեանց, թէ քալին ճերմակ ըստրկնուն սէպն ու զբանը ալէճագ անին:¹

Պատճառ գրույս այս է. Ինչպէս քաղվեցանք ի միասին երկու Պատուելի դընաճըն եւ խորհուրդ արինք վասըն նոր ըսգըկնուն գաւուղային² սէպըն. վասն օր կու էրեվար Պատուելի Բաղքին թէ պիտօր քաշինք, ինչօր կերլացիքըն քաշլին դաս մը: Որ բանը տեսնելով Պատուելի քաղաքըն, օր թէյօր հանդըպէր մէկ այնպիսի զըրկումըն նայ մէկ մեծ զէն մը պի հանդըպէր դաս մը քաղաքացոց: Որ բանին սէպըն մեղքընալօվ զայսպիսի անձինքըն — թէյ օր հանդըպէր մեր քաղքին մէչ, Պատուելի երկու դընաճըն — նայ, խընդրեցինք ըզպատուելի Աղաչայ Ղազար Օհանեանց եւ ըզՊատուելի Աղաչայ Անկսէնտ Վարդանի Խսըգուցին, օր երթան եւ քալին եւ աշխատին ատ

¹ Ալէճագ անել, — յարմարցընել, շտկել, ընել՝ մընցընել, բանի մը կապել՝ կը նշանակէ, Գրանսիլուանիոյ Հայոց լեզուաւը:

² Խնդիր, վիճակ, պատճառ. լատ. է:

բանը ալէճագ անին, հետ բարձրագուն գա-
մարային: Նաեւ խարճելու եւ պաշխրջ տալու
կու տանք Ֆագուլդաշ¹ այս էրկու Պ. Աղաչին,
որ խարճին եւ պաշխրջին ուրուխ օր հասգընան
եւ պէտքէյ նայ, տան: Գէրմին² չինք դնիլ.
բայց ընտոր Աստուած խրրատէյ նայ, անպէս
անին: Նաեւ մինք, ընդրէկ քաղաքըն ունենանք
գօնգէնդօվագ³ անելու ըզալ վեր գըրած Աղա-
չաներըն, մինչեւ մէկ ըսգակըն: Որ բանին եւ
հասգատութեանն բանիս, կու հասգատինք ա-
նուվամբ պիրովի եւ նօգարիուշի, սարըսդի եւ
սարըսդի նօգարիուշի. որ բանը մընայ:

Էլիզապէդ քաղաքըն 747 մարտի 6ին:

*

Աստուածատուր աղա Սիմոնեան, կնու-
թեան խնդրեց՝ իր որդւոյն համար, Աւքսենտիոս
Մուրատեան աղային դուստրն՝ զճիշխութուն: —
Մուրատեան, սիրով յանձն առաւ այս բանս:
Ու որովհետեւ Աստուած՝ իրեն չէ թէ միայն
լաւ սիրտ մը տուած էր, հապա նաեւ երկրաւոր
ստացուածք — կնոջը հաւանութեամբն —
իրենց դստեր վըայ, ծնողական ու Աստուծոյ
օրհնութիւնը տալէն ետեւ՝ ունեցած ոսկեղէն,
արծաթեղէն, մարգարիտ եւ սպիտակեղէնէն,
տուին իրեն, իբր օժիտ յաջորդները. Չորս ոսկի
մատանի, մէկ ոսկիէ շղթայ, երկու զոյգ գինդ,

¹ Իշխանութիւն, կարողութիւն:

² Ժամանակ, ատեն, ժամանակամիջոց:

³ Գոհ, հանգիստ:

վեց կարգ մարգարիտ, մէկ մարգարտէ մանեակ
մը, երկու գօտի, չորս թանկագին շրջադգեստ,
երկու կրկնոց, երկու կրծկալ, երկու գլխադիր,
22 փեսայութեան շապիկ, երկու սաւան, չորս
բարձերես, հինգ կտոր վենետիկի թաշկինակ,
սկահակ մը, անկողին մը, երկու բարձ, արկղ մը.
— ասկից զատ իբրեւ երես ջուր 60 ոսկի եւ
վերմակ մը:

Ահա՛ տեղւոյն ժողովրդապետէն ստորա-
գրուած զաշնագրութեան հայերէն բնագիրը:

“Օրհնեալ եղիցի Յիսուս Քրիստոս. Ամէն:
Յամի Տեառն 1761 յունվարի. 28 օրն:

Կամաւն Աստուծոյ եւ Կամեցողին Ամենա-
բարեաց Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիս-
տոսի: Որ եղեւ այս շնորհաւոր հարսանիքս ի
յերկիրն Գրանդիվանիոյ. ի Հայոց Քաղաքն Էլի-
զապէթ, ի Գուռն սուրբ Երրորդութեան. ի
ժամանակն Հայրապետութեան Սրբազանի Փա-
փին Կղէմէսի Երեքասան Երորդի: Եւ թա-
գաւորութեան Բարեպաշտուհի եւ Առաքելա-
կան Մարիայ Թէրէզիայի: Եւ Եպիսկոպոսու-
թեան Գաւարիս Գերապայծառ Տեառն Տեառն
Յովսեփայ թէ Պօղեան: Եւ Կուպէրնադօրու-
թեան Կրօֆ Գէմէյն լասլոյին: Եւ Քահանայու-
թեան Տեառն Տեառն Մինասայ Խնկանոսեանց
Աստուածաբանութեան Վարդապետի եւ Առա-
քելական Միսիօնարի, Գանձնիգուսի Գերազան-
ցեալ Գաբրիելուլումին եւ Առաքելական Բօգօ-
նօգարի եւ Արքիտիագօնուսի Հայոց ազգին.
Նա եւ Բլէպանուշի Սոյն Քաղաքիս: Եւ Եկեղեց-

պանութեան Աղա Տօնիկի Տիագօնեան. եւ Քի-
պիրօվութեան Գուսմանիայի. եւ Պիրօվութեան
Քաղաքիս Աղա Թուսմանի Զատիկեան: Որ եկն
Աղաչայ Ասվատուրն Սիմօնի եւ իւր սիրելի ըն-
կերն պիքան Մարգրիտան, առաջի օրինաց եւ
քահանայից եւ խնդրեցին զԱղաչայ Անկսէնտն
Մուրատեան, եւ զիւր սիրելի ընկերն զպիքան
Մանուշակն վասն իւրեանց սիրելի դատերն ճիշ-
խաթունին համար, զի տայցեն իւրեանց սիրելի
որդւոյն Գաւիթին ի հալալ ամուսնութիւն. զոր
տէր Աստուած շնորհաւոր արասցէ. Ամէն:

Գարձեալ ես Անկսէնտս եւ իմ ընկերս
Մանուշակն հուստանք մեր սիրելի դատերն նախ
եւ առաջ Աստուծոյ օրհնութիւնն եւ ապա
ծնողական օրհնէնքն. եւ ապա ոսգեղէն,
Արծթեղէն եւ Մարգարտեղէն որ է այս չափ:
4. օսգու նշանի մատնի. 60, այսինքն վաթսուն
օսգի պան, մէկ լանձուկ¹ մը իւր տուգադօվն.
30 օսգու. 2 ճուֆդ օղ² մէկ ճուֆդն 6 օսգու.
եւ միւս ճուֆդ օղն 3 օսգու. վեց շրակ³ մար-
գրիտ, 30 օսգու. մէկ կերտան մը մարգրտէ,
2 գօտի, մէկն արծթէ օսգըջած, եւ միւս գօ-
տին գարմաթին⁴ ապրշմէ կայդնէ ըսգօֆիումով⁵

1 Կէսը հունգ. կէսը հայերէն. կը նշանակէ. պղտիկ
շղթայ:

2 Այսինքն, գինդ:

3 Կարգ. շար. շարք:

4 Գերմ. բառ է, կը նշանակէ բոսորագոյն կարմիր:

5 Scopium բառ. բառ է. խաղողի կոթուն: Իմաստն
է, խաղողի կոթունի ձեւ ունեցող՝ բոսորագոյն մետաքսի
ժապաւենով կարուած. մետաքսագործած:

կապած 6 օսգու: Չորս սուքնայ: ¹ Առաջին սուք-
նան կանանչ ըշդօֆէ ² իւր բօթուսի գերդօվն
կիլապտոնէ կայդնով զարդ արած, 16 ճուֆդ
արծթէ գօբչայ վրան, եւ ճէ բմակ ուձէէ շուրձն ³
հետն. երկուսում սուքնան Հօմմուսին ⁴ դրօ-
գեդէ ⁵ իւր հօմմուսին լայպլօվն ⁶, 5 ճուֆդ
արծթէ գօբչայ վրան եւ լինձիէ ⁷ շուրձն հետն.
իրեքում սուքնան, ժանկարի ⁸ ֆէլ ⁹ դրօգէդէ,
իւր ժանկարի գերդօվն. ¹⁰ եւ ըշվապձգիէ ¹¹
շուրձն հետն. չորսում սուքնան, գալամայգայէ, ¹²
իւր լայպլօվն եւ կըտրուքդէ ¹³ շուրձն հետն.
2 մինդէյ. ¹⁴ առաջին մինդէյն կարճ կանանչ մօրէ
դէղն կիլապտոնէ կայդնով զարդարած. 8 ճուֆդ
արծթէ օսգըջած կօճակ վրան պըլընիդ եւ
սուսարով բրիմուիդ. ¹⁵ երկուսում մինդէյն, կօ-

1 Հունգ. բառ է. կը նշանակէ շրջագետ:

2 Գերմ. է. կը նշանակէ ճանր կերպաս, դիպակ:

3 Գերմ. Schurz բառն է. կը նշանակէ գոգնոց:

4 Մօխրագոյն. հունգ է:

5 Brokat բառն է. կը նշանակէ, ճամկաւոր դիպակ:

6 Leibel գերմ. բառն է. կը նշանակէ, կրկնոց,

պախճաւանդ:

7 Տեսակ մը ագնիւ նիւթ. կտաւեղէն պիտ'որ ըլլայ:

8 Մօխրագոյն. գորշ:

9 Կէս. հունգ բառ է. կէս — այսինք շինու գիպակէ:

10 Կրծակալ. կարծեմ՝ վալաքերէն tyeptar բառն է:

11 Ասանկ դրուած է. Չեւին նայելով՝ գերմաներէն
բառ մը պիտ'որ ըլլայ. զոր չեմ հասկընար:

12 Վալաքերէն բառ մը պիտ'որ ըլլայ. կը նշանակէ,
ագնիւ նիւթ:

13 Կարուք. այսինքն կտոր. կտրուածք:

14 Հունգարական վերնագգետի պէս հագուստ մըն
է. զոր ուսերու վրայ կախուած կը կրեն. = mente.

15 Տեսակ մը ասղնագործութիւն պիտ'որ ըլլայ:

լումպսին¹ բարակ չուխէ, կիլապտօնէ կայդնով
զարդարած, 8 ճուֆդ արծթէ օսգը չրած կօճակ
վրան. փօրով պընիդ եւ կուշայով բրիմուիդ.
2 կրճգալ². մէկն ըշգօֆէ կիլապտօնէ կայդնով
զարդարած, պընիդ եւ կուշայով բրիմուիդ.
2 ում կրճգալն ֆէլ ժանկարի դրօգէդէ, կիլապ-
տօնէ կայդնով զարդարած պընիդ եւ սուսարով
բրիմուիդ. 2 չէփէչ,³ մէկն կանանչ ըշգօֆէ
լան օսգու չիբգայով⁴ զարդարած եւ էրկուսում
չէփէչն գարմաժին ատամասգէ⁵ այլվի լան օսգու
չիբգայով զարդարած: 22 շապիք փեսու(թէ-
նովը: 2 օպրուզ.⁶ մէկն գոյն զգոյն ապրշմով
նաշխած, եւ չիբգայով զարդարած. եւ էրկու-
սում օպրուզը ճէրմակ չիբգայով զարդարած.
2 սավան, մէկն լինձիէ,⁷ լան ճէրմակ չիբգայով
զարդարած եւ մէկն հայի կտաւէ. 4 բարձե-
րեք, 2 սն ճէրմակ լինձիէ չիբգայով զարդա-
րած, եւ 2 սն լիբձգայէ ձիվիլիսէ: 5 Վէնէ-
տիքու լալիս, մէկն նշանի, 2 ումն փեսու(թեան.
3 վըղի: 3 կանգուն ոէճէէ սեւ շար⁸ գլխու,
մէկ (թէփսի մը. մէկ տօշակ⁹ մը իւր լիբձգայի
ձիվիլիսէ երեսքօյն: 2 բարձ. մէկ սնտուկ մը.

¹ Հունգ. բառ է, աղանազոյն կը նշանակէ:

² Այսինքն. կրծակալ, լանջապանակ:

³ Կանանչ գլխանոց, Գրանսիլուանիոյ հայոց լե-
զուովն է:

⁴ Ժանեկ. հունգ. բառ է:

⁵ Այսինքն՝ գամասկ, դամասկիան կերպաս:

⁶ Փռոց. հունգ. բառ է:

⁷ Ազնիւ կտաւի տեսակ մըն է:

⁸ Անշուշտ քօղ պիտ'որ ըլլայ:

⁹ Անկողին:

եւ այլն աւելի Աստուծոյ ողորմութիւնը անհատ
ըլայ վրանուն. Ամէն:

Դարձեալ ես Ասվատուրս հետ իմ ընկե-
րոջս մարգարտին կու խոստանանք մեր սիրելի
հարսին ճշխաթունին էրէսընը վաղսուն օսգի եւ
մէկ եօղան մը, այլ աւելի Աստուծոյ ողորմու-
թիւնը առատ ըլլայ. Ամէն.

Տ. Կ. Տէր Ֆինա Դանիէլեան յ. յ.
բէպանուս էրիզապէդ քաղաքի:

*

Քաղաքային վարչութիւնն, ուղելով՝ Պու-
տէի կոչումն առուակն՝ Աստուածատուր Մե-
քոնեան եւ Փրանկիսկոս Կոլորիկ քաղաքացի-
ներուն պարտեղէն անցընել, — որպէս զի աս
բանս ապագայ սերնդեան համար խօսակցու-
թեան առիթ չըլլայ, յաջորդ գաշինքը դրուե-
ցաւ քաղաքի եւ Փրանկ. Կոլորիկի մէջ. ա) Քա-
ղաքը կու տայ, Փրանկիսկոս Կոլորիկին փեսային,
Մանուկ Մեքոնեանին, 18 ձողաչափ երկայն ու
6 ձողաչափ լայն երկիր մը: — Ասոր փոխարէն.
բ) կը պարտաւորէ ինք զինք Փրանկ. Կոլորիկ,
որ իր երկրին ծայրը՝ երկու ձող լայնութեամբ
երկիր մը կու տայ քաղաքաբաշխութեան, որ
անոր մէջ քաղաքը, ջուրն անցնելու համար,
ճամբայ մը կտրէ: գ) Եւ որովհետեւ ջրա-
թումբը Կոլորիկին երկրին մէջ պիտի ըլլայ,
ուստի կը խոստանայ Կոլորիկ, թէ իրեն ու թէ
իր ժառանգացն անուամբն, որ այն առուակը —
մէյ մը ըստ օրինի իրեն յանձնուելէն ետեւ —

միշտ մաքուր կը պահէ: Բայց քաղաքն, իշխանութիւն ունենայ, այն երկու ձողաչափ երկրին վրայ շինել տուած ջրաթումբը՝ ձեռք առնելու. եւ անոր քով իրեն յատուկ շրջապատ շինելու. դոր — եթէ շինէ լմնցնէ — պարտական է նաեւ հոգալու:

Ահա հայերէն դաշնագրութեան բնագիրը:

“Ես, ալ վար գրութեամբ կու տամ զայս գիրը, futuro pro testimonio,¹ ինչպէս օր in Anno hocce Currente² 1788 die 10^a 7^{bris}, ներկայանալով Պատուելի մակիսդրադին եւ Communitas-ին դիմաց sub Nr. Impr. 1° վասն զի օր կամենալով Պատուելի, քաղաքը զպուտէյին բըրըվը³ շօկօրիս⁴ մանուկին Ասփատուրի Մէլգօյեան իուրթին⁵, նաեւ զիմ ֆունտէրէվին⁶ մէջէն ապլելու.⁷ անոր դօրայ օր ոչ մէկին praepositio⁸ մը չի հանդրպի, իմ բատ եւ չի ճօրօցուցած⁹ կամօվն ալվար գրութեամբ կերպիւր կու հաշտըվիմ, եւ կու կապիմ, ինչպէս.

1 Ապագայի համար, իբրեւ վկայագիր:

2 Որ աս տարի:

3 Դրանսիլուանիայի Հայոց լեզուաւ, առու, առուակ կը նշանակէ:

4 Schwager գերմ. բառն է. քեռայր, եղնայ կը նշանակէ:

5 Կարծեմ տաճկ. է. երկիր, գետին կը նշանակէ:

6 Դրանսիլուանիայի Հայոց լեզուաւն է, հող. երկիր, կալուած կը նշանակէ:

7 Ազգելու թողուլ, վազընել, անցնել:

8 Նախապատուութիւն:

9 Սիրով եւ շրտագատուած կամօք:

1° Որովհետեւ զէորս տախտակ տեղը շօկօր մանուկինը Պատուելի քաղաքը erga re-compensationem¹ ալդօլ արիւէ. idest in Latitudine² 6 խուլաճ, in Longitudine³ 18, նայ, զան կամօվն Պատուելի հասարակինը pro perpetuo⁴ ալդօլ կու առնում. բայց ամպէս

2do Որ զան ալդօլ արած⁵ տեղին դիմաց ես ալ պարտական ըլամ իմ իուրթիս ֆունտէրէվէն տալու երկու տախտակ տեղ, որոյ մէջ շանց⁶ կարենայ Պատուելի քաղաքը կըտրելու:

3° Որովհետեւ զայս շանձը հատուկ իմ պաղչիս մէջ այսուհետեւ պիլայ, նայ կու պարտաւորըվիմ թէ ես, թէ իմ posteritasը,⁷ օր զան շանձը մէմը հօգաձած, ալդօլ առնէլօվ, in Statu quo⁸ բըրնիմ եւ հատուկ եւ կամ իմ posteritasը հոգալու պարտական ըլայ. նա facultas ունէնայ Պատուելի քաղաքը զերկու տախտակ տեղը, որոյ մէջ շանձը ըլայ, de facto⁹ ալդօլ արնէլու եւ զհատուկ չաթանը¹⁰ non obstantibus illis inhabitationibus et Contradictio-

1 հատուցումն, իբրեւ հատուցում:

2 Լայն, լայնութեամբ:

3 Երկայն, երկայնութեամբ:

4 Յմիշտ, մշտնջենապէս:

5 Ընդունիլ, առնուլ. հուգ. է:

6 Գերմ. բառ է. փոս, զակիշ, փոսապատնէշ կը նշանակէ:

7 Յաջորդ, ժառանգ:

8 Գտնուած, եղած վիճակի մէջ:

9 Իրօք, իրապէս:

10 Յանկ, որմարդէլք, միջնորմ:

nibus կաննեցնելու,¹ զորն կաննեցնելով, անօր
էտեվանց զշանձը հօգալու հատուկ Պատուելի
քաղաքը պարտականութիւն պի ունենայ: —
Վասն հաւատարմութեան ըսգօրայ կու գրվիմ
անընօվըս եւ մօրհօվըս ամպրըցընելով. Sub
Confl. Magistrat. et Communitatis: die, Mense
et A^{no} ut Supra notatis.²

S. Կ.

Պրահլէսթօս Կօլլըրի Զէկօլէ:

*

Երկու Եղիսարեթուպօլսոյ ազգային, Զա-
քարիա եւ Ղուկաս Գապտէպօվեան, առու-
տուրնին յառաջ տանելու համար, ստըկի պէտք
ունենալով՝ քաղաքային վարչութեան դիմեցին
եւ անկէ 3450 ֆիորին փոխ առին — կապե-
լով աս փոխ առած ստըկին դիմացը՝ քաղքին
մէջ ու քաղքէն դուրս ունեցած անշարժ ստա-
ցուածքնին՝ իբրեւ գրաւական:

Ահա դաշնագրութեան բնագիրը:

«Մինք ալ վար գըրվածներս կուտանք:
Ինչպէս օր ալ վէրի հրամանուն գօրայ կու
դընիմ, մէկ գամպիեալ Պ. Գօմիսիուն դիմաց,
վասն արուտուրս արաջ էրթալու համար pro
hipoteca,³ զասալ վար անվանած ֆունտուշները:⁴

¹ Իր յատուկ միջնապատը՝ բնակչաց ամէն հակառա-
կութեանց ու ընդդիմութեանց դէմ ալ, կանգնել տալու
պարտական ըլլայ:

² Քաղաքաբաշխութեան ու հասարակութեան ժո-
ղովքէն, վերը նշակուած օրն. ամիսն ու տարին:

³ Իբրեւ անշարժ գրաւ, ապահովացուցումն:

⁴ Երկիր, գետին, անշարժ ստացուածք:

1 ^{mo}	ըզտըներըս Rf.	2000
2 ^{do}	գօգօրովանի դօնօրօգը ¹	500
3 ^{io}	միեծ լուեգայի տեղս խոտի	300
4 ^{to}	Հէվէշի իրեք տեղ խոտի	500
5 ^{to}	միեծ հուլան, անքոմը գուգուրուծի ²	100
6 ^{to}	վալաի մէջ գուգուրուծի մէկ տեղ մը	50

Սումայ . . . 3450

Այս սումային դիմաց կի դնինք զաս վիեր
նշանակած ֆունտուշները հիւրօգէգայ.

1815 ին, 4to 8^{bris} էլիզաբէգա.

Օգտաբիաշ է- լու-տաշ Գապտէպօվէ:

*

Սիմոն Պետրոս Լէնկէլեան՝ Ա. Պետրոս
Ուսէփեանէն փոխանակագրով 500 ունական
ֆիորին փոխ առաւ. ինք զինք պարտաւորելով՝
որ, երեք ժամանակամիջոցի մէջ յիշեալ փոխ
առած գրամը կը վճարէ: — Իշխանութիւն կու
տայ ասոր մէջ պարտաւորող, որ եթէ ի դի-
պուածի չկարենար կամ չուզէր վճարելու իր
պարտքը՝ պարտատէրը կարենայ զինք փոխա-
նակագրի դատաստանին առջեւը տանելու, եւ
ամէն՝ իրական, արտաքին եւ բողոքման ճամբա-
ները թողլով՝ պարտականին, ամէն շարժական
եւ անշարժ ստացուածքներուն վրայ կարենայ
ձեռք դնել. եւ զանոնք աճուրդի հանելով, ու-
նեցած պահանջմունքն առնուլ:

¹ Այսպէս կը կոչուի. Գոգօրովանի դաշտը:

² Մօրացօրէն, եգիպտացօրէն:

Այն ատենի փոխանակադրին վրայ գա-
ղափար ունենալու համար կը ներփակեմ հայե-
րէն բնագիրը:

„Elisabethp, die 25 Marty, A. 1819
Corrent per Cassa¹ Rf. 500. այսինքն հինգ
հարուր զլօթ:

Anno 1820, die 1^a Januar 250 Rf. item
13 July 1820, 125 Rf. deniq. 1^a Januar 1821,
125 Rf. ալ վար գրութեամբ այս վէքսըլօվը²
Ա. Պետրոսին Ուսէփեան կամ իրեն Հրամանոցը
օրտրին³ գօրայ. ի հօս կամ ուրեւիցէ վիճա-
րէլու Rf. 500. այսինքն Հինգ հարուր զլօթ. զոր
պաները յիշեալ Ա. Creditor ին⁴ պարտիմ. եւ
վերո գրած գէրմիննուն արանց միոյ պատճառի
զվերո յիշեալ սուսման վիճարելու կու պար-
տաւորվիմ. in Casu⁵ թէ օր չի վիճարէի, կամ
վիճարելու չի կարնայի, կամ չի կամէնայի, վերո
գրեալ գէրմիննուն, նա Խս զիս Subjiciat⁶ կա-
նիմ հի ինչ Vexel Gerichti⁷ տակ, օր ուրուխ
ալ ութվենայ Ա. Creditor ին, նայ կարենայ զիս
անտեղացի Vexel Gerichti ն գիմաց քաշելու,
exclusis omnibus Juridicis remediis, ac Feriis

1 Առեւտրական բացառութիւն մըն է. կը նշանակէ,
ընթացիկ ստըկով, անմիջապէս:

2 Փոխանակադիր. գերմ. է:

3 Ordre = Կարգադրութիւն, հրաման:

4 Պարտատէր:

5 Ի գիպուածի:

6 Տակը գնել. յանձն առնուլ:

7 Փոխանակադրի ատենակալութիւն, դատաստան.
գերմ. է:

Rekursusq. beneficii et Juristotior. temporibus.¹
Գովեալ Ա. Creditorը² ամենայն զիմ ունեցած
հի ուրուխի Mobilibus et immobilibus Bonis,³
իւր պատճառած խարճերովն, զվերո սուսման
cum suis accessoriis exequat անէլու.⁴ Հէ
mediante aestimatione⁵ obtrudat,⁶ թէ mobile
կամ immobile objectum նէրով,⁷ այլ vigore
praetensium⁸ ունենալով անոնց մէջ զOptioն,⁹
զորոնք Licitatione mediante¹⁰ ծախվելով նաղա
պանով excontentat⁹ ըլայ: Որոյ վասն ալ մեծ
հաւատարմութեան յատուկ ձեռացըս subscrip-
tia յովը Corroborat¹⁰ կանիմ.

Sign. Elisabethopoli. Anno Mensq. dieq.
ut supra.

Rf. 500. այսինք հինգ հարուր զլօթ.

Simon Peter Lengyel m. p.⁴

Ներքին ու հաստատուն հաւատքի եւ
յանձնարական հոգւոյ ճշմարիտ օրինակ է, ծա-

1 Դուրս առնելով՝ ամէն իրաւական ուստումներն,
բողոքման շնորհումներն ու հանգստեան օրերը:

2 Հարժական եւ անշարժ ստացուածքներէն:

3 Անոր եկամուտներովը պահանջելու, առնելու:

4 Չէ թէ արժեցման ծախվելու եղած միջնորդու-
թեամբ:

5 Հարժական կամ անշարժ առարկաներով:

6 Պահանջման զօրութեամբ:

7 Ազատութիւն, ազատ ձեռք, բաղձանք, առաջնու-
թիւն:

8 Աճրդի ձեռք, աճուրդով:

9 Իրական, պարտաստ դրամով ինք զինք գոհ ընէ:

10 Ամրացընել, հաստատել:

ղիկ հասակի մէջ վախճանած ու նոր ամուսին մը թողուցած Նիկողայոս Սէնգովիչեանին կտակը:

Երիտասարդ՝ ձեռնարկու վաճառականը՝ մահացու հիւանդութեան մէջ իյնալով ու տեսնելով թէ, կենաց ակ յոյս չկայ, վերջին կտակ կ'ընէ: — Ասոր մէջ՝ հոգին ամենակարողին ձեռքը յանձնելէն ետեւ, ամէն բանէն յառաջ կը փափաքի, որ մարմինը հին ժամուն ստորեկրեայ դամբանին մէջ դրուի:

Ասկից ետքը՝ կարեւոր կը համարի՝ շիտակ ճամբով վաստակած ստացուածոցը վրայ յաջորդ կարգադրութիւններն ընելու: — Նախ՝ կը թողու 1000 ֆիորին իբրեւ մշտնջենաւոր հիմնարկութիւն, որ ծնողացն ու իր հոգւոյն համար պատարագներ ըլլուին, մայր եկեղեցւոյն մէջ: Նոյնպէս կը թողու 300 ֆիորին Մխիթարեանց, որ իրենց վանատան եկեղեցւոյն մէջ իրեն համար պատարագեն: 200 ֆիորին հունգարական եկեղեցւոյն: Քրիստոսի (Sztás Keresztur) եկեղեցւոյն կը թողու՝ 200 ֆիորին: Ուսումը հէջի Փրանկիսկեանց՝ 300 ֆիորին: — Եղիսաբեթուպոլսոյ աղքատաց մէջ բաժնելու համար՝ 200 ֆիորին: Քաղաքային արկեղ՝ 200 ֆիորին, որպէս զի անոր շահէն քաղքին աղքատներն, իրենց համար գեղ հոգան. եւ այլն:

Իր սիրելի ամուսնոյն, Ագնէսի՝ կը թողու 10.000 ֆիորին. որ եթէ նորէն ամուսնանալ կ'ուզէ, այն դրամագլխոյն շահն աղատապէս վայելէ: Իսկ եթէ իր երկանն անունը պահել կ'ուզէ, Աստուծով սպասելի տղուն կը թողու

իր տները, այգին, խոտի դաշտերը, տան մէջի կահ կարասին, ոսկեղէն, մարգարտեղէն ու արծաթեղէնները՝ մօրը վերին հսկողութեանը տակ. ու դեռ 10.000 ֆիորին: — Իսկ եթէ որ սպասելի տղան մեռնի եւ նորէն ամուսնանալ չ'ուզիր, այն ատեն, իր բոլոր ունեցածը մնայ կնկանը. բայց այնպիսի կերպով մ'որ, անոր մահուանէն ետեւ՝ իր ստացուածներն իր ու իր կնկանը, եղբայրներուն եւ աղգականներուն անցնին: — Եղբայրներէն մէկուն կը թողու՝ 1000. մէկալին՝ 500, երրորդին՝ 300 ֆիորին: — Թերեզիա քրոջը կը թողու՝ 500, Ռադալիա քրոջը՝ 500. ասոր տղուն՝ 500 ֆիորին: — Քրիստոսի բնակող քրոջը զաւկներուն մէկուն՝ 500, մէկալին՝ 1000 ֆիորին: Իր աներ որդոյն կը թողու 500 ֆիորին: — Իրեն ծառայութիւն ընող դերձակ աներն՝ եւ ասոր աղջկանը կը թողու՝ ժամի քովի երկիրը՝ տներովը մէկտեղ:

Կտակակատարներուն կը յանձնէ, որ իր մահուանէն ետեւ՝ իւր աղգականացը՝ մինչեւ չորրորդ պորտ, բաշխեն ըստ արգարութեան եւ ըստ իրենց խղճմտանացը՝ 2000 ֆիորին: — Տէր Անտոն Մուրատեան քահանան եւ Գրիգոր Աղա Դանիէլեան կտակակատարները կը խընդրուին, որ յանձն առնուն կտակին մէջ եղածները սիրով գործադրելու: Ասոնց կ'աղաչէ, որ յանձնեն Գրիգոր Ոսկերիչեանին, որ գինիներուն եւ գինետուններուն հոգ տանի. կարգաւորեալ հաշիւ ցուցընէ, երկիրներուն տնտեսութեան հոգ տանի. եւ այլն. Պետրոս աներին ալ որ՝ իր

պաշտօնն աղէկ կատարէ: — Վարձակալութեան ատենը լմըննալէն ետեւ՝ կնկանը պէտք չեղածները ծախուին. անոնց գումարը գրամագլխին վրայ զարնուի, որպէս զի ամուսինն ու տղան անոնց շահէն, աւելի հանգստութեամբ կարենան ապրիլ:

Կը յանձնէ կտակակատարներուն, որ իր մահուանէն ետեւ, ամէն բան կահագիր ընեն, եւ արքունական ստացուածք մը — զոր իրենք կ'ուզեն — դուրս առնելով — ոչ քաղաքաբաշխութիւնն եւ ոչ հարկապահանջութիւնն ան ստացուածքներուն մէջ խառնուի. անոնց վրայ ձեռք չդրուի եւ կնքելով կամ գրի առնելով՝ իր սիրելի ամուսնոյն անհանգստութիւն չպատճառեն: Որպէս զի առանց մէկու մը պատասխանատու ըլլալու, իր ստացուածքը խաղաղութեամբ վայելէ. իր զաւկին հետ: — Տղան ծնանելէն ետեւ, իր ամուսինն, իբրեւ բնական խնամակալ, պարտական չըլլայ մէկու մըն ալ հաշիւ տալու. դուրս առնելով կտակակատարները: — Կը յանձնէ դարձեալ կտակակատարներուն, որ իր սիրելի ամուսինը պահպանեն, անոր վրայ հսկեն ու ծնանելի տղուն վրայ հոգ տանին: Անոնց օգնեն, խրատով ու շիտակ ծամբայ ցուցընելով: — Չեմ տարակուսիր, կ'ըսէ, որ իմ սիրելի ամուսինս անոնց հնազանդ պիտի ըլլայ. եւ իրենց խրատը պիտի լսէ:

Կը յուսայ, թէ իր մահուանէն ետեւ, իր գործակատարները՝ վարձակալ երկիրներուն եւ անտեսութեան այնպէս հոգ պիտի տանին, իբրեւ

թէ ինք կենդանի ըլլար: — Կտակակատարներուն աշխատութեանը համար, ամէն մէկուն կը թողու հարկերական ֆիորին: Ասկից զատ, իր մահուանէն ետեւ, ինչ բանի համար որ աշխատին, իրենց աստիճանին համեմատ՝ ընդունին իրենց վարձատրութիւնը: — Վերջապէս կ'աղաչէ, որ քիչը շատ համարին եւ սիրով ընդունին. ու իրենց աշխատութեանը մեծագոյն վարձքն Աստուծոյ սպասեն:

Աս կերպով, կ'ըսէ, իմ վերջին կամքս ու կարգադրութիւններն ընելէն ետեւ, ամէն մէկէ, որոնց դէմ որ բան մ'ըրած եմ, թողութիւն կը խնդրեմ: Ես ալ ամենուն թողութիւն կու տամ: Եւ ասով հոգիս ստեղծողիս յանձնելով՝ աս իմ ետքի կամքս, մեծագոյն ապահովութեան ու հաստատութեան համար, յատուկ ձեռօքս կը ստորագրեմ եւ սովորական կնիքովս կ'ամրացընեմ: —

Որպէս զի ընթերցողք կտակին վրայ կատարեալ գաղափար ունենան, կը ներփակեմ անոր հայերէն բնագիրը:

“Ես ալ վար գըրվածըս, գիտնալով եւ կշէրէլով զմահկանացութիւնը մէկ կողմանէ, օղկայ կողմանէ զիմ հիւանդ, եւ տրկար որպիսութիւնը վեր արնելով,¹ նաղ եւ արաջ զհոգիս Ամենակարողին անցնելով. — ներկայ գըրովս իմ աշխատական ունենալուս² վըրայ,

¹ Վեր առնել, Դրանսիոյ անխաղաց լեզուի ար. կը նշանակէ, հասկընալ, ըմբռնել, իմանալ:

² Ստացուածք, ինչք:

զորն որ Աստուած զիմ աշխատանալէս էտէվանց
ալեւելցուցիլէ, հարկաւոր գըտիլիմ, եւ տէսիլիմ,
զետգի կարգադրութիւնս աղէկ կըշրած եւ
հանդարտ մըտքով անելու. օր թէ ժարանգըս,
թէ ասգականքս պատճար չունենան դատըս-
տընվելու: ¹ Որոյ գօրայ կի կարգադրիմ, եւ կու
թողում:

Primo. Օր մարմինս հին Եկեղեցուն գրիւ-
դան ² թաղվի: Մէկալ թաղման արարողութիւն-
ները պի կարգադրէ Պատուելի Տէր Տայրը, Տէր
Մուրատը, իրեն հրամանոցը ճանչնալուն գօրայ:

Secundo. Կի թողում մըշտընջենական
ֆունտաձիայ ³ մէկ հազար ըզլօդ, ⁴ որն որ Պա-
տուելի քաղքին Cassan շահու հարըրի հինկօլ
պի տըրվի, զայս Capitalին շահերուն տեղական
հայոց բլէպանիային ⁵ մէջ ասվին տարոց տարի
տասվէրկու ձայնաւոր Պատարաք ծընողացը,
Օղկայ տասվերկու ձայնաւոր Պատարաք ասոր
արաջ մէրած քըրվըտացըս հոգըսդընուն: Իմ
հոգուս համար տարոց տարի ամէն ամսու էր-
կուսգան ձայնաւոր պատարաքներ պի մատուց-
վին: Եւ տարեդարձին նմանապէս մէկ ձայնաւոր
պատարաք մը պի ասվի: Եւ այս տարեդարձի
Պատարաքին ողդը օր բոլոր մեծ ժանկըկները

¹ Իրարու հետ կուուելու, դատաստան ընելու:

² Լատ. բառ է. ստորեկրեայ գերեզման, դամբան՝ կը
նշանակէ:

³ Հիմնարկութիւն, լատ. է:

⁴ Կը նշանակէ ֆիորին (երկու ֆրանք), վալքերէն
բառ է:

⁵ Թողովրդապետական եկեղեցի լատ. է:

քաղվին. պիղտի Castrum ¹ մը իուր կերոննե-
րովը վեր կաննեցվին: ² Կի թողում երկու հարուր
ըլօդ Capital, որն որ նըմանապէս Պատուելի
քաղքին Cassan շահու պի տըրվի. եւ տարե-
դարձի caeremonia նուն խորճերը, գերեզման
օրդնելէք, շահերուն պի վիճարվի:

Tertio. Կի թողում Capital իրեք հարուր
ըլօդ որին շահերուն դիմաց, իմ հոգուս, վանքը,
այս քաղքիս մէջ, տարոց տարի տասնըհինկգա-
կան ձայնաւոր Պատարաք պի ունենան մատու-
ցանելու: Նմանապէս

Quarto. Կի թողում երկու հարուր ըզլօդ
capital ուոց շահերուն դիմաց պի ասվին հո-
գուս համար այս տեղացի Մաճրի ժամը տարոց
տարի տասը ձայնաւոր Պատարաք: Նույն կերպիվը

Quinto. Կի թողում Սիդասգերեսդուրին
եկեղեցուն, Capital, երկու հարուր ըզլօդ, օր տա-
րոց տարի հոգուս համար տասը ձայնաւոր Պա-
տարաք ասվի:

Sexto. Կի թողում Օտօրհէյի ֆրանձիդ-
դանուն իրեք հարուր ըզլօդ Capital, օր ունե-
նան տարոց տարի հոգուս համար տասնըհին-
գական Պատարաք ասելու:

Septimo. Կի կարգադրիմ, օր մահվանըս
ետեվանց ներկայ Testamentիս Executorները, ³
այս քաղքիս մէջ կեցող ⁴ աղքատաց բաժնին
երկու հարուր ըզլօդ, արանց միոյ ուշացնելու:

¹ Քաւարան (ննջեցելոց յիշատակին համար). լատ. է:

² Վեր կաննեցընել — Կանդնել, կեցընել, դնել:

³ Կտակակատար, կտակի գործադրիչ:

⁴ Ըլտը, եղող. ապրող:

Octavo. Մըշդընջենական ընկերութեան պէս աղքատաց կի թողում Capital երկու հարուր զլոդ, օր ասոր շահէն իրենց սէպին վրայ բողիգայէն¹ ճարեր տըրվին:

Nono. Վերայ punctis² 3^{tio}, 4to, 5to, 6to et 8° անվանած եւ թողած Capital ներն ալ Պատուելի քաղքին Cassa ն պի տըրվին շահու հարրերի 5. procentովը.

Decimo. Իմ սիրելի եւ գարաղի ընկերու չըս Անիշին կի թողում Տասը հաղար ըլլօդ, ամպէս, օր թէ օր գարգըվելույալ կամէնար, նայ զայս Capital ը իրեն հալալ երթայ: Բայց թէ օր զիմ անունըս միշդ քալընուր եւ Աստուած զտըղան, զորն Աստուծու էտէվանց կի բովինք,³ ապրեցնու նայ, թէ աներըս, թէ էգիս, թէ լունգաներըս⁴, թէ տանը մէջի տանտանեղներըս⁵, օսգի, մարգիտ, արծաթ եւ այլն, ամենովը, մինչեւ ապրի նայ, գովեալ ընկերըս վայելեցնող, կարավարէ: Եւ թէ օր չի ավելընու, նայ զանօնք չի պաքսեցնու. եւ զանօնք եւեմըս օտարացնու, կամ բըրբըտիդ⁶ անէ: Եւ որոյհետեւ ընծայելու⁷ տըղիս այս punctum ին ուժովըն նմանապէս Տասը հաղար ըլլօդ կու թողում

¹ Գեղավաճառանոց. հունդ. է:

² Աէտ.

³ Սպասել, յուսալ, լեհերէն է:

⁴ Խոտի, ցորենի դաշտ. վալար. է:

⁵ Կարծեմ, մանր մուկ — շարժական ստացուածք կը նշանակէ:

⁶ Ալաբերէն բառ է. վըճացընել, կորսնցընել կը նշանակէ:

⁷ Ծանօթել:

⁸ Ծանօթել:

(զարդ¹ ինչ օր արած կարգադրութենէս ավէլ նար), նայ կըլայ ընկերս մէկ տեղ քըսան հաղար ըլլօդին շահէն ապրելու: Բայց

Undecimo. Թէ օր մեր զավակը, զորն օր Աստուծով կու բովինք, իմ անցմանըս² էտէվանց մէրնէր (զորն Աստուած մի արասցէ) ան ատենը, բոլոր իմ աղէկիս³ եկամուտը հի ինչ սոյ անընի տակ ըլայ, ինքը պի արնու, եւ մեր ներուն պէս, իրեն, իմմէ թողած տասը հաղար ըլլօդին վրայ արձակ իուշ,⁴ կամ իշխանութիւն պի ունենայ ութփածին ըղետի Dispositio⁵ աներու quidem,⁶ բայց ինքը աշխըրհէս ձան տըրվելով.⁷ մէկալ հի ինչ սոյ անվանած աղէկըս, զիմ եւ իրեն աղբըրտացըս եւ քըրվտացս եւ քըրվտացը կամ, իրենց Posteritas ին⁸ մէջ միոյ կերպիվ փայ պի արվի.

Duodecimo. Կի թողում պիղտի Աղբօրըս, Մօրծինն մէկ հաղար ըլլօդ: Աղբօրըս Ֆերէնծին հինկ հարուր ըլլօդ: Աղբօրըս Անդօնին իրեք հարուր ըլլօդ: Ճուրճովը քըրոչըս, Թէրէզին հինկ հարուր ըլլօդ: Քըրոչըս¹ Բօժիին, օր Հաձակը գարգիլիմ, հինկ հարուր ըլլօդ: Ճուր-

¹ Ջատ, դուրս առնելով:

² Անցումն կը նշանակէ մահ, վախճանիլը:

³ Ստացուածք:

⁴ Իրաւունք, իշխանութիւն. լատ. է:

⁵ Կարգադրութիւն:

⁶ Այս ինքն. թէպէտ եւ իշխանութիւն պիտի ունենայ ուղածին պէս իւր վերջին կարգադրութիւնն (կտակ) ընելու բայց . . . :

⁷ Աշխարհէս կանչուելով, մեռնելով:

⁸ Ժառանգ, յաջորդք:

ՊՆՏՄՈՒԹԻՆ Գ.

Ճօվի քրորոջը տըղին, Ուրսուլին դստերը, հինկ հարուր զօդ: Գրիսդուրի գեղի մէջի քրորոջը երկու որբ մընացած տըղոցը, Եանօզային եւ աղջիկ տըղին հինկ հինկ հարուր զօդ: (Լուսանցքին վրայ յաջորդ յաւելուածը կայ. Կամիմ որ աղջիկ տըղին դէր հինկ հարուր զօդ ալ տըղի, զարտ զվերոյ հինկ հարուրը:) Միգլուշին, շօկօր¹ Օվանէսին օրդուն, օր մօտը կուբընիմ, հինկ հարուր զօդ: Շօկօր բիդէրին Սըպօվին² իրեն հալալ ծարայութեանը համար եւ մանիին կընկանըն քրորոջը, նայեւ դըսգերը կու թողում զվարի ժամի քօվի եուրթըս³ տընէրօվը. ուրուխ օր հիմպիկ արէնտայով գըրըմայ⁴ կու բընիմ, օր բարով վայելցընուն. եւ մարդ ալ զիրօնք անկից պօյկօդուիդ⁵ անէլու չի կարնայ: Հիմպիկ յիշեալ շօկօր բիդէրին դըսգերը Մանիին հասիլ ի գալուն ժամանակը, հագըսդի կու թողում երկու հարուր զօդ:

Decimo Tertio. Կի թողում եւ կի կարգադրիմ որ Աղաչայ Executorները ունենան անցմանըս էտէվանց բաժնէլու իմ, եւ կընկանըս աղքատ ասգականացը մինչեւ չորսում պըրտը inclusive⁶ էրկու հազար զօդ ամպէս, օր զաղքըտութեան որպիսութիւնը Աղաչայ Executor-

¹ Գերմ. Schwager բառն է, կը նշանակէ աներ, եղնայ, տաքր:

² Դերձակ, հունգ. szabó բառն է:

³ Երկիր, գետին, ագարակ:

⁴ Գինետուն. հունգ. է:

⁵ Անհանգիստ ընել, վըդովել. հունգ. է:

⁶ Բաղառարար, ներս առնելով:

ները դատին. եւ խըճմրտանաբար վեր առնուն. թէ որոնք ին ալ աղքըտնուն կարքի մէջէն: Աս էրկու հազար զօդի փայ արնէլուն մէջ նաքայալ մասնակից պիլան, որոնց մասնաւորապէս թողելիմ. թէ օր, որպէս ալ վեր Testament իս Executorները զիրենք ինչքէս աղքատ ճանչնան նայ:

Decimo Quarto. Ինչ օր Աղքըտացըս, քըրվըտացս եւ աղքատ աղգականացըս, punctis 12° et 13° թողելիմ, զանօնք անժումը պի վիճարվին, երփօր Պատուելի քաղքին Arendaն¹ լըմըննայ նայ, արանց շահ:

Decimo Quinto. Օր զայս զիմ թողածներըս կատարվին, եւ վերչացվին, կու խընդրվին Պատուելի Տէր հօյրը, Տէր Անդօնին Մուրատեան եւ Պատուելի Աղաչայ Կերկիճին Danielեան, օր սիրով անցը արնէլու հաճոյանան զթողածնուս վերջ տանելը.² եւ ասոր քօվ զհետեւվեալ աշխատանքը դընէլու, ինչպէս զվերը Գրիգորը Օսգերիչլյան վարձէլու, օր նախ եւ արաջ զգինըսդըննուն վրայ Աղաչայ Executorնուն զսեպերը արաջ փըրելու³ եւ այլ բաներուն մօտ ալ երթալու ու աշխատելու ետ չի քաշվի, ուրուխ օր զիմ oeconomias⁴ եւ անոր արաջ երթալը կու պահանջէ նայ. ամպէս օր Աղ. Executorները, mediate, իրեն հրամայքը immediate, ունենայ ամենայն բանի վրայ Inspectio:⁵

¹ Վարձու բռնելը, վարձ. լատ. է:

² Գործադրել, կատարել:

³ Առջեւը դնել, մատուցանել:

⁴ Տնտեսութիւն:

⁵ Վերատեսչութիւն, հսկողութիւն:

Հօկօր բիդէրն ալ զիրեն պաշտօնը որպէս ինչ-վաս հալալ քըշիլէ, այսուհետեւ ալ զնոյնը միենուոյն հաւատարմութեամբը արաջ տանելու ջանայ. եւ mediate Superinspectio ինը Աղաչայ Executor նունը Subordinat¹ պիւլայ մինչեւ Arenda ն բըրնէ նայ:

Decimo Sexto. Երբօր արէնտան լըմըն-նայ, Աղաչայ Executor ները պի ունենան ծա-խելու թէ զամընները² եւ թէ զպարեքարը.³ Թէ զգինին, գօշիայ,⁴ արպայ եւ այլն. որն օր կըն-կանըն (թէ օր չի գարգըվէր) չի պիտնայ նայ: Այսու ամենայնիւ երկու տարեկան տան provisio⁵ բոլոր Naturalia նուն⁶ պի թողվի. եւ զայս Provisia ն խարճըվելով, անոր էտէվանց թողած Capital ին շահէն պի ապրըվին, թէ ընկերըս, թէ տըղաս:

Decimo Septimo. Կի հանձնիմ եւ կի թողում Աղաչայ Executor նուն, օր անցմանըս⁷ էտէվանց եւ թաղմանըս, զարաս⁸ զբոլոր ունե-նալըս inventat անին.⁹ միայն մէկ Regius⁹ մը, զորն որ իրենց հրամանքները ուղէնան, քովերը արնէլով, ամպէս, օր ամենէվին օչ Պատուելի

¹ Կտակաւորտարներուն միջնորդապէս վերին իշխա-նութեան տակ պիտի ըլլայ, անոնց պիտի հնազանդի:

² Տակաւ, գինւոյ աման:

³ Յորենեղէն:

⁴ Կառք. հունգ. է:

⁵ Պաշար:

⁶ Բնական բերք:

⁷ Անմիջապէս, շուտ:

⁸ Կահապի ընել:

⁹ Արքունական երկիր, կալուած:

Մակիսդրադը, եւլս արալել Պատուելի Divisoratus¹ զիմ բանին մէջ խարնըվին. եւ զըն-կերըս, փէճաթէլով եւ այլ Conscriptio ներով,² սեպ ուղելով մաշեցնուն: Այլ որպէս զիմ գարալի ընկերըս, որին զիմ հալալ դատումըս թողելիմ, կարնայ խաղաղ, արանց մէկ սեպ տա-լու մը, վայելցընելու: Եւ թէ օր տըղան ալ ըն-ծայէր, նայ որպէս Naturalis Tutrix,³ պարտա-կան չիլայ մարդույալ. (մինչեւ զանունըս քալ-ցընու) սեպ տալու. եթէ ոչ Աղաչայ Executor նուն, զորոնք զիմ տեղըս կարգադրելիմ, օր իրենք խըրատով օքնական ըլլան:

Decimo Octavo. Հատ անգամ յիշեալ Աղաչայ Executor նուն, զորոնք ներկայ Testa-ment օվըն արի աշխատելու. կի խընտրիմ, կու յանցնիմ զտարտը, ըզհօվելը եւ զպահմանը սիրելի ընկերոջըս եւ ընծայելու զավկիսը: Ըլան իրեն ձերք բըրնօղ, խըրատօղ եւ ճամիայ ցը-ցնօղ: Չիմ երկումըտվի, թէ սիրելի ընկերըս այս բարի անվանցը հընազանդ չիպի ըլլայ. եւ զիրենց խըրատը չի պի լըսէ: Կի հանցնիմ ալին-տան,⁴ բոլոր արէնտայիս եւ oeconomia իս Super-inspectio ն: Թէպէտ տասնըհինկում Punctum ին մէջ յիշած է. կի հուսամ, թէ Հօկօրըս եւ վերըս⁵ գրիգորը Օսգերիչիյան իմ թողածիս գօրայ Աղ. Executor ները պիտոր վարձին, ամ-

¹ Հարկապահանջութիւն:

² Կահապի, գիր առնելով:

³ Բնական խնամակալուհի:

⁴ Այսուհետեւ ալ, ասկից ետքն ալ:

⁵ Աներ, տագր, եզնայ:

Բայց յարաբերութիւնները հետզհետէ կերպարանափոխուեցան: Ազգայինք՝ 1791ին տէրութեան աւագաժողովին արձանագրութիւնը՝ 1811ին ին եւ անոնցմէ ետքն եղածներուն հետ համեմատելով՝ միարան չգտան, ինչպէս որ իրօք ալ միարան չէին:

Ուստի Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ խնդրին տակէն կերպով մ'աղատելու եւ կամ անկէ նուազ փնտսով ելլելու համար, ազգային յատուկ ճարտարամտութեամբ մը, յաջորդ առաջարկութիւններն երեւան հանեց, ու քաղաքային ընդհանուր ժողովին առջեւը դրաւ՝ անոնց վրայ խորհրդածելու համար:

Առաջարկուած կէտերն էին.

«1. Թէ արդեօք՝ տէրութեան կարգերուն հարկաւոր է ծանուցանել, որ 1791ին բերուած եւ Նորին Աւհարառութենէն ամրացուած ՊԱ. յօդուածը կատարել կ'ուզէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը:

«2. Թէ՝ որովհետեւ երկու հասարակութիւնները 4000 ոսկիներն, ինչպէս յայտնի է, միայն այն պայմանաւ խոստացան, որ տէրութիւնն ուրիշ պահանջմունքները թողու. եւ ազգայինք հասարակաց ծանրաբեռնութիւններէն անօրինուին. — ընդհակառակն տէրութեան կարգերը՝ երկու հասարակութիւններն, աղատ թագաւորական քաղաքներուն եւ ըստ հետեւորդի հարկատու տեղերուն կարգն առին՝ միայն 4000 ոսկիները վճարելու պայմանաւ — երբ՝

ասոր վրայօք օրինաց ոչ առաջարկուած ԽԳ. եւ ոչ հաստատուած ՊԱ. յօդուածներուն մէջ խօսք կայ. — երբ մէկալ կողմանէ, օրինաց ձեռօք հաստատուեցաւ որ հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն, ամէն հունգարական աղատ քաղաքաց պէս կրելու են — չի՞ կրնար խնդրուիլ, որ 4000 ոսկիները՝ կամ ամբողջապէս՝ կամ ըստ մասին թողուին:

«3. 1792 տարւոյն տէրութեան աւագաժողովին տեսութիւնն էր, որ երկու հայ հասարակութիւնները՝ միայն — ինքնակամ ըրած խոստման կատարուելէն ետեւ — երբ որ սովորեալ երգումն ընեն — այդրէնս չեն պիտի ընդունուին: — Արդեօք այս բանիս մէջ՝ չի՞ հասկըցուիր 4000 ոսկիներուն կանխիկ վճարումը:

«4. Որովհետեւ Վիճակներն այնպէս կարգադրեցին, որ երկու աղաչաւոր հասարակութիւնները, Նորին Աւհարառութեանը պիտի յանձնեն, որ նոր արտօնագիր մ'ընդունին, առանց սակագնի (taxa) — երբ ասոր վրայօք ՊԱ. յօդուածը կը լուէ — արդեօք պէտք է զայս կարգերէն խնդրել. որովհետեւ ինչպէս գիտենք՝ իրենց միջնորդութիւնն աւելի ազդու է:

«5. 1811ին աւագաժողովոյն արձանագրութեանը համեմատ, հասարակաց ծանրաբեռնութիւնն ի բնական կրելն որոշուեցաւ: Կարգադրուեցաւ միանգամայն որ Եղիսաբեթուպոլսոյ առեւտրական յարաբերութիւնները նկատելով՝ հասարակութիւնը — քաղաքացւոց

դիւրութեանը համար — զինուորանոց մը շինէ. եւ փոխանորդութիւն կանգնէ: Առաջինին նկատմամբ այն ատեն վեց տարւան ժամանակամիջոց տրուեցաւ հասարակութեան: — Արդեօք չի՞ կրնար ըլլալ, որ ասոր նկատմամբ տէրութեան Կարգերէն, գոնէ 12 տարի երկարումն խնդրուի, այնպիսի կերպով որ այս միջոցիս քաղաքացիք ազատ ըլլան զինուոր պահելէ: — Զինուորանոց շինելն ու փոխանորդութիւն կանգնելն՝ ըլլայ քաղքին հասարակաց արկղէն (allodialis). որ այնպէս նկատուելու է ինչպէս քաղաքացեաց յատուկ ստացուածքը. որովհետեւ արդէն իսկ սաստիկ աղքատացած քաղաքացիք՝ երբեք այն վիճակին մէջ պիտի չըլլան, որ իրենց կարողութեամբը զինուորանոց կարենան շինել ու փոխանորդութիւն տալ: — Եւ կամ չի՞ կրնար ըլլալ, որ այս շիտակ Նորին Վեհափառութենէն խնդրուի:

“6. Արքունական տրոց նկատմամբ — որովհետեւ քաղքին դիրքը՝ նոր արտօնագրին ստացուելովը պիտի փոխուի. — արդեօք՝ այս բանիս՝ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց պէս թեթեւնալը՝ Կարգերէն, թէ Նորին Վեհափառութենէն խնդրելու է քաղաքը:

“7. Եթէ աւագաժողովը՝ խնդիրը քննութեան ենթարկելու ըլլայ — եւ կամ երկու հասարակութեանց ծանրաբեռնութիւններ կրելն ըստ յօդուածին՝ ի բնականս հատուցանելու ստիպէ, այն ատեն հասարակութիւնն ինչ ընելու է:”

Քաղաքային վարչութիւնն ու երդուեալ հասարակութիւնը՝ շատ սրամտութեամբ առաջարկուած խնդիրներն՝ իւր կողմանէ լաւ մը կշռելէն ու որոճալէն ետեւ, պատշաճ համարեցաւ յաջորդ պատասխանները տալու:

“Առաջին կէտն:

“1791ին բերուած՝ Նորին Վեհափառութենէն ամրացուած եւ 1792ին առանց ընդգիծութեան հրատարակուած որոշումը՝ նիւթ մըն է, որ ալ աւագաժողովոյն քննութեանը տակ չ'իյնար: — Եթէ հասարակութիւնն այս բանս նորէն աւագաժողովին առջեւ կենդանացընել ուզէ՝ ասիկա երկու վնասակար հետեւութիւն կրնայ ունենալ: Մէկն է այն, որ խնդիրը նորէն Կարգերուն երկդիմի կարծեացն ու քննութեանը տակ պիտի ձգուի. որ լաւ բան մը չէ. ու մեզի վնաս կրնայ բերել: Երկրորդն է այն, որ գործադրիչ (executive) իշխանութիւնը միշտ Վեհափառ կայսեր ձեռքն է: — Որպէս զի օրէնք մը գործադրութեան ու գործածութեան գայ, հարկաւոր է անոր որոշիչ (destinatum) խօսքը: Ուստի եթէ հասարակութիւնը չդիմէ Նորին Վեհափառութեանն՝ ստուգիլ վշտացուցում՝ պիտի ըլլայ ասոր հետեւութիւնը:

“Արդէն չէ այն բացատրութիւնը թէ “կ'ուղենք յօդուածը կատարել, որովհետեւ օրէնքը՝ հասարակութեան նկատմամբ երջանկացուցիչ է: Շիտակ պէտք է ըսել, որ օրէնքը կ'ուղենք պահել:

“Առ երկրորդ կէտն:

“Հասարակութիւնն 2000 ոսկի խոստացաւ այն պայմանաւ, որ զինուորաց բնակութիւն տայ եւ զնախամիլք կատարէ: Ուստի երբ հիմայ, իւր փափաքն է որ յօգուածին խօսքերուն համեմատ, ազատ թագաւորական քաղաքաց իրաւունքովն ու ազատութեամբ ապրի — եւ ծանրաբեռնութիւններն ալ այնպէս կրէ ինչպէս անոնք — կրնանք Նորին Վեհափառութեանը դիմել ու ինդրել իրմէն որ բարեհաճի անոնցմէ զմեզ անօրինել: Եւ կամ ըսել որ սովորեալ հարկը կը վճարենք:

“Ա. Երբ որդի կ'ընեն:

“Ամէն բան կշռելով՝ կարգերն ստուգիւ 4000 ոսկիներուն վճարումը հասկըցան: — Բայց հոգ չէ. վասն զի Նորին Վեհափառութեան իշխանութենէն կախուած է, որ այն գումարը մեզի, ըստ բոլորին՝ կամ ըստ մասին շնորհէ:

“Ա. Երբ որդի կ'ընեն:

“Ասոր պատասխանն արդէն վերը տրուած է: Վրան այնչափ մըն ալ կրնայ աւելցուիլ որ՝ երբ կարգերը հասկընան, թէ կայսրմէն կը կախուի սակագինը շնորհել կամ չշնորհել — ուր Նորին Վեհափառութիւնն ասորնկատմամբ դեռ չ'ինդրեցինք — անվստահութիւն կ'ըլլար, եթէ որ կարգերը միջնորդ բռնել ուղենայինք: Նորին Վեհափառութեան գթութիւնն աւելի ապահով է: Ուստի որդիական վստահութեամբ իրեն դիմենք:

“Ա. Երբ որդի կ'ընեն:

“Քաղքին ամենէն մեծ երջանկութիւնն այն է, որ ազատ թագաւորական քաղաք ըլլայ եւ հունգարական քաղաքաց կարգն ընդունուի:

“Ա) Ասով անանկ անկախ իշխանութիւն պիտի ունենայ քաղաքաշխութիւնն, ինչպէս որ, որեւէ գաւառակոմսութիւն: Ուստի վախճալու բան չունինք, թէ զմեզ ճնշեն:

“Բ) Եթէ պղտիկ քաղաք (oppidum) մնանք, ամենեւին տարակոյս չկայ, որ գաւառակոմսութեան տակը պիտի ձգուինք, ուրիշ գիւղաքաղաքներու պէս, ինչպէս են օրինակի աղագաւ Այնուտ, Գուրտայ եւ այլն: Այն ատեն գաւառակոմսութեան ամէն վշտացուցումները կ'ըլլուենք. մշտնջենաւոր հակառակութիւն պիտի ըլլայ երկուքին մէջ. եւ սակայն յաղթողն ու վաստակողը պիտի ըլլայ միշտ գաւառակոմսութիւնը: Բայց ամենէն աւելին, է որ կրնանք ազգային ատելութեան ենթարկուիլ:

“Գ) Յորչափ որ արքունի քաղաք ենք, Յովսէփի կայսեր արտօնագրութեան ԺԱ. կէտին համեմատ մեր ազգայնութիւնը՝ մեր մէջը կրնանք պահել ու ամրացընել: — Քաղաքացին՝ օտարին վրայ առաջնութիւն ունի տօնավաճառին մէջ, ուր ընդ հակառակն եթէ գիւղաքաղաք ըլլանք, այն առնելու եւ տալու առաջնութիւնը չենք կրնար պահել:

“Դ) Ուրիշ արքունական քաղաքներու պէս մեր տեղական (terrestralis) իրաւունքներն աւելի յայտնի, ապահով եւ նենգութենէն (intrigue) ազատ կրնանք գործածել:

«Ե) Ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքացի կարգն դասուելու օգուտն այն ալ է, որ այնչափ եւ ոչ աւելի տուրք կը վճարենք՝ քան անոնք: Գարձեալ՝ ամէն հունգարական քաղաք՝ եղբայրական համակրութեամբ կը նայի մեզի:

«Ըստ այսմ՝ ամենէն աւելի լաւն է, որ հիմայ առ Վեհափառ կայսր աղերսագիր մը ղըկուի: Միայն թէ ընդհանուր բացատրութեամբ մը յայտնենք, որ պատրաստ ենք այն ամէն ծանրաբեռնութիւնները կրելու, զորոնք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները կը կրեն: — Յայտնենք միանգամայն յառաջունէ որ թէ՛ զինուորանոց կը շինենք, ու թէ՛ փոխանորդութիւն կու տանք:

«Տարակոյս չկայ թէ ջանալու ենք որ քաղաքացւոց վրայ, որչափ որ կարելի է քիչ ծանրաբեռնութիւն իյնայ: — Ըստ հետեւորդի, րաբեռնութիւն իյնայ: — Ըստ հետեւորդի, պէտք է որ քաղքին հասարակաց արկղն՝ իւր հարկաւոր պիտոյքները հոգալէն ետեւ, աւելորդ եկամուտն անոր դարձնէ, ինչ որ արքունական քաղաքացի կարօտութիւնը լեցընելու հարկաւոր է: Այնչափ նախամուրք պահէ, որչափ որ հասարակաց արկղը ներէ: — Զինուորանոց շինելու նկատմամբ՝ չի կարծեր ընդհանուր ժողովն որ — եթէ հասարակաց արկղին մէջ ստակ ըլլայ — տէրութեան կողմանէ չներուի այս գումարն առ այն դարձընելու:

«Ամենէն աւելի մտածելու բանն այն է, որ եթէ զինուորանոցը շինուելու ալ ըլլայ, ըստ մասին քաղաքային արկղէն եւ ըստ մասին ա-

ռանձնականաց քսակէն, զինուորանոցը՝ զինուորաց իշխանութեան տակ պիտի ըլլայ — եւ ի վերայ այսր ամենայնի առանձնականք պիտի ստիպուին զինուոր պահելու: Ասոր կենդանի օրինակն է Գլուխ: Բայց այս բաներուն առջեւն առնուլն անկարելի է. որովհետեւ պէտք է կրել այն բեռը՝ զոր ուրիշ քաղաքները կը կրեն: Եւ իրաւացի պահանջմունք չէ, որ մեր քաղաքը նուազ ծանրաբեռնութիւն ունենայ, քան ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները:

«Ա՜ մէջերորդ կէտն:

«Երբ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղաքացի կարգը մտնէ՝ պէտք է որ անմիջապէս հարկերն իջնան, — Սակայն այս մասնաւոր կերպով չենդրուի կայսրմէն, հապա այն ատեն միայն՝ երբ քաղաքն արտօնութեան թուղթն ընդունի. որ չըլլայ թէ սակագնոյն թեթեւութիւնը խնդրած ատեն, արտօնագրին տուչութիւնն ուշացընենք:

«Ա՜ եօններորդ կէտն:

«Որչափ կարելի է շուտով աղաչանաց թուղթը կայսեր ղըկուի: — Եթէ Կարգերն ու ղիճակներն ասոր մէջ խառնուին՝ քաղաքաբաշխութիւնը կրնայ ըսել որ արտօնագիր ընդունելու խնդիրը Նորին Վեհափառութեան առջեւն է: — Հասարակութիւնն ասկէ վախնալիք չունի. վասն զի ինչ որ ալ որոշուլ ըլլան Կարգերն, անկէ բան չ'ըլլար, մինչեւ որ կայսրը չամրացընէ:»

Այս կէտերն, ինչպէս ետքէն պիտի տեսնենք, հասարակութիւնը հետզհետէ գործադրեց: Բայց ամէն բան չունեցաւ իւր յաջող ելքը:

Առաջիկայ խնդրոյն նկատմամբ — որովհետեւ այս միջոցին, միայն այս կը զբաղեցընէր բոլոր քաղաքացիները — քաղքիս դիւանատան ձեռագիրներուն մէջ (LII. ծրար) յաջորդ դիտողութիւններն ալ կը գտնենք, որոնք յայտնապէս քաղաքային ընդհանուր ժողովքին գործքն են:

“1. Վեհափառ կայսրը՝ մեզի շնորհք ընելով՝ 1813 ին (հոկտ. 22), եւ 1817 ին, (մարտ 22), հրաման տուաւ որ նախամոլք տալն ու փոխանորդութիւն ընելը՝ դրամով կարենանք փրկանաւորել: Վերջին կարգադրութեան համեմատ, սակագնին քանակութիւնը (quotiens) գիտնալու համար քանի մ'անգամ վերին կառավարութեան գրեցինք: Իրին փափուկ բնուրւակութեան նայելով, պատշաճ կը գտնենք որ մինչեւ որ վճարելի տուրքին որքանութիւնն որոշապէս չգիտնանք, ուրիշ բանի չխլուինք: Որովհետեւ եթէ վճարելի տուրքը շատ չէ. — ինչպէս որ չենք ալ կարծեր որ շատ ըլլայ — ինչպէս ալ ըլլայ բանը՝ անոր դրամագլուխը քովէ քով կը բերենք եւ կը վճարենք: Իրենք տեսնեն՝ ինչ կ'ընեն դրամովը: Բաւական է որ մենք ծանրաբեռնութենէն ազատինք: Իսկ եթէ վճարելի քանակութիւնը չկարենանք հատուցանել, դիւրին է ընել որ ըսենք թէ. բռնադատուած ըլլալով՝ այն ծանրաբեռնութիւնն ի բնականս կ'ուզենք հատուցանել:

“Հատ պատճառներ ունինք, որոնց համար զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն ազատիլ կ'ուզենք:

“ա) Չունինք ամենեւին արձակափայր. որ անլուր բան է:

“բ) Չունինք մշտնջենաւոր կալուածներ:

“գ) Մէկալ պատճառները՝ գիտցուած բաներ են. մինչեւ հիմայ ըրած աղաչանքներէն:

“դ) Մեր քաղաքն՝ ուրիշ արքունական քաղաքներու աստիճանին ու որպիսութեանը հետ չենք կրնար համեմատել:

“ե) Կայսրն ալ կրնայինք դիւրաւ վշտացընել, եթէ որ իւր տուած շնորհքէն այնպէս շուտով ուզենայինք հրաժարիլ:

“2. Յիշեալ ծանրաբեռնութիւններուն ստակով ըլլալի փրկանաւորութեան նկատմամբ՝ Դրանսիլուանիոյ մեծապատիւ համարակալութեան մասնաժողովոյն եւ ամենապատիւ կառավարութեան կարծիքն ալ այս է — որ 1818 ին Նորին Վեհափառութեանը զրկուեցաւ: Ասորվրայ 1822 ին հրաման եկաւ որ վճարելի գումարին նկատմամբ յատկագիծ մը չինուի: ”

Նոյն ծրարին մէջ, 482 թուին տակ ալ, կը գտնենք յաջորդ՝ մտադրութեան արժանի ու շատ հետաքրքրական յիշատակարանը: Ասիկանշուշտ քաղաքային փաստաբանին, ընդհանրական ժողովքներուն մէկուն մէջ ըրած խորհրդածութիւններն են — այս նիւթիս նկատմամբ — սա վերնագրով.

“Կէրլայի է- Լադէսաէէն-պուլայ հայ հասարակութեանց՝ 1791ին աւագածողովն առին — այդքէնածնութեան, հոնգարական պալատին հետ միանալուն է- ըստ հետեւորդի մէկալ պալատ արտոնական Կապուտայ հասարակութեան ըլլալուն խնդրոյն համարօր պատճառովն չի կարողանալ:”

“Երբ երկու հայ քաղաքներուն հասարակութիւններն՝ 1791ին աւագածողովն առին Կարգերէն այդքէնածնութիւն խնդրեցին՝ իրենց — հոն ղրկած պատգամաւորներուն ձեռք — աղաչանաց թղթին մէջ եռապատիկ շնորհաց նկատմամբ խնդրած էին:”

“1. Որ իրենց քաղաքացւոյ իրաւունք տրուելով՝ ճշմարիտ այդքէնածին ըլլան: Եւ առանց մասնաւոր ազգութիւն մը կազմելու՝ հոնգարական ազգին անդամները համարուին եւ — իրենց քաղաքները — տէրութեան Կարգացն որոշմանցը համեմատ՝ հոնգարական թագաւորական քաղաքներուն եւ հարկատու տեղերուն կարգն առնուին: Սակայն

“2. Այնպիսի առանձինն արտօնութեամբ, որ իբրեւ առեւտրոյ քաղաքներ, ոչ ղինուորաց բնակութիւն տան եւ ոչ նախամղքի ծառայութիւն ընեն. հապա այս ծանրաբեռնութիւններէն տնօրինուին, ինչպիսիք իշխանապետներէն իրենց տրուած արտօնութիւններուն համեմատ:”

“3. Որ Հայաքաղքի եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան անդամներէն, անոնք՝ որոնք որ անկէ յառաջ աղնուականութիւն ընդունած

էին, անոնք՝ հիմակւան այդքէնածնութեան ձեռք ալ, ճշմարիտ աղնուականներ մնան ու ճանչցուին:”

“Թէ ինչպիսի պատճառներու վրայ հիմնած էին աղաչաւոր հասարակութիւններն իրենց աղաչանաց թուղթն՝ ընդարձակ կը տեսնուի տէրութեան աւագածողովն արձանագրութենէն:”

“Երբ այս աղաչանաց թուղթը յառաջ բերուեցաւ՝ սրգոյական ազգն եւ աղատ քաղաքներուն պատգամաւորները խնդրեցին եւ առին այս թուղթն եւ իրենց հակառակ կարծիքները տուին:”

“Ուստի խնդիրը՝ նախընթաց նիւթին մէջ ի կախ մնալով՝ 92ին մէջ՝ դարձեալ ձեռք առնուեցաւ:”

“Այս յօդուածը՝ մէկալ առաջարկուած յօդուածին հետ հաստատութեան համար նորին Վեհափառութեանը ղրկուելով՝ քանի մը գիտողութեամբ (qualificatio) ընդունուեցաւ:”

“Արդ՝ ԿԱ. յօդուածն օրէնքի ղորութիւն ունենալով՝ մեր հասարակութեան, նոր արտօնագիր ընդունելու նկատմամբ ընելի քայլերն այս յօդուածին վրայ կը հիմնուին:”

“Արկին խնդիրներուն նկատմամբ երկու հայ հասարակութեան աղաչանքն էր, որ ԿԱ. նոր օրինաց մէջ որոշուած հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ չէ թէ ի բնականս, հապա որոշեալ գումարի դրամով փրկանաւորէ: Բայց տէրութեան Կարգերն այս բանս չընդունեցան: ու հասարակութեանց պատգամաւորներուն ըսուե-

ցաւ որ յայտնեն թէ հասարակաց բեռերն ուրիշ ինչ կերպով կ'ուղեն գործադրել. որպէս զի անուանուելի մասնաժողովին առջեւը դրուի:

“Ազգային պատգամաւորք, ասոր նկատմամբ ըրած պատասխանին աւագաժողովին մատուցին: Տէրութեան կարգերը զանկա նոր քննութեան ենթարկելով՝ 150 երորդ նիստին մէջ որոշեցին որ ստակի փոխարինութիւն ամենեւին չ'ընդունուիր: Բայց թէ որ աղաչաւոր հասարակութիւններն աւելի դիւրին կը համարին, զինուորանոց մը շինեն ու փոխանորդութիւն ընեն:

“Կարգերն՝ 1811ին աւագաժողովին մէջ այն յիշուած խնդիրը՝ թէ արդեօք, մինչեւ որ երկու հայ հասարակութիւնները զինուորանոցները կանգնեն, այն ժամանակի միջոցին մէջ քաղաքացիք՝ իրենց տներուն մէջ պարտակա՞ն են զինուոր պահելու — եւ մինչեւ որ փոխանորդութիւն ընեն՝ կրնա՞ն պարտաւորուիլ որ իրենց յատուկ ձիերը գործածեն. — քննութեան տակ ձգուելով, զինուորանոցին շինութեանը համար՝ վեց տարի ժամանակ տուին. եւ հրամայեցին որ փոխանորդութիւն ընեն. եւ տարւէ տարի զինուորաց պահպանութեանը համար տրուելի օգնութիւնը (5000 ֆիորին) վճարեն:

“Կարգերուն այս որոշման՝ երկու քաղաքներուն հասարակութիւնները չհաւանեցան. ու շիտակ Նորին Աւհափառութեանը դիմեցին, խընդրելով որ այս ծանրաբեռնութիւնները դրամով կարենան հատուցանել: — Նորին Աւհափառութիւնը.

“1. 1813ին կարգադրեց, որ Վերին կառավարութիւնն այս խնդրին նկատմամբ՝ աղաչաւոր հասարակութեանց հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնէ, եւ իւր կարծիքը ղրկէ:

“2. 1822ին հրամայեց Վերին կառավարութեան ձեռք, որ հասարակաց ծանրաբեռնութեանց նկատմամբ երկու հասարակութիւններն իրենց յայտարարութիւնը ղրկեն. զոր հասարակութիւնը կատարեց ալ: Այս բանը Վերին կառավարութեան քով մնաց:

“Ուստի ամէն բան ամիսփելով եւ այս կէտին քով ի կախ մնացած նիւթն աւելի եւս քննութեան ենթարկելով՝ ժամանակներէն ու պարագաներէն համոզուեցաւ հասարակութիւնը՝ որ կարգերուն որոշման ու կարծեացն աւելի համաձայն է, որ այն ծանրաբեռնութիւններն՝ ի բնականս կրեն. ինչպէս որ ուրիշ աղատ թագաւորական քաղաքները:

“Անոր համար 1791ին ամրացուած ու արդէն օրէնքի զօրութիւն ունեցող ԱՎ. յօդուածին համեմատ, հասարակութիւնն ամէն բանէն յառաջ Նորին Աւհափառութեանն ուղղելի աղերսագիրը տեսաւ հարկաւոր, որ այն յօդուածին մէջ որոշուածներուն համեմատ՝ պէտք եղած նոր արտօնութեան թուղթը վաստդկի: — Ասոր մէջ, ինչպէս կրնանք տեսնել, Եղիսաբեթուպուսոյ հասարակութիւնը՝

“Ա) Կը հրաժարի այն աղաչանքէն, զոր 1811ին տէրութեան աւագաժողովին մէջ՝ հասարակաց ծանրաբեռնութենէն ազատելու հա-

մար, որոշեալ դրամոց գումարով մ'ուզեց փրկանաւորել: Եւ զայս անոր համար ըրաւ, որպէս զի չըլլայ թէ, յօգուածին համեմատ, հոս՝ արտօնագիրը վտանգի մէջ դնէ ու հոն՝ հասարակաց ծանրաբեռնութեան ընտրութեամբը՝ քննութեան տակ ձգուի:

«ը) Կը խնդրէ, որ արտօնագիրը շնորհուի առանց վճարքի (taxa): Որովհետեւ այն առանձնաշնորհութեան՝ առանց վճարքի տրուիլն, իրենք, Կարգերն որոշեցին որ խնդրեն Նորին Ղեհափառութենէն:

«զ) Որովհետեւ հարկ է որ նոր արտօնագիրն — ամրացուած յօգուածին եւ ընդունուած սահմանադրութեան Գ. մասին, 81 յօգուածին համեմատ ըլլայ — անոր համար հարկաւոր կ'երեւայ մտադրութիւն ընել, որ Մարիամ Թերեզիայի եւ Զովսէյի կայսեր ձեռք տրուած առանձնաշնորհութիւններուն մէջ — այն մէկ կէտէն զատ, ուր որ հասարակաց ծանրաբեռնութենէն այն միջոցին իբրեւ պղտիկ քաղաք ազատ հրատարակուեցաւ — ամրացուի ու վաւերացուի: — Բայց մասնաւորապէս.

«ը) Որովհետեւ գիտցուած բան է, թէ սովորութեան համեմատ՝ տրուելի առանձնաշնորհութիւններուն նկատմամբ Գրանսիլուանիոյ արքունեաց համարակալութեան վերատեսչութիւնը (fiscalis directoratus) միշտ յառաջունէ կը տեղեկացուի ու անոր կարծիքը կը խնդրուի. եթէ այս գիպուածին ալ այս բանս հանդիպի, կրնայ ըսուիլ, որ անոր՝ ինչպիսի կերպով շարա-

դրուիլն, արքունական համարակալութեան վերատեսչութեանը յանձնուի: Գարձեալ՝

«է) Որ նոր արտօնագրին մէջ ըլլայ այն բացատրութիւնը թէ *in gremio nationis hungariae existentes*. — որուն վրայօք՝ մինչեւ հիմայ եղած արտօնութեանց թղթերուն մէջ ամենեւին յիշատակութիւն չկայ:

«Ի մասնաւորի կը յանձնէ հասարակութիւնն իւր գործակատարին, որ մտադիր ըլլայ թէ նոր արտօնութեան թղթին ստացմանը նկատմամբ եղած աղաչանքն՝ իրօք արքունիք մատուցուեցաւ — եւ անոր ներկայացուելուն վկայագիրն առնու եւ որչափ կարելի է շուտով քաղաքաբաշխութեան ղեկելու հաճի, որպէս զի անոր ղօրութեամբն՝ եթէ որ աւագաժողովին մէջ հարցում ըլլուի, կարող ըլլայ հասարակութիւնն ինք զինք հարադատագործել»:

Մեծ շրջահայեցութեամբ ու սրամտութեամբ յառաջ բերուած քաղաքագիտական դիտողութիւնները՝ քաղաքային ժողովէն յընդհանուրն ընդունուեցան: — Բայց մէկ կէտն՝ որ կը համարէր թէ անմիջապէս աղերսագիր գրուի կայսեր, քաղաքային ճարտարախօսէն ընդդիմութիւն գտաւ: — Ասիկա կը համարէր թէ, շատ աւելի օգտակար է քաղքին, եթէ որ նախ Կարգաց ու Ղեհակաց դիմէ: — Այս դիտողութիւններուն մէջ կը շեշտուի մասնաւորապէս, այն մէկ կէտն, որուն քաղաքացիք ամենէն աւելի հարկաւորութիւն ունենին. այսինքն թէ զինուո-

րանոց շինելը՝ ըլլայ հասարակաց արկղէն եւ ոչ թէ քաղաքացեաց վրայ ծանրանալով:

Մեծ ճարտարութեամբ ու հեռատես քաղաքագիտութեամբ յօրինուած գրութիւնն՝ իւր ամբողջութեամբն ընթերցողաց առջեւը կը դնեմ:

«Տէրութեան վաղեմի աւագաժողովներուն վճիռները՝ 1791ին հաստատուած ԿԱ. յօդուածին հետ համեմատելով՝ երեք տեսակ պարտաւորութիւն կը տեսնենք թէ եղած ըլլայ մեր ազգին նկատմամբ.

«Մէկն է, որ զինուորաց բնակութիւն տանք ու նախամոլքի ծառայութիւն ընենք:

«Երկրորդն, որ այդքէնածնութեան համար ըրած խոստումնիս կատարենք. եւ

«Երրորդ՝ որ ընդունուած սահմանադրութեան Գ. Մասին. 2Ա. յօդուածին համեմատ, ջանանք նոր արտօնագիր մ'ընդունելու նախընթացներուն տեղ:

«Ինչպէս գիտենք, Կերլայ հայաքաղաքն՝ Եղիսարեթուպոլսոյ հետ նոյն կարծիքը չունի: Ուստի միայն մեզի համար որոշելի յատակագիծներուն համեմատ պէտք է որ շարժինք ու գործենք: — Խնդիր է թէ մեր ընելի քայլերուն մէջ ինչ կարգ բռնենք: — Արդեօք ամէն բան հիմական աւագաժողովին առջեւը դնենք (promoveo). եւ թողունք որ ամէն բան ինք ընէ, կարգադրէ. — թէ արդեօք՝ նոր առանձնաշնորհութեան թղթին նկատմամբ, շիտակ ղեհափառ կայսեր դիմենք ու նոյնն իրմէն խնդրենք (sollicito).

«Տկար կարծիքս է.

«Ամէն բանէն յառաջ մեր քաղաքն աւագաժողովին ղրկուելի պատգամաւորաց ձեռք տէրութեան Կարգերուն աղաչանք մը մատուցանէ. որուն մէջ յայտնելու ենք, թէ Կարգերուն (1811ին) որոշածին համեմատ, Եղիսարեթուպոլիս սիրով պատրաստ է ամէն բան կատարելու. եւ թէ զինուորաց բնակութիւն տալու եւ նախամոլքի ծառայութիւն ընելու պարտականութիւնը՝ տէրութեան որոշմանը համեմատ՝ ի բնականս կ'ուզէ գործադրել: — Ասկից զատ, այս աղաչանքին մէջ խնդրէ քաղաքը Կարգերէն, որ՝ որովհետեւ զինուորաց համար — զորոնք քաղաքացիք շատ պատճառներու, բայց մասնաւորապէս անոր համար տներին պահել չեն կրնար՝ որ վաճառական մարդիկ են. եւ — իրենց կեանքը (subsistentia) միայն առուտուր ըլլալով — բոլոր տարին՝ մէկ տօնավաճառէն մէկալը կ'երթան. եւ մանաւանդ թէ իրենցմէ շատերն՝ իրենց կնիկներովը կը քալեն — անոր համար կը փափաքին զինուորանոց շինել: — Ուստի բարեհաճին Կարգերը՝ զասիկա շինել լմնցնելու համար 12 տարի ժամանակի միջոց տալ. մտածելով որ հազարներ արժող մեծագործ շէնք մը կանգնելու համար — մանաւանդ երբ հիմական գէշ ժամանակն եւ դրամոց վերջին աստիճանի նուազութիւնը նկատենք — երկարագոյն ատեն կը պահանջէ: Բայց նախամոլքի ձիրքն ու կահ կարասին, այսինքն՝ փոխանորդու-

Թիւնն — որ այնպէս շատ ստակ չի պահանջեր — մեր հասարակութիւնն անմիջապէս գործադրելու պիտի ջանայ:

“Ուրիշ կողմանէ, որովհետեւ մեր քաղաքն իրաւամբ կրնայ հետեւցնել, թէ մենք տէրութեան ամէն որոշմունքները կատարելով եւ 1791 ին ԿԱ. յօդուածին կարգադրածին համեմատ նոր արտօնագիրը ընդունելով՝ մէկալ հունգարական աղատ քաղաքացի հետ ամէն բանի մէջ հաւասար պիտի ըլլանք. եւ այն ամէն շնորհմունքները պիտի ունենանք, զորոնք անոնք ունին — անոր համար ալ իրաւամբ կրնանք յուսալ եւ սպասել, որ երբ անոնք իրենց քաղաքացիներուն թագաւորական քաղաքացի բնական ազատութեանը զօրութեամբ (ex natura libertt. Reg. Cittis.) արտօնութիւն ունին գինի ծախելու: Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացիներուն ալ, ի թոյլաւորութենէ հաւասարութեան (ex indole paritatis) այս բանս աղատ պիտի ըլլայ: — Այս ազատութիւնը նկատելով՝ եւ վերն ըսած փոփոխակի (suppositum) վստահութեան վրայ հիմնուելով՝ կը համարինք որ այն առանձնաշնորհութիւնն, որ մինչեւ հիմայ, իբրեւ մեր հասարակութեան (publicum) իրաւունք՝ վարձու տրուած էր. եւ անկէ եկած մուտքը հասարակաց արկղին կը վերաբերէր ու հոն կը մտնէր՝ — այն եկամուտը կ'ըսեմ, հասարակաց արկղէն կ'անջատուի, կը բաժնուի — զոր մենք քաղաքացիքս, իբրեւ մեր յատուկ ստացուածքը 12 տարւան համար՝ աւելի խոստացողին վար-

ձու տալով՝ ասկից եկող եկամուտքէն զինուորանոցը կը շինենք:

“Եւ կամ, որովհետեւ տէրութեան որոշման համեմատ, մեզմէ ալ ի բնականս կրելի ծանրաբեռնութիւնը՝ մեր հասարակութեանը համար հասարակաց է — իսկ մեր հասարակաց արկեղ բնութիւնն ու նպատակն է, որ հասարակաց հարկաւորութեան մէջ մեզի օգնութիւն ընէ, անոր համար, ջանանք ձեռք ձգելու զայն՝ որ մեր հասարակաց արկղովը կանգնուի զինուորանոցը 12 տարւան միջոցի մէջ:

“Եթէ այս կրկին առաջարկութիւններէն եւ ոչ մէկն ընդունելու բախտն ունենանք, այն ատեն, որչափ որ ալ յօժարութեամբ ուղենք Կարգաց բաղձանքը կատարել, մեր այս փափաքանցը հակառակ, զանկա պիտի չկարենանք գործադրել: Ասան զի ժամանակին անընկալատէրութեամբը՝ մեր ժողովուրդը վերջին աստիճանի աղքատնալով ու ծանր հարկերէն ճնշուելով ի վիճակի պիտի չըլլայ զայս ինք իրմէն ընելու:

“Զասոնք նկատելով՝ կրնանք վախնալ, որ երբ տէրութեան որոշմանցը համեմատ, ամէն բան կատարել յանձն կ'առնուիք, եւ իրօք աղատ թագաւորական քաղաքացի կարգը մտնելով՝ գինի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքը մերն ըլլալն ուղենանք եւ իբրեւ մեր յատուկն՝ որոշեալ վախճանի համար վարձու տալու փափաքինք — արդեօք Աերին Իշխանութիւնն այս մեր յատակագիծը պիտի

չփճացընէ՞ ի հիմանց — այն պատճառաւ, որ ինչպէս որ ամէն տեսակ ստացուածք, այնպէս ալ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառմանէն եկամուտն (educillaris beneficium) ուղղակի հասարակաց իրաւունքին (ad jura publici) եւ այսպէս՝ հասարակաց արկեղ եկամուտներուն կը վերաբերի: — Եւ կամ պիտի չըսէ՞, որ հասարակաց արկղը՝ զինուորանոց շինելու պարտական չէ. — հապաքաղաքացիներն՝ իրենց յատուկէն թող շինեն. որովհետեւ իրենց կը վերաբերի զինուոր պահելն ու նախամուրթի ծառայութիւն ընելը:

“Այս մեզի համար մեծ հարուած մը պիտի ըլլայ. — եւ վերն ըսուածին համեմատ՝ խնդիր է — ինչ կ'ըլլայ մեր վիճակը. — ինչպէս պիտի կարենանք կատարել տէրութեան հրամանն. երբ մեր առանձինն զօրութիւնը շատ տկար է եւ բանի մը կարող չենք: — Կորսուելու եւ բոլորովին փճանալու ենք . . . : Բայց արդեօք՝ ասով տէրութիւնը պիտի օգտուի . . . : Այս վերջին կործանման վտանգին, այն ամենամեծ հարկաւորութեան մէջ՝ հասարակաց արկղը մեզի պիտի չօգնէ՞ — այն արկղը՝ որ մերն է. եւ անոր համար է, որ հոն եւ այն միջոցին օգնէ մեզի, ուր ու երբ անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը կը պահանջէ: Եւ ո՛ր է արդեօք աւելի մեծ ու աւելի ճշշիչ հարկաւորութիւն, քան հոն՝ ուր որ տէրութիւնը կը հրամայէ մեզի, որ բան մը կատարենք:

“Այս ամենայն, իբրեւ ամենաարդար ու ճշմարիտ բաներ կը համարինք: Այսու ամե-

նայնիւ շատ հեղ, միայն այն ատեն կրնայ մարդիւր նպատակին հասնիլ, երբ արդարութիւնն՝ աւելի զօրաւոր ու հեղինակութիւն ունեցող իշխանութիւն մ'իւր պաշտպանութեանը տակ կ'առնու: Եւ ո՛ր իշխանութիւնն աւելի մեծ ու զօրաւոր է, քան տէրութեան Կարգերունն ու Վիճակներունը:

“Ուստի կարծիքս է, որ խոնարհութեամբ տէրութեան Կարգերէն խնդրենք, որ մեր նպատակին հասնելու համար, միջնորդ ըլլան եւ մեր Վեհափառ իշխանապետէն բարեհաճին ընդունիլ, որ ըստ այսմ մեր ամբողջութեանը (integritas) մէջ մնալով՝ մեր յետին փճանալուն առջեւն առնունք:

“Այդքէնածնութեան սակագնին նկատմամբ՝ խնդրենք Կարգերէն, որ շնորհէն մեզ զանիկա, որոշեալ տարիներու միջոցի մէջ հատուցանել կարենալ. բայց հասարակաց արկղէն՝ իբրեւ մեր յատուկէն:

“Նոր արտօնագիր ընդունելու նկատմամբ հարկաւոր կը տեսնեմ, որ ասիկա տէրութեան Կարգացն ու Վիճակաց միջնորդութեամբն ըլլայ: Վասն զի մէկ կողմանէ 1791 ի աւագաժողովն որոշեց, որ իշխանապետէն խնդրէ զասիկա առանց գնահատութեան. մէկալ կողմանէ՝ մեր որդիական վստահութիւնն այս կողմանէ ալ ցուցնելով՝ տէրութեան Կարգերուն աւելի զօրաւոր միջնորդութեանը յոյս կրնանք ունենալ:”

6.

Եթէ վերն յիշուած դիւանական գրութիւններուն, խորհրդանոցին մատուցուած առաջարկութիւններուն եւ խորհրդածութիւններուն, — դարձեալ՝ յառաջ բերուած դիտողութիւններուն եւ խօսակցութիւններուն պատմական ձեւ մը տալու ըլլանք, կը գտնենք թէ քաղաքային վարչութիւնը՝ խնդիրն իւր կողմանէ ընդգրկելով եւ իւրացնելով՝ իւր բոլոր զօրութիւնն ամբողջ եւ անոնց ուղղութեամբն սկսաւ շարժիլ դէպ ի դուրս՝ ձերին իշխանութեանց հետ:

Ամենէն յառաջ փորձ ըրաւ — ինչպէս տեսանք — որ այս ծանր պարտաւորութենէն ազատի ստակ վճարելով. իսկ եթէ այս չի յաջողիր, այն ատեն ինչպէս որ օրէնքը կը հրամայէր, պարտականութիւնն իրապէս գործադրելով՝ այնպէս, ինչպէս 1791ին եւ 1811ին տէրութեան աւագաժողովները կը կարգադրէին:

Քաղաքաբաշխութիւնը՝ բնականապէս ազգային ոգւոյն յատուկ հնարագիտութեամբը, խնդիրն դարձուածք մը տալով՝ բանն ուզեց հոն բերել, որ Եղիսաբեթուպոլիս, առաջին կարգի թագաւորական քաղաքներուն կարգին մէջ մտնելու տեղ, երրորդ կարգի քաղաքաց կարգն անցնի. ու ըստ այնմ՝ երրորդ աստիճանի տուրք վճարէ:

Երկրորդ՝ փորձեց, որ թէպէտ զինուորաց բնակութեան տեղ տալն ու նախամոյքի ծառայութիւնն ի բնականս հատուցանէ՝ ինչպէս որ տէրութիւնը կը փափաքէր, սակայն այդրէնա-

ծնութեան համար տրուելի երկու հազար ոսկիներուն վճարումը՝ զինուորանոց կանգնելու հաշուն մէջ անցուի. որ բնականապէս քաղաքաբաշխութեան համար շատ շահաւոր էր:

Բայց դժուարութիւնը՝ ստակ գտնելու վրայ էր, որովհետեւ, ինչպէս որ վերն եղած դիտողութիւններէն ըստ բաւականի տեսանք, քաղաքացւոց առեւտրական յարաբերութիւնները շատ վատթարացած էին, ու դրամ չկար այս ամենայն իրապէս գործադրելու:

Սակայն, քաղաքային իշխանութիւնն ամենեւին չյուսահատեցաւ: Գլուխն ասդին անդին զարնելէն ու խորհրդանոցին մէջ խօսելէն վիճելէն ու յատակագիծներ շինելէն ետքը, այն ճամբան գտաւ, որ առ այս վախճան պէտք եղած դրամները հաւաքելու համար, ընդհանրապէս ազատ քաղաքաց ամէն քաղաքացիներուն տրուած՝ ոգեւոր ըմպելի ծախելու արտօնութենէն Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները հրաժարին, մինչեւ որ զինուորանոց շինելու համար որոշուած դրամոց գումարը ժողովուրդի եւ այն ժողովուած ստակը՝ յիշեալ վախճանին գործածեն: Ուստի հասարակութիւնը նախ, իրեն բարեկամ փաստաբանին, որ միանգամայն տէրութեան փաստաբանն ալ էր եւ աւագաժողովին փոխանակ-վերատեսուէրը, աղաչանաց թուղթ մը գրեց: Ասոր մէջ պատրաստակամութիւն կը ցուցնէ թէ՛ զինուորանոց կանգնելու, թէ՛ զինուորաց տեղ տալու եւ թէ՛ նախամոյքի ծառայութիւնն ըստ օրինաց կատարելու:

Քաղաքապետին Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանն անուամբ՝ այս իմաստով տէրութեան փաստաբանին գրած պաշտօնական թղթին հայերէն թարգմանութիւնը՝ յաջորդէն է։

«Ամենապատիւ Տէր դիմոսական փաստաբան, վերատեսչի փոխանորդ։

«Երկրին այդրէնածիններն ըլլալու եւ ասոր հետեւութեամբ 1791 տարւոյն ՎՍ. յօդուածին ձեռօք հունգարական մեծ քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ թէ՛ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու եւ թէ՛ միանգամայն արտօնութիւնները վայելելու, դարձեալ՝ այն յօդուածին մէջ որոշուած նորագոյն առանձնաշնորհութիւններն ընդունիլ կարենալու նկատմամբ մեծապատուութեանդ՝ մեր երեսփոխաններուն ձեռօք տուած տեղեկութեանցը համեմատ, այսօր մեր մէջն ընդհանուր ժողովք ընելով՝ մանրամասնաբար խորհեցանք ու խօսեցանք, տէրութեան աւագաժողովին այս նիւթին մասին՝ մեր մատուցած խոնարհ աղաչանքին վրայ։ Եւ համեմատելով աւագաժողովոյն որոշմունքը՝ մեր հասարակութեան գրուածներուն հետ, քաղաքաբաշխութիւնն եւ հարկերոց ժողովքը չգտաւ ամենեւին հիմնական պատճառ մը՝ անոնց դէմ դնելու եւ գրելու։ Ուստի եւ 1811ին տէրութեան աւագաժողովոյն եւ մեր ղեկավարութեան գաւորին մատուցած աղերսագրէն, որուն մէջ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ ոչ թէ ի բնականս, հապա գրամական փոխարինութեամբ կ'ուզէինք կատարել՝ կը հրաժարինք, որովհետեւ

տեւ պարագաներուն փոփոխութիւնն ու ժամանակին անյաջողութիւնը՝ մեր, մինչեւ հիմայ այնչափ ծաղկած առուտուրը կաղացուց ու գրեթէ փծացուց։

«Ըստ այսմ, այսօրուան օրս, որոշեցինք, որ ղեկակաց փափաքին համեմատ, ամէն հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն՝ ի բնականս (in natura) այնպէս կատարենք, ինչպէս որ Վարդերը՝ 1791ին եւ տէրութեան աւագաժողովն 1811ին հաստատած, որոշած ու սահմանած են։ Որով յայսմ մասին ամենեւին չտարբերելով ուրիշ հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքներէն՝ պարտ ու պատշաճ կերպով համապատասխանել պիտի կարենանք, տէրութեան Վարդերուն՝ մեր պղտիկ աղգին նկատմամբ զթաճաբար ցուցընել բարեհաճած սիրոյն։ Ասոր նկատմամբ՝ մեծապատուութեանդ մեղի տուած աւելի մանրամասն տեղեկութեանց համեմատ, Վերլայի հասարակութեան հետ միաբան պիտի ըլլանք ու անոր հետ պիտի գործենք...»

«Սակայն մէկալ կողմանէ մեր հասարակութիւնն ասոր հետեւութեամբ մէկ երկու դիտողութիւն ունի, զորոնք՝ մեծարանօք պետութեան Վարդաց առջեւը դնել կը փափաքինք։ Այսինքն՝

«Ա) Որովհետեւ մեր քաղաքը՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու մէջ, մէկալ հունգարական ազատ քաղաքաց հետ մէկ կարգի (categoria) մէջ է, արդեօք չենք կրնար Վարդերէն խնդրել, որ մինչեւ հիմայ միշտ առաջին կար-

գին համեմատ վճարած թագաւորական տուրքերուն մէջ քիչ մը թեթեւցուինք. եւ ապագային մէջ այնպէս վճարենք մեր հարկերն, ինչպէս որ ամէն հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքները կը վճարեն: Եթէ որ Գլուժ ու Մարօշվաշարհէյլ մեծ քաղաքները միայն երրորդ կարգին մէջ առնուած հարկը կը վճարեն, ինչ պատճառաւ այս երկու՝ մինչեւ հիմայ հայ, բայց արդ՝ հունգարական քաղաքներն առաջին կարգի տուրք վճարեն: Ասոր պատճառը՝ չենք հասկընար: Կարգերուն դիտաւորութիւնը՝ յայտնապէս այն էր, որ վերոյիշեալ 1791 տարւոյն ԿԱ. օրինաց յօդուածին կարգադրութեանը համեմատ, երկու հայ քաղաքներն՝ իբրեւ հունգարական թագաւորական քաղաք ճանչցուին եւ համարուին:

«բ) Որովհետեւ 1791ին աւագաժողովոյն արձանագրութեան համեմատ, նոյն իսկ Կարգերն՝ իրենց անձնական կամօքը, Նորին Վեհափառութեան առաջարկութիւն ընել որոշեցին, անոր նկատմամբ, որ ազատ թագաւորական քաղաքներն ապահարկ ըլլան, արդեօք՝ անոնցմէ զատ, որոնք ընդունուած օրինաց Գ. Մասին, ԿԱ. յօդուածին մէջ բովանդակուած են, եւ որոնք՝ ընդհանուր սահմանադրութեան հակառակ չեն, կրնայ խնդրել մեր հասարակութիւնն՝ որ անոնց ալ մասնակից ըլլայ:

«Արդ՝ խոնարհութեամբ կը խնդրեմ, որ ասոնց նկատմամբ Ձեր կարծիքը գրի առնուք, զմեզ տեղեկացընել եւ միանգամայն մեզի ցու-

ցընել բարեհաճիք, որ արդեօք ասոնք զմեզ նպատակին պիտի հասցընեն: Եթէ այո՝ այն ատեն անոնց ստացումն ինչ կերպով ու ինչ ճամբաներով կրնանք վաստակել:

«Ուրիշ կողմանէ եմ, մեծապատիւ փոխանակ-վերատեսչիդ ու փաստաբանիդ.

յանուն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան

Սարգիս Լիւկէյեան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Եւսեբիոս 1834, Ապրիլ 25:»

Ասոր վրայ ամիս մ'ետքը, քաղաքացիք՝ բնականապէս քաղաքային վարչութեան դրդելովը՝ 116 հոգւոյ ստորագրութեամբ յայտարարութիւն մ'ըրին: Ասոր մէջ կը խոստանան, որ իրենց տրուած ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն կամօք հրաժարելով՝ անկէ գալի եկամուտը՝ քաղաքաբաշխութեան կը յանձնեն՝ մինչեւ որ գումարն այնչափի հասնի, որ տէրութենէն պահանջուած զինուորանոցը կարենայ կանգնուիլ:

Ահաւասիկ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ժողովրդեան տուած յայտարարութեան թարգմանութիւնը:

«Մենք, ներքոյ գրեալքս կը յայտնենք, մեր այս ծանուցագրովը թէ, 1791ին, Գրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան աւագաժողովին մէջ, տէրութեան Կարգերէն որոշուած եւ Նորին Վեհափառութենէն ամրացուած ԿԱ. յօդու-

ծին իմաստին համեմատ, մեր Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքն ալ, մէկալ հունգարական աղատ թագաւորական քաղաքացկարգը դասուեցաւ հաւասար իրաւունքներով եւ արտօնութիւններով, բայց եւ նմանօրինակ ծանրաբեռնութիւններով՝ Բաց աստի՛ ընդունեցանք նաեւ այդրէնածնութիւն. —

«Ասոր հետեւութեամբ՝ մեր քաղքին քաղաքաբաշխութիւնն, երգուեալ հասարակութիւնն եւ բոլոր քաղաքացիք, մինչեւ հիմայ ըրած այն աղաչանքէն՝ որուն համեմատ՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները, դրամով կ'ուզէինք փոխարինել, հրաժարելով՝ տէրութեան կարգացն, այս նիւթիս մէջ ըրած կարգադրութեանը համեմատ՝ որոշեցինք, որ թէ՛ զինուոր պահելու եւ թէ՛ նախամուք կրելու ծանրաբեռնութիւնն ի բնականս (in natura) հատուցանենք: Գարձեալ՝ որ այդրէնածնութեան համար որոշուած 2000 կայսերական ոսկին վճարենք, եւ միանգամայն զինուորանոց կանգնենք ու փոխանորդութիւն (cambiatura) հատուցանենք:

«Սակայն մեր հասարակութիւնը հիմակւանանյաջող ժամանակներուն հետեւութեամբը, նկատելով իւր քաղաքացեաց ողորմելութիւնն, անկարողութիւնն եւ աղքատութիւնը, որպէս զի այս բաներուն հարկաւոր եղած դրամն — որ քիչ գումար չէ — կարող ըլլայ քովէ քով բերել՝ այն կերպը գտաւ, որ քաղաքացիներուն խնայելով — ամէն աղատ թագաւորական քա-

ղաքաց տրուած արտօնութեան համեմատ՝ — որուն հետեւութեամբն իւրաքանչիւր քաղաքացի հաւասարապէս իրաւունք ունի գինեւաճառութեան — մեր քաղաքացիներն, այս իրաւունքէն հրաժարին, մինչեւ որ հարկաւոր եղած գումարն ամբողջապէս ժողովուի: Որպէս զի այս կերպով, այն գինեւաճառութեանէն գալի դրամները՝ յիշեալ նպատակին կարենան գործածուիլ:

«Աստի մենք, ստորեւ գրեալ քաղաքացիներս, յօժարութեամբ եւ չքոնադատուած կամօք, նկատելով մէկ կողմանէ մեր հիմակւան գէշ կացութիւնն ու ողորմելի վիճակը՝ եւ տեսնելով մէկալ կողմանէ, որ զինուորանոց շինելու եւ փոխանորդութեան համար հարկաւոր ստակին գումարն, ինչպէս նաեւ այդրէնածնութիւնը վճարելու համար, կարգերուն պահանջած 2000 ոսկին, մենք մեզմէ վճարել չենք կրնար — եւ փափաքելով ուրիշ կողմանէ՝ որ քաղաքացիները խնայուն չեն կայ գրութեան զօրութեամբը՝ գինեւաճառութեան իրաւունքէն՝ աղատ թագաւորական քաղաքաց արտօնութիւնն ստանալու վայրկենէն, վերոյգրեալ նպատակներու հարկաւոր եղած ստակներէն կը հրաժարինք, մինչեւ որ վերոյիշեալ գումարն ամբողջապէս հատուցուի եւ վճարուի:

«Եւ որպէս զի այս նկատմամբ, մեր քաղաքին քաղաքաբաշխութիւնն իւր ընեղքը կարենայ ըստ պատշաճի յառաջ տանիլ, կ'ապահովընենք այն քաղաքաբաշխութիւնն, որ ի

գիպուածի որ՝ ասոր դէմ մեր մէջէն մէկն, որեւէ կերպով ու նպատակաւ բարձրագոյն իշխանութեան գիմելու փորձ ընէ, իւր այս փորձն եւ ըրած քայլերն ամէն ատեն, դսրովելի եւ անվաւեր ըլլան եւ մերժուին: Որովհետեւ գիտենք թէ մեր կամաւոր զոհողութիւնն անոր համար եղած է միայն, որ հասարակաց օգուտն եւ երջանկութիւնը յառաջ տանին:

«Սակայն կը յայտնենք ուրիշ կողմանէ, որ վերոյիշեալ ծախքերուն լրանալէն ու վճարուելէն ետեւ՝ ըմպելաց իրաւունքը մերն է, եւ մեզի կը վերաբերի: Այս միջոցին՝ գինեվաճառութեան իրաւունքը վարձու տալով, անկից գալի ստակները՝ քաղաքային խորհրդէն եւ հասարակութենէն ընտրուած բաւական երաշխաւորութիւն ունեցող արկղակալի մը պիտի յանձնուին, որ տարւէ տարի հաշիւ պիտի մատուցանէ հասարակութեան՝ իւր ըրած տնտեսութեան վրայօք:

«Տուեալ յեղիսաբեթուպոլիս, յամի Տեառն 1834 Մայիս 28, : — Ստորագրուած՝ 116 առաջին կարգի քաղաքացիներէն: —

Բայց կառավարութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլիսոյ աղգայնոց առաջարկութիւններն ընդունելու ամենեւին միտեալ չէր: Քաղաքապետին գրած աղաչանքն անուղղակի կերպով մերժուեցաւ. եւ իրեն գրուեցաւ, որ վերոյիշեալ առաջարկութիւնները՝ նախընթաց գրութիւններուն հետ չհամաձայնելով՝ խնդրուածքին տեղի չի կրնար տրուիլ:

Ահա կառավարութեան հրամանագիրը:

«Մեր ամենագլխած Տիրոջ, սրբոյ, կայսերական, թագաւորական, առաքելական Վեհափառութեան, Դրանսիլուանիոյ մեծ Իշխանին եւ Սիգուլաց Կոմսին անուամբը:

«Ձեր խնդրուածքն՝ — որուն համեմատ, այն գիպուածին եթէ այն քաղաքն ազատ թագաւորական քաղաքացի իրաւունք ստանայ, — որ զինուորանոց մը կ'արենաք կանգնել վեց տարւան միջոցի մէջ. եւ մինչեւ այն ատեն զինուորներու տեղ տալէն եւ նախամուկ վճարելու ծանրաբեռնութենէն ազատ ըլլաք, եւ թէ քաղաքացւոց համար՝ ազատ գինեվաճառութեան իրաւունք տրուի — Նորին Վեհափառութեան առջեւը դրուեցաւ: Նորին Վեհափառութիւնը՝ բարեհաճեցաւ, սեպտ. 16ին, 4159 թուականով տուած հրամանագրին համեմատ գլխածաբար կարգադրել, թէ այս բանիս տեղի չի կրնար տրուիլ. անոր համար, վասն զի Ձեր այս խնդրուածքը՝ նախընթաց խնդրուածքներուն հետ, որոնց մէջ, ազատ թագաւորական քաղաքներուն կարգն ընդունուելու աղաչանքովը պարտաւորիչ առաջարկութիւն ըլլէք, որ ինք զինքնիդ, թէ զինուոր պահելու եւ թէ նախամուկ տալու ծանրաբեռնութեան տակ կը ձգէք՝ ամենեւին չի միաբանիր: —

«Այս աղաչանքն, այնչափ աւելի ընդունելի չի կրնար ըլլալ, որչափ որ խնդրուած արտօնութեան տուչութիւնը՝ 1791ին, ԿԱ. յօդուածին մէջ բացատրուած պայմաններուն կատարուելն ետեւ միայն կրնայ ըլլալ:

“Վեհափառութեան այս որոշումն, այն հրամանով կը խրկուի հրամանոցդ, որ առաջիկայ տարւոյն Աւգոստ. 13ին, եւ այսօրեան օրս կառավարութեան շեղի տուած պատուէրը՝ վայրկեան մը յառաջ կատարելու եւ գործադրելու ջանաք: — Ուրիշ կողմանէ եւ այլն.

“Տուեալ՝ Գրանսիլուանիոյ կառավարութեան վերին իշխանութենէն. ի Գլուժ. յամի Տեառն 1835, հոկտեմբ. 20.

Կ. Գ. Գ. Գ. Գ. Գ. Գ.

Կ. Լ. Լ. Լ. Լ. Լ. Լ.

Մ. Ս. Ս. Ս. Ս. Ս.

Քարտուղար:

Այս անակնկալ ու չյուսացուած հրամանագրին վրայ՝ բոլոր քաղաքը տակն ու վրայ եղաւ: — Ազգայնոց անհանգիստ հոգին չէր կրնար տեսնել ու չէր ուզեր ըմբռնել, թէ հասարակաց օրէնքը պահելու է, եւ թէ հայ ազգը միայն իւր երեւակայեալ եւ անհիմն պատճառներուն համար՝ ընդհանուր օրէնսդրութենէն եւ հասարակաց կարգադրութենէն չի կրնար զտրուողիլ:

Քաղաքաբաշխութիւնն՝ ընելիքը չէր գիտեր, եւ սակայն վերջին փորձ մըն ալ ուզեց փորձել: Իւր քաղաքացեացն աղաչանաց թուղթ մը գրել տուաւ, առ քաղաքային իշխանութիւն եւ առ հարկւրոց ժողովը, զոր վերին կառավարութեան ձեռք՝ Նորին Վեհափառութեան խրկելու էր քաղաքաբաշխութիւնը: — Ասոր մէջ, ժողովրդեան աղքատութիւնն եւ անկարող-

ղութիւնը կենդանի գոյնով ստորագրուելէն ետեւ, կը խնդրուի աղերսանօք կայսրմէն, որ վերը յիշուած խնդիրները կատարելու բարեհաճի ըստ օրինակի իւր բարերար նախնեացը:

Ահաւսիկ քաղաքացւոց առ՝ քաղաքաբաշխութիւն գրած թղթին հայերէն թարգմանութիւնը:

“Մեծարոյ քաղաքաբաշխութիւնն եւ երդուեալ հասարակութիւն:

“Վեհափառ կայսեր՝ 1835. սեպտ. 16ին տուած եւ մեղի հաղորդած հրամանագրէն կը հասկընանք՝ թէ մեծարգոյ քաղաքաբաշխութեան եւ երդուեալ հասարակութեան՝ իւր քաղաքացեացն ողորմելի վիճակը դիւրինցընելու համար, իւր Նորին Վեհափառութեանը գրած աղերսագրին հետեւութեամբ՝ տէրութեան կարգերէն արդէն 1791ին որոշուած եւ Նորին Վեհափառութենէն ամրացուած օրինաց ձեռք մեղի շնորհուեցաւ որ կանգնելի զինուորանոցը վեց տարւան միջոցի մէջ կարենանք շինել: Ասոր մէջ խնդրուեցաւ միանգամայն, որ այս միջոցիս զինուորաց տեղ տալէն ազատ ըլլանք: Եւ որովհետեւ գիտցուած բան է, որ մեր քաղաքացիքն ի վիճակի չեն, իրենց զօրութեամբը զինուորանոց շինելու՝ աղաչեցինք որ գթածաբար շնորհուի մեզի, որ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառման իրաւունքն — որ ուղղակի քաղքին արկեղ կ'երթար, եւ հիմայ նոր տրուելի արտօնագրին վաստըկելով՝ քաղաքացեաց կը վերաբերին՝ քաղաքացիներուն բացայայտ խնդրանքը՝ — քաղքին

եկամոսներէն անշատուի, վարձու տրուի եւ անկէ գալի դրամի գումարը տարւէ տարի՝ յիշեալ զինուորանոցին կանգնմանը գործածուի: Այս աղաչանքին կրկին կէտերն ի նկատի չառնուեցան, այն պատճառաւ, որ մեր հասարակութեան՝ ուրիշ, նոր արտօնագրի մը նկատմամբ մատուցած աղերսագրին հակառակ է եղեր:

«Այս՝ մեզի համար շատ ծանր ու ցաւալի է: Սակայն երբ զմեզ անտարակուսելի կ'ընէ այն յոյսն՝ որ Նորին Ղեհափառութիւնն իւր հաւատարիմ ստորակարգեալներուն որդիական խոնարհութեամբ առաջարկած խնդրուածքն ամէն ատեն հայրաբար ու գթութեամբ լսեց եւ մեր աղերսանքներն ամէն ատեն գթածաբար կատարելու բարեհաճեցաւ. վստահութեամբ կը համարձակինք, մեր ներկայ թշուառ ու ողորմելի վիճակը յայտնելով՝ իբրեւ հաւատարիմ աւատականներ՝ մեր խոնարհ խնդրուածքն ամենագթած հօրն ոտուրներուն առջեւ դնել, համոզուելով՝ որ Նորին Ղեհափառութիւնն, ամէն հպատակներուն նկատմամբ ունեցած բնածին գթութիւնն ու սէրը՝ գործնականապէս մեր վրայ ալ պիտի տարածէ:

«Մեծարգոյ քաղաքաբաշխութիւն եւ երգուեալ հասարակութիւն, մեր փոքրիկ ազգը Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեանը մէջ, անմահ յիշատակաց արժանի Վարդուհայի իշխանութեանը ժամանակ հաստատուեցաւ: Այս ազգն իւր Ղեհափառ իշխանապետին եւ նոր հայրենեաց ունեցած հաւատարմութիւնն ապա-

ցուցուց՝ Դրանսիլուանիոյ մէջ առուտուր մտընելով եւ ասոր օրինաւոր զարգացմանն ու յառաջացմանն օգնելով: Իւր վրայ դրուած ամէն ծանրաբեռնութիւններն առանց տրտնջելու, ամէն ատեն պատրաստակամ եւ յօժարապէս կրեց: Ամենապատիւ Վարդաց ու Ղիճակաց վստահութիւնը վաստըկեցաւ: 1733ին. Աւգոստ. 11ին՝ իրեն, կայսերական արտօնագիր մը շնորհուեցաւ: Նորին Ղեհափառութեան՝ անմոռաց յիշատակաց արժանի փառաւոր հաւուն՝ հայ ազգին նկատմամբ ունեցած մեծ գթութիւնը, Մարիամ Թերեզիա մեծափառ կայսրուհին ալ, նմանօրինակ գթութեամբ լիացուց. ոչ միայն անով որ մեր ազգին երկու առանձնաշնորհութեան պատճէն շնորհեց, հապա նաեւ անով որ Պաշտպանութիւնը երկրակալութիւնն 1758ին՝ մերնախնիններուն պարգեւեց իբրեւ իրենց հաւատարմութեան ապացոյց: Այս կայսերական գթութիւնը ցուցուց մեզի նաեւ Յովսէփ Բ. կայսրն եւ իշխանը: Ազգայնոց՝ իբրեւ հաւատարիմ աւատականներուն ու ստորակարգեալներուն նկատմամբ ունեցած գերազանց սէրն ու հայրական գթութիւնը մասնաւորապէս տեսնուեցաւ, անմահ յիշատակաց արժանի կայսեր ու թագաւորին, Փրանկիսկոս Ա. ոյն ատեն. երբ տէրութեան Վարդերն (1791) զմեզ այդրէնածին ընդունելով՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ մէկալ ազատ թագաւորական քաղաքաց պէս՝ ըստ բնութեան կրելը փոխելով եւ մեր քաղքին մասնաւոր հանգամանքները նկա-

տելով՝ 1811ին գթածաբար կարգադրեց որ յատակագիծ մը շինուի նկատմամբ անոր, թէ ինչպէս կարելի է, որ երկու քաղաքները — Կեր-
լայ եւ Եղիսաբեթուպոլիս — հասարակաց ծան-
րաբեռնութիւններն առանց զինուորաց բնակու-
թիւն տալով՝ դրամով փոխարինեն: Այս ծրա-
գիրն ըստ վերին հրամանի՝ Նորին Ղեհափառու-
թեանը խրկուեցաւ: — —

«Այս՝ ու խոնարհաբար վերը յիշուածնե-
րէն յայտնապէս կը տեսնուի, թէ ամէն իշխա-
նապետ, մեր վրայ մասնաւոր գթութիւն մ'ունէր:
Եւ երբ հիմայ փառօք իշխող Փերդինանդոս Ա.
կայսրն ու թագաւորը գթութեամբ եւ իւր բնա-
ծին մարգասիրութեամբն իւր ժողովրդոցն եր-
ջանկութեան այնչափ հոգ կը տանի, կը խնդրենք
մեծարգոյ քաղաքաբաշխութենէն եւ ընտրեալ
հասարակութենէն, որ առաջիկայ խոնարհ խն-
դրուածքը՝ մեր մեծափառ կայսեր ներկայացը-
նելու եւ անոր ձեռքը հասցընելու բարեհաճի:

«Ղեհափառ արքունիքն իւր գթած պատաս-
խանին մէջ, զինուորանոց շինելու նկատմամբ խն-
դրած վեց տարւան երկարումն շնորհել եւ այս
միջոցին զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն
զմեզ անոր համար տնօրինել չի բարեհաճիր,
որովհետեւ ասիկա՝ մեր մատուցած աղերսագրին
հետ՝ որուն մէջ նոր արտօնութեան պատճէն
մը կը խնդրենք, չի միաբանիր: Եւ սակայն ասոր
մէջ, մեր տկար տեսութեանը համեմատ ընդդի-
մութիւն չենք տեսներ. որովհետեւ մենք տէրու-
թեան Կարգաց բաղձանքին համեմատ, հասա-

րակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու մէջ, ա-
մենուն հետ հաւասար ըլլալու փափաքելով՝
պարտաւորութիւններն ի բնականս կ'ուզենք հա-
տուցանել:

«Այսու ամենայնիւ մինչեւ որ վեց տարւան
միջոցին մէջ, մեր քաղքին մէջ կանգնուելի զի-
նուորանոցը չինենք, մենք՝ որ ներկայ պարագա-
ներուն համեմատ շատ ողորմելի յարաբերու-
թիւններու մէջ ենք՝ պէտք է որ տօնաւաճառէ
տօնաւաճառ վազենք, որպէս զի օրական ա-
պրուստնիս հոգանք ու վերջին աստիճանի բար-
ձրացած թագաւորական տուրքերը քովէ քով
բերենք: Ասանկով՝ գրեթէ ամբողջ տարին
ասդին անդին կը վազվզենք, մեր տներն երբեմն
բոլորովին պարապ կեցած են, հոն միայն պզտիկ
տղաքը կը գտնուին, առանց հոգացողի մը:

«Կը յուսանք որ նորին Ղեհափառութիւնն՝
ի նկատի կ'առնու այս մեր իրաւացնէ խղճալի վի-
ճակն, ու գթածաբար կը շնորհէ որ — մինչեւ
որ զինուորանոցը կանգնելու ի վիճակի ըլլանք՝ —
զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն տնօրի-
նուինք. այնչափ աւելի՝ որչափ որ ալ մենք զմեզ
նեղը խօթենք, մեր վրայ իյնալու փոխանորդու-
թիւնն (cambiatuրa), անմիջապէս կանգնելու կը
փափաքինք: Ուր ընդ հակառակն, մեր քաղաքը
թող տալու եւ շրջակայ գեղերը քաշուելու
պիտի պարտաւորուինք:

«Եւ որովհետեւ գիտենք թէ մենք ամե-
նեւին կարողութիւն չունինք, որ մեր զօրու-
թեամբը զինուորանոց կարենանք շինել, առաջի-

կայ գրութեամբ կը հրաժարինք՝ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառման իրաւունքէն, եւ ինքզինքնիս կը պարտաւորենք, որ այս մեղի տրուած իրաւունքը մեզմէ անուանուած հոգաբարձութեան մը ձեռք վարձու տրուի, եւ անկէ տարւէ տարի քաղուելու ստակին գումարը՝ շինուելի զինուորանոցի մը կանգնմանը գործածուի:

«Ուստի կը խնդրենք մեծարգոյ քաղաքաբաշխութենէն եւ ընտրեալ հասարակութենէն, որ նկատելով՝ ներկայ ժամանակին ողորմելութիւնը, դրամի քիչութիւնը, արքունական տրոց մեծութիւնն, առուտուրին անկումն եւ մեր վիճակին խեղճութիւնը՝ վերն ըստուած պատճառներու համար ինքն ալ, առժամանակեայ կերպով հրաժարի իւր կողմանէ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքէն. եւ բարեհաճի մեր վեհափառ իշխանապետէն խնդրել եւ ընդունիլ մէկ կողմանէ՝ որ — փոխանորդութիւնն անմիջապէս կանգնելով եւ մեր մէջն ընդունուելի զինուորաց բնակութեանը համար, զինուորանոց մը կանգնելու փափաքելով՝ Նորին Վեհափառութիւնն, իւր անմոռաց յիշատակաց արժանի նախնիներուն համեմատ, — մեզի՝ իւր հաւատարիմ հպատակներուն իւր գթութիւնը հայրաբար ու գործնականապէս ցուցնէ. եւ վեց տարւան միջոցի մէջ զմեզ զինուոր պահելէն զթաճաբար ազատ ընէ — եւ մէկալ կողմանէ յաջողընել՝ որ ըմպելեաց իրաւունքը՝ հասարակաց եկամուտէն անջատուելով եւ վարձու տրուելով՝ անկէ քաղուած դրամը, զինուորանոց կանգնելու գործածուի:

Այսպէս եւ այս ճամբով միայն կրնանք մեր ներկայ ողորմելի վիճակին մեծ դժուարութիւններուն տակէն ելլել:

«Այս խոնարհ — եւ նոր արտօնագրին հետ ամենեւին ընդդիմութիւն չունեցող — աղաչանքը կրկնելով՝ ենք խորին մեծարանօք, քաղաքային խորհրդիդ,

խոնարհ ծառաներ,

Իշխան Եւթիմիոս + Կառ + Կոն + Կոն

առ հասարակ»:

Հարիւր հինգ հոգիէ ստորագրուած թուղթը՝ Վերին Առաւելարութեան խրկուեցաւ: Բայց որովհետեւ թէ շրջակայ ազգայնութիւններն ու թէ՛ Վերին Իշխանութիւնը Հայոց, այս, ըստ ինքեան տարօրինակ խնդրուածքին հակառակ էր, երկայն թղթակցութիւններուն եւ աղաչանքներուն հետեւութիւնն այն եղաւ, որ այս վերջին աղաչանքներն ալ ի նկատի չառնուեցան:

Վերոյգրեալ երկու առաջարկութիւններուն ընդունելութեանը նկատմամբ, քաղաքային վարչութիւնն, առանց ժամանակ կորսնցընելու, իւր կողմանէ Նորին Վեհափառութեան գրեց: Աղաչանաց թղթին մէջ՝ զինուորաց բնակութիւն տալու եւ նախամիջ կրելու ծառայութենէն զատ կը շօշափուի նաեւ նոր արտօնագիրը:

Կայսեր գրուած աղերսագրին թարգմանութիւնն է յաջորդը:

«Մեծափառ Կայսր:

«Երբ 1791ին՝ Աւագաթողովոյն մեծապատիւ Ղիճակներն ու Կարգերը ճանչցան մեր հասարակութեան, առ մեծափառ իշխանապետ եւ առ պետութիւնն ունեցած հաւատարմութիւնը՝ զմեզ ԿԱ. յօդուածին ձեռք, հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունեցան. եւ որոշեցին որ Հունգարիոյ մէջ ծաղկող ազատ արքունական քաղաքաց իրաւունքովն եւ ազատութիւններովն ապրինք, հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրենք, ընդունուած սահմանադրութեան Գ. Մասին, ԿԱ. յօդուածին միջին քաղաքներու կացութեան վրայօք եղած կէտերուն ինք զինքնիս յարմարցընենք. եւ այս օրէնքին հետ համաձայնող առանձնաշնորհութեան պատճէն մը խնդրենք: Այս՝ իբրեւ օրէնք ընդունուած յօդուածն՝ Նորին Ղեհափառութիւնն ալ ամրացընելու բարեհաճեցաւ:

«Այս օրինաւոր առանձնաշնորհութեան գործածութիւնը՝ մեր հասարակութեանը պիտի տրուի եղեր, եթէ որ այն պարագան չըլլար, որուն համեմատ մեր քաղաքաբաշխութիւնն աղաչեց, որ զինուորաց բնակութիւն տալէն եւ նախամոլքի ծառայութիւն ընելէն ազատ ըլլայ: Ուստի ասոր հետեւութեամբ, այն խնդրուածքին — եռեակ օրինաց Գ. Գրքին ԺԱ. յօդուածին հակառակ ըլլալուն — տեղի չտրուեցաւ:

«Այս որոշումը փոփոխելու համար՝ — մեր մատուցած աղաչանքին վրայ Նորին Ղեհափա-

ռութիւնդ՝ 1792 մայիս 26ին բարեհաճեցաւ կարգադրել, որ ծրագիր մը շինուի, թէ արդեօք ինչ կերպով կրնայինք հաւասար ծանրաբեռնութիւնները կրել, առանց զինուորաց բնակութիւն տալու. եւ առանց նախամոլք կրելու: Ծրագիրը յօրինուելով՝ 1811ին տէրութեան Աւագաթողովին առջեւ դրուեցաւ: Սակայն Ղիճակներն ու Կարգերն որոշեցին թէ, ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ ինչպէս որ անոնց ամէն իրաւունքներն եւ արտօնութիւնները կը վայելենք, այնպէս ալ անոնց — օրինաց պահանջած — պարտաւոր ծանրաբեռնութիւններն ալ պէտք է որ կրենք: Անոնցմէ ազատ չենք կրնար ըլլալ, թէպէտ որչափ ալ ատակ կ'ուզենք տանք: Բայց ուրիշ կողմանէ ըսուեցաւ, թէ ազատ ենք, ծանրաբեռնութիւնը կրելու կերպը մեր մէջը շտկելու, յարմարցընելու. — եւ եթէ՝ ասոր նկատմամբ անուանուելի ատենակալութեան առջեւ ընենք յայտարարութիւն մը, թէ ինչ կերպով կ'ուզենք այն բեռերը կրել. մեզի հասկըցընելով՝ որ ծանրաբեռնութեան փրկանաւորութիւնը՝ դրամոց գումարով չի կրնար ըլլուիլ: Որովհետեւ ապագայ ժամանակին ծանրաբեռնութիւններուն որչափ ըլլալը գիտնալն՝ անհնարին է: Ուստի եւ փոխարինելի ստակին գումարը չի կրնար որոշուիլ:

«Յիշեալ տարին, ատենակալութիւնն զմեզ լսելով՝ մեր գիտողութիւնները Կարգերուն առջեւ դրաւ: Ասոնք որոշեցին, որ եթէ ներսը՝

քաղաքին մէջ այնչափ զինուոր բնակեցընենք, որչափ որ քաղաքն ըստ պատշաճի կրնայ ընդունիլ — անոնց համար զինուորանոց մը շինենք եւ զանիկա պահպանենք — մէկալ կողմանէ՝ նախամուրթի նկատմամբ՝ փոխանորդութիւն կանգնենք եւ այս վախճանաւ 16 ձի պատրաստ պահենք — ընդդիմութիւն չունին:

«Եւ ծառայատիւ կարգերուն այս որոշումը վերին կառավարութեան ձեռքը վեհափառութեանդ խրկուեցաւ, որ քիչ փոփոխութեամբ զանիկա (1813ին) ընդունելու բարեհաճեցաւ:

«Ասոր վրայ 1822ին, մարտ 22ին տուած պատճենին միջոցաւ վեհափառութիւնդ հրամայեց, Նախ՝ որ մեր հասարակութիւնը՝ զինուորաց բնակութիւն տալու փրկանաւորութեան տիտղոսով՝ զինուորաց պահպանութեան համար, հարկին համեմատ, դեռ երեք մաս ալ վերադրութիւն վճարէ. եւ այս կերպով որոշուած գումարը՝ չէ թէ հասարակաց արկղը, հապա հարկ տուող բնակիչները հատուցանեն: Երկրորդ՝ հասարակութիւնն երկու փոխանորդութեան կառք պահէ. որուն թիւն՝ եթէ հարկը պահանջէ, պիտի աւելցընէ: Երրորդ՝ յառաջ քան այս արքունական հրամանին գործադրութիւնը՝ ինք զինքնիս յայտնենք, թէ արդեօք արտօնութեան թղթին մէջ՝ ընդունուելի ծանրաբեռնութիւններուն հոգը վրանիս կ'առնուի: Թէ՛ ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգը մտնելու պատրաստուելի թղթէն կը հրաժարինք:

«Այս կէտին տակ ի կախ մնացած խընդիրն աւելի եւս քննութեան ենթարկելով՝ ժամանակէն ու պարագաներէն համոզուեցանք, թէ վեհափառութեանդ եւ վիճակներուն նպատակին աւելի համաձայն է, որ մասնակցութեան չափին համեմատ՝ այն հասարակաց բեռերը կրենք, զորոնք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները կը կրեն: Ուստի իրաւացի կը գտնենք, որ ապագային մէջ պատահելի եւ չգիտցուելի ծանրաբեռնութիւններուն որչափութիւնն որոշելն անկարելի է: Անգործադրելի կը տեսնենք՝ որ համեմատաբար այնչափ տուրք վճարենք, որչափ որ զինուոր պահելու տուրքն՝ ուրիշ տեղերուն համեմատութեամբ կը բերէ. եւ ասոր վրայ դեռ երրորդ մասն մըն ալ աւելցուի, եւ թէ այս ծանրաբեռնութիւնը՝ չէ՛ թէ հասարակութեան արկղը՝ հապա տուրք վճարող քաղաքացիները հատուցանեն:

«Արդ՝ երբ վեհափառութիւնդ բարեհաճեցաւ զմեզ ուրիշ հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքներուն կարգը դասելու — եւ երբ մենք զմեզ այս օրէնքին տակը կը ձգենք, թէ զինուորաց բնակութիւն տալու, թէ՛ նախամուրթ կրելու եւ թէ՛ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց ամէն ծանրաբեռնութիւնները համեմատաբար հաւասարապէս կրելու մէջ՝ կը խնդրենք խոնարհութեամբ որ բարեհաճիք, Մարիամ Թերեզիայի եւ Յովսէփ կայսեր տուած առանձնաշնորհութիւններն — այս կէտէն զատ — նոր արտօնութեան թղթով մ'ամրացընելու:

Որպէս զի ասիկա դեռ առաջիկայ Աւագածողութիւն մէջ կարենայ հրատարակուիլ. եւ մենք՝ մեր պատգամաւորները կարենանք հոն խրկել:

«Ենք՝ հպատակական մեծարանօք Վեհափառութեանդ ամենահաւատարիմ՝ որդիքն ու ծառաները

Լ՝ԴԵՄԱՔԵԼԻՆ-ԿՐԼՈՅ ԿԱԿԱԿԱՅԻՒՆ
առ հասարակ»:

Բայց քաղաքաբաշխութիւնն այսչափով չշատացաւ: Փերդինանդոս Տէսդէ արքիդքսին ալ — որ մեծ հեղինակութիւն ունէր այն միջոցին կայսեր առջեւ — աղերսագիր մը գրեց: Ասոր մէջ ալ գրեթէ միեւնոյն բաները կրկնելով այսինքն, քաղաքացւոց խեղճութիւնն, առեւտրին վերջին աստիճանի անկումն, եւ ասոր հետեւութեամբ ժողովրդեան աղքատութիւնն՝ արքիդքսին առջեւը դնելով՝ կը խնդրէ

1. Որ միջնորդ ըլլայ Նորին Վեհափառութեանն առջեւ, որ վեց տարւան մէջ — որ ժամանակ որ զինուորանոցը կը շինուի — քաղաքացիք իրենց տները զինուոր պահելէն ազատ ըլլան: 2. Որ զօրանոցը կանգնուի, չէթէ քաղաքացւոց ստակովը՝ հապա քաղաքային արկղէն. որ այսպէս ալ այնպէս ալ հասարակաց, այսինքն, քաղաքացւոցն է: Եւ ասոր հասնելու ամենէն դիւրին ճամբան է: 3. Որ ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքը վարձու տրուի եւ անկէ եկած ստակը քովէքով բերուելով՝ կանգնուի զինուորանոցը:

Ահա աղաչանաց թղթին թարգմանութիւնը:

«Վսեմապատիւ արքիդքս,
Ամենագլծած Տէր.

«Քաջալերուած այն վստահութենէն, որ գերապատուութիւնդ՝ ամենուն, բայց մանաւանդ մեր բոլոր հասարակութեան փափաքած խոնարհ աղաչանքին կատարումը յաջողցնելու մէջ՝ բնածին մեծանձնութեամբ՝ օգնական բազուկները մատուցանելու պիտի չյապաղի, դրդեց մեր քաղաքաժողովն եւ երդուեալ հասարակութիւնն, որ ներկայ՝ աղգային վերաբերեալ խնդրոյն մէջ — ուսկից մեր քաղքին հասարակութեանն օգուտն, ապագայ երջանկութիւնն ու քաղաքացիներուն ապագային մէջ ըլլալի խաղաղութիւնը կը կախուի — դիմենք Վեհապատուութեանդ հայրական գթութեանն ամենախոնարհ մեծարանօք. եւ գլծած պաշտպանութիւնդ խնդրենք:

«Մեր աղաչանաց խնդիրը՝ յաջորդներուն մէջ՝ խոնարհութեամբ գերապատուութեանդ առջեւը դնելու կը համարձակինք:

«Տէրութեան Կարգերն՝ Եղիսաբեթու պոլսոյ հասարակութիւնն այդրէնածին ըրին 1791ին Աւագածողոյն մէջ, այնպիսի կերպով մը՝ որ, հասարակաց բեռերն, ուրիշ աղատ արքունական քաղաքներու նման, հաւասարապէս ի բնականս կրեն: — Մեր հասարակութիւնը խնդրեց որ թոյլ տրուի իրեն, այս ծանրաբեռնութիւնները դրամով փոխարինելու: — Բայց ետքէն, 1834ին՝ առաջիկայ խնդիրն աւելի եւս քննութեան ենթարկելով, այս աղաչանքէն

հրաժարեցաւ. եւ 1791ին հրատարակուած եւ ամրացուած ԿԱ. օրինաց յօդուածին համեմատ, նոր արտօնագիր մ'ընդունելու համար Նորին Վեհափառութեանը դիմեց: — Ասոր վրայ առանց ուշանալու՝ ուրիշ աղաչանք մըն ալ մատոյց մեր քաղաքային հասարակութիւնն, իւր Վիեննայ գտնուող գործակատարին ձեռօք, որուն մէջ կը խնդրէ Նորին Վեհափառութենէն, որ որովհետեւ քաղաքացիք աղքատ են եւ անկարող. եւ իրենց կեանքը հոգալու համար տօնավաճառէ տօնավաճառ պէտք է որ վազեն — ուստի՝ զինուորանոց կանգնելու համար տրուի՝ իրեն վեց տարւան ժամանակ. եւ այս միջոցին զինուոր պահելէն աղատ ըլլայ: Ասկից զատ խնդրեց՝ որ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքին եկամուտը՝ հասարակաց արկղէն բաժնուելով՝ վարձու տրուի եւ անկէ ժողովուած դրամը, քաղաքացեաց՝ ասոր նկատմամբ մատուցած աղաչանացը համեմատ՝ զինուորանոց շինելու դարձուի:

«Ամենապատիւ արքունիքն 1835 սեպտ. 16ին տուած պատասխանովն՝ այս խնդրին մէկ մասին — ոգեւոր ըմպելեաց իրաւունքին — նկատմամբ որոշում չըրաւ. այն պատճառաւ, որ այս մեր քաղքին համար ըլլալի նոր արտօնութեան թղթին նկատմամբ մատուցած աղաչանքին կը հակառակի: Բայց խնդրոյն մէջ — իւր հիմակուան դիրքը նկատելով — մեր տկար տեսութեանը համեմատ, ամենեւին ընդգիծութիւն չենք տեսներ. վրասն զի տէրութեան Վարդերն իսկ, ճանչնալով թէ քաղաքացիներն իրենց տնե-

րուն մէջ զինուոր պահել չեն կրնար, խնդրի տակ եղած զինուորանոցին շինութեանը համար, վեց տարւան ժամանակի միջոցը շնորհելու խոստացան:

«Այս նիւթը՝ մասնաւորապէս քաղաքացիներուն վերաբերելով՝ վերն յիշուած պատասխանն իրենց առջեւը դրուած ատեն՝ մեր ժողովուրդը՝ նորագոյն խնդրուածք մը մատոյց երդուեալ հասարակութեան, որուն մէջ քաղքին աննպաստ պարագաներն եւ առուտութիւն նուազելուն հետեւութեամբն եղած աղքատ վիճակը յառաջ բերելով — երբ խնդրեց որ զինուորանոցի շինութեան նկատմամբ, Նորին Վեհափառութեանը՝ վեց տարւան մէջ ըլլալի յաջողմանը համար աղաչանք մը մատուցանենք — խնդրեց միանգամայն մեր քաղաքային վարչութենէն, որ իւր կողմանէ առժամանակեայ կերպով ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն եւ եկամուտէն հրաժարի. որպէս զի նոր արտօնագիր ընդունելով, ոչ հասարակութիւնն եւ ոչ քաղաքացիները գինեկաւառում ունենան: Հապա ոգեւոր ըմպելի ծախելն որոշեալ ժամանակի համար վարձու տրուելով՝ անկէ ժողովուած դրամը՝ զինուորանոց շինելու գործածուի: Այս աղաչանաց հետեւութեամբ՝ մեր երդուեալ հասարակութիւնն որոշեց, որ եթէ վերին Նշխանութիւնը զիջանի, ինքն ալ իւր կողմանէ, մինչեւ որ յիշեալ զինուորանոցը կանգնուի, ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն կը հրաժարի: — Այս յայտարարութիւնն առաջիկայ տարւոյն սեպ-

տեմբ. Գին մատոյց մեր խորհրդին. զոր քաղաքային խորհուրդն հաճութեամբ ընդունելով՝ վերին Կառավարութեան խրկեց, որպէս զի զանկա Կորին ձեհափառութեանը հասցընէ: — Արդ՝ մեր բոլոր յոյսն ու վստահութիւնը Գերապատուութեանդ հայրական գթութեանը վրայ դնելով՝ խորին մեծարանօք կը խնդրենք, որ

“Կկատելով մեր քաղքին խեղճ վիճակը, բարեհաճիք Ձեր հզօր միջնորդութիւնն ի գործ դնելով՝ ներկայ ծանրակշիռ խնդրոյն մէջ մեզի պաշտպան ըլլալու մեր մեծափառ տիրոջ առջեւն. եւ յաջողցընել, որ նոր արտօնագիր վաստըկելով՝ մեզի խնայի զինուորները պահելու համար շինելի զինուորանոցին համար խնդրած վեց տարւան յապաղումը՝ կայսերական մասնաւոր գթութեամբ մեզի շնորհուի: Եւ այն միջոցին մեր բնակիչներն — որոնց մեծ մասը վաճառական է, եւ ըստ մեծի մասին, գրեթէ բոլոր տարին իրենց կնիկներովը՝ վարկով առած քիչ ապրանքներովը քաղքէ քաղաք ու գեղէ գեղ պտըտելով՝ իրենց օրական ապրուստը հոգալու եւ արբունական ծանր տուրքերը քովէ քով բերելու համար պտըտելու եւ ցիրուցան ըլլալու ստիպուած են, եւ որոնց բնակութիւնն ասոր հետեւութեամբ պարապ մնալու սովոր են — զինուոր պահելէն ազատ ըլլան:

“Եւ որովհետեւ քաղաքացիք՝ իրենց աղքատութեանը համար ի վիճակի չեն, իրենց զօրութեամբը՝ յիշեալ զինուորանոցը շինելու, — շնորհուի, որ գինեփաճառման իրաւունքն, որ

հասարակաց է եւ ուղղակի քաղաքացեաց կը վերաբերի — վարձու տրուելով, անկից եկած տարեկան եկամուտը՝ զինուորանոցը կանգնելու գործածուի (առժամանակեայ կերպով՝ հասարակաց եկամուտէն անջատելով): Եւ ասիկա, այնչափ աւելի, որչափ որ նոր արտօնագրին ընդունելութեամբը, մեր հասարակութիւնն ալ մէկ՝ առ առաւելն երկու հապարակաց պանդոկ կրնայ պահել, եւ ասոր պատճառաւ կալուածային արկղը՝ ոչինչ վնաս կը կրէ կամ կրնայ կրել. երբ արդէն իբրեւ գինետուն գործածած տներն, ասկից ետքն ալ վարձու տրուելով՝ տան վարձքը՝ քաղաքային հասարակաց արկղը պիտի մտնէ:

“Մեր խոնարհ աղաչանքը՝ Գերապատուութեանդ հայրական խնամոցը յանձնելով՝ ենք Գերապատու արբունական արքիդքսիդ, Լեւոն Բէկաւան 1836, “Եպո. 16:

Խոնարհ ծառաներ, Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութիւնը.

Մարտինոս Լեւիւկեան յ. յ.

զլիսաւոր դատաւոր:

Գրեգոր Գորգեան յ. յ.

առաջին ատենաբան.

Սթեփանոս Լեւիւկեան յ. յ.

քարտուղարի փոխանորդ.

Թէպէտ աղաչանաց թղթերն, իրենց ընթացքն ըրին, կատարեցին. բայց եւ այնպէս արքունիքն — անշուշտ, իրեն տրուած ձախող տեղեկութեանց հետեւութեամբը — վերին կառավարութեան ձեռքը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան հրաման խրկեց որ սահմանուած ժամանակամիջոցին մէջ զինուորանոցը կանգնէ: Ու մինչեւ որ ասիկա կատարուի, առանձնականք՝ հոն զետեղուելի զինուորներն իրենց տներն ընդունին: Ասկից զատ՝ նախամուկի ծառայութիւն ընեն ու նոր արտօնագրութիւն ընդունելու ջանան: —

Ինչպէս յայտնապէս կը տեսնուի. վերին կառավարութիւնը շատ վշտացած էր Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան բռնած ճամբուն, անխոհեմ քաղաքականութեան, ստիպողական վարմունքին եւ մանաւանդ անոր վրայ, որ շատ հեղ առանց իւր գիտնալուն՝ առանց միջնորդութեանն՝ արքունեաց հետ ուղղակի կը թղթակցէր:

Եւ ոչ առանց պատճառի:

Եղիսաբեթուպոլսեցիք միշտ օրինաւոր ու շիտակ ճամբուն վրայէն չէին քալեր: Արեւելեան ազգաց յատուկ խորամանկութիւնը դեռ բոլորովին թողուցած ու եւրոպական անկեղծութիւնն եւ ուղղամտութիւնը դեռ կատարելապէս սորված ու յատկացուցած չէին:

Կառավարութիւնը հիմայ յարմար տեսաւ, իւր դառնութեան թոյնը վրանին թափելու եւ իրենցմէ վրէժ առնելու: Ուստի, թէպէտ մեղմով՝ բայց առանց ծածկելու՝ զգացուց իրենց

բռնած ծուռ ճամբան ու բանեցուցած քաղաքականութիւնը: Եւ երկու հրամանագրով (հոկտ. 17. — նոյ. 28) յանդիմանեց իրենց անխոհեմ եւ ապօրինաւոր վարմունքն եւ անհանգիստ ու ստիպիչ ոգին:

Առաջնովը կը ծանուցանէ, թէ ընդունեցաւ աղաչանքը՝ զոր քաղաքաբաշխութիւնն՝ երդուելոց ու հասարակութեան կողմանէ իրեն խրկեց — Նորին Վեհափառութեան մատուցանելի նոր արտօնագրին նկատմամբ ըրած դիտողութիւններովը: Հասարակութիւնը՝ գրեց միեւնոյն օրն ուրիշ խնդրուածք մըն ալ, որուն մէջ կ'աղաչէ 1. Թէ՛ զինուորանոց շինելու միտք ունենալով՝ մինչեւ որ ասիկա կանգնուի՝ զինուոր պահելէն տնօրինուի. 2. Թէ՛ ոգեւոր բնակիչ ծախելու իրաւունքն, որ մինչեւ հիմայ քաղաքային արկղը կը մտնէր՝ քաղաքացւոց շնորհուի. եւ այլն. եւ այլն:

Բայց, որովհետեւ — կ'աւելցընէ հրամանագիրը — ասոնց նկատմամբ, արդէն Նորին Վեհափառութեան աղաչանք մատուցուեցաւ. եւ ձեզի պատասխան տրուեցաւ, թէ ասոր հրաման չի կրնար տրուիլ — անոր համար քաղաքացւոց՝ նոր արտօնագրին վրայ ըրած դիտողութիւնները՝ կայսեր առջեւ պիտի չգրուին, մինչեւ որ քաղաքաբաշխութիւնը՝ հասարակութեան չհարցընէ եւ անկէ չիմանայ, թէ յօժար է եւ կ'ուզէ՞, որ նոր արտօնութեան թուղթն իրեն շնորհուի. այն ժամանակն ալ, երբ իւր խնդրուածները պիտի չկատարուին: Վասն զի, այսպէս ալ, այնպէս ալ, հարկ է որ հասարա-

կուծիւնը՝ աղատ թագաւորական քաղաքացիական-
րաբեռնութիւնները կրէ: Այս՝ արդէն 1791ին
օրէնքներն որոշակի կը հրամայեն: — Ասկից
ետքը՝ խայթելով մը կ'աւելցնէ. «Շարունա-
կեալ յապաղումը, եւ յիշեալ ծանրաբեռնու-
թիւնները չկրելու այլեւայլ պատճառանքները՝
մէկալ թագաւորական քաղաքներուն յայտնի
մնաս կը պատճառեն: — Ուստի կը հրամայուի
քաղաքաբաշխութեանդ, որ մինչեւ դեկտեմբերի
վերջն՝ ինք զինք յայտնէ. վասն զի այլազգ՝
բռնութեամբ պիտի ստիպուի ամէն ծանրաբեռ-
նութիւն կրելու:»

Իսկ Տէսդէ արքիդքսին գրած աղաչանաց
թուղթն ետ կը դարձնէ. ու կը հրամայէ թէ
նախընթաց (հոկտ. 17) հրամանագրին մէջ
գրածն՝ անպատճառ ի գործ դրուի:

Հոս կը դնեմ բոլորովին պաշտօնական
գրութեան չոր ոճովն — ու շատ կնճռեալ կեր-
պով գրուած երկու հրամանագիրներուն հայերէն
թարգմանութիւնը:

«Սուրբ, կայսերական թագաւորական եւ
առաքելական Վեհափառութեան, Դրանսիլուա-
նիոյ մեծ Իշխանին, Սիգուլաց կոմսին, մեր ամե-
նագթած Տիրոջն անուամբը:

«Մեզի սիրելի եղող եւ շրջահայեացնե-
րուն ողջոյն. եւ Նորին կայսերական թագաւո-
րական Վեհափառութեան շնորհաց աճումը:

«Ձեր՝ այս տարի, սեպտ. 23ին, մեր ար-
ջեւ գրած աղաչանքին հետ — տեղեղդ եր-
դուելոց կողմանէ — այն հասարակութեան —

աղատ թագաւորական քաղքի իրաւունքի
վրայօք տրուելի արտօնութեան թղթին յատա-
կագծին վրայ, վերին Իշխանութենէն. հաստա-
տուելու համար ըրած դիտողութիւնները մեզի
խրկելուատեն, յիշեալ հասարակութիւնը միեւ-
նոյն օրը գլած ուրիշ մէկ աղաչանքին մէջ, Նորին
Վեհափառութեանը խրկուելի աղերսագիր մը կը
գրէ: Ասոր մէջ կը խնդրուի, թէ այն քաղքին
տրուելի զինուորաց համար, զինուորանոց շի-
նելու միտք ունենալով — այս բանիս համար
իրեն վեց տարւան յապաղում տրուի, այնպիսի
կերպով՝ որ այն միջոցին զինուոր պահելէն
աղատ ըլլայ: Ասկից զատ կը խնդրուի, որ ոգեւոր
ըմպելի ծախելն — որ մինչեւ հիմայ քաղքին
հասարակաց եկամուտին կը վերաբերէր — շնոր-
հուի ամէն քաղաքացուց:

«Բայց որովհետեւ ասոնց նկատմամբ ար-
դէն անգամ մը վերին Իշխանութեան աղաչանք
մատուցուեցաւ. եւ Նորին Վեհափառութեանը՝
սեպտ. 16ին ըրած բարձրագոյն որոշումն —
որուն համեմատ, այն աղաչանքին տեղի չի
տրուիր — մենք՝ ասկէ, անցած տարի հոկտ. 25ին,
ձեզի խրկեցինք. — ուստի յառաջ քան եր-
դուեալ հասարակութեան՝ յիշեալ դիտողու-
թիւնները Նորին Վեհափառութեանն առջեւը
դնելը՝ դարձեալ կը գրենք ու կը հրամայենք
ձեզի, որ նորէն մանրամասնաբար հարցընէք այն
հասարակութիւնն ու տեղեկանաք. եւ իրմէն
որոշ յայտարարութիւն առնուք, որ արդեօք
յիշեալ աղաչանքին մէջ խնդրած շնորհմունքը

չընդունուած ատեն, կ'ուզէ՞ որ արտօնութեան թուղթն իրեն շնորհուի կամ չէ. եւ այս յայտարարութիւնը մինչեւ դեկտ.ի վերջին օրը՝ անպատճառ, հոս, մեզի խրկէք. — որովհետեւ յիշեալ հասարակութեան աւգոստ. 2ին գրած աղաչանքն — զոր հիմայ ետ կը դարձնենք — որուն մէջ այս նիւթիս նկատմամբ ընելի դիտողութիւններուն վրայ մտածելու համար ժամանակ կը խնդրէ՝ աւգոստ. 22ին Նորին Վեհափառութեանը խրկելով՝ արքունի դիւանատնէն՝ սեպտ. 22ին, թագաւորական պատճենի ձեռօք, այն հրամանն եկաւ, որ մէկ կողմանէ Եղիսաբեթութեանը եւ Կերլայ քաղաքներուն հասարակութիւններուն՝ ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգը դասուելուն վրայօք յօրինուած 1791ին, ԿԱ. երրորդ. օրինաց յօդուածն որոշակի կը սահմանէ որ յիշեալ երկու հասարակութիւններն ամէն հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ մէկալ քաղաքներուն հետ հաւասարապէս կրելու պարտական են: — Մէկալ կողմանէ՝ շարունակ յապաղումն եւ աղաչաւոր հասարակութիւններուն յիշեալ ծանրաբեռնութիւնները չկրելու նկատմամբ յարուցած պատճառանքները, Գրանսիլուանիոյ մեծ Իշխանութեան ուրիշ քաղաքներուն եւ ատենակալութիւններուն յայտնի փնտսուն հետ կապուած ըլլալով, խնդրուած ժամանակի յապաղումը, մինչեւ վերն ըսուած օրն, այսինքն մինչեւ դեկտեմբերի վերջը, այնպիսի կերպով շնորհուեցաւ, որ եթէ երգուեալ հասարակութիւնը՝ մինչեւ

այն ատեն, 1791ին օրինաց ԿԱ. յօդուածին համեմատ, պէտք եղած արտօնութեան թղթին ընդունելութեանը նկատմամբ յայտարարութիւն չ'ըներ՝ մէկալ քաղաքներուն մէջ եղած կարգադրութեան համեմատ՝ այն ատեն բռնութեամբ պիտի հարկադրուի այն ամէն ծանրաբեռնութիւնները կրելու, զորոնք մէկալ քաղաքները կը կրեն: — Ուրիշ կողմանէ, եմ. եւայլն:

«Մեծին Գրանսիլուանիոյ Իշխանութեան վերին Կառավարութեան կողմանէ:

Ի Գլուժ Եամի Տեառն 1836 հոկտեմբեր 17.

Հ. Գարնիշ Ե. Ե.

Կառավար. Լապար Ե. Ե.

Գարնիշ Գապուշ Ե. Ե.

քարտուղար:

Իսկ երկրորդ հրամանագիրն է հետեւեալը.

«Սուրբ, կայսերական թագաւորական եւ առաքելական Վեհափառութեան, Գրանսիլուանիոյ մեծ Իշխանին, Սիգուլաց կոմսին, մեր ամենագլխաւոր Տիրոջն անուամբը:

«Մեզի սիրելի եւ շրջահայեցողներուն ողջոյն. եւ կայսերական թագաւորական Վեհափառութեան շնորհքը բազմանայ:

«Հրամանոցդ եւ քաղաքային ընտրելոց՝ այն քաղքին հասարակութենէն շինելու բաղձացած ղինուորանոցին կանգնմանը նկատմամբ — նորին դերափառութեանը՝ Փերդինանդոս Տէսդէ արքիդքսին — ըրած այն խնդրուածքն՝ որ վեց տարւան ժամանակի յապաղում տրուի

յիշեալ զինուորանոցին շինութեանը համար — այնպիսի կերպով մը՝ որ այն միջոցին քաղաքը՝ զինուոր պահելէն ազատ ըլլայ — նորին գերափառութենէն մեզի խրկուեցաւ — ձեզի դարձնելու համար — այն հրամանաւ, որ մեր՝ հոկտեմբեր 17ին տուած պատուէրը կատարելով, այն քաղքին համար տրուելի նոր արտօնութեան թղթին վրայ ունեցած գիտողութիւննիդ ընելու — եւ մինչեւ դեկտեմբերի վերջին օրն — (իբրեւ մատուցուելու վերջնական ժամանակակէտ) մեզի խրկելու, պաշտօնական պարտականութիւն համարիք:

«Ուրիշ կողմանէ եմ. եւ այլն».

Գլուժ. յամի Տեառն 1836 Նոյեմբ. 28:

Հ. Գ. Գրիգորի Ե. Ե.

Աղա-Դիմ Լ. Կար Ե. Ե.

Սիւսիւ Ե. Ե. Ե.

«բարտադար».

Իրերն այսպէս ըլլալով ալ, որչափ կրնանք հետեւցնել, քաղաքացւոց՝ Տեսդէ արքիդքսին գրած աղաչանաց թուղթը բոլորովին ապարդիւն չմնաց: — Շնորհուեցաւ իրենց, որ զինուորանոցը շինուի, հասարակաց արկղէն ինչպէս իրենք կը բաղձային, եւ ոչ թէ քաղաքացեաց քսակէն:

Դ.

Եւրե Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային իշխանութիւնն, իւր ամէն զօրութիւնը ժողովելով՝ քաղաքացեաց հետ ձեռք ձեռքի տուած՝ կ'աշխատէր մէկ դիէն, որ մինչեւ որ վեց տարւան

մէջ շինուելի զինուորանոցը լմնցնէ, զինուոր պահելէն ազատ ըլլայ. — ու մէկալ դիէն, որ յիշեալ զինուորանոցը՝ չէ թէ բնակչաց ծախքովը՝ հապա հասարակաց գանձէն շինուի. — անդիէն կը ջանար — գոնէ արտաքուստ — որ պահանջուած նոր արտօնագիրն ընդունի:

Առաջին երկուքը կ'ընէր, իւր անձնական կամքը. երրորդն՝ ակամայ: — Առաջինները՝ վասն զի իւր նիւթական շահն այնպէս կը պահանջէր: Իսկ ետքինը՝ վասն զի վերին Վառապարութիւնը զինք առ այս կը ստիպէր:

Զինուոր պահելու եւ զինուորանոց կանգնելու նախընթաց թուերուն մէջ բաւական ընդարձակ խօսեցանք: Երրորդն — այսինքն արտօնագրին ստացումը — միայն անցողակի կերպով շօշափեցինք. ինչպէս որ արձանագրութիւններուն մէջ գտանք:

Անցնինք արդ երրորդին, որուն վրայօք շատ մոռհազ, պաշտօնական գրութիւն ու թղթակցութիւն ունինք ձեռուընիս: Թէպէտ ինչպէս պիտի տեսնենք այս ինդիւրը անձուկ կերպով կապուած ու հիւստուած է նախընթացներուն հետ: —

Վառապարութեան այն պահանջմունքն, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ինքնակալէն արտօնագիր մ'ընդունի նախընթացներուն տեղ, նոր բան չէ: Ինչպէս որ գիտենք, այս բանս 1791ին տէրութեան Աւագաժողովին սկզբնաւորութեամբն եղաւ: — Ազգայինք, այս դժպէտի բանէն պրծիլ կ'ուզէին. բայց հնար չկար: Վտանգին մէջ մտնելու իրենք սկսան: Եթէ զինուոր

պահելու փափուկ խնդիրը չգրգռէին, եթէ ասոր նկատմամբ շատ մը պարապ թղթակցութիւններ չընէին, գուցէ զերենք ստիպող էէր ըլլար:

Նոր առանձնաշնորհութեան արտօնագիր ընդունիլն ըստ ինքեան աղէկ բան էր: Բայց Հայոց թշնամի ազգայնութիւններն, այս բանս անոր համար կ'ուզէին, վասն զի տէրութեան Աւագաթողութիւն մէկ յօդուածին համեմատ — ամէն հին արտօնութիւն՝ նորով մը կը ջնջուի: Ուստի Հայք՝ միանգամ ընդ միշտ պիտի զրկուէին, այնչափ ատենէ ի վեր վայելած շատ մ'արտօնութիւններէ եւ առանձնաշնորհութիւններէ:

Նոր առանձնաշնորհութեան հրամանագիրը շինուեցաւ լմնցաւ 1837ին սկիզբները: — Արքունիքը՝ վաղեմի ընդհանուր սովորութեան հետեւելով՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան առջեւ դրաւ, որ անոր վրայ իւր դիտողութիւններն՝ եթէ ունի՝ ընէ, որչափ կարելի է շուտ. ու ետ խրկէ: Հասարակութիւնը՝ ազգաբարութիւնն ընդունելէն ետեւ խնդրեց, որ իրեն ժամանակ տրուի, որ անոնց վրայ կարենայ խորհիլ:

Ահա, ասոր նկատմամբ՝ հասարակութեան առ քաղաքաբաշխութիւն գրած թուղթը:

“Մեծարգոյ քաղաքային Խորհուրդ:

“Ղեկավարութեան ձեռք մեզի հաղորդուեցաւ, որ քաղքին տրուելի նոր առանձնաշնորհութեան նկատմամբ ընելի դիտողութիւնն իս որչափ կարելի է շուտով ընենք ու զանոնք ետ խրկենք:

— Ասոր վրայօք քաղաքային Խորհուրդդ զմեզ տեղեկացուց: Եւ թէպէտ շատ կը փափաքենք, որ այնչափ ատենէ ի վեր, բաղձացած նպատակին հասնինք. բայց այն հիմնական պատճառէն, թէ խօսքն ամենէն երեւելի խնդիրն վրայ է. եւ թէ, ոչ միայն մեր, հապա նաեւ մեր յաջորդներուն երջանկութիւնն այս արտօնութեան թղթէն կախուած է. — որուն կը յարակցին դեռ ուրիշ շատ մ'երկրորդական պարագաներ, որոնք՝ աւելի հիմնովին մտածութիւն կը պահանջեն — չենք կրնար ընել, որ վեր ի վերոյ Խորհուրդ ասանկ ծանրակշիռ խնդրի մը որոշումը շուտ մ'ընենք, լմնցընենք: Անոր համար կը խնդրենք որ բարեհաճի մեծարոյ քաղաքային Խորհուրդդ՝ մեծապատիւ թագաւորական վերին Իշխանութենէն խնդրել եւ ընդունիլ, որ դիտողութիւնն իս ընելու համար, մեր երդուեալ հասարակութեանը քիչ մ'ատեն տայ:

“Մեր խոնարհ աղաչանքը կրկնելով՝ ենք մեծարգոյ Խորհուրդիդ.

Եղիսաբեթուպոլս. 1836, յուլիս 22:

Խոնարհ ծառաներ

Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ

հասարակութիւնը:

Գրեթէ Գրեթէ Ե. Յ.

գլխաւոր ատենաբան:

Անդոն Աֆոն Ե. Յ.

երդուեալ:

Սրբեմն Անդրէ Ե. Յ.

քարտուղարի փոխանորդ:”

Բայց հասարակութիւնը պարապ չկեցաւ։ Առանց ժամանակ կորսնցընելու՝ քովէքով եկաւ, խորհուրդ ըրաւ եւ առջեւը դուռած՝ տրուելի արտօնութեանց նկատմամբ իւր խորհրդածուութիւններն ու դիտողութիւններն ըրաւ ու զանոնք քաղաքային խորհրդին ներկայացուց, որպէս զի կառավարութեան ձեռքը ինքնակալին հասցընէ։

Թէ ինչ էին եւ ինչ տեսակ՝ իւր դիտողութիւնները՝ յայտնապէս կրնանք տեսնել հասարակութեան առ քաղաքային խորհուրդ գրած յաջորդ թղթէն։

“Մեծարոյ խորհուրդ։

Մեր երգուեալ հասարակութիւնը՝ Նորին Վեհափառութեան մատուցած խոնարհ աղաչանքին հետեւութեամբն — եւ 1791ին կՎ. յօդուածովն ուրիշ հունգարական թագաւորական ազատ քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ պէտք եղաւ որ նոր արտօնագիր մը ստանանք։

“Այս նոր արտօնութեան թղթին մէջ բովանդակուած կէտերուն վրայ ընելի դիտողութիւննիս, Գրանսիլլուանիոյ վերին կառավարութեան միջոցաւ մեզի հաղորդուելով՝ ունեցած դիտողութիւննիս յաջորդներուն մէջ ընելու կը համարձակինք։

“Եւսթին Էդին Զէպալմայր։

“1. Որ գթածաբար մեզի տրուելի նոր արտօնութեան թուղթն — ըստ սովորութեան — միայն քաղաքացեաց ու քաղաքացիութիւն ընդունելու ի վիճակի եղող բնակչաց տրուի. որոնք

քաղքին շրջանին մէջ իրենց երկիր ու տներ գնած են — որ միայն քաղաքացիութեան սակագինը վճարելէն ետեւ կրնայ ըլլալ։ — Ասկից զատ՝ այս բացատրութիւնը՝ արքունական երկիր (peculium Regium), նոր արտօնագրէն դուրս հանուի. այնչափ աւելի, որչափ որ ճշմարիտ է թէ ընդունուած սահմանադրութեան Գ. Մասին, ԺԳ. յօդուածին, վեցերորդ կէտին համեմատ, այս արքունական, ժառանգական երկիր անուանակոչութիւնը՝ սաքսոնական ազգին նկատմամբ ալ, թէպէտ արքունական երկիր է — եւ Նորին Վեհափառութեանը յատուկ ստացուածքն — ի վերայ այս ամենայնի դուրս հանուեցաւ։

“Երկրորդ Էդին Զէպալմայր։

“2. Որ մեր քաղաքային խորհուրդն իւր վաղեմի առանձնաշնորհութեանց համեմատ, գլխաւոր դատաւորէն ու քարտուղարէն զատ, ոչ թէ տասնութէկ, հապա տասուերկու — հասարակութենէն ընտրուելի — խորհրդական ունենայ։ Չայս՝ այսպէս կը բաղձայ նաեւ անցած տարւան ապրիլ 15ին, արքունական կարգադրութիւնը։

“Երրորդ Էդին Զէպալմայր։

“3. Երբ այս կէտին տակ, քաղքին տրուած շնորհումները կը յիշուին — խոնարհ աղաչանքնիս է — որ ապագայ նախատեսութեան համար (pro futuro cautela) տրուելի արտօնագրին մէջ, գթածաբար դրուի եւ մասնաւորապէս բացատրուի, թէ որսորդութիւն, ձկնորսութիւն

եւ կամրջատուրք՝ յայտնապէս մեր հասարակութեան յատուկ ստացուածքներն են:

“Չորրորդ կէտին նկատմամբ:

“4. Լեռպոլդեան առանձնաշնորհութեան թղթին Բ. կէտին բովանդակութիւնն է, որ տիրող իշխանապետն, ամէն՝ իրմէ յառաջ եղած իշխաններուն արտօնութիւններն ու տուչութիւնները կը պահէ: — Ընդհակառակն երբեակ հրովարտակին Բ. Մասին Ժ. յօդուածին համեմատ՝ վերջին արտօնութեան ձեռք, նախընթացն — եթէ որ իրարու հակառակ ըլլան — կը ջնջուի: Ուստի ասոր նկատմամբ, մեր երգուեալ հասարակութեան խոնարհ աղաչանքն այն է, որ հիմայ տրուելի նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակին ձեռք՝ նախընթացները՝ միայն այնչափ փոփոխութիւն կրեն, որչափ որ նախընթացներուն հետ միաբան չեն: Ապա թէ ոչ՝ իրենց զօրութեանը մէջ մնան. նկատելով այն գլխաւոր պատճառն ալ, որ աղաչանքնիս արդարացի հիման վրայ է. եւ մեր երկրին օրինացը հակառակ չէ: Որովհետեւ ի վնաս կը ծառայէր մեր հասարակութեանն, եթէ որ անմահ յիշատակաց արժանի, Վարդու, Մարիամ Թերեզիա եւ Զովսէփ Բ. իշխանապետներէն, այս քաղաքին գթածաբար շնորհուած ազատութեան պատճեններն այնպէս նկատուին, իբրեւ թէ չըլլային: Եւ մեր մեծափառ Տէրն, երբ այս նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակը գթածաբար մեզի շնորհելու կը բարեհաճի՝ նմանօրինակ

գթութեամբ, միայն քանի մը պայմաններ կ'որոշէ: Եւ ինչպէս կ'երեւայ, նպատակը չէ, որ վաղեմի առանձնաշնորհութիւնները՝ ջնջուած համարուին:

“Երեսերորդ կէտին նկատմամբ:

“5. Երբ խորին մեծարանօք կը ներփակենք, յիշատակաց արժանի Մարիամ Թերեզիայի՝ գթածաբար մեզի շնորհած առանձնաշնորհութեան Ը.^{րդ} կէտին մէջ՝ մեր քաղաքին տուած օրկու շաբաթական եւ չորս տարեկան տօնաւաճառին շնորհումը — նկատելով որ քաղաքն՝ արհեստաւոր մարդիկներու կողմանէ հարկաւորութիւն՝ եւ կարեւոր կահ կարասեաց (requisitum) կողմանէ, պակասութիւն կը կրէ — կը խնդրենք ազատութիւն, երկու տարեկան տօնաւաճառի ալ, որ ըլլալու են, յունուար 27ին, եւ յուլիս 5ին: — Դարձեալ՝ որ տրուելի նոր արտօնութեան թղթին մէջ՝ վերոյիշեալ առանձնաշնորհութեան Թ. կէտին խօսքերը՝ թէ. “Որովհետեւ գթութեամբ բարեհաճեցանք, որ այս հասարակութիւնը, տուրքը՝ զոր գերդաստանաց, տանց, մահատուութեան՝ ինչպէս նաեւ ոգեւոր ըմպելեաց համար մինչեւ հիմայ կը վճարէր, միանգամ ընդ միշտ փրկանաւորէ. — եւ ըստ հետեւորդի մենք ալ ասոր համար արդէն 16.000 ֆիորին ընդունեցանք. եւ յիշեալ հասարակութիւնն այս գումարն իրօք մեր դաւառական դանձուն վճարած է. — անոր համար կը յայտնենք, որ այս հասարակութիւնը՝ տրոց

վճարմունքէն ցմիշտ ազատ կը կացուցանենք ու կը հրատարակենք» — այս նոր արտօնութեան կոնդակին մէջ ալ, գթածաբար անցուելու որոշուի:

“Տասնէրորդ — Կասնո—Ֆէլէրորդ Կէ—
Կէրո—ն Նկարմաճէ:

“6. Որովհետեւ նոր արտօնութեան թղթին մէջ միայն ընդհանրապէս բացատրուած է, որ այս քաղաքն ալ, այն արտօնութիւններով կարենայ ապրիլ, որոնցմով որ մէկալ ազատ արքունական քաղաքները կ'ապրին, անոր համար խոնարհաբար կը խնդրենք, որ մասնաւորաբար (per expressum) գրուի՝ որ այն իրաւունքներով եւ ազատութիւններով ապրի, եւ կարենայ ապրիլ, որոնցմով որ ուրիշ հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքները կ'ապրին:

Երբ — մեղի հրամայուած — խոնարհ գիտողութիւննիս՝ վերը յիշուածներուն մէջ մեծարանօք կ'ընենք — կը խնդրենք, որ մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդդ, զասոնք վերին իշխանութենէն հաստատուելու համար իւր տեղը խրկէ:

Ենք, Մեծարգոյ քաղաքային խորհրդիդ.

Եղևաթէլի—պոլս, 1836, յուլիս 22:

խոնարհ ծառաներ

Եղևաթէլի—պոլսոյ Կասնո—Ֆէլէնը:”

Հասարակութեան անուամբ՝ — բայց իրօք քաղաքային խորհրդէն մեծ շնջահայեցութեամբ

ու սրամտութեամբ յօրինուած գիտողութիւնները՝ վերին Վառավարութեան ձեռօք Վիեննա խրկուեցան:

Քաղաքաբաշխութիւնը՝ աղաչանաց թղթով մը վերին Վառավարութեան ծանուցանելէն ետեւ, թէ խնդրուած գիտողութիւնները կը խրկէ. կը խնդրէ անոր հզօր պաշտպանութիւնը: Աւելցընելով՝ թէ կը յուսայ որ հասարակութեան աղաչանքն ընդունելի կ'ըլլայ կայսեր առջեւը. — եւ թէ վաղեմի իշխանապետաց համեմատ — որոնք այնչափ բարեհաճութիւն ցուցուցին Եղևաթէլիութեան ազգայնոց — հաճութեամբ պիտի ընդունի գիտողութիւններն, որոնք՝ մէկ կողմանէ իրաւացի են, ու մէկալ կողմանէ, տէրութեան օրինաց հակառակ չեն:

Ահա՛ քաղաքային խորհրդին՝ վերին Վառավարութեան տեսչութեանը խրկած նամակին թարգմանութիւնը:

“Մեծարգոյ արքունական վերին Վառավարութիւն:

“Եղևաթէլիութեան քաղաքը՝ մեծապատիւ կարգերուն բերած եւ արդէն 1791ին անմահ յիշատակաց արժանի Փրանկիսկոս Ա. կայսրմէն գթածաբար ամրացուած ԿԱ. օրինաց յօդուածին համեմատ, հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ հաստատուած օրինաց Գ. Մասին 2Ա. յօդուածին համեմատ, վաստըկելի նոր արտօնագրութեան շնորհուիլը — մեծափառ Տիրոջ՝ անցած տարի

սեպտ. 13 տուած արքունական որոշման հետեւութեամբ — մեծապատիւ Վառափարուութիւնը մեր քաղաքաբաշխութեան հաղորդեց, այնպիսի յանձնարարութեամբ մը՝ որ, եթէ անոր մէջ դիտողութիւններ ունինք ընելու, ընենք: Մենք՝ մեր կողմանէ, երդուեալ հասարակութիւնն, իբրեւ քաղքին ներկայացուցիչն — որուն յատկապէս կը վերաբերի այսպիսի տուչութեան թուղթը — տեղեկացուցինք: Ասիկա՝ իւր դիտողութիւններն ու բաղձանքները նշանակեց. ու քաղքիս յարաբերութեանցն եւ մինչեւ հիմայ ամենագթած իշխանապետներէն շնորհուած արտօնութեանց թղթերուն հետ համեմատելով՝ զանոնք մեզի ներկայացուց: Զորոնք մեծարանօք հոս ներփակելով՝ մեծապատիւ թագաւորական վերին Վառափարութեանդ կը խրկենք. այն խոնարհ աղաչանքով, որ բարեհաճի զասոնք իւր ազդու յանձնարարութեամբը՝ ղեհափառ կայսեր — հաւանութիւնն ընդունելու համար — առջեւը դնելու:

«Ապահով է մեր հասարակութիւնն, որ հիմայ փառօք իշխող մեծափառ Տէրն ալ, հանգուցեալ իշխանապետներուն պէս մեր քաղաքն — որ աւստրիական փառաւոր տան միշտ հաւատարիմ հպատակն ու ստորակարգեալն եղած էր — իւր հայրական պաշտպանութեանը ներքեւ առնելու եւ հասարակաց փափաքին համեմատ, նոր արտօնութեան թղթին մէջ ըրած դիտողութիւններն — որոնք՝ ոչ միայն, մեր խոնարհ կարծեաց համեմատ, արդարացի հիման

վրայ յեցած են, հապա նաեւ մեր երկրին օրինացը հակառակ չեն — գթածաբար ընդունելու, ամրացնելու եւ մեր արտօնութեան թղթին կէտերուն կարգին մէջ ընդունելով՝ — արդէն նիւթիս նկատմամբ մատուցած աղաչանքին համեմատ — շնորհելու եւ հրատարակել տալու պիտի բարեհաճի: — Որոնք՝ ուրիշ կողմանէ ենք «Մեծապատիւ արքունական վերին Վառափարութեան»

Եղեալ է Ռուսիոյ 1836 թ. ապրիլի 23:

խոնարհ ծառաներ

Եղեալ է Ռուսիոյ Ժողովոյ Ժողովոյ

Խորհուրդը:

Բայց քաղաքային խորհուրդը՝ միեւնոյն միջոցին այն դիտողութիւններն ընդօրինակելով, Փրանկ. Վոնրագին, իւր ղեկնայի գործակատարին ալ խրկեց, աղաչելով, որ անձամբ ետեւէն իյնայ եւ եղած դիտողութիւններուն, արտօնագրին մէջ դրուելը՝ յաջողցնելու ջանայ:

Ինչպէս կ'երեւայ, թէպէտ գործակատարն իւր ընելիքն ըրաւ. բայց ալ ժամանակները փոխուած էին: Մէկ երկու կէտ ընդունելի եղաւ. բայց մէկալները չկրցաւ յաջողցնել: Այս յայտնապէս կրնանք տեսնել Եղեալութեան պատաւորին գրած յաջորդ նամակէն:

«Մեծարոյ վերին Դատաւոր:

«Արքունական ամենապատիւ դիւանատունը նոր արտօնագրութեան նկատմամբ իւր առա-

ջարկութիւնները (propositio)՝ Նորին Վեհափառութեանը ներկայացուց:

“Այս նիւթիս նկատմամբ՝ տուած տեղեկութիւններուս մէջ (informatio) ամենէն աւելի ջանացի յաջողցնելու:

“1. Որ քաղաքացեաց վերաբերեալ ոգեւոր ըմպելեաց իրաւունքէն, առժամանակեայ հրաժարումն ընդունուի. որովհետեւ զինուորանոցն ասոր եկամուտէն, ինչպէս նաեւ քաղքին հասարակութեան ըմպելիք ծախելու արկղէն պէտք է որ շինուի:

“2. Որ գոնէ այս տարի, զինուորաց տեղ տալ չըլլայ (վեց տարւան երկարումը՝ միայն տէրութեան Աւագաժողովը կրնայ տալ):

“3. Որ արքունական երկիր (peculium Regium) բացատրութիւնը դուրս ձգուի. եւ

“4. Որ դրուի արտօնագրին մէջ թէ՝ Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը, հունգարական արքունական քաղաքներուն կարգը կ'առնուի: — Արքունական դիւանատունը՝ կը յանձնէ երկու առաջին կէտը: Բայց երրորդն ու չորրորդը չ'ուզեր տալ:

“Երրորդն անոր համար. վասն զի Նորին Վեհափառութիւնը նոյնին լուծումն արգէն տուած է եղեր 1795ին:

“Չորրորդն անոր համար. վասն զի ասիկա 1791ի յօդուածին մէջ բովանդակուած է:

“Աւելի տարեկան տօնավաճառ անոր համար չի յանձներ մեծապատիւ դիւանատունը, որովհետեւ ասիկա զատ նիւթ մըն է, զոր ուրիշ

ճամբով պէտք է ընդունիլ: Այս բանս առանձնաշնորհութեան կոնդակին տուչութիւնը պիտի ուշացընէ. ինչու որ ասոր նկատմամբ ատենակալութիւններուն կարծիքը լսելու է:

“Չասոնք գիտեմ, եւ այսպէս լսած եմ:

“Ինչ որ վերին Իշխանութեան առջեւը կրնամ ընել՝ կ'ընեմ: Բայց քիչ յոյս ունիմ, որ արքունական բառը դուրս թողուի:

“Գէշ չէր ըլլար, եթէ որ քաղաքային խորհուրդն ու հասարակութիւնն, անմիջապէս հոս տեղուան հայ եպիսկոպոսին հայեքէն հեղեղէն հաւանքով գրէր, որուն մէջ աղաչէր որ այս խօսքին թող տրուիլ Նորին Վեհափառութեանն խնդրէ: Աղէկ կ'ըլլար կայսեր ալ շուտ մը լաւ յօրինուած աղաչանաց թուղթ մը գրել (քաղաքային իշխանութեանց եւ հասարակութեան ստորագրութիւններովը) որպէս զի առանձինն ունկնդրուած թեամբ մը Նորին Վեհափառութեանը յանձնեմ:

“Ասոր մէջ, միայն արքունական երկիր բառին դուրս ձգուիլը խնդրելու է. դուրս թողլով այն որոշումն (sententia), որ սաքսոններուն ստացուածքներն արքունական երկիր են. — վասն զի ասիկա ստոյգ չէ:

“Առանձինն մեծարանօք եմ — Մեծարգոյ Գատաւորիդ, Վիեննա 1837, մարտ 6.

Խոնարհ ծառայ

Փրանկիւսիս Առնադ.

արքունական գործակատար:”

1 Սկզբնագրին մէջ, այս բառերուն տակը կրկին անգամ գիծ քաշուած է:

Եղիսաբեթուպոլսեցիք լաւ հասկըցան իրենց գործակատարին այն ազգարարութեան նշանակութիւնն, որուն մէջ մտադիր կ'ընէր զիրենք, որ շատ ազգեցութիւն ու նորին վեհափառութեան առջեւ մեծ հեղինակութիւն ունեցող վիեննայի Միխիթարեան միաբանութեան ընդհանրական արքային՝ Արիստակէս Ազարեանին, գեղեցիկ աղաչանաց թուղթ մը յօրինեն. «արքունի երկիր» բառին՝ տրուելի արտօնութեան թղթէն դուրս հանուելու նկատմամբ: — Ուստի անմիջապէս գրեցին աղաչանաց թուղթ մ'Ազարեանին: Ասոր մէջ կը խնդրեն իւր միջնորդութիւնն ու բարեխօսութիւնը:

Թէպէտ նամակը քաղաքաբաշխութիւնը շարագրած է, բայց տարակոյս չկայ թէ հոն տեղուան վենետական հարք դարձուցին զանկա հայերէնի: Լեզուն յայտնապէս կը ցուցնէ զայս: Ահա Ազարեանի գրուած աղաչանաց թուղթը:

„III. Dno Archi Episcopo Caesariensi
Dno Aristaci Azarian. Viennae.

«Մենք ներքոյ գրեալքս ամենեքեան սուրբ աջը համբուրելով Գերապայծառ Արքեպիսկոպոսիդ եւ աստուածային օրհնութիւնը խնդրելով.

«Կը ծանուցանենք ու կը բացատրենք Գերապայծառութեանդ մեր արդար խնդիրքը նկատմամբ մեր Եղիսաբեթ քաղաքիս, զորն որ ներկայացուցեր ենք մեր ամենագլխած կայսերը. եւ որուն համար նաեւ զԳերապայծառութեանդ

զօրաւոր միջնորդութիւնը կը խնդրէ բոլր քաղաքս, որ է այսպիսի.

«Ի 1791 տարին Տէրութեան կողմանէ ակնարկութիւն մը եւ յորդորանք մը եղերէ այս երկու հայ քաղաքիս՝ իբրեւ Արքունական քաղաքներու, այսինքն Կեդայու եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ, որ ջանան Կայսեր գլխութենէն մէկ նոր Privilegium մը ստանալու: Արդ մենք Եղիսաբեթուպոլսեցիքս մեր խնդիրքը գրեցինք մեր գլխած կայսերը վասն այսպիսի նոր Privilegiumին: Կայսրը ընդունելով զմեր խնդիրքը մէկ Proget մըն ալ շնորհերէ, որ անոր կէտէ այս նոր Privilegiumը ի գործ դրուի մեր վրայ. բայց նաեւ գլխածապէս թողտըվերէ մեզի, որ թէ որ մենք ալ ուրիշ մտածելիք մը ունինքնէ, այն Progetին վրայ, գրենք եւ այնպէս իրեն խրկենք, որ այս նոր Privilegiumը կարենայ աղէկ կերպով մը ի գործ դրուելու:

«Արդ մենք այս իրեն գլխածօրէն թողութեամբը ինչ որ մեր պարագաները կը պահանջէին, զանոնք ան Progetին մէջը գրեցինք, աւելցուցեր ենք. եւ որովհետեւ այն Կայսեր Progetին առջի Յօդուածին մէջ բան մըն ալ գրված կար այսպէս, թէ մեր Եղիսաբեթայ քաղաքը Pro Peculio Regio մշտնջենաւորապէս համարվի, այսինքն՝ իբրեւ միշտ Կայսերական Յատուկ համարվի, մենք այս ասացածին վրայ աղէկ մտածելով, խնդրեցինք գլխած Կայսերէն որ զայդ Peculium բառը՝ շնորհք ընէ գլխածութեամբ դուրս հանէ նոր Privilegiumէն. եւ

պատճառներն ալ մեր այս արդար խնդիրքին
 Զ—Կ—Լ Կ—Ե—Լ—Լ—Լ համարվել մեր քա-
 ղաքը. որովհետեւ ինչպէս որ կայսերական
 Donatio անվանած Հրովարտականքը Մարիա
 Թերեզիայի ժամանակէն կը ցուցնեն, մեր Պա-
 պերը ըստակ վճարելով Տէրութենէ գներեն
 թէ՛ զտեղը որուն վրայ մեր Եղիսարեթի քաղաքը
 շինած է, եւ թէ՛ բոլոր Dominium Ը. եւ այսպէս
 արդէն մօտիկ 80 տարի, խաղաղութեամբ մենք
 կը ժառանգենք կոր զատնք իբրեւ մեր Յա-
 տուկը, իբրեւ մեր ըստակով գնվածք:

“Որովհետեւ ուրեմն կրնայ հանգըպելու,
 որ այս Peculium բառը դուրս չի թողուն, որով-
 հետեւ շուտով այս բանը պիտոր ներկայացնեն
 գթած կայսերը որ հաստատէ, անոր համար
 ինչխտար որ շուտով կարելի է, Գերապայծառ
 Տէր, կարօտութիւն ունի այս մեր բոլոր քաղաքը
 հրամանոցդ Գերապայծառութեանը զօրաւոր
 միջնորդութեանը. որովհետեւ մենք շնորհք
 ունի Գերապայծառութիւնդ գթած Կայսեր
 դիմացը, ուստի մենք ալ այս հասարակաց
 թղթովս կը խնդրենք Գերապայծառ Տէրու-
 թենէդ, որ հաճի եւ յանձն առնու Կայսեր
 քովը երթալու ու միջնորդելու, որ զմեր վերջ-
 գրեալ խնդիրքը իրեն գթածութեամբը կա-
 տարէ. ու զPeculium բառը հրամայէ որ այն
 նոր Privilegium էն դուրս հանուի. միանգամայն
 զայն ալ բացատրելով Գերապայծառութիւնդ
 մեր գթած Կայսեր դիմացը՝ թէ ինչպէս առաջ
 միշտ, նաեւ ասկից ետեւ յաւիտեանս ամէն

կերպ հպատակութիւնը Տէրութեան դիմացը՝
 անբողջ անպակաս պիտոր մնայ մեր Եղիսարե-
 թայ քաղաքին կողմանէ:

“Մենք այս բանիս համար ասօրվան օրս
 գրերենք հոն Պէշը եղած մեր գործակալ կայ-
 սերական Sign. Conrad Francesco ին ալ. ուսկից
 ինչ որ ալ ուզէ՝ կրնայ Գերապայծառութիւնդ
 տեղեկանալ այս բանիս վրայօքը. եւ որն որ
 զայս մեր Հասարակաց Թուղթը շնորհք կ'ունե-
 նայ ներկայացնեն:

“Այսու յանձնելով զմեզ Գերապայ-
 ծառութեանդ շնորհացը կու մնանք, Գերա-
 պայծառ Տէրութեանդ¹

ՅԵՂԵԱՔԵԼԻ—ԿՈՒԼՆ. 10 Մայիս 1837:

Հոգեւոր որդիք եւ խոնարհ ծառայք

Մակիարադ է— Հասարակ
 Եղեալէնայ Բաղաւի:

¹ Առանց նշանակութեան չէ, աղաչանաց թղթին
 աշխարհաբար լեզուաւ գրուելը: — Ինչպէս գիտենք, Վիեն-
 նացիք՝ երկարժամանակեայ խուզարկութիւններէ ետեւ, այս
 միջոցին սկսան երեւան հանել, ընտրել՝ ոսկեղարեան մատե-
 նագիրները: Իւ որովհետեւ շատ տարբեր դտաւ այս դպրոցն
 — օրինակի աղաղաւ — Եղեալ... Աստուածաշուէի եւ
 այլն լեզուն՝ Մ. խորենացւոյն ու Գաւիթ Անյաղթի՝ օտար
 կաղապարի վրայ գրուածն եւ յունական ծոպաւոր զգեստներ
 հագածը՝ բնիկ հայերէն լեզուէն, անոր համար վենետական
 հարք Վիեննացւոց այս յեղափոխութիւնը՝ հայերէն գրա-
 բար լեզուն ըստ բաւականի չգիտնալուն յատկացուցին:
 Ուստի գրաբար Հասկըցողին, բնականապէս աշխարհաբար
 պէտք էր գրել:

Նամակին վրայ անցուած է յաջորդ պաշտօնական ծանօթութիւնը. „Perlect. sub Sessione Magtus. et Comtis. die 10 Maji 837 celebr. — Expediat. Mart. Lengyel m. p. Iudex Primar. — Այսինքն՝ քաղաքաբաշխութեան ու հասարակութեան 1837 մայիս 10ին եղած ժողովքին մէջ կարգացուեցաւ: — Խրկեց՝ Մարտինոս Լէնկյէլեան գլխաւոր դատաւորը:”

8.

Գործակատարին՝ նոր արտօնագրութեան նկատմամբ գրած վերոյիշեալ տեղեկութիւններուն Եղիսաբեթութեան պոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը շատ չուրախացաւ: — Իրօք ալ անոնց մէջ բաղձացած խնդիրներուն վրայօք շատ յուսալից բաներ չկային: Բայց ճար չկար. քաղաքն աւելի բան չէր կրնար ընել: Յոյսը՝ Աղարեանին ու կայսեր գրած թուղթերուն վրայ դրաւ: Սակայն խաբուեցաւ:

Որչափ որ եղածներէն կրնանք հետեւցընել, գործակատարն՝ ազգային խնդիրներուն վրայ դեռ ըստ բաւականի տեղեակ չէր: Անոր համար քաղաքաբաշխութիւնը կարեւոր համարեցաւ իրեն մանրամասն տեղեկութիւններ տալ ազգայնոց վիճակին ու խնդիրներուն վրայ: Չեռուրնիս եղած թղթէ մը պէտք ենք ենթադրել, որ իրեն՝ ընդարձակ տեղեկութիւններով նամակ մը գրուած պէտք է որ ըլլայ քաղաքաբաշխութեան կողմանէ, Եղիսաբեթութեան պոլսոյ խնդիրներն ուսումնասիրելու եւ անոնց որպի-

սութեանը վրայ մանրամասն տեղեկութիւն հաղորդելու համար: Այսուս որ այս տեղեկութիւններով նամակը չկայ: Բայց կայ այն նամակն՝ որուն մէջ կը ծանուցանէ քաղաքապետը, թէ կայսեր աղաչանաց թղթին հետ, կը խրկէ իրեն տեղեկութեանց թուղթ մը: — Այս նամակէն կ'իմանանք նաեւ, որ քաղաքն որոշած է իւր աշխատութեանցը համար 50 ֆիորին մըն ալ տալու, սովորական վարձքէն դատ, զոր կ'ընդունի Վիեննայի ազգային Ստեփան Մետիաչի վաճառականէն:

Առանց թուականի նամակը հետեւեալն է:

“Մեծարգոյ Տէր,

“1791ին Աւագաժողովին, մեր այդքէն նաճնութեան նկատմամբ բերուած ու Նորին Վեհափառութենէն գթածաբար հաստատուած ԿԱ. յօդուածին համեմատ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները — զինուոր պահելն եւ նախամոլքի ծառայութիւն ընելը — քաղքին հասարակութիւնն ուրիշ աղատ թագաւորական քաղաքաց պէս գործադրելու յանձն առաւ: Բայց յառաջուան աղաչանքէն — որուն մէջ զանոնք ստակով փրկանաւորել կ'ուզէր — հրաժարելով՝ հիմայ ի բնական կ'ուզէ զանոնք կրել: Եւ որովհետեւ վերը յիշուած օրինաց յօդուածին համեմատ, Նորին Վեհափառութեան գթութենէն՝ մեր քաղքին համար ուրիշ — մեր երկրին օրինացը հետ համաձայնող — նոր արտօնութեան թուղթ մ'ըն-

դուներու կը սպասենք, ուստի ասոր նկատմամբ, մեր շինած աղաչանքին քով կը ներփակենք Հրամանոցդ, ազգային խնդրոյն որպիսութեան ու ներկայ վիճակին վրայօք համառօտ գրութիւն մը, աղաչելով՝ որ մեծարգութիւնդ ասկէ տեսնելով եւ աւելի եւս ճանշնալով մեր հասարակութեան հիմակուան դիրքն ու յարաբերութիւնները՝ բարեհաճիք յիշուած նոր արտօնութեան թղթին նկատմամբ գրած աղաչանքնիս, Նորին Ղեհափառութեանն առջեւ դնելու — եւ յիշեալ թղթին իրապէս արքունի դիւանատուն մատուցանելուն վկայութիւնն առնելով՝ ապահովագրութեամբ (Rece-pisse) զանիկա մեզի խրկելու: Որպէս զի եթէ ի դիպուածի վիճակներն ու կարգերն ասոր վրայ խօսք բանան՝ մենք զմեզ կարենանք հարազատագործել:

«Ասոր նկատմամբ ըրած աղաչանքս նորոգելով՝ կը ծանուցանեմ որ մեր հասարակութիւնը՝ Հրամանոցդ, այս առթիւ, Չեր աշխատութեանը համար սովորեալ վարձքէն զատ 50 Փիորին շնորհեց: Որ գումարին, քաղաքային ատենաբանը, հոն տեղի վաճառական Ստեփ. Մետիաշցիի ձեռք Չեզի յանձնելու նկատմամբ կարգադրութիւն ըրած է: — Հրամանոցդ պատասխանին սպասելով՝ կը յայտնեմ թէ եմ, պարտաւոր ծառայ.

Մարտին 1 Էնկէլեան

գլխաւոր գատաւոր:

Ասոր վրայ քաղաքաբաշխութիւնը ծանուցանելէն ետեւ, որ իւր փափաքանացը համեմատ, թէ Ինքնակալին ու թէ Ազարեանին աղերսանաց թղթերը գրած է, կ'աւելցընէ թէ, որովհետեւ, «արքունի երկիր» բառին նկատմամբ եղած որոշումն ամենեւին տեղ մը չի կրնար գտնել՝ իրմէն կը սպասէ այս բանիս լուծումը: — Բաց ասկէ կը յայտնէ, որ քաղաքային իշխանութիւնն զօրով. Հիլիպի կալ, արքունական վերին ատենակալութեան համարակալը՝ լիազօր իշխանութեամբ ներկայացուցիչ անուանած է, տէրութեան Աւագաժողովին մէջ՝ ազգային խնդրոց նկատմամբ յառաջ գալի խնդիրներուն մէջ: — Ահա նամակը:

«Արքունի գործակատար Պր. Փրանկ. Գոնրատի ի ձիւննա:

«Մեծարգոյ Տէր,

«Ընդունեցայ այն տեղեկութիւնն, որով կը ծանուցանէք, թէ մեր քաղքին տրուելի արտօնութեան թղթին մէջէն, արքունական երկիր բառը դուրս պիտի չհանուի, այն պատճառաւ, որ Նորին Ղեհափառութիւնն այս բանիս մէջ արդէն 1795ին դրապէս որոշում ըրած է եղեր: Ասոր նկատմամբ՝ մէկ երկու ծանօթ եւ ապահով մեծամեծներու հետ գաղտնի խորհուրդ ըրի: Ասոր մէջ խնդրին նշանակութեանը համեմատ, բանն աւելի կշռելով, որոշեցինք որ, այս ներփակած աղաչանաց թուղթն Նորին Ղեհափառութեանն առջեւ դնենք, ձեր ձեռքն ընդունելի առան-

ձինն ունինդրութեան միջոցաւ: Կը յուսանք թէ մեր աղաչանքն՝ արդիւնաւոր ելք մը պիտի ունենայ:

“Կեօթարգութեանդ տուած խորհրդին համեմատ ղիննայի գերապայծառ հայ արքեպիսկոպոսին ալ հայերէն լեզուով խոնարհ աղաչանք մ’ողղղեցինք: Ասոր մէջ իւր հայրական պաշտպանութիւնն եւ մեր ազգին ունեցած գթութիւնը կը խնդրենք: Ծանրութիւն չըլլայ Հրամանոցդ ներկայած աղաչանքն, անձամբ Գերապայծառ արքեպիսկոպոսին տալու, եւ խընդիրն, իրեն խօսքով ալ մանրամասնաբար մեկնելու եւ լուսաւորելու. — եւ մեր անուամբն աղաչելու, որ Գերապ. ամենապատիւ Տէրը՝ մեր քաղաքն եւ ազգը նկատելով, իւր բնածին մեծանձնութեանը համեմատ ամէն կարելին գործ դնէ:

“Զասոնք ըսելէն ետեւ — գանք այն բացատրութեան, թէ Նորին Ղեհափառութիւնն արդէն 1795ին որոշումն ըրած ըլլայ: — Ասոր նկատմամբ, թէպէտ շատ գիտնական ու արժանաւոր անձինքներէ տեղեկութիւն խնդրեցինք, այսու ամենայնիւ եւ ոչ մէկէն որոշ մեկնութիւն մը կրցանք առնուլ: Ու որովհետեւ ասոր վրայօք մասնաւոր գրութիւն մը չգտայ, անոր համար ուղեցի մեծարգութենէդ խնդրել, որ զմեզ լուսաւորէ եւ մեզի գրէ թէ ինչ է 1795ին որոշումը: Հրամանքնիդ՝ ասոր ամենէն դիւրին ճամբով կրնաք հասնիլ:

“Տեղեկութեանց ուրիշ ճիւղերը հասկըցայ: Երբ Հրամանոցդ անսուաղ աշխատու-

թեանցը վրայ համոզուելով՝ վերն ըսուած խնդրոյն արդիւնաւոր յառաջացումը մասնաւորապէս կը յանձնեմ — կը յայտնեմ թէ, արքունական վերին ատենակալութեան համարակալն, արժանապատիւ Յովհաննէս Հիլիպի Կալ դատաւորը՝ մեր հասարակութենէն — տէրութեան Աւագաժողովին մէջ՝ յառաջ դալի խնդիրներուն նկատմամբ — լիազօր իշխանութեամբ ներկայացուցիչ անուանուած է: — Հրամանոցդ պատասխանին սպասելով՝ եմ մեծարանօք, Տէրութեանդ

Եղեալէն — 1837 Յուլի 18:

Խոնարհ ծառայ

Սարգիս Լէնյէնէան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Ղերոյիշեալ անձը — Յովհ. Կալ — որուն՝ ինչպէս կ’երեւայ ազգայիններն իրենց սրտին ամենէն գաղտնի խորհուրդները կը յայտնէին եւ իրենց վշտերն ու ցաւերն ամենայն պարզութեամբ կը բանային — զՀայերն՝ եւ ի մասնաւորի Եղիսաբեթուպոլսեցիները շատ կը սիրէր: Համարակալն ամէն բանի մէջ Եղիսաբեթուպոլսեցւոց պէս կը զգար. ու շատ կը փափաքէր որ իրենց գործքերը յաջողին: — Երբ որ լսեց թէ քաղաքային խորհուրդն իրեն լիակատար իշխանութիւն տուաւ, քաղաքն՝ իւր խնդիրներուն մէջ Աւագաժողովին առջեւ ներկայացընելու, սաստիկ ուրախացաւ: Այս՝ իրեն

եղած մեծ վստահութեան ու պատուոյն համար շնորհակալ եղաւ ու դատաւորին եւ երդուեալ հասարակութեան բարեկամաբար ու բաց սրտով՝ յաջորդ խորհուրդները տուաւ եւ ճամբաները ցուցուց՝ իրենց կնճռեալ գործքէն յաջորդութեամբ դուրս ելելու համար:

“Մեծարգոյ Տէր Դատաւոր,

“Այն վստահութեան — զոր մեծարոյ խորհուրդդ եւ երդուեալ հասարակութիւնն, արդիւնքներով լի ծերակուտի անդամ Եւգինէոս Դանիէլեանի ձեռք՝ ինծի խրկելով՝ ցուցնելու բարեհաճեցաւ — անկեղծ եռանդով եւ անդրդուելի յստակամտութեամբ համապատասխանելու կը փափաքիմ:

“Ինծի հաղորդուած խնդիրներուն վրայ, կարծիքս, յաջորդներու մէջ կը համարձակիմ շեր առջեւը դնելու:

“Ինծի ալ մեծ հանգստութիւն պատճառեց, մեծարոյ քաղաքային խորհրդիդ ձեռք՝ վերջին հեղ Սիպին խրկած աղաչանքներուն միջոցաւ ընդունուած այն ապահովացուցումն, որ առանց պատրաստութեան եւ յանկարծակի զինուոր պիտի չդրուի մեր քաղաքը: Սակայն՝ որովհետեւ քաղաքը Նորին Վեհափառութենէն ընդունեցաւ, որ ոգեւոր ըմպելեաց վարձքէն եկած եկամուտը՝ զինուորանոց շինելու գործածուի — շատ պատշաճ կը համարիմ, որ զօրանոցին շինութիւնն, այն ճամբով ըլլայ՝ որով մեծարգոյ քաղաքաբաշխութիւնն եւ երդուեալ

հասարակութիւնն ամենէն աւելի աղէկ, դիւրին կերպով ու շուտ կրնայ գլուխ հանել. որպէս զի չըլլայ թէ զինուորանոցին ուշանալովը՝ զինուոր պահելն առանձնականաց վրայ երկայնատեւ ծանրանայ:

“Այս սկզբան համեմատ (ինչպէս ես կը համարիմ)՝ նոր զինուորանոց շինելու տեղ, որ ստուգիւ երկայնատեւ կը պահանջէ, աւելի յարմար կը տեսնէի, որ քաղաքային խորհուրդն եւ երդուեալ հասարակութիւնը՝ գինեվաճառման վարձքովը, պատրաստ, յարմար տուն մը գնէ, զոր զինուորաց համար պահանջուած կերպով յարմարցընեն՝ աւելի կարճ ժամանակի մէջ եւ աւելի քիչ ծախքով կ'ըլլայ: Ես, յայտնի խօսելով՝ ասանկ շէնքի մը յարմար կը տեսնեմ, Մարտ. լէնկէլեան դատաւորին տունը — եթէ որ ինք ծախել ուզէր: Վասն զի այս շէնքն առանձինն տեղ գտնուելուն, եկեղեցւոյ՝ զինուորական կրթութեանց յարմար տեղերու մատիկ ըլլալուն, առողջ եւ աղէկ դիրք ունենալուն, եւ բաւական ընդարձակութեանը համար, ամենէն պատշաճը կը համարէի: Եթէ այս տեսութիւնս մեծարգոյ խորհուրդդ եւ երդուեալ հասարակութիւնն ալ յարմար կը տեսնէ, կը կարծեմ թէ գէշ է'ըլլար, եթէ որ վերին Իշխանութենէն հրամայուած յատկագրիծը՝ շինող մասնաժողովին առջեւը դրուի:

“Ընդունուելի արտօնագրութեան (որուն տուչութիւնն արդէն որոշուած է) սակագնոյն նկատմամբ, որովհետեւ քաղաքային խորհուրդդ

ևւ երդուեալ հասարակութիւնն իւր նպատակին չկրցաւ հասնիլ, որ ասոր որպիսութիւնն ու քանակութիւնը վերին կառավարութեան ճամբովն իմանայ. — մանաւանդ թէ նոյն իսկ ամենապատիւ կառավարը՝ Սիպին գացող մեծամեծներուն ըսաւ, որ զասոնք իմանալու համար մեծափառ արքունիքին դիմելու եւր. — ու որովհետեւ մէկալ կողմանէ կը տեսնեմ թէ՛ մեր գործակատարին, լակոնական կարծութիւն ունեցող գրութիւններէն, այնչափ բան միայն կրնանք գիտնալ, որչափ որ անկից յառաջ գիտէինք, անոր համար՝ յարմար կը տեսնեմ, որ ալ չուշանանք. հապա յառաջագոյն ըսածիս պէս, Յ. Նուրիճան ծերակուտի անդամին ձեռքը՝ շուտով Նորին Վեհափառութեանը աղաչանաց թուղթ մը գրենք, որուն մէջ, թէ 2000 ոսկւոյն ու թէ՛ արքունական տրոց վճարքին, կարելի եղածին չափ իջեցընելը խնդրենք:

«Այս պատճառաւ լաւ կը համարէի, եթէ որ աղերսագիրը՝ յաջորդ կերպով շինուէր:

«Ըմենէն յառաջ պէտք է, Նորին Վեհափառութեան մեր շնորհակալութեան հաւաստիքը յայտնել, որով կարգադրելու բարեհաճեցաւ, որ մեր քաղաքը՝ 150 տարիէ աւելի Դրանսիոյ լանիոյ մէջ ըլլալէն ետեւ 1791ին, ազատ թագաւորական քաղքի բարձրանալով՝ քաղաքացիութեան իրաւունք եւ արտօնութիւն ստացաւ:

«Այս նիւթն ընդարձակելով՝ պէտք է յայտնել այն վախն, որ քաղաքացիները գրաւեց,

երբ լսեցին թէ քաղքէն — դեռ մինչեւ հիմայ չգիտցուած տիտղոսով — երկու հազար ոսկի՝ եւ գրաւոր ծախքերէն զատ, ասկից ետքն որոշուելի արքունական սակագներ ալ կը պահանջուին, որպէս զի արտօնագիրը դուրս տան: — Սակայն Նորին Վեհափառութեան եւ իւր անժաճ յիշատակաց արժանի նախորդներուն՝ քաղքին ունեցած առանձինն գթութիւնը՝ յամարձակութիւն կու տայ քաղաքացիներուն, որ այս անստուգութեան վիճակին մէջ ալ, Նորին Վեհափառութեան հայրական գթութեանը դիմեն:

«Եթէ որ 2000 ոսկին պահանջուի՝ այն խոստման համար, զոր քաղաքն ըրաւ 1791ին՝ որպէս զի թագաւորական քաղաք ըլլայ, պէտք է ըսել, որ քաղքին խոստումը՝ ներկայ պարագաներուն մէջ, 1791ին կ՛ու. յօդուածէն ետեւ, տեղի չի կրնար ունենալ: — Քաղաքը՝ յիշեալ աղերսագիրին մէջ, այն նպատակին համար, եւ այն պայմանաւ խոստացաւ 2000 ոսկին, որ քաղաքը՝ զինուոր պահելէն տնօրինուի: Եւ որովհետեւ հիմայ 1791ին կ՛ու. յօդուածով՝ քաղաքն, ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքացիէն, միեւնոյն ծանրաբեռնութիւնները կը կրէ. — երկու բեռն, եւ ի մասնաւորի՝ այն բեռն իւր վրայ չի կրնար ծանրանալ, զոր ճշգիւ ազատ թագաւորական քաղաքացի մէկ ծանրաբեռնութենէն — զինուոր պահելէն — ազատելու համար խոստացած էր: Ուստի երբ քաղաքը՝ զինուոր պահելէն չտնօրինուեցաւ, իւր խոստումը

— որ միայն այն պայմանաւ տրուած էր — չի կրնար ի զօրութեան մնալ:

“Իսկ եթէ այս գումարն, որ այդրէնածնութեան սակագնէն անչափս վեր է, այս (այդրէնածնութեան) տիտղոսով խնդրուի, այն ատեն պէտք է ըսել որ, թէպէտ ամէն օրէնքին մէջ, ուր որ անձնաւորութիւնք այդրէնածնութեան սովոր են ընդունելու, յայտնի որոշում կայ՝ այդրէնածնութեան վճարմունքին կամ չվճարմունքին նկատմամբ: Բայց քաղքին վրայօք եղած՝ 1791ին ԿԱ. յօդուածին մէջ ասոր վրայ ամենեւին խօսք չկայ: Որ թերեւս կը ցուցնէ, թէ այդրէնածնութեան վճարքին տեղ, օրէնքը՝ քաղքին նկատմամբ ուրիշ, ազատ քաղաքացեաց կրելի հասարակաց ծանրաբեռնութիւնն որոշեց: — Ուստի այս պատճառաւ խնդրելու է ինքնակալէն որ բարեհաճի սովորական արքունական վճարքով շատանալու:

“Գալով արքունական վճարքին, պէտք է յայտնել այն մեծ տարբերութիւնն, որ կայ Գրանսիլուանիոյ եւ Հունգարիոյ մէջ: Թէ ինչչափ աղքատ է մեր երկիրը. որչափ բաժնուած ու պղտիկ մնացած են այս տեղերուն երկրակալութիւնները: Մեր քաղաքն ալ, աղքատ եւ անբնակ է. հազիւ 500 գերդաստան ունի: Ասոնց մէջ ալ առուտուրը վերջին ատեններուն դժբախտ յարաբերութիւններուն պատճառաւ՝ սաստիկ նուաղած է: Ուստի Նորին Ղեկավարութիւնը՝ չէ թէ ուրիշ ժառանգական երկիրներուն օրինակին, հապա մեր երկրին ու մեր քաղքին աղ-

քատութեանը համեմատ կրնայ վճարքն իւր ամենէն նուաղ չափին իջեցընել:

“Ղերջապէս, եթէ որ մեր քաղքին աղաչանքը մերժուի — զոր չեմ կարծեր — ու 2000 ոսկին չնորհուի, պէտք է խնդրել Նորին Ղեկավարութեան, որ՝ որովհետեւ այս տուրքերն — իբրեւ քաղաքային հասարակաց ելք — պէտք է որ քաղքին հասարակաց եկամուտներէն ու մշտնջենաւոր իրաւամբ ստացած երկրակալութիւններուն վարձքին արկղէն վճարուին՝ արքունական գանձուն. եւ հասարակութիւնը՝ հասարակաց արկղէն, առանց Նորին Ղեկավարութեան որոշմանն ասանկ մեծ գումար մը չի կրնար վճարել: Անոր համար բարեհաճի Նորին Ղեկավարութիւնն որոշել ու հրաման տալ, որ հիմայ սակագնոյն երրորդական մասը կանխիկ վճարուի — որովհետեւ հասարակաց արկղը՝ մէկէն ի վիճակի չէ, այսչափ ստակ տալու: Նորին Ղեկավարութիւնը՝ քաղքին նկատմամբ այն շնորհքն ընէ, որ արտօնագիրը հիմայ դուրս տրուի. իսկ մնացած գումարը՝ հասարակաց արկղէն, ամէն տարի մասն մասն վճարուի արքունական գանձուն: — Եւ որովհետեւ գիտցուած բան է, որ քաղաքային արկղն աղքատ է, հասարակութիւնը կ'երաշխաւորէ, որ Նորին Ղեկավարութեան բարեհաճած հրամանաւն, ոգեւոր ըմպելեաց եկամուտը, զոր ղինուորանոցին շինութեանը համար կը գործածէ, զօրանոցին շինութեանէն ետեւ ալ՝ հասարակաց արկղը մտնէ, մինչեւ որ մնացած

հարկերը՝ բոլորովին վճարուին Նորին Վեհափառութեանն արքունական գանձունն:

Վղէկ կ'ընէ մեծարգոյ քաղաքային ժողովն եւ երգուեալ հասարակութիւնն, եթէ որ առաջարկած տեսութիւնս լաւ մը կշռելէն, եւ աղէկ գտնելէն եւ Նորին Վեհափառութեանը գրելի աղաչանքին նկատմամբ՝ ընելի դիտողութիւններն ընելէն ետեւ, զանիկա կամ գալ ուրբաթ եւ կամ անկէ ութ օր ետքն ինծի խրկէ: Կը խնդրեմ որ այն առթիւ թէ՛ 1791ին, երկու հայ քաղաքներուն անուամբ՝ Նորին Վեհափառութեանը տրուած աղաչանքին ընդօրինակութիւնը, եւ թէ՛ 1791ին, 1792, 1794 եւ 1811ին տէրութեան ժողովոյն արձանագրութիւններն ինծի խրկելու բարեհաճիք: Եւ ես աղերսագիրը յօրինելով, անոր ինչ ճամբով մատուցուելու եղանակին նկատմամբ իմ տեղեկութիւններովս ու յանձնարարական թղթերովս շեզի ետ կը դարձնեմ:

Ինք զինքս ասկից ետքն ալ մեծարգոյ քաղաքային խորհրդիդ եւ երգուեալ հասարակութեան սիրելութեանը յանձնելով, մեծարանօք եմ:

Սիեֆալա 1837. «Եպո». 7:

Խոնարհ ծառայ

Յովհաննէս Աւլ. յ. յ.:

Թէպէտ քաղաքային խորհուրդը՝ հիմնական խորհրդածութիւններով, լաւ գաղափարներով, հիմնովին պատճառաբանութիւններով

եւ իմաստութեամբ լեցուն առաջարկութիւններն՝ ըստ սկզբան ընդունեցաւ, իւրացուց ու գործադրեց. բայց ոչ ամէնը: — Զինուորանոց շինելու տեղ, տուն գնելու գաղափարը՝ մերժեց եւ ինչպէս պիտի տեսնենք մեծագործ զօրանոց մը կանգնեց քիչ ժամանակի միջոցին մէջ:

Երբ հոս, սրատես համարակալին տուած առաջարկութիւններուն ու լաւ խորհրդածութիւններուն վրայ կը վիճէր հասարակութիւնն, անդին՝ վերը Վիննա, արքունական դիւանատան մէջ ուրիշ կերպով կը մտածէին եւ ուրիշ ճամբով կը գործէին: Ասիկա ամենեւին զիջանիլ չուղեց որ արտօնագիրը ձեռքէն տայ, մինչեւ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը 2000 ոսկին չվճարէր. զոր ծանոց ալ քաղաքաշինութեան գործակատարին: — Հասարակութիւնը թէպէտ ջանաց խնդրին ուրիշ կերպարանք մը տալու բայց չկրցաւ: Ուստի եղածը բացորաշարք յայտնեց քաղքին դատաւորին, Սեպտ. 15ին գրած նամակովը: — Ասկից զատ ուրիշ բաներու նկատմամբ ալ տեղեկութիւններ տուաւ քաղաքային վերատեսչութեան՝ յաջորդներուն մէջ:

«Մեծարգոյ Տէր Դատաւոր,

«Արտօնագիրը չեն տար, մինչեւ որ 2000 ոսկին ու դեռ չորոշուած արքունական հարկերը չվճարենք: Ասոր վկայ է, հոս ներկայացուած պատասխանը, զոր այսօր ընդունեցայ:

“Այս արդէն երէկ գիտնալով՝ ունկնդրութիւն ընդունեցայ Փերդինանդոս արքիդքսէն, ու խնդրին որպիսութիւնն իւր առջեւը դրի: Խոստացաւ, որ որչափ կրնայ օգնել՝ կ'օգնէ:

“Երկրորդ խնդիրը՝ — թէ օրինաց յօդուածը չհրատարակուի — ունկնդրութեանս ատեն կը մատուցանեմ: Բայց պէտք պիտի ըլլայ — խնդրին հիմակուան դիրքը նկատելով — Կարգերը համոզել, որ այս յօդուածը խորհրդի չառնուն, մինչեւ որ արտօնագիրը՝ քաղաքը հրատարակել չտայ:

“Ես, հոս խնդիրն արքունի գանձուն առջեւը փութացուցի. բայց օգուտ մը պիտի չընէ, քանի որ սակագինն ու հարկերը, որչափ կարելի է շուտ չեն խրկուիր:

“Կերպակած կը խրկեմ՝ պատասխան մը: Որոշումը կրնայ գիտնալ թագաւորական վերին Կառավարութենէն: — Քաղքին խնդրուածներուն մեծագոյն մասը մատուցուեցաւ:

“Հաբաթական ու տարեկան տօնավաճառներն այնպէս կը մնան ինչպէս որ էին: Եթէ նորոգութիւն կ'ուզուի, պէտք է խնդրել ու փնտռել իւր ճամբովը (Կառավարութեան ձեռքը):

“Ոգեւոր ըմպելի ծախելու նկատմամբ եղած խնդրուածքին վրայ ալ պատասխանը նպատակոր է. ինչպէս որ անցած անգամ գրեցի:

“Մէկալ գրութիւնները քովս կը պահեմ. վասն զի խրկելով՝ թղթատարի ծախքը շատ կ'ըլլայ:

Հնորհք ըրէք, զասոնք Պր. Կալին հաղորդելու:

Եմ յարգանք, մեծարգութեանդ.

Վ. Լեննա 1837. «Էպր. 15:

Խոնարհ ծառայ

Փրանկ. Վանքաս. յ. յ.

արքունական գործակատար:

Քաղաքարաշխութիւնը՝ թէպէտ տեղեկութիւն առաւ այս նամակին ձեռքը՝ պատահած բաներուն վրայ. բայց չէր գիտեր ճշդիւ թէ ինչ բանի համար է 2000 ոսկւոյն պահանջմունքը, այդքէնածնութեան՝ թէ արտօնագիրն ընդունելու համար ալ: Ուստի խնդրեց իր գործակատարէն, որ տեղեկանայ թէ ինչ տիտղոսով կը խնդրուին 2000 ոսկին եւ դեռ չորոշուած վճարմունքները: — Այս նամակը չունինք. բայց անոր պատասխանը կեցած է, թէ ինչո՞ւ համար կը պահանջէ տէրութիւնն այն գումարը — սակայն անանկ լազոնական ոճով գրուած, որ մարդ ստուգիւ չի կրնար հասկընալ թէ ինչ բան է:

Որչափ կը տեսնեմ, այս խնդիրներուն նկատմամբ խել մը պաշտօնական գրութիւն ու նամակ աներեւոյթ եղած են: Եւ մարդ հազիւ կրնայ պայծառ գաղափար մ'ունենալ եղածներուն վրայ:

Գործակատարին վերոգրեալ նիւթին նըկատմամբ գրած նամակը յաջորդն է:

«Մեծարգոյ Տէր դատաւոր:

«Սեպտեմբեր 25ին գրած պատուական նամակին վրայ այնչափս միայն կրնամ աւելցընել, որ խնդրի տակ եղած 2000 ոսկին այն է, զոր հասարակութիւնը խնդրեց որ թեթեւցընեն. բայց չթեթեւցուցին: — Արքունի գանձարանը, դեռ չորոշեց սակագները: Ուստի անկարելի է գրել թէ ասոնք որչափի կը հասնին: Ընդ գիտնալս՝ կը գրեմ: Արտօնագիրը պատրաստ է: Պարգեւները (subturificatio) շատոնց հատուցի: Պաշտօնարանին պատասխանն՝ որուն համեմատ արտօնագիրը դուրս չի տրուիր մինչեւ որ սակագները չհատուցուին՝ Հրամանոցդ, ամսոյս 7ին գրած էի: Ուստի նոր աղաչանք մը պարապ բան է: Եթէ կարգերն 2000 ոսկին նուազեցընեն, այն ատեն կրնայ մարդ նոր քայլեր ընել:

«Կը խնդրեմ որ այս նամակն ալ — ինչպէս նախորդները — հաղորդէք ամենապատիւ Պր. Կալին, որովհետեւ մի եւ նոյն բանին վրայ երկուքին ալ երկայն բարակ գրել չեմ կրնար: — Եմ յարգանքը Մեծարգութեանդ.

Վ Է Է Է Է Է 1837. հոկտ. 6:

խոնարհ ծառայ

Փրահնկ. Վահրամ. յ. յ.
արքունի գործակատար:

Քանի մ'որ ետքը գործակատարը ծանոյց կարճաճօտ նամակով մը, թէ քաղքին վրայ ամենէն ծանր հարկերը կ'ուզեն դնել: Բայց ինքը՝

շատ ընդդիմացաւ. ու կ'աւելցընէ, թէ կը յուսայ որ քիչ ատենուան մէջ՝ ասոնց որչափ ըլլալը պիտի կարենայ հաղորդել քաղաքաբաշխութեան: — Ահա նամակը:

«Մեծարգոյ Տէր Դատաւոր:

«Ներիակած կը խրկեմ Հրամանոցդ՝ քաղքին աղերսագիրն՝ — անոր տրուած պատասխանովը:

Արքունական դիւանատունը դեռ որոշում չըրաւ թագաւորական սուրբերուն վրայօք: Աղաչեցի տեղեկատուին (Referent) որ սակագներուն գոնէ կէսը շնորհեն: Բայց հոս ըսին թէ երթամ արքունի համարակալութեան: — Ասիկա՝ Հունդարիոյ մեծագոյն քաղաքաց հարկն ուզեց դնել քաղքին վրայ. որովհետեւ Գրանսիլուանիոյ մէջ նմանօրինակ դէպք չգտաւ: Ես ընդդիմացայ ու դէմ խօսեցայ: — Կը յուսամ որ խօսակցութիւններս ապարդիւն պիտի չմնան ու շատ չ'անցնիր սակագինն ալ պիտի գիտնանք:

«Առանձինն յարգանքը կը մնամ Մեծարգութեանդ.

Վ Է Է Է Է 1837. հոկտ. 25:

խոնարհ ծառայ

Փրահնկ. Վահրամ. յ. յ.
արքունի գործակատար:

Քաղաքաբաշխութիւնն այս նամակին վրայ վերին կառավարութեան քանի մը տողով յայտ-

նեց, թէ ընելիքը չի գիտեր, քանի որ վերէն զերար չբռնող հրամաններ կու գան: — Եւ աղ-գայինք իրաւունք ալ ունէին առնուելու: Ղասն զի երբ մէկ կողմանէ իրենցմէ խստիւ կը պահանջուէր, որ արտօնագրին սակագինը հատուցանեն. — որովհետեւ այն ատեն միայն կրնային ընդունիլ նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակը — մէկալ կողմանէ չէին ծանուցաներ իրենց թէ ինչ՝ եւ որչափ է այն գումարը:

Ահա դատաւորին նամակը:

“Ամենապատիւ արքունական վերին Կառավարութիւն:

“Եւստեմբեր 28ին խրկած հրամանագրին՝ չորրորդ կէտին տակ — Նորին Ղեհափառութիւնն աւգոստ. 28ին տուած ամենագթած որոշմամբ — բարեհաճեցաւ վերին Կառավարութեան ծանուցանելու, որ մեր քաղքին համար խնդրուած արտօնութեան թուղթը՝ մեծափառ տիրոջ կողմանէ դթածաբար մեղի շնորհուելով՝ յիշեալ թուղթը — պատշաճ սակագինը հատուցանելով — անյապաղ դուրս առնելու ջանանք:

“Բայց որովհետեւ սակագինն որչափութիւնը դեռ անորոշ է. եւ առանց զստիկա նախապէս գիտնալու՝ բան մը չենք կրնար ընել, անոր համար խոնարհութեամբ կը խնդրենք մեծապատիւ վերին Կառավարութենէն, որ սակագինն որքանութեանն ու որպիսութեանը վրայօք զմեզ տեղեկացնելու բարեհաճի, որպէս զի մենք ալ ըստ այնմ վարուինք:

“Մեր աղաչանաց կատարումն երկրորդելով, ենք ցմիշտ՝ Մեծապատիւ վերին Կառավարութեան.

Նաղաճեմ — պուլէ 1837. հոկտ. 31:

խոնարհ ծառաներ

Եղիսաբեթուպոլսոյ ծերակոյտն ու երգուեալ հասարակութիւնը.

Սարգիս Լէնկելեան. յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր.

Յակոբ Գապրէպուլեան. յ. յ.

գլխաւոր ատենաբան.

Սարգիս Անդէնի. յ. յ.

քարտուղարի փոխանորդ:

Վերին Կառավարութեան — ասկէ արդէն տարի մը յառաջ — 1836, սեպտ. 28 — տուած հրամանագրին մէջ՝ խօսք կայ ոչ միայն առանձնաշնորհութեան սակագինն վճարմանը վրայ, հապա նաեւ որոշումն, որ չ'ընդունուիր քաղաքաբաշխութեան այն աղաչանքն, որուն մէջ քաղաքը՝ վեց տարիի չափ զինուոր պահելէն ազատ կ'ուզէ ըլլալ: — Դարձեալ կայ, կարգադրութիւն՝ որ զինուորանոց շինելու համար ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքը քաղաքացւոց կը շնորհուի: Եւ թէ քաղաքացւոց փափաքանացը համեմատ, քաղքին եկամուտը՝ չէ թէ քաղաքային հասարակաց արկղը մտնէ, հապա զատ պահուի՝ զինուորանոցին շինութեանը համար: — Ասկից

զատկը հրամայուի Նդիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց՝ որ շինուելի զինուորանոցին յատակագիծն ու ծախքերը խրկեն. — որ փոխանորդութիւն կատարեն. — որ քաղաքացեաց փափաքին նկատում եղած է նոր արտօնագրութեան մէջ. — որ երկու նոր տարեկան տօնավաճառ ընդունելու հրամանն ուրիշ ճամբով փնտռեն. եւ այլն. եւ այլն:

Ահա հրամանագրին թարգմանութիւնը:

«Հրամանոցդ եւ քաղքիդ երդուեալ հասարակութեան՝ անցած տարի սեպտ. 23ին եւ հոկտ. 7ին մեզի խրկած այն աղաչանքն, որուն մէջ քաղքիդ՝ աղատ թագաւորական քաղաքներուն կարգն անցնիլը խնդրեցիք, Նորին Վեհափառութեան խրկեցինք: Ուսկից աւգոստ. 28ին մեզի եկած կարգադրութեան համեմատ, յիշեալ խնդրուածքին հետ ներփակուած գրութիւնները ձեզի ետ դարձնելով՝ հրամանոցդ կը ծանուցանենք թէ:

«1. Քաղքին աղաչանքին — որուն համեմատ հոն տեղ կանգնել ուղուած զինուորանոցին շինութեանը համար վեց տարւան երկարում կը խնդրէք, այնպիսի կերպով, որ այն միջոցին՝ քաղաքը զինուոր պահելէն ազատ ըլլայ — տեղի չտրուեցաւ: Այսու ամենայնիւ գթածաբար կը շնորհուի, որ քաղքին բնակիչները՝ մինչեւ սեպտեմբերի վերջերը զինուոր պահելէն ազատ ըլլան:

«2. Քաղքին հասարակութեան այն յայտարարութիւնը՝ թէ արտօնութեան թղթին

տրուելէն ետեւ՝ ամէն քաղաքացի ազատապէս կարենայ ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունք ունենալ, եւ մինչեւ որ զինուորանոցին շինուիլը լմնայ, հրաժարի՝ այս վարձու տրուելի եկամուտէն — որպէս զի տարւէ տարի շահուած գումարը զինուորանոցը շինելու գործածուի — եւ չէ թէ քաղքին հասարակաց (allodial) արկղին մէջ մտնէ, հապա զատ տնտեսուի՝ — բարձրագոյն իշխանութիւնն ընդունեցաւ: Որուն նկատմամբ կը հրամայուի ձեզի, թէ որովհետեւ քաղաքը խրկուելի զինուորաց թիւն արդէն գիտէք, հոն տեղ կանգնուելի զինուորանոցին յատակագիծն ու ծախքերը՝ ըսպէ մը յառաջ մեզի խրկելու փութաք:

«3. Որովհետեւ քաղաքդ ասկից ետքը փոխանորդութիւն պէտք է որ ընէ, կը յանձնուի ձեզի, որ զասիկա առանց ուշանալու գործադրէք:

«4. Աղատ քաղաքացիութեան համար տրուելի արտօնութեան թղթին ոճին նայելով՝ քաղքիդ հասարակութեան յայտարարած փափաքներն — այն կէտերուն նկատմամբ, որոնք անհիմն չեն — ի նկատի առնուեցան: Նոյնպէս յօրինուած յատակագիծին Բ.րդ. Գ.րդ. եւ Թ.րդ. կէտերն՝ ուղածնուդ պէս շտկուեցան: Արտօնութեան թուղթն, արդէն իսկ խրկուեցաւ: Ասոր համար սովորական սակագինն (որուն գինն իջեցընելն ընդունելի չեղաւ) առանց ժամանակ անցընելու վճարելու ջանացէք:

«Գալով երկու տարեկան տօնավաճառներուն՝ հրամանոցդ կը յայտնենք, թէ զա-

րակութիւնը՝ գերդաստանաց, տանց ու մահա-
տութեան տուրքն եւ — ըմպելեաց իրաւունքը
16,000 ֆիորինով գնած ըլլալով՝ զանիկա
տուրք տալէն ցմիշտ ազատ կը կացուցանենք ու
կը հրատարակենք» — չկատարուեցաւ: — Ան
ալ ստոյգ է, որ տէրութեան դիրքն եւ յարաբե-
րութիւնները՝ անցած դարուն յարաբերութիւն-
ներէն տարբեր էին: Ինչ որ այն միջոցին գուցէ
կրնար շնորհուիլ՝ հիմայ չէր կրնար: —

Իրերն ասանկ ըլլալով ալ, առաջիկայ
կոնդակին մէջ գովութեամբ յիշուելէն ետեւ
Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայիններուն՝ կայսերա-
կան տան ունեցած մասնաւոր հաւատարմու-
թիւնն ու վաճառականութեան նկատմամբ ունե-
ցած ջանքը — կը կարգադրուի, որ հասարակու-
թիւնն ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց
կարգը դասուի, հաւասար իրաւունքներով. բայց
նաեւ հաւասար ծանրաբեռնութիւններով. որ
անկից յառաջ չկային: — Թէ՛ իբրեւ ազատ քա-
ղաք՝ դաւառական իշխանութենէն դուրս առ-
նուելով՝ արքունի կառավարութենէն կախում
ունենայ: — 2. Թէ՛ իր սահմաններուն վրայ
բռնուած չարագործները՝ կարենայ օրինաց սահ-
մանին մէջ դատել: Բայց նախընթաց կոնդակ-
ներուն ազատութիւնն, որ կրնար նաեւ զանոնք
մահուամբ պատժել՝ դուրս ձգուած է: — 3.
Կամրացուի քաղաքն՝ իր վաղեմի սահմաննե-
րուն մէջ. — ու կը նորոգուին մաքսի, ձկնորսու-
թեան, որսորդութեան, գինեւաճառութեան եւ
այլն. նկատմամբ ունեցած իրաւունքները: — 4.

Կը շնորհուի՝ որ թէ՛ հասարակ քաղաքացի եւ
թէ՛ ազնուական՝ տուրք տայ քաղքին՝ իր եր-
կիրներուն ու եկամուտներուն համեմատ: — 5.
Քաղաքային երկիրներն ու ստացուածքները՝ հա-
սարակութեան անցնին՝ եթէ որ կտակաւ որո-
շուած չեն, որ անոնք ինչ բանի պիտի գործա-
ծուին: Իսկ քրէական յանցանք մեռածներուն
երկիրներն՝ արքունեաց կը վերաբերին: — 6.
Քաղաքը կը ճանչցուի իբրեւ ճշմարիտ ազնուա-
կան: Կը տրուի իրեն պաշտպանութեան (patro-
nat) իրաւունք. բայց այն բացորոշմամբ՝ որ ժո-
ղովրդապետին եւ անոր օգնականներուն խնամք
տանի: — 7. Թէ՛ կարենայ տարեկան ու շաբաթա-
կան տօնավաճառներէն մաքս ու տուրք առնուլ:
Թէ՛ անշարժ ստացուածներն՝ որոնք, կամ ժա-
ռանգութեամբ, կամ որեւէ ճամբով օտարի, եւ
կամ՝ եկեղեցւոյ վրայ անցուած են, ստացողը՝
պարտական ըլլան՝ տարւոյ մը միջոցին մէջ, քա-
ղաքային ծանրաբեռնութիւնները վրանին առ-
նելու. ապա թէ՛ ոչ, քաղքին պէտք է որ ծախեն:
8. Որ զինուորական եւ ելեւմտից իշխանութիւնը՝
քաղաքացւոց վրայ հեղինակութիւն բանեցնել
եւ քաղաքային գործառնութեանց մէջ խառ-
նուիլ չկարենայ, եւ այլն:

Տեսնենք բուն արտօնութեան կոնդակը:

«Պաշտպանել արդարութիւնը:

«Մենք՝ Փերդինանդոս Ա. Աստուծոյ ողոր-
մութեամբը, Կայսր Աւստրիոյ, առաքելական
թագաւոր Հունգարիոյ եւ Պոհեմիայի եւ այս
անունով հինգերորդ. թագաւոր Լոմպարտիայի

եւ Վենետացւոց, Դաղմատիայի, Խոուադիս-
տանի, Սլաւոնիայի, Կալինցիայի, Լոդոմերիայի եւ
Խլլերիայի: Թագաւոր Երուսաղեմի. Արքիդուքս
Աւստրիոյ. Մեծ դուքս Լոթարինգիայի, Սալիս-
պուրկի, Ստիրիայի, Գարինթիայի. Մեծ իշխան
Դրանսիլուանիոյ. սահմանակոմս Մորաւիայի,
դուքս վերին եւ ստորին Սիլեզիայի, Մոսենայի,
Բարմայի, Բիաչէնցայի եւ Գվասդալայի, Օսվէ-
ցինիայի եւ Զագորիայի, Դէշէնի, Ֆրիաուլի,
Ռազուլայի եւ Կատերայի. Կոմս Հապսպուրկի,
Դիրտլի, Սըգոյներու, Գիպուրկի, Կորիցիայի եւ
Կրատիսկայի. Իշխան Դրիտէնդի եւ Պրիքսէնի.
սահմանակոմս վերին եւ ստորին Լուսացիայի եւ
Խսգրիայի. Կոմս երկուց Ամսեաց, Ֆէլտգիրգի,
Պրիկանդիայի, Սոնէնպէրկի, տէր Դրիենտի, Գադ-
դարոյի, սլաւոնական սահմանակոմսութեանց,
եւ այլն. եւ այլն:

«Կը ծանուցանենք ներկայ գրութեամբ,
այն ամենուն՝ որոնց կը պատկանի, թէ Եղիսա-
բեթուպոլսոյ հասարակութիւնն — որ մեր
սիրելի Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան մէջ
է — իրեն գթածաբար շնորհելի քաղաքային
իրաւունքին համար մեզի գիմելով՝ ըստ որում
մեր հպատակներն — այս իշխանութեան Կար-
գերն ու Վիճակները — որոնք 1791երորդ
տարին՝ տէրութեան աւագաժողովին մէջ քա-
ղուեցան — ի նկատի առին, աղաչաւոր հասա-
րակութեան՝ մեր մեծափառ տանն ունեցած մաս-
նաւոր հաւատարմութիւնն, ինչպէս նաեւ հա-
սարակաց գործառնութեանց ու վաճառականու-

թեան յառաջացմանը նկատմամբ ցուցուցած
ջանքը. — մեր նախորդ Լէոբոլդոս Բ. Կայսեր
ու թագաւորին գթած առաջարկութեամբը՝
հունգարական ազգին մէջ գտնուած ազատ
թագաւորական քաղաքներու — որոնք տէրու-
թեան ժողովին մէջ՝ իշխանութիւն ունին նստե-
լու եւ քուէարկութիւն ունենալու — եւ տուրք
վճարելու տեղերուն — կարգն առին: Սակայն
այնպիսի կերպով մը, որ ամէն բանի մէջ այն-
պէս նկատուի, ինչպէս որ են մէկալ թագաւո-
րական աշխատ քաղաքներն. եւ անոնց հետ
հաւասար ծանրաբեռնութիւն կրէ ու հաւասար
իրաւունքներ ունենայ: Եւ ասոր վրայօք յօրի-
նեցին ԿԱ. յօդուածը. զոր մեր հանգու-
ցեալ, անմահ յիշատակաց արժանի հայրը՝
Փրանկիսկոս Ա. գթածաբար ամրացուց: —
Ուստի մենք՝ վերոյիշեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ
բոլոր քաղաքացիներուն եւ բնակչացն անուամբ՝
մեր Վեհափառութեանն առջեւ ներկայացուցած
խոնարհ աղաչանքը լսելով — որուն մէջ կը
խնդրեն, որ գթութեամբ շնորհենք իրենց՝ ասոր
նկատմամբ, մշտնջենապէս մնացող առանձնա-
շնորհութեան թուղթ մը, զոր՝ թէ Մենք, թէ
Մեր յաջորդներն ու թէ ուրիշներն, որոնց կը
պատկանի կամ կրնայ պատկանիլ, առանց փնասու-
պահն — գթածաբար կը զիջանինք, որ շատ ան-
գամ յիշուած Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը՝ զոր
հասարակացօրէնքը՝ մէկալ ազատ թագաւորական
քաղաքներուն կարգը դասած է, յաջորդ արտօնու-
թիւններովը կարենայ ապրիլ ու զանոնք վայելել:

“Կախ. Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացի-
ներն ու բնակիչներն, որոնք յիշեալ օրինաց
համեմատ մեղի սիրելի Գրանսիլուանիոյ մեծ իշ-
խանութեան մէջ եղած ուրիշ հունգարական
ազատ թագաւորական քաղաքներուն բնակչացը
հետ հաւասար եղած ու միացած են, գաւառա-
կան իշխանութենէն — որուն մէջ կը բնակին —
դուրս առնուելով, անընդմիջապէս հոն տեղի
երկրորդ ատենակալութենէն — արքունական
կառավարութենէն — կախում ունենան: Ու
յիշեալ քաղաքն՝ իրրեւ արքունական երկրա-
կալութիւն, Գրանսիլուանիոյ օրինաւոր իշխանէն
զատ, ոչ զոր ճանչնայ իրեն իրրեւ երկրատէր:
Որպէս զի այս կերպով՝ զանիկա ոչ ոք կարենայ
իրմէն բաժնել, օտարացընել կամ գրաւի դնել:

“Երկրորդ. Յիշեալ քաղաքին խորհուրդը
կազմուի դատաւորէ մը ու պատշաճ թուով խոր-
հրդականներէ. (հիմայ 12 ծերակուտի ան-
դամ ունի) որոնք — ինչպէս նաեւ քարտու-
ղարներն — ուրիշ քաղաքաց սովորութեանը
համեմատ ընտրուին: Գլխաւոր դատաւորին ըն-
տրութիւնն — օրինաց կարգադրութեանը հա-
մեմատ հետամտութեան (candidatio) ճամբով
կ'ըլլուի: Հետամուտը՝ վերին կառավարութեան
ձեռք մեր առջեւ կը դրուի. եւ իւր հաստա-
տութիւնը՝ Լէոբուդուսի տուչութեան թղթին հա-
մեմատ, ասկէ կ'ընդունի:

“Մէկալ կողմանէ, խորհրդականներն ու
քարտուղարներն ալ, որոնք ժողովուած քուէ-
ներու մեծամասնութեամբ ընտրուած են,

կրնան հետամուտ ըլլալ այս պաշտօնին: Այս
կերպով ընտրուած ու հաստատուած ծերակու-
տին գործքերն են, որեւէ անուամբ կոչուած
իրական եւ անձնական, քաղաքական ու պատ-
ժական դէպքերն, որոնք քաղաքացեաց եւ բնակ-
չաց մէջ կրնան պատահիլ եւ յառաջ դալ —
ինչպէս նաեւ այն դատերը՝ զորոնք, օտարներն
իրենց դէմ կ'ընեն — եւ քաղաքին մէջ քա-
ղաքային իշխանութեան վերաբերեալ դէպքերը:
Նոյնպէս քաղաքին սահմանին եւ իր շրջա-
կաններուն մէջ բռնուած որեւէ չարագործի
դէմ յարուցանելի դատաստաններն՝ օրինաց
գրքին եւ ընդունուած եւ գործածութեան մէջ
եղած սահմանադրութեան եւ նորագոյն օրինաց
յօդուածներուն որոշմանցը համեմատ կը քննէ
ու կը դատէ: — Կը շնորհէ օրէնսդրութիւնն,
որ մեր Գրանսիլուանիոյ իշխանութեան մէջ կան-
գնուած թագաւորական վերին ատենակալու-
թեան բողոք կարենայ ընել — պահելով
բողոքման աստիճանները — եւ անկից՝ ընդու-
նուած օրինաց վրայ հիմնուելով՝ նոր քննու-
թեան համար, առ այն վերաբերեալ վերըս-
տին քննութեան ատենական աթոռին ալ կա-
րենայ բողոք ընել:

“Երրորդ. Կը շնորհենք — իրրեւ քաղ-
աքին տարածութիւն — անոր բնակիչներուն՝
քաղաքին սահմաններուն մէջ, մինչեւ հիմայ ու-
նեցած ամէն տեղերը (դուրս առնելով՝ մեր ան-
մահ յիշատակաց արժանի նախորդներէն՝ Եղի-
սաբեթուպոլսոյ հասարակութեան, ազնուականի

իրաւամբ շնորհուած դղեակը) իւր իրական ու վաղեմի արահետներովն եւ սահմաններովն եւ անոնց որեւէ անուամբ կոչուած եկամուտներովը, ռոճիկներովը, հասոյթներովը՝ ձկնորսութեան եւ որսորդութեան իրաւունքովը, մաքսովը, ջաղացքներովը, գինեվաճառութեանն եւ մսահատութիւններովը, որոնք այս քաղքին մէջ՝ կամ քաղքէն դուրս են, բայց քաղքին սահմանին կը վերաբերին. — գարեջրոյ եւ ցքւոյ զտարաններովը, կղմիտրի եւ աղիւսի գործարաններովը՝ շուկայի եւ առեւտրոյ եկամուտներովը, չափաւորեալ սակերովը, զորոնք կը վճարեն ամէն բնակիչները — բայց ոչ քաղաքացիները — որոնք քաղքին՝ կամ անոր սահմանին մէջ եւ հասարակութեան հողին վրայ շինած տներուն մէջ կը բնակին — մինչեւ որ այն տեղն, իբրեւ տան տեղ չգնեն եւ կամ ուրիշ իրաւացի եւ արդար տիտղոսով չյատկացնեն. — դեղարաններով, խանութներով, մէկ խօսքով, ամէն ուրիշ այսպիսի քաղաքներու — քաղաքացւոյ իրաւամբ պատշաճեալ — իրաւունքներովն եւ կարգադրութիւններովը:

« Զորրորդ. Գթածաբար կ'ուզենք, որ ասկից ետքն Խղիսաբեթուպոլիս ալ, այնպէս, ինչպէս Գրանսիլուանիոյ ուրիշ քաղաքները, տայ հասարակաց տուրքը, եւ կրէ հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն, որոնք — ըլլան անոնք որեւիցէ աստիճանի ու վիճակի անձինք — հասարակութեան երկիրներն ու քաղաքացիութեան եկամուտները կը վայելեն. — առանց

նկատման աղնուականի կամ ուրիշ իրաւանց, պարտական են իրենց երկիրներուն եւ ուրիշ քաղաքային եկամուտներուն համար քաղքին տուրք տալու եւ ուրիշ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու. — եւ իրենց երկիրներուն ու եկամուտներուն վրայ քաղաքային վերին իշխանութիւնը ճանչնալու:

« Էինգերորդ. Այլ շնորհներ նաեւ, որ անձնական եւ հասարակութենէն առած երկիրներուն եկամուտները, դարձեալ՝ այն ամէն քաղաքային երկիր եւ ստացուածք, որոնց վրայօք ինչ բանի գործածուելու նկատմամբ, կտակի մէջ կարգադրութիւն չ'ըլլուի՝ — քաղքին հասարակութեանն անցնին, եւ թէ այսպիսի ժառանգութիւններն իրեն իշխանութեանը տակ առնուլ՝ եւ քաղքին հասարակութիւնը զանոնք գործածել կարենայ. — կարենայ գործածել նաեւ այն շարժական ստացուածքները՝ զորոնք ազատ քաղաքացիներ եւ աղնուականներ՝ առանց կտակ ընելու եւ առանց ժառանգներ թող տալու, քաղաքային երկրի վրայ թողուցած են, — դարձեալ՝ որոնք քաղաքացւոյ իրաւունք ստացած են, բայց աղնուականի երկիրներ ունեցած չեն. ի վերայ այսր ամենայնի անհաւատարմութեան կամ քրէական յանցանք գործող աղնուականներու, կամ ազատ քաղաքացիներուն՝ եւ այն քաղքին երկրին եւ սահմանին վրայ ունեցած անշարժ եւ շարժական ժառանգեալ ստացուած եւ երկիրներ ունեցած են, զորոնք, մեր օրինաց համեմատ՝ արքունական գանձը կը

ժառանգէ։ Այս տեսակ քաղաքային ժառանգութիւններն, իրօք, արքունի տուչութեան կը վերաբերին — զորոնք պահանջողները՝ միայն քաղաքային դատաստանաւ կրնան ձեռք բերել։

“Աւեցերորդ. Այս քաղքին հասարակութիւնն — օրինաց համեմատ — անտարակուսելի կերպով՝ ճշմարիտ ազնուական կը համարուի. ըստ հետեւորդի իրական ազնուականներու պատշաճ, ազնուականի յառաջամասնութիւն ունենայ նոյն ինքն քաղաքը։

“Էօթներորդ. Կու տանք այս քաղքին, ընդունուած օրինաց իմաստին համեմատ պաշտպանութեան իրաւունք (patronat), առ այն՝ որ իւր ժողովրդապետն ինք կարենայ ընտրել, բայց այն բացորոշ յայտարարութեամբ, որ այն ժողովրդապետին եւ անոր օգնականներուն պարտուպատշաճ խնամքին, միշտ հոգ տանելու պարտական ըլլայ քաղաքը։

“Ութերորդ. Ապահովութեան տեսակէտէն նկատելով՝ կը շնորհենք, որ այս քաղաքն այնչափ արբանեակ (satellit, հասարակ լեզուաւ հայտու, ծառայ) կարենայ պահել, որչափ որ հարկաւոր է։ Կրնայ դմեկահար ալ պահել, որպէս զի հրատարակութիւնները ծանուցանէ, կամ հրդեհեղած ատեն՝ քաղաքացիները մտադիր ընէ։ Այս քաղքին արբանեակներն, իրենց յատուկ զէնքերովը զգեստաւորուած, միշտ քաղքէն ընտրուելի առաջնորդներով մէկտեղ պարտական են գիշեր ատեն, ինչպէս նաեւ շաբաթական ու տարեկան տօնավաճառներուն առ-

թիւ, ուրիշ՝ ազատ թագաւորական քաղաքացի մէջ ընդունուած սովորութեան համեմատ, գէշ նպատակ ունեցող եւ խռովարար մարդիկը բռնել, զգուշութեան եւ կամ որեւիցէ տեսակ զանցառութեան առջեւն առնելու համար՝ քաղքին մէջ շրջագայիլ եւ պահանջորդութիւն ընել։

“Իններորդ. Այն քաղաքն՝ իր եւ իրեն զրացի տեղերուն հասարակաց բարեոյն համար, կրնայ՝ թէ՛ շաբաթական ու թէ՛ տարեկան տօնավաճառներ ունենալ, եւ հոն, մեր-նախամիւն (abavia), — ողորմած հոգի Մարիամ Թերեզիայի — 1758ին գթածաբար տուած առանձնաշնորհութեան պատճէնին համեմատ, կրնայ անոնց վրայ պատշաճ մաքս դնել եւ անոնցմէ եկամուտներ քաղել։

“Տասներորդ. Որպէս զի յիշեալ քաղաքացիները՝ վերն ըսուած եւ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքներուն հետ հաւասար եղած ու օրինաց եւ երկրին սահմանադրութենէն տրուած ազատութիւններն եւ իրաւունքները վայելին, եւ ամենայն հանգստեամբ եւ խաղաղութեամբ ապահովութեան մէջ եւ անվրդով ապրին, եւ ամէն տեսակ արգելքի եւ հակառակութեան պատճառը վերցուի՝ — կ'ուզենք, որ ամենեւին եւ ոչ մէկ առանձնական քաղաքացւոյ մը տուն, կամ տեղ, որ քաղքին մէջ է, եւ կամ եթէ դուրս, բայց անոր սահմանին վրայ կրգտնուի — առանց հասարակութեան հաւանութեան — ի վնաս ապահովութեան եւ հանգստեան — բանի մը մէջ բացառութիւն չընէ, եւ ազա-

տութիւն չունենայ: Մանաւանդ թէ կը կարգադրենք, որ այն անշարժ ստացուածներն, որոնք թէ՛ ժառանգութեամբ, թէ՛ որեւիցէ ուրիշ ճամբով, միջոցով ու տիտղոսով՝ եկեղեցւոյ, օտարի կամ գրսի անձինքներու վրայ անցուած են, եւ թէ ստացողը՝ տարւոյ մը միջոցին մէջ, քաղաքային իրաւանց, եկամտից ու ծանրաբեռնութեանց չի մասնակցիր — պարտական ըլլայ՝ քաղաքացեաց ծախելու, — ընդ հակառակն քաղաքային ժողովքը, այս անշարժ ստացուածքներուն արժեցուցած գինը՝ տիրոջը կը վճարէ եւ զինք անոր մէջէն դուրս կը հանէ: Սակայն՝ քաղաքային ժողովն այս բանս այն ատեն միայն կրնայ գործադրել, երբ որ յայտնի կ'ըլլայ թէ այն օտար կամ ուրիշ իշխանութեան վերաբերող անձը՝ դեռ քաղքին քաղաքացիութեանը մէջ անցուած չէ, եւ կամ չ'ուղեր քաղաքային իրաւունք ստանալ, թէեւ այս բանս իրեն առաջարկուած է:

«Տասնութեկերորդ. Որպէս զի գաւառական իշխանութիւնն եւ քաղաքային ատենական գործառնութիւններն անարատ եւ իրենց զօրութեանը մէջ մնան, եւ խառնակութիւն չ'ըլլայ, բացորոշապէս կը յայտնենք, որ ոչ զինուորական եւ ոչ ելեւմտից պաշտօնատէրներն այս քաղքին կամ անոր սահմաններուն մէջ՝ քաղաքացւոց վրայ, կերպիւ մ'իշխանութիւն բանեցընելու եւ քաղաքացւոց դէմ դատաստան ընելու, կամ իրենց դէմ ուրիշ կերպով իրաւական գործողութիւններ ընելու չ'կարենան, եւ այս

տեսակ բաներու մէջ չ'կարենան խառնուիլ: — Բայց այս ամէն ըսածնիս՝

«Տասնութեկերորդ. Այն պայմանաւ միայն որոշեցինք, որ յիշեալ քաղաքացիներն ամէն բանի մէջ իրենք զիրենք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց յարմարցընեն, եւ անշնորհակալութեան եւ անհաւատարմութեան կնիքէն ու ազտէն ազատ բռնեն. եւ իրենց երկիրներուն եւ մէկալ ամէն ստացած արտօնութիւններն եւ առանձնաշնորհութիւնները կորսնցընելու, եւ ուրիշ օրինաւոր պատիժ ընդունելու վտանգացմիշտ զգուշանան — եւ ջանան որ, ինչպէս Մեր, անանկ ալ մեր օրինաւոր ժառանգացն ու յաջորդացը լաւագագութիւնն ամենայն հաւատարմութեամբ, տեւականութեամբ եւ ուղղութեամբ վստարկելու արժանի ըլլան: Մանաւանդ թէ ուրիշներուն իրաւունքներն անխախտ պահելով՝ այս ամէն բան, ինչ որ յիշեալ կէտերուն մէջ ամփոփուած է, կ'առնունք, կը շնորհենք, կ'ընդունինք ու ձեզի կու տանք:

«Անոր համար շեղի ամենուն, ամենապատիւ, մեծարեալ, մեծապատիւ, արժանացեալ, աղնուաղարմ, նշանաւոր, աղնուական եւ փութածան, խելացի եւ մտադիր — դարձեալ՝ ամէն ուրիշ վիճակի, աստիճանի եւ կարգի — եւ մեր տէրութեան մէջ գտնուած մարդու, ինչպէս նաեւ խորհուրդներու, ատենակալութիւններու եւ պաշտօնատեարց կը ծանուցանենք, կը հրամայենք ու կը յայտնենք՝ որ դուք հիմակուրէն սկսեալ թողուք, որ այս քաղաքն ապրի այն ա-

մէն առանձնաշնորհութիւններովն, արտօնութիւններովն եւ ազատութիւններովն, որոնցմով կ'ապրին ուրիշ նման հունգարական քաղաքները. — եւ պարտական էք յիշեալ քաղաքն իւր իրաւունքներուն մէջ պաշտպանելու եւ պահպանելու:

«Որ բանին մշտնջենաւոր յիշատակին եւ հաստատութեանը համար մեր մեծագոյն կատուած կնիքովն ամրացուցուած պատճէնը՝ ցմիշտ իրենց գործածելի իրաւանց ապահովութեանը համար տուինք, ազատ թագաւորական Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին քաղաքացիներուն, բնակիչներուն եւ իրենց ժառանգներուն ու թոռներուն:

«Տուեալ յիշել, յամի Տեառն 1837. մեր իշխանութեան երրորդ տարին. Աւգոստոս 15ին.

Փերդինանդոս յ. ձ.

Յովսէփ Միշկէ սպարոն յ. ձ.

Յովնանէս Շովիայի յ. ձ.

Բնական է որ Եղիսաբեթուպոլսեցիք, այս նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակին ընդունելութեանը վրայ ուրախացան: Սակայն բոլորովին գոհ չէին կրնար ըլլալ. ինչպէս որ չեղան ալ, վասն զի ասով՝ Մարիամ Թերեզիայի եւ Յովսէփ Բ. ի շատ մը արտօնութիւններն օգ ելան: — Բայց ալ լռելու էին, խօսելու բան չունէին: Ինչ որ եղաւ՝ իրենց անհանգիստ բնութեանն, իրենց անխոհեմ քաղաքականութեանն եւ իրենց անձին վրայ վստահանալուն համար եղաւ: —

Թէպէտ ուշ, բայց ալ հասկըցան ու համոզուեցան, որ իրենց սկեդարը լնցաւ. իրենց բարձրութեան ժամանակն անցաւ:

Կոր արտօնագիրն ընդունելէն ետեւ, դառնացած հոգւով պահանջուած զինուորանոցը շինելու ձեռք զարկին. զոր որոշած ժամանակին (1840) յաջողութեամբ կատարեցին, լմնցուցին եւ — հանգարտեցան: —

Ժամանակներն անցնելով՝ ու յարաբերութիւնները փոխուելով՝ մարդիկներուն հետ փոխուեցան նաեւ գաղափարները: — Ուստի ուղուեցաւ, որ սկզբնապէս որոշուածէն աւելի զինուոր առնուի յիշեալ զինուորանոցին մէջ: Բայց որովհետեւ յայտնապէս կը տեսնուէր, որ ահագին շէնքը բաւական ընդարձակութիւն չունէր փափաքած զինուորաց քաղմութիւնն իր մէջն ընդունելու, անոր համար քաղաքաբաշխութիւնն որոշեց, որ զինուորանոցն ընդարձակէ: Ասոր վրայ քաղաքային վարչութիւնը՝ 1896ին յիսուն հազար ֆիորին ծախք ընելով՝ զինուորանոցին երկութեւնը երկնցընելէն զատ, ընդարձակ հիւղ (Barack) մըն ալ կանգնեց անոր քով:

Այս գործողութեամբ թէ՛ տէրութիւնը գոհ եղաւ ու թէ՛ քաղաքացիք շահեցան: — Ետքիները՝ համոզուեցան որ իրենց պապերուն սնտախ երկիւղը՝ ցնորք մըն է եղեր միայն. ու մէկալ կողմանէ տեսան որ զինուորանոցն՝ իրենց, թէ՛ ուղղակի (տան վարձքի միջոցաւ — որ այսօրուան օրս 3698 ֆիորին եւ 96 քրայցեր կ'ընէ) ու թէ՛ անուղղակի կերպով (զինուորաց՝

քաղքին մէջ, կենաց պիտոյքները հոգալով եւ պարէն գնելով) բաւական եկամուտ կը բերէ:

10.

Օգարմանալի է պատմութեան անիրաւութիւնն — անըմբռնելի է իր քմահաճութիւնը: — Անուններ կը թողու մարդկութեան՝ առանց գործքի՝ — ու գործքեր, առանց անուան:

Աս ետքիններուն մէջ դասելու ենք, գամելէր մըն ալ. որ աչքին առջեւն ունենալով իր ազգին ապագայ յառաջագիւծութիւնն ու երջանկութիւնը՝ ահագին դրամոց դումար մը — բոլոր ունեցածը — թողուց ազգայնոց համակրութեան — անկարողներուն, որբեւարիններուն եւ որբերուն արցունքները սրբելու — եւ ազգին աղքատ աղջիկները կարգելու համար:

Ոչ ոք գիտէր — ու այսօր ալ շատ քիչերը գիտեն — իր անունը: Իւր մեծագործութենէն միայն կը ճանչնանք իր անմահ յիշատակը: —

Ո՛վ էր Գամելէր, կամ լաւ եւս Ուղտեան:

Աս հարցման պատասխանը տալ շատ դժուարին է:

Այսչափս գիտեմք միայն որ վիեննայի բնակիչ էր, տաճկերէն լեզուի թարգման, ամուրի կեանք կ'անցընէր, եւ 1838 Փետր. 5ին, 74 տարեկան հասակին մէջ վախճանեցաւ, Լէօփաուզգատ քաղաքաբաժնին՝ 573 թիւ ունեցող յատուկ տանը մէջ:

Ա՛ս է բոլոր բոլոր գիտցածնիս, որ պաշտօնապէս դրի անցուեցաւ իր մեռնելէն ետեւ:

Ամենէն աւելի վիեննայի Մխիթարեանք կրնային գիտնալ իրեն տանն ու գերդաստանին վրայ: Վասն զի Գէորգ Գամելէր լաւ կը ճանչնար զվարդապետները: Իւր քոյրն, Աննա, 1826ին ըրած կտակին մէջ, այսպէս կ'ըսէ ի մէջ այլոց. «Մխիթարեան հայրերուն, որոնք Բլաքը կը բնակին, կը թողում — ցորչափ ատեն վիեննայի մաքսագծին ներսի դին (innerhalb der Linie) վանք մ'ունին — տարուէ տարի 80 արծաթ ֆիօրին, աղաչելով որ ինծի եւ Գամելէրեան գերդաստանին համար աղօթեն»:

Բայց ափսոս, որ այն ատենի, պատուական հայրերն ըստ բաւականի չըմբռնեցին ու չճանչցան բարերարութեան մեծութիւնն, — եւ որչափ կ'երեւայ եւ ոչ ալ տեղեկութիւն առնուլ ուղեցին այս բարեգործութեան վրայօք. վասն զի օտար եղան եւ մնացին, թէ իրմէն եւ թէ իր մշտնջենաւոր բարերարութենէն:

Ասոր հետեւանքն ան եղաւ, որ հինգ տարի ետքը կտակը փոխուեցաւ ու վերոյիշեալ կտակակէտն այսպէս կերպարանափոխուեցաւ: «Կտակիս 5 երրորդ յօդուածը կը փոխեմ. այն-

* Wien, am 30. August 826.

5. Den geistlichen Herrn Mechitaristen am Platzel vermache ich alljährlich, so lange sie ein Kloster innerhalb der Linie Wiens haben werden, Achtzig Gulden in Silbermünze, mit der Bitte, für mich und die Kamelersche Freundschaft zu beten.

(L. S.)

Anna Kameler m. p.

պիտի կերպով մ'որ բլացելն մէջ բնակող ղիննական Մխիթարեան հարց, այս կտակին մէջ, իրենց՝ ամէն տարի տրուելի 80 Ֆիօրլինին տեղ, տրուի՝ միանգամ ընդ միշտ 80 Ֆիօրլին առանց մէկ զեղչման։* —

Բանն ասանկ ըլլալով՝ հարկ է որ ենթադրութեանց դիմենք։

Եղիսաբեթուպոլսոյ պսակելոց մատենին մէջ կը գտնենք թէ, Գրիգոր Ուղտեան մը, ամուսնացաւ Աննայ Շիմբոյեանին հետ։ Աս ամուսնութենէն ծնած տղայ մը, Գէորգ՝ ղիննանա երթալով, անունը փոխած ու Գամելէր ըրած ըլլայ։ Գոնէ այսպէս կը գտնենք զԳէորգ — եթէ վերոյիշեալ ամուսնացելոց զաւակն է — իբրեւ երգուեալ թարգման 1790, յունիս 5ին ղիննայի գլխաւոր տոնին մէկ արձանագրութեանը մէջ։

Ինչպէս ըսինք, վերն ըսածնիս ենթադրութիւն է միայն, որովհետեւ քիչ մը դժուարին է հաւատալ, որ Գրանսիլուանիոյ Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին մէջ ծնած ազգային անձ մը, ղիննայի գլխաւոր դատաստանարանին մէջ, տաճկերէն լեզուի, օրինաւոր թարգման ըլլայ։

* 2. § 5 des Testamentes wird dahin geändert, dass die geistlichen Herren Mechitaristen am Platzel in Wien, statt den Ihnen in diesem Testamente alljährlich vermeinten 80 fl. Conv. Mnze, nur 80, d. i. Achtzig Gulden Conv. Mnze, ein für allemal aus meiner Verlassenschaft ohne allen Abzug erhalten sollen.

(L. S.)

Anna Kameler m. p.

Wien, am 1. Juni 831.

— Աւելի հաւանական է, որ Գամելէր՝ Տաճկաստանէն ղիննայ անցած, ու հոս թարգման անուանուած ըլլայ։ Ժամանակ անցնելէն ետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հետ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մը ճանչուորութիւն ունեցած ըլլալով՝ 1838 յետր. 3ին թողած կտակին համեմատ, աղբիւն ունեցած սէրէն մըլուած, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան թուղուց, ղիննայի, Լէոբոլտշդադ, Ֆէրտինանտ փողոցին մէջ ունեցած տունը։ —

Գամելէրեան հիմնարկութիւնը շատ յեղափոխութիւններէ անցաւ, մինչեւ որ իր հիմակուան կանոնաւորեալ վիճակին հասաւ։ —

Մեծագործ հիմնարկութեան հոգատարութիւնն — որ այն միջոցին 60,000 Ֆիօրլին մը կ'ընէր — 1840ին՝ յանձնուեցաւ Սիմոն Գաբտէպովին։ Ասիկայ շատ աշխատեցաւ ստացուածքը յստակելու եւ եկամուտը բանի մը պառկեցնելու։ — Ծրագիր մըն ալ յօրինեց, որուն համեմատ, հիմնարկութեան եկամուտը՝ ղիննայ սորվող հայ ուսանողաց օգնութեանը պիտի դործածուէր։ Սակայն երբ որ քիչ մը ետքը հիւանդացաւ, — եւ իր պաշտօնէն հրաժարեցաւ — հիմնարկութեան հոգաբարձութեանը նկատմամբ սկսան դժուարութիւններ ելլել։ Աս տեսնելով Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝ հոգաբարձութիւնը վրան առաւ։

Վարձու տրուած տան տարեկան եկամուտը՝ մինչեւ 1872ին վերջերն Եղիսաբեթուպոլսոյ տնտեսական գանձարանը կը մտնէր։ Ասոր

մեծագոյն մասը (մինչեւ 1853) քաղաքային հասարակութիւնն իր նպատակներուն կը գործածէր: Բայց ետքէն որոշուեցաւ, որ Ռափայէլեան վարժարանին ուսուցչացը վճարման գործածուի:

Երբ որ քաղաքաբաշխութիւնը տեսաւ մէկ կողմանէ, թէ տան եկամուտը — քաղքին գործակալին անհոգութեամբն եւ կարգաւորեալ հաշիւ չտալովը — բայց մանաւանդ՝ իր յատուկ շահերուն գործածելովը — դարձեալ՝ Վիննայէն խրկուած տան վարձքերուն մէկ մասին քաղքին գանձուն մէջ չմտնելովը, հիմնարկութիւնը թէ շատ կը վնասի եւ թէ իր — սկզբնապէս — դրուած վախճանին չի ծառայեր. — մէկալ կողմանէ մտածելով՝ որ 1873ին Վիննայի ցուցահանդէսն ամենէն յարմար առիթն է տունը ձեռքէն հանելու, ընդհանուր ժողովք գումարելով՝ հասարակութիւնն որոշեց որ զանիկայ, աճրդով ծախէ: Տունը ծախուելով եւ հանուելի ծախքերը դուրս առնելով՝ հասարակութիւնն ընդունեցաւ 82,351 ֆիօրին զուտ ստակ. զոր Հէրմանշդատի աւստրիական դրամասեղանը դրաւ շահաբեր ընելու համար:

Ասոր վրայ խորհրդածութեան նիւթ եղաւ. Նախ. թէ դրամագլխոյն շահն ինչ բանի գործածուի: Երկրորդ՝ թէ օրինապէս որո՞ւն կը վերաբերի այն գումարն. եւ որո՞ւն յանձնուելու է ստրկին կառավարութիւնը կամ՝ հոգաբարձութիւնը:

Նկատմամբ առաջինին՝ հասարակութիւնը, միաձայն որոշեց որ — որովհետեւ անմոռաց

յիշատակաց արժանի, Գէորգ Գամելէր, իր կտակին մէջ զԵղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը թողուց իր ստացուածոցը ժառանգ — դրամագլխոյն տարեկան շահերն, այն քաղքին հայաշուրթն բնակչաց համակրութեան յառաջացմանն ու աղքատ հայ քաղաքացեաց դարձուելու է:

Նկատմամբ երկրորդ կէտին — թէ ըստ օրինի եւ ըստ իրաւանց, որո՞ւն կը պատշաճի, որ այս դրամին վրայ հսկողութիւն ընէ — մասնաժողովին կարծիքն երկու խմբի բաժնուեցաւ: — Աւելի լաւազգաց ու ազգասէր մասն՝ իր աչքին առջեւն ունենալով կտակագրին՝ իւր ազգն երջանկացնելու փափաքը, մէկալ կողմանէ՝ ինք իրեն թողուած ազգին ապագան ապահովցնելու փափաքելով՝ գամելէրեան ստացուածքն, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղղ. եկեղեցւոյ հասարակութեան վերատեսչութեանն ուղեց յանձնել: — Ասոր հակառակը՝ մէկալ կողմնակցութիւնը՝ քաղքին գանձն եւ իր սեպհական վճարքը լաւացնելն ուղեւով՝ կը փափաքէր որ դրամագլուխը շատցուի եւ եկամուտն, ըստ ժամանակին՝ իր պիտոյիցը գործածուի. չունենալով հոգ հայ ազգին ապագայովը: Բաց ասկէ՝ վախնալով, որ եկեղեցական իշխանութիւնը դրամագլխոյն հոգաբարձութեամբը վերին հեղինակութիւն մը պիտի բանեցընէ՝ յայտնապէս պահանջեց, որ գամելէրեան ստակները՝ քաղքին արկղին անցուին: Բայց այս կողմնակցութիւնը փոքրկու թեան մէջ մնաց:

Ասանկով քաղաքային ընդհանուր ժողովին՝ 1873 յունուար 2ին եւ մարտ 18ին՝ որոշեց, որ մինչեւ այն ատեն հասարակութեան ձեռքն եղած ստացուածքն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայածէս եկեղեցական հասարակութեան վերատեսչութեանը յանձնուի. որպէս զի անոր շահերը՝ հիմնադրութեան կոնդակին մէջ գրուած կէտերուն համեմատ, համակրութեան եւ մարդասիրական նպատակներու գործածէ:

Իրօք՝ այս որոշման եւ ներքին գործոց պաշտօնէին կարգադրութեան համեմատ՝ սահմանեցաւ, որ հիմնադրութեան դրամագլուխը, հայ եկեղեցւոյ հասարակութեան յանձնուի: — Ասիկայ՝ եպիսկոպոսական իշխանութեան հաստատութիւնն ալ ընդունելէն ետեւ, նոյեմբ. 4ին եղած ընդհ. ժողովքը նորէն սահմանեց, որ դամբլէրեան ստացուածքը, հայ եկեղեցական վարչութեան, իբրեւ բարոյական մարմնոյ մը հոգաբարձութեանը տակ՝ ապահով կրնայ նկատուիլ: Որովհետեւ այս եկեղեցին արդէն շատոնց իր ձեռքն ունեցած անշարժ ստացուածքներն ամէն ատեն ըստ խղճի եւ արդարութեամբ կառավարեց: — Որոշուեցաւ միանգամայն, որ այս ստացուածքը հոգալու համար, հայ եկեղեցւոյ մէջէն մասնաժողով մը ընտրուի:

Թէպէտ աս որոշման դէմ բողոքումն եղաւ առ ներքին գործոց պաշտօնեան — յառաջ բերելով ի մէջ այլոց, թէ քաղաքային ստացուածքն, եկեղեցւոյ ստացուածք եղաւ. — թէ յիշեալ դրամագլուխը՝ հայ եկեղեցական հա-

սարակութեան ձեռքն ապահով չէ, եւ այլն. եւ այլն: Բայց եւ այնպէս քիչ մը ետքը՝ պաշտօնէին մատուցած բողոքն ետ առնուեցաւ: Ասով 1874 Ա.գ. 27ին, ընդհանուր ժողովին մէջ ձայնից մեծամասնութեամբ տուչութիւնը դործագրուեցաւ: Եւ ազգային եկեղեցական վերատեսչութիւնը՝ դրամագլուխն — ըստ մասին, իրական դրամ, ըստ մասին արժէթղթեր, ընդ ամէնը՝ 91.066 ֆիօրին եւ 58 քառանգան — յուրախութիւն հայ քաղաքացեաց, մեր յաջորդաց համակրութիւնը յառաջացընելու, աղքատաց եւ որբոց օգնութեան հասնելու, եւ զայն մշտնջենաւոր ժամանակաց համար հաւատարմապէս եւ ըստ խղճի կառավարելու համար — ձեռք առաւ: —

Ինչպէս որ թէ հիմնարկութեան կոնդակէն, թէ կանոնադրութիւններէն պիտի տեսնենք, հիմնարկութեան դրամագլխոյն կառավարութիւնը՝ մասնաժողովոյ մը յանձնուած է. որ վարչութեան ժողով կ'անուանուի ու 12 հոգիէ կը կազմուի: Զասիկայ կ'ընտրէ հայ եկեղեցական հասարակութիւնը:

Մասնաժողովոյն անդամները՝ բաց անկէ որ միայն ազգային կրնան ըլլալ, անստգիւտ վարք պիտի ունենան. հիմնարկութեան հետ առեւտրոյ յարաբերութեան մէջ պիտի չըլլան, անոր պարտք պիտի չունենան: Ասոր նախագահն, որ միանգամայն վարիչ է, միշտ աշխարհական պիտի ըլլայ: Օրինաւոր որոշում ընել կարենալու համար, վարչական ժողովին մէջ, վարի-

էն զատ ութ հոգի ըլլալու է: Ժողովը պատասխանատու է ամէն վնասուն. եւ այլն: —

Կը ներկայացընեմ ընթերցողաց, կառավարութենէն ինչպէս նաեւ եկեղեցական վերին իշխանութիւնէն ընդունուած ու ամրացուած հիմնադրութեան կոնդակին թարգմանութիւնը:

Հիմնարկութեան թուղթ:

«Ա. Ի Տէր հանգուցեալ Գեորգ Գամելէր, 1838 իետր. 3ին, Վիեննայ ըրած կտակին համեմատ, իրեն ընդհանուր ժառանգ թողուց Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը: Իր ժառանգութիւնը կը կացուցանէր այն միջոցին Վիեննայի Վերոյտըդատ քաղաքաբաժնին, Գերտինանտ փողոցին մէջ 13/573 տունը: Աստունը ծախուելով՝ անոր գինը 82.351 Ֆիորինն — եւ այս գումարին շահն — Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս եկեղեցական հասարակութեան ձեռքը կը յանձնուի:

Բ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս եկեղեցական հասարակութիւնը՝ վերոյիշեալ ստացուածքին հոգաբարձութեանը համար, 12 անձինքներէ կազմուած վարչական ժողովք մը կ'ընտրէ: Ասոնց մէջէն, ի մասնաւորի մէկն, որ միշտ աշխարհական ըլլալու է՝ պիտի ըլլայ վարչական ժողովոյն գահերէցը: — Ինք իրմէն կը հասկըցուի, որ վարչական ժողովոյն մէջ, մահ կամ հրաժարում եղած ատեն՝ միշտ հայածէս եկեղեցական հասարակութիւնը, պիտի ըլլայ պակաս անդամները ամբողջացընողը:

Գ. Ընտրուած վարչական ժողովքը կ'որոշէ հոգաբարձութեան վերաբերեալ կանոնները. հոգաբարձու անձինքներուն վարձքն՝ ինչպէս նաեւ դրամագլխոյն ուր տեղ դրուիլը՝ շահաբերութեանն ապահովութեանը վերաբերեալ որոշմունքներն. եւ այլն: Իր ըրած գործքերը՝ հայ եկեղեցական հասարակութեան առջեւ կը դնէ: Իսկ ասիկայ՝ ընդունուած կանոնադրութիւնները՝ հունգարական պաշտօնէին կը ներկայացընէ. որպէս զի վերին իշխանութիւնը զանոնք ամրացընէ:

Դ. Վարչութեան ժողովքը՝ դրամախոյն եկամուտները, միայն այս հիմնարկութեան թղթին մէջ պարունակուած սկզբանց համեմատ կրնայ իրենց վախճաններուն գործածել:

Ե. Վարչական ժողովոյն որեւէ տեսակ կարգադրութիւններն ու որոշմունքները՝ վաւեր ըլլալու համար, հարկ է որ նախագահին՝ այսինքն վարիչին հետ՝ ինը հոգի ներկայ ըլլան այն ժողովին մէջ:

Զ. Վարչական ժողովն՝ ամէն տարւոյն վերջը — 15 օրւան միջոցի մէջ — պարտական է իւր հաշիւներն ըստ օրինի եղած գրքերովն ու որոշմունքներովն մէկտեղ, հայածէս եկեղեցական հասարակութեան ներկայացընել. որպէս զի ասիկայ զանոնք քննէ, եւ անոնց նկատմամբ վերջնական կերպով որոշում ընէ:

Է. Որովհետեւ կրնան անանկ դէպքեր պատահիլ, որ հինգերորդ կէտին տակ, (Ե) օրինաւ

որ որոշումը ըլլալու համար յիշուած ինը հոգին՝ հիւանդութեան, բացակայութեան կամ անձնական շահու համար ժողովքին ներկայ չի կրնար ըլլալ. ուստի, այսպիսի դէպքերու համար կ'որոշուի որ երկրորդ (Բ) կէտին համեմատ, ընտրուելի 12 անդամէն զատ՝ 6 յաւելեալ կամ օդնական անդամ ալ ընտրուի: Ասոնց մէջէն, պակասաւոր թիւն ամէն մէկ նիստի համար նախագահը կ'որոշէ. այնպիսի կերպով մը, որ իրենց քուէն տալու համար, ամէն անգամ՝ կարգաւ ժողովքի կանչուին:

Ը. Վարչական ժողովքն՝ ամէն պատահած փնասներուն համար պատասխանատու է:

Թ. Գրամագլխոյն մաքուր եկամտին, երեք չորրորդական մասը պիտի գործածուի՝

Ա. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հօրմէ սերած երկսեռ (մանչ ու աղջիկ) զաւակացը՝ գիտութեան ամէն ճիւղերուն, գեղեցիկ արուեստից, վաճառականութեան եւ արուեստից կրթութեանը համար. — որոշելով՝ որ հաւասար փութեանդութիւն եւ բարի վարք ունեցողներուն մէջէն, աւելի աղքատներն — ու ասոնց մէջէն ալ՝ որբերն ունենան առաջին տեղին:

Բ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ քաղաքացեաց — ասոնց հայազգի որբեւարիներուն եւ որբերուն պատշաճ օգնութիւնն ընելու համար:

Գ. Նաւ բարոյականութիւն ունեցող աղքատ եղիսաբեթուպոլսեցի հայ աղջիկներն աւուսնացընելու համար:

Դ. Աւելցուած մաքուր եկամտին մէկ չորրորդական մասովը՝ պիտի հոգացուին, ըստ կանոնի որոշուած հոգաբարձութեան ծախքերը: Ասիկէ աւելցած գումարը՝ երկու մաս պիտի ըլլուի: Ասոր մէկ մասը՝ տարուէ տարի ու միշտ իրրեւ պահեստ մնալու է. որպէս զի գրամագլխոյն աւելնայ: Եւ մէկալ մասը՝ վերատեսչական ժողովոյն կարգադրութեանը տակ պիտի ձգուի. որպէս զի՝ Ա. Բ. եւ Գ. կէտերուն տակ յիշուած վախճաններուն դարձնէ. եւ ասոնց մէջէն՝ ի մասնաւորի ասոնց՝ զորոնք ըստ ժամանակին եւ ըստ յարաբերութեանց, ամենէն աւելի հարկաւոր, օգտակար, պատշաճ եւ գործնականապէս իրրեւ ամենէն փրկաւէտ տեսնէ:

Ժ. Գրամագլխոյն դպչիլ չ'ըլլար: Մանաւանդ որ, եթէ իններորդ կէտին տակ յիշուած վախճաններուն դարձուելէն ետեւ, մաքուր եկամտէն բան մ'աւելնայ, կամ հիմնարկութեան կոնդակին համեմատ, տարի մը օգնութիւն ընելու պէտք չ'ըլլայ, այն ատեն յաւելուած եկամուտը՝ միշտ գրամագլխոյն վըայ պիտի զարնուի, որպէս զի ասիկայ շատնայ:

ԺԱ. Վեհափառ իշխանապետին, օրինաւոր վերահսկողութեան իրաւունքն, այս հիմնարկութեան նկատմամբ անբռնաբարելի պիտի մնայ: Ուստի ամէն տարւոյն վերջը, հաշիւներու բովանդակութիւն մը՝ եւ կամ — երբ որ բաղձացուի — նոյն իսկ հաշիւները՝ հունգարական պաշտօնարանին պիտի ներկայացուին:

Եղիսաբեթուպոլիս, Թագաւորական ազատ
քաղքին հասարակութեան 1873 տարւոյն, Սեպ-
տեմբեր 2ին գումարուած ընդհանուր ժողովէն:

Յոհաննէս Քարալոնեան
Քաղաքապետ. յ. ձ.

Լ. - Դ. լինի. և Լ. - Դ.
առաջին քարտուղար :

Հիմադրութեան պատճէնը՝ թէ՛ հայ
եկեղեցին, թէ՛ եկեղեցական ու թէ՛ քաղաքային
իշխանութիւնն ընդունած՝ ամրացուցած ու վա-
ւերացուցած է, յաջորդ ներուակածով :

“Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցական հայ հասարակութիւնն առաջիկայ հիմնադրութեան կոնդակը կ'ընդունի:

Եղևսարեթուպոլիս 1873 Սեպտ. 3 ին.
Հայածէս եկեղեցական ժողովէն:

Անդրան Ծանոթեցէմն յ. Յ.

Կարգերէջ եւ հայ ժողովրդապետ:

Տ. Կ. Սարգիս Զեդեան յ. յ.
առաջին եկեղեցական:

Յոնանէն Գալաշիէան յ. Յ.
Քաղաքապետ:

Յակոբնէն Օրորիւնէն յ. Յ.
Քարտուղարի փոխանորդ :

“Այս ուղղափառ եկեղեցական հասարակութեան բարեգործական հիմնարկութիւնը”

Եպիսկոպոսական իրաւասութեամբս կ'ընդունիմ
ու կ'ամրագրեմ:

ጥቅምት-ጥፋት. 1873 ንግድ-ደብዳቤ 21.

Տ. Կ. † Մեղեք և զանազան յ. 3:

“Առաջիկայ հիմնարկութեան թուղթը,
տարւոյս 38.597 [թուով հրատարակած կար-
գադրութեան մէջ յառաջ բերած դիտողու-
թիւններովս ^{հան} կր հաստատեմ:

ግጥሞች 1874 ዓ.ም. 18.

S. 4. ህግ ሕዝብ ይጋኑ

Աս հիմնադրութեան կոնդակին վրայէն յօրինուեցաւ 1878ին ընդարձակ սահմանադրութիւն մը 62 կանոնով, որ մանրամասնաբար կ'որոշէ՝ ի մէջ այլոց, թէ հիմնադրութիւնը « Գաւառներէն հիմնարկութիւն » պիտի կոչուի: Թէ երեք տարիէ երեք տարի Եղիսաբեթուպօլսոյ հայ եկեղեցական հասարակութիւնէն պիտի ընտրուին վարչական ժողովոյն 12 անդամները: Թէ երբ եւ որ դէպքերուն մէջ պիտի գումարուի վարչական ժողովը. — թէ վարչութեան կնիքին վրայ պիտի ըլլայ Ս. Եղիսաբեթի պատկերն այս հունգարերէն շրջագրութեամբ « Գաւառներէն հիմնարկութեան վարչական ժողովոյն կնիքը: » — Թէ վարչական ժողովը մասնաւորապէս ազգին առջեւ պիտի ունենայ Եղիսաբեթուպօլսեցի հայ ծնողացմէ սերած երկսեռ տղոց կրթութիւնը: — Թէ դրամա-

գլխէն փոխ պիտի տրուի ամենէն յառաջ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ աղգային քաղաքացեաց, եւ միայն 6⁰/₁₀ հարիւր չենայով. ուր ընդհակառակն հայ չեղող Եղիսաբեթուպոլսեցւոյն եւ օտարին 8⁰/₁₀ ուլ: — Թէ ուսումնին շարունակելու համար հիմնարկութենէն օգնութիւն ընդունելու իրաւունք ունին, միայն աղէկ սորվող, աղքատ, լաւ վարք ունեցող աղգային երկսեռ տղաք: Ասոնց մէջէն՝ առաջնութիւն ունին որբերը: — Ա՛րոր շուրջ դարձեալ՝ տարուէ տարի տրուելի գումարին քանակութիւնը: Ու կը սահմանուի՝ ի մէջ այլոց նաեւ թէ հայածէս քահանայացուի մը 250 ֆիօրին օգնութիւն պիտի տրուի: — Թէ մէկ ուսման ճիւղէն օգնութիւն վաստակողը՝ մէկալ ճիւղէն չի կրնար օգնութիւն յուսալ: — Հիմնարկութիւնը վաստակողը պարտաւորեալ է դպրոցական վկայագիրը նախագահին ներկայացընել: Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցներուն մէջ հայերէն լաւ սորվող աշակերտները՝ նպաստ կ'ընդունին հիմնարկութենէն:

Թէ դրամական օգնութիւն կրնան յուսալ անոնք՝ որոնք որ տէրութենէն նպաստ եւ կամ ուրիշ տեղէ հիմնարկութիւն չունին: — Թէ ամենէն աւելի հարկաւոր բան պիտի համարուի աղքատանոցին մէջ զետեղուած՝ գործելու անկարող ու ծերացած լաւ վարք ունեցող Եղիսաբեթուպոլսոյ աղքատներուն հոգատարութիւնը. որոնց պարտաւորութիւն կը դրուի, թէ չորեքշաբթի օրերը Գամելէրի հոգւոյն համար մէկտեղ աղօթեն, նոյնպէս թէ՛ իր հոգւոյն համար

մատուցած պատարագին, դարձեալ՝ կիրակի ու տօն օրերը հրապարակական աստուածային պաշտաման՝ ներկայ գտնուելու են: — Թէ իբրեւ երկրորդ հարկաւորութիւն պիտի նկատուի, տնային աղքատաց օգնութեան հասնիլ, պարագայից եւ յարաբերութեանց համեմատ՝ անոնց որոշեալ ստրկի գումար մը տալով: — Թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ աղղափառ հայ տղոց զգեստեղէն ու դասագիրք բաշխելու է: — Թէ ամուսնանալու համար նպաստ գտնելու իրաւունք ունին՝ լաւ բարոյականութիւն ունեցող աղգային որբ աղջկունք: Նոյնպէս հայ արհեստաւորք իրենց արուեստին հարկաւոր միջոցները հոգալու համար — մինչեւ 50 ֆիօրին — կրնան օգնութիւն յուսալ հիմնարկութենէն: — Արջապէս կ'որոշուի գամելէրեան պաշտօնատեարց պարտաւորութիւնները, մճարքն, եւ այլն:

Վարչութեան ժողովոյն անդամներն ամէն ժամանակ քաղքին առաջին քաղաքացիներէն ընտրուեցան: Քանի մը շրջանէ ի վեր, վարչութեան ժողովոյն անդամներն են 1. Աստուածատուր Վոլֆեան, քաղաքային բժիշկ, հաղարապետ ի հանգստեան, (նախագահ եւ վարիչ): 2. Էմմանուէլ Անդրէֆիւսի, դատաստանական բժիշկ (քարտուղար): 3. Ղուկաս Աւետիքեան՝ աւագերէց եւ ժողովրդապետ: 4. Փրանկիսկոս Զօբարեան՝ խնայողութեան դրամասեղանոյն արկղապետը: 5. Գրիգոր Թէօդէօքեան՝ քաղաքային անտես: 6. Վիկտոր Խիգուցեան՝ եկեղեցական, խնայողութեան դրամասեղանոյն վա-

րիչը: 7. Գրիգոր Կովորիզեան՝ եկեղեցական:
8. Յովհաննէս Մարգովիչեան՝ փաստաբան,
Եղիսաբեթուպոլսոյ արուեստգիտական դրամա-
սեղանոյն առաջին վերատեսուչը: 9. Գէորգ Սէն-
գովիչեան՝ կալուածատէր (արկղակալ): 10. Լու-
գովիկոս Սէնգովիչեան՝ դրամատէր: 11. Անտոն
Վիգորեան՝ երկրատէր: 12. Խաչիկ Ֆօրգեան,
դրամատէր: —

Գուցէ աւելորդ չըլլար, ընթերցողաց առ-
ջեւ դնել Գամելէրեան կանոնադրութիւններուն
հայերէն թարգմանութիւնը:

Գամելէրեան հիմնարկութեան կանոնա-
դրութիւնները:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխու-
թիւնն իբրեւ հիմնադիր — 1873, սեպտ. 2ին
դրած — եւ հունգարական ներքին գործոց պաշ-
տօնէին 1874 սեպտ. 18. 38.595 թուականով
ընդունած ու ամրացուցած — Գամելէրեան
ստացուածոց հսկողութիւնն Եղիսաբեթուպոլ-
սոյ հայածէս ուղղափառ եկեղեցական հասարա-
կութենէն ընտրուելի վարչական ժողովին յան-
ձնած է:

Ասիկայ՝ յաջորդ, ճշգիւ պահուելի կա-
նոնները դրաւ:

1. Հիմնարկութիւնը՝ մշտնջենաւոր ժա-
մանակաց համար «Գամելէրեան հիմնարկու-
թիւն» պիտի կոչուի: Եկամուտը՝ հիմնարկու-
թեան կոնդակին մէջ դրուած նպատակէն զատ,
ուրիշ բանի պիտի չկարենայ գործածուիլ:

2. Գամելէրեան հիմնարկութեան վար-
չական ժողովը՝ հիմնարկութեան կոնդակին Եր-
կորդ կէտին որոշմանը համեմատ՝ պիտ'որ ունե-
նայ տասուերկու խորհրդական. — որոնց՝ աշ-
խարհական անդամներէն մէկը՝ նախագահ, վե-
րատեսուչ պիտի ըլլայ — եւ հիմնարկութեան
կոնդակին Ա. կէտին համեմատ՝ վեց յաւելեալ
կամ օգնական խորհրդական պիտի ունենայ:

Վարչական ժողովոյն կարգաւորեալ եւ
յաւելեալ անդամները պիտի ընտրէ Եղիսաբե-
թուպոլսոյ հայածէս ուղղափառ եկեղեցական
հասարակութիւնը՝ երեք տարիէ, երեք տարի:
Երեք տարին անցնելէն ետեւ, եկող տար-
ւոյն առաջին ամսուան մէջ պիտի ըլլայ նոր
ընտրութիւնը: Վարչական ժողովոյն վաղեմի
անդամները, կրնան նորէն ընտրուիլ:

Եթէ երեք տարուան միջոցին մէջ՝ մահ,
հրաժարում եւ կամ որեւիցէ ուրիշ պատճառի
մը համար պարապութիւն ըլլայ վարչական ժո-
ղովոյն մէջ, ժողովքն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայա-
ծէս ուղղափառ եկեղեցական հասարակութեան
իմաց տալով՝ այս վերջինը, վեց շաբթուան
միջոցի մէջ՝ ընտրութիւնը պիտի ընէ, երեք
տարիէն մնացած ժամանակամիջոցին համար:

Վարչական ժողովոյն կարգաւորեալ՝ ինչ-
պէս նաեւ օգնական անդամները, միայն Եղիսա-
բեթուպոլսոյ ուղ. հայ եկեղեցականաց հասա-
րակութեան անդամներէն կրնան ընտրուիլ:

Վարչական ժողովին, կարգաւորեալ եւ
օգնական անդամները՝ չեն կրնար ըլլալ անոնք,

որոնք հիմնարկութեան պարտական են. կամ պարտականներուն համար երաշխաւոր եւ կամ հիմնարկութեան հետ հաշուի յարաբերութեան մէջ են. — կամ ասկէ պատճառած դատի մէջ, եւ կամ նոյն իսկ հիմնարկութեան վնաս պատճառած են, կամ կրնան պատճառել: Գարձեալ՝ չեն կրնար ըլլալ միեւնոյն միջոցին անոնք, որոնք իրարու հետ առաջին աստիճանի ազգականութեան կամ խնամութեան մէջ են:

Քաղքէն վերջնական կերպով հեռացած, կամ տարիէ մ'աւելի երկայն միջոցի համար փոխադրուած եւ բնակութիւննին ուրիշ ատենական վիճակի մէջ դրած վարչական ժողովոյն անդամներն, իրենց պաշտօնէն հրաժարած կը համարուին:

3. Վարչական ժողովն՝ ամէն ամիս կանոնաւոր ժողովք կը գումարէ, որուն մէջ կարեւոր առաջարկութիւններն ու կարգադրութիւնները կ'ըլլուին: Իսկ արտաքոյ կարգի ժողովք, այնչափ անգամ կը գումարուի, որչափ անգամ նախագահը հարկաւոր կը համարի. — եւ կամ երբ որ երեք վարչութեան անդամ, գրով կը խնդրէ, որ արտաքոյ կարգի ժողովք գումարուի:

4. Ժողովք գումարուելու եւ օրինապէս որոշում ընել կարենալու համար, հիմնարկութեան կոնդակին Ե.րդ. կէտին համեմատ. ինն անդամի ներկայութիւնը պէտք ըլլալով՝ եթէ կարգաւորեալ անդամներովն, ինը թիւը չ'ամբողջացուիր — հիմնարկութեան կոնդակին Ե.րդ

կէտին համեմատ — յաւելեալ անդամները պէտք է որ ամբողջացնեն պակսածը:

Այսպիսի դէպքին մէջ՝ յաւելեալ անդամները կը կանչուին ձայներնին տալու համար: Հաւասար քուէի ատեն, երիցագոյնը կը կանչուի վարչական ժողովին: Բայց միայն մինչեւ որ ինը թիւը լեցուի: Ինը թուէն անդին օգնական անգամ ժողովքին մէջ տեղ չունի:

5. Վարչական խորհուրդ միայն վարչութեան շէնքին մէջ կրնայ ըլլուիլ:

6. Վարչութեան ժողովոյն այն անդամն, որուն՝ երկրորդ աստիճանի ազգականին կամ խնամին խնդիրը կ'ելլէ ժողովոյն առջեւ՝ ինչայն խորհրդին մէջ, եւ ինչայն որոշումն ընելու մէջ մաս կրնայ ունենալ:

7. Վարչութեան ժողովոյն կը վերաբերի, ամէն կերպ փոխապառութիւն. հիմնադրութեանց եւ օգնութեանց վրայօք եղած կարգադրութիւն. աղքատաց խնդրոյն վերաբերեալ ամէն խնդիրներուն որոշումը. արկեղ մէջ գտնուած աւելորդ դրամներուն պտղաբերութիւնը. — մէկ խօսքով ամէն՝ առաջիկայ հիմնարկութեան վրայօք եղած կարգադրութիւն:

8. Վարչութեան ժողովքն՝ իր կարգադրութեանցը հետեւութեամբ, Գամբէլեան հիմնարկութեան պատճառելի ամէն վնասներուն համար, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ, ուղ, եկեղեցական հասարակութեան եւ Գրանսիլուանիայի գաւառական եպիսկոպոսին պաշտօնականատու է: Ինք իրմէն կ'ենթադրուի, որ եթէ եպիսկոպոս

սական իշխանութիւնն — ըլլայ՝ տարեկան հաշիւներուն վրայօք եղած քննութեան ատեն, ըլլայ միջանկեալ ժամանակի մէջ՝ կարեւոր համարած արկեղ քննութեան ատթիւն — անկարգութիւն կամ փնաս մ'իմանայ՝ ամէն կերպ կարգադրութիւն կրնայ ընել. եւ ինչ որ անկարգութիւնը դադրեցընելու եւ պատճառած փնասը հատուցանելու համար պատշաճ կը համարի:

9. Վարչական ժողովոյն նիստերը՝ նախագահը կը հրատարակէ եւ կը բանայ: Ինք կը հսկէ ժողովին վրայ. ինք կ'որոշէ օրւան խորհելի նիւթերը, եւ ձայնից բազմութեան համեմատ՝ ինք կը հրատարակէ որոշմունքը: Ժողովքին մէջ ձայնից մեծամասնութիւնը կ'որոշէ: Հաւասար քուէի ատեն՝ նախագահին ձայնը կը վճռէ: Նախագահին խափանման ատեն, իր ընելիքներն՝ ամենէն երիցագոյն աշխարհական անդամը կը կատարէ:

Նախագահը՝ վարչական ժողովք հրատարակելու ատեն՝ պարտական է, առաջարկուած նիւթերուն կարգը՝ ժողովքէն գոնէ 24 ժամ յառաջ, անդամներուն գրով ծանուցանել. չհաղորդուած կամ չծանուցուած նիւթերուն վրայ, այն ժողովքին մէջ խորհուրդ չի կրնար ըլլուիլ:

10. Ինքնուրոյն առաջարկութիւն ընելու հրաման կայ ամէն կարգաւորեալ անդամի: Բայց պարտաւորեալ է իր առաջարկութիւնը նախագահին ծանուցանել, որ նախագահն՝ եղած առաջարկութիւնը նիւթերուն կարգին մէջ առնու-

եւ վարչութեան անդամներն առաջարկութեան վրայօք յառաջուրնէ տեղեկութիւն ունենան: Երբ այս չի կատարուիր, առաջարկութեան վրայ՝ առաջին ժողովքին մէջ պիտի խորհուի:

Իսկ թէ որ վարչական ժողովը հարկաւոր համարի առաջարկուած նիւթին վրայ խորհելու, որպէս զի ասով հիմնարկութեան պատճառելի փնասի մ'առաջեն առնուի, այն ատեն կրնայ այն նիւթին վրայ խորհրդածուիլ:

11. Ամէն մէկ նիստին արձանագրութիւնը՝ պէտք է յաջորդ նիստին սկիզբը վաւերացընել, նախագահին ու քարտուղարին ստորագրել տալով: Սակայն, եթէ հապճեպով լմնցընելու բան մը կայ՝ արձանագրութիւնն եւ կամ անոր առանձինն մէկ կէտը, կրնայ նիստի ժամանակն ալ սահմանուիլ ու վաւերացուիլ:

12. Նիստին որոշմունքներն եւ ուրիշ գրութիւնները նախագահն ու քարտուղարը կը ստորագրեն: Արձանագրութիւնները պէտք են կնքուիլ: Պատասխաններն ու արձանագրութեան համառօտութիւնները՝ միայն քարտուղարին ստորագրութեամբ կը հրատարակուին.

13. Գամելէրեան հիմնարկութեան վարչական ժողովոյն կնիքը՝ յաջորդ հունգարերէն գրութիւնն ունի. „Kameller alapítvány igazgató tanácsának pecsétje 1874“ (այսինքն. Գամելէրեան հիմնարկութեան վարչական ժողովոյն կնիքը): Կնիքին վրայ Սրբուհւոյն Եղիսաբեթի պատկերը կայ:

14. Վարչական ժողովքն՝ իրեն եղած ա-

ղերսանաց տրուելի պատասխաններուն ու մրցանական օգնութիւններուն նկատմամբ եղած որոշմանց պարտական է պատճառը տալ:

15. Գամբլէրեան հիմնարկութիւնն, իբրեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղ. եկեղեցական ստացուածք՝ առաքելական-թագաւորական վեհափառութեան վերին հսկողութեան, Գրանսիլուանիոյ դաւառական եպիսկոպոսին իրաւասութեանն եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս ուղ. եկեղեցական հասարակութեան անընդմիջական հսկողութեանը տակն է: — Ուստի եւ զասոնք՝ ինչպէս նաեւ հիմնարկութեան կոնդակը միշտ յարգութեան մէջ պահելով՝ ընտրեալ վարչական ժողովքին կարգադրութեանց իրաւունքը՝ կը տարածի.

Եւսի. հիմնարկութեան դրամագլուխը շահեցնելու. — Երկրորդ՝ շահերը որոշուած վախճանին ծառայեցընելու վրայ: — Ուստի եւ մասնաւորապէս,

1. ա. Ամէն բանէն յառաջ աչքին առջեւ պիտ'որ ունենայ, Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ ծնած, հայ հօրմէ ու մօրմէ սերեալ երկսեռ ուղղ. հայածէս տղոց կրթութիւնը:

բ. Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ հօրմէ սերեալ ու Եղիսաբեթուպոլիս ծնած, երկսեռ ուղղ. տղոց կրթութիւնը:

գ. Եղիսաբեթուպոլիս ծնած հայ մօրմէ սերած Եղիսաբեթուպոլսեցի երկսեռ ուղղ. տղոց կրթութիւնը:

դ. Եղիսաբեթուպոլսեցի վաղեմի գերդաստանէ սերած՝ բայց Եղիսաբեթուպոլսէն դուրս գաղթած ուղղ. հայ տղոց կրթութիւնը:

2. Եղիսաբեթուպոլիս ծնած հայ քաղաքացւոյ՝ ազգային այրիի (մարդու) կամ որբեւարիի, եւ հայ հօրմէ կամ մօրմէ մնացած որբերու օգնութիւնը:

3. Բարի վաբք ունեցող Եղիսաբեթուպոլսեցի հայածէս ուղղ. օրիորդաց ամուսնութիւնը:

4. Հոգաբարձութեան հարկաւոր ծախքերուն հայթայթումը:

16. Հիմնարկութեան դրամագլխէն — զանոնք տէրութեան արժէթղթերու վրայ պառկեցընելէն ետեւ — թէ որ փոխ տալու համար պատրաստ ստակ ըլլայ արկին մէջ, անկէ ամէնէն յառաջ Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ քաղաքացւոց պէտք է փոխ տալ: Եթէ Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ քաղաքացին պէտք չունենայ՝ երկրորդապէս կրնայ նաեւ փոխ տրուիլ Եղիսաբեթուպոլսեցի՝ ոչ հայաշուրթն քաղաքացիներու: Եթէ ասոնցմէ ալ մնայ փոխ տրուելի դրամ, այն ատեն երրորդապէս՝ կրնայ տրուիլ, ուրիշ հասարակութեանց մէջ ալ բնակող հայերու: Եւ վերջապէս՝ եթէ դեռ մնայ աւելորդ դրամ, այն ատեն կրնայ տրուիլ, առանց բացառութեան ամէն տեսակ ազգայնութեան:

Փոխատուութիւնը՝ Եղիսաբեթուպոլսեցւոյ 6% առ հարիւր, Եղիսաբեթուպոլիս չքնակողներուն 8% ով կը տրուի:

Փոխատուութեան ապահովութեանը համար, միայն կրկնապատիկ արժէք ունեցող անշարժական ստացուածք կրնայ ընդունուիլ: Ապահովացուցումը՝ վարչական ժողովքը կ'որոշէ, նկատելով կապուած ստացուածքին զուտ եկամուտն եւ տան եկամտին օրինակով բանալին: Ապահովագրութիւնը պէտք է ըլլալ առաջին տեղւոյ վրայ՝ նկատմամբ անշարժականներու, — իսկ շէնքերը՝ նաեւ կրակի դէմ ապահովացուելու են:

Տէրութեան արժէթիթերն ալ կրնան ընդունուիլ իբրեւ ապահովացուցում, օրական ընթացքին համեմատ. արժէթիթին միայն մէկ երրորդական մասին չափ փոխ ստակ տալով:

Նմանապէս ոսկեղէն եւ արծաթեղէն նիւթեր կ'ընդունուին իբրեւ ապահովացուցում, առնոց արժէքին մէջ երրորդ մասին չափ:

17. Նկատմամբ համակրութեան, հիմնարկութեան պատճէնին Թ. րդ. կէտին ա) ին կարգադրութեանը համեմատ կը հաստատուին յաջորդները:

ա. Հիմնարկութիւն (fundatio) կամ օգնութիւն (stipendium) խնդրելու իրաւունք ունին.

Նախ. Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ բնակող հայ հօրմէ ու մօրմէ ծնած երկսեռ տղաք, որոնք Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցաց ամենէն վերին դասն, որեւիցէ քաղքի՝ կամ հասարակութեան մէջ աւարտած, եւ գոնէ ընդհանրապէս լաւ աստիճանաւորութիւն ունեցող վկայական ընդունած են:

Երկրորդ. Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ հօրմէ ծնած երկսեռ ուղղափառ տղաք. միեւնոյն պայմաններով:

Երրորդ. Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ մօրմէ ծնած երկսեռ ուղղափառ տղաք. նոյն պայմաններով:

Չորրորդ. Եղիսաբեթուպոլսէ դուրս գալութեամբ հայ քաղաքացւոց սերունդներն, եթէ ուղղափառ են, եւ բնակած տեղերնուն ամենէն վերին դասու դպրոցներն աւարտած են: Սակայն այդպիսիները՝ տարւոյ մը համար միայն կրնան որոշեալ թոշակ մը, եւ օգնութիւն ընդունիլ:

բ. Հիմնարկութիւն կամ օգնութիւն ընդունելու համար անպատճառ հարկաւոր է, լաւ վարք, փութեռանդութիւն եւ կրօնի պարտաւորութեանց կատարումը: — Հաւասար վկայութիւններով՝ առաջնութիւն ունի աղքատը: Ասոնց մէջէն նախընթաց են որք տղաք ու աղջկուք:

Դրամական լաւ վիճակի մէջ եղող ծնողաց տղաք ալ կրնան օգնութեան յոյս ունենալ, եթէ նախ. որք ու աղքատ տղաք գոհացուցուած են:

18. Հիմնարկութիւններուն եւ օգնութիւններուն գումարը՝ յաջորդապէս կը հաստատուի.

ա. Վարժական կամ միջնակարգ դպրոցաց պատանեակներուն համար կ'որոշուի՝ չորս հիմնարկութիւն. 150 աւան ֆիօրինով:

բ. Մէկ վարժապետի ու վարժապետուհիի մը համար՝ զատ զատ հիմնարկութիւն մը, 150 ֆիօրինով:

գ. Ուսուցչի, հայածէս քահանայացուի, փիլիսոփայութեան, գեղեցիկ արուեստից, բաղմարուեստ գիտութեան (technicum), դեղագործութեան, առեւտրոյ եւ բարձրագոյն արհեստական դպրոցի պատանեկաց համար, երկու հիմնարկութիւն, երկուքը մէկտեղ 250 ֆիօրին:

դ. Խրաւունքի հիմնարկութիւն մը 250 ֆիօրինով. — բժշկութեան հիմնարկութիւն մը՝ 250 ֆիօրինով:

19. Եթէ որ մէկ կամ մէկալ վիճակի համար չգտնուին պատանիներ, վարչական ժողովքը՝ հիմնարկութիւնը կրնայ փոխադրել, մէկ հիմնարկութենէն՝ մէկալին: Եթէ վերոյիշեալ հիմնարկութեանց աղաչաւորները գոհացնելէն ետեւ, դեռ մնայ չբաշխուած հիմնարկութիւն, անիկայ համակրութեան օգնութեանը կրնայ դարձուիլ: Եթէ դեռ մնայ դրամի գումար մը, զանիկայ յաջորդ տարւոյն համար պէտք է պահել, ուրիշ հիմնարկութեանց դարձնելու համար:

20. Հիմնարկութիւն խնդրողն՝ իրաւունք չունի վերն որոշուած գումարներէն աւելի բան խնդրելու: Այսպիսի խնդրուածքներն ընդունելի պիտի չըլլան:

21. Հիմնարկութիւն վաստակող պատանին, սովորաբար կը վայելէ զայն մինչեւ որ ուսումնական տարին լմնցնէ. — եւ թէ որ 23 եւ 24ին տակ եղած պայմանները կատարէ:

Ուսման տարիները կը լմնցնէ պատանին՝ ա՛ն առեն, երբ իր վիճակին համար վերին իշխանութեամբ որոշուած օրինաւոր տարիները կ'աւարտէ: Անկից ետքն իրաւունք չունի հիմնարկութիւն ընդունելու:

22. Ով որ միջանկեալ ժամանակի մէջ ուրիշ հիմնարկութիւն վաստակելու, կամ որեւէ կերպով տարեկան վճարքի մը մասնակից կըլլայ՝ Գամելէրեան հիմնարկութենէն հրաժարած կը համարուի. եւ հիմնարկութիւնն ետ կը դարձուի: Բայց հիմնարկութեան ամբողջացուցմանը չափ կրնայ մասնակից ըլլալ:

23. Հիմնարկութիւն վաստակողը պարտաւորեալ է, ամէն տարւոյ վերջն իր վկայականը վարչական ժողովոյն նախագահին ներկայացընելու՝ որ վկայագիրը՝ վարչական ժողովոյն խորհրդին առջեւ կը դնէ:

Ով որ իր վկայականն առաջիկայ ուսումնական տարւոյն սկսելէն 21 օր յառաջ չի ներկայացըներ վարչութեան, այնպիսին անկէ իրրեւ հրաժարած կը համարուի. եւ հիմնարկութիւնը՝ վարչութեան աղատ տրամադրութեանը տակ կը ձգուի:

24. Վարչական եւ վերին դպրոցներուն մէջ՝ դասի նիւթերէն եւ բարոյական լաւ վարմունքէն գոնէ առաջին կարգի վկայական չընդունողն, իսկ համալսարանի ունկնդրութենէն բանակցութիւնը (colloquium) չկատարողն, եւ ասոնց վրայօք օրինաւոր վկայագիրներով ինք

զինք չհարադատագործողը՝ հիմնարկութիւնը կը կարսընցընէ:

25. Եղիսարեթուպոլսոյ ուսումնարանին մէջ սորվող երկու հայ աշկերտի, որոնք հայերէն լեզուն սորվելուն մէջ առաջիններն եղած են, Գամելէրեան հիմնարկութիւնը տարուէ տարի. երկու՝ 6 ու 3 ֆիօրինի մրցանաբաշխութիւն կու տայ:

26. Հիմնարկութեան թղթին Ժ.բ.գ. կէտին համեմատ, վարչական ժողովքին գործքն է, ամէն տարի նախընթացաբար, հիմնարկութեան վախճանին համեմատ, որոշել՝ բաշխելու սահմանուած գումարներն — ըստ եկամտին:

27. Գրամական օգնութիւն կրնան յուսալ.

ա. Անոնք՝ որոնք թէպէտ տէրութենէն եւ կամ ուրիշ կողմանէ հիմնարկութիւն կամ տարեկան թոշակ մը կը վայելեն, բայց այս եկամուտը Գամելէրեան հիմնարկութենէն ստանալի գումարէն նուազ է: Այսպիսիները կրնան իրաւունք ստանալ, մինչեւ Գամելէրեան հիմնարկութեան գումարին ըման ամբողջութիւնը:

բ. Անոնք՝ որոնք հիմնարկութիւն ստանալու որոշուած էին, բայց իրենց համար հիմնարկութիւն չմնաց: Այսպիսիներուն կրնայ օգնութիւն տրուիլ մինչեւ այն հիմնարկութեան կէսը:

Ասանկ օգնութիւնները՝ միայն տարւոյ մը համար են:

28. Տարուէ տարի յառաջունէ որոշուելի եւ աղքատաց բաշխուելի գումարին ինչ

կերպով գործադրուելուն վսայօք կը սահմանուին յաջորդները.

ա. Ամենէն հարկաւոր բան պիտի նկատուի աղքատանոցին մէջ զետեղուած ու զետեղուելի աղքատներուն հոգատարութիւնը:

Որոշուած ըլլալով, որ աղքատաց տրուելի գումարէն նախ՝ աղքատանոցին — յառաջունէ սահմանուած տարեկան պիտոյքը լեցուի, այս գումարը՝ ցորչալի ժամանակ անոր հարկաւորութիւն կայ, արիշ աղքատաց չի կրնար տրուիլ: — Թէ աղքատներն՝ աղքատանոցին մէջ, ինչ տեսակ հոգատարութեան մասն պիտի ունենան, զանիկայ վարչական ժողովքը՝ ատեն ատեն, ըստ պիտոյից եւ հոն տեղաւորուած աղքատներուն թուին համեմատ պիտի որոշէ:

Աղքատանոցին մէջ, ըստ կանոնի՝ ծերացած, գործելու անկարող, լաւ վարք ունեցող Եղիսարեթուպոլսեցի հայեր կ'ընդունուին. որոնք ոչ ստացուածք, եւ ոչ իրենց վրայ հոգ տանող ու տանիլ կրցող աղգականներ ունին:

Աղքատանոցին մէջ, էրիկ մարդիկ զատ ու կանայք զատ խուցի մէջ պիտի բնակին:

Հոն մտնողը, Գէորգ Գամելէր հիմնարկութիւն հոգւոյն համար, ամէն շաբաթ, օր մը — չորեքշաբթի օրը — որոշեալ ժամանակի մէջ, ամէնը մէկ տեղ աղօթելու, եւ հիմնադրին մահուանը տարեգարձին՝ իր հոգւոյն համար մատուցուած պատարագին ներկայ ըլլալու, նաեւ կիրակի ու տօնի օրերը՝ հրապարակական աս-

տուածային պաշտաման ներկայ գտնուելու պարտական են.

բ. Իբրեւ երկրորդ հարկաւորութիւն կը համարուի, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ տնային աղքատներուն օգնութիւն մատուցուի: Աս վախճանին համար սահմանուած ստրկէն, յարաբերութեանց ու պարագայից համեմատ, որոշեալ գումար մը կը բաշխուի տնային աղքատներուն. մոսնաւորապէս ի նկատի առնելով ծերերն՝ ապիկարներն եւ գործելու անկարողները: Օգնութիւնն ամէն ամիս կը բաշխուի: — Այնպիսի տնային աղքատներու՝ որոնք վարչական ժողովքին տեսութեանը համեմատ, իրենց տրուած օգնութեան գումարովը կրնան բան մը վաստակիլ, օգնութիւնը կրնայ տրուիլ՝ երեք ամիսէ երեք ամիս. ու նաեւ կէս տարիէ, կէս տարի:

գ. Իբրեւ երրորդ հարկաւորութիւն կը նկատուի անանկ Եղիսաբեթուպոլսեցի ուղղ. հայ աղքատ տղոց զգեստեղէն ու դասագիրք բաժնէն՝ որոնք եթէ ասոնցմէ զրկուին դպրոց երթալ չեն կրնար:

29. Հիմնարկութեան թղթին Թ.րդ. 10-դուածին. գ. կէտին համեմատ, որոշուած է որ լաւ բարոյական ունեցող աղքատ եղիսաբեթուպոլսեցի հայ աղջկանց օգնութիւն ըլլուի: — Աս վախճանին համար, ըստ պարագայից, տարուէ տարի տրուելի որոշեալ գումար մը կը սահմանուի:

Ամուսնութեան օգնութիւն գտնելու մէջ, առաջին իրաւունք ունին, որք մնացած աղջիկները:

Օգնութիւնն՝ իրական դրամով ըլլալու է, այն որք ու ճշմարտապէս աղքատ աղջկանց, որոնք լաւ բարոյական ունեցած են: — Ամուսնութեան օգնութեանէն զատ՝ մինչեւ 50 ֆիօրինի գումար մըն ալ կրնայ տրուիլ, կենաց վիճակ կամ արուեստ մը եւ այլն. սկսելու համար.

30. Այնպիսի աղքատ, լաւ բարոյական ունեցող եղիսաբեթուպոլսի ծնած հայ արհեստաւորաց՝ որոնք իրենց արհեստին հարկաւոր միջոցները հոգալու ի վիճակի չեն, վարչական ժողովը — աղքատաց համար որոշուած արկղէն — 50 ֆիօրին մը, օգնութիւն կրնայ ընել:

31. Հիմնարկութեան դրամագլխոյն դպչել երբեք չօլլար, մանաւանդ թէ հիմնադրութեան Թ. եւ Ժ. յօդուածներուն համեմատ, ամէն տարի հարկաւոր չեղած գումարները՝ դրամագլուխն աճեցընելու պիտի գործածուին:

32. Հիմնարկութեան թղթին Թ.րդ. 10-դուածին համեմատ որոշուած ըլլալով, որ եկամտին մէկ չորրորդ մասովը հոգաբարձութեան աշխատութիւնները վարձատրուին — սահմանուեցաւ, որ տրուի տարուէ տարի.

ա. Նախագահին, իբրեւ վարձք, 300 ֆիօրին.

բ. Արկղակալին, 250 ֆիօրին.

գ. Քարտուղարին 250 ֆիօրին.

դ. Ծառային 120 ֆիօրին:

Գարձեալ՝ հոգաբարձութեան ծախքերուն որոշուած մէկ քառորդ եկամտէն պիտի հոգացուին փայտի, լուսաւորութեան, գրասենեկին եւ

ուրիշ մանր բաներուն ծախքերը: Մնացածը հիմնարկութեան թ.՝. կէտին համեմատ գործածուելու է:

33. Վարչական ժողովոյն պաշտօնատէրներն են.

ա. Վարիչն. որ նախագահ է միանգամայն.

բ. Արկղակալը.

գ. Քարտուղարը:

34. Վերատեսուչն ըլլալով ժողովքին որոշմունքներուն կարգադրիչն ու գործադիրը՝ պարտական է որոշմունքներուն յարմարիլ եւ զանոնք իր բոլոր ուժովը թէ՛ անձամբ գործադրել եւ թէ՛ ուրիշներուն ձեռք գործադրել տալ: Իր անհոգութենէն յառաջ եկած փնասներուն՝ յատուկ ստացուածքովը պարտական է:

35. Փոխ տրուած ստակներն ու անոնց շահերը ժողովելու հսկողութիւնն՝ իրեն սահմանին կը վերաբերի: Ուստի երբ արկղակալէն իմանայ որ պարտականի մը շահ վճարելու ժամանակն անցած է, պէտք է որ պարտականին իմաց տայ, որ պարտքն ու թ օրուան մէջ հատուցանէ: Եթէ ազդեցութիւնն ապարդիւն մնայ, այն ատեն դատաստանական ճամբու դիմելու է. որովհետեւ անկէ հետեւած փնասները հատուցանելու պարտական է:

36. Երբ որ արկղակալը ծանուցանէ որ պարտականի մը հրկիզութեան դէմ ապահովացուցումը՝ եւ կամ ապահովացուցման մէկ մասին վճարման ժամանակակէտը հասած է, վարիչը պարտական է պարտապանին իմաց տալու, որ

ապահովացուցման բաժինը հատուցանէ. վասն զի այլապէ՛ դրամադրութիւնն իրմէն ետ կ'առնուի. երբ ազդեցութիւնն առանց հետեւութեան մնայ, պարտականին դէմ անմիջապէս դատաւարութիւն բանալու է: Այս եղած ատեն, մնացած ապահովացուցումը՝ հիմնարկութեան ծախքովը նորոգել տալու է, այնպիսի կերպով մը, որ այս ծախքերն՝ ետքէն պարտականէն առնուին: — Այս ամենուն վրայօք վարչութեան տեղեկութիւն տալու է, որ ժողովքն իր ընելիքն ընէ:

37. Որեւէ պարտականի, շահերուն կամ դրամադրւոյն նկատմամբ՝ վճարուելու ժամանակակէտէն անդին, — ատեն չի կրնար շնորհել ո՛չ վարչական ժողովքն ո՛չ անոր նախագահն. եւս առաւել հիմնարկութեան վարչութեան փաստաբանը:

38. Նախագահն՝ սկսուած դատախազութիւնը բոլոր զօրութեամբ շարունակելու, անոր որպիսութեանը վրայօք արձանագրութիւնները գրի անցընել տալու՝ եւ երեք ամիսէ երեք ամիս վարչական ժողովոյն տեղեկութիւն տալու պարտական է:

39. Վարիչն իշխանութիւն չունի, ինք իրմէն, հիմնարկութեան արկղէն նոյն իսկ ամենափոքր գումարը նշանագրելու: Ամէն տեսակ ելքերը՝ միայն վարչական ժողովոյն հաւանութեամբն ունի իրաւունք վճարել տալու եւ նշանագրելու:

40. Աղքատանոցը՝ վարիչին հսկողութեան տակն ըլլալով, պարտական է անոր մէջ

ըլլալի կանոնապահութեան, կարգին, աղքատներուն հանգստին, կերակրեղինաց, անկողնոյ մաքրութեանը վրայ եւ այլն, հսկելու եւ ամիսը՝ գոնէ երկու անգամ աղքատանոցն աչքէ անցընելու:

41. Նախագահը, կրնայ 30 րդ. կէտին մէջ եղած պարտականութեան հսկողութիւնը, վարչութեան ժողովոյն որեւէ անդամին ձեռօքը կատարել տալ. մանաւանդ երբ ինք խափանուած է:

42. Երբ հիմնարկութիւն վայելող կամ օգնութիւն ընդունող ուսանող կամ վարժուհի մը՝ մահուամբ, դպրոցէն դուրս մնալով, կամ որեւիցէ պատճառաւ սորվելէն դադրի, — կամ երբ որ օգնութիւն ընդունող աղքատ մը մեռնի, կամ ուրիշ պատճառի մը համար, այն օգնութիւնը վայելելու ինք զինք անատակ ընէ, նախագահ վարիչը՝ օգնութիւնն, առժամանակեայ գրաւոր կարգադրութեամբ մը անմիջապէս ի կախ կը պահէ. ու եղածը վարչական ժողովոյն կը ծանուցանէ:

43. Նախագահ վարիչն, ամէն ուսումնական տարւոյն սկիզբն, եւ մրցանակը բաժնելէն յառաջ, կ'առնու ուսանողներուն դպրոցական վկայականները՝ եւ զանոնք — ներփակած խընդրուածքովը մէկտեղ — քննելու համար՝ վարչական ժողովոյն առջեւ կը դնէ: Առանց դպրոցական վկայագրի մատուցուած աղերսագրի, խորհրդի նիւթ չի կրնար ըլլալ:

44. Վարիչն, ամէն տարւոյն սկիզբը՝ նախընթաց տարւոյն հաշիւները — զորոնք նախ,

եկեղեցական հասարակութիւնը քննած է — արկղակալէն յօրինելի հաշիւներուն բովանդակութիւնը, պահեստի դրամին վրայօք ցուցակ մը, եւ պարտական մնացածներուն ցուցակը՝ վարչական ժողովոյն ներկայացընելու պարտական է:

45. Նախագահը կը հսկէ, որ ուսանողաց եւ աղքատաց տրուելի դրամներն եւ օգնութիւնները՝ ճշդութեամբ ժամանակին անոնց ձեռքը հասնի:

46. Նախագահը պարտական է ատեն ատեն օրական հաշիւներն աչքէ անցընելու: Իրաւունք ունի որեւէ ատեն արկղը քննելու, եւ տեսածներուն վրայօք վարչական ժողովոյն տեղեկութիւն տալու:

47. Նախագահին օգնական է իր գործքերուն մէջ՝ քարտուղարն, որ կը գրէ արձանագրութիւնները. — վաւերական թղթերը:

48. Քարտուղարը պարտական է վարչական ժողովոյն եւ նախագահին հրամանները կատարելու:

49. Նախագահին հեռաւորութեան կամ խափանուած ատեն՝ իր ընելի գործքերը կը կատարէ եւ նախագահի իրաւունքները կը գործադրէ՝ վարչութեան ամենէն երիցագոյն անդամը:

50. Քարտուղարը կը գրէ ժողովքներուն արձանագրութիւնը. կը յօրինէ վարչութեան վերաբերեալ գրութիւնները. եւ կը ստորագրէ զանոնք նախագահին հետ: — Պատասխաններն ու արձանագրութեանց բովանդակութիւնը՝ կը ստորագրէ միայն քարտուղարն ու դուրս կու տայ:

51. Արկղակալը կը խնամարկէ հիմնարկութեան ստացուածքին հաշիւները, ծրագիր կու տայ աւելորդ ստակներուն առժամանակեայ շահեցումն նկատմամբ, եւ երեք ամիս մէջ մը վարչութեան ժողովոյն կը ներկայացընէ:

52. Արկղակալը պարտական է, պարտապաններէն՝ կրակի դէմ ապահովացուման գրութիւններն եւ անդորրագիրներն ուղելու եւ ղանոթ պարտաթղթերուն հետ պահելու եւ ապահովագրութիւններու վրայօք ցուցակ մ'ուսնենալու: Երբ տեսնէ, որ պարտապանի մը ապահովագրութեան ժամանակը լմրննալու վրայ է, անկէ գոնէ՝ 15 օր յառաջ վարչութեան իմաց տալու է:

53. Արկղակալը կը հսկէ գանձուն վրայ. կը հոգայ ամէն գրութիւնները. ելքերն ու մուտքերը. եւ անոնց վրայօք օրական հաշիւ կը բռնէ: Տարւոյն վերջն՝ օրական հաշիւներէն քաղելով՝ ըստ օրինի կը շինէ հաշիւները, եւ ղանոթ ամէն տարւոյն վերջը՝ 15 օրուան մէջ վարչութեան կը ներկայացընէ: Քարտուղարը՝ հաշիւներն օրինակելով՝ ղանոթ վերաքննութեան համար, վարչութեան առջեւ կը դնէ: Վարչական ժողովքը՝ քննած հաշիւները, հիմնարկութեան թղթին Զ. րդ. յօդուածին համեմատ, քննելու համար Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղղ. եկեղեցական հասարակութեան կը ներկայացընէ: Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայ եկեղեցական հասարակութիւնը քննած հաշիւներուն ելքերն ու մուտքերը ցուցընող պատճէն-

ներովն իրեն ներկայացուցած օրինակին վրայ՝ իր խորհրդածութիւններն ընելէն ետեւ, վերջնական քննութիւն ու արձակումն ընդունելու եւ կամ հարկաւոր տեսած տրամագրութիւն մ'ընելու՝ համար՝ Գրանսիլուանիոյ գաւառական եպիսկոպոսին կը ներկայացընէ:

Ան հայ ուղղ. եկեղեցական հասարակութեան ժողովքին մէջ, ուր որ Գամբլէրեան հիմնարկութեան հաշիւները կը քննուին՝ վարչական ժողովոյն նախագահը, խորհրդականներն ու պաշտօնատէրները մաս չեն կրնար ունենալ:

54. Արկղակալն, առանց նշանագրի, արկղէն բան մը չի կրնար տալ. իսկ նշանագիրը՝ միայն վարչական ժողովքին նիստը կրնայ տալ՝ նախագահին եւ քարտուղարին ստորագրութեամբ: Արկղակալը պարտական է ամէն վճարողէն անդորրագիր առնելու: Արկղէն տալի ստակներն՝ անմիջնորդաբար, միայն տրուելի անձանց ձեռքը պէտք է որ յանձնէ:

55. Արկղակալը պարտաւորեալ է, պարտականներուն — շահուն կամ դրամագլխին եւ մնացած պարտքին որպիսութիւնն ու որքանութիւնը՝ ժամանակին անցնելէն — ամէնէն ուշ 24 ժամ ետքը — գրով ծանուցանել: Իր յապաղմանէն ու անփութութենէն յառաջ եկած վնասներուն համար՝ պատասխանատու է:

56. Արկղակալն՝ ամէն, իր անհոգութենէն յառաջ եկած վնասին, ստացուածքովը պատասխանատու է:

57. Արկղակալը պարտաւորեալ է վարչական ժողովոյն եւ նախագահին հնազանդելու:

58. Քարտուղարը պարտական է վարչական ժողովոյն եւ նախագահին հնազանդելու:

59. Գամբլէրեան հիմնարկութեան պաշտօնատէրները՝ ձայնի իրաւունք ունենալը՝ միայն վարչական ժողովքէն կրնան ընդունիլ: — Ուրիշ կողմանէ՝ խորհրդի եւ որոշում ընելու մէջ՝ մասն չեն կրնար ունենալ: — Վարչական ժողովոյն այն անդամներն, որոնք շահակից եւ կամ իրարու հետ, ըստ օրինաց՝ արգելեալ աղբականութեան վիճակի մէջ են, այն խորհրդին մէջ մաս չեն կրնար ունենալ:

60. Ի դիպուածի որ վերին իշխանութեամբ կամ հրամանաւ, պաշտօնատեարց վարձքը՝ յարաբերութեանց եւ եկամտին համեմատ, փոփոխութեան տակ մտնէ, իրենք խօսք մ'ընելու իրաւունք չունին:

61. Պաշտօնատեարց գործքը՝ կրնայ ատենով փոփոխութեան տակ մտնել: Այս կանոնադրութեանց մէջ գրուած պաշտօնատեարց պարտաւորութիւններն ալ կրնան փոփոխուիլ կամ աւելցուիլ:

— Առանձինն պաշտօնատէրի մը գործքը կրնայ բոլորովին վերցուիլ, առանց հիմնարկութեան դէմ պահանջմունքներ յարուցանելու:

Ինք իրեն կը հասկըցուի, որ 60րդ. եւ այս կէտին, եւ ընդհանրապէս այս կանոններուն որեւէ կէտին նկատմամբ ըլլուելի փոփոխութիւնները՝ միայն ան ճամբով կրնան ըլլուիլ, որ ճամ-

բով որ այս կանոնները դրուեցան: Այս ինքն՝ կրնան վարչական ժողովքին կողմանէ առաջարկուիլ. Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայածէս եկեղեցական հասարակութենէն ընդունուիլ. եւ հունգարական թագաւորական պաշտօնեային ձեռքը՝ վեհափառ թագաւորին անուամբն ամբողջուիլ:

62. Վարչական ժողովոյն կարգաւորեալ եւ յաւելեալ անդամներն — ինչպէս նաեւ վարչական ժողովոյն նախագահն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայածէս եկեղեցական ժողովքը՝ գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրէ եւ եպիսկոպոսին կը ներկայացընէ, որպէս զինք զանոնք ամրացընէ: Մէկալ պաշտօնատէրները՝ վարչական ժողովքը՝ գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրէ: Ասոնք՝ 61 կէտին մէջ յիշուած դէպքերէն զատ, առանց օրինաւոր պատճառի, իրենց տեղէն չեն կրնար շարժիլ:

Եղիսաբեթուպոլիս. 1878. Հոկտ. 12.

Տ. Կ. Եպիսկոպոս Ս. Կ. Երէց, նախագահ:

Տ. Կ. Յովն. Քարտուղար. Երէց, քարտուղար:

Ար վաւերացընեմ.

Պուտաբէշդ, 1878, Հոկտ. 28.

Ներքին գործոց պաշտօնէին յանձնակատար.

Տ. Կ. Պարոն Ե. Կ. Ս. Կ. Ս. Կ.

Թ. 3276/878.

Աս կանոնադրութիւնները հովուապետական իրաւասութեանս հետեւութեամբը կը վաւերացնենմ:

Գարլսպուրկ 1878, Դեկտեմբ. 23.

Տ. Կ. † Մեթայէլ Էպիսկոպոս. Ե. Յ.

Ներքոյ գրեալ օրը գումարուած եկեղեցական հասարակութեան ընդհանուր ժողովոյն մէջ ըստ օրինի հրատարակուեցաւ:

Եղիսաբեթուպոլիս 1879, Մարտ. 11.

Պ. Կ. Լ. Է. Կ. Ե. Ե. Ե.

Հոգաբարձու:

Խ. Կ. Ս. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե.

Քարտուղար:

11.

Եւրոպայի միջոցորտը՝ գաղղիական յեղափոխութեան գաղափարներովն՝ բոլորովին լեցուած՝ ծանրացած էր: Շատ քիչ բան պէտք էր, որ աղատութեան, հաւասարութեան եւ հրէայութեան դիւթիւ խօսքերը՝ նաեւ մինչեւ Գարլսպուրկեան բարձրալիւրիները հասնէին:

Ընդ 1848ին գարնանային սառեւրուս քաղաքիլը՝ կարծես թէ շղթաներու զարկած սրտերն ալ սկսան աւելի ուժով զարնել: Ա՛ս էր աղգաց աղատութեան ելեկտրական հոսանքն, որ թէպէտ ոչ առանց մեծ աղմկի, բայց քիչ ժամանակի

մէջ՝ դուրս պորթկալու էր: — Մարտի 15ին հունգարական ազգին ազատութեան երեւակայեալ արշալոյսն սկսաւ բարձրանալ: — Մէկ գաղափարի, մէկ մտածմունքի մէջ կը կենդրոնանար ժողովրդեան ընդհանուր փափաքը: 1. Որ ազնուականաց արտօնութիւններն ու ձրի ծառայութիւնը դադրին: 2. Որ հասարակաց տուրքն ու ծանրաբեռնութիւնները հաւասարապէս բաժնուին. ու 3. Մամլոյ ազատութիւն:

Երկրին կենդրոնէն, Պուտաբէշդէն, կերկերեալ զարթուցիչ ձայները շուտով տարածուեցան ու տուին իրենց արձագանքը հեռու տեղուանք:

Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ, ասկէ յառաջ արդէն կը նշմարուէին սեւ ամպեր: Քաղքիս մէջ ու անոր շրջականները բերնէ բերան կը տարածուէին անձկալի լուրեր: — Ազգայինք՝ արդէն 1847ին, սկսան առնուլ մեծ վտանգին հոտը: Կանուխ քաղեցին իրենց — դեռ չհասունացած — մերացորենն եւ խաղողը. ու բուսած քիչ բերքն ալ ոչինչ գնով հարկադրեցան ծախելու: — Հասարակաց ապահովութիւնն սկսաւ խախտիլ. որովհետեւ չէ թէ միայն նամակները կը գրաւուէին, հապա նաեւ առանձնականաց վրայ յարձակմունքներ կ'ըլլուէին — ու մասնաւորը կը կողոպտուէին: — Ազատ մտածութեանց հետ՝ սկսաւ ըռնութիւնն ալ տեղի ունենալ:

1848ին, Աւագ ուրբաթուն երաժշտութիւնը՝ կարծես թէ մեռելի թաղման մը արձա-

գանքն էր: — Աս օրը հասաւ քաղաքային հասարակութեան՝ ազգաց ազատութեան աղմուկն — որ տակն ու վրայ ըրաւ հանդարտ քաղքին տօնական սուգը: Երաժշտութիւն եւ «կեցցե՛ ազատութիւն», խօսքերը հնչեցին առտունէ մինչեւ իրիկուն: Երրորդ — զատկի յարութեան — օրը՝ հունգարական ազգային դրօշները կը ծփային եկեղեցւոյն աշտարակներուն, քաղաքաբաշխութեան շէնքին եւ ակմբանոցին վրայ, բարձրագոյն հրատարակելով ան համոզումը, թէ ճշուածին համար ալ կայ յարութիւն: — Իրիկուն, ամէն պատուհան լուսաւորուեցաւ: Երաժշտութիւն եւ հրասանդի գոռումներու ձայնն իրարու հետ խառնուեցան մթնոլորտի մէջ:

Մեր ազգայնոց սխալմունքն ան էր, որ առանց ծանրութեամբ մտածելու, առանց բանը հանդարտութեամբ ու լաւ մը կշռելու, հունգարական յեղափոխականաց կողմն անցան ու եղբայրական աջն անոնց երկնցուցին. — անոնց՝ որոնցմէ շատ քիչ օգնութիւն գտած էին. — որոնցմէ, երբեք, նոյն իսկ աղէկ խօսք մը լսած չէին: Ասոր գէշ հետեւութիւնն իմացան ու զգացին. բայց շատ ուշ: — Տարակոյս չկայ, որ իրենց ըրած այս առաջին սխալ քայլը, պատճառ եղաւ, չէ թէ միայն իրենց բարոյական անկմանը, եւ ազգային ոգւոյն տկարանալուն, հապա նաեւ իրենց ապագայ նիւթական կործանմանը, վերջի աստիճանի աղքատնալուն եւ առուտուննուն օր ըստ օրէ նուաղելուն:

Ապրիլի 29ին, սկսան զինական շարժումները: Կարողս Փերգինսնտոս կոչուած զինուորանոցին զինուորները՝ բարձրագոյն հրամանի մը հետեւութեամբ՝ հարկադրեցան իրենց զինուորանոցը թողուլ ու ելլել երթալ: — Ասոր վրայ՝ 30ին հունգարական ազատական բանակ մը, քաղաք մտաւ, զանիկայ բռնեց եւ անմիջապէս ազգային քաղաքացիներէն ստեղծեց առաջին ազատական պահակաւոր զօրքը:

Մայիս 8ին, պղտիկ հայ — հունգարական բանակը՝ հունգարական ազգային դրօշակով եւ երաժշտութեամբ ներկայացաւ խորհրդանոցին առջեւ: Հոս իրեն թիւն անմիջապէս, քանի մը հարիւրի՝ բազմանալով՝ ընտրեց իրեն առաջին պաշտօնակալ՝ զՅովսէփ Հալլէր կոմսը — ու օգնական պաշտօնակալ զԱլբիղիոս Դօմաշէք եւ զՄարտինոս Շէտէլմայէր: — Պահակաւոր զօրքը՝ Անտոն Պոկտանֆեան ազգային հազարապետի առաջնորդութեամբ դուարանոցին մէջ եւ յետոյ փայտի մթերանոցին շրջակաները կ'ընէր օր ըստ օրէ իր զինուորական կրթութիւնները: Ամէն անգամ, որ հարիւրապետին տան առջեւէն կ'անցնէր, իր բարեւը կ'ընէր եւ նոր հրամաններ ընդունելու կը սպասէր:

Յունիս 28ին քաղաքը նոր տէրութեան համար երեսփոխաններ ընտրեց: Յովհաննէս Գարաշնի եւ Ստեփան Մաշվիլակի (Անտոնի) ընտրուեցան երեսփոխան տէրութեան ժողովին մէջ. եւ եղան միանգամայն անդամ հունգարական հասարակապետութեան դաշնագրութեանն.

որուն տենջանքը կը պարունակուէր երկու խօսքի մէջ. «Հասարակապետութիւն. եւ Խնքնակաց Հունգարիա»: Բայց ինչպէս որ ընդ բան եւ ընդ գործ, մեծ է խտրոց, անանկ ալ աս բանս անանկ դիւրաւ ըլլալու բան էր: — Արդիւնքը ցուցուց որ աղգայինք այս խլրտման յարելով՝ այս ազատութեան հոգւոյն միտելով՝ չէ թէ բան մը չվաստըկեցան, հապա ընդ հակառակն շատ բան կորսնցուցին:

Յուլիս 29ին տեղական պահանջորդ զօրքն առանց հարկաւորութեան, մերձակայ Հոլտվիլակ գիւղին սաքսոններուն հետ զարնուեցաւ: Կ'երեւայ թէ հակակրութեան հոգին ընդհանրացած եւ պատերազմական ոգին իրականութեան սկսած էր, ամէն աղգայնութեանց քով: Երկրորդ օրը՝ հունգարական զօրքերը հեռացան դէպ ի Հարոմսէդ, ուր անդիէն աւստրիական բանակներն սկսան շարժիլ ու երեւան ելլել:

Հոկտեմբեր 10ին, դէպ ի իրիկուն, շրջակայ լեռները լեցուեցան վալաք խաժամուժով. ուր կրակի լուսին քով իրենց բանակը դրին: — Աս բանս քաղքին ժողովրդեանը վրայ մեծ ահուդող բերաւ: Եկեղեցիներուն զանգակները զարնուեցան, պահապան զօրքերը զէնք մտան ու քաղքին զանազան կողմերը բռնեցին:

Հոկտեմբեր 26ին, առտու իննին, հասաւ Գրիշդիան ռամկապետը՝ 1500 մարդով. քաղաքը շրջապատեց. եւ հրաման խրկեց քաղաքային խորհրդին, որ Եղիսաբեթուպոլիս առանց պայմանի անմիջապէս ինք զինք իրեն յանձնէ:

Առջեւը կանչել տուաւ զԵգինէոս Գանիէլեան գլխաւոր դատաւորն, զՄարտինոս Բադրուպանեան եւ զԱստուածատուր Կուրիճանեան խորհրդակալներն եւ հրամայեց, որ երկու ժամու մէջ բոլոր զէնքերը ժողովն եւ իրեն յանձնեն. եթէ չեն ըներ, հրացանի կը բռնուին: Բայց քաղաքացիներուն մեծագոյն մասն արդէն զասոնք հին ժամուն դամբաները պահած եւ վանքին բակին մէջ եղած ջրհորը նետած էր, մտածելով որ ի հարկաւորութեան անկէ նորէն դուրս կրնան հանուիլ:

Գրիշդիանին երկրորդ հրամանն էր, որ վալաքներուն երկու ժամու մէջ, հաց, խոզի գիրուց, գինի եւ օղի տան: Ասկէ զատ, իբրեւ երաշխաւորութիւն, — որ Եղիսաբեթուպոլիս գտնուած ատենին, իրենց վտանգ մը պիտի չհասնի — Յակովբ Սընդբէդրեան, Լուդովիկոս Սընբէդրեան եւ Պէնէտիք բողոքական քահանան, իրեն ձեռքը տրուին: Պատանդները՝ տիգաւոր վալաքներ Հոլտվիլակ գիւղաւանը տարին եւ Գորէդ ձիաւոր հազարապետին առջեւը ներկայացուցին: Բայց ասիկայ, զիրենք, վալաքներուն հեռանալէն ետեւ, տասուերկու ձիաւոր զինուորով տեղերնին խրկեց: — Սակայն աս ընելէն յառաջ՝ զինուորաց ձեռօք խուզարկութիւն ընել տուաւ: Ասոնք՝ թէպէտ քաղաքաբաշխութեան շէնքը՝ եկեղեցիները՝ վանքին գետնադամբանը, մառանները, խանութներն եւ մասնաւորաց տները քննեցին, տակն ու վրայ ըրին, սակայն զէնք չգտան: — Գորէդ հազարապետն — ոչ

առանց ծանր պատճառի — յանուն ընդհանուր հրամանատարութեան (Generalcommando) արգելեց քաղաքաբաշխութեան խորհուրդ ընելը. դարձեալ՝ որ քաղաքացիք անկից ետքը հունգարացուց հետ թղթակցութեան մէջ ըլլան: Բայց հրամանները բանի տեղ դնող չեղաւ: — Քաղքին պահպանութեանը համար, յիսուն ձիաւոր թողուց:

Ասոր վրայ քիչ մը ժամանակ խաղաղութիւն եղաւ. — եթէ չուզէնք հաշուել այն անհանգստութիւններն ու վնասները՝ զորոնք ըրին այլեւայլ ժամանակ քաղքէն անցնող գացող թէ կայսերական ու թէ հունգարական զօրքերը:

Բայց այնչափ աւելի ծանր ու դժնդակ օրեր բերաւ քաղքին վրայ նոր տարին:

Օր քան զօր կը խոնէր կայսերական բանակը դէպ ի Սիպին: Ասոր կ'ընկերանային վալաքի եւ սաքսոնական խաժամուժը: Եղիսաբեթուպոլիս ինք իրեն մնալով՝ վախով կը սպասէր իր ահռելի ապագան, որ չուշացաւ: Յունուար 18ին. Կալֆօլի ճակատէն ետեւ՝ Եղիսաբեթուպոլիս եկաւ Սօրվոտի 150 տիգաւորով եւ 25 հունգարական հուսարով: Աերջինները՝ շրջակաները քննելով՝ գտած զէնքերն առին: — Սօրվոտի՝ 20ին ժողով գումարեց. եւ որովհետեւ ազգային պահապան զօրքը գրեթէ լմընցած՝ ոչնչացած գտաւ, անոր համար՝ անմիջապէս 240 հոգւոյ — որ զինուորութեան յարմար գտնուեցան — ձեռուընին հրացան ու տէգ

առաւ. եւ զինուորական կրթութեան խրկեց: Առաջնորդ անուանեց ասոնց վրայ զՂուկաս Լէնկյէրեան երէց, հայազգին. եւ իրեն իշխանութիւն եւ հրաման տուաւ, որ ազատ բանակն եւ պահապան զօրքը՝ փոխն ի փոխն պահպանութիւն ընէ: Երկրորդ օրը՝ կասկածաւոր անձնաւորութեանց դէմ քննութիւն եղաւ: Աս առթիւ, Մոյսա Օչինիք, ասոր որդին եւ Սաս-Երնյէի բնակիչ՝ Յովհաննէս Գորգոշ, մաքսատան կամիջին քով հրացանի բռնուեցան:

Քիչ չսխալեցան ազգայինք, որ յունուար 22ին, քաղաքային հասարակութեան շինել տուած հունգարական դրօշակը՝ հանդիսութեամբ օրհնեցին: Եւգինէոս Դանիէլեան քաղաքապետն այս առթիւ գեղեցիկ ճարտարախօսութիւն մ'ըրաւ, բնականապէս աւստրիական իշխանապետութեան եւ գերմանական բռնակալութեան դէմ: Գրօշակն անմիջապէս եկեղեցւոյ վրայ կանգնուեցաւ: — Նոյն օրը Սիլակյի հազարապետը՝ Մէտիաշէն, իրեն տեղը դարձուց Գէրէշտի քահանան, իր ընկերներովը: Բայց զասոնք՝ Յովհաննէս Գիրալդ, իբրեւ անհնազանդներ, Եղիսաբեթուպոլսոյ սահմանին վրայ հրացանի բռնել տուաւ:

Յունուար 26ին, պարոն Հայդէի եւ Գապինիի առաջնորդութեամբ, շուրջ 1500 ձիաւոր եւ ոտանաւոր զինուորէ կազմուած բանակ մը, տիգով եւ հրացանով զինուորուած՝ դէպ ի Եղիսաբեթուպոլիս յառաջացաւ: Եկեղեցիներուն զանգակները զարնուեցան: Թէպէտ պա-

հապան զօրքն ու Սօրվոտիի աղատ բանակները թշնամոյն հետ զարնուելու պատրաստուեցան, բայց առանց բան մ'ընել կարենալու, շուտ մը դէպ ի Մէտիաշ քաշուելու հարկադրեցան. — որպէս զե հոս Սիլակյի հաղարապետին բանակին հետ միանան եւ միացեալ զօրութեամբ թշնամոյն բանակին վրայ յարձակին:

Երբ քաղաքացիք՝ օգնական բանակներուն հեռանալը տեսան, իրենք ալ ըստ մասին քաղաքը թողուցին ու ըստ մասին, գինետուններուն եւ մթերանոցներուն մէջ պահուցուեցան: Ոմանք ալ, քաղքին Գթգորովան արուարձանը՝ վալաքներուն քով ապաւինեցան: Ասոնք՝ իրենց ապաւինողները պաշտպանեցին եւ պահեցին: — Ֆապինի բանակովը քաղաք մտաւ, եւ իր պատգամաւորներու ձեռք զքաղաքային վարչութիւնն իր առջեւ կանչել տուաւ: Գլխաւոր գատաւորն իրեն խրկեց զԱստուածատուր Նուրիճան եւ զԼատիղլաւոս Սէնգովիչ, բայց զօրապետն ասոնցմով գոհ չեղաւ, հապա պահանջեց զծեր գատաւորը, զոր պահանջորդներով առջեւը բերել տուաւ: Ասոր վրայ՝ երեք քաղաքային առաջնորդներն, իրենց անհնազանդութեանն ու ապստամբաց հետ միաբան ըլլալուն համար խստիւ յանդիմանելէն ետեւ, հրամայեց որ ժամու մը մէջ 40.000 ֆիօրին վար դնեն, իբրեւ պատերազմի տուգանք, ապա թէ ոչ քաղաքը հիմնայատակ կ'ընէ: Միեւնոյն միջոցին, գատաւորէն զատ, երկու քաղաքացի առաջնորդներն՝ իբրեւ պատանդ քովը պահեց: — Երբ

մէկ դիէն, Ֆապինիի հետ, պատերազմի ծախքին նկատմամբ բանակցութիւններ կ'ըլլային, անդիէն Մարդինոս Բօրեան եւ Գրիգոր Պէադայեան, Մէտիաշ վաղեցին օգնութիւն խնդրելու համար: Ու երբ Ֆապինի իր բանակովը քաղքին մէջ կը շրջագայէր, պահանջութիւն եւ քննութիւն կ'ընէր՝ կէս օրէն ետեւ դէպ ի ժամը չորս, քանի մը կուլիէլմեան հուսար, Մէտիաշէն Եղիսաբեթուպոլիս հասաւ — ու եթէ կրնայք հաւատալ, — թշնամին փախուց: — Բայց ասոնց քաշուելէն ետեւ, Ֆապինի նորէն քաղաք դարձաւ:

Քաղաքացեաց՝ օգնութիւն խնդրելու համար Մէտիաշ երթալն՝ զՖապինի վերջի աստիճանի կատղեցուց, եւ հրաման տուաւ որ քաղաքն ու բնակիչները կողոպտեն: Ուստի մէկ կողմանէ զինուորք ու մէկալ կողմանէ շրջականէն հոն թափուած Վալաքները, Սաքսոններն ու Գրնչուները՝ կոտորեցին խանութներուն ու դինետոններուն դռները, եւ մտան հրապարակական շէնքերն ու բնակարանները: Գլխաւոր հրապարակը լեցուն էր խահուէով, տեսակ տեսակ ապրանքներով ու բովիճաներով: Մասնաւորք իրենց շալակն առած՝ կը տանէին Հայոց գոհարեղէնները, թանկագին բաները, կահ կարասին, հայելիները, անկողիններն՝ անոնց վերաբերածներովը, զգեստեղէնները, ճերմակեղէններն, եւ այլն: Յանդգնութիւնն ու անամօթութիւնն ան աստիճանի հասած էր, որ կողոպտողները՝ նոյն իսկ տան տէրերուն կը հրամայէին,

որ զյափշտակուած բաները, կահ կարասին, դուարն եւ այլն, իրենք առնուն, իրենց յատուկ ակոռէն ու թշնամւոյն բանակը տանին: Ասով ալ չչատացան: Կրակ տուին քաղքին քանի մը տեղերուն: Այրեցան Աբաֆիի փողոցին մէջ՝ շատ մը մեծամեծաց տներուն մէջէն, Վոլֆ բժշկապետինը, Կորովէինը, Ստեփան Բօբեանինը: Սպանեցին զԿարոլոս Չիգին, զՅովհ. Նորգոյն, ալմբանոցին քով՝ դարձեալ զՊետրոս Ֆորդերին որբեւարին, եւ ութսունումէ կ'ամեայ Հ. Անդրէասը: — Բայց շատ չանցաւ, հասան Կուլիէլմեան հուսարներն, եւ — ինչպէս զընցը կ'ըսէ — թէ կ'ամրջին ու թէ փայտի մթերանոցին քով՝ ղթշնամին վախցնելով՝ փախցուցին:

Երբ թշնամին քաղքէն հեռացաւ, Սորվոտի իր աղատ մարդիկներովը նորէն Եղիսարեթուպոլիս դարձաւ, որպէս զի քաղաքն աւելի մեծ ու անլուր խառնակութեան եւ վշտակրութեան ասպարէզ ընէ:

Յունուար 30ին, պարոն Լուդ. Հայդէ, Կէտէոն եւ ֆապինի, 6000 վալաք եւ սաքսոն տիգաւորով դէպ ի Եղիսաբեթուպոլիս յառաջացաւ: — Թնդանթի գնդակները կը թռչէին եկեղեցւոյն աշտարակներուն քովերն եւ անոր մերձակայ փողոցներուն վրայէն: Աս միջոցիս՝ խել մը տուն, ասոնց մէջ բողբոջական ժողովուրդապետութիւնն ու եկեղեցին մոխիր դարձան:

Քիչ մը ետքն սկսաւ հնչել եկեղեցւոյն աշտարակէն ահաւոր ձայնն ու անոր հետ ահագին գոչումը, թէ ահա կու գայ թշնամին: Սոր-

վատի նորէն թշնամւոյն առջեւն ելաւ իր սահաւաթիւ հունգարական բանակովը՝ բայց տեսնելով թշնամւոյն բազմութիւնն ու սաստիկ զօրութիւնը՝ ետ քաշուեցաւ դէպ ի Մէտիաշ: Իրեն հետ ու իր ետեւէն գնաց քաղաքացւոց մէկ մասը եւ քաղաքային վարչութիւնը: Աս տեսնելով թշնամին, անօթի անգղի մը պէս, ինք իրեն թողուցած քաղքին վրայ յարձակեցաւ: — Ուր որ ամենէն յառաջ, փողոցներու վրայ քանի մը աղախնոյ հանգիպելով, ասոնցմէ տեղեկացաւ թէ ո՛ր կը նստի երեսնապետը: Հայդէ՝ զասիկայ եւ զԳրիգոր Ֆորգեան ոստիկանութեան վերատեսուչն իր առջեւը բերել տալով՝ իրենց հրամայեց, որ մինչեւ յունուար 31, կէսօրէն յառաջ ժամը տասը՝ իբրեւ պատերազմի ծախք 8000 արծաթ ֆիորին վճարեն, եւ քսան երիտասարդ պատանդ տան: Բաց ասկէ, որ Հոլովիլակի եւ Սաս Շարոշի ժողովրդեան ըրած ֆնամները հատուցանէ. ապա թէ ոչ, չէ՛ թէ միայն պատանդները հրացանի կը բռնէ, հապա նաեւ քաղաքը գետնի հաւասար կ'ընէ:

Յետին տառապանաց ու խեղճութեան հասած քաղաքային ժողովուրդն իր ամէն զօրութիւնը ժողովեց: Բայց պահանջուած պատերազմի ծախքն ամենեւին չկրցաւ քովէ քով բերել: 1005 ֆիորին արծաթի ստակ եւ մայր եկեղեցւոյն բոլոր ոսկեղէններն ու արծաթեղէն նիւթերը Շիկիշվար տարաւ, որպէս զի ապահովացուցում մ'ըլլայ, մինչեւ որ պահանջուած գու-

մարը քովէ քով կարենայ բերուիլ: Եկեղեցւոյ գանձերը փոխադրող ազգայիններն՝ զՄարտինոս Բաղրուպան, զՅովհ. Գողոջա, զՍտեփան Մարգոնֆի, զԱնտոն Մէտիաշցի եւ զԿարոլոս Շօշ գեղադործը՝ բանտարկեց: — Աս դժբախտ պարագաները, շրջակայ գեղերուն բնակիչքն — որ անօթի էին աւարի — կողոպտելու գործածեց: — Կրպակները պարապ կեցած էին: Ուստի՝ տներէն նոյն իսկ պառկելու բաներն, անկողինն ու բարձերն առին՝ տարին: Սեղան, պատուհան, դուռ՝ ամէն բան կողոպտուեցան: Հինգ օր տեւեց կողոպուտն. այնպէս որ հայ ժողովրդեան եւ ոչ բերանը դնելու բան մնաց: Ուստի եւ ամէն մարդ գնաց, ապաւինեցաւ ուր որ կրնար:

Բայց Մէտիաշ գացողներուն բանը գէշ էր, վասն զի հոն շատերը բռնուեցան քաղքին դատաւորին հետ եւ մահուան դատապարտուեցան: — Սակայն բարեբախտութեամբ, Փետրուար 8ին, հունգարացիք զՄէտիաշ նորէն բռնելով՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները՝ շղթաներէն ազատեցան:

Մարտի 2ին եւ 3ին ճակատ մը տրուեցաւ՝ զՄէտիաշ բռնելու համար: Բնականապէս կայսերականք յաղթեցին: — Աս օրը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ նկատմամբ երեւելի օր մ'եղաւ: Այս օրն եկան քաղաքս, Պէմ, Բէգէօֆի, Յովհ. 2էց եւ Աղեքս. Դէլէքի կոմսը: Ասոր պատճառն ան էր, որ հունգարական բանակը, գիշերային մութէն ճամբան կորսնցնելով՝ ցեխերու մէջ

խռեցաւ. մնաց: Աս տեսնելով Մարտինոս Բօբեան հարիւրապետն, որ նոյն միջոցին իր մերձակայ երկրակալութիւնը գացած էր, շուտ մը ձիու վրայ նստելով՝ Եղիսաբեթուպոլիս վազեց: Հոս անմիջապէս լատիղը. Սէնգովիչեանին քառաձի կառքը լծելով՝ գնաց ու նեղ մտած ընկերութիւնն Եղիսաբեթուպոլիս բերաւ. ուր Սէնգովիչի հիւրերն եղան գիշեր մը:

Ալպերդի կոմսն աւստրիական բանակին հարիւրապետը՝ Մարտի 6ին, Գունտի կողմանէ ձիաւորաց եւ տիգաւորաց բանակով մը Եղիսաբեթուպոլիս մտաւ. եւ հրամայեց որ զէնք ունեցողները՝ զանոնք անմիջապէս վար դնեն, իրեն տան. եւ հունգարական շրջովի փախստական զինուորներն իրեն ձեռքը յանձնեն: Եւ որպէս զի՝ չկարենայ մէկը քաղքէն հեռանալ, բանակ մը թողուց հոն: Իսկ ինքը մեծագումար զօրքով, գէպ ի Շիկիշվար գնաց: — Աս միջոցին թողուց ազատ Հայդէ, Յունուար 30ին բռնած բանտարկած Մարտինոս Բաղրուպանեանն ու զԿարոլոս Շօշ: — Մարտի 10ին Հայդէ, Վալտհիտ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ մերձակայ գեղէն, երկու ձիաւոր խրկեց, որ 8000 ֆիորին պատերազմի ծախքէն մնացած գումարն, իրեն խրկեն. զոր Գրիգոր ֆորգեան եւ Գրիգոր ֆօդգէրեան՝ քաղաքային արկղակալը, զօրաւոր պաշտպանութեան մը տակ, անմիջապէս իրեն առին, յանձնեցին:

1848ին Ի. Գ. օրինաց յօդուածին համեմատ՝ յունիս 22ին քաղաքային պաշտօնատեսարց

նոր ընտրութիւն եղաւ. Աշէքս, Բէգրի կառավարին նախագահութեանը տակ: Աս՝ առժամանակեայ ընտրութեան մէջ, քաղքի ոստիկանապետ անուանուեցաւ Յովսէփ Չիգիեան, եւ հրաման ընդունեցաւ, որ կողոպուտներու ատեն պատճառած քննանքը գրի անցընէ եւ անոնց գինն արժեցընէ:

Յուլիս 28ին, կէս օրէն յառաջ, ժամը դէպ ի տասը՝ քաղքին աշտարակէն սկսաւ լսուիլ ահարկու ձայն մը թէ կու գայ Ռուսը: — Արդէն ասկէ յառաջ, սարսափելի լուրեր տարածուած էին ժողովրդեան մէջ ոռուսերու վրայօք. թէ կնիկները կը յափշտակեն, տղաքը սրէ կ'անցընեն, էրիկ մարդիկը՝ Սիպէրիա կ'աքսորեն, խարաղանով (Kanczuka) կը ծեծեն, եւ այլն: Ուստի զարմանք չէ, եթէ ասանկ թշնամիէ ազատելու համար, էրիկ մարդիկը՝ գետնափոր թամբանները, գինետունները, ծխանները՝ աշտարակները մտան՝ պահուրտեցան, իրենց գերտաստաններովը: — Քիչերը միայն կը սպասէին անձնուրացութեամբ՝ իրենց սարսափելի կատարածին: Բայց Ռուսերը՝ շատ աւելի լաւ ուղծած էին, քան որչափ կը կարծուէր: Յովսէփ Բորոյեան աւագերէցն՝ եկեղեցւոյն դրան առջեւ, եկեղեցական հագստի մէջ, ձեռքը խաչ՝ ընդունեցաւ Ռուսերն, որոնք ջերմեռանդութեամբ խաչելութիւնը կը համբուրէին: Ռուսական բանակին մեծագոյն մասը՝ Շարոշի շրջակայքը դրաւ իր բանակատեղը: Ռուսերուն առաջնորդող պարոն Հայդէ եւ Լիւտերս զօրապետը՝

քաղաք եկան եւ գլխաւոր դատաւորէն պահանջեցին, որ ժամու մը մէջ 300 գործավար տայ, որ աւրուած ճամբաները շտկեն:

Քիչ մը ետքը՝ հասաւ նաեւ կայսերական բանակին հաղարապետը, Փրանկ. Տօրշէր՝ Շարոշէն: Ասիկայ իր առջեւը բերել տուաւ քաղաքային խորհուրդն, ու ամէն բանէն յառաջ երեսը զարկաւ՝ որ ոռուսական բանակին առջեւը շերկայացաւ՝ եւ անոր իր հպատակութիւնը ցուցնելու զանց առաւ: Ծանր խօսքերով յանդիմանեց որ՝ իր վեհափառութեան նկատմամբ անհաւատարմութիւն ցուցուց. — եւ հրամայեց. որ իրրեւ պատիժ 20.000 ֆիորին պատերազմի տուգանք վճարէ՝ 200.000 կտոր հաց, խոտ, գարի, միս եւ 40 ձի տայ: — Աս բաւական չէ՝ ութ օր ետքը՝ նորէն 20.000 ֆիորին վճարելու էին ազգայինք: — Ասկից զատ՝ հրամայուեցաւ իրենց որ խռովարարներուն անունները գրի անցընեն, իրեն տան, եւ ըսեն թէ ո՛ւր պահուրտած են: Ասանկ զինուորական խստութեամբ արձակեց Տօրշէր իրեն առջեւ ներկայացած քաղաքային խորհուրդն. — որ անմիջապէս Յովսէփ Զաքարիաշի տունը ժողովեցաւ խորհրդի: — Քաղաքային խորհուրդը չգտաւ իր շրջանին մէջ ապստամբներ: Իսկ ազատախօսներն՝ ինչպէս Յակովբ Սընբէրեան, Լատիւզլաուս Ակ եւ Գրիգոր Պէագա՝ արդէն դացած փախած էին: Կայսերական յանձնակատարը պահանջեց, որ ընդ տուն դալ եւ երեւան ելլենին, զիրենք բանտարկեն. եւ ասոր վրայօք

զինք տեղեկացրնեն: Ու մինչեւ որ ինք գայ, ամէն ունեցածնին դատաւորական ճամբով գրաւեն:

Աս հանգիպած ատեն, քաղքին տիկնանցը մէջէն, Եղիսաբէթ Գանիէլ, Պետրոս Գաբուէ-պովանին կրթեալ կնիկն՝ ուրիշ առաջին կարգի տիկիները հետն առած՝ կայսերական յանձնա-կատարին առջեւը ներկայացաւ, եւ խոնարհու-թեամբ ժողովրդեան համար գթութիւն խնդրեց՝ անոր խղճալի վիճակը հազարապետին առջեւը դնելով: Բայց պատգամաւորութիւնը՝ նպատա-կին չհասաւ: — Թէպէտ եւ Յուլիս 29ին առ-տուն՝ ուսական բանակը դէպ ի Շիկիշվար ճամբայ ելաւ. այսու ամենայնիւ, հոս մնացին քաղքին ամենէն ահաւոր թշնամիները՝ Տօրշէրի, Ալպէրդի եւ Հայդէ. որոնց առաջին գործքն ան եղաւ, որ քաղաքային խորհուրդն իրենց առջեւը կանչել տան. եւ անոր՝ պատերազմի ծախուց ապահո-վացուցմանը համար Սաս-Էրնյէ եւ Հունտօրֆ գեղերուն տուչութեան թղթին ստորագրել տան. — եւ զինուորաց համար ամէն տեսակ եկա-մուտէն հրաժարին: — Ալպէրդի՝ Յակովբ Սէնդ-բըդէրիէն քառասուն ձի առաւ. եւ քաղաքային խորհրդին երդում ընել տուաւ, որ կայսեր հրամանները՝ հաւատարմութեամբ պիտի կա-տարէ: Միանգամայն հրամայեց քաղաքային վարչութեան, որ իրեն հպատակութեան նշանը ցուցնէ Շիկիշվար գացող Լիւտերս եւ Սկա-րիադին զօրավարներուն:

Քաղաքային խորհուրդը՝ թէպէտ գնաց Շիկիշվար՝ անոնց հանդիպելու համար, բայց

որովհետեւ զանոնք հոն չգտաւ, Տօրշէրի առ-ջեւն ելաւ: Ասիկայ՝ խորհրդականները նորէն յանդիմանեց եւ իրենց հրամայեց, որ զՓրանկ. Պէնէտէք բողոքական քահանան, զՓրանկ. Միգ-փաստաբանը, զԱնտոն Իսիգուց ուսուցիչն եւ զՅովհ. Էօդովէշ՝ բանտարկեն եւ իրենց ստա-ցուածքը յարքունիս գրաւեն: Հունգարացուց հետ դաշնակցութեան մէջ եղած երիտասարդ-ներուն անունները 48 ժամու մէջ իրեն ծանու-ցանեն. ապա թէ ոչ՝ չէ թէ միայն զիրենք խա-րազանել կու տայ, հապա նաեւ կախաղան կը հանէ: — Ասկից ետքը՝ զիրենք առջեւէն վուն-տեց, ու քովը պահեց միայն զԱստուածատուր 'Նուրիճան' քաղաքային պաշտպանը:

Քաղաքաբաշխութիւնն՝ իբրեւ թէ իր յա-տուկ վերջնական դատաստանին առջեւը կեցած՝ իրեն եղած հրամանին վրայ խորհուրդ ընելէն ետեւ, յօրինեց աղաչանաց թուղթ մը, զոր Յով-սէփ Բորթի ժողովրդապետը. Հ. Մաղաքիա եւ քաղքին նախակարգ տիկնայքը պիտի տանէին Տօրշէրի: — Բայց Աստուծոյ նախախնամու-թեամբն աւելի շուտով աղատեցան, քան որ-չափ կը յուսային: Աղաչաւոր պատգամաւորու-թիւնը Շիկիշվար հասաւ Յուլիս 31ին: 'Նոյն մի-ջոցին հոն հասաւ նաեւ հունգարական զօրքն. ու հարկաւորութիւն չեղաւ ողորմութիւն խըն-դրելու:

Թէպէտ Աւգոստ. 7ին, Շէկէշվարի քով՝ Սկարիադին ուս զօրավարն ինկաւ. բայց ուս-սական զօրքը դէպ ի Եղիսաբէթուպոլիս յառաջ

քաղեց: Բանակը՝ քաղքին մէջ գտած ամէն տեսակ անասուն ու հաւեղէն առաւ, տարաւ. — պարտէզներէն՝ չհասունցած դդում, դեղինցած վարունգ, պտուղ եւ անհամ ու անուտելի բոյս կերաւ, սպառեց: Քաղաքը տուաւ բանակին հաց, վարսակ, խոտ. այնպէս որ առանց շատ անհանգստութիւն պատճառելու, դէպ ի Մէտիաշ յառաջացաւ:

Աւգոստոս 11ին, կայսերական յանձնակատարը՝ քաղաքային խորհուրդը տեղեկացուց, որ Վօլկէմութ՝ Սիպինի մէջ, իր վեհափառութենէն, Գրանսիլուանիոյ կառավար եւ զօրապետ անուանուելով՝ ասկից ետքը պաշտօնական գրութիւններն իրեն ուղղուելու են:

Կառավարը՝ Հոկտ. 11ին Եղիսաբեթուպոլիս գալով, քննութեան տակ ձգեց զօրանոցը. եւ քաղաքացւոց խնդրանք քիչ մ'ետքը ղինուոր դրաւ հոն:

Ասոր յաջորդեց քննութիւնը: Գրիգոր Տայպուգադ եւ մէկալ ուսուցիչները՝ պատերազմի դատաստանին առջեւ ելան: Մարտինոս Բօրեան բանտարկուեցաւ. ուրիշները՝ կայսերական բանակին մէջ ղինուոր դրուեցան: — Քաղաքը կորսնցուց իր անկախութիւնն ու վիճակական յանձնակատարի մը տակ ինկաւ:

Ասով լմնեցաւ քանիններու եւ քանիններու սրտին մէջ մեծ յոյսեր ծնանող յեղափոխութիւնն առանց, արդիւնքի մը. — մանաւանդ թէ ոչ առանց քիչ կորստեան, ազգայնոց համար:

— Ասոր վրայ ոգիներն արտաբուստ խաղաղացան. ու մնաց շատ ողբ, հեծեծանք ու աղետալի հետեւանք:

✱

Չնկատելով՝ թէ յեղափոխութիւնն Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց որչափ բարոյական միաս ըրած է, — հարկ է որ ընդունինք, թէ արտաքոյ կարգի էր իրենց նիւթական կորուստը: — Անհատնում գանձ ու ստացուածք յափշտակեցին ղինուորներէն զատ, մերձաւոր ու հեռաւոր քառասունուչորս գիւղաքաղքի, գեղի եւ քաղաքի բնակիչները: Կողպուտը՝ ժամանակակից տարեգիրները մերձաւորապէս 500.000 ֆիօրինի կը հաշուեն: Թէ իրօք այսչափ էր, — հաստատապէս չենք գիտեր: Բայց այնչափս կրնանք ըսել ստուգապէս, թէ յեղափոխութիւնն ղեղիսաբեթուպոլսոյ ազգայիններն իրենց փճանալուն ծայրը հասցուց: Բեկաւ իրենց զօրութեան ջիղն. անանկ որ չկրցան մէյ մ'ալ յառաջուան բարօրութեան հասնիլ: Վհատեցան, տկարացան, ինկան, մէյ մ'ալ չեւելու համար: —

Թէպէտ խռովայոյց ատեններն անցնելէն ետեւ, ինչպէս տեսանք, վերին իշխանութիւնը՝ քննութիւն ընել տուաւ. — ու Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայիններէն կողպտուած բաներէն խել մը ոչինչ արժէք ունեցող բան դարձեալ ետ եկաւ: Սակայն կողոպտուած ու տարուած ստացուածքին եւ ոչ հարիւրին մէկն էր ետ դարձածը: Մէյ մը կորսուածը՝ կորսուած մնաց:

Պատերազմական ծախքերուն վրայօք եղած վճարմունքներուն անդորրագիրները դեռ կեցած են. թէպէտ ոչ ամէնը: Մէկ երկուքը՝ դրուած անցուած են դիւանատան թղթերուն մէջ — գերմաներէն լեզուաւ: Ասոնցմէ մէկուն թարգմանութիւնն է յաջորդը:

“Կայսերական թագաւորական զինուորական քաղաքային վերին հրամանատարութիւնն ի Շէկէշվար:

Անդորրագիր

4047 ֆիօր. — քու. այսինքն՝ Չորսհաղար ու քառասունուեօթը ֆիօրինի վրայօք դաշնադրութեան դրամով (Conv. Münze). զոր վերոյգրեալ քաղաքային հրամանատարութիւնն Եղիսաբեթուպոլիս քաղքէն իբրեւ պատերազմի տուրք, ճշգիւ ու իրապէս ընդունած է, պաշտօնապէս կը հաստատուի:

Շէկէշվար 1849, Փետր. 6.

“ՆԵ՛. յ. յ.:

հաղարապետ”:

Ուրիշ անդորրագիր մը յաջորդ կերպով տրուած է.

1 Vom k. k. Milt. Stadt Comdo zu Schäsburg.

Quittung

Uiber 4047 fl. — kr. Sage! Vier Tausend Vierzig Sieben Gulden in C. M. welche das obige Stadt Commando, am Kriegs-Contributions Gelder von der Stadt Elisabethstadt richtig und baar übernommen hat, quittiret.

Schäsburg den 6ten Febr. 1849.

Nipp, m. p.
Major.

“Կայսերական թագաւորական զինուորական քաղաքային հրամանատարութիւնն ի Շէկէշվար.

Անդորրագիր.

1053 ֆիօր. — քու. այսինքն՝ Մէկ հաղար ու յիսուն ու երեք ֆիօրինի վրայօք դաշնադրութեան դրամով, զոր վերոգրեալ զինուորական քաղաքային հրամանատարութիւնն, իբրեւ պատերազմական տրոց դրամ, Եղիսաբեթուպոլիս քաղքէն, այս օրս ճշգիւ եւ իրապէս ընդունած է. պաշտօնապէս կը հաստատէ:

Շէկէշվար 1849, Փետր. 12.

“ՆԵ՛. յ. յ.:

հաղարապետ”:

Երթեւեկող զինուորական վերին հրամանատարութիւնն ալ, որ Հայդէ հաղարապետին առաջնորդութեանը տակ, ասդին անդին կը պտրտէր ու կը հսկէր՝ յաջորդ անդորրագիրը տուաւ 8000 ֆիօրինէն մնացած 2900 ֆիօրինին վրայօք:

1 Vom k. k. Milt. Stadt Comd. zu Schäsburg.

Quittung

Uiber 1053 fl. — kr. Sage: Ein Tausend Fünzig drei Gulden — kr. in Conv. Münze, welche das obig. Milt. Stadt Commando, an Kriegs Contributions Gelder, von der Stadt Elisabethstadt, unter heutigen dato richtig und baar übernommen hat, amtl. quittirt.

Schäsburg, den 12ten Februar 1849.

Nipp, m. p.
Major.

“Երթեւեկող (Streif.) հրամանատարութիւն.

Հաստատութիւն.

2900 ֆիւր. այսինքն Երկուհազար ինը-հարիւր ֆիւրինի վրայօք դաշնադրութեան դրամով, զորն որ Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը՝ պահանջք մնացած պատերազմական տրոց ստրկէն, ստորեւ գրողին իրապէս ու ճշդիւ վճարած է:

Վալտհիւդդէն 849. մարտ 10:

Այսինքն 2900 ֆ. դշն. դրամ:

Պարսի Էպիսկոպոս:

Հաղարապետ¹:

Տառապանաց ու աղքատութեան վերջին ծագը հասած քաղաքացիք՝ որպէս զի իրենց ողորմելութեանը քիչ մը օգնեն, մտածեցին որ վերին իշխանութեան դիմեն, եւ իրենց խեղճութիւնն անոր առջեւ դնելով՝ խնդրեն, որ եղած մեծ վնասները քիչ մը տեղը բերեն:

Ուստի վնաս կրող եւ փճանալու ծագը հասնող քաղաքացիներէն իբր 35 հոգւոյ ստու-

¹ Streif Comando.

Bestätigung

Ueber 2900 fl. Sage: Zwei Tausend Neunhundert Gulden in Conv. Münze, welche die Stadt Elisabethstadt an rückständigen Contributions Geldern an Gefertigten baar und richtig abgeführt hat.

Waldhütten am 10. März 849.

Br. Heyette, m. p.
Major.

րագրութեամբ՝ քաղաքային վարչութեան աղաչանաց թուղթ մը գնաց: Ասոր մէջ՝ եղած կողոպուտներն ու հասուցած վնասները կենդանի գումով քաղաքաբաշխութեան առջեւ դնելէն ետեւ, կը խնդրեն, որ քաղաքային խորհուրդն, իր կողմանէ գրէ եղածները Վալմէն, կայսերական թագաւորական գաւառական յանձնակատարին. որպէս զի ասիկայ ճամբայ մը գտնէ, գոնէ առժամանակեայ կերպով՝ ամէն օրուան հացերնին գտնելու:

Ահա աղաչանաց թղթին թարգմանութիւնը:

“Մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդ:

Դժբախտ քաղքի մը բնակիչները կը մերձենան քաղաքային խորհրդիդ առջեւն — որ նոյն ժողովուրդեան մէջէն կոչուած է, քաղքին եւ իր քաղաքացիներուն խնդիրները կարգադրելու:

Աս ժողովուրդն՝ ողորմելութեան ու վերջի աստիճանի հարուածներու բեռան տակ հեծելով՝ կը մօտենայ արտասուօք իր գանգատները լսեցնելու, քաղաքային վարչութեան. — ուսկից՝ իրաւունք ունի սպասելու՝ իր առաջնորդացը մտադրութիւնն, օգնութիւնն ու ապաքինութիւնը:

Տարի մըն է անցած — յունուար 26ին — ան սարսափելի պատահարէն ետեւ, որ մեր քաղքին բնակչացը գլուխ եկաւ: Օրինակ էկայ, որ ժողովուրդեան մը վրայ հասած ըլլայ երբեք այնպէս անիրաւութիւն, առանց մէկ պատճառի, ինչպէս հասաւ այն ատեն մեր վրայ: Որ եւ է

մերձակայ ազգին, դրացւոյ, կամ շրջակայ բնակիչներէն մէկուն՝ ամենափոքր փեսան ընելու ետեւէն չեղանք: Մարդ մը չվշտացուցինք. մարդու մը չփնասեցինք: Ապրեցանք իրեւե վաճառական մարդիկ՝ պատուով եւ շիտակ ճամբով: Ի վերայ այսր ամենայնի, ան՝ նոյն իսկ մեր թոռներուն առջեւ դառն յիշատակաց մնալի օրը, մէտիաշքի քաղաքացւոյ մը, Գապինիի առաջնորդութեան տակ, շատ դրացի վարչական բնակիչներ մեր վրայ յարձակեցան եւ քաղաքային խորհրդին սպառնացան՝ որ քաղաքը կրակի կու տան եւ կը կողոպտեն, եթէ որ իրենց անմիջապէս 40.000 Ֆիորին ստակ չի տրուիր: Ու որովհետեւ որոշուած մէկ ժամու միջոցին մէջ, այնչափ իրական դրամ քովէ քով բերելն ի վիճակի չէինք. թէպէտ եւ մահն աչքերնուս առջեւ առած էինք. — բայց եւ այնպէս ան քիչ ժամանակամիջոցին ալ լմըննալը չսպասելով՝ քաղքին շատ տեղերը բռնկեցուցին եւ բնակիչներն անխնայ սպաննելու սկսան: Ու երբ բուրովին կորսուելու վայրկեաններուն մէջ՝ յուսահատութեամբ պարապ տեղ, ողորմութիւն, կը խնդրէինք, Մէտիաշ գտնուող Կուլիէլմեան հուսարները հասան. որով մեր վրայ յարձակողները ձրուելով՝ միայն Աստուծոյ նախախնամութեամբ աղատեցանք Այնուտի եւ Զորդնայի գլուխն եկած սարսափելի հարուածէն ու կոտորածէն:

Բայց մեր մխիթարութիւնը միայն վայրկեանական է եղեր: Որովհետեւ հաղիւ թէ մահ

հուան երկիւղէն քիչ մը հանգստացան մեր դառնացած սրտերն՝ երեք օր ետքը — յուսուար 30ին առտու — լուր գալով՝ որ ահագին խաժամուժ ամբոխը նորէն դէպ ի մեր քաղաքը կը մօտենայ, նոր երկիւղ պատեց մեր սրտերը, եւ սարսափելով նորէն մտուրնիս եկաւ, ան զարհուրելի պատահարն, որ քանի մ'օր յառաջ գլուխնիս եկած էր: Ու երբ իրօք տեսանք՝ որ միեւնոյն մարդիկներն, ալ աւելի ուժգնութեամբ ուղեցին մեր վրայ յարձակելու եւ զմեզ կորսնցընելու — ամէն մարդու առջեւ սիրելի կեանքերնիս աղատելու համար — գրեթէ ամենքնիս ստիպուեցանք մեր քաղաքը, մեր տները, բոլոր ունեցածնիս թողուլ, եւ ան կողմն երթալ ուր որ Աստուած կը տանի. ուր որ աչուրնիս կը տեսնէ: Ուստի ելանք, փախանք: — Յայտնի է թէ աս բանս պիտի չընէինք, եթէ գիտնայինք, որ կայսերական թագաւորական բանակը մեր ետեւէն քաղաք կու գայ: Ինչու որ՝ անոր հաստատուն նկարագիր ունենալուն, մարդավարութեանը, կանոնաւորեալ հրահանգքին վրայ ապահովութիւն ունէինք. ու լաւ գիտէինք թէ՛ անմեղ, անկարող ու ափ մը ժողովրդեան փճանալը՝ մեծ պարծանք մը պիտի չհամարէր. — հապա ընդ հակառակն, ճշմարիտ պատժապարտներն, արժանապէս պատժելու, մոլորածներն ուղիղ ճամբան բերելու եւ անմեղները՝ պաշտպանելու ձեռք պիտի զարնէ:

Բայց որպէս զի չըլլայ թէ, յուսուարի 26ին անգթութիւնները, զոր գործադրեց մեր

վրայ շրջակայ գեղերուն ժողովուրդը՝ — վերագրեալ Ֆապինիի առաջնորդութեամբը — հիմակ նորէն ճշմարտին — անդաստական եղանք։ Սակայն երբ լսեցինք, թէ պարոն Հայդէ կայսերական բանակով մը մեր քաղաքը մտաւ — իրեն պաշտպանութեանը դիմելու աճապարեցինք։ Աս միջոցին արդէն կայսերական թագաւորական բանակը — մեր քաղքին վրայ 8000 ֆիորին պատերազմական ծախք դնելէն ետեւ — Ղեղիսաբեթուպոլիս թողուց, եւ — մենք՝ դարձեալ շրջակայ գեղերուն բնակիչները հոտանք հոն։ Ամէն աղաչանք ու պաղատանք որ մէյ մը դադրին մեր ստացուածքները կողոպտելէն ու փճացրնելէն՝ պարապի ելաւ։ Գանդատ ընել, օգնութիւն խնդրել, աղաչել՝ պարապ բան էր. ու նայելու էինք՝ թէ ինչպէս կը կոտորտեն մեր խանութները, կը տանին, կը կրօնեն մեր ապրանքները։ Երբ ասոնք լմնցան՝ կարգաւ առին տները։ Մեր դուռները՝ մեր անասունները, մեր հաւեղէնները, կահ կարասին, ղգեստեղէնները, տնտեսական գործիքները, ամէն շարժական ստացուածք ու նոյն իսկ կերակրեղէնի վերաբերեալ բաներն առին տարին՝ սպառեցին ու փճացուցին։ — Շէնքերն աւրեցին, ապականեցին. պատուհանները, վանդակները, դռները՝ վար առին, կոտորեցին ու այրեցին։

Թէպէտ կեանքերնիս պահեցինք. բայց անչափ աւելի դառն եղաւ մեր վիճակը։ — Մուրացկանութեան հասնելով՝ առուտուն — որմէն կ'ապրէր օր աւուր վրայ՝ գրեթէ բոլոր

քաղաքը — բոլորովին դադրեցաւ։ Աճառականք՝ պարտքերով ծանրանալով եւ վարկերնին կորսնցընելով՝ առանց մէկ քառանդանի մնացին։ Երկրատէրներն՝ իրենց դուռէն ու երկրագործութեան գործիքներէն — իսկ արուեստաւորք՝ իրենց արուեստը շարունակելու գործիքներէն զրկուելով՝ ընդհանրապէս ամենուս կենաց ջիւղը կտրուեցաւ, ու եղանք անգործ, մուրացիկ։

Ահա մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդ՝ մեր տխրալի վիճակին պատկերը։ Աս բանս գիտէ եւ կը տեսնէ մեծարոյ խորհուրդը։ Ուստի իրաւամբ կրնանք յուսալ՝ որ քաղաքային վարչութիւնն՝ ինչպէս որ իր գործքն ու պաշտօնն է. — պատշաճ տեղը՝ մեր միսթարութեանն եւ մեր վիճակին լաւացուցմանը նկատմամբ ազդու քայլեր կ'ընէ. — այնչափ աւելի, որչափ որ զմեզ ամբողջապէս կողոպտելէն ետեւ, մէկ կողմանէ պարոն Հայդէի ձեռք մեր վրայ դուռած 8000 ֆիորին պատերազմի ծախքը վճարելու համար, քաղաքային վարչութեան հրամանին համեմատ, ամենք՝ ունեցած վերջին դանկերնիս ալ տուինք։ — 1849ին, յուլիսէն մինչեւ սեպտեմբեր՝ կայսերական թագաւորական եւ ռուսական բանակներուն համար հարկաւոր եղած ամէն — մեր կողոպտուելէն ետեւ ժողոված — բնութեան բերքերը տալու պարտաւորուած ըլլալով՝ — ուրիշ կողմանէ, սեպտեմբեր 8էն մինչեւ այս օրս անթիւ ձիաւոր զօրք մեր քաղքին մէջ պահելով՝ որն որ մեր քաղքին ժողովորդեան քիչութեանը հետ համեմատելով —

վերջի աստիճանի ծանրաբեռնութիւն է. — ամէն կերակրեղէնէ եւ պարենէ մերկանալով՝ սպառելով — ինչպէս քաղաքային խորհուրդն ալ կրնայ տեսնել — հոն հասանք, որ տեղ մը շարժելու, ամէնօրեայ ապրուստինս գտնելու, հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու եւ թագաւորական տուրքերը վճարելու ամենեւին ի վիճակի չենք:

Արդ՝ ամէն բանի կողմանէ մենք մեզի թող տրուած ըլլալով՝ ստիպուած ենք մեծարդ խորհրդիդ դիմելու եւ աղաչելու, որ բարեհաճի մեր արդարացի խնդրոյն նկատմամբ քայլեր ընելու եւ ասոնց վրայօք վերին կառավարութիւնը տեղեկացնելու. եւ աղաչելու, որ կէս միլիոնէն աւելի մեզի եղած փնտսն — որուն ծրագրութիւնը մեծարգոյ քաղաքային խորհրդին քոյն է — կերպով մը փոխարինուի:

Մենք՝ մեր իրաւացի դատին վրայ վստահելով՝ վերին իշխանութեան գլխութենէն՝ պաշտպանութիւն եւ արդարութիւն կը յուսանք: Հոս ներփակած բազմատեսակ գրութիւնները՝ յայտնապէս կը վկայեն, որ մեր շրջականներուն մարդիկներէն պատճառած կողոպուտները ճշմարիտ են, երբ նոյն իսկ գեղերուն առաջնորդները՝ մեզի ետ խրկեցին յափշտակուած առարկաներէն քանի մը ոչինչ բան. — որով ճանչցուեցաւ ու ճշմարտեցաւ՝ թէ այն գեղերուն բնակիչները տարին մեր ստացուածները:

Բաց ասկէ, կը յամարձակինք խոնարհ մեծարանօք խնդրելու, որ աս նիւթիս նկատ-

մամբ քննիչ մասնաժողով մը խրկուի, որ կարենայ համոզուիլ՝ մէկ կողմանէ ան անարժան ու անգութ գործառնութեանց վրայօք, որոնք մեզի դէմ եղան, երբ զմեզ՝ ամէն բանէ կողոպտեցին, ամէն բանէ զրկեցին ու ողորմելութեան վերջին ծագը հասցուցին — ու մէկալ կողմանէ անոր վրայօք՝ որ այս քաղաքն երբեք յանցանք գործած չէ իր մեծափառութեանը դէմ, որով զմեզ՝ մեր հակառակորդները ամբաստանեցին:

Եւ այնչափ աւելի հարկ է, որ պահանջենք քննութիւնն, որովհետեւ նոյն իսկ զմեզ կողոպտողները՝ մեզի դէմ ամբաստանութիւն կ'ընեն, թէ մենք ենք, որ իրենցմէ առինք այն բաներն, երբ՝ կողոպտուած բաներն իրենց քով գտանք ու ետ պահանջեցինք: — Աստուծոյ եւ մարդիկներու առջին հաւասարապէս դատապարտելի գործքերնին, ասով մեղմացնել. եւ արդար՝ մեղապարտ ցուցնել կ'ուզեն:

Մեծարգոյ խորհուրդն իմաստութեամբ գիտէ իր ընելէքը: Ուստի նորոգելով եւ մասնաւորապէս յանձնելով մեր արդարացի խնդիրը, — ենք

Մեծարգոյ Քաղաքաբաշխութեան

Եղիսաբեթուպոլիս 1850, մարտ 7.

Խոնարհ ծառաները

Խաչիկ Սընդբէդրեան. յ. ձ.

Վաճառական.

Գրիգոր Կորովէեան. յ. ձ.

Յովհաննէս Լուգաչեան կրտսեր. յ. ձ.

Մարտինոս Գորգեան. յ. ձ.

Յովհաննէս Գորգեան. յ. ձ.

Ստեփանոս Սընրէգրեան երէց. յ. ձ.
վաճառական.

Գրիգոր Գորաչոնի. յ. ձ.

Անտոն Գողոշայեան. յ. ձ.
վաճառական.

Յովհաննէս Լուգաչեան երէց. յ. ձ.

Գէորգ Բօբեան երէց. յ. ձ.

Ստեփան Տօնցքի. յ. ձ.
վաճառական.

Մարտինոս Գողոշեան. յ. ձ.
վաճառական.

Մանուկ Անդրլիեան. յ. ձ.

Խաչիկ Աւետիքեան. յ. ձ.

Յովսէփ Զաքարիաշ կրտսեր. յ. ձ.
վաճառական.

Յովհաննէս Բօբեան. յ. ձ.
վաճառական.

Նիկողայոս Սէնգովիչեան. յ. ձ.
վաճառական.

Սիմոն Դանիէլեան. յ. ձ.
վաճառական.

Փրանկիսկոս Նէմէդ. յ. ձ.

Գրիգոր Բօբեան. յ. ձ.

Լատիղլաւոս Սենգովիչ կրտսեր. յ. ձ.
վաճառական.

Դաւիթ Զարեան. յ. ձ.
վաճառական.

Աստուածատուր Զարեան եւ ընկ. յ. ձ.
վաճառականներ.

Մարտինոս Գոնդրաս. յ. ձ.

Անտոն Լուգաչեան կրտսեր. յ. ձ.

Թղթատարութեան վերատեսուչ.

Խաչիկ Խօրկայեան. յ. ձ.
վաճառական.

Գրիգոր Գողգերեան. յ. ձ.

Անդրէաս Իսայեան. յ. ձ.
վաճառական.

Յովհաննէս Տայպուգադ. յ. ձ.

Յովհաննէս Շվարց. յ. ձ.

Յովհաննէս Սընրէգրեան. յ. ձ.

Անտոն Լուգաչեան երէց. յ. ձ.

Դոմինիկոս Նովազեան. յ. ձ.

Սիմոն Աւետիքեան. յ. ձ.

Էմանուէլ Շքօմբերկեր. յ. ձ.

- Յակովբ Սընքէդրեան. յ. ձ.
 Լուգովիկոս Սընքէդրեան. յ. ձ.
 Լուգովիկոս Կորովեան. յ. ձ.
 Ղուկաս Բադրուպանեանի. յ. ձ.
 Անտոն Բէդէլէի. յ. ձ.
 Պետրոս Պիհուլֆի. յ. ձ.
 Նիկողայոս Ոսկերիչեան. յ. ձ.
 Միքայէլ Գաբաշպովեան. յ. ձ.
 Անտոն Գանիւլեան. յ. ձ.
 Յովհաննէս Զոքորիաշ. յ. ձ.
 Անտոն Բէրդիան. յ. ձ.
 Ղուկաս Լուքաշֆի. յ. ձ.
 Յովհաննէս Տոմպիան. յ. ձ.
 Ալիօղլոս Գրաուս. յ. ձ.
 Յովհաննէս Պադդիղ. յ. ձ.
 Կատարինէ Գէլեան. յ. ձ.
 Մանուկ Լուքաշի որբեւորին. յ. ձ.
 Մարտինոս Շէտէշմայէր. յ. ձ.
 Աստուածատուր Գարաչունի. յ.
 Անտոն Մէտիաշցի Յովհաննէսեան. յ. ձ.
 Անտոնեան.
 Աստուածատուր Ոսկերիչեան, յ. ձ.

Առաջիկայ աղաչանաց թուղթը թէտէտեւ սրտաշարժ ու գեղեցիկ ոճով գրուած է, այսու ամենայնիւ պարունակութիւնը ճշմարիտ չէ ըստ ամենայն մասանց: Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք չէին կրնար ամենեւին արդարանալ, եւ իրաւունք չունէին հանգիստ սրտով ըսելու թէ անմեղ են, յանցանք մը գործած չեն տէրութեան ու իր վեհափառութեանը դէմ — երբ մէկ կողմանէ աւելի յեղափոխականաց կողմը կը միտէին թէ գործքով ու թէ խօսքով եւ մէկալ կողմանէ յայտնի ու ծածուկ ճամբաներով եւ միջոցներով կայսերականաց դէմ կը գործէին: — Աս այսպէս ըլլալով ալ, ամենեւին չենք կրնար տարակուսիլ թէ այս բանս՝ ազգին ընդհանուր կամքն ու գաղափարը չէր, հապա միայն քանի մը տաքարիւն աղատաբերան ալգայնոց ճարտարաբանութեան ու անխոհեմութեան հետեւութիւնն էր:

Վաճառականաց աղաչանքը՝ քաղաքային խորհուրդն ընդունեցաւ. եւ իւրացնելով — որովհետեւ նոյն իսկ իրեն ընդոճիններն էին ամենէն մեծ ֆեաս կրողներն — իր կողմանէ կայսերական թագաւորական գլխաւոր յանձնակատարին խրկեց:

Աս աղաչանաց թուղթն որ 1850 մարտ 21ին գրուած է, յաջորդ հասցէն ունի. «Առ ամենապատիւ Փրանկ, Սալմէն աղա, գաւառական կայսերական թագաւորական ընդհանուր յանձնակատար: — Եղիսաբեթուպոլսոյ կողմաւորուած վաճառականներուն խոնարհ աղաչանաց

Թուղթը: — Եւ որովհետեւ աս աղերսագիրն ալ, գրեթէ ան բանը կը պարունակէ, ինչ որ քաղաքացիք՝ քաղաքային ժողովոյն խրկած էին, անոր համար զանց կ'առնում անոր Թարգմանութիւնը հոս դնելու:

Անոր ստորագրողներն — ինչպէս կ'երեւայ — յաջորդ առաջնակարգ ու պաշտօնական անձինքներն էին:

Յովսէփ Բաբեան. յ. յ.

Յովսէփ Օստապիաշ. յ. յ.

Նիկողայոս Սենգիւլ. յ. յ.

Արեփան Սընէէրբեան. յ. յ.

Սիմոն Ղանիկեան. յ. յ.

Յովհաննէ Լուսաշ. Կրտսէր. յ. յ.

Խաչիկ Սընէէրբեան. յ. յ.

Արեփան Տոնդի. յ. յ.

Անտոն Ղազարեան. յ. յ.:

Բայց աղաչանաց Թուղթն արդիւնաւոր հետեւութիւն մը չունեցաւ:

Թէ ինչ բուն զօրութեամբ եւ քանի գիւղական հասարակութիւն յարձակեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ վրայ՝ զանիկայ կողոպտելու եւ փճացընելու համար, կրնանք տեսնել ժամանակակից տարեգիրներուն մէկուն մէջ անցուած ցանկէն: — Ըստ այսմ հարուստ կարծուած հայաբնակ քաղքին հասարակութեան վրայ եկան կողոպտելու, ընդ ամենը 44 գիւղական հասարակութեան ընչաքաղց բնակիչները: Եւ

ամենէն աչքի զարնող ու զարմանալի բանն ան է, որ չէ՛ թէ միայն մերձակայ գեղերէն, հապաքաղքէն շատ հեռու եղող գաւառներէն ալ Եղիսաբեթուպոլիս եկան յափշտակելու:

Կը ներփակեմ աս հասարակութեանց, գեղերուն ու նաեւ քաղաքներուն ցանկն, ինչպէս որ քաղաքային դիւանատան արձանագրութեանը մէջ անցուած է:

Արդ՝ 1849 յունուար 26ին եւ յաջորդ օրերուն մէջ Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին կողոպտուելուն առթիւ՝ յափշտակութիւն ըրին վարը գրուած քաղաքներուն եւ գեղերուն բնակիչները.

Ա. Շէնիշլարէ — Բուսէն.

1. Շիկիշվարի քաղաքացիները.	6. Սաս Տայս.
2. Հեգուր գեղը.	7. Նօկյ Սէօլէօշ.
3. Տանօշ.	8. Բրօտ.
4. Հօլովիլակ.	9. Սէնդ Լասլօ.
5. Շէկէշտ.	10. Հէնտօրֆ.
	11. Աբդու.

Բ. Մէրիշլէ — Բուսէն.

1. Շարուշ.	5. Էձէլ.
2. Վալտհիա.	6. Գապլաշ.
3. Նօկյ Գորուշ.	7. Պէրդ հօլմ քաղաքը.
4. Ուլիան Գօլփօ.	

Գ. Նօկյ Շէնիշլարէ — Բուսէն.

1. Նօկյ Շիւք քաղաքը.	4. Բօժա.
2. Սէնդ Ակօթա.	5. Բրէքօշդ ֆօլվո.
3. Եօգօպֆօլվո.	

Գ. Վէրին ֆէնէր ֆաւուրէն.

1. Գէրէշտ.	4. Ալմոգէրէզ.
2. Ֆէօլտսին գէլքէ.	5. Ույֆալու.
3. Ռուտայլ.	

Ե. Գէ-ֆէ-լէօ ֆաւուրէն.

1. Տօմալտ.	9. Գուետ.
2. Հունտորֆ.	10. Եօվէտիչ.
3. Եօրմէնյէշ.	11. Շօմնկյոմ.
4. Սէնդ Իվան.	12. Կոկան.
5. Օլա Սէնդ Լատլ.	13. Վարոլյո.
6. Օլա Շոյմոշ.	14. Ալմաշ.
7. Օլա Ռուտորհէյլ.	15. Ճադօշ.
8. Սաս Էրնյէ.	16. Տօրլոցն:

Աս քառասունուչորս հասարակութեանց մէջէն միայն 15ին դատաւորները խրկեցին ետ, քանի մը փուճ բան Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց — անանկ բաներ, որ գրեթէ ոչինչ արժէք կը պարունակէին: Իսկ բուն թանկագին ու դիւրաւ պահուելի առարկաներն — ինչպէս բնական է ենթագրել, ընդ միշտ անհետացան:

Ասոնց մէկ քանիին ցանկը կը դնեմ հոս, ինչպէս որ գտած եմ դիւանին մէջ:

Մեծ Գաբուշի պաշտօնարանը խրկեց Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ յաջորդ կողոպտուած բաներն, աս վերնագրով.

“Յայտարարութիւն”.

“Քանի մը՝ Մեծ Գաբուշիներու ձեռօք, Եղիսաբեթուպոլիս քաղքէն առած առարկաներ

բուն ցանկն. որոնք Լուդովիկոս Գլշ-Բալ, Մէտիաշի ուտիկանութեան նախագահին հրամանաւն Եղիսաբեթուպոլիս խրկուեցան, 1849, Մայիս 3ին:

1. Երկու արկղ, զանազան ապրանքներով.
2. Մէկ կանանչ կապոց մը.
3. Երեք կտոր յախճապակիէ խահուէի աման. եւ բարձ մը.
4. Մետաքսէ գլխանոց մը, — երկու գայլլիկոն — երեք անագէ պնակ.
5. Ծառ կտրելու մկրատ մը — հայելի մը.
6. Երկու ամառնային վերնազգեստ — կանանց կրկնոց — մուշտակ մը:
7. Չորս կտոր կացին.
8. Մեծ ժամացոյց մը. — աղաց մը.
9. Ողորկելու երկաթ մը (Bügeleisen).
10. Ծածկոց մը — կանանց վերնազգեստ մը — վեց երկոտասանեակ ասեղ.
11. Մէկ ծրար կարմրագոյն ծխափող — երկու ծրար ծխափող.
12. Բարձ մը — սեղանի սիւնոց մը — մէկ երկայն կանանց զգեստ.
13. Էրիկ մարգու շապիկ մը — հողաթափ մը.
14. Մէկ մանեղու գործիք — մէկ սեւ չուխայի կտոր մը — անձրեւնոց մը. — ծխափողեր — խարբալ (մաղ) մը:
15. Տոպրակ մը՝ ամէն տեսակ ժապաւէններով, պատատանքներով.

16. Երկաթի շրջանակ մը. — մէկ խորովայնից դանակ (Brathauen).

17. Ծխախոտ կտրելու դանակ մը.

18. Երկու մեծ հայելի, — մէկ ծրար զգեստ, — երկու վերմակ բամբակէ.

19. Հին կաթսայ մը, — պղնձէ կշիռք մը — մէկ տաշտակ մը — մէկ երկու թիթեղէ տապակ — մէկ խահուէի սկահակ — պղպեղի աղօրիք՝ փայտէ — մէկ պատի աշտանակ մը — քնար մը:

20. Տոպրակ մը՝ զանազան նիւթերով — երկու հողաթափ — կոճակներ:

21. Վերմակ եւ բարձ մը — երեք կտոր սպիտակեղէն եւ մէկ բարձ մը:

22. Վերմակ մը — ծխափողեր — նորէն վերմակ մը — ծխափողեր, — եզան մորթ մը:

23. Ծխափողեր — տեսակ տեսակ առարկաներ — զգեստեղէնի կտորներ:

Մեծ Գարուշի դատաւորէն

Գեորգ Ռօդ Հան. յ. յ.

Մեֆայէլ Ֆլայշէր.

նոտարի ձեռքը:

Ասկէ արդէն ամիս մը յառաջ (1849 մարտ 31) Վալտհիւդգէի գիւղապետը ծանուցած էր գեղեցիկ նամակով մը Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան, որ Հայդէ զօրապետին զԵղիսաբեթուպոլիս կողոպտելու հրամանն՝ ամէն կողմն — ուստի եւ գեղն ալ —

հասնելով՝ խէլ մը վալաքներու եւ գնչուներու հետ, նաեւ սաքսոններ գացած ու կողոպուտներ ըրած են այն տեղ: Թէպէտ եւ — կ'ըսէ — քիչ մը ուշ, բայց՝ ըստ արդարութեան, ետեւէն ինկած ու յափշտակուած բաներէն, ինչ որ գտած ենք ժողովրդեան ձեռքը՝ քաղաքացեացի կը դարձնենք:

Ահա պաշտօնական գրութեան հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ քաղաքաբաշխութիւն.

Երբ պարոն Հայդէ, վերջին ատեն, հունգարական բանակներն Եղիսաբեթուպոլսէն վերնտեց եւ իր զօրաց բազկին (Colonne) աղատութիւն տուաւ որ հինգ քառորդ ժամ (5/4) արձակապէս կողոպուտ ընեն քաղքին մէջ. — աս ցաւալի ու աղէտաւոր դատաստանը՝ շուտ մը ամէն շրջակայ տեղերուն, նաեւ մեր Վալտհիւդգէ գեղին մէջ ալ տարածուեցաւ: Գնչուներն ու Վալաքները — որոնց՝ կողոպուտն ու յափշտակութիւն ըստ մեծի մասին, իրենց հետ ծնած է, ու իրենց յատուկ է, Վալտհիւդգէյէն — եթէ ճշմարտութիւնը չեն ուզեր ծամաւորել — գրեթէ բոլորը հոն գացին: Գիշարատութեամբ, այս գէշ օրինակը՝ մեր հոս տեղի սաքսոններուն վրայ ալ իրապէս ազդեցութիւն ունեցաւ: Բայց — ինչպէս մենք համոզուած ենք — աւելի անխոհեմութեամբ եւ արտօրնօք՝ քան չարութեամբ ու վրէժխնդրութեամբ ըրին աս բանս, մեր դրացի Եղիսաբեթուպոլսեցւոց

դէմ. որոնց հետ մեր պապերն՝ ինչպէս նաեւ մենք, մինչեւ այս տխրայի դէպքը, միշտ, ամէնէն մեծ համակամութեան ու միաբանութեան մէջ էինք — խաղաղութեամբ ու հանգստեամբ կ'ապրէինք: Պատահած անկարգութենէն անմիջապէս ետքը՝ հոս տեղի պաշտօնական անձինք, որոնք այս տեսակ գործառնութիւններէն բոլորովին ազատ էին՝ աշխատեցան կողոպտուած ստացուածքը ժողովելու եւ զանոնք իրենց օրինաւոր տիրոջը դարձնելու: Սակայն աս յափըշտակուած իրերը՝ քովէ քով բերելը՝ մինչեւ ցայսօր երկարեցաւ: — Աններքին համոզմամբ, որ ստացուածքն երբեք ուշ չի հասնիր իր տեղը՝ կը համարձակի ստորեւ գրեալ պաշտօնատուէն, ամէն՝ աս տեղ գտնուած ու Եղիսաբեթուպոլսոյ վերաբերած առարկաները, տեղւոյս նոտարին հսկողութեանը տակ, ըստ պարտականութեան՝ մեծարգոյ քաղաքաբաշխութեանդ հասցընելու — աղաչելով որ պատահածները՝ կոյրցած եղբունագործներուն մեծանձնութեամբ շնորհելու բարեհաճի:

Ենք ամենայն յարգանք, Մեծարգոյ քաղաքաբաշխութեանդ

Վալտհիւզդէ, 1849 մարտ 31.

խոնարհ ծառաներ.

Յովհ. Ղարաբան Էան. յ. յ.

Պէտրոս Եղիս. յ. յ.

Սեփակէլ Եղի. յ. յ.

Պէտրոս Ղարաբան. յ. յ. նոտար:

հերթակուած է, շատ մը մանր ապրանքներու եւ առարկաներու ցանկն, որոնք Եղիսաբեթուպոլսեցիներէն կողոպտուած՝ ու գտնուած են գեղացիներու քով:

Եղած կողոպտուածներուն վրայօք Պիրգհոլմի տօնավաճառի պաշտօնարանն ալ տեղեկութիւններ կու տայ 1849 ապր. 28ին Եղիսաբեթուպոլսոյ ոստիկանութեան: — Մէտիաշի ոստիկանութեան վերատեսչութիւնը, կը գրէ Պիրգհոլմ, որ ետեւէն ինչայ, տեղեկանայ ու նայի թէ հոն տեղի վաճառանոցին մէջ ինչ յափշտակուած բաներ կը գտնուին Եղիսաբեթուպոլսէն: — Տօնավաճառի պաշտօնատուէնը պատասխան կու տայ Եղիսաբեթուպոլսոյ ոստիկանութեան յաջորդ կերպով.

«Պատուական ոստիկանութեան վերատեսչութիւն: — Մէտիաշի գաւառական ոստիկանութեան հոգաբարձութենէն, ամսոյս 26ին ընդունած յանձարարութեան համեմատ, ներքոյ ստորագրեալ տօնավաճառի պաշտօնարանն իրեն պատիւ կը համարի — արդէն Բօնկրաց՝ վերին տեղակալին ձեռք Եղիսաբեթուպոլս խրկելու հրամայած — ու ամսոյն 13ին, հետզհետէ ժողոված ու հոն խրկուած՝ բայց անկէ նորէն ետ դարձած առարկաները՝ մեծարգոյ ոստիկանութեան վերատեսչութեան կարգադրութեանը տակ դնելու:

Ասկից գատ, Միքայէլ Շդուլէր տուած է, որքի վրայ կեցող ժամացոյց մը (Stockuhr) — երկու սեղանի սիւնոց — ինը անձեռոց — ութը

սրբիչ: — Դարձեալ՝ մէկ հոս տեղացիի մը գնած ու հաւանականօրէն Եղիսաբեթուպոլսէն կողոպտուած եւ բերուած բաները. — ու երկու կտոր հասարակ բրդէ ծածկոց (Kotzen) — օղիի ամանի կախարիչ մը, եւ վերջապէս՝ երկաթի վառարան մը:

Սուրբ՝ զոր Շգուլէր կողոպտած է, կ'ըսէ թէ Հայնոլ հարկւրապետին տակ եղած հունգարացի զինուոր մը տուած ըլլայ իրեն, — իսկ չունտօրֆցին, որմէն որ կապոյտ միջակապն (Bande) առած է չի ձանձնար:

Եւ, մեծարգոյ ոստիկանութեան վերատեսչութեանը

խօնարհ ծառայ

Պէրդէօլմի

տօնավաճառի պաշտօնատէնէն.

ՍԷԿԵԼ ՄԻՆԷՐ. Ե. Ե.

դատաւոր:

ՅԷԼԵՆԷՆԷՆԷՐ ՄԻՆԷՐ. Ե. Ե.

նոտար:

Ուրիշ գրութիւն մըն ալ կայ առջեւնիս, նոյնպէս Պէրդէօլմէն: — Գրողը՝ Պետրոս Ռօդ վաճառականն է. որ ցաւով կը յայտնէ թէ, Շիկիշվար գտնուող որդւոյն քովն ալ գողունի բաներ գտած է, զորոնք իրենց ճշմարիտ տիրոջը կը վերադարձնէ: Ս'աւելցընէ նամակին մէջ, թէ իրեն համար շատ վշտացուցիչ բան է, որ իր որդին ասանկ բաներու մէջ մտած՝ խառնուած է:

Ահասասիկ Եղիսաբեթուպոլսոյ խորհրդականին, Սիմոն Լէնկլէշեանին գրուած նամակին թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ Տէր.

Վերջին ատենները, Շիկիշվար, որդւոյս քով գտնուած ատենս, ոտք կոխեցի եւ խտուածեամբ իրմէն պահանջեցի, որ ձեռքն եղած անգորրագրին համեմատ, ամէն՝ Եղիսաբեթուպոլսէն յախշտակուած ապրանքները դեռ ետ դարձուած չեն: Ինծի անոնց ուր ըլլալը յայտնէ, եւ ամենեւին բան մը գաղտնի չգահէ եւ չուրանայ. որովհետեւ իմ հայրական ձեռքս վըայէն կը վերցընեմ: Աս սպառնալեաց հետեւութիւնն ան եղաւ, որ բոլոր առնուած բաներն՝ ամբողջապէս գտայ: — Ուստի կ'աճապարեմ շրամանոցդ, մնացածներն ալ ներփակած ցանկին համեմատ ետ դարձընելու: — Աս ընելու ատենս, խօնարհութեամբ կ'աղաչեմ, որ անոր ստացմանը վրայօք, ինծի անգորրագիր մը տալու բարեհաճիք:

Որդիս, վալաք կնոջմէ մը, խառնուած (melierte) չուխայի մնացորդ մը գնեց ու հոս տեղի դերձակի մը (որ զանիկայ կտըրտած է) ներփակած ապահովագրութեան (Gegenschein) համեմատ՝ ծախած է: Չուխան — կանգունը հինգ ֆիորինով՝ — լաւ վճարուած է: Ու որովհետեւ այս ստուացուածքն ալ, թէ եւ գնած է, իր յատուկ ինչքը չէ, ուստի՝ անոր փոխարէն, դերձակէն ընդունած 20 ֆիորինը՝ վերի ա-

պրանքները տանողին հետ կը խաւրեմ. — որովհետեւ ամենեւին չեմ կրնար տեսնել, որ ինչ որ անուղղայ ճամբով վաստակուած է, ապօրինաւոր տիրոջը քով մնայ: Իմ պապերս պատուաւոր մարդիկ ճանչցուած էին. ուստի ինծի համար շատ վշտացուցիչ եւ ցաւալի բան է տեսնել հիմակ, որ իմ որդւոյս անհնազանդութեամբ իմ պատուոյս մէջ փոքրկութիւն ըլլայ:

Ինք զինքս ասկից ետքն ալ, մեծապատուութեանդ բարեկամութեանը յանձնելով՝

Պէրդհոլմ, 1849. մայիս 13.

Եմ ամենախոնարհ ծառայ

Յ. Լ. Պէրդհոլմ Ռ. Ե. Ե. Ե.

վաճառական:

Լաւ հօր ու պատուական վաճառականին ձեռք բերած ապրանքներն էին յաջորդները:

«Երեք պրակ լայն, հիւսուած նիւթ (Weberzeuge).

Երկու պրակ, միւսնոյնէն. աւելի նեղ.

Մէկ կտոր, կապոյտ, հասարակ ծածկոց (Kotze).

Մէկ կտոր, նոյնէն. շերտաւոր:

Մէկ կտոր մնացորդ (Restel) Գրօնշդատի quadr. Moldon.

Իրական դրամ, 20 ֆիօրին.

Ռ. Ե. Ե. Ե.

Եղիսաբեթուպոլսէն քանի մը մղն հեռու եղող Պրոդ գեղէն ալ, 1849 ապր. 13ին, յա-

ջորդ գողունի ապրանքները բերուեցան քաղաքս՝ նամակով մը.

«Թովմաս Գայլ, կ'երթայ քաղաքդ ինը կտոր հասարակ ծածկոցով — մէկ կտոր մթա-գոյն կանանց զգեստով — մէկ կտոր թամբով — մէկ ձմերուան վերնազգեստով — երկու սրունոցով — մէկ՝ խել մը բան պարունակով ծրարով — երկու կտոր որորանով — մէկ կտոր սպիտակ ասուեայով եւ — մէկ կարմիր ոստայնով:» — Ստորագրութիւն՝ անընթեռնի:

* * *

Ղերին ֆէյէր գաւառին Գէրէշտ գիւղականին մէջ՝ Եղիսաբեթուպոլսէն յափշտակուած շատ մը ապրանքներ գտնուեցան: Զասոնք՝ Յովհ. Գոչիշ, հոն տեղի գաւառաբաժնի գատաւորն 1849 յունիս 20ին Յովսէփ Զաքարիաշ գործակատարին յանձնեց:

Ասոնց ցանկն է յաջորդը.

«1. Երկու կտոր, պատուհանի վրայ գրուելու երկաթի վանդակ.

2. Ղեց կտոր բարձ, առանց բարձի երեսի.

3. Երկու բրդեայ անկողին.

4. Մէկ հասարակ վերմակ.

5. Մէկ անուակալ, շղթայով մէկ տեղ.

6. Երեք աթոռ.

7. Երկու սեղանի փողոց. — պարկ մը.

8. Մէկ ամարուան գորշ սունոց, — մէկ մետաքսէ գլխարկ.

9. Թիթեղէ մաղ մը. — մէկ պղտիկ կաթսայ.

10. Երեք կտոր երկաթի շըջանակ — եւ բաղմոցի երկաթներ.

11. Մէկ պատի վրայ կախուելու ժամացոյց.

12. Պղտիկ սանդ մը, առանց սանդիտոունի.

13. Մէկ ոսկեգոյն, միտաքսէ կանանց շըջազգեստ մը.

14. 216 կտոր կարմիր ծխափող՝ կափարիչով ու առանց կափարիչի.

15. 12 տրցակ ծխափող կափարիչով ու առանց կափարիչի.

16. Մէկ տրցակ՝ սեւ մաղէ ժապաւէն.

17. 24 տրցակ պղտիկ հայելի՝ ամանով.

18. Երկու տրցակ ծնծղայի լար.

19. Խել մը տրցակ լուցափայտ — եւ քանի մը բերնի ներդաշնակ (doromb), որոնք արկղի մը մէջ դրուեցան:

Թէ վերը շարուած ապրանքներն ու զգեստեղէններն Եղիսաբեթուպոլսոյ առաջնորդութենէն՝ առ այս վախճան անուանուած գործակատարին — Յովսէփ Զաքարիաշ աղային — ձեռքը յանձնեցի, այսու՝ պաշտօնապէս կը հաստատեմ:

Եղիսաբեթուպոլիս 1849 յունիս 30.

Յովհաննէս Գոչէշ. յ. յ.

գաւառաբաժնի գատաւոր:

Ուրիշ պաշտօնական գրութիւն մըն ալ ունինք ձեռու ընիս՝ Եղիսաբեթուպոլսէն կողոպ-

տուած բաներուն վրայօք, յաջորդ վերնագրով.

«Պահեստի պահուած առարկաներ:

Մոլնար՝ ձիաւորաց հարիւրապետին հրամանաւը, ստորեւ գրեալին ներկայութեամբը՝ Հոլտվելակ դեղը, Ստեփան Ֆուքսին քով գրտնուած՝ ետքէն բացուած ու գրի անցուած — ու նորէն կնքուած առարկաներուն ցանկը:

1. Մէկ զոյգ, սեւ՝ կանանց հողաթափ.

2. Մէկ կտոր սեւ փողպատ.

3. Տասուերկու կանգուն հասարակ կտաւ.

4. Երեք մեծ կտոր, կարմրի զարնող կրկնաթել կտաւ.

5. Երեք կտոր կարմիր գաննէվաս կտաւ.

6. Երկու լիթ սեւ ու կապոյտ մետաքս:

7. Երկու պրակ կտաւ.

8. 17 տրցակ սպիտակ դերձան.

9. 14 կանգուն բերկալ կտաւ.

10. Մէկ ու կէս կապոյ ճերմակ բամպակ.

11. Մէկ զոյգ, երկայն, կանանց զանկապան.

12. Մէկ կարմիր ու մէկ ճերմակ գլխի լաթ.

13. Մէկ պղտիկ պրակ սկովտիական կտաւ.

14. Կապոյտ հանդերձանք (Montur) 5¹/₂

կանգուն.

15. 5/4 քառորդ ֆունդ կարմիր բամպակ.

16. Երեք աղնիւ անձեռոց.

17. 25 կտոր հասարակ ծխափող.

Աս առարկաներէն զատ գտնուեցան Յովհ. Քուքսին քով, նաեւ

18. Հողաթափ մը, — երկու բարձի երես, — երկու երեսի սրբիչ, — կարմիր փողպատ մը, — ոսկեզօծ տուփ մը — մէկ սեւ մուշտակէ գտակ մը:

Աս առարկաներուն կահագիրն առնելէն ետեւ նորէն կնքուեցաւ. եւ մինչեւ որ անոնց վըայօք կարգադրութիւն ըլլուի՝ պահուեցան: — Աս բանս ներքոյ գրեալը՝ իւր յատուկ առնուամբը կը հաստատէ:

Եղիսաբեթուպոլիս 1849, Նոյեմբ. 27.

Ապրիլ 1849:

1849 մարտ. 28ին. Լուգովիկոս Աչ ու Յովսէփի Գովաչ՝ ծանուցին Եւգինէոս Լէնկէլեան պիրովին պաշտօնապէս, որ գաւառական պաշտօնատարութեան հրամանին համեմատ, քննութիւն ըրին եւ բաւական կողոպտուած բան գտան: Ուստի՝ բարեհաճի քաղաքն ու գայ Տօմալտ գեղն, որ հոն գտնուած, իրեն վերաբերեալ բաներն առնու՝ տանի: — Ահաւասիկ ծանուցագրին թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ Տէր գատաւոր:

Եղիսաբեթուպոլսոյ զԺբախտ կողոպտուէն ետեւ, մեր գաւառական տեսչութիւնը մտադիր եղաւ, որ եթէ մեր իշխանութեան շրջանին մէջ, անանկ յափշտակուած առարկաներ գտնուին՝ վնաս կրողները տեղեկացընենք: Ուստի կը յայտ-

նենք եւ Ձեր առջեւը կը դնենք, որ Տօմալտի եւ Հունտորֆի մէջ շատ մը սաւան գտնուեցաւ: — Շնորհք ըրէք, այս բանս — Ձեր իշխանութեան շրջանին մէջ — ամէն մէկուն — ծանուցանելու. եւ հրամայելու, որ վաղն առտու, մինչեւ ժամը տասը՝ վնաս կրողները՝ հոս, Տօմալտի մէջ, Աչին տունը ներկայանան. եւ իրենց վերաբերեալ առարկաներն առնուն, տանին: — Լի մեծարանօք, ենք Մեծարգոյ Տէր գատաւորիդ.

Տօմալտ. 1849. մարտ 28

Խոնարհ ծառաներ

Լ. Կուլիկով Եւ. յ. յ.

Յովսէփ Գովաչ. յ. յ.

գաւառաբաժնի գատաւոր:

Քաղաքային դիւանատան մէջ, ուրիշ գրութիւն մըն ալ կը գտնենք յաջորդ վերնագրով ու բովանդակութեամբ:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան կողմանէ խաւրուած գործակատներուն — Անտոն Լէնկէլեան խորհրդականին ու Անտոն Գողոջայեան քաղաքացոյն — ժողոված՝ բայց հայոցմէ կողոպտուած՝ եւ յանձնակատարութեան յանձնած գողունի առարկաներուն եւ ապրանքներուն ցանկն — որոնք Հունտարֆէն եւ Տօմալտէն Շիկիշվար փոխագրուեցան եւ անկէ քաղաքս բերուեցան:

1. 57 կտոր տերեւաղարդ երկայնաթել ծածկոց (Kotze):

2. 8 կուպա, հունգարական վերնազգեստ:

3. 24 կտոր Պանդերան կոչուած հասա-
րակ ծածկոց.

4. Ճերմակ, կրկնաթեւ ասուեակ, 12
կանգուն.

5. Կոշտ, հասարակ՝ կարծր չուխայ, եօթը
կանգուն.

6. Կապուտախառն՝ պրաշովի կոչուած չու-
խայ, մէկ պրակ.

7. Լայն պրաշովի լաւ չուխայ. մէկ պրակ.

8. Մէկ անկողնոյ ծածկոց՝ գարդոն կտաւէ.

9. Պրաշովի չուխայ, մէկ պրակ.

10. Զորս կտոր պրաշովի չուխայ, նեղ.

11. Երեք կտոր, եկեղեցւոյ կոչուած կտաւ.

12. Լաթի մը մէջ խել մը բամպակ,
ժապաւէն եւ ուրիշ մանր բաներ:

13. Երկու կանանց շրջազգեստ.

14. Մէկ շալ — եօթը՝ կանանց գլխու-
լաթ, — երեք գոգնոց — մէկ մեծ տաշիչ
(Hobel).

15. Զորս կտոր երկաթի ձող, — մեծ
սղոց մը — մէկ երկաթի շրջանակ.

16. Օղի եփելու կաթսայ, — երկու ա-
նասնոց զանգակիկ, — մէկ տրցակ բամպակի
թեւ, — երկու պզտի կշռոց — դգալ — թաշ-
կինակ.

17. Մէկ չուխայէ վերնազգեստ — հինգ
անկողին — երեք բարձ. — 18 պզտիկ հայելի
— չորս երկայնամազ ծածկոց:

※

“Եօվէտիչ գեղը գտնուած գողունի առար-
կաները:

1. Մէկ սեւ, ապակիէ շրջանակ ունեցող
հայելի, կոտրած.

2. Մէկ հին, ապակւոյ վրայ ներկուած
Աստուածածնայ պատկեր մը, — չորս անձնուոց.

3. Մէկ սրբիչ մը, Ը. Կ. գրերով ասըղ-
նագործած. — մէկ սղոց.

4. Մէկ հին կարմիր անձրեւնոց — մէկ
հասարակ ծածկոց մը, — մէկ հին կանանց բաձ-
կոնակ, — մէկ անկողնոյ ծածկոց — անձրեւ-
նոց մը — մէկ մետաքսէ ներքին շրջազգեստ. —
երկու երկաթէ կաթսայ — մէկ՝ պատի վրայ
կախելու հին ժամացոյց:

Աս առարկաներն, ես ստորագրեալս Եօ-
վէտիչի պիրովէն, Մարտինոս Ֆայլէն առի (զա-
սոնք՝ ինք գեղին մէջ ժողոված է), իրենց օրի-
նաւոր տէրերուն տալու համար:

Եօվէտիչ 1849 Մայ. 4.

Անտոն Գլեհէր

Երկրաչափ:

“Սէնդ Իվանի գեղապետը՝ Յովհ. Գրա-
նէր, աս առարկաները բերաւ յանձնեց եղի-
սարեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան 1849,
մայիս 1ին.

Երկու պզտիկ բարձ, առանց բարձերեսի.

Երկու հինցած վերարկու.

Մէկ վառարան մը՝ թեթեղէ.

Երկու՝ ընկուղի փայտէ, կոտրած աթոռ.
— Երկուք ալ լաւագոյն վիճակի մէջ. հորթի
կաշի մը. — 151 Փունդ խոզի գիրուց»:

Մեծ Գաբուշէն, մայիսի 3ին, քաղաք բե-
րուեցան, աս կողոպտուած բաները.

«Մէկ երկաթէ շրջանակ — մէկ եռոտանի
կաթսայ — մէկ պղտիկ վառարան — երկու
վերմակ — հինգ բարձ — մէկ անկողին —
ձիու մորթ մը — հինգ կտոր հասարակ ու մէկ
աղէկ երկայնամազ ծածկոց — երկու երկաթի
շրջանակ — երկու կտոր թիթեղէ վառարան,
— մէկ փայտէ մաղ — մէկ մանեղու անիւ —
մէկ մետաքսէ վերմակ — սօսի աման — մէկ
աւրուած պատի ժամացոյց մը. — լաթի մը մէջ
խել մը մանր բաներ. — մէկ հինցած մուշտակ
— մէկ վարդագոյն կանանց զգեստ մը, — երեք
տոպրակի մէջ զանազան ապրանքներ, — երկու
ամարուան վերարկու, — մէկ սեւ չուխայէ վե-
րարկու մը — մէկ շապիկ — երկու ճերմակ
բաճկոն — մէկ կանանց շրջազգեստ, — մէկ
սեղանի փոռոց. — մէկ մեծ ծածկոցի մը մէջ՝
զանազան առարկաներ. — մէկ փոռոց — վար-
տիկ — մէկ կացին — քնար մը — 8 մանգաղ.
— 5 հողաբիր. — մէկ երկաթէ եղան — դրան
կռունկներ — սկաւառակ, օղակներ — երկու
գլխարկ — մէկ անձրեւնոց — մէկ կաքաւախա-
ղութեան աղնիւ բարակ զգեստ — երկու զոյգ
երկաթի կռունկ — մէկ տապակ — մէկ պղնձէ
կշռորդ — մէկ պղնձէ սկահակ — մէկ ժանտ-
ագիսի ծուղակ — երկու անագէ պնակ — մէկ

ծխախոտ կտրելու դանակ, — մէկ երկաթէ
մաղ — մէկ երկաթի ողորկիչ (Bügeleisen) —
մէկ կաթսայ: — —

Ասոնց նման ցանկեր դեռ շատ կան դիւա-
նատանս մէջ. բայց զանց կ'առնեմ անոնցմով ըն-
թերցողներս ձանձրացնելու. մանաւանդ որ
գրեթէ միեւնոյն բաներն են:

Իրերն ասանկ ըլլալով ալ, հարկաւոր տե-
սայ, Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոցմէ կողոպ-
տուած վերագրեալ բաներուն մանրամասն ցանկը
յառաջ բերելու, որպէս զի տեսնեն ընթերցողք
մէկ կողմանէ, թէ որչափ մարդիկ ու որչափ տե-
ղեր աչք տնկած էին ազգայնոց ստացուածքին
վրայ — եւ մէկալ կողմանէ, որ դաղափար ու-
նենան, թէ ինչչափ երկայն ատեն պէտք է որ
տեւած ըլլան կողոպուտներն, որ յափշտակողք՝
ազատ ատեն ունեցած են, մինչեւ ասանկ մանր
ու չնչին բաներու վրայ ալ ձեռք դնելու:

12.

Օրինակը կը ձգէ, կ'ըսէ հին առածն. —
ու ասիկայ ստոյգ է: — Գամելէր՝ ծնուցիչ
եղաւ՝ նոր բարերարի մը: Գամելէրեան հիմնա-
րկութիւնը՝ առաւ առաջին շարժառիթը՝ Գաբ-
տէպովեան բարերարական հիմնարկութեան:

Երբ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վար-
չութիւնը ձեռք առաւ Գամելէրեան ժառան-
գութիւնը՝ հեռու գտնուած ստացուածքին հո-
գատարութիւնը յանձնեց Սիմոն Մ. Գաբտէ-

պովեանին, չէ՛ թէ միայն ամենաճարտար հոգաբարձուի, այլ նաեւ ամենէն աղնուական անձի մը, որ իր մտաց մեծութիւնն ու սրտին լաւագածութիւնը յայտնեց՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան առջեւը դրած յատակագծին մէջ. ուր որ մեծ սրամտութեամբ մը կը ցուցնէ եղանակաւորութիւնը՝ թէ ինչ ընելու է, որպէս զի Գամբելերեան հիմնարկութիւնն օգտիւ պըտղաբեր ըլլայ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղքին — եւ ինչպէս կրնայ անիկայ պատանեկաց յառաջացման օգտիւ գործածուիլ:

Յատակագիծը յօրինողը, չէ՛ թէ միայն գրեց, այնպէս, ինչպէս որ կը զգար, հապա նաեւ զանիկայ ցուցուց իրապէս այն մեծագործ հիմնարկութեան մէջ, զոր 1861 մայիս 1ին Մարոշվաշարհէյլ քաղաքն ըրաւ, իր վերջին կտակովը:

Անմահ յիշատակաց արժանի բարերարն, ուղեց ողորմիլ դժբախտին, մեղմացընել վշտակութիւնն ու բարձրացընել իր ծննդեան քաղաքը: — Առանց պարծենալու, առանց փառաց՝ նուիրեց ունեցածը: — Գտաւ եղանակն որ իր ազգին զաւկները բարձրանան. — որ համակրութեան ատակ ազգն՝ իր պատշաճ տեղը զետեղուի: — Մեծ նպատակ մը, մեծ ծրագիր մը կը ծփար իր հոգւոյն աչուրներուն առջեւը. — եւ զանիկայ գործադրեց ալ, մեծ իմաստութեամբ: — —

Զնկատելով Էմմանուէլ Ս. Գաբտէպովեանին՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ աղքատացն՝ իբրեւ

մշտնջենաւոր հիմնարկութիւն տուած 1000 ֆիորինը, — հայ պատանեկաց համար թողուց 18.000 ֆիորին:

Հիմնարկութիւնը գործածուելու սկսաւ 1869 սեպտ. 4ին, երբ եօթն անձէ կազմուած մասնաժողովն որոշեց՝ որ տէրութենէն Իշխան վայելող անձինք, միեւնոյն միջոցին Գաբտէպովեան հիմնարկութիւնն ալ չեն կրնար վայելել: — — —

Առաջիկայ հիմնարկութիւնը կը կայանայ հիմակ մէկ՝ եկեղեցական վիճակ ընդունող, 200 ֆիորինի, եւ երեք՝ աշխարհական գիտութեան ծիւղի պատրաստող ու տարուէ տարի 150ական ֆիորին ընդունող պատանեկաց հիմնարկութենէ: — 1869 էն ի վեր՝ մինչեւ հիմակ վայելեցին հիմնարկութիւնը 30 հոգի:

1898ին՝ քաղաքային ժողովէն յօրինուած, հայ եկեղեցական ժողովէն ընդունուած, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսէն ու տէրութենէն վաւերացած հիմնարկութեան թղթին — ինչպէս նաեւ հիմնադրին՝ իր յատուկ ձեռքը գերմաներէն լեզուով գրուած կտակին հայերէն թարգմանութիւնը կը ներկայացընեմ ընթերցողաց առջեւ:

Հիմնարկութեան թուղթ:

«Մանուկ Սիմոն Գաբտէպովեան Եղիսաբեթուպոլսեցին, 1861 մայիս մէկին, Մարոշվաշարհէյլ քաղաքն ըրած կտակին մէջ, մշտնջենաւորապէս մնալի «Գաբտէպովեան հիմնար-

կութիւնն, անունի տակ, թողուց դրամագլուխ մը Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային արկղին հոգատարութեան տակ, իբրեւ քաղաքային հասարակութեան ստացուածք. որուն նկատմամբ, քաղաքն իր վրայ մասնաւոր պատասխանատուութիւն մ'առաւ: — Բարերար հիմնադիրը՝ հիմնարկութեան եկամտին բաշխումն՝ եօթը անձէ կազմուած մասնաժողովի մը յանձնեց: — Աս կարգադրութեան համեմատ, քաղաքային երեսփոխանաց ժողովը՝ 1869 սեպտ. 2ին ըրած ընդհանուր ժողովին որոշմամբ, հիմնադրին կտակին մէջ յառաջ բերուած կարգադրութեան զօրութեամբն՝ ընտրեց մասնաժողովին համար, հայ ժողովրդապետին նախագահութեանը տակ, քաղաքային հասարակութենէն՝ երեք Եղիսաբեթուպոլսեցի հայազգի — նոյնպէս քաղաքային խորհրդեան մէջէն՝ երեք Եղիսաբեթուպոլսեցի հայազգի:

Եօթանց ժողովն 1869 սեպտ. 4ին, իր գործունէութեան ասպարէզն սկսելով, ձեռք առաւ հիմնարկութեան վրայ խօսող կտակին մէկ օրինակը — եւ քաղաքային հասարակութենէն եւ քաղաքային խորհրդէն՝ երեք երեք դպրոցական տարւոյ համար ընտրեց մասնաժողովին անդամները:

Բայց աս գործողութիւնը՝ միայն առ ժամանակեայ էր: Որովհետեւ արդէն 1893ին, աւգոստոս մէկին Գաբտէպովեան հիմնարկութիւնը բաշխող մասնաժողովն՝ այն աղաչանքն ուղղեց քաղաքային խորհրդին՝ որ, որովհետեւ

երեք հայ ուղղափառ Եղիսաբեթուպոլսեցի չկայ քաղաքային խորհրդին մէջ. եւ մէկ կողմանէ աս հայ կաթողիկէ հիմնարկութեան վերին հսկողութիւնը՝ միայն ուղղափառ հայազգի մարդիկներ կրնան ընել, — եւ դարձեալ՝ որովհետեւ ասկից յառաջ ալ, քաղաքային հասարակութիւնը կը կազմէին միայն եկեղեցական եւ քաղաքային խորհրդին անդամները — եւ մէկալ կողմանէ՝ որովհետեւ Գաբտէպովեան գերդաստանին — հիմնարկութիւն, իբրեւ ամենէն մտիկ — ազգականներն, այնպիսի կերպով մեկնաբանեցին խնդիրն, որ՝ իրենց ողորմած հոգի հօրեղբայրը՝ Սիմոն Գաբտէպովեան՝ հայ եկեղեցական եւ հայ հասարակութեան երեք երեք անդամներուն մէջէն կազմուած մասնաժողովին ձեռք ուղեց իր վերջին կամքն որոշել — անոր համար, աս պատճառներուն վրայ հիմնեալ դերդաստանը՝ կը փափաքի որ ասկից ետքն ալ մասնաժողովին անդամներն, եկեղեցւոյ ու հասարակութեան ժողովէն ընտրուին:

Աս աղաչանքն ընդունուելով՝ քաղաքային խորհուրդն 1893 աւգոստ. 11ին, միաձայն ան որոշումն ըրաւ, որ՝ Սիմոն Գաբտէպովեան, կոչուած հիմնարկութիւնն ապագայ ժամանակին մէջ ալ, քաղաքին տնտեսութեան արկղին մէջ պահուի. — հիմնարկութեան դրամին շահերը՝ հիմնարկութեան բացորոշուած նպատակին գործածելը՝ տեղական ազգային հայ ուղղափառ եկեղեցական խորհրդին եւ քաղաքային հասարակութեան յանձնուի՝ այնպիսի բացորոշ պայ-

մանաւ, որ եկեղեցական եւ քաղաքային խորհուրդը՝ հիմնարկութեան շահերուն գործածութեանը վերաբերեալ ամէն կարգադրութիւնները վերահսկողութեան համար, պարտական է ամէն մէկ դիպուածին քաղաքային խորհրդին հաղորդելու:

Աս հիման վրայ կեցած՝ եկեղեցական եւ քաղաքային խորհուրդն՝ երեք երեք հայ կաթողիկէական քաղաքացի ընտրելով եւ Գրանսիլուանիոյ հռոմ. ուղղափառ եպիսկոպոսը զանոնք հաստատելով՝ հիմնարկութիւնը բաշխող մասնաժողովը՝ մինչեւ հիմակ այս հիման վրայ կեցած կը գործէ:

Գաբտէպովեան հիմնարկութեան դրամագլուխը կը կազմեն, 1898ին սկիզբն եղած տարեկան հաշուին նայելով՝ 16.300 ֆիորին անուանական արժէք ունեցող հունգարական 4% բերող կալուածական ազատագրութեան (Grundentlassung) արժէթղթերն եւ Եղիսաբեթթուրքոյ քաղքին խնայութեան արկղին մէջ տեղաւորուած 4348 ֆիորին եւ 98 քառանգան պտղաբերող դրամագլուխը:

Իսկ բարերար հիմնադրին կտակին հայերէն հաւատարիմ թարգմանութիւնն է յաջորդը:

«Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ամէն:

2յուսալի կերպով յառաջ եկած պարագաները զիս առ այն դրդեցին, որ ասկէ յառաջ շինած կտակ մը ոչնչացընեմ, որ 1858 Նոյեմբ. 30ին գրուած յաւելեալ կտակի մը

հետ (codicil) կապակցութեան մէջ էր: Ասոր զօրութեամբ՝ ես Մարոշվաշարհէյլ քաղքին մէջ ունեցած 834 թուականը կողդ տանս նկատմամբ ի նպաստ կատարինէ Գաբտէպովեանին, ծնեալ Բէդրաշգոյ Նուիս կարգադրութիւն ըրած էի:

Որպէս զի չըլլայ թէ, այն պատճառաւ, որ ես իմ յառաջուան յիշեալ կտակիս յաւելուածին մէջ ըրած — կարգադրութիւնս ոչնչացուցի, տարակոյսներ ու թերիմացութիւններ երեւան ելին, ամէն բանէն յառաջ կը յայտնեմ, որ իմ բացորոշ կամքս ան է, որ առաջիկայ կտակս անբոնաբար մնայ. եւ ամենէն ճիշդ իմաստին համեմատ կարգադրուի: Սակայն այնպիսի կերպով մ'որ, անկից ետքն եղած որոշմունքներն առանց նկատման ժամանակի՝ միայն ան ատեն գործադրուին, երբ որ այն յաւելեալ կտակին պայմանները կը կատարուին: — Յիշեալ յաւելուած կտակը հոս կը ներփակենք եւ մտադիր կ'ընենք ու կը յայտնենք, որ ընդօրինակութիւն մը յաւելուած կտակին մէջ, յիշեալ կատարինէ Գաբտէպովեան ծնեալ Բէդրաշգոյ խաթունին՝ երրորդ օրինակ մը Տոգդոր Անտոն Շայց աղային ձեռքը կը գտնուի: — Իմ բոլոր ստացուածոցս վրայ, եղծօրս որդին զՊետրոս Յ. Գաբտէպովեան, Սիպինի դրամատէրը իբրեւ կտակակատար անուանելով՝ հոգւոյս լիակատար կարողութեամբն, առանց երկիւղի, ստիպման եւ արտաքին ազդեցութեան, ազատապէս՝ յաջորդ կերպով կարգադրութիւն կ'ընեմ:

1. Որովհետեւ ես, իմ վաղեմի շարժական եւ անշարժ ստացուածքիս մէջէն, արդէն մէկ քանին ծախեցի, կամ ուրիշ կերպով կենդանի եղածներուն մէջ բաժնեցի, անոր համար թերիմացութիւններու առջեւն առնելու համար, կը յայտնեմ, որ միայն անոր վրայօք կ'ուզեմ կարգադրութիւն ընել, ինչ բանի վրայօք որ ես անձամբ յօրինեցի, ստորագրեցի եւ հոս ներփակած կահագորին մէջ ամփոփեցի — եւ ինչ որ հիմակ իմ ամբողջ ստացուածս կը կացուցանէ: Այնպէս որ աս օրինաւոր կարգադրութեանս մէջ դրած՝ հաստատածէս զատ, աւելի քան որչափ աս կահագորին մէջ առնուած է, ոչ որ պահանջմունք ունենայ:

2. Աս՝ առաջին կէտին տակ ցուցըցած ստացուածքէս, կ'ընդունի

ա. Սիպինի, Փրանկ. Յովսէփի հիւանդանոցը 100 ֆիորին, դրանսիլուանիական երկրի ազատակացութեան պարտաթղթով:

բ. Մարոշվաշարհէյի Կարոյոս Շվարցէնպէրկի հիւանդանոցը՝ նոյնպէս 100 ֆիորին — դրանսիլուանիական երկրի ազատակացութեան պարտաթղթով, անոր վերաբերեալ գեռ ժամանակը չեկած հարանիւրի մէկտեղ: — Աս երկու՝ ա) ու բ) ի տակ եղած տուչութեան հոգատարութիւնը կը յանձնեմ յիշեալ հիմնարկութիւններուն վերատեսչութեանը:

գ. Եղիսաբեթուպոլսոյ անային աղքատներուն հիմնարկութեանը, կը թողում 1000

ֆիորին, երկրի ազատակացութեան պարտաթղթով մը:

դ. Մէկալ՝ 1 թուին տակ եղած ու նշանակած ստացուածքս ու ք. եւ ք.ին մէջ թուուցածս՝ եւ բնականապէս՝ թաղմանս համար ծախքերը դուրս առնելէն ետեւ՝ կը թողում՝ «Գաբտէպովեան հիմնարկութիւն» անունի տակ, մշտնջենապէս մնալի դրամագլխոյն: Եւ կը յայտնեմ, որ կ'ուզեմ թէ ասոր եկամտէն գալի մրցանաբաշխութեան՝ միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ ծնած, աղքատ, փութաջան մանչ ուսանող աղքատ մասնակցին — որոնց ծնողքն՝ այսինքն թէ հայրն ու թէ մայրն աղքային են: — Ասկից զատ՝ օգնութիւն վայելելը՝ կը կապեմ, այն պայմանին, որ մրցանին մասնակցիլ ուզողը՝ վարժական (gymnasial) չորս ստորին դասերը փութաջանութեամբ եւ լաւապէս լմնցուցած ըլլայ, բայց ի վիճակի չըլլայ իր ուսմունքը շարունակելու: — Սակայն կրնայ անանկ դէպք ալ հանդիպիլ, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ մանչ աղայ մը՝ պարագաներէն եւ ժամանակին յարաբերութիւններէն ստիպուած, ուրիշ տեղ գացած, գաղթած, հոն իր կըթութիւնն ընդունած եւ չորս ստորին վարժական դասերն ուրիշ տեղ լմնցուած ըլլայ — եւ իրրեւ աղաչաւոր՝ օգնութեան դիմէ: Ուստի՝ կը յայտնեմ եւ կ'ուզեմ, որ հաւասար աստիճան ունեցող աղաչաւորներէն, առաջնութիւնն անոր տրուի, որ չորս ստորին վարժական դասերն Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին մէջ աւարտած է: — Կտա-

կահատարին վրայ պարտաւորութիւն կը դնենք, որ ժառանգութեան դործառնութիւնները լմննալէն եւ 1 կէտին մէջ նշանակուած ստացուածքը վճարելէն ետեւ՝ մնացած ստակով Գրանսիրլուանիոյ երկրի ազատակացութեան արժէթղթեր գնէ. — ւ.) եւ ք.) ի մէջ եղած պարտաթղթերն ալ՝ պաշտօնապէս իրենց տէրերուն վրայ գրել տայ. եւ անոնց ձեռքը յանձնէ:

Է. (Երրորդ) ժառանգութեան նկատմամբ կը կարգադրեմ, որ 1000 ֆիորինի պարտաթուղթն «Նղիսաբեթուպոլսոյ տնային աղքատ հիմնարկութեան համար» վերնագրով՝ անցուի իր տեղը: Ասոր շահերը տարուէ տարի բաժնուին: Ձերջապէս՝ Դ.ին տակ եղած հիմնարկութեան նկատմամբ՝ կտակատարին պարտաւորութիւնն ըլլայ՝ երկրի անհատուցման հիմնարկութեան արկղակալէն խնդրել՝ որ բոլոր պարտաթղթերուն վերնագիրը «Գաբտէպովեան հիմնարկութիւն» անունի տակ ըլլան. — եւ անոնց վրայ հոգատարութիւն ունենայ: — Միտ դնելու է դարձեալ՝ որ շահերը, կապուած պարտաթղթերն, ինչպէս նաեւ հիմնարկութեան դրամագլուխն այն ժամանակի քաղաքապետին կամ քաղքին դատաւորին եւ քաղաքային արկղալին պաշտօնական կնիքովը ստորագրուած անդորրագրին վրայ միայն կարենայ առնուիլ երկրի ազատակացութեան հիմնարկութեան արկղէն: Ասոր վրայ անոնք՝ քաղաքային արկղին յանձնուելու, տրուելու են:

Մրցանաբաշխութեան դրամագլխոյն հո-

գատարութիւնը՝ կը յանձնեմ Նղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանն ու քաղաքային խորհրդին: Ասոնք՝ հարկ է, որ մանաւանդ անոր հոգ տանին, որ հիմնարկութեան դրամագլուխը չըլլայ թէ կերպով մը նուազի. եւ թէ՛ թոշակէն չբաշխուած կամ չտրուած եկամուտը — վասն զի կամ՝ արժանաւոր աղաչաւոր չներկայացաւ. եւ կամ թոշակին համար իմ կամացս համեմատ բաւական գումար չմնաց — Գրանսիրլուանիոյ երկրի ազատակացութեան պարտաթղթերը՝ վերը յիշուած եղանակաւ նոր դնման եւ փոխանցութեան ձեռք պտղաբերուի:

Այս կերպով ու միայն հիմնարկութեան թոշակին համար որոշուած եւ հետզհետէ բարձրացուած դրամագլուխն շահերուն եկամուտները՝ տրուին մրցանաբաշխութեան. եւ ոչ ինչ կերպով եւ ոչ երբեք թոյլ տրուած է որ հիմնարկութեան դրամագլուխն եւ կամ աճեցուած ստացուածքը նուազի:

Ամէն մէկ մրցանին բարձրութիւնը — դուրս առնելով մէկ աստուածաբանութեանը — կը սահմանեմ, որ ըլլայ 150 ալան ֆիորին: Ասոր մէկ անգամ մասնակցողը՝ բոլոր իր սորվելու ժամանակամիջոցին, զանիկայ վայելէ. — ուր տեղ որ տարբերութիւն չ'ըլլուիր թէ ինչ տեսակ վիճակի կ'ուզէ հետամուտ ըլլալ:

Կը բաղձամ եւ կ'ուզեմ, որ 150 ֆիորինի մրցանին քով, ըլլայ 200 ֆիորինի մըն ալ. որուն վրայ, ամէն հայ տղայ կրնայ իրաւունք

ունենալ, որ ինք ղենք հայածէս եկեղեցական վիճակի կ'ուզէ տալ:

Աս մրցանին վայելմունքը կը տեսէ մինչեւ քահանայ ձեռնադրուիլն ու առաջին պատարագին հանդիսութեամբ լմննալը: — Մէկ մրցան վաստակող մը, թէ որ մրցան վայելելու միջոցին — թող ըլլայ ան կէս տարի մըն ալ — գոնէ ընդհանրապէս առնելով՝ «լաւ» վկայագիր չ'ընդունիր, կը սահմանեմ, որ մրցան ընդունիլը կորսնցընէ. որովհետեւ ես միայն փութաջան ու բարի վարք ունեցող ուսանողաց վրայ կ'ուզեմ իմ ստացած ինչքս դարձընել:

Թէ արդեօք՝ մրցաններու բաշխուելու ատեն անոնց՝ — առաջիկայ կարգադրութեանս որոշմանցը համեմատ — ով արժանի է, պիտի որոշէ՝ հասարակութեան երեք անձն եւ Եղիսաբեթութեան պոլսոյ խորհրդին երեք անձինքներէ կազմուած մասնաժողովը՝ այն ատենի Եղիսաբեթութեան պոլսոյ հայ ժողովրդապետին նախագահութեան տակ: — Ասոնք՝ մրցակիցներուն ներկայացուցած պատճէններու վկայութեան հիման վրայ, նկատելով իմ վերջին կամքիս որոշմունքները — աղաչանքին վրայօք ընեն որոշումնին: — Չայներու բաղմութիւնը կ'որոշէ խնդիրը. — հաւասար քուէարկութեան ատեն, նախագահին ձայնն է որոշիչ: Սակայն ասիկայ պարտաւորեալ է, մէկուն կամ մէկալին նկատմամբ. — երբ որ հաւասար քուէ կ'ընդունին — որոշում ընելու: — Տուչութեան՝ կամ չտուելուն դէմ՝ բողոքման տեղ չկայ:

Երբ վերջապէս ժամանակը հասնի եւ այն դէպքը պատահի, որ մրցանաբաշխութիւնը կազմող Գրանսիլուանիոյ երկրի ազատակացութեան պարտաթղթերը վիճակահանութեան ձեռք պէտք է փոխել (Auslosung), ան ատեն դրամագլուխը հոգացող պաշտօնարանը պարտական է, ընդունած իրական դրամովն ուրիշ 5% բերող տէրութեան արժէթուղթ գնել, սակայն ան ատեն միայն երբ անոնց անուանական արժէքը 5% կը բերեն. վասն զի ասով յոյս կայ, որ հիմնարկութիւնն, ինչպէս նաեւ մրցանաբաշխութեան թոշակները շատնան: Նոր գնուած պարտաթղթերը, հիմնարկութեան անունին վրայ գրուելու՝ անցուելու են: Եթէ զայս ընելը չյաջողի, այն ատեն կը կարգադրեմ, որ ան ստակները փոխ տրուին, օրինաւոր շահու եւ ապահովագրութեան քով՝ քաղաքային արկղին, ինչպէս հասարակութեան յատուկ ստացուածքին պատասխանատուութեանը տակ. որուն յանձնուած է հոգատարութիւնն. եւ որուն համար պատասխանատու ալ է ասիկայ: — Պարտաթղթերուն պահպանութիւնն, ինչպէս նաեւ ժամանակին հաշիւ ցուցընելը կը յանձնենք արկղակալին՝ քաղաքային հասարակութեան խիստ հսկողութեանը տակ:

Հիմնարկութեան դրամագլուխն եւ եկամուտներուն վրայօք եղած հաշիւները՝ տարուէ տարի տէրութեան վերին համարակալութեան պաշտօնարանին առջեւ դրուելու են: Կ'ուզեմ որ մրցաններու գործածութիւնը՝ նկատելով

յաւելեալ կտակն, իմ մահուանէս ետեւ, որչափ կարելի է, շուտ գործադրուի: Զասիկայ, անոր համար կը կարգադրեմ այսպէս, որպէս զի 1ին տակ եղած ինչքս՝ երկրի աղատակացութեան պարտաթղթերու փոխուելէն ետեւ՝ մրցանակներուն բաշխումն անյապաղ ի գործ դրուի. եւ թէ՛ թոշակներուն տրուիլ բաշխուիլը չուշանան:

Աս իմ վերջին կամքէս երկու օրինակ կեցած է. մէկը՝ յաւելեալ կտակով՝ իմ ձգողիս մէջ, մէկալն առանց յաւելեալ կտակին, Յ. Պետրոս Գաբտէպովեան կտակակատարին քով:

Երբ Ամենակարողին իմ ամենախոնարհ եւ ներքին շնորհակալութիւնս կը մատուցանեմ, այն առատ օրհնութեան եւ ողորմածութեանը համար, որով զիս այն վիճակի մէջ դրաւ, որ ես իմ աղքատ եղբայրներուս կրթութեանն ու յառաջադիմութեանը համար բան մը կարենամ ընել — անմահ հոգիս՝ իր սնտահման գթութեանը կը յանձնեմ:

Կը յանձնեմ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան չէ՛ թէ միայն խղճմտանքաւոր հոգատարութիւն, հապա նաեւ, կը խնդրեմ, որ մրցանաբաշխութիւնները բաժնած ատեն, արգարութեամբ գործէ, վասն զի մարդիկներուն արդար գործքերն Աստուծոյ առջեւ հաճելի են. եւ իրմէն արգարութիւն կը գտնեն. Ամէն:

Մարտի 14-ը 1861, Մայիս 1.

Իմ մահուանէլ Ս. Գաբտէպովեան.

յատուկ ձեռքս գրած եւ ստորագրած:

«Հրատարակուեցաւ Մարտի 14-ը 1864 յուլիս 24ին:

Իմ մահուանէլ Ս. Գ.

դատաւորական երեսփոխան:

Գրեգոր Եսէպովեան Ս. Գ.

վկայ:

Ս. Գաբտէպովեան Ս. Գ.

Մարտի 14-ը 1864 յուլիս 24ին:

«Աս ընդօրինակութիւնը՝ առանց կնիքի եղած բնագիր պատճենին հետ համեմատելով՝ անոր հետ ամէն բանի մէջ համաձայն ըլլալը կը հաստատուի:

Մարտի 14-ը 1864 յուլիս 24ին ազատ թագաւորական քաղքին ատենակալութենէն. յամի Տեառն 1864. Ա. Գ. 25.

Փրահիայի Ս. Գ.

Տ. Կ.

առաջին քարտուղար:

Ուստի առաջիկայ կտակը՝ յաջորդ պայմաններով կ'ուզենք վաւերական ընել.

1. Որ դրամագլխին եկամուտէն եկած թոշակներուն՝ միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ ծնած աղքատ եւ փութաջան մանչ ուսանողներ մասնակցին, որոնց թէ՛ հայրն ու թէ՛ մայրը՝ հայազգի են:

2. Որպէս զի մէկը մրցան կարենայ ընդունիլ՝ կը պահանջուի որ աղաչաւորը՝ միջնադարոցի չորս ստորին աստիճանները փութաջանապէս եւ լաւ հետեւութեամբ լմնացած:

ըլլայ: Հաւասար ատակութիւն ունեցող աղա-
չաւորներուն մէջէն, առաջնութիւնն անոր տրուի,
որն որ չորս ստորին վարժոցական դասերը, չէ
թէ օտար տեղ, հապա Եղիսաբեթուպոլսոյ միջ-
նադպրոցին մէջ լմնցուցած է:

3. Մրցանին բարձրութիւնը՝ 150 աւս-
տրիական ֆիորին է. մէկ աստուածաբանական՝
200 ֆիորինի մրցանը դուրս առնելով — դորն
որ վաստեկողն իր ամբողջ սորվելու ընթացքին
ժամանակ կրնայ վայելել: Փութաջան հայ պա-
տանին, որ ինք զինք հայածէս քահանայ ըլլալու
նուիրած է, ձեռնադրութենէն ետեւ մինչեւ
առաջին հանդիսաւոր պատարագը մատուցա-
նելը՝ կը վայելէ 200 ֆիորինի տարեկան մրցա-
նաբաշխութիւնը:

4. Մրցանաբաշխութեան մասնակցողը,
մրցան վայելելու ատեն, եթէ միայն կէս տարւոյ
մը միջոցի մէջ ալ, իր վկայականին մէջ գոնէ
լաւ աստիճանաւորութիւն չի ցուցներ, կտա-
կակատարին կամքին համեմատ՝ հիմնարկութեան
վայելումը կը կորսնցընէ:

5. Մրցաններու բաշխման նկատմամբ,
Եղիսաբեթուպոլսոյ երգուեալ հասարակու-
թեան երեք ուղղափառ եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ
քաղաքացի — եւ քաղաքային խորհրդին կող-
մանէ՝ երեք հայ քաղաքացի եւ խորհրդանոցի
անդամ, ժամանակակից կաթողիկ հայ ժողովուր-
դապետին նախագահութեանը տակ՝ երեք տա-
րիէ երեք տարի ընտրուած անձինք կը կազմեն
մասնաժողովը: Իսկ եթէ երեք հայազգի եւ

Եղիսաբեթուպոլսեցի հռոմէական կաթողիկեայ
բնակիչ չգտնուի քաղաքային խորհրդին կամ
երգուեալ հասարակութեան մէջ, ան ատեն
պակասած թիւը հայ եկեղեցական հասարակու-
թիւնն իր մէջէն կ'ամբողջացընէ. կամ ուրիշ
խօսքերով՝ եկեղեցական խորհրդին անդամնե-
րովը կը լեցուի: — Աս մասնաժողովն՝ իրեն
ներկայացուած պատճէններու եւ վկայական-
ներու հիման վրայ՝ վերջնականապէս կ'որոշէ. ի
բաց առնելով՝ որեւէ տեսակ բողոք:

6. Մրցանաբաշխութեան դրամագլխոյն
հոգատարութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասա-
րակութեան եւ քաղաքաբաշխութեան խորհր-
դին յանձնուելով — ասոնց պարտականու-
թիւնն է, հսկել որ հիմնարկութեան դրամա-
գլուխը բազմանայ եւ մրցաններու չտրուած
եկամուտը՝ 5% երկրի աղատակացութեան պար-
տականութեան թղթեր գնելով եւ Գաբտէ-
պովեան անունի վրայ գրելով՝ անիկայ պողա-
բերուի: — Եթէ աս չի կրնար գործադրուիլ,
այն ատեն ապահով վարկ ունեցող դրամասե-
ղանի մը քով՝ գոնէ 5% մաքուր բերող հա-
րիւրչէով՝ զետեղելու է. — ու եթէ աս կեր-
պով ալ 5% եկամուտը չի բերուիր, ան ատեն
ապահով անշարժական ստացուածքի վրայ տա-
լու է, օրինաւոր շահով եւ ապահովացուցմամբ:

7. Պարտաթղթերուն ու դրամի արժէք
ունեցող որեւէ տեսակ թղթերուն ու պատճէննե-
րուն պահպանութիւնն — ինչպէս նաեւ տարեկան
հաշիւները շինելը՝ քաղքին արկղակալին գործն է:

8. Հիմնարկութեան դրամագլխուն եւ եկամուտներուն հաշիւները՝ վերաքննութեան համար, վերին համարակալութեան ներկայացուելու եւ տարեկան հաշիւներուն մէկ օրինակը Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ Սիմոն Գաբտէպովեան անունը կրող հիմնարկութիւնը հոգացող մասնաժողովին ներկայացուելու է:

9. Որպէս զեւրարեր հիմնարկութիւններէ մամբ մշտնջենական շնորհակալութիւնը պահուի, ամէն տարի յուլիս 20ին՝ քաղքին մայր եկեղեցւոյն մէջ՝ հանգստեան պատարագ կը մատուցուի հիմնադրին հոգւոյն համար:

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին երեսփոխանաց կաճառին ընդհանուր ժողովէն, յամի Տեառն 1899, Փետր. 21:

Յովհաննէս Գրայանովել յ. յ.
քաղաքապետ.

Արաւելեւոր Բադուրի յ. յ.
գլխաւոր քարտուղար:

Առաջիկայ հիմնարկութիւնը՝ Հունգարիոյ կրթութեան եւ կրօնի պաշտօնարանն ամրացուց՝ յաջորդ վերապահութեամբ:

«Ա՛րնդունիմ ու կը վաւերացընեմ, այն պայմանաւ, որ

1. Մրցանաբաշխութեան տուչութեան նկատմամբ եղած մասնաժողովին որոշմանը դէմ՝ աղաչաւորները՝ հիմնարկութեան թղթին կարգադրութիւնը չպահած դիպուածներուն մէջ,

հունգարական թագաւորական համակրութեան եւ կրօնի պաշտօնէին կարենան դիմել:

2. Որ մրցանաբաշխութեան մասնակից եղող պատանին, նաեւ լաւ կենցաղավարութիւն ունենալու է. եւ

3. Որ հիմնարկութեան հաշիւներուն բովանդակութիւնը՝ տարուէ տարի հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին ներկայացուելու են:

Պուտաբէշտ 1900, յունուար 29:

պաշտօնէին տեղ

Ե. Ե. Ե.

պաշտօնէի խորհրդական:

13.

Ազգայինք՝ Եղիսաբեթուպոլիս գաղթած ատենին, գտան հոն Աբաֆիեան դղեկին դիմաց եկեղեցի մը, որ բողոքականացն էր: Իշխանին մեռնելէն ետեւ աս եկեղեցին անցաւ — Սէնտէի ատեն — նախ ազգայնոց¹, ասոր վրայ հռոմէական լատինաց ձեռքը. ուր կազմուեցաւ ետքէն հռոմէական լատինածէս ուղղափառաց համար ժողովրդապետութիւն մը:

Եւր ազգայինք, քիչ մը զօրանալով, իրենց տրուած առանձնաշնորհութեանց հետեւութեամբ, հայ չեղող ժողովուրդներն անկէ հետզհետէ հեռացուցին, ու Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ

¹ Տես Հատ. Բ. 469—70. — Գարձեալ՝ 487, 489, 493 եւ այլն:

մնացին միայն հասարակ ժողովրդենէն՝ արհեստաւորները, վարձկաններն ու ծառայութիւն կատարող կարգի մարդիկը — փուշ էր իրենց աչքին նաեւ լատինաճէս ժողովրդապետութիւնը: Եւ չէին կրնար տեսնել հաշտ աչօք, որ իրենց եկեղեցական իշխանութենէն զատ, ուրիշ եկեղեցական հեղինակութիւն, ուրիշ ժողովրդապետութիւն կանգուն կենայ հոն, ուր որ իրենք էին տէրերը: — Ուստի որպէս զի ան՝ — իրենց տեսութեանը համեմատ — անբնական բանը կերպով մը մէջտեղաց վերցրնեն, ճարտար ու հեռատես քաղաքականութեամբ ուղեցին յանդուգն քայլ մ'ընել եւ լատին ժողովրդապետութեան մահուան հարուած մը տալ: Աս բանս յաջողցընելը՝ դիւրին բան չէր: Եւ սակայն գլուխ հանեցին:

Տեսնենք թէ ինչ ճամբաներով:

Ամէն բանէն յառաջ ընդհանուր ժողովք ընելով՝ որոշուեցաւ թէ Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին ծանուցանեն, որ ազգայինք սաստիկ մեծ պարտուց տակ ընկճած ըլլալով՝ չեն կրնար երկու ժողովրդապետութիւն պահել ու հոգալ: Թէ՛ արդէն Եղիսաբեթուպոլիս լատինաճէս քաղաքացիներէն միայն սակաւաթիւ ծառայութիւն ընող վարձկաններ ու գործաւարներ կան: Թէ՛ երկու ժողովրդապետութեանց մէջ առաւել հեղինակութիւն ունենալու համար, իրաւանց նախանձաւորութիւն եւ անմիաբանութիւն կը մտնէ, որ շատերուն գայթաղութեան պատճառ է: Եւայլն եւայլն: Ուստի եւ գէշ

չ'ըլլար, եթէ որ հոն, լատինաճէս ժողովրդապետութիւնը՝ չէ՛ թէ վերցուի, հապա հոգաբարձութեան դարձուի: Հայ հասարակութիւնը կու տայ անոր տարեկան վճարք, տուն ու տեղ եւ հարկաւոր եղածին չափ վառելու փայտ եւ այլն:

Խորհուրդն եղաւ գործ. եւ հայ հասարակութիւնը 1759 Փետր. 11ին, պարոն Ստոյգա լատին եպիսկոպոսին աղաչանաց թուղթ մը գրեց:

Յիշատակաց արժանի աղերսագրին բովանդակութիւնն է յաջորդը:

«Յայտնի է Գերապայծառութեանդ առջեւ, թէ ինչչափ մեծ գթութիւն ցուցուց Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան մեր վեհափառ ու ամենագթած Տիկինն, երբ որ չէ՛ թէ միայն Պաշպարովի բոլոր երկրակալութիւնը մեզի յանձնել տուաւ եւ զմեզ մշտնջենապէս անոր մէջ հաստատեց — հապա նաեւ երբ մեր քաղքին քով եղած գեղին անունը բոլորովին ջնջելով (suprema)՝ զանիկայ մեր քաղքին կցել տուաւ, եւ գթածաբար շնորհեց, որ անիկայ շատ մ'արտօնութիւններով մեր ձեռքը մնայ:

Ան ալ գաղտնիք պիտի չըլլայ Գերապայծառութեանդ առջեւ, որ այս գթութիւնը վաստորկած ատեննիս, բաւական ստակ չունենալով՝ պէտք եղաւ որ շատ ծանր ու գժուարին պարտքերու տակ մտնենք, մենք ու մեր յաջորդները: Եւ աս պարտքերուն նոյն իսկ տարեկան շահերը հատուցանելը՝ շատ ստրկի կու գայ: — Արդ՝

մտածելով թէ ինչ ճամբայ գտնենք, որ մեր ծանր վիճակէն կերպով մը թեթեւանք, մտածեցինք ի մէջ այլոց, որ Գերապայծառութեանդ՝ շատ անգամ մեզի ցուցուցած խնամքին ու գթութեանը դիմենք. — որուն՝ մեր խոնարհ աղաչանքովը մերձենալու ամենէն պատշաճն ու օգտակարը դիտեցինք:

Ուստի Գերապայծառութեանդ կը մօտենանք, լի յուսով՝ աղաչելով որ բարեհաճի մեր ծանր վիճակին մէջ օգնելու, անո՞վ՝ որ ասկից ետքը պէտք չըլլայ մեր նուազ եկամուտն երկու ժողովրդապետութեան մէջ բաժնելու: Հապա հունգարացի եւ հայ ժողովրդապետութիւնը միանալով՝ երկու ժողովուրդն ալ մէկ ժողովրդապետութեան իրաւասութեան եւ հոգաբարձութեանը տակ, հաւասար հոգեկան միութարութեան մասնակցի: Ասով չենք ուզեր զան ըսել, որ հոս գտնուող սակաւաթիւ հունգարացիք՝ որոնք ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ վարձուոր, ծառայ, աղախին. իրենց լեզուն ունեցող հոգեւոր հովուէն զրկուին: Մանաւանդ թէ ինքնակամ յօժարութեամբ կ'առաջարկենք ու յանձն կ'առնուիք, որ ամէն ատեն, Գերապայծառութեանդ եւ իր յաջորդներուն կարգադրութեանը համեմատ՝ մէկ հունգարացի քահանայ մը կը պահենք, հունգարական հոգաբարձու տիտղոսով (sub titulo Capellani hungarici): Ասոր՝ թէ կարգաւորեալ բնակութիւն, թէ իր կանոնաւորեալ սեղանին համար, բաւական վճարք — 100 ուն, ֆիօրին, այսինքն հարկւր ֆիօրին —

կը հատուցանենք: Ասիկայ՝ հայ ժողովրդապետին ձեռացը տակ, քարոզութեամբ, պատարագ մատուցանելով եւ խորհուրդները մատակարարելով՝ հունգարացւոց պիտի ծառայէ:

Մեզի այնպէս կ'երեւայ, որ ասոր նկատմամբ աղաչանքնիս անպատշաճ չէ, յաջորդ պատճառներուն համար: Ասով՝ նախ, ոչ հոգիները պիտի նուազին եւ ոչ ալ հունգարական եկեղեցւոյն նուազ եկամուտն՝ աշխարհային բաներու պիտի դարձուի, հապա եկեղեցւոյն պիտի մնայ: — Երկրորդ՝ որովհետեւ մենք ալ արդէն տուժարն ընդունեցանք ու թէ տօներն եւ թէ պահքերը մէկ տեղ կը բռնենք. — ասկից զատ եկեղեցիէն կարգադրած երեքօրեայ պաղատանքներն ու տօն մարմնոյ եւ արեան տօնախմբութիւններն ու թափօրները մէկ տեղ կը կատարենք՝ վախկայ որ եթէ աս պզտիկ քաղքին մէջ երկու ժողովրդապետ զատ զատ իրաւասութիւն ունենան, անոնց մէջ իրաւանց նախանձաւորութիւն (competentia) եւ անկէ՝ շատերուն գայթաղութիւն պատճառող անմիաբանութիւն յառաջ պիտի գայ: — Երրորդ՝ աս մեր խոնարհ աղաչանքին պատճառ տուաւ ան ալ, որ Գրանսիլուանիոյ մէկալ քաղաքներուն սովորութեանը համեմատ ընենք, որոնց մէջ՝ թէպէտ զատ զատ լեզու ունեցող հաւատացեալներ կան, այսու ամենայնիւ չկայ երկու ժողովրդապետ, հապա մէկ հատ մը միայն. եւ անոր քով՝ հարկաւոր լեզուներ ունեցող պարտ ու պատշաճ օգնական քահանաներ:

Գերապայծառութիւնդ՝ աչքին առջեւ ունենալով աս պատճառներն, եթէ մեր աղաչանքը գթութեամբ լսէ եւ խնդրուածնիս ընդունի՝ զմեզ հայրապէս պիտի մխիթարէ: — Մենք անհաստատուն յուսոյն մէջ ենք, որ օտար երկիրներու մէջ՝ շատ նեղութիւններ կրող ազգային հայ հաւատացեալներն ալ ասկէ քաջալերութիւն գտնելով՝ մեր հասարակութեանը դիմելու պիտի փութան եւ մեր մայր եկեղեցւոյն ու մեծափառ տիկնոջ ինքնակալութեանը մեծագոյն տարածութեանն ու յառաջացմանը պիտի աշխատին:

Մեր խոնարհ աղաչանքին ընդունելութիւնը՝ Գերապայծառութենէդ կրկին ու կրկին կը խնդրենք. — որուն տէր Աստուած՝ մեր հոգեկան մխիթարութեանը համար, թէ՛ երկայն կեանք եւ թէ՛ հոգւոյ ու մարմնոյ բարերարութիւններ շնորհէ:

Աս կը խնդրեն ու այսպէս կը փափաքին Գերապայծառութեանդ խոնարհ եւ հաւատարիմ ծառաներն ու հոգեւոր որդիքն.

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնն ու հասարակութիւնը:

Կրնանք ենթադրել, թէ այս աղաչանաց թուղթը լատին եպիսկոպոսին շատ ուրախութիւն պատճառած պիտի չըլլայ: Եւ սակայն կը գտնենք թէ — ուզելով չուզելով — քանի մ'ամիս ետքը Գարլսպուրկի կանոնիկոսարանին եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան մէջ 1759 աւգ. 6ին, փոփոխակի դաշինք մըն է, ամրացուեցաւ, որուն խօսքերուն համեմատ՝ «Որով-

հետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնն՝ աս քաղքին քով գտնուած Պաշալովն — իբրեւ Աբաֆիեան արքունական երկրակալութիւն մշտնջենապէս գնեց, եւ աս ատենէն սկսեալ՝ հունգարացի եւ վալաք վարձակալներէն — որոնք անկից ետքն ուրիշ տեղ փոխադրուեցան — բնակուած Պաշալովն հայ քաղքին հետ միացաւ. — ու որովհետեւ այս քաղաքն ունի հայ ժողովրդապետ, օգնական քահանաներ եւ բաւական թուով հայ կրօնաւորներ — անոր համար, Պաշալովն բնակող հունգարացի ժողովրդապետի հարկաւորութիւն չկայ: Ինչու որ եթէ անիկայ ասկից ետքն ալ հոն բնակի՝ քաղաքն, որ շատ պարտքի տակ եւ ծանրաբեռնութեանց ներքեւ ընկճած է, պիտի չկարենայ քահանային տարեկան պատշաճ եկամուտն ըստ օրինի հոգալ: — Ըստ այսմ պատշաճ տեսնուեցաւ, որ յիշեալ Պաշալովն ժողովրդապետութիւնը՝ հոգարարձութեան դարձուի:

Ասոր հետեւութեամբն երկու կողման մէջ յաջորդ միաբանութիւնը դրուեցաւ:

«1. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք, որ հունգարացի օգնական քահանայ մը կը պահէ:

2. Որ աս օգնական քահանային տարուէ տարի 200 ռենական ֆիօրին եւ 12 ձողաչափ վառելու կարծր փայտ կու տայ:

3. Որ քահանային յարմար բնակութեան տեղ կու տայ ձրի: Աս տան պահպանութիւնը՝ քաղաքային հասարակութիւնը վրան կ'առնուի:

4. Որ զհունգարական եկեղեցին, իր յատուկ ծախքովը՝ աղէկ վիճակի մէջ կը պահէ:

5. Որ զանիկայ եկեղեցական կահ կարասիով կը հանդերձաւորէ:

Աս հինգ կէտերը՝ քաղաքային վարչութիւնն անմիջապէս կատարեց, այնու, որ վալաքաց կոչուած առուակին անդին փճանալու վրայ եղած քահանայական տան տեղ, քաղքին մէջ բոլորովիննոր շէնք մը կանգնեց՝ տիրացուի բնակարանով մէկ տեղ: Զեկեղեցին՝ հայ հաւատացեցող ձեռնտուութեամբն ամէն հարկաւոր բաներովը հանդերձաւորեց, մանաւանդ թէ վերջի ատենները՝ տիրացուի վճարքն ալ, իւրեւ պաշտպան՝ բարձրացուց:

Գարլսպուրկի կանոնիկոսարանը՝ վերոյիշեալ կէտերը յաջորդ յայտարարութեամբ ընդունեցաւ ու վաւերացուց:

«Մենք՝ Գարլսպուրկի եպիսկոպոսական կանոնիկոսարանն, այս գրութեամբ կը յայտնենք ամենուն, որոնց կը պատկանի, թէ որովհետեւ գերապայծառ տէր եպիսկոպոսը (պարոն Սդոյգա) ծանօթ խնդրոյն վերջնական կատարումը մեզի յանձնեց, մենք՝ յիշեալ քաղքին եւ հասարակութեան յառաջ բերած պատճառներուն վրայ հիմնուած աղաչանքն օրինաւոր եւ պատշաճ համարեցանք: Ուստի աս բանիս զիջանելով եւ զանիկայ ընդունելով, այն կէտերովը՝ յօդուածներովն ու պայմաններովն, որոնք անոր մէջ պարունակուած եւ բացատրուած են, եւ ոչ ուրիշ կերպով — յիշեալ հունգարացի ժողովրդապե-

տութիւնը՝ անոր մէջ յիշուած — եւ ուրիշ աւելի հիմնովն ու մեր առջեւը ծանօթ եւ կանոնիկոսարանին արձանագրութեանցը մէջ աւելի պայծառ կերպով բացատրուած պատճառներու համար — ըստ օրինի հոգաբարձութեան (caplanat) կը դարձնենք: — Քահանային կալուածն եւ բնակութիւնն, ինչպէս նաեւ տիրացուի տունն, ամէն շէնքերովն, անոնց վերաբերեալ ամէն ներքին եւ արտաքին բաներովն, եկամուտներովն, ստացուածքներովն եւ պտուղներովն, որոնք՝ անոր կամ անոնց կը վերաբերին, յառաջ բերուած ու յայտնուած ծանրաբեռնութիւններովը մէկտեղ, մշտնջենապէս յիշեալ քաղքին հասարակութեան կը յանձնենք ու կու տանք:

Որ բանին օրինաւոր ըլլալը՝ կանոնիկոսարանն իր վաւերական կնիքովը կ'ամրացըէ (եպիսկոպոսական աթոռը պարապութեան մէջ էր):

Ի Գարլսպուրկ, Կանոնիկոսարանին սովորեալ տեղէն. յամի Տեառն 1759 Աւգոստ. 6ին.

Յովնանէ՝ Չեօրէշ յ. յ.

ընդհ. տեղապահ:

Կարլսպուրկ յ. յ.

Կանոնիկոսարանին՝ երդուեալ քարտուղարը:

Յովնանէ՝ Քէլ

ըստ այլոց:

Ուիլհելմ յ. յ.

յիշեալ քաղքին — աս բանիս մէջ — երեսփոխանը:

Այսպէս, թէպէտ Եղիսաբեթուպոլսոյ լատինաձէս եկեղեցին մնաց, բայց ժողովրդապետական իշխանութիւնը ջնջուելով՝ եկեղեցական վարչութիւնը՝ բոլորապէս ազգայնոց ժողովրդապետին ձեռքն անցաւ: Ինքն էր անկից ետքը ժողովրդապետ նաեւ լատինաձէս ուղղափառաց, ան զանազանութեամբ, որ լատին եպիսկոպոսն անձ մը կ'անուանէր հօն, իբրեւ եկեղեցւոյն հոգաբարձու. եւ քաղաքը կը վճարէր անոր տարեկան վարձքը, կու տար տուն մը, եւ տարուէ տարի 12 ձողաչափ վառելու փայտ: Բնականապէս ամէն՝ եկեղեցական գործառնութիւններէն գալի առձեռն հասոյթները՝ ինչպէս են, մկրտութեան, պսակի, թաղման, տնօրհնէքի եւ այլն եկամուտները կը վերաբերէին այն օգնական քահանային:

Այսպէս գնաց աս բանս մինչեւ 1851 ին կողմերն, որ միջոցին Էմերիկոս Չիգիեան հայադգին, լատին եպիսկոպոսէն ժողովրդապետի փոխանորդ անուանուելով՝ լատին ժողովրդեան վարչութիւնը՝ ազգային, բայց լատինաձէս քահանայի ձեռք անցաւ: Ասոր մահուանէն ետեւ դարձեալ ազգային մ'եղաւ ժողովրդապետ լատին եկեղեցւոյն: — Ասոր վրայ, առանց միտ զնելու եւ առանց ընդգիմութեան ժողովրդապետի փոխանորդը վարեց լատին եկեղեցին: Ասով՝ ազգայնոց անհոգութենէն, ու անգործութեան հոգիէն, այս իշխանութիւնն իրենց ձեռքէն ինկաւ գնաց, ու մնաց այնպէս:

Թէպէտ վերջի ատեններն ազգայնոց աչքը

բացուեցաւ ու փորձեցին, որ իրերը նախնական վիճակին դարձնեն ու նորէն Հայոց ձեռքն անցնի լատին ժողովրդապետութեան վերին իշխանութիւնը: Բայց բանը բանէն անցած էր: Ուշ արթնցան: — — —

Ինչպէս որ Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցական ու աշխարհային վարչութիւնն արժեցուց իր ազդեցութիւնը լատին եպիսկոպոսին առջեւ, անանկ ալ հայ կղերը միեւնոյն հեղինակութիւնը բանեցուց ազգային հասարակութեան վրայ:

Ինչպէս յայտնի է, Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնը հայ եկեղեցւոյն վրայ պաշտպանութեան իրաւունք ունենալուն համար ընդունեցաւ քանի մ'արտօնութիւն եւ իշխանութիւն այս եկեղեցւոյն վրայ: — Բայց ասով՝ նաեւ հայ կղերը, քաղաքային իշխանութեան ձեռքէն, փրցուց շատ մը նպաստաւոր ու օգտակար բաներ, որոնք, քաղաքային պաշտպանութեան իրաւանց բնական հետեւութիւններն, այսինքն՝ պարտականութիւններն էին:

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն իր պաշտպանութեան իրաւունքը (patronatus) ընդունեցաւ, եկեղեցի շինելու, զանիկայ պահպանելու եւ եկեղեցականաց հասոյթը հոգալու տնտեսով՝ առաքելական իշխանապետներէն: Ինչպէս որ յայտնապէս կը տեսնուի կայսերաց՝ արտօնութեանց թղթերուն եւ ուրիշ պատճէններուն մէջէն:

Չնրկատելով ան պարտականութիւնն, որ քաղքին հայ եկեղեցւոյն եւ իր պաշտօնեանե-

րուն նկատմամբ Կարողոս Զ. ի եւ Մարիամ Թե-
րեղեայի արտօնութեանց Կոնդակներուն Ա. Կէ-
տին մէջ — ասոր վըայօք — կը պարունակուին¹
— պաշտպանութեան պարտականութեանց բա-
ցատրութիւնը յայտնապէս կը գտնենք Յովսէփ
Բ. եւ Փերդինանդոս Ե. Կայսեր տուչութեանց
թղթերուն մէջ:

Յովսէփ Բ. 1786 ղեկտ. 26ին տուած
պատճէնին է. Կէտին մէջ, այսպէս կ'ըսէ ի մէջ
այլոց. «Կու տանք այս քաղաքին պաշտպանու-
թեան իրաւունքն, որուն հետեւութեամբ, ուրիշ
քաղաքաց սուլորութեանը համեմատ կարենայ ի-
րեն քահանայ ընտրել: Բայց այն բացորոշ պար-
տականութեամբ, որ քաղաքն՝ այս քահանային
եւ անոր օգնականներուն պարտական է պարտ
ու պատշաճ հոգատարութիւնն ընելու. ինչպէս որ
աս բանն ուրիշ առանձնաշնորհութեանց ձեռօք
ալ սրբացուած է»²:

Նման օրինակ կարգադրութիւն կը գտնենք
Փերդինանդոս Ե. ի, 1837. աւգոստ. 15ին տուած
յայտարարութեան է. Կէտին մէջ: «Կու տանք
այս քաղաքին, ընդունուած օրինաց իմաստին
համեմատ՝ պաշտպանութեան իրաւունք առ այն,
որ իւր ժողովրդապետն, ինք կարենայ ընտրել:
Բայց այն բացորոշ յայտարարութեամբ, որ այս
ժողովրդապետին եւ իր օգնականներուն պարտ-

¹ Տես Հատ. Ա. 75 եւ 207:

² Տես Յովսէփ Կայսեր Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքին
տուած արտօնութեան Կոնդակին է. Կէտը, Հատ. Բ. 332:

ու պատշաճ խնամքին միշտ հոգ տանելու պար-
տական ըլլայ¹:

Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կաթողիկէ եկե-
ղեցւոյն եւ իր քահանաներուն եկամուտն ու
հասոյթը հոգալու հետքը կը տեսնենք արդէն
ԺԸ. դարուն սկիզբներն (1725 յուլիս 29)
— այն միջոցին, երբ Անդոլֆի՝ Գրանսիլուանիոյ
եպիսկոպոսը, քաղաքին հին եկեղեցին օծեց: Ասի-
կա էր երկրորդ հայ եկեղեցին, եւ հասարա-
կութեան ստացուածքովը կանգնուած: Սիկիս-
մունդոս Գորնիժ կոմսին, Գրանսիլուանիոյ այն
ատենի կառավարին ներկայութեամբն օծուելով՝
հասարակութեան, պաշտպանութեան իրաւունքը
ձանցուցեցաւ:

Պադյանի կոմս եպիսկոպոսն 1781 նոյեմ.
1ին ըրած այցարարութեան պատճէնին մէջ կը
յայտնէ թէ. «Աս (Եղիսաբեթուպոլսոյ) եկեղե-
ցւոյն վըայի պաշտպանութեան իրաւունքն —
որուն համեմատ՝ քաղաքը թիկնածութեան (can-
didation) իրաւունք ունի — անմոռաց յիշա-
տակաց արժանի Մարիամ Թերեզիայի գթու-
թենէն ընդունած է»:

Յովսէփ Մարգօնֆի եպիսկոպոսին՝ 1806
ղեկտ. 1ին Եղիսաբեթուպոլիս ըրած այցարա-
րութեան առթիւ, արձանագրութեան մէջ առ-
նուած կը գտնենք յաջորդ խօսքերը. «Նկատ-
մամբ եկեղեցւոյն եւ իւր պաշտօնեաներուն եւ
կամտին՝ ասոնք, պաշտպանութեան իրաւունքին

¹ Համեմատէ 258 էջին հետ:

վրայ հիմնուած ըլլալով՝ քաղաքային արկղէն վճարուելու են¹։

Եղիսաբեթուպոլսոյ պաշտպանութեան պարտականութեանց կատարման սգալից էջերը կը դնէ առջեւնիս, Ռուսոնայի եպիսկոպոսին ժամանակն, 1818ին եղած, եպիսկոպոսական այցարարութեան արձանագրութիւնը։ Ասոր մէջ հայրական կերպով մը կը զգուշացնէ եպիսկոպոսն զքաղաքային հասարակութիւնն, որ պաշտպանութեան պարտականութիւնները կատարելու մէջ անհոգութիւն ընելու հրաման չկայ։

“Եկեղեցական կարգադրութիւնները, կ’ըսէ եպիսկոպոսը, մեր երկրին օրէնքներն ու թագաւորական ամենագլխաւ հրամաններն այս կերպով անարգել ու ոտքի տակ առնուլ, հայ ազգին աստուածապաշտութեան — գովութեան ու պարծանաց ասանկ ամօթ բերելն — ուրիշ կողմանէ այսպիսի կարգաւորեալ կերպով յօրինաւորուած քաղքէ մը չէինք սպասեր — քաղքէ մը, որուն պաշտպանութեան իրաւունքն երջանիկ յիշատակաց արժանի Մարիամ Թերեզիա պարգեւած է — ու որն որ լաւ ճանչնալու է այն սկիզբը, թէ պաշտպանին կը վերաբերին տուչութիւն, շինել ու հիմնել¹”։

Այնչափ աւելի ուրախացուցիչ է, Նիկողայոս Գոմլաչ եպիսկոպոսին 1831ին, սեպտ. 1ին ըրած այցարարութեան պատճէնին այն դիտողութիւնը՝ թէ Եկեղեցւոյն արտաքին տանիքին

պաշտպան հասարակութիւնը լաւ հոգ կը տանի։ Պաշտպանութեան իրաւունքին գործադրութիւնը ժողովրդապետ ընտրելուն մէջ կայացած է, զոր՝ եպիսկոպոսական իշխանութեան առաջարկած երեք անձինքներէն մէկն եպիսկոպոսը կ’ամրացնէ։ Աս իրաւունքին հետ կցած պարտականութիւնները, պաշտպանը՝ հաւատարմութեամբ կը կատարէ. այնու, որ եկեղեցւոյն շէնքը աղէկ վիճակի մէջ կը պահէ։ Բայց ժողովրդապետութեան շէնքին հոգատարութեանը նկատմամբ, չենք կրնա՞ր այս բանս ըսել. որ ըստ բաւականի գոհացուցիչ վիճակի մէջ չէ։

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգային եկեղեցւոյն անշարժ եկամտիցը (fixum) նկատմամբ, Դրանսիականիոյ լատին եպիսկոպոսական այցարարութեան պատճէնը 1806ին, յաջորդ կերպով կարգադրութիւն կ’ընէ. “Եկեղեցւոյն եւ իր պաշտօնատէրներուն եկամտին նկատմամբ, որովհետեւ ասոնք արդէն որոշուած բաներ են պաշտպանութեան իրաւանց հետեւութեամբ — քաղաքային արկղէն վճարուելու են։ Աս արկղին վրայի բարձրագոյն հսկողութիւնը՝ արքունական վերին կառավարութեան ձեռքն է։ Աս հիման վրայ յենլով — կառավարութեան քաղաքային խորհրդին եւ հասարակութեան խրկած կարգադրութեան հետեւութեամբը յաջորդներն որոշեցինք”։

Ա. Ան եկեղեցական ստացուածքն, որ ատեն մը հաւատացելոց եւ եղբայրութեանց կամաւոր տուչութենէն աստուածային պաշտա-

¹ Տես Հատ Բ. էջ 104—106։

մանցներքին հարկաւորութեանցը համարտրուեցաւ, քաղաքը՝ նոր եկեղեցւոյն շինութեանը գործածեց, ուր որ շինութիւնը՝ պաշտպանութեան իրաւանց հետեւութեամբը՝ միայն իր յատուկ ստացուածքովն ու ստրկովը պէտք էր շինուիլ: — Բայց որովհետեւ այս կերպով՝ եկեղեցական ստացուածքն, որ ամենօրեայ աստուածային պաշտաման ներքին կարօտութեանցը համար որոշուած էր, եկեղեցւոյ շինութեանը գործածուեցաւ, անոր համար քաղաքն իրեն վրայ պարտաւորութիւն առաւ, որ վերջիշեալ ներքին կարօտութիւններու վրայօք հոգիւ տանի: Աս բանս մինչեւ հիմակ ըստ օրինի եւ ըստ խղճի գործադրուեցաւ ալ: — Բայց որովհետեւ վերջին տեսններն ոմանք ասոնց նկատմամբ դժուարութիւններ հանեցին, ուստի որպէս զի եկեղեցւոյն ներքին եւ ամենօրեայ կարօտութիւնները տեւողապէս ապահովցուին, պարտական է քաղաքային հասարակութեան արկղը՝ ան 6000 ռենական ֆիորինին համար, տարուէ տարի 100 աւստրիական, կամ 300 ռենական ֆիորին վճարելու, իբրեւ 5% շահ առ հարկը:

Բ. Պարտաւորեալ է հասարակութիւնն՝ իր պաշտպանութեան իրաւունքին հետեւութեամբը՝ թէ՛ հին ու թէ՛ նոր եկեղեցւոյն, ինչպէս նաեւ ժողովրդապետական բնակարանին եւ դպրոցին հոգ տանելու. եւ ապականութիւններն որ հիմակ կը սպառնան՝ ըստ մը յառաջ ընելի նորոգութիւններովը՝ տեղը բերելու:

Գ. Քահանայական եւ ուրիշ եկեղեցւոյ ու դպրոցի վերաբերեալ անձինքներու տրուելի գումարն, որ ուրիշ կողմանէ արդէն հոն տեղի եկեղեցւոյ եւ քաղաքաբաշխութեան մէջ դաշնադրութեամբ կարգադրուած, հաստատուած ու եպիսկոպոսական իշխանութեամբ վաւերացուած է, ամէն ռոճկաւորի անդորրագրին վրայ, մասն մասն վճարուելու է, քաղաքային արկղէն: Աս բոլոր գումարն ու 300 ֆիորինն, որ քաղաքային արկղէն մասնաւորուած ու որոշուած է, ներքին աստուածային պաշտաման համար, իբրեւ հաստատուն եկամուտ (fixum) գրի անցուի:

Ուրիշ՝ 1831ի, եպիսկոպոսական այցարարութեան պատճէն մը՝ եկեղեցւոյ հաստատուն եկամտին վրայօք յաջորդ կերպով որոշում կ'ընէ:

«Քաղաքային հասարակութիւնը՝ 6000 ֆիորին եկեղեցական ստացուածքը՝ զոր աստուածային ներքին պաշտաման կարօտութիւնները լեցնելու համար, ատեն մը հաւատացելոց եւ եղբայրութեանց կամաւոր տուչութենէն ժողովուեցաւ — երբ որ նոր եկեղեցին շինուեցաւ — եկեղեցւոյ կանգնմանը գործածեց: Եկեղեցւոյ այս ստացուածքը գործածելով՝ ինք զինք պարտաւորեց, որ քաղաքային հասարակաց արկղէն տեղը պիտի բերէ, այն եկեղեցւոյն ներքին կարօտութիւնները: Այս՝ տարեկան եկամտին գումարը — բարձրագոյն իշխանութեան ձեռօք, առաջիկայ տարւոյն մէջ 375 ֆիորինի բարձրացաւ, զոր քաղաքային արկղը՝ տարուէ տարի

ճշդիւ կը վճարէ աստուածային պաշտաման ներքին կարօտութեանցը համար:»

Կմանօրինակ յայտարարութիւններ կը գտնենք, թէ եկեղեցական ու թէ քաղաքային խորհրդին որոշմանցը մէջ:

Եկեղեցական ժողովքի մ'արձանագրութիւնը, 1809ին, յիշատակութիւն կ'ընէ 6000 ֆիորինին վրայ: որ դրամագլխին շահը 300 ֆիորին կ'ընէ: — Յիշեալ եկեղեցւոյ հասարակութիւնն՝ եպիսկոպոսական այցարութեան առթիւն, որոշեց, որ որովհետեւ վաղեմի ընկերութեանց դրամագլուխը՝ հասարակութիւնը եկեղեցւոյ շինութեանը գործածեց — տարուէ տարի վճարուելի 300 ֆիորինն իբրեւ եկեղեցւոյ պաշտատեանը պէտք է որ նկատուի: Ինչու որ ամէն ասանկ բարեպաշտ ընկերութեան նպատակն է Աստուծոյ տան մեծագոյն պայծառութիւնը:

Աս՝ վերը յիշուած պատճառներուն համար, 1860ին յունուար 7ին՝ քաղաքային ժողովն, այն հրամանը կու տայ քաղքին հասարակութեան արկղակալին, որ հայածէս եկեղեցւոյն՝ հաստատուն եկամտին հաշուին, անցընէ կէս տարիէ կէս տարի 157 ֆիորին եւ 50 քառանդան:

Իսկ քահանայից անձնական եկամտին վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները կրնանք տալ:

Ինչպէս գիտենք՝ քահանայք ի սկզբան ժողովրդեան կամաւոր տուրքէն կ'ապրէին: Ուրարի համեմատական եկամտին բաժանմանը

վրայօք կը գտնենք կարգադրութիւններ՝ նախ 1729 Նոյ. 13ին, երբ Ստեփ. Ռօշքա Ստանիսլաւի առաքելական ընդհանուր տեղապահն այցարարութիւն ըրաւ Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը: Դարձեալ՝ այն առթիւ որ 1740ին, Գոշդալ, եպիսկոպոսական տեղապահն Եղիսաբեթուպոլիս խրկուեցաւ:¹

Քաղքին ժողովրդապետը՝ 1759ին, դատաւորին հետ հաւասար վճարմունք, այսինքն 300 ունական (որ 100 ֆիորինի կամ 200 ֆրանկի հաւասար էր) ֆիորին ունէր: Քահանային վճարքին նկատմամբ հաստատուն կարգադրութիւնը՝ թագաւորական (1787 մարտ 27ին) հրամանին հետեւութեամբը միայն 1795 մարտ 3ին որոշուեցաւ վերջականապէս՝ երբ քաղքին հասարակութեան ու Պադյանի եպիսկոպոսին մէջ դաշնադրութիւն մը դրուեցաւ. որուն խօսքերն են յաջորդները. «Որպէս զի չըլլայ թէ ժամանակաւ ի վնաս կղերին, անոր եկամուտը կրճատուի, հապա ընդ հակառակն միշտ ապահովցուի, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը՝ քաղաքային ընդհանուր ժողովին այն՝ 1794 սեպտ. 1ին, միաձայն փափաքով յայտնած որոշումը կը հաստատէ, թէ 850 ֆիորինն, որ արդէն անկից յառաջ եղած տարիներուն մէջ ալ, հայ ժողովրդապետին եւ իր օգնական քա-

¹ Համեմատէ Բ. Հատ. էջ 41-44 էջին հետ. ուր որ կարգադրութիւններ կ'ըլլուն թէ որ եկեղեցական գործառնութեան համար իւրաքանչիւր քաղաքացիէն իր կարողութեանը համեմատ — ինչպիսի տուրք պիտի առնուի:

Հանաներուն տրուած էր — ասկից զատ վարձատրութեան տիտղոսով՝ 120 ֆիորին — հասարակաց արկղէն անպատճառ հատուցուի։

Վերին կառավարութեան մէկ հրամանագիրը 1830 աւգ. 2ին կը կարգադրէ, որ ժողովրդապետին վճարքը 333 ֆիորին եւ 20 քրայցէր ըլլայ։ Եւ կը հրամայէ, որ քաղաքային վարչութիւնը՝ 1826 մայ. 1էն, պարտական է այս գումարը վճարելու։ — Նախորդ դարուն կէսերը (դէպ ի 1850) լաւացուց քաղաքը ժողովրդապետին վճարքն, երբ որ զանիկա 630 ֆիորինի բարձրացուց։ Աս գումարը՝ 1863 հոկտ. 27ին, ելաւ 700 ֆիորինի։

Թէպէտ կառավարչական հրամանները՝ քահանայից՝ եկեղեցական երկրի եկամուտն, արդէն 1781ին կը պահանջէին. բայց եւ այնպէս հայ ժողովրդապետն ասանկ երկրի եկամուտ՝ քաղքէն երբեք չընդունեցաւ։ Ինչ որ հիմակ ունի, զանիկա Յովհ. Գապտէպովեան ժողովրդապետն 1847ին, Մխիթարեան հայրերէն գնած է, 1400 ֆիորինով։

Հոգաբարձուներն ի սկզբան միայն ուրարի եւ ուրիշ եկեղեցական գործառնութեանց եկամուտներէն կ'ապրէին։ Բայց արդէն 1825 յուլ. 20ին կառավարութեան մէկ կարգադրութեամբը՝ երեք հոգաբարձուին վճարքն եղաւ 375 ֆիորին։ Ասոր վրայ աւելցուեցաւ 100 ֆիորին մըն ալ՝ իբրեւ սղութեան աւելցուկ, որով իրենց վճարքն եղաւ 475 ֆիորին։

1848ի եւ 49ին յեղափոխական տարի-

ներն, զքաղաքը նիւթապէս այն աստիճանի փճացուցին ու աղքատացին, որ քահանայից վճարք չկրցաւ տալ։ Անոր համար եպիսկոպոսական հրաման մը 1850 մայ. 22ին, կը կարգադրէ, որ քաղաքային հասարակութիւնն զաղքային քահանաներն իր յատուկ ստացուածքովը գոհ ընէ։ Եթէ քաղաքային հասարակաց եկամուտն ասոր բաւական չէ, կ'ըսէ, այն ատեն, իւրաքանչիւր անձի վրայ տուրք դնէ եւ այն ճամբով ժողովեցի գումարէն պահպանէ զքահանաները։ Ասկից զատ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհրդին վրայ առանձինն կերպով պարտականութիւն կը դրուի, որ հայ քահանայից օրինաւոր պահանջքին միտ դնելով, եթէ հասարակաց արկղը զանոնք գոհ ընելու ի վիճակի չէ, տրուած հրահանգին համեմատ՝ դրուելի տրոց ճամբովն անոնք գոհացուին « Որովհետեւ — կ'աւելցուի հրամանագրին մէջ — հոգաբարձուները, չէ թէ ես դրի քաղքին կոնակը, հապա քաղքն, իբրեւ պաշտպան խնդրեց զանոնք ինծմէ։ Ուստի քաղաքը պարտական է հիմայ իրենց եկամտին հոգ տանելու։ »

Հոգաբարձուներուն թիւն այն ատեն ամփոփուեցաւ, երբ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսն 1851ին զԷմերիկոս Զիգիեանը՝ լատին եկեղեցւոյն ժողովրդապետի փոխանորդ անուանեց։ — Աս միջոցին երկու հոգաբարձուներու մէջ բաժնուեցաւ 262 ֆիորին եւ 50 քրայցէր վճարքը։ 1863էն ետքը, հոգաբարձուի տարեկան վճարքն էր 300 ֆիորին։ Իսկ 1890ին, ասոր պաշտօնին

հետ կրօնագիտութիւն սորվեցընելն ալ միա-
նալով՝ այսօր կ'ընդունի հոգաբարձուն 352
ֆիորին եւ 50 քայցէր: Իսկ բնակութեան
համար 60 ֆիորին: — —

Ունինք ձեռունիս փոփոխակի դաշինք
մըն ալ, զոր հայածէս կղերն Եղիսաբեթուպոլսոյ
հասարակութեանը հետ ըրած է 1862ին,
որ Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսէն
վաւերացուած է: — Ասոր մէջ հասարակու-
թիւնն ինք զինք կը պարտաւորէ, որ չէ թէ
միայն նոր ու կարգաւորեալ բնակութիւն կու
տայ ժողովրդապետին, ու կղերին հետ փոփո-
խութիւն ընելով՝ կարգաւորեալ նոր դպրոց ու
հիւանդանոց մը կը կանգնէ, հապա նաեւ ասոնց
ու քաղքին անկեւանոցին նորոգութեանը հոգ
կը տանի:

Ահաւասիկ քաղաքային վարչութեան ու
եկեղեցական իշխանութեան մէջ դրուած միու-
թեան թղթին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Վարը նշանակուած օրը՝ յաջորդ միու-
թիւնն ու փոփոխակի դաշինքը դրուեցաւ Եղի-
սաբեթուպոլսոյ հայածէս կղերին եւ քաղաքային
հասարակութեան մէջ գերապայծառ եպիսկո-
պոսին վաւերացուցմամբը:

1. Որովհետեւ մինչեւ հիմակ ժողովրդա-
պետի բնակարանը հին քահանայական տունին
մէջն էր, զոր ողորմած հոգի Անդրէաս Տիագոնի
շինած եւ պարգեւած էր, իբրեւ քահանայից
բնակութեան տեղ — ու դպրոց: Իսկ ժողո-
վրդապետին ախոռն ու խոհանոցը՝ հին եկե-

ղեցւոյն բակին մէջ՝ ու ըստ մասին տիրացուի
բնակութեան տեղ գործածուող եկեղեցական
երկրին վրայ էր: Արդ՝ որովհետեւ աս տեղերը՝
մէկ կողմանէ ժողովրդապետի բնակութեան
յարմար չէին, բայց մէկալ կողմանէ՝ անոր համար
ալ, որ այս տեղն աւելի յարմար էր դպրոցի.
— ուստի Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակու-
թիւնն, իբրեւ բնակութեան տեղ, փոխարէն
կու տայ ժողովրդապետին Նոր փողոցին մէջ
եղած 71 թիւ ունեցող տունն՝ իր բոլոր տե-
ղովն, երկիրովն ու այն տեղւոյն վրայ գտնուած
տներովը: — Եւ որովհետեւ այս տեղը պար-
տէղ չունի, անոր համար այս տեղւոյն կը
տրուի ու կը կցուի ան պարտէզն, որ կղերին՝
հին ժամին բակին մէջ գտնուած տեղւոյն վրայ
կեցած է. զոր մինչեւ հիմակ ժողովրդապետը
կը գործածէր: — Աս պարտէզին, հիմակ դուռ
մըն ալ շինուեցաւ, ժողովրդապետին բնա-
կութեանը կողմանէ. որովհետեւ անոր վարի
մասին մէջն է պարտէզը:

2. Աս առաջին կէտին մէջ եղած փոփո-
խութեան հետեւութեամբն, որովհետեւ եկե-
ղեցւոյն՝ հին ժամին բակին մէջ գտնուած եր-
կիրն եւ տները, մէկտեղ ամփոփուած են —
— վասն զի քաղաքային հասարակութիւնը
նայեցաւ որ կարելի եղածին չափ ժողովրդա-
պետին ամէն հարկաւոր բաները մէկտեղ ըլլան
— ասոնք հիմակ քաղքին սեպհական ստա-
ցուածքը դառնալով՝ եկեղեցւոյ հին երկրին
վրայ, մնաց միայն ան երկու խուցը՝ զորոնք դեռ

տիրացուն կը գործածէ: — Ուստի որպէս զի աս երկրին ալ երկուքին՝ կամ հասարակաց ըլլալը դադրի, եւ եկեղեցւոյն երկիրը՝ քաղաքայինէն բաժնուի ու եկեղեցին իր յատուկ ստացուածքը՝ նոյնպէս քաղաքային հասարակութիւնն ալ իրենն ունենայ ու ըստ կամի կարենայ գործածել, անոր համար՝ այս հասարակաց երկիրը կը փոփոխուի, այնպիսի կերպով մ'որ՝ վերի յիշուած բոլոր տունն ու երկիրը, որ հին ժամին 75 թուին տակն է, եւ մինչեւ հիմակ ժողովրդապետն եւ տիրացուն կը գործածէին՝ անցնին քաղաքային հասարակութեան գործածութեանը՝ դուրս առնելով պարտեզն, որ արդէն առաջին կէտին համեմատ՝ ժողովրդապետին նոր բնակութեանը հետ կցեցաւ: — Իսկ քաղաքային հասարակութենէն՝ անցնի եկեղեցւոյն, ան կղմինտրով ծածկուած, երկու խուց ունեցող քարէ տունն, որ թէպէտ հին ժամուն բակին 77 թուին տակն է, եւ մինչեւ հիմակ առժամանակեայ կերպով՝ տրուեցաւ լուսարարին իբրեւ բնակութեան տեղ: — Սակայն քաղաքային հասարակութիւնը պարտաւորեալ է, աս՝ հիմակ եկեղեցւոյ անցուած բոլոր տունը, ներսէն ու դրսէն իր յատուկ ստեղծուած նորոգելու եւ այն կերպով եկեղեցւոյն տալու:

3. Որովհետեւ առաջին կէտին համեմատ, ժողովրդապետին իբրեւ բնակութիւն տրուեցաւ 71 թուին տակ եղող երկիրը՝ զոր բարեյիշատակ Աղեքս. Ռափայելեան գնած էր աղջիկ տղոց դպրատուն հիմնելու համար. — բայց աս

տեղն աղջկանց դպրոց ըլլալու անյարմար է. մէյ մ'անոր համար, որ հեռու տեղ է, մէյ մ'ալ որ Ռափայելեանէն հիմնուած մէկ դասին, ուրիշ դաս մըն ալ հիմնեց ու կցեց հիմակ քաղաքային հասարակութիւնը: Ուստի աղջիկ տղոց դպրոցը կը փոխադրուի կը տարուի քաղքին մէջ տեղուանքը՝ Գիշ կոչուած փողոցին 100 թիւ ունեցող՝ առանձինն գտնուած տունը — որ մինչեւ հիմակ իբրեւ անկեղանոց կը գործածուէր: — Աս տեղւոյն վրայ՝ քաղաքը, շատ ծախքերով վեց սենեակ շինած՝ շէնքը բոլորովին նորոգած, եւ տուած է աղջիկ տղոց, երկու դասի համար. — երեք սենեակ՝ մէկ դասին, ու երեք սենեակ մէկալ դասին եւ վարպետուհիներուն բնակութեան համար:

4. Որովհետեւ երրորդ կէտին համեմատ, մինչեւ հիմակ անկեղանոցն աղջիկ տղոց դպրոցի փոխուեցաւ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը կ'որոշէ, որ երկրորդ կէտին մէջ — եկեղեցւոյն հետ փոխած երկիրն ու տունը՝ իր բոլոր ամբողջութեամբն ըլլայ աղքատաց, պարտաւորելով ինք զինք՝ որ այս շէնքը դեռ առաջիկայ տարւոյն ընթացքին մէջ, իր յատուկ ծախքովը կը շինէ, կը կանգնէ ու զատ զատ սենեակներու կը բաժնէ: Այնպիսի կերպով մ'որ, հին անկեղանոցին մէջ եղած երկու սենեակն — որ արական ճիւղին մէջ սպառած՝ բայց իգական ճիւղին մէջ՝ դեռ չուեգարիա ապրող աղնուական Անտոն Իսիգուցեան, երբեմն քաղքիս գլխաւոր դատաւորին եւ իր եղբորը՝

Գրիգոր Խիգուցին անունին վրայ գրուած հիմնարկութիւնը կը կաղմբեր — նոր աղքատանոցին մէջ ալ, 1769ին դեկտ. 9ին եղած դաշնագրութեան համեմատ¹ Խիգուցեան գերդաստանին ու յիշատակին համար մնայ, եւ մշտնջենապէս այնպէս պահուի: — Գարձեալ՝ որովհետեւ Եղիսաբեթուպոլսէն Հունգարիոյ Պօրացհադօ կոչուած տեղը գաղթած ազնուական Գապտէպովեան գերդաստանն ալ՝ աղքատանոցին եւ երկրին տարածութեանը համար տեղ մը, եւ անոր վրայ եղած տունը 600 ֆիորինով գնած էր, որ հիմակ աղքատանոցին հետ կապուեցաւ, անոր համար Գապտէպովեան հիմնարկութեան տիտղոսի տակ, նոր աղքատանոցին մէջ մէկ մեծագոյն սենեակ մը նշանուի, որ մշտնջենաւոր ժամանակաց համար իր անունին վրայ մնայ — ինչպէս որ կարգադրեց Գապտէպովեան եղբարց հիմնարկութիւնը 1805 մայիս 25ին:

5. Քաղաքային հասարակութիւնն, իբրեւ պաշտպան, իր վրայ կ'առնու, առաջին կէտին տակ եղած ժողովրդապետական նոր շէնքին եւ երրորդ կէտին տակ նշանակուած աղջկանց դպրոցին, ինչպէս նաեւ չորրորդ կէտին մէջ եղած աղքատանոցին — ամէն ժամանակ հարկաւոր նորոգութեանց նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը կատարելու:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլիս յամի Տեառն 1862 մարտ 21ին:

¹ Տես Հատ. Բ. էջ 104-106:

Յանուն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան

Յովհաննէս Գաբուշեան յ. յ.
գլխաւոր գատաւոր:

Լաւրելաւոս Սէֆֆէլեան յ. յ.
գլխաւոր պաշտպան:

Սարգիս Անիկեան յ. յ.
առաջին քարտուղար:

Լեւոնիկ Չիգեան յ. յ.

կանոնիկոս աւագերեց եւ ժողովրդապետ:

Եպիսկոպոսական տեղապահ, աս՝ եկեղեցւոյ եւ քաղաքային ժողովքին մէջ փոխն ի փոխն եղած դաշնադրութիւնն ու տուչութիւնը՝ գովութեամբ ընդունեցաւ ու վաւերացուց: Դաշնաւորաց եւ անոնց յաջորդացը վրայ Աստուծոյ օրհնութիւնը խնդրեց յաջորդ խօսքերով:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կղերին եւ այն տեղի քաղաքային ազնուական ժողովին մէջ կրօնական ջերմեռանդութեամբ եղած հոգեւոր ու աստուածային դաշնադրութիւնն՝ եկեղեցւոյ կողմանէ կ'ընդունիմ, կը վաւերացնեմ եւ կը հաստատեմ. — ու դաշնադրութիւն ընողներուն եւ իրենց յաջորդացը վրայ Աստուծոյ սուրբ օրհնութիւնը կը մատուցեմ:

Գարըսպուրկ. յամի Տեառն 1862 յուլիս 5:

Գերապայծառ եպիսկոպոսին հեռաւորութեանն առթիւ՝

Յովհաննէս Ուսպոյլ յ. յ.
Եպիսկոպոսական ընդհ. տեղապահ:

Մինչեւ հիմակ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ երգուեալ հասարակութեան՝ պաշտպանութեան իրաւանցն ու պարտականութեանցը վրայ ըսածնիս ամփոփելով՝ քաղաքային վարչութեան եւ եկեղեցական առաջնորդութեան մէջ դրուած յաջորդ կանոնադրութիւնները կը գտնենք:

1. Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին երգուեալ հասարակութիւնն, իրրեւ իրաւանց ընկերութիւն, պաշտպանութեան իրաւունք կը բանեցընէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ եւ լատինածէս եկեղեցւոյն վրայ:

2. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հայածէս ու լատինածէս ուղղափառ հաւատացեալները իրաւունք ունին՝ իրենց քահանայ ընտրելու կամ ընտրութիւն ընելու (candider):

3. Երգուեալ հասարակութիւնը հոգ կը տանի ան ժողովրդապետին եւ օգնական քահանային վճարքին եւ ապրուստին, որոնց ձեռնադրուելու տիտղոս (titulus mensae) շնորհած ու զոր իրեն ընտրած է:

4. Ըստ կանոնի ձայնից մեծամասնութեամբ ընտրուած թէ՛ հայ ու թէ՛ լատինածէս քահանայից մէջէն երեք հոգի, ինչպէս որ հարկաւորութիւնը կը բերէ, Դրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին առջեւ կը դրուի որոշման կամ հաստատութեան համար:

5. Պաշտպանութեան երեսփոխանն, ըստ սովորութեան, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան ամէնէն ծերագոյն պաշտօնատէրն է:

6. Պաշտպանութեան երեսփոխանը՝ հայ եւ լատին եկեղեցական գործառնութեանց համար, ուրարի տրոց պարտականութենէն ազատ է:

7. Տիրացուներուն եւ ժամկոչին ընտրութիւնն — եկեղեցական վարչութիւնը — ընդունելու համար, պաշտպանին, իսկ հաստատելու համար՝ լատին եպիսկոպոսին առջեւ կը դնէ:

8. Պաշտպանին պարտականութիւններն են, հայ եւ լատին եկեղեցւոյն ժողովրդապետին եւ օգնական քահանային վճարմունքին վրայ հսկել՝ ըստ ժամանակին եւ ըստ պարագայից. — հայ եկեղեցւոյն՝ 6000 ֆիորին հաստատուն պարտքին շահիրը կէս տարիէ կէս տարի նախապէս վճարել — մայր եկեղեցւոյն եւ հայ ժողովրդապետական շէնքին, ինչպէս նաեւ լատին եկեղեցւոյն ժամին, քահանային եւ տիրացուներուն բնակարաններուն վրայ հոգ տանիլ:

9. Պաշտպանը պարտական է, հայածէս տիրացուներուն 252 ֆիորին եւ վեց թիղ (վեց ուկէս ձողաչափ) վառելու փայտ. եւ ժամկոչին 63 ֆիորին թողակ. — իսկ լատինածէս տիրացունին 100 ֆիորին եւ 4 ձողաչափ վառելու փայտ տալու:

10. Եղիսաբեթուպոլսոյ երգուեալ հասարակութիւնը, հայ եւ լատինածէս եկեղեցիներուն վերը յիշուած եկամուտներուն եւ անոնց վերաբերեալ շէնքերուն նորոգութիւնը հոգալու է իր յատուկ ստացուածքովը — եւ պաշտպանութեան կանոնադրութեանցն իմաստին համեմատ անոնցմէ երբեք չի կրնար հրաժարիլ:

11. Եղիսարեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութեան պարտականութիւնն է, յիշեալ երկու եկեղեցւոյն շէնքերուն նորագութիւնը — երբ որ քահանայէն առ այս կը խնդրուի — տարւոյ մը միջոցին մէջ՝ իսկ հարկաւորութիւն եղած ատեն, անմիջապէս գործադրելու:

12. Եղիսարեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութիւնը, հայ եկեղեցւոյ վերաբեալ մշտնջենաւոր պատարագներուն եւ ուրիշ հիմնարկութիւններուն վրայօք ամէն տարի հաշիւներու բովանդակութիւն մը կը ներկայացընէ եկեղեցական վարչութեան:

13. Եղիսարեթուպոլսոյ հայ ուղղափառ ժողովրդապետը պարտական է ամէն տարի այս քաղքին բարերարացը Աղեքս. Ռափայէլեանին եւ Սիմոն Գապտէպովեանին համար մէյ մէկ հոգեհանգստեան պատարագ մատուցանելու: — Իսկ քաղաքային հասարակութիւնը՝ պարտական է, ննջեցելոց քաւարանին համար տասուերկուքական ֆունտ մեղրամոմ տալու:

14. Ուղղափառ գերեզմանոցին — ցորչափատեննոր թաղարանի մը հարկաւորութիւնը չի տեսնուիր — վերահսկողութիւնը՝ կը վերաբերի ստորիկանութեան, հայ եկեղեցւոյն ժողովրդապետին առնթեցեալութեամբ: —

14.

Ի՛նչ գեր չխաղացին Եղիսարեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն, ինչպէս նաեւ եկեղեցականք ու ժողովուրդն՝ իրենց եռանդուն ազ-

գասիրութեան ցոյցովն, երբ իբր երեսուն երեսունուհինգ տարի յառաջ (1860 — 1877) Լուքաշի՝ Հայաքաղքի ժողովրդապետին առաջնորդութեամբը՝ բոլոր Գրանսիրուանիոյ ազգայինները միացած՝ վաղամեծիկ հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը համար, ազգային գործունէութեան դրօշը բացին:

Եղիսարեթուպոլսեցիք՝ — որ նոյն միջոցին ուրիշ կերպ կը մտածէին, կը խօսէին ու կը գործէին — Եւրլայի եւ մէկալ հայ քաղաքացի եւ միացած՝ Հունգարիոյ կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնէին զօրաւոր եւ շատ ազդու պատճառաբանութիւններով լեցուն աղերսագիր մը մատուցին, որպէս զի նորէն շնորհուի իրենց թէ. դարուն մէջ մեռած հայ եպիսկոպոսութիւնը:

Աղերսագիրը՝ պատմութեան եւ քաղաքային իրաւանց վրայ հիմնուած պատճառներով ցուցընել ուզեց որ Գրանսիրուանիոյ մէջ ապրող ազգայինք իրաւունք ունին առ այն, որ հայ եպիսկոպոս ունենան . . . : Ասով՝ չէ՛ թէ նոր ազգութիւն մը կ'ուզենք կանգնել, կ'ըսեն, հապա միայն մեր հին — հաղարամեայ — ծէսն ու արարողութիւնն անվթար պահել: — Թէ արդէն ունեցած են հովուապետ մը երբ Գրանսիրուանիա անցան. եւ միայն վերջին տեղապահին մահունէն ետեւ, առժամանակեայ կերպով յանձնուեցան լատին եպիսկոպոսին: Վկայ են ասոր Կայսերաց առանձնաշնորհութեանց պատճէններն, որոնք ըլլալի հայ եպիսկոպոսին հա-

սոյթ ալ որոշած են: Աս թղթերը՝ կը յանձնեն լատին եպիսկոպոսին, որ հոգ տանի, որ հայ ծէան անթերի մնայ Հայոց մէջ...: Դրանսի- լուանիոյ լատին եպիսկոպոսին չտրուեցաւ երբեք իրաւունք հայ եկեղեցւոյն վրայ...: Երբ — կ'ըսէ աղերսագիրը — մերձակայ ժամանակ- ները՝ շատ մը յունածէս եպիսկոպոսութիւններ կանգնուեցան, կը յուսայինք թէ մեր վաղեմի ու երբեք չջնջուած հայ եպիսկոպոսութիւնն ալ պիտի վերականգնուի: Ազգայինք՝ թէպէտ բացարձակ իշխանութեան (absolutisme) ատեն կրնային եպիսկոպոս ընդունիլ, սակայն չուզեցին: — Աս հին եկեղեցւոյն սահմանադրութիւն փճացընելուն առջեւն առնուլը՝ մեր ամենասուրբ պարտքն է: Հաղարամեայ աւանդութիւնը՝ կը սրբացընէ իրաւունքը, զոր կ'ուզենք անվնաս մեր թոռներուն հասցընել...: Աս բանս ան ատեն միայն կարելի է, երբ հայ եպիսկոպոսութիւնը կը վերականգնուի: Առանց ասոր՝ հայ եկեղե- ցւոյն վրայ, կործանում կը սպառնայ...: — Լատին եպիսկոպոսը՝ մեր լեզուն չհասկընալով եւ մեր ծէսը չգիտնալով, զատ զատ եկեղեցի- ներուն մէջ ծիսի միակերպութիւնը չի կրնար պահել...: Չկայ եկեղեցական առաջնորդ մը, որ քահանաներ ձեռնադրէ. ու հարկ է, որ ա- սոնք շուրջ... Վիեննա, Երթան ձեռնադրուե- լու համար...: Աւելի ցաւալին ու վտանգաւորն ան է, որ ազգայինք՝ իրենց սկզբնական քաղաք- ներէն օր աւուր վրայ գաղթելով՝ իրենց ծէսը կը կորսնցընեն: Եւ այսօրւան օրս, գոնէ այնչափ

լատինածէս հայ կայ, որչափ հայածէս: Ասոր վերջն ան է, որ հայ ծէսը, լատինականին մէջ պիտի ձուլուի...: Աս բանիս առջեւն առնելու համար պարտքերնիս է ամէն միջոց բանեցընե- լու...: Որոշ հասութի իրաւունք ունի ազգն, որպէս զի եպիսկոպոսը կարենայ պահել իր հե- ղինակութիւնը...: Վերջապէս՝ թէ Հունգա- րիայի զանազան տեղերը բնակող հայերն ալ առնուին հայ եպիսկոպոսութեան մէջ: Ասոր հա- մար հարկաւոր է խառն ժողովք մը հայ ու լա- տին եկեղեցականներէ ու աշխարհականներէ. եւայլն եւայլն:

Կարեւոր կը համարիմ այս աղերսագրին հայերէն թարգմանութիւնն իր ամբողջու- թեամբն ընթերցողաց առջեւը դնել: — Ահա- ւասիկ:

«Մեծապատիւ հունգարական թագաւո- րական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարան:

Նորին կայսերական եւ առաքելական վե- հախառութենէն վերականգնուած սահմանա- դրութիւնը՝ հունգարական տէրութեան մէջ եղած ամէն կրօնի եւ եկեղեցական կուսակցու- թեան իրաւունքներն ապահովուց: Աս բախ- տաւոր վիճակին մէջ, չկայ ամենեւին արգելք մը, որ զանոնք մեր յատուկ օգտին չգործածե- լով մեր գործառնութեանց մէջ աղատ կարգա- դրութիւն ընել չկարենանք — առանց ուրիշ կրօնի եւ եկեղեցական կուսակցութեան՝ անոր մէջ խառնուիլ կարենալու: 1848ի օրինաց յօ- դուածն ալ, քանի մը կրօնական կուսակցութիւն

իրենց վաղեմի ստորակարգեալ վիճակէն ազատելով եւ անոնց՝ հաւասար իրաւունք ունենալուն նկատմամբ աւելի մանրամասնաբար կարգադրութիւն ընելով, ապահովապէս կրնան սպասել, որ իրենց օրինաւոր փափաքը կատարուի: — Միայն հայազգի ուղղափառ հաւատացեալները պէտք է որ այն խոնարհեալ դրիցը համբերեն, որ միայն իրենք զոհուած ըլլան տէրութեան մէջ՝ ան բանէն, որ չկարենան յատուկ եկեղեցական իշխանութեան ներքեւ կարգադրել եւ վարել իրենց յատուկ դորձքերը: Միայն իրենք ըլլան, ան վիճակին մէջ՝ որ մէկալ ամէն կրօններու եւ եկեղեցական կուսակցութեանց իրաւունքներուն եւ բարեգործութիւններուն, չէ՛ թէ մասնակից ըլլալ, հապա պարզապէս փափաքիլ կարենան:

Աս՝ այսպէս ըլլալով ալ կը յուսանք, որ ազատ, սահմանադրութեան սկզբանցն ու օրինաց ոգւոյն համեմատ, մեզի ալ պիտի շնորհուի — ան, զոր ոչ ոք — եւ ոչ մէկ եկեղեցական կուսակցութեան նկատմամբ տարակուսանաց տակ ձգելու բաղձաց երբեք. — զոր ընդունելու մենք ալ իրաւունք ունինք: — Ու ասիկայ է, ատեն մը Գրանսիլուանիոյ մէջ կանգուն կեցած հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութիւնը:

Ուստի խորին մեծարանօք կը համարձակինք ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին դիմելու եւ խնդրելու, որ բարեհաճի իր ազգու միջնորդութեամբը՝ նորին կայսերական

թագաւորական առաքելական վեհափառութեան եւ միանգամայն տէրութեան երեսփոխանաց ժողովին առջեւը՝ հայ եպիսկոպոսութեան հասութիւն նկատմամբ, օրինաց ծրագիր մը դնելու: — Մեր պատճառները կը համարձակինք յաջորդենու մէջ բովանդակելու:

Ա. Գրանսիլուանիոյ մէջ՝ հայերն ունեցած են իրենց յատուկ եպիսկոպոսութիւնն՝ երբ 1672ին Մոլտափիայէն, Միքայէլ Աբաֆի Ա.ին ատեն ներս եկան: Իրենց յատուկ եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը միացան Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ: Եւ միայն վերջին եպիսկոպոսական տեղապահին, Աբրղիրէսփոլին մահուանէն ետեւ — որովհետեւ այն ատենուան իշխանապետին ձեռօք՝ եպիսկոպոս մը ընտրելու քովէ քով եկած ազգային կաթողիկէ ժողովքին անգամներն ընտրուելի եպիսկոպոսին անձին վրայ չկրցան միաբանիլ, — եւ ասոր հետեւութեամբ՝ երբ հաւատացեալք առանց հովուապետի մնացին — յանձնուեցաւ առժամանակեայ կերպով, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին, որ Հայերը կառավարէ:

Աս առժամանակեայ կարգադրութեան վկայ են, անմահ յիշատակաց արժանի Կարոլոս Զ.ի եւ Մարիամ Թերեզիայի ձեռօք Կերլայի եւ Եղիսարեթուպոլսոյ հաքարակութեանց տրուած առանձնաշնորհութեանց թղթերը: Ասոնց մէջ՝ ըստ մասին, որոշ կերպով կը խոստացուի ըլլալի հայ եպիսկոպոսին անուանումը, եւ անոր անձին տրուելի քանի մը հասոյթ ալ կ'որոշուի. — ըստ մասին հրահանգներ կը տրուին Գրանսիլուա-

նիոյ լատին եպիսկոպոսին, որ հոգ տանի թէ հայ ծէսն, ամէն բանի մէջ՝ առանց փոփոխութեան պահպանուի եւ մնայ ազգայնոց մէջ: — Ասիկայ կը տեսնուի հոս ներփակածէն: — Ասկից յայտնապէս կը տեսնուի, որ ազգայիններուն՝ լատինածէս եպիսկոպոսին վարչութեանը տակ դրուելը՝ պարզապէս առժամանակեայ կարգադրութիւն մըն է եղեր:

Բայց ասոր առժամանակեայ ըլլալը կը ցուցնէ ան պարագան ալ, որ Հռոմայ առաքելական սուրբ աթոռը՝ Դրանսիլուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան պարապութեանը ժամանակ, հոգ տարաւ, որ ազգայնոց հոգւոյ կարօտութիւնները լեցուին: Իրենց համար քահանաներ կրթեց՝ Հռոմայ հաւատոյ տարածման ընկերութեան վարժարանին մէջ: Եւ հաւատոյ տարածման ժողովին ճամբովն՝ անմիջորդապէս գործադրեց իր իրաւունքը, Դրանսիլուանիոյ հայ եկեղեցւոյն վրայ: — Դրանսիլուանիոյ լատինածէս ուղղափառ եպիսկոպոսութեան երբեք չտրուեցաւ իրաւունք՝ վերին իշխանութիւն ունենալու հայ եկեղեցւոյն վրայ: Ասանկ իշխանութեան վրայօք եղած արձանագիր մը, պատճէն մը՝ մէկը չի կրնար ցուցնել: — Ըստ հետեւորդի Հռոմայ սուրբ գահն իրեն վերապահեց, Դրանսիլուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան — տէրութեան հաւանութեամբն՝ ատենով — երբ որ ըլլայ՝ թող ըլլայ — վերականգնումը:

Ասանկ նպաստաւոր նախահոգատարութիւններէն ետեւ հայ եպիսկոպոսութեան նորէն

կանգնուելուն մինչեւ հիմակ չյաջողելը՝ ցաւալի զգացում մը կը յարուցանէ մեր մէջը: Որովհետեւ մոռնինս կու գան ան դժբախտ պարագաներն, որոնք՝ հայածէս հռոմեական հաւատացեալները՝ միութեան քակտմանը մէջ տարին, եւ որոնց պատճառաւ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը նիւթին նկատմամբ քայլեր ընելու մէջ միանալ չկարենալով՝ առիթ տրուեցաւ Դրանսիլուանիոյ լատինածէս եպիսկոպոսութեան, որ հայ հռոմեական կաթողիկեայց վրայ առժամանակեայ հոգատարութեան պարտականութիւնն՝ իրաւունքի փոխուի եւ ջանացուի՝ որ առժամանակեայ պաշտօնը՝ մշտատեսութեան դառնայ:

Բայց մենք կը յուսանք, որ ժամանակն եկած է, թէ՛ երբ տէրութեան մէջ, մերձակայ ատենները, շատ մը՝ մինչեւ հիմակ չեղած յունածէս եպիսկոպոսութիւն հիմնուեցաւ ու կանգնուեցաւ, մեզի՝ հայածէս կաթողիկէական հաւատացեալներուն ալ, մեր վաղեմի, իրօք եղած, երբեք չջնջուած եպիսկոպոսութեան վերականգնումն ալ, օրինաւոր իրաւանց հիման վրայ կարենանք խնդրել ու սպասել: — Այո՛, ժամանակն եկած է, կ'ըսենք, որովհետեւ արդեօք յարմարագոյն պարագաներու մէջ կրցած կ'ըլլայինք իշխանութենէն խնդրել, այն միջոցին, երբ որ ի վիճակի էինք եւ կրնայինք ամէն խնդրուածքին կատարումը յուսալ՝ սահմանադրութեան կախակայութեան միջոցին: — Սակայն աս ճամբով, հայածէս ուղղափառ քա-

ղաքացիներն — իբրեւ սահմանադրութեան զգածմամբ զգացեալ հայրենակիցներ — երջանկանալ ու սահմանադրութեան դէմ եղած եւ հայրենասիրութեան պարտաւորութեանը հետ ընդդիմացող ճամբով — թէեւ իրաւամբ — եպիսկոպոս վաստրկիլ չուզեցինք: Վասն զի անհաւատքը կը ջերմացընէ մեր ամենուն սրտերը՝ թէ սահմանադրական հունգարական-թագաւորական պաշտօնարանը՝ սուրբ պարտաւորութիւն պիտի համարի. ու պիտի բարեհաճի մեր աղաչանքը՝ նորին վեհափառութեան հայրական գթութենէն ընդունելու:

Բ. Կը համարձակինք յառաջ բերել պատճառներն ալ՝ որոնք հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեան անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը կը ճշմարտեն:

Ստոյգ է, մեր հաւատքն այն կաթուղիկէ հաւատքն է, որ ամէն ուղղափառ ազգայնութեանց յատուկ է: Բայց քրիստոնէութեան սկզբնաւորութենէն. թէպէտ հաւատքի մէջ միացեալ, սակայն միշտ, ընդհանուր եկեղեցւոյն մէկ առանձինն կեցած կարգը կը կացուցանէր ու կը կացուցանէ հիմակ ալ մեր եկեղեցին: Ինչու որ իր աստուածային պաշտամունքը — լի է յունականէն ու թէ՛ լատինականէն տարբերող — հայ արարողութեամբ՝ հայերէն լեզուով կը կատարէ:

Միայն աս զատ, աս տարբեր եկեղեցին պահեց հայ ազգին լեզուն մինչեւ ցայսօր, իրեն հին հայրենիքին մէջ, երբ քաղաքային անկա-

խութիւնը կորսնցընելէն ետեւ՝ օտար իշխանութեանց բռնութեանը տակ ինկաւ:

Աս յատուկ եկեղեցին պահպանեց հայերէն լեզուն՝ մեր — հին հայրենիքէն, դարերով դուրս գաղթած — նախնիներուն մէջ ալ: Ու աս մասնաւոր եկեղեցին կանգուն կը կենայ դեռ այսօր ալ: — Եւ արդեօք, այս մեր — շատ հին հաւատքին սահմանադրութեան փճանալուն առջեւն առնուլ՝ մեր ամենասուրբ պարտաւորութիւնը չէ: — Այո՛, հազարամեայ աւանդութիւնը կը սրբացընէ այս իրաւունքը: Եւ կ'ուզենք որ զանիկայ մեր թոռներուն, մեր ժառանգներուն ալ անփաս հասցընենք:

Բայց աս բանն ան ատեն միայն կրնանք ընել, երբ հայածէս եպիսկոպոսութիւնը կը վերականգնուի՝ իբրեւ մեր պահպանութեանը մի միայն ու էական թէութիւնը: Ինչու որ մինչեւ հիմակ եղած առժամանակեայ եկեղեցական վարչութեան տակ — առանց անոր ուղեւուն — հայ եկեղեցւոյն վրայ կործանում եւ փճացում կը սպառնացուի: Աս եկեղեցական վարչութիւնը՝ չճանչնալով մեր լեզուն ու մեր ծէսը՝ չի կրնար ի փճակի ըլլալ, որ հայ եկեղեցւոյն վրայ, եկեղեցական վերին իշխանութիւն բանեցընէ, անանկ կերպով մը՝ որ հին սահմանադրութիւններն առանց փնտսու պահուին, եւ զատ զատ եկեղեցական հասարակութիւններու մէջ, ծիսի եւ արարողութեան միութիւնը պահպանուի: — Եւ ստուգիւ հայ եպիսկոպոսութիւն չըլլալուն, արդէն իսկ աչքի զարնող բանն է ան

մնասարեր հետեւութիւնն, որ որչափ հայ ժողովրդապետութիւն կայ տէրութեան մէջ, գրեթէ այնչափ տեսակ է արարողութիւնը: — Ասոր պատճառն ան է, որ զծէսն ու լեզուն ճանչցող եկեղեցական առաջնորդ մը չկայ, որ իրրեւ միացնող կապ՝ ծառայէ. ու հսկէ որ ամէն տեղ միակերպ — առանց փոփոխութեան — պահուի իր սկզբնական մաքրութեան մէջ հայ արարողութիւնը. — ու որ կարենայ հաւատացելոց քահանաներ կարգել: Որովհետեւ, ինչպէս յայտնի է, լատինածէս եպիսկոպոսն, հայածէս քահանաներ ձեռնադրել չկարենալով՝ հարկ է որ ասոնք՝ Հռովմ, Վենետիկ, Վիեննա կամ Լէմպէրկ երթան՝ իրենք զիրենք ձեռնադրել տալու համար:

Ասկից, ալ աւելի ցաւալին — եւ ապագան նկատելով աւելի վտանգաւոր պարագան ան է, որ որովհետեւ ազգայնոց սկզբնական քաղաքներէն, ժողովրդեան մէկ մասը՝ տէրութեան զանազան քաղաքներն ու տեղերը գաղթած է, ու հիմակ ալ օր աւուր վրայ կը գաղթէ. չըլլալով հայ եպիսկոպոս, որ իրեն պարտք համարի հոգ տանիլ, որ նոր ժողովրդապետութիւններ կանգնուին — ան դուրս գաղթած հայերն իրապէս իրենց հայ ծէսը թող տալու պարտաւորուած են. վասն զի չունին հայածէս քահանայ: Ուստի եւ այն տեղի լատինածէս քահանային իրաւասութեանը տակ ինկած են ու կ'իյնան: Ուսկից ան հետեւեցաւ, որ արդէն հիմակ, ամենէն քիչ՝ այնչափ հայա-

ծէս ուղղափառ կաթողիկէական հայ կայմեր տէրութեանը մէջ՝ լատին արարողութեան իրաւասութեանը ներքեւ, որչափ որ մնացած է հայ ժողովրդապետութեանց մէջ՝ իրենց յատուկ քահանաներու տակ: — Աս՝ ասանկ շարունակուելով՝ դժուարին չէ հաշուել, ապագայ ժամանակն, որուն մէջ հայ ծէսը պիտի ջնջուի եւ լատինականին մէջ պիտի ձուլուի: — Հայ ուղղափառ եկեղեցւոյն՝ մեր տէրութեան մէջ վախճանիլն, այս կերպով յառաջունէ մեր աչւորներովը տեսնելով, պարտական ենք անոր առջեւն առնելու համար ամէն միջոց բանեցընել: Եւ համոզուած ենք, որ երբ ամէն ազգութիւն, չէ թէ միայն կրօնի, հապա նաեւ քաղաքային իրաւունքներ կը խնդրէ իրեն համար, եւ զանոնք ընդարձակելու կը ճգնի — մենք, որ ամէն պարագաներու մէջ, աղէկ ու դժբախտ պարագաներու, հնազոյն եւ նոր փորձութեանց եւ արկածներու ժամանակը գահին եւ տէրութեան սրտանց ունեցած հաւատարմութիւննիս ճշմարտեցինք եւ պահեցինք. մենք՝ որ սահմանադրական իրաւանց վայելումներ՝ հասարակաց ազատութիւնը՝ տէրութեան օրինացն անվթար պահպանութեանը մէջ կը տեսնենք ապահովուած — ու մենք՝ որոնք՝ եւ ոչ մեր մտքին ծայրէն անցուցած ենք երբեք, քաղաքական կերպով՝ ուրիշ ազգայնութիւն մը կերպարանելու բաղձալ, հապա մեր սրտին խորքէն կը կապուինք 1791ին, Դրանսիականիոյ տէրութեան աւագաժողովին ԿԱ. յօդուածին ոգւոյն,

որուն համեմատ կ'ուզենք հունգարական տէրութեան վերաբերիլ — չենք կրնար անանկ ապեր-ջանիկ ըլլալ, որ միայն եւ միայն մեզի զլացուի, մեր յատուկ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը: Եւ մեր հայրենասիրութեան պարտաւորութեան հաւատարիմ ըլլալուն, իբրեւ վարձք, անո՞վ պատժուինք, որ կամաւորապէս քաղաքական կերպով հունգարական աղգին անդամներն ըլլալուն — այն միջոցին, որ ուրիշ աղգայնութիւնները զատ քաղաքական իրաւունքներ կը ստանան — մենք՝ նոյն իսկ մեր վաղեմի սահմանադրութեան պահպանութենէն ալ իյնանք, ղրկուինք, եւ մեր հաղարամեայ ծիսին մշտնջենապէս փճանալուն խափանիլը՝ եւ ոչ մեր սահմանադրական կառավարութեան պաշտպանութենէն կարենանք ընդունիլ: — Աս բանս չենք կրնար երեւակայել, ենթադրել: — Ուստի վստահութեամբ կը յուսանք, որ մեծապատիւ հունգարական թագաւորական պաշտօնարանն ի նկատի առնելով՝ մեր յառաջ բերած պատճառները՝ մեր աղաչանաց ընդունելութեանը համար, կը բարեհաճի մեզի թիկունք ըլլալ ու:

Գ. Կը համարձակինք յառաջ բերելու ան պարագան ալ, որ հայ եպիսկոպոսութիւնն առանց հասութի (dotatio) չի կրնար վերականգնուիլ: Իսկ կառավարութենէն ընդունելի եկամտին մենք օրինաւոր իրաւունք ունինք:

Աղէկ գիտենք եւ բոլոր տէրութեան առջեւ ալ գիտցուած բան է, որ մենք՝ մեզի թող տրուած ըլլալով՝ միայն մեր զօրութեամբն՝

եպիսկոպոսութիւնը կանգուն պահելու ի վիճակի չենք: Մէկ կողմանէ, անոր համար, վասն զի հայածէս հիմնարկութիւնը՝ միայն կաթուղիկէական հայերու հաշուին եւ ծանրաբեռնութեանը վրայ պառկեցընել՝ տեւական ապահովութիւն չ'երաշխաւորեր: Մէկալ կողմանէ անոր համար՝ վասն զի յոյս ալ չկայ, որ այս ճամբով հարկաւոր եղած դրամը կարենայ հոգացուիլ, որովհետեւ հաւատացելոց մեծ մասն աղքատ է, ու իրենց թիւը նուազ: — Ուստի ամենախոնարհ մեծարանօք, յայտնապէս ըսելու պարտաւորուած ենք, որ հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեամբը, պէտք է որ նաեւ անոր եկամտին համար աղաչենք: Որովհետեւ հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը շնորհել, առանց եկամտի՝ եւ եկամուտը՝ հայ ժողովրդեան հաւատացելոցը վրայ գնել, կը նշանակէ, նոյն իսկ սկիզբը չ'ընդունիլ: Ինչու որ յայտնի է թէ հաւատացելոց զօրութիւնն ի վիճակի չէ հարկաւոր հասոյթները հոգալու:

Ուստի, ինչպէս որ ուրիշ կրօններն ու եկեղեցական հասարակութիւնները՝ տէրութեան հասութին մասնակից կ'ըլլան, հայ կաթուղիկէականներն ալ, արժանապէս կրնան հետամուտ ըլլալ ու պահանջել այն բանը: Ինչու որ աղգայինքս համեմատութեամբ՝ երկրին հարստութեան, ճշգիւ այնպէս օգնութիւն կը մատուցանենք, ինչպէս ուրիշները: Եւ մեր թուին նուազութիւնը նկատելով — մանաւանդ անո՞վ որ վաճառականութիւն կ'ընենք — անտարա-

կոյս այն չափով կը մասնակցինք, որ արժանի ըլլանք խնդրած հասոյթն ընդունելու: — Հանգերձ այսու, թուին նուազութիւնը՝ չի կրնար պատճառ տալ ու առիթ ըլլալ, որ, ասոր համար եպիսկոպոսութիւնն ու անոր եկամուտը մեզի զլացուի — հապա մանաւանդ ի նպաստ անոր՝ որ իբրեւ տկարագոյններ, պաշտպանութեան արժանանանք: Այնչափ աւելի՝ որչափ որ օրէնքը՝ իրաւանց հաւասարութիւնը, չէ՛ թէ ժողովրդեան բազմութեան համեմատ կը բաշխէ: Հապա սահմանադրութեան ճիշդ իմաստն ան է, որ առանց տարբերութեան տարածէ ու սփռէ տէրութիւնն՝ օրինաց վրայ հիմնուած հաւասարութիւնն, ամէն եկեղեցական հասարակութիւններու վրայ:

Գալով հասութին որքանութեանը՝ մենք, որոշեալ գումարի մը վրայօք չենք ուղեր խօսիլ կամ բանակցիլ, վասն զի հաշիւ չենք ըներ մեծ եկամուտի մը: Մեր խոհական փափաքն ան է, որ եպիսկոպոսին, ինչպէս եկեղեցւոյ մը գլխոյ՝ իր վիճակին ու աստիճանին համապատասխանէ — որպէս զի անպատճառ եղած ելքերը ծածկուած ըլլան: — Աս բանս ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական պաշտօնարանին յանձնարարութեամբը՝ տէրութենէն եւ մեծափառ վեհապետէն իրաւամբ կրնանք յուսալու:

Դ. Երբ մենք՝ մեր խոնարհ աղաչանքովն, ազգային եկեղեցւոյն միացեալ ինքնակացութեանը ապահովութեանը կ'աշխատինք — չենք կրնար չյայտնել զան ալ, որ մենք ամենեւին

չենք ուղեր, որ մէկալ եկեղեցական հասարակութեանց հայ կաթուղիէ հաւատացեալներուն անձնական ինքնակացութիւնը սեղմուի: Բայց մէկալ կողմանէ ալ, չենք կրնար թողուլ, որ առանց մեր ուղելուն եւ առանց մեր միջամտութեանը, կարենան ընել անանկ կարգադրութիւններ, որոնք բոլոր հայ ծիսին ընդհանրական խորհրդին հարկաւոր է:

Ուստի խոնարհ մեծարանօք, զան ալ կը խնդրենք, որ հայ եպիսկոպոսութեան նորէն վերականգնուելովը՝ բարեհաճի մեծապատիւ հունգարական պաշտօնարանը, միանգամայն հայածէս խառն՝ եկեղեցական եւ աշխարհական ժողով մը գումարել, որ ամէն՝ հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը հետ կապակցութիւն ունեցող խնդրին եւ ընելիքին վրայօք, նախապէս ընդհանուր ժողովք մը գումարէ: Եւ աս հասարակաց միաբանութեամբ հաստատելիքները վաւերացնելու համար, վերին իշխանութեան ներկայացընէ: Ա'ս ճամբով միայն կրնայ, եղբայրական միաբանութեամբ ապահովուիլ, թէ ընդհանուր հայ եկեղեցւոյն անկախութիւնն եւ իրաւունքները, եւ թէ՛ միանգամայն մէկալ եկեղեցիներուն ինքնակացութիւնը:

Ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարան. Մենք օրինաւոր արդարութիւն կ'ուզենք: Ու զասիկայ օրինաց վրայ հսկող պատասխանատու պաշտօնարանին հայրասէր միջնորդութենէն կը սպասենք: Եւ մեր ներքին համոզ-

մանը համեմատ՝ մեր արդարացի պատճառները նկատելով՝ ամենայն վստահութեամբ նոյնները վաստակելու կը յուսանք:

Մենք՝ ղեհափառական հին ապահովագրուցմանց կատարումը կը սպասենք: Եւ ասոր նկատմամբ, մեր վեհափառ Տիրոջ, մեր Թագաւորին հայրական զթութեանը վրայ տարակուսելու վախ չենք կրնար ունենալ. — որուն՝ անմահ յիշատակաց արժանի նախորդներն՝ իրենց ժողովրդոցը երջանկութիւնը՝ միշտ իրենց աչքին առջեւ ունեցած են:

Մենք՝ հաշիւ կ'ընենք, մեր ժամանակին իրաւանց հաւասարութեանը վրայ. եւ ասկէ — սահմանադրական իշխանութեան եւ հունգարական ազգին անդրդուելի կերպով յարող հայ կաթողիկէական հայրենակիցները — սահմանադրական կառավարութիւնը չի կրնար մերժել:

Անոր համար մեր խնդիրը, մեր աղաչանքը՝ լի վստահութեամբ կը ներկայացընենք ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին. — որ ենք, խորին մեծարանօք

Եղիսաբեթուպոլիս՝ 1868 ապրիլ 7.

Խոնարհ ծառաներ

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը:

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացեան՝ աս աղերսագրէն օրինակ մը յաջորդ ներփակածով Կերլայի քաղաքային հասարակութեան խրկեց:

«Մեծարոյ քաղաքային Հասարակութիւն՝ Պատուական եղբարք ու բարեկամք:

Գրանսիրուանիոյ հայածէս եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը նիւթին նկատմամբ, ամենապատիւ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին գրած աղերսագրին ընդօրինակութիւնը ներփակելով՝ ան պատճառաւ կը հաղորդենք Հրամանոցդ, որ ասկէ իմանալով մեր տեսութիւնը՝ դիտած նպատակին հասնելու համար՝ այնչափս հարկաւոր միաձայնութեամբ կարենանք գործել եւ ընելքինս ընել: — Կը յայտնենք ան ալ, որ ամենապատիւ պաշտօնէից մէկիկ մէկիկ, նմանօրինակ աղերսագրերն պիտի գրենք: — Գալոչայի եւ ղիւննայի հայածէս արքեպիսկոպոսին — ինչպէս նաեւ Գրանսիրուանիոյ լատինածէս եպիսկոպոսին ալ աղաչեցինք, որ հարկաւոր եղած տեղերը՝ մեզի պաշտպանութիւն ընեն: — Ղերջապէս մէկ քանի տէրութեան ժողովոյն երեսփոխան ալ — որոնք՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ բարեկամաց կարգը կրնանք դասել — աս նիւթիս մէջ խնդրեցինք: — Չեզմէ կը կախուի, աս բանիս մէջ, Չեր յատուկ տեսութեանը համեմատ ընել, ան ամէն բան, ինչ որ հարկաւոր կը տեսնէք:

Մեծարանօք ենք, քաղաքային Հասարակութեանդ, Եղիսաբեթուպոլիս 1868 ապրիլ 7,

անկեղծ բարեկամներ

Յովհ. Գալալեան յ. ձ., գլխաւոր դատաւոր:

Եւսէպ. Լեւոնի յ. ձ., քարտուղար:

2^է թէ միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ այլ նաեւ Արշակունի եւ ուրիշ հայ հասարակութեանց, Արօնի պաշտօնէին... եւ նոյն իսկ նորին վեհափառութեանը գրած ամէն աղաչանքներն անպատասխանի մնացին: — Պաշտօնարանը՝ հայ հասարակութեանց նամակները, լատին եպիսկոպոսներուն խրկեց, որպէս զի ասոր նկատմամբ իրենց կարծիքը տան: — Ասոնք՝ առանց բացառութեան՝ ամէնքն, աննպաստաւոր պատասխան ու կարծիք տուին: — Նորին վեհափառութիւնն, ինչպէս կը կարծուէր, թէպէտ եւ բոլորովին օտար չէր, հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնուելուն գաղափարէն, բայց առանց իր պաշտօնէից չուղեց բան մ'ընել: Իսկ ասոնք՝ ինչպէս յայտնի է, բոլորովին հակառակ էին հայ եպիսկոպոսութեան:

Աս տողերը գրողն ալ, իր ժամանակին՝ մեծ մարդու մ'ընկերութեամբ, համակրութեան պաշտօնէին ներկայացաւ: Բայց ինչպէս կը կռահէինք, պաշտօնեայն հայ եպիսկոպոսութեան մը հիմնուելուն շատ միտեալ չէր: Զանազան խօսակցութեանց մէջ, երբ որ յիշեցուցինք, թէ վերջին ատենները՝ Պոսնիայի մէջ նոր եպիսկոպոսութիւններ հաստատուեցան... թէ ամէն կրօնական կուսակցութիւն ունի իր յատուկ եկեղեցական առաջնորդն ու հրեայք անգամ իրենց գլխաւոր ղեկավարն. եւ թէ միայն մենք զրկուած ըլլանք այն շնորհքէն, որ չունենանք եկեղեցական առաջնորդ մը, գլուխ մը, զարմանալով մ'ըսաւ. «Ունիք եկեղեցական

առաջնորդ: Հոն է Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը:»

Գրանսիլուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնուելուն վրայ շատ անգամ շատ բան խօսուեցաւ ու շատ բան գրուեցաւ: Ուստի մեզի ընելու բան մը չի մնար:

Ի վերայ այսր ամենայնի չենք կրնար անյիշատակ թողուլ, երկու տարի յառաջ՝ Հունգարիա՝ անուն թերթին՝ հեռու տեսնող սրամիտ քաղաքագիտի մը, հայ եպիսկոպոսութեան նկատմամբ գրածին վրայ լռել. եւ անոր գոնէ համառօտ բովանդակութիւնը՝ կամ քանի մը ամէնէն նշանաւոր կէտերը հայ ընթերցողաց առջեւը չգնել: — Աս բանս՝ արդէն իր ժամանակին «Գրանսիլուանիոյ հայոց փափաքը» տիտղոսով «Հանդէս-ամսագրայ» թերթին մէջ ալ յառաջ բերուեցաւ:¹

«Ժամանակէ ժամանակ, կ'ըսէ գրուածքը, ձայներ ելան, որոնք հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեան փափաքը կը յայտնէին: Աս բանս երկու դարէ ի վեր կը շարունակուի: — Աս յամառ տոկունութիւնը, աս՝ նպատակին հասնելու պիտի հետեւողութիւնը (conséquence). աս՝ երբեք չյոգնելու եւ միշտ նորոգուող ջանքը, պէտք է որ ստուգիլ պատճառ տայ մտածելու՝ անոնց, որոնք կոչուած են աս խնդրին վրայ որոշում ընելու... եւ հայոց՝ գիտաւոր աստղի մը պէս երեւան ելող փա-

¹ Տես Հանդէս-Ամսագրայ 1901. Թիւ 12. էջ 358.

փաթին իրականութեանը մէկ տեղ գործակից ըլլալու:

Հարիւր ութսունուհինգ տարիէ ի վեր կը լսուի աս տենչանքը: — Ուստի, չէ՛ թէ սերնդի մը գաղափարը, ցանկութիւնն է հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը, հապա սերունդներու... որ շարունակեալ մերժմանց, բազմապատիկ ընդդիմութեանց հակառակ ալ, չմարեցաւ, մէկ՝ կամ մէկալ սերնդեան հոգւոյն մէջ... հապա նորոգեցաւ, դալարացաւ: — Մերժմանէն՝ ընդդիմութենէն՝ հակառակութիւններէն՝ իբրեւ թէ նոր սնունդ առաւ...:

Ասկէ կը հետեւի թէ պէտք է որ, այս փափաքն, այս տենչանքը՝ արդարութեան ու ճշմարտութեան վրայ հիմնուած ըլլայ:

Եթէ արդարութիւն է ազգայնոց ուղածն, ան ատեն իրաւունք ալ ունին ստանալու: Որովհետեւ իրաւանց վրայ հիմնուած տէրութեան մը մէջ, արդարութիւնը՝ կ'ենթադրէ իրաւունք:

Հայերը չեն խնդրեր նոր արտօնութիւն իրենց համար. եւ ոչ ալ արդարակորովութիւն. — հապա միայն ետ կը խնդրեն ան բանը՝ զոր արդէն ունէին:

Գուցէ սխալ մըն էր իրենց կողմանէ, որ 1715ին մեռած Աւքսենտիոս Վրդարեան եպիսկոպոսէն ետեւ չկրցան իւրիկէնի մէջ միաբանիլ. ուր ժողոված էին եպիսկոպոս մը ընտրելու: Եւ այսպէս կարողոս Զ. առժամանակեայ կերպով՝ կամ մինչեւ որ եպիսկոպոսին

անձին վրայ միաբանին՝ Գրանսիլուանիոյ լատինածէս եպիսկոպոսին իրաւասութեանը տակ դրաւ զերենք:

Կարելի է, սխալ մըն էր իրենց կողմանէ ան ալ, որ ետքէն եպիսկոպոս ընտրելու իրաւունքին ետեւէն չինկան աւելի ազդու կերպով Սրբազան Պապին աթոռին առջեւ. — հապա ընդունեցան անտերնչութիւնը (interregnum): Բայց ասով ունեցած իրաւունքէն երբեք չհրաժարեցան:

Միջոցի մը մէջ տէրութիւնն — ինչպէս կ'ըսուի — ուղեց կատարել Հայոց իրաւացի խնդիրքը: Ազատութեան պատերազմին յաջորդ պահեան ժամանակամիջոցին էր այս բանս. երբ Խաչիկ Առքաչիի, այն ատենի Կերլայ հայաբաղքի ժողովրդապետին ուղեցին տալ եպիսկոպոսութեան թագը: — Բայց ինչ գնով. ինչ պայմանաւ: — Անով՝ որ բացարձակ իշխանութիւնն ընդունի: — Յարմար առիթ էր, որ Հայոց փափաքը՝ մարմին զգենու: — Ի վերայ այսր ամենայնի ան պատահեցաւ, որ հայերը՝ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը ընդունեցան: Ասան զի գինը՝ որ անոր համար ուղուեցաւ՝ ընդունուելի չհամարեցան: — Հայերն՝ իրենց զերենք պիտի ուրանային: Պիտի ուրանային, ազատութեան պատերազմին մէջ՝ Հունգարացոց համար ինկած զաւկըներուն թափած արեան սրբութիւնը: — Պիտի ուրանային՝ հունգարական ազգին հետ ունեցած եղբայրակցութիւնը՝ —

եթէ բացարձակ իշխանութեան առաջարկութիւններն ընդունէին:

Որ ազգն որ ասանկ զօրաւոր անձնուրացութիւն կը ցուցընէ, անոր վրայ չի կրնար յանգանք դրուիլ, որ մասնաւոր ազգայնութեան միտութիւններ ունի, — եւ թէ՛ միայն առթի կը սպասէ, որ աս փափաքին կենդանութիւն տայ:

Սահմանադրական ժամանակին վարչութիւնն իրօք ճանչցաւ ազգայնոց իրաւունքը: — Իբր՝ 1868ին, ԽԳ. յօդուածին ձեռք մէկալ ինքնակաց հունգարական եկեղեցիները՝ տէրութեան կրօն ճանչցաւ, ճանչցաւ ինքնակաց հայ կաթողիկէ եկեղեցին ալ. — եւ զանիկայ՝ օրինաց յօդուածի մէջ առաւ: — Ուստի Հայոց տրուեցաւ իրաւունք՝ որ ինքնակաց վերին կառավարութեան ներքեւ միանան ու պահեն անխախտ իրենց եկեղեցական իրաւունքներն ու անկախութիւնը:

Հունգարական տեսակէտէն ալ չի կրնար իրենց զլացուիլ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութիւնը: Որովհետեւ եւ ոչ իսկ մտքէ անցընելու բան է, որ այս՝ արեւելեան ազգին մէկ պզտիկ բեկորը, որուն ազգասիրութիւնն եւ հունգարական ազգին ունեցած սէրը՝ հարիւրավթաւորութիւնը տարիէ ի վեր՝ առանց եպիսկոպոսի ալ չվրդովեցաւ ու չնուազեցաւ, — հայածէս եպիսկոպոսութեան վերականգնումը կարենայ զատել հունգարական ընկերակցութենէն:

Ազգայնութեան եւ ծէսի գաղափարը՝ մէկ չէ: Բայց երկուքն ալ կրնայ կենալ՝ մէկը մէկալին քով: — Հայութիւնը՝ դեռ այսօր ալ բարեպաշտութեամբ կը խնամէ կը դարմանէ իր արարողութեանց աւանդութիւնը — իրեն նախնիներէն ժառանգած ծիսական արարողութիւնները. բայց շատոնց միացած է հունգարական ազգին հետ: — Արարողութիւնը կը նշանակէ միայն՝ մէկ ճշմարիտ Աստուծոյն ինչպիսի՛ կերպով եղած երկրպագութիւնը. եւ ամենեւին ազդեցութիւն չունի ազգասիրութեան վրայ:

Աս՝ երկայն ժամանակէ ի վեր յերկունս եղած խնդիրը — աս՝ օրէնքով ապահովուած հասարակաց իրաւունքը — աս՝ հաւասարութեան հիման վրայ դրուած փափաքը՝ իրնպատաւոր լուծումը կը սպասէ... տէրութեան աւագաժողովէն: »

15.

Տեղն է, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ ապրող ու գործող եկեղեցականաց վրայ ընթերցողներուն տեղեկութիւն տանք, որչափ որ անոնց վրայ գրած բան գտած ենք արձանագրութեանց ու տարեգրոց մէջ: Ուստի մեզի մնացածին ու գիտցածնուս համեմատ.

1. Աւերսենտիոս Վարդանեան, Խաչէն եկած է Եղիսաբեթուպոլիս 1700ին: Բայց քիչ ատեն միայն մնաց քաղաքս, որովհետեւ մէկ կողմանէ իր անկարողութիւնն ու մէկալ կողմանէ

արտաքին խռովեալ վիճակները զինք ստիպեցին որ Եղիսաբեթուպոլիս թողու. եւ 1708ին նորէն իր հին հայրենիքը վերադառնայ:

2. Յովհաննէս Էտէլպէյ: Թէ զատկայ ու թէ իր նախորդը Աւքսենտիոս Արղարեան ձեռնադրած ու խրկած է Եղիսաբեթուպոլիս: Երկուքն ալ ամուսնացած էին: — Ասոր ժամանակը շնորհեցաւ առաջին, կամ թէ ըսենք հիմակուան հին ժամը: Ինչպէս կ'երեւայ զարմանալի տոկունութիւն ու համբերութիւն ունեցող անձ մ'եղած պիտի ըլլայ: Իր պաշտօնը վարեց 23 տարի: Մեռաւ 1731 մարտ 9ին:

3. Էմանուէլ, միակնին, որ Էտէլպէյի ատեն իբրեւ հոգաբարձու եւ ուսուցիչ գործեց Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ Մխիթարայ աշակերտներէն էր, ու ինչպէս տեսանք հաւատացեալք կը հոգային զինք կերակրով եւ զգեստեղէնով: Ուրարի եկամտէն, ինք կ'ընդունէր մաս մը, իսկ ժողովրդապետն՝ երկու մաս:¹ Քանի մ'ամիս կառավարեց Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցին:

4. Էմանուէլ Կերկէլֆի: Աս ալ քիչ ատեն միայն գործեց Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ: Ինչպէս մեղի մնացած գրուածքներէն կը տեսնենք Յովհաննէս Իլլէշ, Սեբաստիոյ եպիսկոպոսէն ձեռնադրուած է. եւ աս եպիսկոպոսը խրկած է զինք Եղիսաբեթուպոլիս, որպէս զի հաւատացեալները հովուէ: — Իրմով կը փակուի առժամանակեայ եկեղեցականաց շարքը:

¹ Համեմատէ Ա. Հատ. էջ 55—56:

5. Մինաս Դանիէլեան կամ Խնկանոսեան: Ժողովրդապետ ընտրուեցաւ 1734ին: Զատիկայ Դրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը՝ Ճուրճովի, Սիրվիզի, Գեղտի Աշարհէլի եւ Կիւրկին Ս. Իմրէի ազգայնոց աւագերէց անուանեց 1740ին: — Խնկանոսեան՝ կանգնեց, Հռոմայ տարածման հաւատոյ ծախքովը 1739ին տիրացուի եւ ժամկոչի բնակութեան տեղն, որն որ հիմակ ալ կեցած է. եւ դեռ քանի մը տարի յառաջ Գամէլէրեան աղքատներուն բնակութեան տեղն էր: Ի հիմանց նորոգեց, Ս. Երրորդութեան եղբայրութեան դրամովը՝ 1754ին, Անդրէաս Տիագոնէն, քահանայից եւ դպրոցի համար պարգեւած տունը: Խնկանոսեան՝ 1747ին պատուոյ կանոնիկոս անուանուեցաւ ու ետքէն, Մարիամ Թերեզիա Կայսրուհիէն, ոսկիէ շքանշան ընդունեցաւ, իր մեծ արժանեացը համար:

Կրնանք ըսել թէ Խնկանոսեան եղաւ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցական հիմնարկութեանց ստեղծիչն ինչու որ այս վախճանին համար, 1000 Փիորին նուիրեց հասարակութեան: Իր օրերովը մտաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ — ինչպէս ուրիշ տեղ տեսանք¹ — նոր տումարին գործածութիւնը եւ Դոմինիկեանց պատարագամատոյցը: Իր ատենը — Կղեմէս ԺԳ. քահանայապետին կարգադրութեամբն — ընդունեցաւ լուծումն այն խնդիրը, թէ քրիստոսի ծննդեան օրը՝ հայ քահանայք ալ երեք պատարագ կարենան մատուցանել: — Մեռաւ 32

¹ Տե՛ս Հատ. Ա. էջ 230—242:

տարի ժողովրդապետութիւն ընելէն ետեւ,
1766 յունիս 30ին 66 տարեկան հասակին մէջ:

6. Յովհ. Մկրտիչ Գրէչունեան, Հռոմայ
տարածման հաւատոյ աշակերտը, աստուածա-
բանութեան ու փիլիսոփայութեան վարդապետ՝
1766 յուլիս 23ին ժողովրդապետ եւ աւագ-
երէց — 1767 ապր. 12ին պատուոյ կանոնիկոս
եւ միեւնոյն տարւոյն մայիս 17ին՝ առաքելա-
կան քարտուղար անուանուեցաւ: Որովհետեւ
այս միջոցին տաճկական ռուսական պատե-
րազմին պատճառաւ՝ Մոլտավիայի մէջ խեղ-
ճութիւնը մեծ էր, ուստի 400 ազգային ընտա-
նիքի չափ Սիրիլի անցան: — Պայդայի եպիս-
կոպոսը՝ Յովհ. Գրէչունեանին յանձնեց, որ
Եղիսաբեթութեան եկեղեցականաց ձեռնադրու-
թեամբն անոնց հոգեւոր պիտոյքները հոգայ:
Ինք շատ աշխատեցաւ, որ նոր փաղթականները
հոգեւորապէս մխիթարէ ու լուսաւորէ:¹ —
Իր ժամանակը, շատ տարածութիւն ունեցող
Եղիսաբեթութեան աւագերեցութիւնը՝ երկուքի
բաժնուեցաւ: — Գրէչունեան այն երջանկու-
թիւնն ունեցաւ, որ 1766 յուլ. 22ին հիմն
կրցաւ դնել, հիմակուան մեծ կաթողիկէին, եւ
1791ին, իր եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ —
թէպէտ եւ բազկաթուռի վրայ — կրցաւ մա-
տուցանել իր վերջին պատարագը, — որով-
հետեւ շատ բարեպաշտ ու ջերմեռանդ անձը՝
նոյն տարւոյն աւգոստոս 19ին, վախճանեցաւ:

¹ Տե՛ս ասոր մանրամասն պատմութիւնը, Հատ. Բ.
էջ 172—174:

— Մարմինն, իր բաղձանքին համեմատ, եկե-
ղեցւոյ նախագաւթին մէջ զետեղուեցաւ: —
Ասոր ժամանակը հասաւ Եղիսաբեթութեան
եկեղեցականաց թիւն իրենց ամենամեծ բար-
ձրութեանն: Ինչու որ ժողովրդապետի օգնա-
կաններն էին, այն միջոցին, Սրապիոն Մարկո-
սեան, Ամիրայ Կաշբարեան, Մարկեղոս Չի-
գիեան, Մարտինոս Բաբայեան, Անտոն Բա-
րումպի, Յովհ. Տոմպիեան ուրարի եկամուտ
ունեցող հոգաբարձուները, եւ Յովհ. Ոսկե-
րիչեան, Մարտինոս Ֆորքեան, Անտոն Մուրա-
տեան եւ Գրիգոր Բէգրովիչեան՝ ուրարի եկա-
մուտ չունեցող օգնական քահանաները:¹

7. Յովհ. Գրէչունի մահուանէն ետեւ
Եղիսաբեթութեան հասարակութիւնն երկու
կողմնակցութեան բաժնուեցաւ: Շատերն՝ զՄար-
կեղոս Չիգին ուղեցին, բայց արժանիքները
ճանչցողներն՝ աւելի զԱնտոն Բաղրուպանեան
ուղեցին իրենց ժողովրդապետ: — Գրանսի-
լուանիոյ եպիսկոպոսն՝ երկրորդ տեղն ընտրուած
Անտոն Բաղրուպանեան, ճուրճովի ժողովրդա-
պետն — որ արդէն երկայն ատեն կառա-

¹ Գրանէ պոպէս կը գտնեմ, Ávedik, Erzsébetváros
Monografiája անուն մատենին մէջ. Szamosujvár 1896.
էջ 108. — Բայց անտարակոյս հոս սխալ մը պիտ'որ
ըլլայ: — Թեպէտ բացարձակ անկարելութիւն չկայ, որ այն
միջոցին այնչափ օգնական քահանայ ունեցած ըլլայ Եղի-
սաբեթութեան հայ եկեղեցին: Բայց այս օգնականներուն
բազմութիւնը չէ թէ մէկ ժողովրդապետի, այլ քանի մը
ժողովրդապետի ժամանակ ապրած ու գործած են: Ուստի
քահանայից բազմութիւնը՝ բաժնելու ենք, այլեւայլ ժո-
ղովրդապետներու վրայ:

վարեց այս եկեղեցին — 1791 հոկտ. 25ին
Եղիսաբեթթուպուսոյ ժողովրդապետ եւ վիճակին
աւագերէց անուանեց: Սակայն դժգոհներն
ամենեւին չուզեցին զինք ճանչնալ ու ընդունիլ:
Ուստի հարկ եղաւ, որ եպիսկոպոսը բռնութիւն
ձեռք առնու: Միայն պարոն Գաբր. Հալէր,
Կիւզիւլէօ գաւառին գաւառապետին շրջա-
հայեցութիւնն եւ պր. Ստեփանոս Աբոր, գաւա-
ռին, գլխաւոր դատաւորին ոտք կոխելը, կրցաւ
դժուարութիւնները հարթել: Երկայն ընդդի-
մութիւններէ ետեւ՝ հասարակութիւնն ընդու-
նեցաւ ընտրուած ժողովրդապետը՝ զոր քիչ մը
ետքնեպիսկոպոսը՝ պատուոյ կանոնիկոս անուանեց:

Իր երկայն հիւանդութեան ժամանակը,
Եղիսաբեթթուպուսոյ եկեղեցին կը կառավարէր,
իբրեւ ժողովրդապետի փոխանորդ Յովհաննէս
Գապտէպովեան: — Շատ գիտնական ու ջեր-
մեռանդ անձ էր Գրէչունեան: 1500 կտորէն
աւելի գիրք թողուց, որով հիմն դրաւ եկեղե-
ցւոյ մատենադարանին: — Մեռաւ 1814
փետր. 20ին:

8. Յովհաննէս Գապտէպովեան, որ արդէն
1809 ապրիլ 10ին աւագերեցի փոխանորդ
անուանուեցաւ, սաստիկ խռովայող ընտրու-
թենէ մ'ետեւ 1815 փետր. մէկին անուանուե-
ցաւ ժողովրդապետ եւ աւագերէց, — ու
1819ին պատուոյ կանոնիկոս: — Որպէս զի
հասարակութեան խռովեալ վիճակն, ու քաղա-
քացեաց խաղաղութիւնը տեղը բերէ, մտցուց
1815ին, երեկոյեան աստուածային պաշտա-

մունքն ու լիթանեան: Իր եկեղեցական պաշ-
տօնը վերջի աստիճանի եռանդեամբ ու խղճմտան-
քով կատարեց մինչեւ 1832: — Իր ժամա-
նակն իբրեւ օգնական քահանայ, կը գործէին
Եղիսաբեթթուպուսոյ մէջ Յովհ. Տօմպի, Անտոն
Մուրատեան, Աստուածատուր Էօղվէշեան, Ա-
միրայ Դանիէլեան, Յովսէփ Բորոյեան, Ղազար
Խսիգուցեան, Փրանկիսկոս Եօղվէֆի եւ Ստեփան
Բադրուպանեան:

Իրեն պէտք է շնորհակալ ըլլալ եկեղե-
ցին, որ սրբարանը բոլորովին նոր շինուեցաւ. եւ
Սուրբ Եղիսաբեթի պատուոյն 27 կենդինարնոց
մեծ զանգակը ձուլուեցաւ. Գիշ գերդաստանն
երկու արծաթի կանթեղը — վեց կտոր մեծ
արծըթէ աշտանակը, մեծ խաչն ու մեծ ճա-
ճանչը տուաւ: — Նոյնպէս իր ստեղծումն են,
եկեղեցւոյ աղքատաց հիմնարկութիւնն ու աղ-
քատանոցը:

Իր ատենը պատահեցաւ, որ 1810էն ի
վեր սովն ան աստիճանի սաստկացաւ, որ մէկ
չափ ցորենը՝ մինչեւ 15 ֆիորինի ելաւ: Օգնա-
կան քահանայք՝ 125ական ֆիորին հասութով
ապրիլ չկարենալով՝ հասարակութեան դիմե-
ցին, որ իրենց վճարքը քիչ մը բարձրացուի:
Թէպէտ եւ խեղճերը՝ շատ անգամ խնդրեցին աս
բանս, բայց ի զուր: Իրենց վրայ գլխացող, զի-
րենք մտիկ ընող չեղաւ: Ան ատեն որոշեցին որ
զւանան իրենց ծառայութիւնը. եւ յայտնեցին.
որ մինչեւ որ օրինաւոր հասոյթն իրենց չի
տրուիր, պաշտօննին պիտի չկարենան վարել:

Սկզբից աս չըրած, ամենուն ստորագրութեամբ նամակ մը գրեցին քաղքին դատաւորին: Ասոր մէջ դառնապէս կը գանգատին, որ իրենց ողորմելութեանը մէջ — գուցէ իրենց քահանայական կարգին ցածութեամբն ալ — ըրած աղաչանաց թղթին վրայ ոչ պատասխան ընդունեցան եւ ոչ հարցմունք մ'եղաւ: Աս մեծ պաղութիւնը — կ'աւելցնեն — քաղաքային առաջնորդութիւնն իր վրայէն կրնար թօթուել: Բայց գիտնայ վարչութիւնն, որ թշնամեացը ձեռքը, օրուոր սուր մը կու տայ, վաղուան՝ թէ՛ եպիսկոպոսին ու թէ՛ կառավարութեան խրկելի ամբաստանութեամբը: Անթի ու մնած մարդուն սպասելը՝ կ'ըսեն, դժուար է: Ուստի մենք՝ մինչեւ վաղը ժամը տասուերկու կը սպասենք, որպէս զի խոնարհութեան ու սպասելու մէջ մեր կողմանէ պակսութիւն չըլլայ. եւայն:

Կը ներփակեմ նամակին հայերէն բնագիրը:

“ Գ . Ե. Գեղեցիկ !

Եւե՛ծ սրտերուս ցա՛փօլը կու ճորովցը՛վինք
դաւանէլու Պտ. Թէ նորին ծանտըր տարէցը մէ
եւ ինչ՛կաս բանէցուցած խատրու(թէննէն շատ
ա՛վէլօքը կու բօ՛ւլէինք մեր նաչարու(թեանը Թէ-
թեւցընեւուն մէջ, քանց օր ընկալ պիգտի
շաղըջը ունէնալու իշխած ըլաինք, Թէ գահա-
նայական կարքին պէլքի ցածու(թենովը բանէ-
ցուցած անցած օրերուսի մեր խոնարհու(թիւնը,
արանց ընկալ պիգտի պատասխան, մխիթարանք

կամ գարաղի հարցմունք եւ միամիտ tractatus
պի մնա:

Զաս մեծ պաղուծեանը ցուրտը, ընկալ
ծանտուրը շնկերով զԱռաջնորդութեան պաշտօնը
պի կարնար թօթֆէլու, զէ ծէրէրուն բանն է,
զտողը խակուծիւնը հասընցընելու:¹ Զան բէվի
գիտենալու հաճոյանա Պատ. թէ նորին թշնա-
մեացը ամպուր սաղըդ կու տա ձէրվընէրը մեր
վաղէնը Կերապայծառ Եպիսկոպոսին եւ գե-
րաբարձր կուպէրնիումին խրկելոց remon-
strantian:

Քաղցրուն ու պաղած մարդուն դիժար է բովելու. ու մինք գէր միայն մինչեւ վաղը սը-
հաթը 12 կու բովինք: Զաստուած ունինք վկայ,
թէ խոնարհութեան խնդիրքի ու բովելու մէջ
մեր կողմանէ ֆարսը չէղի. կու մնանք:

Եղիսաբէդան 12° Januari 818.

անմխիթար ու ազատրված

ծարայք

Տէղական գլէր

Տէր Զօհաննէս Գապրէլյան, յ. ձ.

Տէր Աղբայ, Տանիէիւան յ. ձ.

Տէր Վարդան Լուսինացի և զ. ձ.

Skr ሆኖ የጳጳሱ ቤተ-መንግሥት ይገኛል ማለቱ ነው።

¹ Ամբողջին համառոտ իմաստն է. «ը ստիպուիին յայտնելու, [իւ Հրամանիոց ծեր հասակէն ու մինչև հիմակ ցուցուցած քաղաքականութենէն – մեր խեղճութիւնը [մեթոնեցրնելու նկատմամբ – շատ աւելի բան կը սպասէինք, բան որ աւ օրեքս – գուցէ՝ քահայայականն առիտ-

Գապտէպովեանի ժամանակը կանգնուեցաւ, գերեզմանոցին պահպանին համար, պահանջորդութեան տունն, որ վերջին ժամանակները վար առնուելով՝ տեղը քարուկիր շէնք մը շինուեցաւ: 1821ին կանգնուեցաւ. մեծ եկեղեցւոյն Ս. Վարդարանի խորանը, ինչպէս նաեւ Եւգինէոս եւ Ղուկաս Տանիէլեանց առատաձեռնութեամբը լերան ստորոտն եղած խաչելութեան մատուռը:

Իր մատենագրական գործունէութեան նշանն է, իրմէն մնացած հօթը հատոր հայերէն քարոզագիրքը եւ քանի մը հունգարերէն լեզուով մնացած քարոզները: — Նշանակալից բան է, որ երբ իրեն ժամանակը գերազանցող Գապտէպովեան ժողովրդապետն, Իվուլի կանոնիկոսն աւագերիցութեան պաշտօնին մէջ զետեղեց (installer), քաղաքային հասարակութիւնը ժողովրդապետին ոսկեզօծ գօտի մը պարգեւեց, եւ խնջոյքին համար 300 ֆիորին տուաւ, իբրեւ ծախք: — Շատ քիչ անգամ եւ ուշ կը ճանչնայ ժամանակն իր մեծ մարդիկը: Ասանկ պատահեցաւ շատ հալածուած Գապտէպովեանին հետ ալ որուն վրայօք ամենէն արժանաւոր վկայութիւնը տուաւ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսն, երբ որ Եղիսաբեթութեան պոլսոյ հասարակութեան յաջորդ խօսքերը գրեց ճանին ցածութեամբն ալ — մեր ցուցուցած խոնարհութիւնը՝ նոյն իսկ առանց մէկ պատասխանի, առանց միութարանքի ու հարցմունքի մնայ: — Աս մեծ ցրտութիւնը՝ պէտք էր զվարչութիւնն ամենէն սաստիկ տենդով զգածել: Բայց ապահովապէս գիտնաք... եւ այլն:

իր մահուանէն ետեւ. «Իրմով կորսնցուցի եկեղեցւոյն պայծառութիւնը, կանոնիկոսարանիս փառքն, ու դուք ամենէն աղնուական հայրը: Ուստի աղաչեցէք Ս. Հոգւոյն, որ անոր գոնէ շուքը կարենաք գտնել»:

9. Յովսէփ Բորոյեան «Ժողովրդեան քահանան», մարմնացեալ բարեսրտութիւնը, սկզբան ճուրճովի մէջ՝ ետքէն ալ, Եղիսաբեթութեան պոլսոյ մէջ իբրեւ օգնական քահանայ, հինգ տարի գործեց: Ազատութեան պատերազմին ատեն, քաղքին պահպան հրեշտակն էր: Քաղաք յարձակող ռուսական բանակը խաղաղութեան խաչովն ընդունեցաւ: — Իրեն ապաւինողներն՝ իւր կեանքը մահուան վտանգի մէջ դնելով՝ պաշտպանեց ու պահեց: 1837ին ընտրուեցաւ ժողովրդապետ եւ աւագերէց: Մեռաւ 1856 ապրիլ 12ին:

10. Էմէրիկոս Չիգիեան, ջերմեռանդութեամբն երեւելի եկեղեցականն, արդէն իր նախորդին ատեն գործեց, իբրեւ աւագերիցութեան պաշտաման վարիչը: 1856ին միաձայն քուէով ժողովրդապետ ընտրուեցաւ: Քիչ մը ետքը՝ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը զինք աւագերէց, ու պատուոյ կանոնիկոս անուանեց: Մեռաւ 1865 սեպտ. 10ին, ինը տարի ժողովրդապետութիւն ընելէն ետեւ:

11. Անտոն Մարգոնֆիեան, կերպայի հոգաբարձուն՝ Եղիսաբեթութեան պոլսոյ ժողովրդապետ ընտրուեցաւ: 1866 յունուար 19ին, ու նոյն տարւոյն աւագոստ. 6ին աւագերէց անուանուե-

ցաւ: Իր ժամանակը եկեղեցւոյ արկղը կարգաւորուեցաւ եւ մեծ ժամին Ս. Խաչի խորանը շինուեցաւ: Մեռաւ 1878 ապրիլ 6ին, իբրեւ պատուոյ կանոնիկոս:

12. Ղուկաս Աւետիքեան, Եղիսաբեթուպոլսոյ արժանեօք լի ժողովրդապետը ծնաւ 1847 Եղիսաբեթուպոլիս: — Ուսման ասպարիզին մէջ ցուցուցած փութաշնունթիւնն ու յաջողակութիւնը՝ կը յայտնեն իր դպրոցական վկայականները: Նշանակալից են Միքայէլ Քօկարաշի, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին գրածը Աւետիքին վրայօք: «Աւետիքեան, կ'ըսէ, հովուական պաշտօնին մէջ, շատ խղճմտանքաւոր եւ խոհեմ ճշգրութիւն, մատենագրական գործունէութիւն եւ անբիծ վարք կը ցուցնէ:» Երեսուն տարեկան հասակին մէջ Եղիսաբեթուպոլսոյ ժողովրդապետ ընտրուեցաւ: Աս պաշտօնը ձեռք առնելէն քիչ մը ետքը եկեղեցական վիճակին քարտուղարն եղաւ: — Գրեց Եղիսաբեթուպոլսոյ մենագրութիւնը, «Յիշատակարանք Ս. Երկրէն, Հայոց պատմութիւն մը, եւ Հայոց մատենագրութիւնը: Հայերէն թիւ պատարագը՝ թարգմանեց հունգարերէնի: Ուսման ասպարէզին մէջ գործեց գրեթէ երեսուն տարի: — Իրեն գործունէութեան արդիւնքներն են, որ քաղքին մէջ երեւան ելաւ արուեստից դպրոցը: Քիչ չաշխատեցաւ, որ աղջկանց դպրատունը՝ մարապետաց վարչութեանը յանձնուի: Տարրական դպրոցաց ուսուցիչներուն վճարքին բարձրանալուն, եւ մանկա-

վարժոցին՝ քաղքիս մէջ երեւան ելելուն գլխաւոր շարժառիթն ինքն եղաւ: Յստակեց ու կարգի բերաւ Գամէլէրեան հիմնարկութեան դրամագլուխը: Ուստի զարմանք չէ, եթէ իր բազմապատիկ ու յաջողակ գործունէութեանցը՝ իբրեւ վարձք, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսէն 1893ին աւագերէց անուանուեցաւ ու 1896ին, Նորին վեհափառութենէն ընդունեցաւ Փրանկ. Յովսեփայ ասպետական կարգին շքանշանը: Չնկատելով իր ուրիշ գործքերը, գրեթէ հիմնովին նորոգեց տիրացուի շէնքը ու հին եկեղեցին: — Անանկ սիրուն բնաւորութիւն ունի, որ իրմէն խորհուրդ կը խնդրեն նոյն իսկ իր հակառակորդներն ու օտարները: — Հաստատուն ու անյողդողդ նկարագիր, շրջահայեաց միտք, սուր յիշողութիւն, յարատեւութիւն ու անխոնջ աշխատութիւն՝ են իր բնածին յատկութիւնները:

16.

Եղիսաբեթուպոլսոյ հարիւրոց ժողովոյն վրայ բաւական տեղեկութիւն տուած ենք մեր պատմութեան ընթացքին մէջ: Ընթերցողը կրցաւ տեսնել թէ ինչպիսի մեծ դեր խաղացած է աս ժողովը քաղաքային գործառնութեանց մէջ — եւ թէ ինչ հեղինակութիւն ունեցած է քաղքին թէ ներքին ու թէ արտաքին գործոցը վրայ: Հարիւրոց ժողովն ունեցած է այլեւայլ ժամանակ իր յատուկ կանոնադրութիւնները: Կը դնենք մեր ընթերցողաց առջեւ քա-

ղաքային խորհրդին եւ քառասնից ժողովոյն՝ վերջինին համար 1810ին յօրինած հրահանգները:

Ասոնց մէջ՝ նախերգութենէ մ'ետեւ, կը կարգադրուի, որ 40 հոգի ըլլան քաղաքային ժողովոյն երգուելոց թիւը: — 1. Ասոր անդամները՝ բանէ հասկըցող, բարի վարուք, փորձառու մարդիկ ըլլալու են. եւ իրարու հետ ազգականութեան կապով կապուած պիտի չըլլան: — 2. Քաղաքաբաշխութեան պաշտօնատէրները՝ միայն քառասուններէն կրնան ընտրուիլ: Ասոնց ընտրութենէն դուրս եղածն՝ ապօրինաւոր ու անզօր է: — Թէ որովհետեւ անկարելի է, որ բոլոր անդամները մէկտեղ ժողովուին, անոր համար՝ 1766ին դրած սահմանադրութեան համեմատ, բաւական է 21 ժողովականի ներկայութիւնն, որպէս զի ժողովն օրինաւոր ըլլայ: — Անդամք՝ պարտական են քաղքին տարեկան հաշիւներուն քննութեանն ատեն ներկայ գտնուիլ, եւ անոնց նկատմամբ կարծիքնին ըսել: 3. Տնտեսութեան վերաբերեալ նիւթոց մէջ՝ քաղաքային խորհրդին հետ միակամութեամբ խորհրդածելու, ընելու են: — Շէնքեր, երկիրներ ծախուած կամ գնուած ատեն, իրաւունք ունին իրենց խօսքն արժեցընել. եւ անոնց դէմ, որոնք անհոգութեամբ կամ անհաւատարմութեամբ հասարակութեան ստացուածքը նուազցընել կ'ուզեն, կրնան օրինապէս դէմ կենալ: Եթէ տեսնեն, որ ակնածութեամբ կամ կողմնակալութեամբ քաղքին

ստացուածքը կ'օտարանայ, կրնան նախ քաղաքաբաշխութեան, ետքէն կառավարութեան դիմել: — 4. Առանց վերին կառավարութեան գիտնալուն՝ ոչ երկիր կրնայ վարձու տրուիլ եւ ոչ ալ մշտնջենապէս ծախուիլ: Քաղքին երկիրներուն եկամուտները՝ վարձու տրուած դաշնադրութիւններն եւ անոնց պայմանները քննելու եւ անոնց նկատմամբ իրենց կարծիքը յայտնելու են: Քաղաքային պաշտօնատեարց հասոյթը կրնան բարձրացընել, բայց միայն վերին կառավարութեան գիտութեամբ: Կանգնուելի շէնքերուն եւ ըլլուելի նորոգութիւններուն ծախքին յատկագիծը կրնան խնդրել եւ զանկայ վերաքննել: — 5. Քառասնից ժողովոյն գլխաւորն է, պաշտպանը, որ քաղաքային խորհրդէն եւ հասարակութենէն կ'ընտրուի՝ քուէից մեծամասնութեամբ: Ինք զինք քաղքին հաւատարիմ ծառայութեանը՝ երգմամբ պիտի պարտաւորէ: Պաշտպանը դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին տակն է: Շրջահայեցութեամբ ամէն բան հեռացընելու է, ինչ որ հասարակութեան վնաս կրնայ բերել: Իրեն փոխանորդ մ'անուանելու է, քաղաքային հասարակութեան վեց ընտրեալ անդամներէն: 6. Առանց պաշտպանին կամ իր փոխանորդին ներկայութեանը՝ խորհուրդ ընել չ'ըլլար: Ասանկ ժողովքներն անզօր են: Ըլլուելի ժողովքները՝ յառաջունէ պիտի ծանուցուին: Ժողովքները՝ միայն խորհրդանոցին մէջ կրնան ըլլալ: Ասկէ դուրս, զատ տեղ քովէ քով գալ չ'ըլլար:

Ժողովքին առջեւ անանկ նիւթեր դրուելու են, որոնք արդէն յառաջուրնէ որոշուած են: 7. Եթէ Ժողովական մը հարկաւոր նիւթ մը պաշտպանին առջեւը դնէ խորհելու համար, եւ անիկայ ան նիւթը չ'առնուր Ժողովքի մէջ, կրնայ Ժողովականը վերին կառավարութեան բողոքել: Ժողովականք՝ տեսութիւննին համարձակ կրնան ըսել. — բայց վերաւորել, բորբոքել եւ վայնասուն հանել չ'ըլլար: — Առաջարկուած խնդրոյն վրայ վիճարանելէն եւ կարծիքներն իմանալէն ետեւ, որոշումը՝ քուէարկութեան տակ կը ձգուի: Մեծամասնութեան կարծիքը կը յաղկէ: Եթէ Ժողովականք տեսնեն, որ հասարակաց բարւոյն դէմ, կամ օտարացուման վրայ է խնդիրը, կրնան քաղաքաբաշխութեան դէմ կարծիքնին ըսել ու նոյն իսկ վերին կառավարութեան խորհրդին դիմել: 40ից Ժողովը՝ քաղաքաբաշխութեան հետ բանի մը մէջ չ'միաբանած ատեն — յապաղում չ'կրող նիւթերու մէջ — վերջնոյն կարծիքն ընդունելու է: Ժողովականք՝ դատաւորէն Ժողովքի կանչուած ատեն, ընդ պատժով ներկայ գտնուելու եւ մինչեւ վերջը հոն մնալու են: Ժողովոյն արձանագրութիւնն՝ ընտրելի նօտարը կը յօրինէ: Ասոր՝ եւ պաշտպանին ստորագրութեամբը՝ նոյնը կը վաւերացուի: 8. Գրուածքները՝ դիւանին մէջ կը դրուին եւ զատ բանալիի տակ կը պահուին: Նախընթաց Ժողովքին արձանագրութիւնը՝ Ժողովքին առջեւը կարդացուելու է. խրկելիքներն ու որոշածները՝ քաղաքաբաշխութեան կը յան-

ձնուին, որ իր պատշաճ տեղը խրկէ: 9. Ամէն մանր բանի համար, հարկաւոր չէ Ժողովք գումարել. բայց 40ից մէջէն ընտրուին վեց երգուեալ, որոնք ամէն փոքրագոյն բան, ընեն՝ լմնցընեն: Ասոնց գործքն ի նկատի առնուելու է. եւ պատժ մը՝ պարապութեան մէջ եղած ատեն, ասոք առաջնութիւն ունենալու են, այն պատժնին ընտրուելու: 10. Ժողովքի մէջ նստելու կարգն ան է, որ հին պաշտօնատէրները յառաջ նստին՝ ըստ ընտրութեան ժամանակին: — Ամէն Ժողովական՝ հասարակաց միասնեքը հեռացընելու եւ շահն յառաջ տանելու պարտական է: Ուստի՝ հասարակութեան դէմ գործել, բանի կամ գրով արգելեալ է: 11. Պաշտպանին ընելիքներն են, հնազանդիլ դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան: Երբ դատաւորը կը փոխուի՝ ինքն ալ հրաժարելու է իր պաշտօնէն: Երբ իր պաշտօնին կը մտնէ, հաւատարմութեան երդում պիտի ընէ: Միաձայնութեան մէջ պահելու է՝ հասարակութիւնն ու քաղաքաբաշխութիւնը: — Քաղքին ծախքերը նուազցընելու համար, անտառաց վերատեսուչ մը ընտրելու է: Աչքէ անցընէ՝ քաղքին երկիրները, ցանելու եւ խոտի դաշտերը: Թէ որ պակասութիւն մը տեսնէ, դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան իմացընելու է: Մտադիր ըլլայ որ քաղքին ստացուածքը՝ փուճ տեղ չօտարացուի: Ջանայ՝ որ քաղքին երկիրները՝ լաւ գնով վարձու տրուին, վարձքերը՝ ժամանակին հատուցուին ու ամէն բան ճշդիւ հաշուի անցուի:

12. Թողակ ընդունող պաշտօնատէրներէն ոչ որ մեծկակ երկիր վարձու կրնայ տալ, վարձու առնուլ, գաղտնի ճամբով աճրդողներուն հետ դաշնակցիլ: Այսպիսի անձը՝ չէ թէ միայն պաշտօնէն կը զրկուի, հապա նաեւ վերին կառավարութեան կը ծանուցուի: 13. Քաղքին սահմաններն ու արահետները անխախտ պահուին: Ուր որ սահմանի խնդիր կայ — ետեւէն իյնայ որ — ըստ օրինի տեղը բերուի: — Աւելցուկ ծախքին համար թողուած երկիրները՝ մասնաւորաց կամ դատաւորին ձեռքը թողուլ չ'ըլլար, առանց վարձքի: Մասնաւոր հոգ տանելու է, որ քաղքին պարտքերը նուազին եւ եկամուտները շատնան: Եկամտի աղբիւրներուն նկատմամբ յատկադիժ յօրինելու է պաշտպանն եւ քաղաքային խորհրդին եւ հասարակութեան ժողովոյն ներկայացընելու է. եւ այլն.

Ահաւասիկ համառօտիւ ըսածնիս, հին կանոնադրութեան բնագրին համեմատ:

« Հրահանգներ Լեզիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութեան համար:

1. Ամէն քաղաքական ընկերութեան առարկան ու նպատակն է, հասարակութեան ու բարւոյն յառաջացումը, զանազան պաշտօններու միջոցաւ — որոնց ձեռք իր դրած վախճանին կը հասնի: — Ուստի թէպէտ ամէն արտօնացեալ քաղաք — իր սկզբնական կարգադրութեանցը համեմատ — իրեն վախճան դրած է՝ օրինաց պահպանութիւնը, դատաւորական խնդիրներուն կարգադրութիւնը, դատաւորներուն

եւ քաղաքաբաշխութեան անդամներուն պարտաւորութիւններուն կատարումը — այսու ամենայնիւ կան անանկ պարտաւորութիւններ ալ, որոնց մէջ՝ քաղաքաբաշխութենէն զատ, օրէնքներուն եւ հին կարգադրութեանց համեմատ — երդուեալ հասարակութիւնն ալ, ազդեցութիւն, քուէ եւ որոշումն ընելու իշխանութիւն ունի: — Ըստ այսմ, որպէս զի ասոր նկատմամբ քաղաքային հասարակութիւնն՝ իր նպատակին աւելի դիւրաւ կարենայ հասնիլ, հարկաւոր է, որ երդուելոց թուին մէջ առնուածներն ու առնուելիքներն՝ իրենց պարտաւորութիւնները ճանշան եւ իրենք զիրենք անոր համաձայնցընեն: Ուստի

2. Որոշուեցաւ, որ աս ազատ թագաւորական քաղքին երդուեալներուն թիւը՝ 40 անձինքներէ կազմուի: Բայց այնպիսի անձինքներէ, որոնք երկրատէր են, լաւ բարոյական կեանք ունին, բանէ հասկըցող եւ ըստ հետեւորդի փորձառու մարդիկ են. — որոնց վրայ քաղաքը՝ հասարակաց գործառնութիւններն եւ անոնց վարչութիւնն — իբրեւ քաղքին երեսփոխաններուն վրայ — կարենայ դնել ու յանձնել: Ու որպէս զի անդամներուն ընտրութեանը մէջ՝ մէկ կողմանէ քաղաքային հասարակութիւնն իր դրած նպատակէն չ'ստորի եւ մէկալ կողմանէ ազգականութեան (nepotismus) առջիւն առնուի, — պահուին, աս նիւթիս նկատմամբ հնուցմէ դրուած ու հիմակ ալ գործածութեան մէջ եղած արբունական հրահանգ-

ները: — Աս այսպէս ըլլալով ալ, այն դէպքերուն մէջ, որոնց մէջ որ ինչ ինչ յարմարագոյն անձինք, միայն ու պարզապէս հասարակութեան ուրիշ անձինքներուն հետ ունեցած խնամութեան պատճառաւ պէտք էին հասարակութեան անդամ ըլլալէն զրկուիլ — ընտրութիւնն՝ — անոր մէջ ազգականութեան աստիճանը յայտնելով — արքունական վերին կառավարութեան առջեւ դրուի, այն պատճառաւ, որ ասիկայ՝ հարկաւորութեան որպիսութիւնը տեսնելով՝ վեհափառ արքունիքէն իրեն տրուած իշխանութեան համեմատ, խնդրուած տնօրինումը կարենայ տալ:

3. Քաղքին ամէն պաշտօնին — ըլլայ անիկայ քաղաքաբաշխութեան կամ հասարակութեան վերաբերեալ — եթէ որ պարապութիւն ըլլայ — քառասնից ժողովն ունի իրաւունք ուրիշ մը ընտրելու: Եւ պաշտօնատէրն՝ որ աս ճամբէն զատ, կամ ասոնց ընտրութենէն դուրս, ուղենար իրեն պաշտօն գտնելու, այն գործողութիւնն անգոր ու ապօրինաւոր ըլլայ:

4. Մեր քաղքին կենաց որպիսութիւնը վաճառականութիւն ըլլալով՝ կամ շատ ցանցառ է, կամ երբեք չի պատահիր որ երգուեալ հասարակութեան ամէն անդամները՝ մէկտեղ կարենան գտնուիլ: — Ուստի որպէս զի անտեսական վարչութեան մէջ պակասութիւն չըլլայ՝ հոս տեղի հասարակութեան 1766ին դրած սահմանադրութիւնն անփոփոխ մնայ իր ամբողջութեանն ու իրականութեանը մէջ: Ասոր հա-

մեմատ, որոշուեցաւ, որ եթէ քաղաքային խորհրդին ու երգուեալ հասարակութեան ժողովքին մէջ 21 անձինք գտնուին, (ասոր մէջ հասկընալով նաեւ դատաւորը) ամէն սահմանածն ու որոշածն օրինաց զօրութիւն կարենայ ունենալ. եւ բոլոր քաղքին անունովն եղած համարուի: Եթէ աս որոշումը չպահուի, ան ատեն տնտեսական վարչութիւնը՝ շատ պակասութիւն պիտի կրէ:

5. Նկատմամբ քաղքին խաղաղութեանն ու հաճարակաց ապահովութեանը՝ հարկաւոր է որ երգուեալ հասարակութեան անդամներն իրենց պարտականութեան որպիսութիւնը ճանչնալով՝ զանոնք ճշդիւ կատարեն: — Ասոնք՝ հետեւեալներն են.

ա) Պարտական է քառասնից ժողովը՝ հասարակութեան վերաբերեալ հաշիւներուն քննութեանն ատեն ներկայ ըլլալ. եւ անոնց նկատմամբ իր կարծիքն եւ ընդդիմութիւնը յայտնել:

բ) Տնտեսութեան վերաբերեալ նիւթերուն վրայօք, եթէ նորոգութիւններու հարկաւորութիւն ըլլայ, անոնց նկատմամբ տեղական խորհրդին պաշտօնապէս զեկուցում ընել եւ անոնց մէջ միակամութեամբ խորհրդածիլ եւ ընել:

գ) Սովորեալ եկամտի վերաբերեալ նիւթերու մէջ — որոնք կամ շէնքեր, կամ անշարժ երկիրներ, կամ շահու տրուած դրամագլուխներ, կամ պարտուց վճարմունքներ են —

Հասարակութիւնն իրաւունք ունի իր խօսքն արժեցընելու. եւ անոնց դէմ, որոնք՝ կամ անհոգութեամբ եւ կամ կամայ, Հասարակութեան եկամուտները նուազցընելու կը նային, օրինապէս դէմ կենալ եւ օտարացուցածներն ետ դարձընելու ետեւէն իյնալ:

Դ) Եթէ անշարժ երկիր, կամ տուն մը — որ Հասարակութեան կը վերաբերի — ծախելու պէտք ըլլայ, ըլլայ անիկայ մեծ կամ որչափ որ կ'ուզէ պզտիկ — եւ կամ ի նպաստ քաղաքին վերաբերեալ բաներ գնելու մէջ՝ Հասարակութիւնն իշխանութիւն ունի, անոնց նկատմամբ իր տեսութիւնն, որոշումն ու վճիռն ընելու եւ քաղաքային վարչութեան զեկուցանելու: Ու որպէս զի չըլլայ թէ կամ բարեկամեցողութեամբ եւ կամ կողմնակալութեամբ եւ իր սեպհական շահը դիտող ակնածութեամբ՝ Հասարակութեան փնասով օտարանայ այն բանը, հոգ պէտք է տանի ժողովն որ աս բաներուն դէմ կենայ, եւ անոնց առջեւն առնելու համար, նախ քաղաքաբաշխութեան դիմէ: Եւ ի դիպուածի որ անոր հետ մէկ տեսութիւն ու մէկ կամք չունենալով՝ փնասուն առջեւը չի կրնար առնուլ, ան ատեն՝ պատահելի փնասը, նաեւ վերին կառավարութեան առջեւը դնելու է: — Գիտնալու է թէ քաղաքաբաշխութիւնն եւ թէ Հասարակութիւնը — զոր խստիւ պէտք է պահել — թէ ոչինչ անունով անուանուած եկամուտը, առանց արքունական կառավարութեան գիտնալուն եւ թոյլտուութեանը վարձու

տրուիլ եւս առաւել մշտնջենապէս ծախուիլ չի կրնար:

Ե) Որովհետեւ քաղաքին երկիրներուն եկամուտը՝ վեհագոյն կարգադրութեանց համեմատ, ըստ սովորութեան վարձու կը տրուին, իշխանութիւն ունին երդուեալները վարձակալներուն դաշնագիրներն ու անոնց պայմանները քննելու. եւ անոնց նկատմամբ իրենց կարծիքն ըսելու. — եւ վարձու տրուելու ատեն աճուրդին խրկելու իրենց գործակալները:

Ղ) Պաշտօնատեարց վճարմունքները բարձրացընելու մէջ Հասարակութիւնը խօսք ունի. եւ անոնց վրայօք կրնայ որոշում ընել. ըստ որում քաղաքին Հասարակաց լաւութիւնն եւ շահը կը պահանջէ: — Աս այսպէս ըլլալով ալ, պաշտօնատեարց թոշակին փոփոխութիւնն արքունական վերին կառավարութեան գիտնալով եւ անոր կամօքն ու թոյլտուութեամբն ըլլալու է:

Ե) Եթէ նոր ծախքեր ընել, շէնքեր շինել, հինքերուն նորոգութիւններն եւ ուրիշ ասոնց վերաբերեալ բաներ ընելու պէտք ըլլայ՝ Հասարակութիւնն աղատութիւն ունի խնդրելու, որ ըլլուելի շէնքերուն գնահատութիւնն իրեն ներկայացուի. եւ զանիկայ վերաքննելով՝ իր կարծիքը կու տայ անոր վրայ:

6. Հասարակութեան գլուխն է ճարտարախօսը կամ պաշտպանը (Orator), որ քաղաքային խորհրդէն ու Հասարակութենէն կ'ընտրուի քուէից մեծամասնութեամբ: Ասիկայ ինք զինք — նաեւ հաւատարմութեան երդում

ընելով — քաղքին հաւատարիմ ծառայութեան պիտի պարտաւորէ:

7. Պաշտպանը՝ քաղքին դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին ստորակարգեալ ըլլալով՝ ասոնք, ետեւէն իյնալու են, որ իր պատկանութիւնը ճշդիւ կատարէ. իր պաշտօնին վերաբերեալ գործքերը փութեւնաբար վերաբերեալ գործքերը փութեւնաբար վերաբերեալ լմնցընէ — եւ ամէն բան հեռացընէ ինչ որ հասարակութեան վնաս կրնայ բերել:

8. Եթէ պաշտպանը քաղքէն հեռանայ կամ հիւանդութեան պատճառաւ իր պաշտօնը կատարել չկարենայ, որպէս զի հասարակաց հոգաբարձութիւնը (administratio) պակասութիւն չկրէ, իրեն տեղը փոխանակի պաշտպան չընտրուի անիկայ, որուն որ կը վերաբերի առաջնութիւնն ըստ ծառայութեան ժամանակին. հապա՝ հասարակութեան վեց ամէնէն խելացի ու իմաստուն անձինքներէն մէկը. — որոնք հասարակութեան ամէն գործառնութիւնները վերաքննելու եւ լմնցընելու համար 16 երօրդ կէտին մէջ անուանուած են:

9. Պաշտպանն՝ ըլլալով գլուխ երգուեալ հասարակութեան, առանց իր՝ կամ իրեն տեղը բռնող անձին նախագահութեանը՝ հասարակութիւնը ժողովք ընելու հրաման չունի: Ասանկ ժողովքներուն որոշումն անգոր պիտի ըլլայ: Ուրիշ կողմանէ ալ, օրէնքներն այս տեսակ ժողովքները (conventiculum) կ'արգելուն: — Բայց պաշտպանին ներկայութեամբն ալ, ժո-

ղովքներ գումարելու հրաման չկայ. բայց եթէ այն ատեն, երբ պաշտպանն այս բանը՝ յառաջունէ քաղքին դատաւորին կամ քաղաքաբաշխութեան կը ծանուցանէ եւ անկէ հրաման ու թոյլտուութիւն կ'ընդունի այն ժողովքն ընելու: Դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան կարգադրութեամբը գումարուած ժողովքն ալ, չէ՛ թէ միայն քաղքին խորհրդանոցին մէջ ըլլալու է. — առանց քաղաքաբաշխութեան մասնակցութեանը, զատ սրահին մէջ — հապա նաեւ հարկաւոր է, որ վերջինն ալ իր ժողովքները հոն ընէ: — Քաղքին խորհրդանոցէն դուրս եղած գումարումն, անգոր ու անվաւեր է:

10. Հասարակութիւնն՝ առանց պաշտպանին, դատաւորին ու քաղաքաբաշխութեան հրամանին եւ ներկայ գտնուելուն՝ չէ՛ թէ միայն ժողովք ընելու հրաման չունի, հապա նաեւ անանկ նիւթեր չի կրնար ժողովքին առջեւ հանել, զորոնք պաշտպանը՝ դատաւորն ու քաղաքաբաշխութիւնը յառաջունէ որոշած եւ ժողովքի նիւթ ըրած չէ: — Ուստի՝ կարգն ու կանոնը կը պահանջէ, որ եթէ ժողովական մը, ինչ ինչ առաջարկութիւններ ունենար, որոնք հասարակաց բարւոյն համար օգտակար ըլլային — զանոնք պաշտպանին ըսելու է՝ ժողովքին հրատարակուելէն յառաջ: — Պաշտպանն՝ եթէ աս բանը պատշաճ տեսնէ, պարտական է, ժողովին նիւթ ընելու, բնականապէս դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան հրամանով: Իսկ եթէ՝ հասարակութեան մէկ անդամն, անանկ

մէկ անպատշաճ նիւթ մ'առաջարկէ պաշտպանին, զոր, ասիկայ, անհարկաւոր, անտեղի ու վնասակար գտնէ, եւ մէկալը՝ առաջարկուած բանին նկատմամբ զճառախօսը չկարենայ համողել, եւ խորհրդին առջեւը տանիլ տալ, անանկ ժողովականն իրաւունք ունի դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան դիմելու: Ու եթէ ասոնք ալ անտեղի գտնեն առաջարկուած խնդիրն, առաջարկուն՝ փոխանակ լռելու հարկադրուելու, կրնայ ըստ իր ցանկութեան մէջ վերին կառավարութեան դիմել՝ իւր խնդիրն մանրամասն տեղեկութիւններն անոր առջեւը դնելով: — Կրնայ պատահիլ ան ալ, որ խորհուրդներու ժամանակ, երբ երգուեալները մէկտեղ են, անանկ նիւթ մը գայ, մէկ կամ մէկալ ժողովականին միտքն, որ արժանի է խորհրդածութեան: Բայց որովհետեւ դատաւորը՝ մինչեւ այն ատեն, անոր վրայօք բան մը չէր գիտեր — ուր ըստ կանոնի հարկ է որ դատաւորն յառաջունէ գիտնայ — ուստի աս նիւթին վրայ խորհրդածելու համար, ուրիշ ժողովք պէտք է հրատարակել, եւ խնդիրը՝ մինչեւ այն ատեն ուշացընել:

11. Ժողովքի մէջ հրաման կայ ամէն ժողովականին իր տեսութիւնը — պաշտպանին ձեռք առաջադրած նիւթին մէջ — ազատապէս ըսելու: Բայց ընդ հակառակն, զմէկը կամ զմէկալը՝ խօսքով կամ գործքով վիրաւորել, եւս առաւել կրիւք բորբոքիլ, վայնասուն հանել, ոչինչ կերպով — ընդ պատժով ժողովին

լուծուելուն — արգելեալ է: Առաջարկուած խնդրոյն ի նպաստ եւ ընդդէմն եղած բաւական քննութենէն, խորհրդածութենէն ու վիճաբանութենէն ետեւ, պաշտպանին պարտքն է, ժամանակը չկորսնցընելու համար, լուծիւն հրամայել. — որուն խօսքին ամէնք հնազանդելու են: Ուստի երբ որ պաշտպանն՝ երկու կողման կարծիքներն իմացած է, ինքն ալ իր կարծիքն կ'ըսէ: — Եթէ որ խնդիրն ինք իրմէն կը լուծուի, այն ատեն իբրեւ բնականապէս եղած, լմնցած որոշումն՝ առնելու է բանը: Իսկ եթէ խորհրդականք չեն կրնար միաբանիլ՝ խնդիրը, քուէարկութեան տակ կը ձգուի. եւ մեծամասնութեան կարծիքը կը յաղթէ: Բայց քուէարկութեան սկսելէն յառաջ, պարտական է պաշտպանը, բանը՝ քաղաքաբաշխութեան ծանուցանելու: Քաղաքաբաշխութիւնն, ասանկ դիպուածի մէջ, կը լսէ զանազան կարծիքները. — ու եթէ զերդուեալները չի կրնար միաբանել, խնդիրը քուէարկութեան տակ կ'ենթարկուի, եւ կ'ըլլայ վերջին որոշում:

12. Ծերակուտի անդամներն իշխանութիւն ունին, եթէ որ տեսնեն թէ քաղքին ստացուածոց օտարացուցմանը՝ հասարակաց բարւոյն դէմ՝ որոշեալ նոր կարգադրութիւններ մտցընելու նկատմամբ — քաղաքաբաշխութեան մէկ անդամէն, կամ քաղաքաբաշխութեան կողմանէ — շարժումներ կան, կրնան իրենց կարծիքն ազատապէս ըսել քաղաքաբաշխութեան դէմ: Եթէ քաղաքաբաշխութեան

ձեռք՝ վտանգին առջեւն առնելու ի վիճակի չեն, այն ատեն կրնան բողոք ընել արքունական վերին խորհրդին:

13. Այն դէպքին մէջ, որ քաղաքա-
բաշխութիւնը 40ից ժողովին հետ նիւթի մը
նկատմամբ չի կրնար միաբանիլ, քաղաքային
խորհուրդը հասարակութեան հետ մէկ տեղ
ժողուելով՝ այն բանին վրայ իր կարծիքը հա-
սարակութեան առջեւը կը դնէ. եւ քաղաքա-
բաշխութիւնն ու հասարակութիւնն՝ այս բանս
լաւ մը քննութեան տակ ձգելու է: Եթէ այս
ճամբով ալ խորհուրդը հասարակութեան հետ
չի կրնար միաբանիլ, — յապաղում չկրող նիւ-
թերուն մէջ, — քաղաքաբաշխութեան կարծիքն
ըլլայ ընդունելի. եւ անիկայ գործադրուի:
Բայց արքունական կառավարութեան ալ տե-
ղեկութիւն տրուելու է: Իսկ յապաղում կրող
նիւթերու մէջ բարձրագոյն կառավարութեան
խորհրդին 1806. Փետր. 21ին տուած կար-
գադրութեանը համեմատ, հասարակութիւնը
պարտական է — իր յատուկ կարծիքն ու
հպատակութիւնը ցուցնելու համար — խնդիրը
քաղաքաբաշխութեան առջեւը դնելու եւ բար-
ձրագոյն կառավարութեան դժաւար տրուելի
որոշումն ընդունելու. որ իբրեւ օրէնք պիտի
ծառայէ՝ քաղաքաբաշխութեան ու հասարա-
կութեան առջեւ:

14. Հասարակութեան ընդհանուր ժողո-
վին — դատաւորէն որոշուած օրուան եւ ժա-
մուն մէջ — ամէն ընտրուած երդուեալ ան-

դամներն՝ իրեն հաւելն բերող պատժոյն տակ,
ներկայ գտնուելու եւ հոն մնալու պարտական
է, մինչեւ որ ժողովքը՝ քաղաքային խորհրդին
հրամանաւն եւ գիտութեամբը լմննայ: —
Անոնք՝ որոնք որ ներկայ գտնուիլ չկարենալնուն
պատճառն յառաջունէ պաշտպանին չեն ծա-
նուցաներ, եւ կամ ներկայ գտնուիլ չկրնալուն
ազատութիւն չեն ընդունած, ասանկ յանդգնու-
թեամբ դուրս մնալուն՝ առաջին անգամ պաշտ-
պանէն յանդիմանուին, երկրորդ անգամ, վեց
հունգարական ֆիորին տուգանքով պատժուին,
երրորդ անգամ՝ 12 ֆիորին պատիժ ընդունին.
չորրորդ անգամ՝ հասարակութենէն դուրս
վնտուին: — Քառանկից ժողովոյն արձանագրու-
թիւնն եւ ուրիշ առաքումները՝ երդուեալներէն
ընտրուելի նոտարը պարտական է ընելու: —
Արձանագրութիւններն եւ որոշումներն՝ ասոր
ու պաշտպանին ստորագրութեամբը կը վաւե-
րացուին: — Երդուեալ հասարակութեան
գրուածքները՝ քաղաքաբաշխութեան դիւանին
մէջ, զատ տեղ մը կը դրուին. եւ հոն կը պա-
հուին յատուկ կղպակի տակ: Ասոր բանալին
պաշտպանին քով պիտի կենայ:

15. Որպէս զի անտեսական նիւթերու
մէջ եղած որոշումներն առանց յապաղման
գործադրուին, պարտական է հասարակութիւնն
ընելի նիստերուն մէջ, ամէն բանէն յառաջ՝
վերջի ժողովքին նիստին որոշումներուն ար-
ձանագրութիւնը կարգացնել տալ եւ աչքէ
անցընել: Ու որովհետեւ նաեւ քաղաքային

խորհուրդն, այն միջոցին ժողովուած է, իսկ մէկալ կողմանէ գործադիր իշխանութիւնը քաղաքաբաշխութեան ձեռքն է՝ արձանագրութիւնն, ամէն նիստին վրայօք՝ խրկելիքները՝ խրկելու եւ որոշելիքները՝ որոշելու համար քաղաքաբաշխութեան յանձնելու է (pro expeditiorum expeditione et exequendorum executione): Իսկ այն դէպքերուն մէջ, ուր որ քաղաքաբաշխութիւնն իր մէկ որոշմանը մէջ հասարակութեան հետ չի կրնար միաբանիլ, իր կարծիքը հաղորդելու է հասարակութեան: Եթէ որ ասիկայ, այն բանը չընդունի, խնդիրը՝ խառն ժողովքին նիստին երթայ. եւ վերը՝ 13 երորդ կէտին մէջ գրուած եղանակին համեմատ որոշուի: Աս որոշմունքներն ու պատասխանները՝ քաղաքաբաշխութիւնը նոտարին ձեռօք՝ առանց յապաղման, գրի անցընէ, խրկէ. եւ անոնց՝ որոնց կը վերաբերի՝ ձեռքը հասցընելու համար, առ առաւելն երեք օրուան միջոցի մէջ, պաշտպանին ձեռքը տալու է: Ասիկայ՝ իրեն ծառայութեանը համար, քովը դրուած քաղաքային ծառային ձեռօք, խրկելիքն ամէն մէկուն խրկելու պարտական է:

16. Ամէն մանր բան կարգի բերելու համար, հարկաւոր չէ երդուեալներու ժողով հրատարակել: Աս բանս երբեմն վտանգաւոր ու անտեղի է: Ուստի, որպէս զի ասոնց նկատմամբ տնտեսական հոգաբարձութիւնն աւելի դիւրաւ կարենայ յառաջանալ, 40ից մէջէն ընտրուի վեց երդուեալ, պաշտպանէն ու հա-

սարակութեան նոտարէն զատ — այնպիսի անձինքներ, որոնց չէ թէ երկայն ծառայութեան ատենն ի նկատի առնուի, հապա անանկ անձինքներ, որոնք աւելի բանէ հասկըցող, աւելի գործունեայ, աւելի փորձառու եւ իրենց վարմունքովն ու գործելու փութովը, հասարակութեան վստահութիւնը վաստակելու ջանացած են: Ասոնք՝ երեսփոխան անունով՝ պաշտպանին հետ — որ հոն ներկայ գտնուելու է — պարտական են փոքրագոյն նիւթոց վրայ, որոնք 100 ունական ֆիորինը չեն անցնիր հասարակութեան — արդէն 1796ին հաստատածին համեմատ — խնդրին վրայ խորհիլ եւ քաղաքային խորհրդին հաւանութեամբն ի գլուխ հանել, լմնցընել, — հաշիւները վերաքննել, անոնց վրայ իրենց կարծիքն ըսել, քաղաքային արկղը՝ ուղած ատենին քննել, ամէն տեսակ գործառնութիւնները — որ դատաւորէն եւ պաշտպանէն իրենց կը յանձնուի — կատարել մնցընել, — ըլլալի շէնքերուն ու նորոգութիւններուն նկատմամբ ունեցած յատակագիծնին ու տեսութիւննին հասարակութեան առջեւը դնել, — եւ այլն: Ու որովհետեւ այս երեսփոխանները՝ մէկ կողմանէ հասարակութեան աւելի արդիւնաւոր անձինքներն ըլլալով ու մէկալ կողմանէ՝ հասարակութեան ուրիշ անդամներէն աւելի աշխատելով՝ հասարակաց բարիքն յառաջ տանելու կը ջանան — ուստի իրենց արժանիքին համեմատ, ուրիշներէն աւելի են — անոր համար իրաւացի է, որ ասոնց վրայ

մասնաւոր նկատում ըլլուի: Այս ինքն, երբ որ խորհրդականի (senator) պաշտօնը պարապուածեան մէջ ըլլայ, աւ երեսփոխաններն ունենան առաջին տեղն, այն պաշտօնին ընտրուելու: Նմանապէս, երբ որ ծերակուտի անդամ մը, արիւնակցութեան համար դատաւորին աթոռէն պէտք է որ հեռանայ, կամ հիւանդութեան ու հեռաւորութեան պատճառաւ դատաւորներուն թիւը նուազի, ամբողջացողներն — եթէ որ օրինաւոր ընդգրկումութիւն մը չկայ իրենց անձին դէմ, — ասոնցմէ ընտրուին: — Վերջապէս ժողովքի ատեն երգուելոց՝ իրարու մէջ եղած կարգին դալով՝ իւրաքանչիւր դք նկատէ իր պաշտօնին ստանձնութիւնն ու երգումը, եւ 40ից ժողովքին մէջ նստիլն ալ ըստ այնմ ըլլայ:

17. Քառասնից ժողովոյն ամէն մէկ անդամն, հասարակութեան փնասները հեռացրնելու եւ շահը յառաջ տանելու — ըստ հետեւորդի հաւատարիմ ծառայութեանը — երգմամբ պարտաւորուած ըլլալով՝ հարկ է որ համապատասխանէ այն վստահութեան, զոր ժողովուրդն իրմէն կը սպասէ: — Այսու ամենայնիւ որպէս զի պատահելի փնասներուն առջեւ կարենայ առնուիլ, խստիւ եւ ընդ պատժով մերժման, կ'արգելուի որ հասարակաց օգուտը յառաջ տանող նիւթերու նկատմամբ — իրեն ու առանձնականաց մէջ պատահելի տարածայնութեան մէջ (դուրս առնելով զանոնք՝ որոնք արեւնակցութեան առաջին աստիճանին, կամ ազգականութեան ձեռք ուրիշ կողմնակ-

ցութեան կը վերաբերին) պաշտպանութիւն ընեն ու վրանին փոխանորդութիւն առնուն. միով բանիւ՝ հասարակութեան դէմ գործեն բանիւ կամ գրով. եւ անոր յառաջացմանն արգելք ըլլան:

18. Պաշտպանին ընելիքները: — Պաշտպանը պարտական է, ուրիշ որեւէ քաղաքացւոյ պէս, դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան մեծարանք եւ հնազանդութիւն ցուցրնել: Այսու ամենայնիւ՝ եթէ բան մը նկատէ կամ տեսնէ, որ քաղքին օգտակար է, պէտք է որ զանիկայ ի շահ քաղքին գործածէ: — Ամէն անգամ, որ դատաւորը կը փոխուի, պարտական է իր պաշտօնէն հրաժարելու եւ հասարակութեան հին սովորութեանը համեմատ, տեղի տալ նոր ընտրութեան: Ամէն նոր պաշտպանին պարտականութիւնն է, քաղաքաբաշխութեան եւ հասարակութեան առջեւ, երբ իր պաշտօնին կը մտնէ, ընելի հաւատարիմ ծառայութեան շարունակութեանը համար, առջեւը զրուած ձեւին համեմատ՝ երգում ընել:

19. Զգուշաւոր շրջահայեցութեամբ ջանալու է, որ զհասարակութիւնն՝ որուն գլուխն է ու զքաղաքաբաշխութիւնն, որուն առջեւը հեղինակութիւն պէտք է ունենալ — միշտ միաձայնութեան մէջ բռնէ, եւ անոր՝ առ այս ունեցած հպատակութիւնը ճանջընէ եւ կարենայ ալ պահել: — Ժողովքներուն հրատարակութիւնը՝ խորհրդի նիւթերուն կարգին եւ

նիւթոց առաջարկութեանը նկատմամբ վերն ըսածներուն համեմատ ընելու է ամէն բանի մէջ:

20. Որպէս զի քաղաքային արկղին եւ քերը խնայուին, լաւ կ'ըլլայ եթէ որ վճարք ունեցող անտառային տեսուչներ դրուին: Անտառաց վերատեսչապետը պաշտպանին վերին հրամանին ներքեւն է: — Հարկ է որ հասարակաց շէնքերը, քաղքին ներքին երկիրները ցանէ եւ խոտի դաշտերն աչքէ անցընէ. դաշտային պահապաններուն ծառայութեանը վրայ մտադիր ըլլայ: Եթէ որ պակասութիւն մը, անկարգութիւն մը նշմարէ, դատաւորին՝ քաղաքաբաշխութեան եւ երգուեալ հասարակութեան ձեռօք անմիջապէս տեղը բերէ: Ի մասնաւորի մտադիր ըլլայ, որ քաղքին ստացուածքը փուճ տեղ չօտարացուի: Ամէն երկիրները, խոտի դաշտերը՝ լաւ գնով վարձու տրուին, անոնց եկամուտները՝ ճշգիւ հաշուուին ու պարապ ծախքեր չըլլուին: Եւ որպէս զի ծախքերն աւելի խնայողութեամբ ըլլուին, պաշտպանն՝ ընտրէ իրեն — 16 երորդ կէտին մէջ գրուածին համեմատ — վեց անձինքներուն մէջէն՝ զմէկն, որ փոխանակի պաշտպան տիտղոսն ունենայ եւ ուրիշ բաներուն մէջ ալ իրեն օգնական ըլլայ. որպէս զի այն միջոցին որ օրինաւոր պատճառով մը անձամբ չկարենայ ներկայ գտնուիլ, անիկայ ձեռք առնու գլխաւոր պաշտպանին պաշտօնն եւ մասնաւորապէս անտառներու վրայ հսկողութիւն ընէ, մինչեւ որ քաղաքային արկեղ եկամուտներէն, մէկ հաս-

տատուն եւ թոշակ ընդունող կարգաւորեալ վերատեսուչ մը կարենանք ընտրել: Մինչեւ հիմայ ձրի ծառայող անձինքներու վրայ մասնաւոր նկատողութիւն ունենալու է: — Ասոնցմէ կը հետեւի

21. Թէ, ինչպէս որ պաշտպանն, անանկ ալ, ուրիշ, այս քաղքին մէջ թոշակ ընդունող պաշտօնատէրներէն, երկրատէրութեան վերաբերող երկիրներուն մէջէն, ոչ ոք՝ մեծկակ երկիր վարձու տալու հրաման ունի: (չոս հասկընալու չէ, քաղքին շրջակայքը գտնուող եւ քիչ վարձքով տրուելու սովորած սելիի եւ կանանչեղէնի պարտէզները. նոյնպէս խոտի պղտիկ դաշտերը): Եւ եթէ վարձու տուած ըլլայ, մինչեւ որ վարձքի ժամանակը չանցնի չմընայ՝ տուողը, քաղքին պաշտօնատէրը չի կրնար ըլլալ, եւ կամ վարձկալը պարտական է վարձքէն հրաժարիլ: — Աս կարգադրութենէն կը հետեւինաւ, որ պաշտօնատէրներուն մէջէն, ոչ երկրատէրութեան՝ վարձքի տրուած ատեն, վարձու առնուլ ուզել — եւ ոչ ծածուկ կերպով ու, ծուռ ճամբաներով անոնց հետ միաբանիլ կրնայ որոնք որ, բան մը, աճուրդի ճամբով վարձել՝ եւ կամ գաղտնի ճամբով աճրդողներուն հետ դաշնակցութիւններու մէջ մտնել կ'ուզեն:

Ու աս գաղտնի ճամբով եղած դաշնագիրներն, երբ երեւան ելլեն, այնու գործով անմիջապէս ոչինչ համարուին եւ անվաւեր հրատարակուին: Եւ ինչպէս որ այսպիսի ապօրի-

նաւոր կերպով վարձու առնուած երկիրը՝ նորէն պէտք է աճրդի հանել եւ առաջին վարձակալին կորստովը նորէն վարձքի տալ, անանկ ալ ասանկ գաղտնի եւ ուրիշներուն հետ դաշնակցող պաշտօնական անձը՝ չէ՛ թէ միայն իր պաշտօնէն կը հեռացուի, հապա նաեւ թագաւորական կարգադրութեանց հակառակ ընելուն համար պաշտօնապէս պիտի հալածուի: — Դարձեալ՝ քաղքին կամուրջներուն, խրամներուն, ամբարտակներուն, հօտերուն, ջրհորներուն, բուծանուող անասնոցը, անոնց ձմերուան կերակրեղէնին միտ դնելու պարտական է պաշտպանը. եւ ինչ տեսակ պակասութիւն որ տեսնէ, դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին հետ խորհրդակցելով՝ անկէ յառաջ գալի փնտնելուն — իր պատասխանատուութեամբը — պարտական է առջեւն առնելու, զանոնք շտկելու եւ տեղը բերելու:

22. Քաղքին սահմաններուն վրայ անանկ միտ դնելու է, որ չըլլայ թէ հոնկէ բան մը օտարացուի: Սահմանի թումբերն՝ ուր որ անոնք առանց խնդրոյ կեցած են, տարուէ տարի նորոգուին: Իսկ ուր որ խնդրոյ տակ են, ետեւէն իյնայ, որ ըստ իր ճամբուն եւ ըստ օրինի տեղը բերուին, շտկուին: — Քաղքին հասարակաց աւելցուկ ծախքին համար թող տրուած արօրի եւ խոտի դաշտերը՝ ո՛չ մասնաւորներուն ձեռքը թողուլ. եւ ո՛չ ալ դատաւորին ու քաղաքաբաշխութեան անձինքներու ձրի եւ առանց վարձքի եւ վճարքի կրնայ տալ:

23. Մասնաւորապէս պարտական է պաշտպանը հոգ տանելու, որ քաղքին պարտքերը տարուէ տարի նուազին եւ եկամուտները շատնան: Դարձեալ՝ նոր եկամտից աղբիւրներու նկատմամբ՝ յատակագիծ յօրինելու եւ զանոնք քաղաքային խորհրդին եւ երգուեալ հասարակութեան ներկայացընելու պարտական է:

Կարգացուեցաւ քաղաքաբաշխութեան եւ հասարակութեան ժողովին առջեւը. 1808 յուլիս 10:

17.

Ինչպէս գիտենք՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն ի սկզբանէ հետէ շատ մտադիր էր, որ քաղքին մէջ խաղաղութիւնն եւ կարգ ու կանոն պահուին: — Ասոնց նկատմամբ, այլեւայլ ժամանակ այլեւայլ կարգադրութիւններ եղած են: — Առ այս կը հային նաեւ 1831ին, ոստիկանութեան առաջնորդին առջեւը դրուած հրահանգներն. որ ժամանակը նկատելով՝ բարձր քաղաքակրթութիւն ու մեծ յառաջագիմութիւն կը ցուցընեն:

Ասոնց մէջ կը կարգադրուի ի մէջ այլոց. Որ ոստիկանութեան վերատեսուէն՝ ամէն տուած եւ իրեն առջեւն ելլելի ամէն խնդիրներուն վրայօք արձանագրութիւն շինէ, թէ իր առանձին գիտութեանն ու թէ՛ քաղաքային խորհրդին համար: — Պարսաւաթղթեր տարածող, պատիւը նուաստացընող, իր առաջնորդներուն դէմ ծանր յանցանքներ գնողներն՝ անմիջապէս

քաղաքաբաշխութեան ծանուցութիւն: Ու որպէս զի աս անկարգութիւններն աւելի շուտով երեւան ելլեն, տասնպետերու ձեռք ամէն տան տիրոջ իմացընէ, որ եթէ ասանկ բաներ դիտեն, շուտ մը ոստիկանութեան ծանուցանեն, որ ինք՝ դատաւորին հետ անոր առջեւն առնու: — Յիշոց, հայհոյանք, սուտ երգում ընել արգելուած է: Զայնպիսիներն, առանց անձի զանազանութեան զեկուցանելու է առաջնորդութեան: — Գիշերային պահապանները՝ ժամերը ծանուցանելէն զատ՝ հսկելու են ստահակներու եւ գողերու վրայ. զանոնք ձեռք բերեն եւ մինչեւ առտու պահակապանութեան տունը պահեն: — Կասկածաւոր, առանց վկայականի մարդիկ, ընդունուելու չեն քաղաքը — մինչեւ որ յայտնի չըլլայ թէ ինչ վիճակի մարդիկ են: Պանդոկապետներն՝ ասանկները, տասնպետերուն եւ ոստիկանութեան վերատեսչին ծանուցանելու են: Եկամուտ արհեստաւորներն ալ քաղաք չեն կրնար տեղաւորուիլ, մինչեւ որ քաղաքաբաշխութենէն, իրենց արհեստը բանեցընելու հրաման չընդունին: — Գինետուններու եւ իջեւաններու մէջ, գիշերը միայն՝ մինչեւ ժամը 10 կրնայ զբօսանք ըլլուիլ: — Պատահելի կրակներուն առջեւն առնելու համար, տասնպետերը նայելու են, որ վառարաններու մօտ կամ տանիքներու մէջ դիւրավառ բաներ չգտնուին: Օտար մուրացիկներ՝ քաղաք չեն կրնար ողորմութիւն խնդրել: Կեղծեալ մուրացիկները զսպուելու, բռնուելու են: Քաղաքացի

եղողներուն մուրալու հրաման կայ միայն ուրբաթ օրերը: Փողոցներու վրայ, իջեւաններու մէջ՝ վայնասուն ընողներն ու, կռուարարները՝ բռնուին եւ յանցանքնուն համեմատ պատժուին: Խշուտոց հանողները, մանաւանդ գիշերները՝ մտադիր ըլլուին, եթէ մտիկ չեն ընել՝ բռնուին: — Հրօցան, ատրճանակ պարպել արգելեալ է: Դուրս առնելու է անանկ դէպքերն՝ ուր որ հարկաւոր է կատաղի անասունները զարնելու համար: Գեղացիներուն, առանց վկայականի վառօդ, գնդակ ծախել չ'ըլլար: — Փողոցի մէջ կամ հրապարակի վրայ ստակ գտնողը պարտական է ոստիկանութեան տանելու: Զընողը կը պատժուի: — Գնչուներուն եւ աստանդական մարդիկներուն ապրանք ծախել արգելուած է: Գրաւոր կահագիր ցուցընելու են, թէ ինչ ապրանք կը ծախեն. եւ ուսկից առած են: Կասկածաւոր մարդէ, անծանօթ ապրանք գնել չ'ըլլար: — Առողջ միս ծախուելու է մսահատութեանց մէջ: Սպառելի նիւթերը՝ միայն վաճառանոց ու հրապարակ կրնան ծախուիլ: Անոնք՝ որ քաղքէն դուրս ասանկ բաներ կը գնեն, որպէս զի ետքէն աւելի սուղ ծախեն, այն գնուած բանն իրենցմէ պէտք է առնու: — Շատ խստիւ կը պահանջուի օրինաւոր չափ ու կշիռ գործածելը: Ասոր դէմ ընողները կը պատժուին այնու՝ որ 12 ֆիորին պատիժ կրէլէն զատ, չափն ու կշիռն իրենցմէ կ'առնուի: — Խողերը, հորթերը, գուարները՝ հօտը խրկուելու կամ ախոռ պահուելու են: Եթէ

մէկուն անասունը մարդու մը փնտս կ'ընէ, անոր տէրը պատասխանատու է փնտսին համար: — Շները՝ գիշերները հաջելով, մանաւանդ հիւանդաց, ուսանողաց ու գործող պաշտօնատեարց՝ շատ անհանգստութիւն կը պատճառեն: Ուստի զասոնք զարնել, մեռցնելու է: Հրապարակին ու փողոցներուն մաքրութեանը վրայ կէտք է հսկել: Շիւղերն ու աղտեղութիւններն անկէ հեռացուելու են: Կարեացները՝ գիշեր եւ մանաւանդ ցուրտ ատեն դուրս կրուելու եւ փոսի մէջ դրուելու են: Ստեղծ անասուններն, իրենց որոշած տեղը տանելու եւ հոն խորունկ տեղ փորելով՝ թաղուելու են, եւ այլն:

Կը ներփակեմ աս կարգադրութեանց հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Եղիսաբեթուպօլիս ազատ թագաւորական քաղքին ոստիկանութեան վերատեսչին համար կարգադրութիւններ:

Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան մեծապատիւ թագաւորական վերին տեսչութեան խորհրդին — առաջիկայ 1831 տարւոյն յունուար 4ին — կարգադրութեամբն եւ հաստատութեամբը՝ յաջորդ տնային կանոնները տրուեցան, զանոնք հրատարակելու, ճշգիւ պահելու եւ անոնց համեմատ գործելու համար:

1. Ոստիկանապետը՝ թէ՛ ան կարգադրութիւններուն նկատմամբ զորոնք ինք ըրած է, թէ՛ իրեն առջեւը գալի գանգատներուն եւ թէ՛ իրենքքեւն եղած տասնապետներէն իրեն առջեւը դրուելի եւ խնդիր ըլլուելի նիւթոց վրայօք

մասնաւոր արձանագրութիւն ունենալով, ամէն բան հասկընալի կերպով գրի անցընելու եւ այս արձանագրութիւնը՝ երբ քաղաքային խորհուրդն իրմէն խնդրէ՝ հունգարերէն լեզուով անոր ներկայացընելու պարտական է: — Իր պաշտօնը կորսնցընելու վտանգաւ՝ այն արձանագրութիւնը քաղաքաբաշխութեան դիւանը զետեղելու է, որպէս զի մարդ անկէ կարենայ տեսնել, թէ ինչպէս կը տանի, տարաւ ու կատարեց ասոր նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը:

2. Ընդ տեսնելը կամ իմանալն, որ մէկը պարսաւական գրութիւններ (pasquillus) կը ցրուէ, կը տարածէ. կամ մէկուն պատիւը նուազցընող խօսքեր կը հրատարակէ, կամ զմէկը՝ աչքի զարնող յանցանքի մը ներքեւ ինկած — կամ քաղաքաբաշխութեան ու իր առաջնորդներուն դէմ եւ ուրիշ ասոր նման, հասարակաց ընկերութեան համար փնտսակար պակսութիւններ պարունակող բաներ կը լսէ՝ զայնպիսիները, ոստիկանապետն, առանց անձի զանազանութեան կամ առանց աչք գոցելու — վերին կառավարութեան 1830ին տուած կարգադրութեանը համեմատ — հետազօտելու եւ անոր որպիսութեանը նկատմամբ առանց ուշանալու՝ քաղաքաբաշխութեան ծանուցում ընելու է: Եթէ աս բանս յապաղում չի կրեր, անմիջապէս դատաւորին ծանուցանելու եւ անոնց վրայօք ընելի կարգադրութիւնները գործադրելու պարտական է: — Ասոր նկատմամբ

3. Որպէս զի ասանկ անկարգութիւններն աւելի շուտով յայտնուին եւ ստուգուին, փողոցներու տասնպետաց ձեռք ամէն տան տիրոջ՝ շրջաբերական թղթով յառաջուրէն պատուէր տրուելու է, որ եթէ իրենցմէ՝ որեւիցէ մէկը՝ վերն ըսուած գրութիւններէն բան մ'իմանայ կամ ապահովապէս գիտնայ, անմիջապէս առանց ձայն հանելու, գաղտնի (որովհետեւ ըսողին անունը յայտնուելու չէ) պարտական է ծանուցանելու ոստիկանութեան վերատեսչին: Որ գլխաւոր դատաւորին հետ՝ բանը հանդարտութեամբ, առանց մէկու մը պատուոյն դպչելու, ետեւէն իյնայ՝ երեւան հանելու: Ով որ աս բանս ընելու անհոգ ըլլայ, յանցանքին արժանիքին համեմատ, երեք հունգարական ֆիորինով կամ երեք օրւան բանտարգելութեամբ պիտի պատժուի: — Նմանապէս, եթէ որ աւելի ծանրակշիւ բաներու մէջ, ասոնց համամիտ (connivens) գտնուի՝ բանը քննութեան տակ առնելու է. եւ ըստ որպիսութեան անձին, պատժելու է: — Ուրիշ կողմանէ, 1829 յունիս 30ին, ինչպէս նաեւ 1830 յունիս 21ին, վերին կառավարութեան ասոր նկատմամբ քաղաքային խորհրդին տուած եւ վաւերացուած կարգադրութիւններն, իբրեւ կանոն առնուին:

4. Երկրին օրէնքներուն եւ բարձրագոյն հրամաններուն համեմատ յիշոց, հայհոյանք եւ սուտ երգում ընողները՝ խստիւ սանձահարուելու են. եւ այսպիսիները՝ — պատժելու համար — տեղական խորհրդին ձեռքը տրուելու են:

Պետտի պարտաւորութիւն կը դրուի, թէ ոստիկանութեան վերատեսչին ու թէ տասնպետաց վրայ որ զայսպիսիներն, առանց անձի զանազանութեան զեկուցանելու անփոյթ չըլլան:

5. Որովհետեւ ան լաւ սովորութիւնն այս քաղքին մէջ ալ կայ, որ գիշերային պահանջներ կը պահուին վճարքով, որոնք հարկ է որ մինչեւ առտու, չէ թէ միայն ժամերը բարձրագոյն կանչեն, հապա նաեւ պարտական են առ այն, որ շրջահայեցութեամբ փողոցներու վրայ աստանդական ստահակներուն, գողերուն եւ չարագործներուն վրայ հսկեն, զանոնք ձեռք բերեն եւ ոստիկանութեան վերատեսչին տանին յանձնեն, որպէս զի հոն մինչեւ առտու պահպանուին. — ուստի՝ եթէ ասոնցմէ մէկն իր պարտաւորութիւնը կատարելու անփոյթ ըլլայ, նախ տասնպետներէն՝ վեց գաւազան ընդունին: Եթէ որ ասկից ետքն ալ չհաղանդին, ոստիկանութեան վերատեսչին ամբաստանուին եւ տասուերկու գաւազան ընդունին: Իսկ երրորդ անգամ, իրենց ծառայութենէն մերժուին:

6. Եթէ որ կասկածաւոր, անծանօթ եւ աստանդական մարդիկ, առանց վկայականի շրջաքային, այնպիսիները բռնուին եւ փակուած մնան, մինչեւ որ յայտնի ըլլայ թէ ինչ վիճակի մարդիկ են: Ասանկներու տեղ չտրուի, ոչ մասնաւորաց տներուն եւ ոչ պանդոկներուն եւ իջեւաններուն մէջ. հապա տանտէրերն ու պանդոկապետները՝ տասնպետներու ձեռք անմիջապէս ոստիկանութեան վերատեսչին զե-

կուցում ընեն: — Ով որ աս բանս ընելու անփոյթ ըլլայ, երեք հունգարական ֆիորինի պատիժ ընդունի: — Եթէ անծանօթ եւ օտար մարդը, պատահի որ պանդոկի կամ առանձնական տան տիրոջ մը երթայ բնակելու, տանտէրն՝ աս անծանօթին անունն եւ ուր տեղաց ըլլալը տեղեկանալու է ու տասնպետերու — եւ ասոնք՝ անմիջապէս ոստիկանութեան վերատեսչին տեղեկութիւն տալու պարտական են: Տեղեկացընելու անհոգ եղողն անպատճառ պատժուի: — Աս բանիս վրայօք ոստիկանապետը՝ արձանագրութիւն ունենայ. որ եթէ ատեն մը՝ ասանկ օտարականի մը անձին վրայ խնդիր ըլլայ՝ տեղեկութիւն կարենայ տալ: Աս արձանագրութեան մէջ ի մասնաւորի աս պարագաներն ըլլան նշանակուած. 1. Ով է, ուստի եկած է. եւ քանի հոգի են: 2. Որո՞ւն քով բնակեցաւ, քանի օր, ո՞ր ամսոյն, տարւոյն մէջ: 3. Ի՞նչ բանի համար եկած է. եւ ուր կ'երթայ: — Ասոր վրայ աւելցուելու է նաեւ, որ

7. Եթէ որ նոյն իսկ եկամուտ արհեստաւոր մարդիկ, որոնք հոս տեղաւորուիլ կ'ուզեն ու կը բաղձան իրենց արհեստը շարունակել — եւ իրենց արուեստին վրայօք նոյն իսկ վկայական թղթեր ունին՝ առանց քաղաքաբաշխութեան ու հասարակութեան կամացը՝ ոչ տեղաւորուիլ եւ ոչ ալ իրենց արուեստը շարունակել կրնան: Ա՛ն պանդոկապետն եւ կամ ան ազատ տանտէրն, որուն քով ասանկ եկամուտ մը

իջեւանած է, տեղեկանալով այն եկամուտին բաղձանքը, հարկ է որ իրն անմիջապէս վերը յիշուած կերպով ոստիկանութեան առաջնորդին՝ ու ասիկայ քաղաքաբաշխութեան ծանուցանէ, վերը յառաջ բերուած պատժին տակ:

8. Գինետուններու եւ իջեւաններու մէջ՝ ամառ ձմեռ, առ առաւելն մինչեւ ժամը տասը — ասկից անդին չըլլայ թէ — խմողներ, զբօսացողներ ու թուղթ խաղացողներ պահուին: Պանդոկապետն եւ իջեւան տուողն որ այսպիսիներուն աչք կը գոցէ, առանց բանի մը միտ զնելու, երեք հունգ. ֆիորին տուգանք վճարէ: Իսկ ստորին աստիճանի անձինք՝ անմիջապէս բանտարկուին. եւ երկրորդ օր՝ ոստիկանութեան վերատեսչին բանը զեկուցուի, իր արժանաւոր պատիժն ընդունելու համար: — Այսպէս վարուելու է անհնազանդ քաղաքացիներուն հետ ալ:

9. Տասնպետը՝ նախազգոյշ ըլլալու է պատահելի կրակներուն առջեւն առնելու համար: Ուստի եւ ասոր հոգատարութեան նկատմամբ տասնպետներուն վրայ պարտաւորութիւն կը դրուի, որ, ոչ զք՝ խոտ, յարդ, վուշ, կտաւի եւ ասոր նման գիւրավառ նիւթեր ծխանին քով կամ տանիքի մէջ պահէ կամ տեղաւորէ, 12 հունգ. ֆիորին պատժոյ տակ: Որ բանն որ, եթէ տասնպետին գիտութեանը հասնի, ասիկայ պարտական է անմիջապէս ոստիկանութեան վերատեսչին զեկուցանելու, յիշեալ պատիժը գործադրելու համար: Ասանկ

կրակի նախազգուշութեանը համար, հոգ տանի ոստիկանութիւնն, որ հասարակութեան հրէշներն եւ ուրիշ՝ կրակ մարելու հարկաւոր սպասներն ամէն ատեն լաւ վիճակի մէջ գտնուին, իրենց վերաբերեալ բաներովը:

10. Օտար մուրացիկներու կամ ուրիշ չքաւորներու քաղաք գալու եւ մուրալու հրաման չկայ. հապա մուրալը միայն անոնց թոյլ տրուած է, որոնք՝ կամ վերին կառավարութենէն եւ կամ տեղական խորհրդէն առ այս հրաման ունին: Ասոր նկատմամբ վերին կառավարութիւնը՝ 1831ին տուած է հրահանգ մը: Ուրիշ կողմանէ, իբրեւ կանոն առնուի 1816ին տրուած կանոնադրութիւնը: Ոստիկանապետը՝ թէ՛ անձամբ ու թէ՛ փողոցաց ու քաղաքային տասնպետաց ձեռք աղէկ վերահսկողութիւն ընելու է, որ ըսուած հրահանգին երկրորդ յօդուածն եւ անոր մէջ պարունակուած կէտին համեմատ, խաբեբայ ու կեղծեալ մարդիկները՝ կանոնի մը տակ դրուին եւ ամէն տեսակ ողորմութենէն զրկուին: Ան հրահանգին երրորդ կէտին համեմատ, ճշմարիտ մուրացիկներն՝ իրենց ծննդեան տեղը խրկուելու են: Զորրորդ կէտին համեմատ եւ վերը յիշուած կառավարչական կարգադրութեան երկրորդ կէտին հետեւութեամբ՝ բոլորովին աղքատ եւ ողորմութեան արժանի մուրացիկներուն նկատմամբ՝ հասարակութիւնը պարտական է հոգ տանելու: Բաց ասկէ, ոստիկանութեան եւ իր ներքեւն եղող տասնպետներուն պարտականութիւնն է,

որ տեղացի մուրացիկներն ալ — դուրս առնելով զանոնք, որոնց ազատութիւն կրնայ տրուիլ, ու որոնք միայն ուրբաթ օրերը կրնան մուրալ — երբեք տնէ տուն չքալեն. մանաւանդ փողոցներու վրայ կամ եկեղեցիներու դռները մուրալու չթողուն:

11. Ծառայից եւ տեսարց մէջ եղած անմիաբանութիւնը շտկելը՝ այն տեղի փողոցին տասնպետին գործքն ըլլալով՝ ոստիկանութեան վարիչն, անոնց որոշածը՝ միայն բողբոսի ճամբով կրնայ վաւերացնել կամ փոխել:

12. Փողոցներուն, հրապարակին, պանդոկներուն, իջեւաններուն մէջ եւ ուրիշ հասարակաց տեղերը պատահելի կռիւներուն, բռնադատութիւններուն եւ վէճերուն վրայ շրջահայեցութիւն եւ հսկողութիւն ըլլուելու է: Եւ թէ որ գործքին մէջ բռնուելու ըլլան — դուրս առնելով մեծագոյն պատիժներն, որոնց դատաստանն որոշելը՝ քաղաքային խորհրդին գործն է — յանցանքին համեմատ՝ մարմնաւորապէս պատժուելու են: Նմանապէս անանկ մարդիկ ալ պատժոյ տակ ենթարկուելու են, որոնք փողոցներու վրայ մտրակով խշռտոց կը հանեն, կը կանչուրուտեն, կ'երգեն — մանաւանդ գիշերները. եւ կամ մեծ վայնասունով իրենց տեղերը կ'երթան: — Այսպէս հասկընալու է ան օտարականներուն համար ալ, որոնք յառաջունէ կը զգուշացուին. բայց հոգերնին չէ: Ուստի եթէ ասանկ անկարգութիւն ընողները՝ փողոցի տասնպետներէն — որոնց իշխա-

նութիւն տրուած չէ այսպիսի դէպքերու մէջ պատժել — ոստիկանութեան վերատեսչին զեկուցուին, ասիկայ՝ տասնպետներէն իրեն եղած տեղեկութենէն ետեւ, պատիժներն որոշելու է: Որ, եթէ դրամական տուգանք է, անոր մէկ երրորդական մասը, բարձրագոյն կառավարութեան՝ 1830ին որոշմանը հօթներորդ կէտին համեմատ, զեկուցանողին, մէկալ մասը՝ փողոցի տասնպետներունն ըլլալու է. իսկ երրորդ մասը՝ մուրացկաններուն դրամագլխին զարնուի:

13. Հրացան, ատրճանակ, բանալիէ ատրճանակ, եռահար պարպողներ՝ ըլլայ քաղքին մէջ փողոցներուն վրայ, տներուն առջեւ կամ բակերուն մէջ (հոս չհասկընալով՝ փնասակար անասուններն, ինչպէս կատղած դուարները, փնասակար թռչուններն եւ շները՝ հարկաւոր եղած եւ վտանգ չբերող տեղերու մէջ հրացանով զարնելը) անձանց որպիսութեան համեմատ պէտք է ստրկի տուգանքով կամ բանտարգելութեամբ պատժել: Նմանապէս ոստիկանութեան վերատեսչին, ան վաճառականներն ալ պատժուելու են, որոնք առանց մասնաւոր հրամանի գեղացիներուն՝ վառօդ, հրացանի գնդակ ու գնդակիկ կու տան. չէ՛ թէ մինչեւ երեք հունգ. ֆիորին տուգանքով — ինչպէս վերն, ըսուեցաւ — հապա 1807ին արքունական հրամանագրին — եւ նոյն տարին նաեւ կառավարչական կարգադրութեան՝ երրորդ կէտին համեմատ, աւելի մեծ պատժով պատժուելու են:

14. Եթէ որ մէկն — ըլլայ ով որ կ'ազդէ — ուրիշի մը կորսնցուցած ապրանքն, ստակը՝ փողոցի կամ ուրիշ տեղւոյ վրայ, ջրի մէջ, կամ ուր որ ըլլայ՝ թող ըլլայ, գտնելու ըլլայ եւ չգիտնայ անոր օրինաւոր տէրը՝ — ապրանքը՝ կամ դրամն՝ ոստիկանութեան ներկայացընելու է, երեք հունգարական ֆիորին պատժոյ տակ: Սակայն գտնողն՝ իրեն օրինաւոր վարձքն ընդունի: Ուստի ոստիկանութեան վերատեսուչն ալ, ան գտնուած բանն՝ անմիջապէս ոստիկանութեան ծանուցանելու պարտական է. որպէս զի ասիկայ ալ այն կորսուած ապրանքին կամ ստրկին տիրոջը նկատմամբ, հարկաւոր կարգադրութիւնն ընել կարենայ:

15. Գնչուներն եւ ասոնց պէս մարդիկ, որոնք տնէ տուն սովոր են ապրանքներ ծախելու, առանց ոստիկանութեան վերատեսչին թոյլտուութեանը՝ բան մը չեն կրնար ծախել: Այսպիսիները պարտական են ծախելի ապրանքին վրայօք վաւերացած գրաւոր կահագիր մը ցուցընելու, թէ անոնք գողունի բաներ չեն, տարափոխիկ հիւանդութեան մէջ եղող եւ անոր մէջ մեռնող անձէ մնացած չեն. որովհետեւ այլադգ՝ ծախելու հրաման չի կրնար տրուիլ: Իսկ եթէ ասոր հակառակն, առանց ոստիկանութեան վերատեսչին գրաւոր հրամանին, ծախեն իրենց ապրանքները՝ փողոցի տասնպետները, նոյն միջոցին, եւ այն դէպքին մէջ միայն կրնան գրաւել, երբ որ գրաւուելի ապրանքին արժէքը 12 հունգարական ֆիորինէն աւելի չէ:

Իսկ երբ որ գրաւելի ապրանքը՝ 12 ֆիորինէն աւելի կ'արժէ, այն ատեն, այն ապրանքները ծախող մարդուն — վերին կառավարութեան 1830ին տուած հրամանագրին չորրորդ կէտին համեմատ — ոստիկանութեան վերատեսուչը վրան 12 ֆիորին տուգանք դնէ:

16. Նմանապէս արգելելու է, որ ոչ վաճառականներն եւ ոչ ուրիշ մը, քաղքին մէջ, օտար երկրէ եկած, անծանօթ կամ գէշ անուն ունեցող եւ կասկածաւոր մարդէ՝ ասանկ ապրանք գնել կարենան: Զոր, եթէ գնեն, եւ այն բանը յայտնուի, այն պատժոյն տակ ձգուին որ վերը՝ 15երորդ կէտին մէջ գրուած է:

17. Քաղքին առողջապահութեանը նկատմամբ՝ հրապարակին եւ փողոցներուն անմաքրութիւնը վերջի աստիճանի վտանգաւոր ըլլալով՝ զանոնք մաքուր պահելու պարտաւորութիւնը փողոցաց տասնպետներուն գործքն է: Ուստի հարկաւոր է որ ոստիկանապետը՝ հսկէ տասնպետաց վրայ, որպէս զի հրապարակին եւ փողոցներուն վրայ աւելածք եւ աղտոտ բաներ չգտնուին: Ու որովհետեւ տասնպետներուն հրամայուած է, որ տներուն առջեւն եղած աղտոտութիւնները ժողովն, ոստիկանութեան առաջնորդին կը զեկուցուի, որ զանոնք անկէ տանելու կարգադրութիւն ընէ: Այն աւելածները քաղքէն անմիջապէս հեռացուելու են: Քաղքին մէջ եղած ջրի խրամներն եւ ակիշները, որոնց գոցուիլը՝ մեծ վնաս կրնան յառաջ բերել, աւելի յաճախ մաքրել տալու

է, որպէս զի ընթացքինն աղտոտ ըլլայ: Նմանապէս, երբեմն հսկելու է: Թղթատարութեան եւ առեւտրական ճամբաներուն եւ կամուրջներուն պահպանութեանը վրայ Արտաքնոցներէն դուրս տարուելի աղբը՝ գիշեր, ու մանաւանդ ցուրտ ատեն տարուելու են իրենց որոշած տեղը՝ լաւ գոցուած եւ աղէկ չըջանակ ունեցող տակառներու մէջ՝ եւ հոն՝ գետնի մէջ. պէտք է թաղել, որպէս զի մարդկութեան չկարենայ վնասել: Նոյնպէս դուրս տարուելի սատկած անասունները՝ մորթահանէն խորունկ տեղ թաղուելու են, վեց գաւաղանի հարուած պատժի տակ:

18. Թէպէտ եւ մահատութեանց խանութներու նկատմամբ մանաւոր վերատեսուչ գրուած է, այսու ամենայնիւ ոստիկանապետն ալ անոր հետ մէկտեղ գործելով՝ աղէկ միտ դնելու է, որ առողջ դուար մորթուի. եւ մահատութեան խանութին մէջ միտ կտրելու սեղանը միշտ մաքուր ըլլայ:

19. Անոր համար է ոստիկանութիւնն իրեն ներքեւն եղած տասնպետներուն հետ, որ քաղքին ապահովութիւնն ու խաղաղութիւնն անվրդով պահեն: Ուստի տասնպետներն, եթէ որեւէ փողոցի մէջ եւ կամ որեւէ տեղւոյ վրայ վայնասուն ընողներ գտնեն, զանոնք՝ օգնութեան համող օրինաց մարդիկներուն օգնութեամբը՝ բռնել տալու եւ մեծագոյն յանցանքներու համար, ոստիկանութեան վերատեսչին առջեւը տանելու անփոյթ չըլլան: Ասոնց գործքն ինք՝ ոստիկանապետը կարգի պիտի դնէ:

20. Որոշուած ըլլալով՝ որ ամէն տեսակ ուտելու բան, միայն վաճառանոց պիտի ծախուի՝ նախագոյշ պիտի ըլլայ ոստիկանութիւնն, որ փողոցներու անկիւնները՝ եւս աւելի քաղքէն դուրս չըլլայ թէ թողու որ մէկն աս տեսակ բաները յառաջունէ ժողովէ կամ ժողովել տայ. եւ անկից ետքն աւելի սուղ ծախէ ու ծախել տայ: Աս հրամանին հակառակ գնուած բաները՝ գրաւուին: Գրաւուելի կենդանի նիւթերն եւ գրաւման պատիժները՝ այս հրահանգին 15երորդ կէտին մէջ գրուածին համեմատ գործադրուելուն: Նոյնպէս, տօնական օրերուն մէջ՝ աստուածային պաշտաման ատեն, առնուլ տալն, ապրանքները վաճառանոց տանիլը, խանութները բանալը եւ ապրանքները տեղաւորել, զետեղելը կ'արգելուի: Բաց ասկէ, խիստ պարտաւորութիւն կը դրուի ոստիկանութեան վերատեսչին վրայ, որ թէ հրապարակին վաճառականներուն, թէ խանութպաններուն, թէ պանդոկներուն, թէ ջաղացքին եւ թէ մսահատութեան մէջ գործածուած չափերուն մտադիր ըլլայ. եւ յաճախ նայի ու նայիլ տայ, որ չըլլայ թէ ան չափերն ու կշիռները՝ բարձրագոյն հրամաններուն հակառակ խարդախուին: Երկայնութեան ու խորութեան չափերն, ինչպէս նաեւ կշիռներն՝ օրինօք կնքուած նշանը պէտք է որ վրանին ունենան: Աս հրամանին դէմ ընդդէմներն եւ աս ճշմարիտ չափին ու կշռին դէմ գործողները, քաղաքաբաշխութեան՝ արդէն շատոնց տուած կարգադրութեանը համե-

մատ, չէ թէ միայն 12 ֆիորին տուգանօք պիտի պատժուին, հապա նաեւ այն գէշ ու խարդախ կշիռն ու չափն իրենցմէ առնուելով՝ այնչափ անգամ (loties quoties) պիտի պատժուին, որչափ անգամ որ այն հրամանին դէմ գործեն: — Ու որովհետեւ խակ պտուղներն առողջութեան կը փնասեն, այսպիսի բաները ծախելը խստիւ կ'արգելուի: — Թէպէտ հացագործներուն համար մասնաւոր վերահսկող մը դրուեցաւ, այսու ամենայնիւ՝ ոստիկանութիւնը հակէ, որ վերնագոյն կարգադրութեան համեմատ որոշուած օրինաւոր չափը պահուի: — Դարձեալ՝

21. Շատ փնասներ կ'ընեն այն կենդանիներն ալ, որոնք փողոցներուն վրայ եւ հրապարակին մէջ կամ խորելով կամ աղտոտելով եւ կամ ուրիշ փնասներ ընելով զմարդիկն անհանգիստ կ'ընեն — օրինակի աղագաւ՝ հորթերը, խոզերը եւ կամ շատերուն՝ գիշերը, վզերին զանգակիկ կրող դուարները, — զորոնք ամէն տան տէր, կամ հօտը դնելու եւ կամ տունը՝ ախոռի մէջ դնել՝ պահելու է. վասն զի, այլազգ, պիտի բռնուին ու թէ հօտի վարձքը եւ թէ պատճառած փնասները, տէրը պիտի հատուցանէ: Ուր թողունք, որ ասոնց պատճառած դժբախտութեան համար, անասնոյն տէրը պատասխանատու է:

22. Քաղքին մէջ շներու բազմութիւնը, չէ թէ միայն վտանգաւոր եւ վախնալու բան է, հապա նաեւ իրենց հաջելովը, մէկտեղ ժողո-

վուեւրովը, մանաւանդ գիշերները՝ ամենուն, բայց ի մասնաւորի հիւանդաց, ուսանողաց եւ գործող պաշտօնատեարց շատ անհանգստութիւն կը պատճառեն: Ուստի առաջիկայովս, անանկ կարգադրութիւն կը դրուի, որ փողոցներուն վրայ գտնուող անտէրունջ եւ թափառող շները (դուրս առնելով՝ հետախոյզ եւ որսի շները) սպաննուին: Շուն պահել ուզողն, անոր ալ միտ դնէ, որ անիկայ առանձինն, առանց իր տիրոջն, ասդին անդին չերթայ, չթափառի:

23. Ոստիկանութեան վերատեսուչը՝ թէ՛ իրեն առջեւը դրուած ու թէ՛ տասնպետներուն տրուած հրահանգին կէտերը՝ ճշգիւ պահէ ու պահել տայ: Ու եթէ որ տեսնէ թէ մէկ կամ մէկալ տասնպետն իր պաշտօնն ըստ խղճի չի կատարեր եւ առջեւը դրուած կարգադրութիւնները չի պահեր, ասանկ անհնազանդ ու իր պաշտօնին չհամապատասխանող տասնպետը՝ քաղաքային խորհրդին ղեկուցանելու է:

24. Եթէ որ որեւիցէ տեսակ պարտքի վերաբերեալ խնդիրներ ոստիկանութեան վերատեսչին առջեւն ելլեն, զգուշանալու է, որ չըլլայ թէ զանոնք լսած ու ընդունած ատեն, օրինաւոր դատաստանին ընթացքը վնասուի: Զգուշանայ նոյնպէս, որ տասնպետները փոքրագոյն պարտքերուն նկատմամբ եղած որոշմունքները չգործադրեն, եւ ըստ կամի տուգանքներ դնելէն արգելուին:

25. Որովհետեւ տասնպետներուն գլխաւոր պարտքն է, առ ծանուցագրին մէջ, ինչպէս

նաեւ հասարակաց ապահովութեան, կանոնապահութեան եւ մաքրութեան նկատմամբ որոշուած կէտերուն պահպանութեանը վրայ հսկել եւ ասոր դէմ՝ ընդդէմը զգուշացընել եւ պատժել — անոր համար ամէն տասնպետ՝ իր առաջնորդներուն հետ յարգութեամբ վարուի: Որովհետեւ թաղի առաջնորդին հետ անպատշաճ կերպով վարուող անձն՝ եթէ պաշտօնատէր է, իր առաջնորդին պիտի ղեկուցուի, իսկ եթէ քաղաքացի եւ հասարակ բնակիչ է, իր արժանեացը համեմատ դրամով կամ բանտարգելութեամբ եւ գաւազանահարութեամբ պիտի պատժուի ոստիկանութեան առաջնորդէն:

Ամէն տեսակ դրամական տուգանքներուն հատուցումն ոստիկանութեան վերատեսչին յանձնուեցաւ, վերին կառավարութեան գլխած հրամանագրին համեմատ: Ուստի ոստիկանութեան առաջնորդը ոչինչ կերպով եւ ոչ դէպքի մը մէջ՝ անձի մը վրայ տուգանք պիտի դնէ, հապա ոստիկանութեան առաջնորդին ղեկուցմանը վրայ, քաղաքային խորհուրդը պիտի որոշէ տուգանքը: — Աս՝ դրամական պատիժներուն մէկ երրորդ մասը, 1816 երրորդ տարւոյն կառավարչական հրահանգին համեմատ մուրացիկներու պահպանութեանը համար ժողովուելի դրամագլխին տրուի: Մէկալ երրորդական մասը՝ քաղաքային խորհրդին. իսկ երրորդ երրորդական մասը՝ ոստիկանութեան վերատեսչինն է: Պարտաւորութիւն կը դրուի՝ ոստիկանապետին վրայ, որ ասանկ պատիժներէն, ինչպէս նաեւ

փողոցաց տասնպետներէն զեկուցուելի — պարագայից համեմատ որոշելի փողրագոյն — տուգանքներուն վրայօք ամէն տարի հաշիւ տայ եւ զանիկայ քաղաքային խորհրդին ներկայացընէ. որպէս զի ան հաշիւը, քաղաքային խորհրդէն գաւառական գլխաւոր հաշուեկալութեան պաշտօնարանին խրկուի, զանիկայ վերաբննելու համար:

Արքունական բարձրագոյն կառավարութեան վերատեսչին գթած հրամանովը: — Տուեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհրդին եւ երդուեալ հասարակութեան, 1831 տարւոյն, փետրուար 4ին գումարուած ընդհանուար ժողովքէն: — Վր հրատարակէ

Յովսէփ Զիգլեան յ. յ.

քարտուղարի փոխանորդ:

18.

Ամենեւին տարակոյս չի վերցընելի, թէ ազգայինք — ինչպէս ամէն տեղ, անանկ ալ — Դրանսիլուանիա գաղթելէն անմիջապէս ետքը՝ տեսան հարկաւորութիւնն, որ նոր հայրենեաց մէջ, ան ատեն միայն կրնան ապահովցընել իրենց ապրուստն ու իրենց ապագան, երբ երկրին լեզուն կը սորվին. երբ ան ժողովրդեան սովորութիւնները կ'ընդունին, անոնց կըթուութեանը կը մօտենան, եւ ամէն բանի մէջ իրենք զիրենք երկրին ժողովրդօրը կը յարմարցընեն: — Ասկէ կընայ մեկնուիլ, թէ ինչ պատճառի

համար, քիչ ատենի մէջ նաեւ ուղղափառ կաթուղիկէ հաւատքն ընդունեցան:

Ազգայնոց ձեռնարկու եւ ամէն բանի մէջ յառաջանալու հոգին, զիրենք դրդեց, որ կըթուութեան աստիճանի մէջ ալ, գոնէ այն բարձրութեան հասնին, որ բարձրութեան մէջ էին ներքնածիններն: Ու եթէ կարելի է զանոնք ալ գերազանցեն: Ասոր բնական հետեւութիւնն էր, ան ճիգն, որ իրենց տղոցը պատշաճ կըթուութիւն տան. եւ զիրենք դաստիարակութեան մէջ վարժեցընեն: —

Հատ բնական է ենթադրել, որ ի սկզբան՝ քանի մը հարիւր բնակիչ ունեցող հին Պաշպալովին, ըստ մեծի մասին վալաք վարձկաններն, ինչպէս նաեւ հունգարացի ծառաները՝ դպրոց ունեցած պիտ'որ չըլլան: — Անոր համար շատ դժուարին է որոշել, թէ Պաշպալովին մէջ երբ հիմնուեցաւ առաջին դասատունը:

Բայց ձեռուընիս եղած տարեգիրներուն եւ արձանագրութեանց նայելով՝ արդէն 1730ին կը գտնենք աղջկանց դպրոց մը՝ Պաշպալով գեղին մէջ. — որ առժամանակեայ կերպով Աստուածատուր Սընգովիչեանի տանը մէջ էր: Վարժապետներն էին հոս, Ներսէս աղային վերահսկողութեանը տակ՝ հայր Մանուէլ Մխիթարայ աշակերտներէն մէկը¹:

¹ Համեմատէ Հատ. Ա. էջ 57: — Ասոր վերաբերեալ արձանագրութեան խօսքերն են. «Խորհուրդ արինք աղջիկ տղոց շօթելին սէպն, որ ըլլա ժամանակաւոր ասպատին սէնգովիչին տանը սէպն, որ հոն մեծցընուի զտունը ու

Եթէ աղջկանց համար հոգ տարուեցաւ կրթարանի մը, պէտք ենք հաստատութեամբ ընդունիլ թէ արդէն տարիներով յառաջ մանչ տղոց համար ալ դպրոց մը կանգնուած պիտի ըլլայ:

Ինչպէս ինքն իրմէն կ'ենթադրուի՝ առաջին դպրոցը պարզապէս հայերէն լեզուով պէտք է որ եղած ըլլայ. որովհետեւ ուսուցիչք, միայն Մխիթարեան հայրերն էին, որոնք հունգարերէն լեզուն տեղեակ չէին:

ԺԸ. դարուն դէպ ի մէջերը, կը գտնենք հունգարացի վարժապետներ ալ: Բայց ասոնց՝ զհայ տղաքը սորվեցընելը՝ միայն Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին հրամանովը կրնար ըլլալ: — Քիչ մը ետքը՝ կը տեսնենք, որ նաեւ լատիններէն լեզուն կը սորվեցուի Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին մէջ: — Գոնէ զսա կը հետեւցընենք Պայդայեան եպիսկոպոսին կարգադրութենէն. որուն համեմատ — Ստեփան Պոշնախեան եկեղեցւանին դրած հիմնարկութեանը երկրորդ կէտը — կ'ամրացուի, որ հայերէն ու հունգարերէն լեզուներէն զատ, լատիններէն ալ սորվեցուելու է:

Անշուշտ Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին միջնորդութեամբն սկսաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին մէջ յօրինաւոր կարգադրութիւնն՝ այն միջոցին, երբ Յովհ. Գրեչունեան Եղիսաբեթուպոլսոյ աւագերէցն 1775ին, իր

բողոքեցայ կըտրելի դէպ ի ժամն եւ այլն: Եւ դրնք վէճիւ զաղաչայ նորսէն որ կատարվի եւ սորվեցնող ըլլա հայր մանուէնն:

վեհափառութենէն Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին վերատեսուչ անուանուեցաւ: — Աս վերատեսուչութեան իրաւունքն, ինչպէս նաեւ սորվեցընելու կերպն ու դպրոցի շէնքը կամ թէ ըսենք՝ տեղը, շատ հակառակութեան ու վիճաբանութեան պատճառ տուած է: — Անտոնեան հարք, որոնք վենետական ազդեցութեան տակ կեցած կ'երեւան, քաղաքային հասարակութեան եւ անոր առաջնորդին — Ժողովրդապետին — հետ դիմացէ դիմաց կեցած են:

Մասնաւոր մտադրութեան արժանի բան է, Գրանսիլուանիոյ կանոնիկոսական ժողովոյն ասոր նկատմամբ ըրած մէկ որոշումը: Ըստ այսմ. «Որովհետեւ դպրոցներուն այցարարութիւնը, վարչութիւնն ու կարգադրութիւնը, տեղական աւագերիցուն կամ ժողովրդապետին յանձնուեցան. ուստի, անոր այցելութիւնը, վարչութիւնն ու կարգադրութիւնը՝ թէպէտ յարգելու են Անտոնեան հայրերը — բայց ժողովրդապետը հոգ տանելու է, որ այս այցարարութիւններն ու կարգադրութիւնները պատշաճ չափաւորութեամբ, հանդարտութեամբ ու սիրով ըլլուն. առանց Անտոնեան հայրերը վշտացընելու: Որուն կատարումը կը յուսացուի»: — Ասկից զատ. «Ժողովրդապետը՝ կարգ, կանոն ու եղանակաւորութիւն չտայ ու չխառնուի անոր մէջ, թէ տղոց ինչպէս կը սորվեցընեն. հապա իրենց (հայրերուն) եռանդին ու փութոյն թողու: Իսկ եթէ անկարգութիւն մը դիտէ, պարտական է կամ զեպիսկոպոսը տեղեկացընելու եւ կամ ընդհանուր

տեղապահին ծանուցանելու: — Գարձեալ.
 “Ուսանողք՝ կիրակի ու տօնի օրերը՝ ժողովրդա-
 պետական եկեղեցին խրկուին, պատարագ տես-
 նելու եւ քարող լսելու: Վասն զի պատշաճ ու
 վայելուչ է, որ տղաք, որ եկեղեցին որ ծնած
 են ի հոգեւորս, այն եկեղեցւոյն մէջ աճին, եւ
 քրիստոնէական գիտութեան խորհուրդներուն
 մասնակցին: Աս այսպէս ըլլալով ալ, հարկ չկայ
 որ հայրերը տղոց հետ մէկտեղ երթան, եթէ
 մասնաւորապէս չեն ուզեր երթալ. հապա յանձ-
 նեն զանոնք բարեպաշտ աշխարհականի մը: Չէ
 թէ միայն հարուստներուն՝ հապա նաեւ աղ-
 քատներուն տղաքն ալ, հաւասար փութով ու
 սիրով սորվեցընեն եւ ընդունին դպրոց: Մէկ
 խօսքով՝ վերոյիշեալ տարբերութեանց մէջ, թէ
 ժողովրդապետն ու թէ՛ Անտոնեան հայրերն այն-
 պէս վարուին, որ ասկից ետքն իր գերապայծա-
 ռութեանն անհանգստութիւն չպատճառեն: —
 Տուեալ ի Գարլսպուրկ. 1775 յունիս. 17: ”

Կանոնիկոսարանին հրամաններուն հակա-
 ռակ անմիաբանութիւնները շարունակուեցան:
 — Անտոնեանք 1811ին բողոքովին դադրեցու-
 ցին հայերէն սորվեցընելը: Ուստի՝ եկեղեցական
 ժողովքն աղերսագիր մը գրեց Ստեփան Ագոնց
 արքեպիսկոպոսին ու ընդհանրական արքային,
 որ ատակ անձի մը հրաման տայ հայերէն լեզուն
 սորվեցընելու:

Ասոր հետեւութեամբ՝ Ստեփանոս Ագոնց
 հրամայեց հայրերուն, որ սորվեցընեն հայերէն
 լեզուն եւ բարոյական գիտութիւնները. բայց

իրենց վանքին մէջ: — Սակայն քաղաքային ժո-
 ղովն աս հրամանը չընդունեցաւ: Ուստի՝ եկեղե-
 ցական ժողովքը սահմանեց թէ. “Որովհետեւ՝
 նոյն իսկ գերապայծառ տէրը չ'ուրանար, որ
 հայրերն անոր համար բերուեցան մեր քաղաքն,
 որ սորվեցընեն. — բայց թէ՛ աս պարտակա-
 նութիւնն որ շէնքին մէջ կատարուի՝ — գերա-
 պայծառ արքա՛սոր կամքէն ամենեւին կախում
 չունի. հապա մեր քաղքին առաջնորդութենէն:
 Անցածներէն շատ անհաճոյ կերպով տեսանք,
 զգացինք ու սորվեցանք, թէ ինչ տխուր հե-
 տեւութիւններ ունեցաւ, որ քանի մը տարի հայ
 դպրոցը վանքին շէնքին մէջ փոխադրուեցաւ:
 Ասիկայ պատճառ եղաւ, ան՝ գրեթէ արիւնա-
 հեղ հակառակութիւններուն, որոնցմով լեցուն
 են մեծապատիւ Գարլսպուրկի կանոնիկոսարանին
 հին գրքերը: . . . Ուստի վախնալով անհաճոյ
 ապագաներէն եւ յառաջուն խառնակութիւն-
 ներէն, հայ դպրոցին՝ ժողովրդապետական տնէն,
 վանք տարուիլն՝ ամենեւին չի ներուիր: — Ու-
 ըիշ կողմանէ ալ, մայրն՝ ամէն տեղ ժողովրդա-
 պետութիւնն է: Ասոր թեւերուն եւ հսկողու-
 թեան տակ, աւելի աճումն եւ յառաջացում
 կը յուսացուի որ ըլլայ տղոց մէջ. քան եթէ որ
 անիկայ, անանկ ձեռքի տակ յանձնուի, որ գուցէ
 աւելի իր՝ քան թէ հասարակաց օգտին եւ
 երջանկութեանը վրայ հոգ կ'ընէ: Ու եթէ որ
 տեղւոյս հայրերուն պարտականութիւնն է,
 հայերէն լեզուն ու բարոյականութիւն սորվե-
 ցընել, անոր գործադրութիւնը՝ որոշեալ քարէ

պատերուն հետ չենք կրնար կապել: Եւ իրենց այս փափաքէն աւելի բան չենք կրնար հետեւցընել, եթէ ոչ ջան, որ տղոց պարզամիտ ծնողքներուն կամաց կամաց աղքատանալն ու մայր եկեղեցւոյն հեղինակութեան ու յարգին անկումը կ'ուզեն:

Ասոր վրայ որոշուեցաւ, որ առաջիկայ յայտարարութիւնն անմիջապէս յարգելի հայրերուն հաղորդուի. եւ զիրենք ստիպեն, որ (1811) յունուար 28ին, բացուելի դպրոցն սկսին. — զոր եթէ չկատարեն — «Հայրերուն, աս բանիս մէջ ցուցըցած անհնազանդութիւնն անմիջապէս հովուապետին հաղորդուի եւ իրմէն խնդրուի, որ բարեհաճի խստիւ հրամայելու, որ այս պարտաւորութիւնը կատարեն: Որովհետեւ այլազգ իրենց ժամանակը՝ մեր քաղքին մէջ անօգուտ կ'անցընեն»,:

Ժողովրդապետին ու եկեղեցական հասարակութեան ընդդիմութիւնն, ինչպէս կ'երեւայ, պարապ բան էր. որովհետեւ Անտոնեանք յաջորդ տարիներուն մէջ ալ՝ իրենց վանքին մէջ կը սորվեցընէին: Ու ոչ առանց պատճառի:

Հասարակութիւնը՝ թէպէտ մէկ կողմանէ խստիւ կը կապուէր իր հայ ըլլալուն եւ կը փափաքէր որ ազգայինք գիտնան իրենց մայրենի լեզուն. բայց մեկալ կողմանէ հաստատութեամբ կը պահանջէր. որ անկախ ըլլայ հայրերէն իր գործքերուն մէջ: —

Երկու զուգահեռական եւ հաւասարապէս գործող դպրոց կը գտնենք Եղիսաբեթուպոլսոյ

մէջ, դէպ ի 1820ին կողմերը: — Տղաք՝ նախ հայերէն լեզուն եւ կրօնագիտութիւն կը սորվին կրօնաւորաց քով: Ասոր վրայ՝ հասարակութեան դպրոցին մէջ կը սորվին հունգարերէնն ու լատիներէնը:

Հայրերուն ցուցուցած գաղջութիւնը շատ կը խրտեցընէ զքաղաքային հասարակութիւնը: Ու նորէն եւ նորէն կ'ուզեն որ հայ դպրոցը՝ վանքէն փոխադրուի: — Քաղաքային վարչութիւնը հեղինակութիւն կ'ուզէ բանեցընել Մխիթարեանց դպրոցին նաեւ ներքին գործառնութիւններուն վրայ ալ: Ուստի կը սահմանէ, օրինակի աղաքաւ, սորվեցընելու ժամանակը. — ու չի թողուր, որ անանկ տղայ մը սորվի հունգարերէն լեզուն, որն որ Անտոնեանց վկայագրով՝ չ'ապացուցաներ, որ արդէն գիտէ հայերէն կարդալ գրել. եւ այլն:

Մէկ կողմանէ քաղաքային վարչութեան եւ եկեղեցական իշխանութեան ու մեկալ կողմանէ Մխիթարեան միաբանութեան մէջ եղած հակառակութեան ու անմիաբանութեան հոգիէն կրնանք հետեւցընել, թէ ինչչափ անհանգստութիւն ու դառնութիւն պէտք է որ պատճառած ըլլայ հայրերուն՝ ան ջանքն՝ որ ազգային տղոց հայերէն լեզուն սորվեցընեն, եւ զիրենք գոնէ այնչափի հասցընեն, որ կարգալ գրել սորվելէն զատ հունգարերէն չգիտցող վարդապետաց իրենց ծնողաց ու օտարներուն հետ հայերէն խօսին: — Բայց ափսոս որ չճանչցուեցաւ իրենց արգիւնքն. ու շնորհակալութեան եւ երախ-

տեաց տեղ՝ գտան հակառակութիւն եւ ընդ-
դիմութիւն, եկեղեցական ու աշխարհական
իշխանութեան կողմանէ:

Տարակոյս չկայ, որ վարդապետներուն մի
միայն նպատակն էր որ ազգային լեզուն ու ոգին
վերականգնեն ու վառ պահեն, արդէն լեզունին
ըստ բաւականի մոռցած ու կորսնցուցած ազգայ-
նոց հոգւոյն ու սրտին մէջ: Բայց եղածներէն
յայտնապէս կրնանք տեսնել, թէ ասոր հակա-
ռակ էին, թէ քաղաքային վարչութիւնն, ու թէ
եկեղեցական իշխանութիւնը. — կամ անոր
համար, վասն զի տէրութեան աչքը մտնել՝ եւ
հունգարական ազգին առջեւ հաճոյ ըլլալ կ'ու-
զէին. կամ, վասն զի ձանձրացած էին հայրե-
րէն. — եւ կամ վերջապէս վասն զի գուցէ,
արդէն այն միջոցին սկսած էր, ազգայնոց մտքին
մէջ որոճալ ան պարապ գաղափարը՝ թէ հայ
լեզուն՝ բանի մը չի ծառայեր. ու թէ աս լեզուով
մարդ՝ ոչ աւելի իմաստուն եւ ոչ ալ աւելի
տխմար կ'ըլլայ:

Ղենեակոյ Մխիթարեանց՝ Եղիսաբեթու-
պոլսոյ ուսումնական կենաց եւ յառաջագիմու-
թեան նկատմամբ ունեցած ջանքին վրայօք շատ
հետաքրքրական բան կը կարդանք պարբերական
Թերթի մը մէջ:

Ասոր նայելով՝ արդէն նախընթաց դարուն
դէպ ի սկիզբները՝ մանաւանդ թէ ԺԸ. դարուն
վերջերը, Հ. Միքայէլ Չամչեան վարդապետը՝
շատ աշխատած ըլլայ, որ հոն ուսումնական
ճեմարան մը կանգնէ հայ պատանեկաց համար:

Աս վախճանաւ, ինչպէս որ յիշեալ ամսաթեր-
թին մէջ կը կարդանք, ատենական ճառ մը
խօսած է քաղքին աղաչաներուն առջեւը:

Սակայն՝ մեզի այս բանս շատ անհաւանա-
կան կ'երեւայ: — Թէպէտ ճառը՝ տպագրու-
թեամբ առջեւնիս կեցած է. բայց ինչպէս կը
կարծենք, անիկայ ետքի տարիներու —, մա-
նաւանդ թէ մեր օրերը շարադրուած — գործք
է: Նախ. կը տարակուսինք՝ որ արդեօք Հ. Մի-
քայէլ Չամչեան պատմագիրը՝ Պաշպալով ճանչ-
ցած ու իրօք հոն եկած, ապրած է: Երկրորդ.
յիշեալ ճառին հետքը՝ չենք գտներ տեղ մը.
ոչ քաղաքային դիւանին, ոչ հայ ժողովրդա-
պետական յիշատակարաններուն, ոչ քաղքին
արձանագրութիւններուն եւ ոչ ալ Մխիթա-
րեանց վանատան մէջ: Երրորդ. մեզի շատ ան-
հաւանական կ'երեւայ. թէ նոյն ճառն, այնպէս,
ինչպէս որ յիշեալ Թերթը յառաջ կը բերէ՝
կարդացուած ըլլայ քաղաքային հասարակու-
թեան առջեւը: Ինչու որ, ան՝ մաքուր, գրա-
բար լեզուն, որով գրուած է, չէ թէ միայն
հիմակ, այլ նաեւ այն միջոցին ոչ որ կրնար
հասկնալ: — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացեաց
առջեւ գրաբար լեզուով անանկ բան մը կար-
դալ, հաւասար էր՝ հնդկերէն կամ արաբերէն
բան մը կարդալուն հետ: Ուստի անհնարին է,
որ առաջիկայ ճառը — եթէ իրօք գրուած ալ
է, թղթի վրայ — կարդացուած ըլլայ հասա-
րակութեան առջեւ. որովհետեւ ամենեւին նշա-
նակութիւն մը չունէր:

Այսու ամենայնիւ կարեւոր կը համարիմ. այս — մէկ կողմանէ երեւակայական գաղափարներով լեցուն, բայց մէկալ կողմանէ աղէկ մտածութեան եւ ասութեան կերպեր ու լաւ պարբերութիւններ պարունակող — վերջի աստիճանի ընդարձակ ճառին, համառօտ բովանդակութիւնը՝ կամ թէ ըսենք, ամենէն նշանաւոր կէտերն ընթերցողաց առջեւը դնել: —

Արդ՝ արեւելեան ճամարտակութեամբ գրուած երկայն նախերգութենէ մ'ետեւ՝ այսպէս կը շարունակուի ճառաբանութիւնը.

... «Քաղաքդ երջանկացեալ... մէնք միայն ի վերայ աշխարհի... զինչ խնդրես եւ որոյ պնդեալ ես զհետ: Մի միայն է որով հաստատի քոյդ ամրութիւն. եւ այն միայն է զոր դու ոչ խնդրես եւ ոչ կամիս խնդրել... ընդ այնր՝ այնպիսում պնդեալ ես զհետ, որ ամրութեանդ ոչ միայն չնպաստէ այլ եւ վնասէ: Ամրութիւն եւ հաստատութիւն այսր քաղաքի՝ է ունել դպրատուն կատարեալ երկուց լեզուաց՝ լատինականին եւ հայկականին, կամ ասացից Աբատէմիա, յորում մարզեսցին մանկունք՝ բարի կրթութեամբ ըստ հոգւոյ եւ ըստ մարմնոյ՝ յամենայն մակացութիւնս եւ յաղատական արուեստս՝ ի լեզու լատինական եւ հայկական: Եւ ընդ հակառակն այսորիկ՝ վնաս եւ վտանգ հաստատութեան քաղաքիս է՝ չունել զայսպիսի դպրատուն յինքեան եւ տարաբնակ ցրուել զմանկունս յայլեւայլ քաղաքս: Իսկ թէ զինչ օգուտ ի միոյն եւ զինչ վնաս ի միւսոյն

յառաջ գայցէ, յայտնապէս կարէք տեսնել...:

Ա... Ճշմարիտ է, զի գէթ քսան մանկունք ի քաղաքէ աստի առաքին յայլս՝ վասն ուսանելոյ ի դպրատան, ի Վիեննա, ի Բեռլին եւն. եւ վասն քսանիցս այսոցիկ յիւրաքանչիւր ամի գոնէ 3000 դահեկանք գնան ի քաղաքէ աստի յայլ քաղաք, կամ ասացից՝ ի քաղաքացւոց աստի պակասին այսչափ դրամք:... Արդ՝ ո՞ր իշխանութիւնք կամ ո՞ր քաղաքք չունիցին փոյթ մեծ, զի որ իւրեանցն է ստացուած, մի անցցէ յայլ թագաւորութիւնս:... Հայեսցուք ի կառավարութիւն մերումս կայսեր, որ արքայից արքայ վերաձայնի... որ քան զամենայն տէրութիւնս փարթամագոյն անուանակոչի, որքան զգուշութիւն ունի, զի մի յայլ թագաւորութիւն հեղցին իւրոյ երկրի դրամք եւ մեծութիւնք: Չայս եւ յայլ մեծամեծ թագաւորութիւնս տեսնեմ...

... Ո՞րչափ է մերս փարթամութիւն եւ որով ճանապարհաւ ստացեալ ունին զդրամս՝ որք փարթամն ասին ի քաղաքիս: Եւ զհարդ է, զի մեք... կամիցիմք՝ զորս ունիմքն՝ յայլ տէրութիւնս անցուցանել:... Եթէ աստ լինէր շինութիւն դպրատան, այն ամենայն դրամք՝ որք ի քաղաքէ աստի յայլ քաղաքս հեղուն եւ զեղուն ի պէտս դպրութեան աստ մնային...: Այս ոչ փոքր ինչ է...:

... Պարտ է... եւ ի մեծագոյնն եւս հայել: Ի համբաւել անուան այսր դպրատան... քանի՞...

մեծատունք Հայոց հանդերձեալ իցեն առաքել
զորդիս իւրեանց աստ...: Այժմ իսկ քանիք
կան որք այսմ սպասեն, այսմ փափաքին:

Բ... Զինչ կարծէք, ով արդեօք գի-
տիցէ, թէ կայցէ աստ քաղաք Հայոց, քաղաք
անուանեալ Եղիսաբեթ կամ Պաշլալով: Յաշ-
խարհին օսմանցւոյ, մարաց, պարսից, արաբա-
ցւոց... յորս շրջեցայ, ոչ որ գիտէ ինչ զայս-
մանէ...: Այլ եթէ բացցի աստ դպրոց... հռչա-
կեցի անուն սորա, ոչ իբրեւ հասարակ քա-
ղաքի... այլ իբրեւ այնպիսի քաղաքի՝ յորում
հիմնի աղետականութիւն... աւանդի իմաստու-
թիւն... ծագէ լոյս բանաւորական կենաց...
պայծառանայ հայկազնեայց վայելչութիւն...:
Այնուհետեւ բովանդակ ազգ մեր հայի ի սա
իբրեւ ի մայր, սմա ցանկայ, զսա փափաքի... ի
սմա յօժարի բնակիլ: Ո՛րչափ տունք կան Հայոց
ձանձրացեալք ի բռնութենէ այլոց ազգաց...:
Եթէ զսա տեսցեն, պայծառացեալ իմաստու-
թեամբ՝ ի սա փութան, զսա խնդրեն... եթէ
ոչ ամենեքին գէթ բազումք. մանաւանդ որ
մեծատունք են, եւ անկարօտք շահավաճառու-
թեան: Եթէ զորդիս իւրեանց առաքեցեն այսր,
զկնի նոցա եւ ինքեանք ժամանեն եւ հանգչին
ի սմա, իբրեւ ի նաւահանգիստ խաղաղու-
թեան:

...Որպիսի ինչ երեւի այժմ այս քաղաք
յաչս Գերմանացւոց եւ Մաճառաց, տեղի՝ յո-
րում բնակին վաճառականք, ապա թէ դպրա-
տուն փայլեցի յիմաստութեան եւ գիտու-

թեան... պատկառեսցին ի սմանէ, բարձրագոյնս
խօսեսցին... եւ ի յիշել զանուն սորա՝ ուշ
դիցեն թէ զորմէ խօսին...:

Գ. Հայեսցուք եւ յարդիւնս արգասեաց
քաղաքիս: Զինչ պտղաբերի ի քաղաքէս... Ի
վնենտկոյ ուլունք, հայելք... յԱնկարիոյ՝
ոսկի, պղինձ... ի Գերմանիոյ՝ երկաթ, սնդիկ...
սոյնպէս եւ յայլ աշխարհաց այլ ինչ: Զինչ
ապա աստի: Ոչ ինչ: Վաճառականք եւ եթ
սփռին աստ եւ անդ. շահին այո՛ եւ շահեցու-
ցանեն, այլ այս չեն արգասիք քաղաքին...:
Այս քաղաք արդարեւ ոչ ընծայեցուցանէ ինչ,
բայց կարէ ընծայեցուցանել զմարդիկ, այսինքն
են՝ ուսեալ անձինք, իմաստունք եւ վարժք:
Ընդէ՛ր է մեզ, զոր կարեմք ընծայել ի քաղաքէ
աստի մերմէ, յայլոց քաղաքաց մուրանալ...:
Ո՛չ իսկ արժան էր մեզ պարծիլ, թէ յըն-
ծայել այլոց քաղաքաց զայլ ինչ, մեք ըն-
ծայեմք... զմարդիկ: Սոյն այս մի ինչ թուեսցի
ձեզ թեթեւ եւ փոքր, զի թէ մեծ է վաճառ-
հանել ի քաղաքէ, քանի՛ եւս մեծ իցէ հանել
մարդիկ, որոց վասն են վաճառք:

Հէքիմօղլու Իպրահիմ փաշայ անուն
եպարքոս Կոստանդինուպոլսոյ՝ եհարց յաւուր
միում ցԵարութիւն ամիրայն Զօպանօղլու...
Յիւրաքանչիւր քաղաքաց՝ ասէ, ելանեն բարիք,
զինչ բարի է այն որ ելանէ ի քաղաքէ ձերմէ
յԱկնայ: Պատասխանի ետ այրն խորագէտ.
Չելանեն, ասէ, բարիք ի քաղաքէ մերմէ, այլ
բարի մարդիկ որոց վասն են բարիք...:

Դ... Մանկունք քաղաքիս՝ որք յայլ տեղին առաքին եւ ի նոսին սնանին՝ զլինչ ուսանիցին... Նախ առաջին, գաղջութիւն, կամ ասացից՝ անջերմեռանդութիւն։ Որք յառաջն յաղթս փութային եւ ի տեսութիւն պատարաբի, յետ այնորիկ ի հեռուստ շրջին, աւելորդ իմն համարին զայնպիսին, մանաւանդ թէ իբրեւ ընդունայն ծանրաբեռնութիւն, գիւտ մարդկան, նիւթ ծաղու եւ արհամարհանաց... 2. Թուրութիւն ի հաւատս. յորմէ իբր ի խթանէ վարեալ՝ ընդ առասպելս դասեն ինչ ի հաւատալեաց. զանպատեհս եւս խօսին զայնցանէ։ 3. Անկարգութիւն ի քրիստոնէական վարս եւ ի բարոյական գնացս. զորոց յաւէտ պարտ է լուել՝ քան ի յայտ ածել։ 4. Ամբարտաւանութիւն... ի սիրտս, արհամարհելով զծերագոյնս եւ զմեծամեծս քաղաքիս, որք չիցեն ըստ իւրեանց մարդութեան շրջեալ ի դպրոցս։ 5. Մոռացութիւն հայկական լեզուի, ընդ նմին եւ անտեղեկութիւն ի սպառ ազգիս հանգամանաց։ 6. Ցրտութիւն առ ազգն, զի յայլ ազգս մարդելով եւ զնոցին կաթն դիելով՝ ի նոսա յարին եւ զազգ իւրեանց արհամարհեն։ 7. Տաղտկութիւն առ քաղաք իւրեանց, զի ի մեծամեծ քաղաքս կենցաղավարելով եւ զնոցայն վարս զգենելով, ընդ այնս հաճին եւ ի նոսին մօտաւորել փափաքին... Եւ եթէ չունէին զտուն եւ զծնողս, կարծեմ եւ ոչ իսկ դառնային այսր, եւ ոչ եւս յիշէին զսա... 8... Անհաճոյութիւն մնալոյ ի քաղաքի աստ եւ հաճութիւն

մնալոյ յայլ քաղաքս... Աչօք տեսի զոմանս ի Դրմիշվար, ի Սիպին, ի Տեւա եւ որ շուրջ զնոքօք աւանք... որք ոչ միայն օտարացեալ երեւէին, այլ եւ յօտարութեան իւրեանց մնալ հաճէին. եւ ծանր էր նոցա յիշել եւս զընծայեցուցիչ իւրեանց զայս քաղաք։ Թող զայնոսիկ... որք յաւանս Մաճառաց են ցրուեալ... Այլ, սոքա վասն վաճառականութեան նստին յայնոսիկ քաղաքս, բայց ընդ վաճառականութեան վաճառեն եւ զհայութիւն իւրեանց... 9... Տպաւորութիւն բնաւորութեան այլոց ազգաց. մինչեւ երեւել նոցա ոչ եւս այն՝ որ էին... այլ այն... որ չէին։ 10. Այլատարազ իմն կենցաղավարութիւն... նոր իմն քաղաքականութիւն՝ անհամաձայն բնաւորութեան իւրեանց եւ անյարմար բնակչաց քաղաքիս եւ անպատեհ հայկականութեան. որով իբրեւ ագռաւք սիրամարգացեալք կամին երեւիլ իմն... որ աւերին է եւ ոչ շինիչ։ 11. Նորասիրութիւն, ոչ եթէ բնաւոր եւ կարեւոր իրաց, այլ ընդունայն զարդուց... զգեստուց... ծախուց եւ այլն եւ այլն։ 12. Անաշխատասիրութիւն. զի փափուկ սնանելով՝ առաւել ի հանգիստ քան յաշխատանս յօժարամտին։ Իսկ այս քաղաք աշխատասիրութեամբ շինեալ է եւ նովին պահի։ Բազում եւ այլ ինչ է, որ յաւէտ մտօք կարէ կշռիլ... Այս ամենայն ահա իւրեանց է, զոր ուսանին...։

Եթէ ի քաղաքի աստ կանգնեցի դպրատուն, կամ... Աբատեմիա, ամենայնի սոցա փոխադարձ բարին յաջողեցի։ Ա. փոխանակ գաղջութեան՝

ջերմեռանդութիւն: Ամենեքին որք անդ ուսանիցին, ջերմեռանդութեամբ բորբոքեալ երեւեսցին... առ հոգեւորական կեանս... առ ժամերգութիւնս... առ խորհուրդս եկեղեցւոյ եւ այլն: Բ. փոխանակ թուլութեան հաւատոյ՝ հաստատութիւն ուղղափառ ճշմարտութեան ի բանս եւ ի գնացս: Գ. փոխանակ անպարկեշտութեան՝ լուսափայլութիւն պարկեշտութեան եւ համեստութեան, մինչ գրեթէ իբրեւ զհրեշտակ Աստուծոյ երեւել նոցա: Դ. փոխանակ ամբարտաւանութեան՝ գեղեցիկ խոնարհութիւն, փոքունց առ մեծամեծսն զիջողութիւն, երիտասարդաց առ ծերս յարգութիւն...: Ե. փոխանակ մոռացութեան հայկական լեզուագիտութեան քաջ հայկարանութիւն եւ հայկական իրաց անվթար տեղեկութիւն...: Զ. փոխանակ ցրտութեան առ ազգն՝ առ նոյն ջերմութիւն, զի զիւրեանց մօր՝ զհայոցն ասեմ՝ զկամն յինքեանս ձգելով եւ ի նմին սնանելով ի նոյն ջերանին եւ զնոյն ինքեանց բարի համարին: Է. փոխանակ տաղտկութեան առ քաղաք իւրեանց զուարթագին փափաքողութիւն առ ի նոյն: Ը. փոխանակ տհաճութեան առ իւրեանցսն բնակելոյ՝ ցանկալի հաճութիւն առ նոսին կեանս վարելոյ...: Թ. փոխանակ տպաւորութեան օտարազգի բնաւորութեան՝ բարի բուսոյ բերումն... ըստ... բնաւորութեան թորգոմականս ազին...: Ժ. փոխանակ այլատարազ եւ նորատեսակ կենցաղավարութեան... կենցաղավարութիւն անոյշ եւ կեանք քաղցր եւ վարմունք

շահողականք: ԺԱ. փոխանակ ընդունայն նորասիրութեան, սէր իմաստութեան, սէր տեղեկութեան մեծամեծ իրաց, սէր կատարելութեան եւ այլն: ԺԲ. փոխանակ անաշխատասիրութեան փոյթ ջանացողութեան յամենայն իրս օգտակարս եւ ի շէնարարս: Այսչափ... բարեմասնութեամբ փայլեալ երեւեսցի քաղաքս ի տնկագործութեան դպրոցի:

Ե... Բարի շինութիւն քաղաքացեաց ի տեսանել նոցա զընթացս ուսանողացն: Ո՛վ թէ՛ ի ջըջել մանկանց միատարազ զգեստութիւն, միակերպ շարժուածովք, զոյգ զոյգ պարկեշտ եւ համեստ գնացիւք... զինչ շինութիւն ոչ առնուցութիւն: Ի հանդիսանալ նոցա ի հարցմունս... յոր ցնծութիւն ոչ ցնծացեն տեսողք. քանի եւս եւ ծնողք նոցա:

Արդ զայսպիսի եւ զայսքան բարի տեսանելով մեր առաջի՝ չիցէ՞ մեզ արժան ի նոյն յօժարամտիլ... յոր հիմնի հաստատութիւն քաղաքիս եւ փառաւորութիւն այսր փոքուհասարակութեան եւ աճումն այսր բարի ժողովրդեան...: Քանի՞ քանի դժուարին իրաց ձեռն էարկ քաղաքս՝ քրանաջան աշխատանօք, բազմապատիկ ծախիւք... եւ զինչ անտի շահ: Շահ արդարեւ, այլ ոչ այնպիսի որ համեմատեսցի այսմ...: Առանց սորա զայն ամենայն, զոր քրտամբք շահեցաք, անքիրտն կորուսանեմք. սովաւ՝ զոր շահեցաքս, փառաւորագոյնս պահեմք: Ով այժմ արգելուցու զձեռս մեր առ ի սոյն յառաջագիր լինելոյ: Ոչ դք: Ապաքէն

ամենեքին յօժարիմք յայս, զի ճանաչեմք, թէ այս է մեզ բարի, եւ սովաւ պահին այն բարիք՝ զորս մեծ համարիք: Չիցէ ապա արժան զյօժարութիւն մեր ի գոյութիւն հպեցուցանել... Որ որ գիտիցէ զբարին եւ ոչ առնիցէ, մեղք են նմա: Մի կարծէք թէ զայս ասէ առաքեալն հայելով սոսկ ի պահպանութիւն պատուիրանաց... զի հային յայն ամենայն, որ է հարկաւոր բարի յո՞ եւ իցէ կարգի: Եթէ որ գիտասցէ թէ այս ինչ բարի է վասն տան իւրոյ, առանց որոյ վտանգի տուն իւր, եւ ոչ արասցէ՝ մեղք են նմա, այսինքն, վտանգ եւ վնաս...: Ըստ այսմ եւ որ տէր է քաղաքի եւ հոգատար հասարակութեան, եթէ գիտասցէ՝ թէ այս ինչ բարի է, առանց որոյ վտանգի հասարակութիւնն, եւ ոչ արասցէ, մեղք են նմա. այսինքն վնաս մեծ: Տէր էք այսր փոքու հասարակութեան եւ հոգատար, եւ ի ձեռս ձեր է հասարակութիւն սորա...: Եւ գիտակ իսկ էք թէ առաջի եղեալս մեր՝ բարի է հասարակութեանս, առանց որոյ վտանգ գուշակի, վտանգ աղքատութեան... տարագնացութեան բաղմաց... տաղտկութեան հայկականութեան... ցրտութեան ազգայնոց եւ այլն. մեղք է ապա ոչ առնելդ...:

Եթէ տէր էք հասարակութեանդ, արժան է տէրանցդ ցուցանել զտէրութիւն ձեր ի գործադրութիւն այսր: Կառավար էք քաղաքիս, արժան է կառավարչացդ յայտնի առնել զկառավարութիւն ձեր յայսպիսի ծանր իրողու-

թեան: Ղեկավար էք այսր նաւու, արժան է ձեզ ուղեւորել յայն՝ որ նաւահանգիստն է սորա: Գլուխ էք մարմնոյս գեղեցկութեան, արժան է ազգել ի բարեշահութիւն անդամոց զայս սնունդ կենդանական: Սիւնք էք հաստատութեան վայելուչ շինուածոյս, սովաւ միայն կարող էք անկործան պահել զսա:

Մի համարիք թէ իբրեւ մարդիկ եւ կամ իբր մարդկային հնարիւք ունիցիք հաստատել զսա, այլ իբրեւ փոխանորդք ամենարուեստ ճարտարագետին... առաջնորդեալք... ամենակարող տեսչութեամբ բոլորեցունց, եւ խնամարկեալք ի պաշտպանողական հովանաւորութենէ Տիրամօր...: Եւ նպաստաւորեալք ի բարեխօսութենէ հօր մերոյ սրբոյ Լուսաւորչի եւ մօրս մերոյ սրբուհոյ Եղիսաբեթի եւ ամենայն սրբոց: Առ որս... զայս... գուղնաբեայ... հաստուածս բանի ի բաղձանաց սրտիս խնկաւորեալ՝ ընդունելութեան սորին փափաքիմ...:

Ազգայնոց՝ բաւական ինքնակաց մտածութեան նշանը կը տեսնուի, որ քիչ մը ետքը (1820 մայ. 2.) կը սկսին զգալ գերմաներէն լեզուին հարկաւորութիւնը: Մտադրութեան արժանի է իրենց աս բաղձանքին պատճառը.

1 Տես Բաղմավէպ 1896. Թիւ 5. էջ 151—158: — Ինչպէս վերն ըսինք, ճառին միայն գլխաւոր կէտերն առած ենք գործոյս մէջ: — Եւրոպէ զրոյթիւնն անանկ երեւոյթ ու հոտ մ'ունի, իբրեւ թէ ուսուցիչը ճարտասանութիւն սորվող աշակերտին առջեւ դրած ըլլայ շարադրելու սա բնարանը "Յուսման" թէ Եղիսաբեթ-ուսուցիչի հայաբաղադր անհրաժեշտ հարկաւորութիւն ունի ճեմարանի մը:

“Մեր քաղքին մէջ գերմաններէն դպրոց մը՝ մեր տղոցն երջանկութեանը նկատմամբ անհրաժեշտ հարկաւոր է — թող եւ զայն որ մենք՝ ըստ մեծի մասին վաճառականութիւն ընելու կը պարտաւորուինք:” Իրենց յատակագիծն անմիջապէս կը գործադրեն, այնու, որ նոր դաս մը (դպրոց) կը կանգնեն գերմաններէն լեզուի համար: Աս գերմաններէն դասը կանգուն կը կենայ ասկից ետքն ալ. որովհետեւ յաջորդ տարիներու մէջ գերմաններէն լեզուի ուսուցիչներու կը հանդիպինք:

Ասոնք յայտնի նշաններն են, ազգին յառաջագիմութեան: Ինչու որ թէպէտ հասարակութիւնը շատ կը կաշէր իր աղքային լեզուին, ի վերայ այսր ամենայնի ինք զինք պարագաներու յարմարցնելու կը ջանար: Ասկից զատ կը ճգնէր որ իր տղոցը դաստիարակութիւնն՝ անբարձրութեան աստիճանին հասցընէ, որ զինք՝ մտաւոր զարգացման մէջ, շրջակայ դրացիներուն մօտեցընէ եւ հաւասարցընէ: — — —

Համակրութեան ջանքը՝ չէ՛ թէ միայն մանչ տղոց վրայ տարածուեցաւ, հապա ինչպէս տեսնա՞ք — արդէն ԺԸ դարուն դէպ ի սկիզբները — նաեւ աղջիկ տղոց վրայ ալ: — 1760ին կը կարգադրուի, որ զաղջիկ տղաք սորվեցընելը՝ մանչ տղոցմէ բաժնուի: Կ'երեւայ թէ աս բաժնելը — որն որ տարակոյս չկայ թէ վերջի աստիճանի շրջահայեցութեան նշան է — աս միջոցին մէջ մնացական բան մ'երգած պիտի չըլլայ, որովհետեւ նորէն ու նորէն կը կրկնուի

աս հրամանը: — Աղջկանց դպրոցին մէջ կանայք ու արք կը սորվեցընէին: Չորրորդ տարին լմնեցընող աղջիկներն՝ արդէն դպրոց կ'ընդունուէին՝ հայերէն սորվելու համար. — յաջորդ տարիները կը սորվէին ասոնք հունգարերէն ու գերմաններէն լեզուները:

Եպիսկոպոսական այցարարութեան պատճէն մը կը յիշէ երկու վարպետուհի: — Պ. Աղ. Ռափայէլեան 1827ին՝ 2000 ֆիորին կը զետեղէ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային հասարակութեան արկղը՝ աղջիկ տղոց կրթութեանը համար:

Կը ներփակեմ ընթերցողաց գիտութեանը համար, 1827 մայ. 11ին, վերին կառավարութեան հաստատութեամբ ամրացուած հիմնարկութեան թուղթը — որուն վրայ՝ ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք — Ռափայէլեան վարժարանին տուչութեան թղթին մէջ ալ յիշատակութիւն կայ: — Ասոր թարգմանութիւնը հետեւեալն է:

“Մենք Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին խորհրդանոցն ու քաղաքարաշխութիւնը՝ առաջիկայ գրութեամբ կը ծանուցանենք առանձնականաց եւ ան ամենուն, որոնց կը պատկանի, թէ այսօրուան օրս՝ Աղեքսանդր Ռափայէլ անգղիական ասպետէն — մշտնջենաւորապէս եւ անյետսկոչելի կերպով, մնայուն հիմնարկութեան տիտղոսով — 5000 ռենական ֆիորին իրապէս ընդունեցանք քաղքին տնտեսական արկղին մէջ 6% առհարիւր չեայով: —

Որովհետեւ յիշեալ բարերարին եւ հիմնարկուն նպատակն ու անփոփոխելի փափաքն ան է, որ վերը յիշուած գումարին տարեկան շահերը՝ պարզապէս ու մի միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ օրիորդաց դաստիարակութեանն, անոնց կրօնական ու բարոյական ուսման մէջ ըլլալի յառաջագիմութեանը գործածուի — անոր համար Եղիսաբեթուպոլսոյ այս նոր դպրոցը — մեր շնորհակալութեան զգացման յայտարարութիւնը ցուցնելու համար — մշտնջենաւոր ժամանակաց համար՝ Ռափայէլեան հիմնարկութիւն կ'ուզենք անուանել:

Ասկից զատ՝ որովհետեւ շատ անգամ յիշուած բարերարն, այն ներքին համոզման մէջ է, թէ լաւ դաստիարակութիւնն՝ եկեղեցականաց կը վերաբերի — եւ մեր քաղքին հիմակուան ժողովրդապետն զԱերապ. Տէր Յովհ. Գապտէպովեան կանոնիկոսն ու աւագերէցն, իբրեւ իր մտերիմ բարեկամն ու եղբայրը կը պատուէ — անոր համար, այս հիմնարկութեան վերին հսկողութիւնը յիշեալ աւագերիցուն կ'ուզէ յանձնել՝ այնպիսի կերպով մ'որ, ցորչափ կ'ապրի — հիմնարկուն հեռավորութեանն ատեն — վարժապետութիւնն ընտրելն ու անուանելը՝ ինչպէս նաեւ դասատուութեան ընթացքն, իր իմաստութեան եւ եռանդանը համեմատ ըլլայ ու կարգադրուի:

Եթէ յիշեալ հիմնարկուն եւ պաշտպանն, աս նպատակին համար, ասկից ետքն, ինչ ալ որ խրկէ դպրոցին, միշտ այս վախճանի դար-

ձուի — թէ որ այլազգ՝ ինք հիմնադիրը, ուրիշ կարգադրութիւն չ'ընեն: — Եւ ասոր նկատմամբ պիտի չընդունինք ու պիտի չճանչնանք ոչ ինչ պայման, մեկնութիւն կամ շնորհք: — Ուստի աս՝ մեր յատուկ ձեռք ու քաղքին սովորեալ կնիքովը ամրացուած շնորհակալութեան եւ ճանաչման թուղթը կու տանք — Եղիսաբեթուպոլսոյ խորհրդեան ու հասարակութեան ժողովքէն 1827 ապրիլ 23.

Տ. Կ.

Գրեթոր Գալիէլեան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Պետրոս Գաբրիէլովեան յ. յ.

գլխաւոր պաշտպան:

Վաչագրոս Չիգիւեան յ. յ.

խորհրդական:

Յովսէփ Չիգիւեան յ. յ.

գլխ. քարտուղար:

Հիմնարկութիւնը՝ Ռափայէլեանին ձեռք յաջորդ վաւերացումամբ հարազատագործուեցաւ:

«Թէ այս ընդօրինակութիւնը, Եղիսաբեթուպոլսոյ պատուելի քաղքին խորհրդեան եւ հասարակութեան ձեռք տուած պատճէնին բնագրին ամէն կէտերուն համեմատ է, եւ ըստ հետեւորդի՝ թէ իրօք տուած եւ մեծարգոյ խորհրդին եւ ազնուական քաղաքաբաշխութեան 5000 Փիորինը, մշտնջենապէս ու ետ չառնուելու կերպով՝ Ռափայէլեան հիմնարկութիւն

անունի տակ, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ աղջիկ տղոց դաստիարակութեանը դարձնելու համար — եւ թէ աս տուչութիւնն երբեք ուրիշ բանի գործածելու հրաման չկայ — այսու՝ իրաց մշտնջենաւոր յիշատակին համար, յատուկ ձեռքիս ստորագրութեամբն ու սովորեալ կնիքովս կը վաւերացընեմ ու կ'ամրացընեմ:

Տ. Կ.

Աղէփանդէր Ռաֆայէլ յ. յ. ր

Թէ հիմադիրն, ինչ կերպով կը փափաքէր որ ըլլայ դաստիարակութիւնը, կը յայտնէ 1841ին, գրած մէկ թղթին մէջ՝ յաջորդ կերպով.

«Սաստիկ կը փափաքէի, որ աղջկանց դաստիարակութեան համար, մնայուն բնակութեան տեղ մը հոգամ իմ ծախքովս. — որ ասկէ տասը տարի յառաջ յաջողեցաւ: Աս բանս հիմակ, յաջորդ կերպով կ'ուզեմ կանոնաւորել:

1. Համոզուելով՝ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ իգական սեռը նուազ բախտաւոր է, — եւ մասնաւորապէս անոնք՝ որոնց ծնողքն աղքատ են — անոր համար, բարեյիշատակ աւագերէց ժողովրդապետին խորհրդին հետեւելով, խոստումս կատարեցի անանկ կերպով մ'որ 2000 ֆիորինով առանձնական տուն մը գնեցի վարժապետուհիին բնակութեանը համար: — Ասոր գլխաւոր պարտքը պիտի ըլլայ՝ աշկերտուհիները կրօնական — բարոյական գիտութեանց մէջ սորվեցընել. ու աշխատիլ, որ իրենց հասակին համեմատ՝ ժամանակաւ, հոս տեղի աւագերէց

ժողովրդապետին միջնորդութեամբը՝ բարձրագոյն դասերուն անցնին. եւ կարենան սորվիլ, իրենց մայրենի լեզուէն զատ՝ երկրին խօսած հունգարերէն լեզուն եւ ձեռագործ: Միշտ աչուրնուն առջեւ ունենալով Քրիստոսի պատուէրը թէ. «Խնդրեցէք նախ զարքայութիւն Աստուծոյ»:

Անոր համար վարպետուհւոյն գլխաւոր գործքն ըլլայ, կանանց սեռին վայել համեստութիւն. Աստուծոյ՝ ընկերին եւ ինք իրեն նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը կատարել: Զոր ծանրաբեռնութիւնն աւելի դիւրաւ կատարելու համար, ընդգիմութիւն չունիմ, որ աւագերիցուն հաւանութեամբն՝ իր քովն ընկերուհի մըն ալ առնու: Աս՝ ամէն նկատմամբ յարմար ուսուցչին տրուելի տարեկան վճարքին համար 2000 ֆիորին արդէն ասկէ 14 տարի յառաջ, հոս տեղի հասարակութեան ձեռքը յանձնեցի: Ասոր դրամագլխին տարեկան շահն՝ ըլլայ յիշեալ ուսուցչուհւոյն տարեկան վճարմունքը:

Երբ հիմակ եկաւ այն բաղձացած ատենն, որ ես, իմ շատ սիրելի քաղքիս այցելութիւն կրցայ ընել եւ անձամբ աւագերէց ժողովրդապետին եւ ուրիշ առաջին կարգի մարդիկներուն հետ իմ նորատունկ դպրոցս, սուրբ դիտաւորութեանս համեմատ՝ տեսայ, զննեցի. եւ հոն ամէն բան՝ հաւատքի ու բարոյականութեան հետ միաբան գտայ — եւ Աննա Պոշնակեան, 40 տարեկան վարպետուհւոյն անձին վրայ — որն որ

տասը տարիէ ի վեր կ'աշխատի աղջկանց դաստիարակութեան մէջ՝ կատարեալ փորձառութիւն եւ յաջողակութիւն գտայ ու դիտեցի — աս վարպետուհին՝ ես, ինչպէս աս բարեպաշտ հիմնարկութեան հիմնադիրը, իմ հեղինակութեամբս կ'ամրացընեմ. — ու Գերապայծառ եպիսկոպոսէն ալ, իբրեւ Գրանսիրուանիոյ կաթողիկէ դպրոցաց գերագոյն վերատեսուչէն, խոնարհութեամբ կը խնդրեմ — որ գերյարգելի աւագերեցուն միջնորդութեամբն, ան ամէն բան պահելու հրամայէ, զոր ես իբրեւ օրէնք սահմանեցի աս դպրատան համար:

2. Ամենէն աւելի բաղձացածս ան է, որ աս ժողովրդեան յատուկ լեզուն իմիսնորուս մէջ գլխաւոր տեղը բռնէ. եւ ուրիշ գիտութիւն չյատկացընէ իրեն մինչեւ որ հայերէն լեզուն չի հասկընար:

3. Որովհետեւ այս դպրոցը հիմնելուս պատճառն ու դիտաւորութիւնս ան էր, որ ճշմարիտ Աստուծոյ ծանօթութիւնն, ու երկիրպագելի աստուածութեան ամենասուրբ պատուիրաններուն պահպանութիւնը խորունկանց տպաւորուի աղջկանց սրտին մէջ, — անոր համար, երբ ասոնք — որչափ որ ալ քիչ թուով — քովէ քով գան, վարպետուհւոյն հետ մէկ տեղ աղօթեն, առտու ութին՝ եւ կէսօրէն ետեւ, ժամը երկուքին՝ չայր մեր ու Հաւատամբ մը. եւ ընեն հաւատոյ, յուսոյ, սիրոյ եւ զղջման ներգործութիւնները: — Ասոր վրայ, ամէն մէկն, իրեն դասն ըսէ:

Վարպետուհին, առանց որ եւ է անձի զանազանութեան, իր վաստակող ու հաճոյական վարմունքովն՝ իբրեւ ամենուն մայրը, զիրենք սիրով մտիկ ընէ: — Սորվեցընելը՝ տեւէ, կէսօրէն յառաջ՝ երեք ու կէս ժամ, — կէսօրէն ետեւ, երկուքէն, մինչեւ հինգ:

4. Որպէս զի աղջկունք, հին քրիստոնէական հաւատքին սկզբունքները սրտերնուն մէջ տոգորեն, վարպետուհւոյն պարտքը պիտի ըլլայ, զանոնք ամէն կիրակի ու տօնի օրերը ժողովրդավետական եկեղեցին տանելու, — եւ սուրբ պատարագին առանձինն մասերուն վրայ՝ իրենց խօսելու, որպէս զի յարգութեամբ մասնակից ըլլան սուրբ պատարագին: — Հրապարակական թափօրներուն, իրենց վարպետուհւոյն հետ մէկ տեղ ներկայ գտնուելու են իրենք ալ: — Ու որպէս զի մեր սուրբ հաւատքը՝ զիրենք պղտիկ հասակին մէջ ամէն գէշութենէ պահպանէ, վարպետուհին ջանայ, որ որչափ կարելի է, խոստովանութեան ու սուրբ հաղորդութեան խորհրդոյն, յաճախ մերձենան:

Ահա գերապայծառ Տէր, աս է իմ գաղափարս՝ հիմնած դպրոցիս նկատմամբ, զոր Հրամանոց բարձր հեղինակութեամբն ամրացընելու կը խնդրեմ:

Աս պարզ, բայց կրօնական կենաց զարգացմամբ ղգեստաւորուած դաստիարակութեան կանոնադրութիւնը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան դպրոցին՝ տնային, քիչով գոհ եղող, հոգատար ու անձնանուէր կնիկներ տուաւ:

— Աս ուղղութիւնը չվորդովեցին յեղափոխութեան ժամանակին խառնակութիւններն ալ: Ու թէպէտ եւ հրաղինուց հրամանը փակեց մուսայից դռները քիչ մը ժամանակի համար: Բայց համբերեց ու լուծեամբ կրեց հասարակութիւնն իր վիճակը մինչեւ որ նախախնամութիւնը շղթաները լուծեց — ու 1851 մայ. 28ին. վերին կառավարութիւնը նոր կարգադրութեամբ մը հրաման տուաւ, որ Պր. Աղեքս. Ռափայէլեանի հիմնած աղջկանց դպրոցը նորէն բացուի: — Աս ժամանակէն, մինչեւ 1865, դպրոցն երկու կարգի բաժնուած էր, սկսողներուն եւ յառաջացողներուն համար: Ետքէն եղաւ չորս դաս: 1879էն ի վեր՝ բաժնուեցաւ վեց դասի:

1880էն ետքը՝ կարծես թէ սկսաւ դեւելիլ օրիորդաց դաստիարակութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ: Ժամանակին պարագաներուն փոփոխութիւնները. — ան ներքին ճիգն, որովհետքն ալ յառաջագիծութեան մէջ դրացի քաղաքներուն հետ մրցիլ կ'ուզէր. դարձեալ՝ — շարունակեալ սեթեւանքը, վարպետուհիներուն միօրինակ փոփոխութիւնն եւ այլն, ստիպեցին զքաղաքային վարչութիւնն, որ օրիորդաց դպրոցին մէջ ալ վերանորոգութիւն ընէ. եւ աղջիկ տղոց դաստիարակութիւնն անանկ ձեռքերու յանձնէ, որոնք ժամանակին համեմատ կարենան համապատասխանել իրենց պարտուցն: Ուստի հասարակութիւնն՝ եպիսկոպոսին հաւանութեամբն 1882ին դաշնադրութիւն մ'ըրաւ Սադմարի՝ Ս. Վինկենտիոսի կոչուած կարգին

մայրապետացը հետ: Աս դաշնադրութիւնը՝ մէկ կողմանէ եպիսկոպոսն՝ իւրեւ ուղղափառ դպրոցաց վերին վարիչն ու մէկալ կողմանէ Սադմարի ողորմած քերց առաջնորդութիւնն ընդունեցաւ ու հաստատեց:

Ասոր համեմատ՝ երեք ատակ քոյր պիտի սորվեցընէր Եղիսաբեթուպոլսոյ աղջկանց դպրոցին մէջ: Քաղաքը կու տայ մայրապետաց՝ վանքի ու դպրոցի համար՝ տեղ ու շէնք, — եւ ամէն հարկաւոր եղածներովը կը հոգայ եւ կը հանդերձաւորէ թէ՛ զվանքը ու թէ՛ զդպրոցը: Իրենց համար կը հոգացուի աղօթարան մը, ու եթէ կարելի է նաեւ մատրանապետ մը: — Երեք ուսուցիչ մարապետները կ'ընդունին քաղաքային արկղէն՝ տարուէ տարի 900 ֆիօրին հասցիթ. ասկէ զատ՝ տան աղախնոյն համար իւրեւ վարձք՝ 150 ֆիօրին: — Քաղաքը կու տայ դասատանց համար 15 ձողաչափ վաւելու կարծր փայտ. եւն:

Կը ներփակեմ երկու կողման մէջ դրուած դաշնադրութեան հայերէն թարգմանութիւնը: «Դաշինք».

Որ դրուեցաւ, մէկ կողմանէ ներքոյ ստորագրեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան երեսփոխաններուն — իւրեւ քաղաքային հասարակութեան եւ դպրոցաց պաշտպանին — մէկալ կողմանէ, մեծարգոյ Սադմարի ողորմած քերց մայր վանքին առաջնորդութեանը մէջ, յետագայ պայմաններով.

Ա. Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը շնորհակալութեամբ կ'ընդունի մեծարգոյ ողոր-

մած քերց մայր վանքին առաջնորդութեան, այն անձնանուէր զոհն, որով՝ քաղքին օրիորդաց՝ դպրոցին յաջող կառավարութեանը համար, երեք ատակ քոյր կու տայ:

Բ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն, երեք ատակ քոյր օրինաւոր պիտոյիցը հոգ կը տանի: Եւ այս վախճանաւ՝ վաղեմի վարժարանին շէնքը՝ վանքի տեղ. այսինքն մարապետաց իբրեւ բնակութեան տեղ. կու տայ: — Հիմակ՝ զանիկայ պահանջմանց համեմատ կը հանգանակայ պարտաւորէ ինք զինք, որ յառաջ գալի որեւէ, երկու կողմանէ ալ հարկաւոր տեսնուած շէնքի նորոգութիւնները՝ քաղաքային հասարակաց արկղէն կը հոգայ:

Գ. Կ'ապահովցնենք զմարապետներն, որ իրենց համար, հարկաւոր եղածներով աղօթարան մը կը հոգանք. — եւ անոր վըայօք ալ կ'ապահովցնենք զքոյրերն, որ եկեղեցական իշխանութեան ճամբովը՝ մարապետաց հոգւոյ կարօտութիւնները լեցնելու հոգ պիտի տանինք:

Դ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իր վըայ կ'առնու չէ թէ միայն վանքին շէնքին արտաքին եւ ներքին մասերուն նորոգութիւնը, մաքրութիւնը, սպիտակացնելը՝ հապա նաեւ անոր մէջ եղած դասատուութեան սենեակներուն հարկաւոր եղած ուսումնական կահ կարասին հոգալը:

Ե. Մարապետաց հասոյթը՝ քաղքին հասարակաց արկղէն պիտի վճարուի, այնպիսի կերպով, որ մարապետաց համար 900 ֆիօրին

վճարեն ու 150 ֆիօրին աղանոյ ծախքը՝ կէս տարիէ կէս տարի, կանխիկ պիտի տրուի Եղիսաբեթուպոլսոյ մարապետաց վանքին մեծաւորուհւոյն ստորագրութեամբն ու վարիչ ժողովըրդապետին վաւերացումամբն՝ օրինաւորապէս կնքագործմ եղած անդորրագրին վըայ:

Զ. Դպրոցները տաքցնելու համար, տարուէ տարի կը տրուի, դպրոցին եւ վանքին համար 15 ձողաչափ վառելու կարծր փայտ. եւ անիկայ հոն կը տարուի:

Է. Քաղաքային հասարակութեան խնդրելովը՝ Ղուկաս Աւետիքեան ժողովըրդապետը, վանքին դպրոցին կից եղած պարտէզը՝ պտղանոցով մէկ տեղ, իբրեւ բակ եւ օդ առնելու շրջագայութեան տեղ, գործածութեան համար — եկեղեցական առաջնորդութեան հաւանութեամբը — մարապետաց կու տայ:

Ը. Ողորմած քոյրերն ամէն կարելի փութաջանութեամբ պիտի աշխատին, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան քմացն ու բաղձանացը համեմատ տղաքը դաստիարակեն եւ միօրինակ սորվեցնեն: — Ասոր նկատմամբ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝ վերահսկողութեան իրաւունք կը բանեցնէ:

Թ. Եթէ յարաբերութիւններն — որ կողմանէ որ ըլլայ — այնպիսի կերպով մը փոխուին, որ հարկաւոր տեսնուի աս տունը ցրուելու, — ազատ է թէ՛ հիմնարկուն ու թէ՛ միաբանութեան առաջնորդութիւնը՝ եթէ որ պարագաներն այնպէս պահանջեն, այս դաշնագրու-

Թիւնը քակելու: Սակայն երկու կողմանէ ալ, պէտք է որ, աս բանս վեց ամիս յառաջ ծանուցուի:

Ժ. Աերջը գրուած պայմաններն, երկու կողմն ալ կ'ընդունի: Որուն վաւերացուցմանը համար, առաջիկայ դաշինքը կանչուած վկաներուն յատուկ ձեռքովը կը ստորագրուի. եւ երկու օրինակի մէջ կը հրատարակուի. այնպիսի յայտարարութեամբ, որ այս դաշինքը՝ միայն ան ատեն պիտի ունենայ իր զօրութիւնն, երբ որ եկեղեցական վերին վարչութիւնը զանիկայ կ'ամբարցնէ:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղքին հասարակութեան 1885 սեպտեմբեր մէկին եղած ընդհանուր ժողովէն:

19.

Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ու իրեն հետ եկեղեցական վարչութիւնն ունեցածովը չչատացաւ: Շուտով յղացաւ ազգայնոց մօթին մէջ, ան գաղափարն, որ տրիվիոնական դպրոցնին աւելի բարձրութեան աստիճանի հասցնեն. Նպատակնին վսեմ էր, բայց քաղքին հայաշուրթն ժողովրդեան բազմութիւնը բաւական չէր աս բանս գլուխ հանելու: Մէկալ կողմանէ ալ բաւական ունեւոր չէր, որ աս գաղափարն իր զօրութեամբը միայն, կարող ըլլար յաջողցնել: — Սակայն երեւան կ'ելէ, ազնուապէս մտածող անձ մը՝ քաղքին փոխանակի պաշտպանը — Սիմոն Մարգովիչեան — ու

կ'առաջարկէ, որ «Որպէս զի քաղքին մէջ, կան ըրող ըլլան ճարտասանութիւն սորվեցնելը յանձն կ'առնու. մուրալով՝ յուսալի օգնութիւնը բարերարներէն քովէ քով քերել: Միայն թէ ան բանիս մեծապատիւ գաւառական իշխանութիւնն իրեն հրաման տայ. եւ միանգամայն ձեռքը յանձնարարական թուղթ մը տրուի»:

Թէպէտ մուրալն արգելեալ է, այսու ամենայնիւ ժողովքը Մարգովիչին յանձնարարական թուղթ մը կու տայ, որպէս զի միայն ազգայնոց այցելութիւն ընէ ու դրամաժողով ընէ ի նպաստ դպրոցի:

Յանձնարարական թղթին հայերէն թարգմանութիւնը յաջորդն է:

«Ազգային խօսք: — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացիք, Սիրելի բարեկամք:

Գրանսիրուանիայի մէջ գաղթելէն եւ մասնաւորապէս Եղիսաբեթուպոլս քաղաքը տեղաւորուելէն ի վեր դրեթէ 200 տարի անցած է: — Նկատելով մեր ներքին վիճակը՝ պէտք է որ ցաւով զգանք թէ մեր րարեյիշատակ նախնիներուն վախճանելովն՝ երթալով տկարացանք եւ աւելի դիտնական եւ տէրութեան յարմար մարդիկներու բազմութիւնը, միայն անցեալնէրուն գեղեցիկ յիշատակին մէջ կը գտնենք: — Թէպէտ եւ մեր ներկայ վիճակը, թերեւս տանելի է, բայց մտածելով զապագան՝ անանկ տխուր երեւոյթ մը կը սպառնայ մեզի, որ վախկայ թէ, ամենեւին բանի մը յարմար, բան մ'արժող եւ պաշտօններ կատարող մարդիկ»

ներու պակասութիւնը՝ մուրացկանութեան պիտի հասցընէ զմեզ:

Հարկ է ուրեմն, որ ջանանք, աս սարսափելի աղէտքին առջեւն առնելու, անով, որ մեր ազգային դպրոցներն այնպիսի վիճակի մէջ դնենք, որ անոնցմով, ամենէն աղքատ վիճակի մէջ եղող հայրն ալ, լաւ պատրաստուած որդի մը կարենայ ընծայել մեր հասարակութեանը — կարգաւորեալ քաղաքացի մը՝ մեր խորհրդանոցին — եւ օգտակար անդամ մը հայ ազգին:

Աս սուրբ նպատակին համար, թէպէտ ճամբան յորդեցինք ըստ մասին, բայց դեռ շատ բանի կարօտութիւն ունինք...: Ասկից զատ, զձեզ, սիրելի քաղաքացիք, մեզք համարեցանք, այն փառքէն զրկել... որ ձեր կարողութեանը համեմատ մեզի հետ մէկ տեղ ու կապուած չըլլաք: Ուստի այս պատճառաւ, այսօր, մեր ընկերութենէն, երգուեալ հասարակութիւնն, իրեն փոխանակի ճառախօսն, զՍիմոն Մարգովիչեան աղան, ձեզի կը խրկէ, որ մեր փրկարար հիմնարկութեանը համար ձեզմէ դրամական օգնութիւն խնդրէ: — Ապահով ենք մեր քաղցր յուսոյն մէջ՝ թէ — ան, որուն երակացը մէջ հայ արիւն կը վազէ. — աս մեր ձեռնարկութիւնը լսելով՝ արտասուալից աչուքներն ուրախութեան արցունքներով պիտի լեցուին. ու ինք զինք ամեներջանիկ պիտի համարի, որ այնպիսի ժամանակի մը մէջ ապրած է, որուն մէջ ուրախութեամբ կրնայ խոստովանիլ թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգային հայ է:

Տուինք Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը, 1819 Նոյեմբ. 27ին.:

Բայց ախոս, որ տեղեկութիւն մը չունինք, թէ այս անձնանուիրական գործքն ինչ դրամական արդիւնք ունեցած է: —

Աւելի հաւանական կ'երեւայ, թէ ասանկ եռանդեան հետեւանքն ըլլայ, ան՝ երեք տարի ետքը, Յովհաննէս Գապտէպովեան աւագերիցուն ձեռնտուութեամբն սկսած դրամաժողովն, որուն քաջալերիչ եղած է, Պր. Աղեքսանդր Ռափայելեան. երբ յորդորած է զազգայիներն — որ չէ՛ թէ պարզապէս խօսքով, այլ արդեամբ — արթննան ու ետեւէ իյնան կարգաւորեալ դպրոց մը կանգնելու:

Աս ըսածնիս, յաջորդ խօսքերով անմահացուցած կը գտնենք տարեգրոց մէջ: — Ահա բնագրին խօսքերը:

“Բազում ժամանակք են՝ յորմէ հետէ արտասուաթոր աչօք տեսանէաք զթողեալ վիճակ քաղաքին մերոյ. որոյ կենաց մինչ չեւ յանկ եկեալ հարիւրամեայ ժամանակ, արդ մօտալուտ ի վերայ կայ ողբերգական ախտ մահագուշակ: Անբարբառ հառաչանօք սրտից մերոց աղօթս եւ պաղատանս առաքէաք ի վեր յերկինս իբրու զաստուածային կամեցեալ հարցանել զնախախնամութիւն, թէ ի՛նչ արդեօք կամք իցեն՝ զի այս փոքրիկ միաբանութիւնս զկնի սակաւատեւ կենաց իւրոց կասեցի ի գոլոյ. եւ ի քուն մահու նիրհեցէ: Այսպիսեօք շուրջ պատեալ էաք մտածութեամբք, յորում

ժողովակարհի ամենակալն ձեռնն չափառապային զարժոյց զայր ոմն աղգասէր աղաքինն ի հոյա- կանքն անոր քաղաքէ Մեծին Բրիտանիոյ. բոր- բորեղով զմիտն նորա յայցելութիւն եւ ի բն- րեկամութիւն Հայոց: Դրանս ի վանիոյ Պարոն Աղեքսանդր, Բաթմէյէ անուն ազնուազարմ շա- րափող տանն Արամեան. զոր եւ արժարեալ իւր նորոգիչ ճանաչէ Եղիսաբեթ քաղաքս այս Հայոց եւ երախտապարտ զանձն նմա խօստովանիւ Հա- սեալ սօրա ի քաղաքս ի 25 Գեկտեմբերի, յամի 1822. եւ ի սակաւ ժամանակի իմացեալ զվատթարեալ վիճակ քաղաքին՝ նա մանաւանդ զվերահաս կատարած նորա, զիւրոյ զառաքինի զաղգասէր առատաձեռնութիւնն կամեցաւ ցու- ցանել սովին այսու: Քանզի գնացեալ սորա ան- գամ մի ի տուն Աւագերիցու եւ ժողովորդաւ պետի քաղաքիս Գերյարգելի Տէր Յովհաննիսի ի քաղաքէս սովեան տանէ Պատուական Հայր, ասէ, զիւրդ է զի դուք ի վաղաշուտ կորուստ ձեր այդպէս զաչացու գտանիք առ ի չտեսանելոյ զայդ: Հիմն անկործան իւրաքանչիւր քաղաքաց, պետութեանց եւ միաբանութեանց՝ է զիւրն անպակայ բարդաւաճութիւն գնել ի յառաջա- դիմութեան մանկունց այնր ժամանակի: Վասն որոյ զարմանամ մեծապէս տեսեալ զաղքատու- թիւն դպրատան քաղաքիդ: Ուստի քաղցր իմն պարտաւորութիւն ոչ գիտեմ, որպէս յանձն իմ նշմարեմ, զհետ երթալ քերման սրտիս. եւ ի քաղաքի աստ յայսմիկ լինել սկզբնաւորիչ նորոյ դպրատան. որպէս զի մանկունք քաղաքիս որք

առ աղքատութեան ձեն բաւական յօտարի քա- ղաքս ուսանել զուսումն, յայսմ քաղաքի զբար- ձրագոյն գիտութեանց եւ զվսեմական մակացոն- թեանց ձեռն պատրաստ գտցեն զհրահանգիւս. զի հայկաղեանս Հասարակութիւն նորօք նոր նորոգեալ հանապաղ մի պակասեցի յաղաղա- բարոյ եւ ի մեծիմաստ կառավարչաց. որով փո- քրիկ այն մարմին զիւրն անթերի լրութիւն միշտ ողջիկ պահեցէ: Եւ արդարեւ յիշատակաց արժանի Պարոնն իսկ եւ իսկ զփափաքելն սրտի իւրոյ ի գործ եղեալ տայ 400 (Փիորին ար- ծաթի) որ ըստ այժմեան դրամոյ առնէ (1000 Փիորին (թղթեայ) ի ձեռս նախայիշեալ Աւա- գերիցուն. ի հիմնարկութիւն եւ ի գործադրու- թիւն դպրատան: Իսկ Աւագերէցն անյապաղ զայս մեծանձնական պարգեւ ի 15 Փետրվարի ի 1823 մատոյց առաջի Ատենակալաց քաղաքին եւ Հասարակութեանն: Որք խնդամիտ եւ երախ- տագէտ սրտիւք ընդունելով զփափաքելն եւ մեղ զփափաք արժանեցն գովութեանց Պարո- նին՝ հաստատեցին վասն այսր մասնաւոր ատեան. որոյ գլխաւորք են երեք. Վերոյիշեալ Աւագե- րէցն Գերյարգելի Տէր Յովհաննէս քաղաքիս- վեան. Պ. Աղաչայ վարդան Լէնկէլեան. Պ. Աղա- չայ Անտոն Ֆորքեան. ընդ որս եւ նոտար մի Ասպետ Սիմոն անուն Զաքարեան:

Սըքա յայսմ ամի ի 21 Փետրվարի ժողո- վեալ ի տուն Աւագերիցուն զվերոյ գրեալս զայսոսիկ իբրեւ համալուստ իմն պատմութիւն ի գիր արձանացուցին հարազատ գրչօք իւրեանց

նորաբողջոջ դպրատան. կամեցեալ այնու յառաջիկայ յիշատակարանի բովանդակել ընդ մեծի անուան Պարոն Աղէքսանդրի Ռաֆայէլի եւ զանուանս ապագայից բարերարաց հանդերձ համարօք ձրիատուր տրոց նոցա: Շնորհեա՛ Տէր օր քան զօր յառաջադիմել՝ զոր ետուրն մեզ այժմ բարիոք սկիզբն առնել:

Գրեցաւ յեղիսաբեթ քաղաքի ի մշտընջեան յանմահ յիշատակ: Թամի Տեառն 1823 եւ ի Փետրվարի 21.

Տէր Զօհ. Գապրէպօլէան. յ. յ.

Աւագերէց եւ Ժողովդապետ:

Վարդան Լէնկէլ. յ. յ.

Senator քաղաքին:

Ենթոն Ֆօրգէան. յ. յ.

Interm. Exactor քաղաքին:

Սեմն Օւֆարիսէան. յ. յ.

Նօտար:

Կը ներկայեմ առատաձեռն պարգեւատուներուն ցանկն, ինչպէս որ գտած եմ արձանագրութեան մէջ: — Սակայն որովհետեւ շատ են տուողները՝ միայն մեծագոյն գումարները կը քաղեմ թաւշեայ մեծ մատենին մէջէն: — Արդ՝

“Անուն Բարերարաց. Թամի Տեառն 1823.

Պարոն Աղէքսանդր Ռաֆայէլ Ղարամեան, ըստ վերադրելոյն առաջին բարերար՝ շնորհեաց 400.—

Արհ. Գիր.

Արհ. Գիր.

Վարդան Բաղրուպանեան	20.—
Օվակիմի վօրթի պետուս թուրայեան	20.—
Գրիգոր Ֆօթըրեան	4.—
Աղէքսանդր Ռաֆայէլ Ղարամ, 15. օգոստ. 1823	200.—
Գիրոք Վարդանի Բօբբ	4.—
ս. հ. Դեդան Անիձաին Օսգերիջեանմէ կտակով թօղած քարաղութէնէն եկաւ	16.40
Օհաննէս Սեբրիսեան. Մայիսի 8. 1824	24.—
Աղէքսանդր Ռաֆայէլ Ղարամեան 15. օգոստ. 1824	200.—
Սիմոն Մարգովիչեան՝	9.12
Martinus S. Patrubby	20.—
Փրանկիսկոս Սէնգովիչեան	10.—
Սիմոն Մարգովիչին Ժողովածոյքը	54.24
Maria Dallmayer	20.20
Գրիգոր Բեդրաշգոյ, Սիմոն Մարգովիչի ձեռօք	40.—
Congregatio S. Joanni Nepomuc.	240.20
Մարտինոս Ֆորքեան	3.—
Թովհաննէս Ֆորքեան	2.—
Զաքարիա Մարգոնֆիեան	5.—
D. Simon Markovits	23.—
Ղուկաս Պուրնաղեան	5.—
Nobilis Martinus sen., Patrubby	50.—
Nobilis Martinus jun., Patrubby	50.—
D. Franciscus Szenkovits	25.—
Surata Localis Communitas	136.—
Petrus Thurajan armenus Constantinopl.	50.—
Գրիգոր Ֆորգերեան	10.—

1 Աս եւ ասոր յաջորդած հայերէն անունները, հունգարերէնի թարգմանութիւններն են: — Լատիներէններն անփոփոխ թողուցած ենք.

D. Simon Markovits	4.30
Գրիգոր Բօբեան	10.—
Սիմոն Մարգարիտի ձեռք	12.30
Nobilis Antonius jun., Lengyel obtulit.	8.40
E pro legato Annae Ötves obvenit.	41.40
Comica Maria Dallmayer obtulit	51.27
D. Gregorius Petrasko	100.—
Joannes Sarkis armenus Constanti- nopolitanus	60.—
Բողաթա Չիգի, Գր. Չորրորդին որ- բեւարին	10.—
Չարբրիա Մարգարիտիան	12.20
Oblatum D. D. Magistratualium	45.—
Armeni Zalattnenses obtulerunt Sep- tem aureos imperiales	81.40
Confraternitas S. Joannis Nepomuceni	21.07
P. Antonius Sofiali Mechitarista localis	30.—
E pretio divenditae domus Cerdona- riae obvenere ²	200.—
E proba diffigendi pretii carnis bu- bulae ³ pro mense Martio a. c. 39 fl. 44 kr. m. currenti 38 fl. 19 kr. in summa igitur	78.03
Congreg. S. Joannis Nepomuceni	42.—
E pretio divenditarum domorum Zin- garicarum a. D. Petro Masvilagi ⁴	200.—
Confr. S. Joannis Nepomuceni	35.08
D. Elias Medjesi	10.—

¹ Չարբրիայի ազգայինները բերին եօթը կայսերա-
կան ոսկի:

² Խաղախորդաց ծախած տներն եկամտէն:

³ Դուարի ման գինը փոխելու փորձէն մարտ ամսոյն
մէջ . . . ընդ ամէնը:

⁴ Գնչուններուն ծախած տներուն գնէն եկաւ. Պետր.
Անտոնիի ձեռք:

Confr. S. Joann. Nepomuceni	50.—
Joannes Szamosian armenus Con- stantinopolitanus obtulit 5 aureos Imperiales	60.—
Emanuel Antalfi 1829: Զունուար 19	50.—
Emanuel Szenkovits 1929: Զունուար 21	50.—

Դրամաժողովն ինչպէս որ արձանագրու-
թեանէն կը տեսնենք 1823 Փետր. 21ին սկսաւ,
ու փակուեցաւ 1829 յունիս 30ին: — Ժողո-
ված ամբողջ գումարն եղաւ 3240 ֆիորին եւ
1 քառանդան:

Չեռունիս գտնուած արձանագրութիւն-
ներէն աւելի բան չի տեսնուիր ժողովածոյին
արդիւնքին վրայ: — Բայց, յայտնի է թէ
ծրագրի մէջ առնուած վարժարանի կանգ-
նուիլ շատ աւելի ստակ կը պահանջէր իրապէս
ժողոված գումարէն: Ուստի պէտք եղաւ որ
գեղեցիկ ծրագիրն այն միջոցին ի կախ մնայ: —
Ի վերայ այսր ամենայնի, ղանկայ գլուխ հանելը
ձեռքէ չթողուեցաւ: Խնդիրը դեռ քանի մը
տարի ալ երկնցուեցաւ, մինչեւ որ, — ինչպէս
քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք — վերջապէս
Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց հին փափաքը կա-
տարուեցաւ:

Վերջորեալ դրամաժողովն ու տուչու-
թիւններն, ըստ մասին ըլլալի վարժոցին, ըստ
մասին մանչ տղոց տարրական դպրոցին ու ըստ
մասին աղջիկ տղոց դպրատան համար գոր-
ծածուեցաւ: —

Գուցէ տեղն է, որ աս դպրոցներուն մէջ եղած քանի մը ներքին կարգադրութիւններն ընթերցողաց առջեւը դնենք. որովհետեւ ասոնց մէջ կը գտնենք շատ մը գիտնալու արժանի հետաքրքրական ու կարեւոր սկզբունքներ:

“Դպրատան կանոնադրութիւններ, Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակաց դպրոցացը համար. որոնք դպրոցական վարչութեանց կողմանէ, տեղւոյս եկեղեցական ժողովքէն — 1809 ապրիլ 10ին — ընդունուածներուն համեմատ՝ նորէն յօրինուեցան ու նորոգուեցան, վերին գաւառական վաւերացումսմբ — եւ դրուեցան ու հրատարակուեցան խստիւ պահպանուելու համար. 1835ին”:

Կանոնադրութիւնը գեղեցիկ խօսքերով ուսման հարկաւորութեանը վրայ յիշատակութիւն ընելէն ետեւ, կ’ըսէ “Հասարակաց երջանկութեան հիմնաքարը՝ լաւ կրթուած պատանեկութիւնն է. իսկ լաւ կրթութեան շէնքին հաստատութեան քարը, նոյն իսկ կրթիչն եւ ուսուցիչն է: Ուստի թէ՛ ուսանողներուն — զիրենք կարգի բերելու համար — ու թէ՛ ուսուցիչներուն — իրենք զիրենք՝ ճշգիւ անոնց յարմարցնելու համար — յաջորդ դպրոցական կանոնները կը դրուին”:

Դպրոցական տարին կը սկսինոյեմբ. մէկին եւ կը լմննայ յուլիսի վերջին օրը: — Ինչպէս ամէն տեղ, անանկ ալ Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին մէջ՝ հաւատքէն կը սկսի կրթութիւնը: Ուսանողք, չէ՛ թէ միայն կիրակի ու տօնի օրերը

հապա նաեւ լուր օրերն ալ, պատարագ տեսնելու պարտական են: Աս պատարագին ատեն, փոխն ի փոխն հունգարերէն ու լատիներէն երգեր կ’երգեցունին: Մասնաւորապէս յիշուելու արժանի է, որ ուսանողք կէս օրէն ետեւ եղած երեկոյեան աստուածային պաշտաման ալ (litania) ներկայ պէտք են գտնուիլ. եւ մինչեւ վերջը հոն մնալ ընդ պատժով: Առանձինն կերպով հսկելու է առաջին դասուն ուսուցիչն, որ տղաք դուրս չեն ընեն եկեղեցիէն, մինչեւ որ բարձր ձայնիւ Երեք Ողջոյն քեզ Մարիամ չըսեն: — Երկու բարձրագոյն դասի աշկերտները՝ Զատկին, Անարատ յղութեան, Տեառնընդառաջինին ու Աւետման տօներուն օրերը պէտք են խոստովանիլ ու հաղորդուիլ: “Աս օրերուն մէջ՝ դպրոցէն, կարգաւ, Ողջոյն քեզ աստղ ծովային, երգելով եւ պատուելի եկեղեցականներէն ուղղեկցելով՝ մայր եկեղեցին կ’երթան եւ միեւնոյն երգը երգելով՝ դպրոց կը դառնան”:

Կանոնադրութիւնը՝ կարգադրութիւն կ’ընէ անոր նկատմամբ ալ որ դպրոցին մէջ դասատուութեան ժամերը խստիւ պահուին: — Առաջին անգամ զանգակը հնչեցընելը պիտի ըլլայ առտու 7 1/2ին. որպէս զի մինչեւ ութը՝ սորվելը լմնցընելով, ժամը 8ին ուսանողաց անունները կարենան կարդացուիլ: Ուսուցիչք ներս կը մտնեն եւ մինչեւ 10 շարունակ տղոց հետ կը զբաղին: — Կէսօրէն ետեւ սորվեցընելը՝ կը տեւէ, երկուքէն մինչեւ չորս: Երեքշաբթի կէսօրէն ետեւ, եւ հինգշաբթի՝ բոլոր օրը հան-

գիտա է: — Այն հայկական եւ ոչ արիւմիտական դպրոցներուն մէջ, հինգ տարիէն նուազ հասակ ունեցող տղաք՝ ներս ընդունելու հրաման կայ: Ասանկները՝ Ռափայէլեան ստորնագոյն դպրոցին մէջ կ'աւանդին: — Թէպէտ եւ աս վերջին դպրոցին վրայօք տեղեկութիւն չուներ, բայց եւ այնպէս, ինչպէս կ'երեւայ այսօրուան ծաղկադպրոցաց հիմնարկութեանը նման բան մ'եղած պիտ'որ ըլլայ: — Հարկ է հայերէն լեզուն գիտնալ, որպէս զի մէկը հունգարական դպրոցն աւանդի: Հոս հասկընալու չենք օտարազգիները:

Դպրոցական տղոց մարմնոյ առողջութեանն ու մաքրութեանը շատ հոգ կը տարուի «որպէս զի առանց լուացուելու եւ երկայն ըղունգներով դպրոց չգան»: ... Բորտաներն ու հաղորդող հիւանդութիւն ունեցողներն, առանց բացառութեան՝ դպրոցէն կը մերժուին:

Զտղտքը պատժելը՝ վարժապետաց աղատ կամացը թող տրուած չէ: Մանաւանդ մեծագոյն պատիժներ սահմանելը՝ դպրոցական տեսչութիւնն իրեն կը վերապահէ: — Մտադրութեան արժանի է ասոր նկատմամբ՝ դպրոցի վերատեսչութեան՝ 1835 Մայիս 16ին բերած մէկ որոշումը: — Հայր մը ամբաստանութիւն կ'ընէ, որ ուսուցիչն իր տղան ապտակ մը զարնել տուած է, ուրիշ ուսանող տղի մը ձեռք: Վերատեսչութիւնը՝ մանրամասնաբար քննեց խնդիրն ու յաջորդ եզրակացութիւնը բերաւ. «Որովհետեւ աղնուական գաւառին որոշմանը համեմատ՝

տղաքն ապտակել, եւս առաւել զանոնք ուրիշ տղու ձեռք ապտակել տալ, թոյլ տրուած չէ՝ ուսուցչին աղբարարութիւն եղաւ, որ ասկից ետքը չըլլայ թէ ասանկ գործ մը հանդիպի: — Ու ի դիպուածի, եթէ աս տեսակ անկարգ բաներ պատահելու ըլլան, ուսուցիչները՝ ջանան, բանն իրենց մէջ շտկելու»:

Մանաւորապէս կը յանձնուի ուսուցիչներուն, թէ առանձինն մտադրութիւն ընեն, որ չըլլայ թէ տղաք յաճախ դպրատնէն դուրս մնան: Ասանկ դէպքերու մէջ խիստ միջոցներ ու պատիժներ բանեցընելու են: «Եթէ երկու, առ առաւել երեք անգամ գործածած պատժէն ետեւալ լաւութեան նշան չի տեսնուիր, անանկ ուսանողները՝ դպրոցական վերատեսչութեան ծանուցուելու են, որպէս զի վերջնականապէս դպրոցէն հեռացընելուն նկատմամբ, անմիջապէս քայլեր ըլլուին: — Աս այսպէս ըլլալով ալ՝ աղէկ, մանաւանդ թէ օգտակար բան կ'ըլլայ, եթէ որ ասանկներուն ծնողքները յառաջունէ կը տեղեկացուին»:

Աս միջոցիս, Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցը դեռ ծառայ չունի: Ասոր տեղը կը լեցընէ «ամէն դասու մէջ՝ մէկ մեծագոյն եւ ամենէն ուժով տղան»: Ասիկայ ծառայի գործքեր կը կատարէ ու աս բանիս համար ամէն մէկ տղէն կ'ընդունի ձմեռուան ամիսներուն մէջ՝ ամսէ ամիս վեց քրայցէր. իսկ ամառուան ամիսներուն մէջ՝ երեք քրայցէր:

Ասոնց կը յաջորդեն, դպրոցին կողմանէ, արգելեալ գործքերը: Արգելուի՝ ձկնորսու-

թիւն, որսորդութիւն ընել. սառուցին վրայ սահել, բալնիրով երթալ, ծխել, վառողով խաղալ, հրացան կրել, թուշուն բռնել, թուղթ խաղալ, հայհոյութիւն ընել, պարտէզները քալել, գնդակ խաղալ, ճամբաներուն վրայ կանչուըռտել եւ ասոր նման բաներ ընել: — Կը ներուի միայն փութ խաղալ. — ծնողաց, ազգականաց եւ ուսուցիչներուն ընկերութեամբ բաղանիք երթալ՝ հրաման կայ: — Բարկենդանի մէջ յառաջ գալի վուարճութիւններէն տղաք կ'արգելուին: Բայց պարագաներուն համեմատ՝ վարչութիւնն՝ ամառնային ուրախութիւն մը կ'ընէ. — ասկից զատ, տարին անգամ մը՝ թատերախաղութիւն կամ կաքաւախաղութիւն մըն ալ կը կարգադրէ:

Ամէն տարի, դէպ ի Զատիկի օրերը եւ դպրոցական տարին լմննալու ատենը, քննութիւններ կ'ըլլուին. ու ան միջոցին դասակարգութիւնը հրապարակալ կը կարգացուի: Լաւ սորվողներն ու փութաջանները՝ պարգեւ կ'ընդունին:

Մանրամասնաբար ծանօթութիւն տուինք Եղիսաբեթուպոլսոյ տրիվիական դպրոցին վրայ. չէ՛ թէ միայն անոր համար, վասն զի այս միջոցիս շատ քիչ՝ ասանկ կարգաւորեալ օրինօք զգեստաւորած դպրոց կը գտնենք Դրանսիլուանիոյ մէջ. հապա նաեւ անոր համար՝ վասն զի առջեւին կը դնէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ժողովրդեան ու քահանայից դաստիարակութեան վրայ ունեցած գաղափարն ու մտածութեան կերպը: —

Պէտք չենք տգիտանալ, որ դպրոցական վերատեսչութիւնը — ինչպէս արձանագրութիւններէն կը տեսնենք — «մեր աղնուական գաւառին մէջ եղած եռապատիկ դատաստանական աթուին», — այս ինքն՝ աւագերիցութեան սուրբ աթուին, Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին խորհրդին ու երդուեալ հասարակութեան ձեռքն է: Աս իմաստով առնուած գաւառական յանձնակատարներն են, քաղքին դատաւորը՝ աւագերէցն եւ քաղաքային խորհրդին մէկ խորհրդականն. որոնք՝ միանգամայն քաղաքային դպրոցաց վարչներն են: — — —

Մտադրութիւննիս հիմակուան միջնադպրոցին վրայ դարձնելէն յառաջ, հարկ է որ քանի մը խօսքով յիշենք թէ արդեօք ինչ վճարք ունէին այն միջոցին Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժապետները: — Չեւուընիս եղած գրութեանց նայելով՝ ԺԸ. դարուն մէջ ուսուցիչները 100 հունգարական ֆիորին (կամ նոյնչափ ֆրանգ) վճարք կ'ընդունէին տարուէ տարի: Ասկից զատ՝ իրենց կը վերաբերէր Ստեփան Պոշնախեանին դրած 2000 ֆիորին հիմնարկութեան շահերը: — 1825ին կը բարձրացուի վճարքը 125 ֆիորինի: Գիշ մը ետքը՝ բնակութիւն, կամ բնակութեան տեղ վճարք ալ կը խնդրեն ուսուցիչք: Սակայն աս բանս միայն բաւական ատեն անցնելէն ետքը կ'ընդունին: — Աղջկանց դպրոցին մէջ սորվեցընող վարժապետուհիները՝ 1841ին, դեռ 100 ֆիորին ու-

նին. — Նոյնպէս Անտոնեան կրօնաւորներն. որոնք հայերէն լեզուն կը սորվեցընեն — ու վեց ձողաչափ վառելու փայտ: — Աս միջոցին կը բարձրացընեն տրիվիոնական դպրոցներուն ուսուցիչներուն վճարքն՝ 200 ֆիորինի եւ չորս ձողաչափ վառելու փայտի:

Քանի մը տարի ետքը կը գտնենք, թէ դպրոցական վերին տեսչութիւնը՝ թագաւորական գլխաւոր վարչութեան խորհրդին ազդեցութեանն ու իշխանութեանը տակն է: Ինչու որ վճարքը բարձրացընելն ու նուազցընելն՝ իրմէն կախում ունի: — Ամենէն աղէկ կը վճարուէր գերմաներէն դասին վարպետն. որ այս միջոցին ունէր 250 ֆիորին իրական դրամ ու չորս ձողաչափ վառելու փայտ:

Ստոյգ է, ասոնք մեծ գումարներ չեն: Բայց նկատելով այն ատենի յարաբերութիւններն ու աժնութիւնը, ինչպէս նաեւ զան, որ ուսուցիչներն՝ — որոնք ըստ մասին քահանաներ էին, տղաքը վարժեցընելէ (correpetitio) եւ ուրիշ աղբիւրներէ ալ՝ երկրորդական եկամուտներ ունեցած պիտ'որ ըլլան, — բաւական էր պատուաւոր կերպով ապրելու համար:

Աս տեսնելով՝ ստուգիւ ճանաչողութեամբ պէտք ենք յիշել Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայիններն. որոնք արդէն նախորդ դարուն առաջին տասնեակին մէջ այսպիսի լաւ հասոյթ կու տային իրենց դպրոցի վարժապետներուն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն, արքունական վերատեսչութեան հրա-

մանին հետեւութեամբը՝ կը մտցընէ 1829ին, դպրոցական հարկադրութիւնը: Եւ կը յայտնէ թէ՝ որեւէ վիճակի եւ հաւատքի վերաբերեալ ծնողաց վրայ խիստ պարտաւորութիւն դրուի, որ իրենց տղաքը՝ հինգ տարուընէ սկսեալ մինչեւ 13 տարեկան հասակին, գոնէ՝ աշնանային եւ ձմեռնային ամիսներուն մէջ դպրոց խրկեն: Ասկից զատ, հրաւեր կը խրկէ ամէն կուսակցութեան քահանաներուն, որ յորդորեն զննողքներն, որ իրենք զիրենք աս բարերար հրամանին տակ ձգեն: Ո՛ր ծնողքն որ չի հնազանդիր անոնց անունները գրի անցուին: —

Լաւագրած ու շատ հանկուցիչ ապդեցութիւն կ'ընէ ընթերցողին վրայ, երբ կը տեսնէ, որ համակրթութեան նկատմամբ՝ ասանկ ծանրակշիւ կանոնադրութիւնը՝ — զոր շատ տեղեր միայն վերջին ատենները կրցան գործադրել — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհուրդն, արդէն ասկէ ութսուն տարի յառաջ, իր կատարեալ չափին մէջ իւրացուցած ու իր շրջանին մէջ իրապէս գործադրած է: — Աս բանս այնպիսի դաստիարակութեան զգածում մը կը ցուցընէ, որուն նկատմամբ համակրթութեան ասպարիզին մէջ գործող մարդ մը, միայն մեծ ճանաչողութեամբ կրնայ մտածել ու խօսիլ: — Ասով մեծ պատիւ բերին իրենց այն ազնիւ ու շրջահայեաց ազգայիններն, որոնք՝ այն միջոցին, դաստիարակութեան գլուխն անցած էին: —

*

վերն առիթ ունեցանք տեսնելու, թէ Յովհ. Գապտէպովեան աւագերէցն ու Սիմոն Մարգովիչեան փոխանակի պաշտպանն՝ ինչչափ աշխատեցան, որ իրենց դպրոցը՝ վարժարանի փոխուի: — Գապտէպովեանին եռանդուն ոգին չչատացաւ անով՝ որ միայն իր շրջանին մէջ գործէ: Ինչպէս կը տեսնենք, լաւ գործքին համար վաստըկելու աշխատեցաւ նաեւ զիգնատիոս Պադժանի կոմսը, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսը: Այնչափ ինկաւ եպիսկոպոսին ետեւէն, որ ասիկայ վերջապէս խոստացաւ, որ բարձրագոյն կառավարութեան առջեւ կը յաջողցնէ, քաղքին համար վարժոցի մը կանգնումը, եթէ որ քաղաքային ու եկեղեցական առաջնորդութիւնը բաւական եկամուտ կարենայ ցուցնել: — Միեւնոյն յայտարարութիւնն ըրաւ նաեւ Նիկող. Գովաչ, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսն Եղիսաբեթուպոլսեցւոց 1831ին, դպրոցներու ըրած այցարարութեանն առթիւ:

Հիմնարկութեան ելեւմտից խնդրոյն մէջ խրեցաւ Գապտէպովեանին յատակագիծը: Ինք՝ որչափ որ ալ աշխատեցաւ, չկրցաւ անանկ գումար մը քովէ քով բերել, որ անով վարժարանին ապագայ վիճակը կարենայ ապահովցնել: — Ասոր վրայ պիտ'որ չզարմանանք, եթէ լաւ մտածելու ըլլանք, որ այն միջոցին մայր եկեղեցւոյն շինութիւնը դեռ բոլորովին լմնցած չէր: Ու աս բանս՝ անտարակոյս շատ աղքեցութիւն ունեցած պիտ'որ ըլլայ աւագերիցուն ծրագրին կատարմանը վրայ:

Օտար երկրէ եկած ազգային մեծ մարդուն մը զոհողութիւնն ու ոտք կոխելը — բայց մանաւանդ ազգայնոց մտաւորական զարգացմանը բաժանակից ըլլալը՝ կրցաւ ի վիճակի դնել, որ վերջապէս Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները հասնին իրենց հին նպատակին: — Աս մեծ մարդն էր, Պարոն Աղեքս. Ռափայէլ Ղարամեան. զոր Գրանսիլուանիա բերաւ՝ իր ազգին ունեցած սէրը:

Իր ազնուական գործքն երկունպատակ ունէր: — Մէկն էր, պահել ազգայնոց լեզուն եւ իրենց ազգայնութեան ոգին ու նկարագիրը: Մէկալն էր՝ տեղւոյն յարաբերութեանցը յարմարելով՝ ազգայնոց քաղաքակրթութիւնը յառաջ տանիլ եւ ասոր միջնորդութեամբն իրենց յառաջադիմութեան կարողութիւնն՝ այլաբեղու եւ ուրիշ ցեղի ազգայնութեանց մէջ ծանօթացնել: — 1822ին կը գտնենք զինք առաջին հեղ Եղիսաբեթուպոլիս: Աս ժամանակէն՝ մինչեւ 1843 շատ անգամ կը հանդիպինք իրեն հետ այս քաղաքս: Ու ինչպէս կը տեսնենք, չեղաւ եւ ոչ մէկ այցարարութիւն մը, առանց բարերարութեան նշան մը թող տալու:

Արդէն գիտենք, թէ ինչ ազդու խօսքերով, չէ՛ թէ միայն քաջալերեց ազգայինները դպրոց մը կանգնելու, հապա նաեւ առ այս, ետեւէ ետեւ նուիրեց 800 ֆիորին: — 1827ին դրաւ հիմնարկութիւն մը աղջկանց դպրոցին. — 1832ին ընդարձակեց աս բանս: — 1836ին մասնակից եղաւ դպրոցական ներքին խնդրոց կար-

գաղութեանը: 1839ին, դպրոցական վերահսկողութեան տակ դրաւ իր դպրոցը: — 1841ին ետեւէն ինկաւ ուսուցիչները զետեղելու. եւ անոնց պատշաճ տեղեր գտնելու: — Միեւնոյն տարին դրաւ նաեւ 15.000 ֆիորինի հիմնարկութիւն մը՝ վարժարանի համար:

Կրնանք ըսել թէ աս եղաւ Եղիսաբեթու պոլսոյ վարժարանին հիմնարկութեան քարը: — Հիմնադրութեան պատճէնն, — որ փերդինանդոս Ե. ին կայսերական թագաւորական կոնգրակովն ամրացուած ու վաւերացուած է — ամենամաքուր մագաղաթի վրայ գրուած ու սիրուն եւ երկնագոյն գծագրութիւններով զարդարուած է: — Ասոր բովանդակութիւնը հայերէն թարգմանութեամբ է յաջորդը:

«Մենք՝ փերդինանդոս Ա. Աստուծոյ ողորմութեամբը՝ Կայսր Աւստրիոյ, Առաքելական թագաւոր Հունգարիոյ եւ Պոնտփայի, եւ այս անունով հինգերորդ. թագաւոր Լոմպարտիայի եւ Վենետացոյ, Գաղմատիայի, Խուսիստանի, Սլաւոնիայի, Կալինցիայի, Լոդովերիայի եւ Իլլիրիայի: Թագաւոր Երուսաղեմի, Արքիդուքս Աւստրիոյ, Մեծ դուքս Լոթարինգիայի, Սալիսպուրկի, Ստիրիայի, Գարինթիայի. Մեծ իշխան Դրանսիլուանիոյ, սահմանակոմս Մորավիայի դուքս վերին եւ ստորին Սիլեզիայի, Մոսենայի, Բարմայի, Բիաչէնցայի եւ Գվատալայի, Օսվէցինիայի եւ Զադորիայի, Դէշէնի, Ֆրիսուլի, Ռակովայի եւ Կատերայի. Կոմս Հապսպուրկի, Դիրոլի, Սըգոյներուն, Գիպուրկի, Կորինցիայի եւ

Կրատիսկայի. Իշխան Դրիտէնդի եւ Պրիքսէնի. սահմանակոմս վերին եւ ստորին Լուսացիայի եւ Խոգրիայի, Կոմս՝ երկուց Ամսեաց, Ֆէլտգիրգի, Պրիկանդիայի, Սոնէնպէրկի, տէր Դրիէստի, Գադգարոյի, սլաւոնական սահմանակոմսութեանց եւ այլն եւ այլն:

Մեր ներկայ գրութեամբը, միտքը կը բերենք ամենուն, որոնց կը պատկանի եւ կը ծանուցանենք, թէ գիտնալով որ ինչպիսի գովութեան արժանի են անոնք, որոնք սորվող պատանեկաց ուսման յառաջադիմութեանը ետեւէն իյնալով՝ իրենց բարերար տուէնութեամբն, օգտակար հիմնարկութիւններ կ'ընեն, մեզի սիրելի Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան՝ եւ ճշմարիտ հաւատքին աստուածապաշտութեանը համար գովութեան արժանի եռանդ կը ցուցնեն: — Աս պատճառաւ մեր ճանաչողութիւնը կը յայտնենք, ազնուական Աղեքսանդր Ռափայելեան հայազգիին, որն որ — ինչպէս մեր առջեւը դրին — անգղիական ասպետ է եւ Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքը ծնած: — Որ իր ազգին, այսինքն, հայ ժողովրդեան ունեցած մեծ միտութենէն առաջնորդուած՝ որոշեց որ, իր փութաջանութեամբը ժողոված ստացուածքէն, մեր ազատ թագաւորական Եղիսաբեթու պոլիս քաղքին դպրոցական կրթութիւնը յառաջացնելու համար՝ յիշեալ քաղքին բոլոր շրջակային համար, առանց ազգի եւ կրօնի զանազանութեան՝ հոռմէական ուղղափառ վարժարան մը հիմնարկէ: Եւ այս վախճանաւ պատ-

ըստած հիմնարկութեան թուղթը մեր գլխած հաստատութիւնն ընդունելու համար, խոնարհութեամբ մեզին ներկայացուց: Որ հիմնարկութեան թղթին բովանդակութիւնն է յաջորդը:

«Ես, Աղեքսանդր Ռափայէլեան, անդհիական ասպետ, փափաքելով իմ անկեղծ բարեկամութեանս ապացոյցը հիմակ ալ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան նկատմամբ ցուցնել — որն որ Փերդինանդոս Ա. առաքելական մեծափառութենէն եւ ամենապատիւ իշխանապետէն գլխութեամբ տրուած պատճէնի ձեռք ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգը բարձրացաւ. — եւ փափաքելով՝ որ փառաւորեալ աւստրիական տիրող տանը ներքեւ, այս ընդարձակ տէրութեան մէջ, ուրիշ ծաղկեալ քաղաքներու պէս մեծնայ եւ փառաւորուի, եւ յառաջագիմութիւն ցուցնէ՝ Աստուծոյ կամօքն որոշեցի, որ յիշեալ քաղաքին մէջ վարժարան մը հիմնեմ, յաջորդ անփոփոխելի պայմանագրութիւններով:

1. Ամէն բանէն յառաջ, վարժարանը՝ Ռափայէլեան վարժարան պիտի կոչուի:

2. Քաղաքը հոգայ անանկ յարմար տներ, որոնց վրայ ես գոհ կարենամ ըլլալ. եւ որոնք՝ միայն յիշեալ վախճանին կարենան ծառայել: Եւ այն տներն կը թողում 15.000 Փիորին, այսինքն՝ տասնուհինգ հազար արծաթ Փիորին: Աս գումարը 6% առհարիր շահով՝ Դրանսիլուանիոյ արքունական գանձարանը տեղաւո-

րուի. որ դրամագլխուն տարեկան շահէն, այսինքն 900 Փիորինէն, երեք աշխարհական հոռմէական ուղղափառ ուսուցիչները վճարուին. կարողութիւն ունեցող հայերը՝ միշտ առաջնութիւն ունենալով: Ասոնց մէջէն առաջին երկուքն, իրեն վճարք՝ միշտ 300ական Փիորին, ընդ ամէնը 600 Փիորին. իսկ վերջինը կամ երրորդը՝ 250 Փիորին ընդունի: Մնացած 50, այսինքն յիսուն Փիորինը՝ ըլլայ քաղաքին ուղղափառ կրօնագիտութեան եկեղեցական ուսուցչին: Որուն պարտքն ըլլայ, քրիստոնէական վարդապետութիւնը պատանեկաց սորվեցնել:

3. Ազատ է, որեւէ ազգէ ու կրօնէ եղող օտարականաց յիշեալ վարժարանը մտնել. մանաւանդ թէ որ ինք իր կամօքը կը փափաքի, կրնայ կրօնագիտութեան ուսման ալ ներկայ դառնուիլ:

4. Բոլոր սրտանց փափաքելով, որ հայերէն լեզուն քաղաքին մէջ մնայ, կ'ուզեմ, որ հայ տղաքը, յառաջ քան վարժարան մտնելին, գիտնան իրենց մայրենի լեզուն. գոնէ կարդալ գրել. անվճար պահելով վարժարանին վերատեսչին այն իրաւունքն՝ որ այս պայմանէն, օտար հայազգի տղաքը՝ արտաքոյ կարգի դիպուածներու մէջ կարենայ տնօրինել:

5. Վարժարանին վրայ հսկողը՝ միշտ Եղիսաբեթուպոլսոյ դատաւորն ըլլայ: Զասիկայ, ինչպէս նաեւ ուսուցիչները՝ ցորչափ կ'ապրիմ, ես պիտի անուանեմ. իսկ մահուանէս ետեւ

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհուրդը պիտի ընտրէ: Ասոնց հաստատութիւնն ընդունելու համար, հարկ է միշտ Գրանսիւլուանիոյ թագաւորական վերին կառավարութեան դիմել, որովհետեւ առանց հաստատութեան՝ ամենեւին մէկը պաշտօն չի կրնար վարել:

6. Կ'ուզեմ, որ ուսուցիչներուն եւ կրօնագիտութեան ուսուցչին ընտրութեան իրաւունքն իմ մահուանէս ետեւ քաղքին խորհրդին մնայ. այնպիսի կերպով մը՝ որ մէկ աւագութեան (Post) երեք անձ պարտական է առաջարկելու արքունական վերին կառավարութեան. որն որ անոնցմէ մէկը պիտի ամրացնէ:

7. Նկատմամբ հիմնարկութեան գումարին, ուրիշ հիմնարկութեան դրամագլուխներուն պէս 6⁰%, այսինքն, վեց առհարիւրչեայով — դրամն ապահովցընելով — պտղաբերուի, արքունական վերին կառավարութեան հսկողութեանը տակ:

Վերջապէս կ'ուզեմ, որ ցորչաւի կ'ապրիմ, վարժարանին աշակերտները, ծննդեանս տօնին օրը, կամ ապրիլ հինգին, հանգիստ ունենան: Իսկ մեռնելէս ետեւ, մահուանս տարեգարծին, հոգւոյս փրկութեանը համար պատարագ մը մատուցուի: Վարժարանի ուսանողներն, այն առթիւ զիս յիշեն, իբրեւ իրենց հիմնադիրն, Աստուծոյ՝ ամէն բարեաց տուողին աղօթք ընելով:

Կը փակեմ իմ այս կարգադրութիւնս, մեծարանօք խնդրելով ամենապատիւ արքունա-

կան կառավարութեան բարեհաճութիւնն, որ յիշեալ քաղքին մէջ, իզմէ հիմնադրուած աղջկանց դպրոցին համեմատ — որն որ 1827 մայ. 11ին, 4438 թուով տրուած վերին իշխանութեամբն ամրացուած կառավարչական պատճէնին համեմատ յօրինուած է — ըսուած վարժարանին եւ անոր ուսուցիչներուն վրայ վերնագոյն հսկողութիւն եւ վերատեսչական իրաւունք յանձն առնելու եւ զանիկայ իր բարձր հեղինակութեամբը պաշտպանելու բարեհաճի: Վասն զի զանիկայ ամենակարող Աստուծոյ փառացը, Փերդինանդոս առաքելական թագաւորին պատւոյն եւ ամենագթած կայսեր քաղցր կառավարութեանը տակ եղող ժողովրդեան օգտին եւ զարգացմանը համար, կը բաղձամ հիմնարկելու:

Որուն վաւերականութեանը եւ մշտնջենաւոր տեւողութեանը համար, այս հիմնարկութեան թուղթը, յատուկ ձեռքովս ստորագրեցի եւ սովորեալ կնիքովս ամրացուցի:

Տուեալ, Կերլայ, ազատ թագաւորական հայաքաղքին մէջ. յունիս 2ին. յամի Տեառն 1842. Աղեքս. Ռափայէլ. յ. ձ. անգղիական ասպետ. „ „ Տ. Կ.

Արդ՝ մենք, այն մեր ամենաբարձր պաշտպանութեան իրաւունքովն, որուն համեմատ իբրեւ առաքելական թագաւոր եւ Գրանսիւլուանիոյ մեծ իշխան — ըստ հարկաւորութեան նկատում ընելով հասարակաց օգտին եւ գիտութեան խնդրոյն կարգադրութեանը մէջ —

կատարեալ իրաւունք ունինք եւ զանիկայ կրնանք գործադրել: Եւ այն պատճառներէն, որով ուսանող տղոց յառաջացումը մեր հոգատարութեանը կը վերաբերի, վերոյիշեալ ազնուական հիմնադիր Աղեքսանդր Ռափայէլեան անգղիական ասպետին աղաչանքը լսելով եւ գթածաբար ընդունելով — որովհետեւ հիմնարկութեան թղթին մէջ մեր առջեւը դրած ու ներկայացուցած կէտերուն վրայ գոհ ենք, անոր համար — անոր մէջ բովանդակուածները մեր առաջիկայ ամրացուցիչ պատճէնին ձեռքն՝ այն պայմանաւ ընդունեցանք, շնորհեցինք եւ ամրացուցինք, զոր հիմակ ալ կ'ընդունինք, կը շնորհենք ու կ'ամրացընենք, որ հռոմէական ուղղափառ վարժարանին մէջ եղող, կամ ապագայ ժամանակին մէջ տրուելի կարգադրութիւնները, սորվեցընելու ուղղութեան նկատմամբ, այս նոր կանգնուելի Ռափայէլի վարժարանին մէջ ալ — զոր ուրիշ բաներու մէջ — հիմնադրին կամացը համեմատ կ'ուզենք որ կարգադրուին — ճշդիւ պահուին: Գթածաբար շնորհելով զան ալ, որ շատ հեղ յիշուած ազատ թագաւորական քաղքին երդուեալ հասարակութեանը ձեռք, 1842 յուլիս 29ին նուիրուած չէնքը — մեր բարձր թագաւորական, որոշման ղօրութեամբն՝ որն որ 1842 Նոյեմբ. 12ին տրուեցաւ, — յիշեալ քաղքին վարձու տրուելի հասարակաց եկամուտէն դուրս հանուի եւ յիշեալ նպատակին դարձուի: Որ չէնքն որ Նոր կոչուած փողոցին մէջ, մէկ կող-

մանէ Յովհ. Քօրք քաղաքացւոյն պարտէզին, մէկալ կողմանէ Թէոդորոս Էօդվէշ քաղաքացւոյն տան դրացի է: — Նմանապէս, որ Սիպինի արքունական գանձուն վճարելի 15.000, այսինքն տասնուհինգ հազար Ֆիորին դրամագլուխը, հիմնարկութեանց դրամագլուխներուն վըայօք եղած մեր կարգադրութեանը համեմատ խնամակալուի, խոստանալով միանգամայն թէ մեր ու թէ մեր յաջորդներուն, հունգարական թագաւորաց եւ Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանաց կողմանէ, որ վերոյիշեալ հիմնարկութիւնն՝ ամէն կէտերուն մէջ, թէ մենք կը կատարենք ու թէ ուրիշներուն, որոնց կը պատկանի՝ կատարել պիտի տանք:

Աս բանին յիշատակին եւ մշտնջենական տեւողութեանը համար, այս մեր ամրացուցիչ պատճէնը, մեր մեծագոյն գաղտնի կախուած կնիքովը հրատարակեցինք:

Տուեալ Աւստրիայի Վիեննայ կայսերական քաղաքը. յամի Տեառն 1842. Նոյեմբ. 29. մեր իշխանութեան ութերորդ տարին:

Փերդինանդոս յ. ծ.

Ալէքսիանտս Նոքչայ յ. ծ.

Յովնաննէս Շօմլեայի յ. ծ. ր

20.

Իայց հարկ եղաւ, որ երկու տարի մըն ալ անցնի. մինչեւ որ քաղաքային վարչութիւնը՝ հիմնարկութեան հաստատութիւնն ընդունի: — Կ'երեւայ թէ քաղաքային խորհուրդն ու

Հասարակութիւնը շատ անհամբերութեամբ կը սպասէր աս բանիս: Որովհետեւ յաջորդ ուսումնական տարւոյն սկիզբը համոզեց զԷմերիկոս Չիգիեան օգնական քահանան, որ մինչեւ որ հաստատութիւնը գայ ու վարժոցը բացուի, յանձն առնու առժամանակեայ կերպով: Հաստատութիւնը առաջին դասին դասախօսութիւնը: — Չիգիեան՝ միտեալ էր աս բանիս: Ան ատեն խորհրդանոցն եղածը՝ Յովսէփ Բօբոյեան աւագերիցուն գրով հաղորդեց. աղաչելով միանգամայն որ բարեհաճի իր օգնական քահանային հրաման տալ, որ աս պաշտօնն առժամանակեայ կերպով վարէ: Բօբոյեան, սիրով հրաման տուաւ. եւ քաղաքն անմիջապէս կանգնեց վարժարանին առաջին դասը:

1843 Փետր. 12ին հասաւ Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարութենէն Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին հաստատութեան պատճէնը: Եւ որովհետեւ ասոր մէջ կառավարութիւնը՝ հրաման կու տայ, որ ուսուցիչներուն աթոռները լեցուին՝ Աղեքսանդր Ռափայէլեան՝ հիմնարկութեան թղթին զօրութեամբն՝ անուանեց առաջին երեք ուսուցիչները: Ասոնք՝ ուսումնական տարին եկածին պէս, սկսան իրենց գործունէութիւնը: Առաջին դասուն մէջ ուսուցիչ եղաւ Գրիգոր Տայպուգադեան. երկրորդին մէջ՝ Անտոն Գապտէպովեան. իսկ երրորդին մէջ՝ Անտոն Իսիգուցեան: — Վարժարանին վերահսկողն էր Եւգինէոս Գանիէլեան, քաղքին գլխաւոր դատաւորը: —

Վարժարանին առաջին տարւոյն գործունէութեանը վրայ տեղեկութիւն տալու ի վիճակի չենք: Բայց կը տեսնենք. որ ուսումնական տարւոյն լմննալովը՝ Գրանսիլուանիոյ կառավարութիւնը, զԱռդ. Ռայնիշ, Գարլսպուրկի կանոնիկոսը — Գրանսիլուանիոյ դպրոցաց վերատեսուչը — խրկեց Եղիսաբեթուպոլիս, որ հոն տեղի ուսուցիչները քննէ ու տեսնէ թէ, ունի՞ն պատշաճ ընդունակութիւն սորվեցընելու. եւ զննէ միանգամայն վարժոցն՝ ամէն նկատմամբ: Կանոնիկոսը՝ քննեց. ու՝ պահեց երեք ուսուցիչներն իրենց պաշտօնին մէջ: — Ասոր հետեւութեամբը՝ 1844 դեկտ. 27ին, եպիսկոպոսէն ու կառավարութենէն ընդունեցան իրենց վերջնական հաստատութիւնը: — Երեք ուսուցիչներէն զատ, Էմերիկոս Չիգի՝ օգնական քահանան կը սորվեցընէր կրօնագիտութիւնը, զոր Պր. Ռափայէլ — Գովաչ եպիսկոպոսին փափաքանացը համեմատ — անուանեց կրօնագիտութեան ուսուցիչ:

Յաջորդ տարիները պատահածներուն, ինչպէս նաեւ վարժարանին գործառնութեանցը վրայ՝ շատ քիչ բան գիտենք: Եղիսաբեթուպոլսոյ դիւանատան մեծագոյն մասն 1848 եւ 1849ին խառնակութեանց ժամանակ՝ ըստ մասին կորսուեցաւ ու ըստ մասին փճացաւ: Որովհետեւ, ինչպէս տեսանք, աւստրիական ու հունգարական բանակները եւ վալաք խաժամուժն ու ետքէն ռուսերը զքաղաքը տակն ու վրայ ըրին. եւ քանի մ'անգամ կրակի տուին: — Վարժա-

րանին վրայ բոլոր բոլոր գիտցածնիս ան է, որ Նիկողայոս Գովաչ եպիսկոպոսը՝ հրամանագրով մը կը ծանուցանէ քաղաքային դպրոցական վարչութեան, որ ասկից ետքն ընտրուած ուսուցիչները, իրենք զիրենք քննութեան տակ ձգելու են, իրենց ընտրութենէն գոնէ երկու տարի ետքը: — Ամենէն երեւելի ու մտադրութեան արժանի բանն ան է, որ դպրոցաց վերին հսկողութիւն ունեցող Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս գաւառական ժողովքը՝ Աղեքս. Ռափայէլի ներկայութեամբն ըրած ժողովքին մէջ կը սահմանէ որ «Ս. Անտոնի կոչուած պատուական հայրերը, պարտական են, հինգ տարին լմընցընող տղաքը՝ հայ դպրոցն ընդունելու: — չէ՛ թէ մինչեւ հիմակ՝ միայն եօթը տարեկան եղածները:» Աս հրամանին պատճառն ալ կը տրուի. — «որպէս զի չըլլայ թէ վարժարանէն ետ մնան. վասն զի հայերէն սորվիլ պէտք է. ու առանց հայերէն գրել ու կարդալ գիտնալու՝ տղաք վարժարան չեն ընդունուիր:» — Այս կարգադրութիւնն, ինչպէս նաեւ ան, որ հայերէն լեզուն իբրեւ պարտաւորիչ նիւթ պէտք է սորվուի, ինչպէս կ'ենթադրուի, միայն տեղացի ազգայնոց համար էր: Օտարներն, ազատ էին:

1848ին խռովութեան ժամանակներն Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին մէջ, սորվեցընելը դադրեցաւ: — Այսպէս գնաց մինչեւ 1853: Խառնակութեան ժամանակներն անցնելէն ետեւ՝ քաղաքային հասարակութիւնն ի վիճակի չեղաւ վարժարանն անմիջապէս բանա-

լու: — Ստորին դպրոցներն ալ՝ այս միջոցին շատ խեղճ վիճակի մէջ պէտք է որ եղած ըլլան. որովհետեւ անոնց մէջ ալ մի միայն վարժապետ մը, Յովհ. Բօբեան կը սորվեցընէր: Եպիսկոպոսն, իր մէկ թղթին մէջ, զոր Յովսէփ Բօբոյեան աւագերիցուն իբրեւ դպրոցական վիճակին վերատեսչին ուղղած էր, զարմանալով կ'ըսէ, թէ, «Գաղթած Ռափայէլեան վարժարանին ուսուցիչներն, առանց գործքի՝ կը վայելեն իրենց եկամուտն. ուր ընդ հակառակն, տարրական դպրոցներուն ուսուցիչները՝ թէպէտ կը գործեն, բայց անօթի են:»¹ Ուստի կը հրամայէ Բօբոյեանին, ուր քաղաքային վարչութեան հետ բանը յարմարեցնելով, վարժարանին ուսուցիչները՝ տարրական դպրոցներուն մէջ գործեն. վասն զի աս վիճակն ալ չի կրնար տեսնել: Եպիսկոպոսին ոտք կոխելն ան օգուտն ունեցաւ, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային ու եկեղեցական խորհուրդն սկսաւ ծանրութեամբ մտածել վարժարանին վերականգմանը վրայ: Աս բանիս հետքերը կը տեսնենք Բօբոյեանի տեղեկութեանցը մէջ:

Բայց իրական հետեւութիւն միայն Հայնալտ եպիսկոպոսին ժամանակը տեսնուեցաւ: — Ինք՝ իմանալով քաղքին փափաքը՝ շուտ մը Եղիսաբեթուպոլիս անկուեցաւ. եւ մասնակից եղաւ քաղաքային հասարակութեան 1853

¹ Professores sublatis gymnasio Raphaelini otiosi, salarium percipiunt; docentes normales locales, laborantes esuriunt.

մայիս 8ի ընդհանուր ժողովին: Աս խորհրդին մէջ, միաբանեցան վարժարանին նոր կազմակերպութեանը եղանակաւորութեանցը վրայ: — Որովհետեւ Ռափայէլի հիմնարկութեան եկամուտը բաւական չէր վարժարանին ելքերը գոցելու, որոշուեցաւ՝ որ քաղաքը, պահածը Գէորգ Գամէլէրեան կտակին մէջ թողուցած Վիննայի եկամուտներէն ամբողջացնէ: Քաղաքը խոստացաւ, որ վարժարանին շէնքին պահպանութիւնն իր վրան կ'առնու. եւ հոգ կը տանի վառելու փայտին: Ասկից զատ ուսման կարեւոր եղած սպասներն ու կազմածները կը հոգայ: — Իսկ Հայնալտ խոստացաւ՝ որ ամէն կարելի օգնութիւնը կ'ընէ քաղքին. ու եթէ կարելի է, կը յաջողցնէ, որ Ռափայէլեան հիմնարկութեան ֆնացած շահերէն, համապատասխանող գումար մը տրուի, վարժարանին առաջին կարօտութիւնները լեցընելու համար: — Քաղաքն՝ ի շնորհակալութիւն ասոր, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին շնորհեց՝ ուսուցիչներն անուանելու եւ հաստատելու իրաւունքը. զոր՝ մինչեւ այս ժամանակ — հիմնարկութեան թղթին հինգերորդ կէտին համեմատ — թագաւորական վերին կառավարութիւնը կը գործադրէր: Աս իրաւունքը՝ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսները գործածեցին, մինչեւ որ վարժարանը տէրութեան ձեռքն անցաւ:

Հայնալտ՝ խնդիրը կառավարութեան առջեւ դրաւ. իսկ ասիկայ՝ տէրութեան պաշտօնարանին: — Քաղաքը՝ 1853 սեպտ. 2ին ըրած

աղաչանաց թղթովը, նորէն խնդրեց որ դպրոցական տարին սկսելու ատեն, գոնէ առաջին դասը կարենայ բանալ: Եպիսկոպոսն՝ աս բանս կառավարութեան հաղորդեց, ու միեւնոյն միջոցին գրեց Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհրդին, որ հաստատելի վարժոցին համար պատրաստէ տեղերը: Իսկ հոկտ. 6ին տեղեկացուց զքաղաքն, որ մասնաւոր (privat) վարժարանի մը հրաման տրուեցաւ. եւ թէ առժամանակեայ կերպով անուանուած երկու ուսուցչով — Յակովբ Մարգովիչեանով եւ Գրիգոր Տայպուգադով — կրնայ սկսիլ իր պաշտօնը (Function):

Վարժոցը՝ մարապետաց հիմակուան վանքին — հին եկեղեցւոյն հրապարակին շէնքին մէջ՝ 1853 հոկտ. մէկին իր գործունէութիւնն սկսաւ: Առաջին երկու դասն ունէր ընդ ամէնը 16 աշակերտ: Հոկտեմբեր 24էն ի վեր երրորդ ուսուցիչ մըն ալ — Յովհաննէս Էօդվէշեան — կը գործէր: —

Ուսուցչաց դրամական խնդիրը՝ թէ քաղաքային վարչութեան ու թէ եպիսկոպոսին բաւական մտածելու բան տուաւ: Ի սկզբան ուղուեցաւ, որ իրենց տարեկան հասոյթն ըլլայ 400 ֆիորին. բնականապէս՝ կառավարութեան օգնութեամբը: Սակայն տէրութիւնը՝ քաղքին փափաքը չկատարեց: Մարգովիչեան եւ Տայպուգադեան 300ական ֆիորին՝ իսկ Էօդվէշեան 250 ֆիորին կ'ընդունէր: — Որպէս զի քաղաքն, ասոնց նիւթական վիճակը քիչ մը

Թեթեւեղնէ, քաղաքային վարչութիւնն զգլխաւոր դատաւորը Վիեննայ խրկեց, որպէս զի Գամելէրեան տունը ծախէ եւ ասոր եկամտէն խոստացուած վճարքը կարենայ քովէ քով բերել: Բայց մինչեւ որ աս ըլլայ՝ իրենց դիրքին այնպիսի կերպով մ'ուղեց օգնել, որ եպիսկոպոսին եւ կառավարութեան հաւանութեամբը 1854—55 ուսումնական տարւոյն մէջ, երեք ուսուցիչներն՝ երեք դասը սորվեցընեն ու չորրորդ ուսուցչին 300 ֆիորինն՝ իրենց մէջ բաժնուի: Ասանկ գնաց երեք տարի. Թէպէտ եւ ուսուցիչք շարունակ կ'աղաչէին, որ չորրորդ դասն ալ սկսուի. եւ ուսուցչաց թիւն ալ բարձրացուի: Սակայն ի զուր: — Այսպէս մնաց ամէն բան. Թէպէտ եւ քաղաքն առաջարկեց՝ որ Վիեննայի տան եկամուտէն 850 ֆիորին կուտայ վարժարանին պահպանութեանը համար:

Վարժոցն՝ որ կառավարութեան հրամանովն Եղիսաբեթուպոլսոյ Ռափայէլեան լատին դպրոց (Elisabethopolitana schola latina Raphaelina) անունը կը կրէր, մասնաւոր դպրոց մնաց: Սկզբան եղած ծանրութիւնները՝ մնացին անկից ետքն ալ, Թէ ուսումնական կազմածներու եւ Թէ ուրիշ կարեւոր բաներու կողմանէ: 1856ին մեռնող Բօբոյեան աւագերիցուն տեղ եկաւ Էմերիկոս Չիգի. որ — արդէն իր հոգաբարձութեանն ատեն, վարժոցին նկատմամբ շատ գործած էր — նոր շարժում եւ զօրութիւն տուաւ դպրոցին: Ստոյգ է, որ իր գործունէութեան սկիզբը՝ հարկ եղաւ, որ մէկ կող-

մանէ դպրոցին վերատեսչին ու կառավարութեան՝ եւ մէկալ կողմանէ, իր եպիսկոպոսին հետ դիմացէ դիմաց կենայ: Վասն զի եպիսկոպոսը՝ կառավարութեան դրդելովը՝ հրամայեց որ կրօնագիտութիւնը գերմաներէն լեզուաւ սորվեցուի: Ուսուցիչք աղաչեցին, Թէ որեւէ տեսակ նիւթ, եթէ հարկ է, սիրով կը սորվեցընեն գերմաներէն լեզուով՝ բայց կրօնագիտութիւն՝ տղոց մայրենի լեզուովը կը փափաքին սորվեցընել: Չիգի՝ աս բանը պաշտպանեց. ու հարկ եղաւ, որ եպիսկոպոսը զիջանի:

Չիգիեան չհանգչեցաւ, մինչեւ որ չյաջողուց, որ միշտ խոստացուած ու երբեք չգործադրուած հինգերորդ ուսուցիչն ալ տրուեցաւ վարժարանին: Իրեն աշխատութեանցը պէտք է շնորհակալ ըլլայ վարժոցն, որ վերջապէս ուսուցիչներուն հասոյթն ալ քիչ մը լաւացաւ: — Թէպէտ ասոր վրայ՝ Մարգովեչեան նոր վերատեսուչը՝ 1855ին չորրորդ դասին կանգնումն՝ եւ իրեն համար 450 ֆիորին՝ իսկ մէկալ երեք ուսուցչաց համար՝ 400, 300 ու 250 ֆիորին վճարք խնդրեց, բայց կառավարութիւնը չընդունեցաւ խնդիրը: — Ասոր տեղ՝ իբրեւ փոխարինութիւն ան եղաւ, որ երկու տարի ետքը՝ եպիսկոպոսն իրեն շնորհեց Եղիսաբեթուպոլսոյ լատին ժողովրդապետութեան հոգաբարձութիւնն ու միանգամայն անոր հետ կապուած եկամուտները:

Ուսուցիչներուն վճարքն ալ այնչափ լաւացաւ, որ Գամելէրեան հիմնարկութեան օգնու-

Թեամբն երեք ուսուցչին հասոյթը հարկւրական ֆիորինով լաւացաւ: Ասանկով՝ իրենց տարեկան վճարքն եղաւ 350 ֆիորին: — Յաջորդ տարին. 1856ին վերջնական կերպով կարգադրեցին ուսուցիչներուն եկամուտն. այնու որ վարչին վճարքն եղաւ 500՝ իսկ կարգաւորեալ ուսուցիչներուն 420 ֆիորին: — Ասանկ մնաց մինչեւ 1885:

Եթէ այս միջոցին, դպրոցին ներքին վիճակը դիտենք, զանիկայ բաւական պակասաւոր կը գտնենք: Եւ սակայն — դպրոցաց՝ այս օրւան հանդերձաւորութիւնը նկատելով՝ հարկ է որ զարմացմամբ մը մենք մեզի հարցընենք, թէ ինչպէս կարելի էր, ասանկ ողորմելի յարաբերութեանց մէջ՝ այսպիսի արդիւնաւորութիւն ցուցնել: — Տարակոյս չկայ, որ ուսման արդիւնքը՝ գոհացուցիչ պէտք ենք ըսել: Որովհետեւ ասոր վկայ են, ան դպրոցէն ելած աշակերտներուն երեւելիներն. որոնք՝ մեծ դեր կը խաղան այս օրւան օրս կենաց ասպարիղին մէջ: — Ուսուցիչները՝ պակաս եղածը՝ լեցուցին իրենց եռանդովը: Մարգովիւնեան վերատեսուչը՝ վերջի աստիճանի անձնանուիրութեամբ ու բոլոր ուժովն աշխատեցաւ դպրոցին զարգացմանը: Այս կերպով հասան, այն անհաւատարի հետեւութեան:

Դպրոցին անունն է այս միջոցին Schola privata latina Raphaelina. Դրամագլուխն (Fundus) է, Ռափայելեան 900 ֆիորին եկամուտն, եւ Գամէլերեան հիմնարկութեան 850 ֆիորին օգնութիւնը: Ընդ ամէնը 1750 ֆիորին.

Վարժարանն՝ ասկից ետքը Անտոն Մարգոնֆիեան աւագերիցուն եւ եպիսկոպոսական յանձնակատարին վերահսկողութեանը տակ՝ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին առընթերակացութեամբն սկսաւ աւելի յաջող գործունէութիւն արտադրել: Ուսանողներուն թիւը՝ թէպէտ կամաց, բայց միշտ աճելու վրայ է: 1868/69 տարւոյն մէջ՝ 34. — 1869/70 տարւոյն մէջ 38 է: — 1873ին, Մէսարօշ՝ պաշտօնարանին երեսփոխանը՝ կը խրկուի Դրանսիլուանիա, որպէս զի ուղղափառ վարժարաններուն վիճակն ուսումնասիրէ ու քննէ. եւ անոնց վրայ տեղեկութիւն տայ պաշտօնէին: — Տրուած տեղեկութիւնները՝ շատ նպաստաւոր չեն Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին նկատմամբ:

Հասարակութիւնն 1881ին սկսաւ մտածել վարժարանին արմատական փոփոխութեանը վրայ, եւ ջանալ՝ որ Դրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին ձեռնտուութեամբը, վերին կամ գլխաւոր վարժարան ըլլայ: Աս իմաստով՝ 1881 յուլիս 8ին կը խնդրէ իշխանութենէն, որ պահելով վարժարանին ուղղափառ նկարագիրը՝ զանիկայ գլխաւոր վարժարանի դարձնէ — այն հիման վրայ, որ հիման վրայ որ Դրանսիլուանիայի ուրիշ դպրոցները դրուած՝ կեցած են: Սակայն եպիսկոպոսը կը ծանուցանէ, որ քաղքին կողմանէ նուիրուած օգնութիւնը բաւական չէ վերին վարժարան մը կանգուն պահելու համար. — իսկ Դրանսիլուանիոյ ուղղ. եկեղեցական ստացուածոց դրամագլուխն ան վիճակին մէջ

չէ, որ վերին նոր վարժարանի մը, այնչափ նպաստ մատուցանէ: — Կը զգուշացնէ միանգամայն զքաղաքային երգութեալ հասարակութիւնն՝ որ եթէ իր նպատակին հասնելու համար, ինք զինք տէրութեան կարգադրութեանը տակ ձգել եւ այս ճամբով Ռափայէլեան հիմնարկութիւնը, հռովմեական կաթողիկէ ուղղութեանէն փոխել ուզենայ, հիմնադրին կամացը հետ հակառակաօսութեան մէջ պիտի գայ. որ բանին որ եպիսկոպոսն ամենեւին պիտի չզիջանի: Աւելի պատշաճ կը համարի եպիսկոպոսն, որ երգութեալ հասարակութիւնն՝ եղած ստորին վարժարանն, արդի ժամանակին պահանջմանցը համեմատ կարգադրէ. որովհետեւ, կարգաւորեալ ստորին վարժարան մը քաղքին յարաբերութեանցը բոլորովին կը համապատասխանէ:

Քաղաքային խորհուրդը՝ մասնաժողով մը ընտրեց, որ աս բանին վրայ խորհի: Մասնաժողովն որոշեց, որ պահէ ստորին վարժարանը. բայց զանիկայ ուղղափառ հռովմ:՝ կաթողիկէ ստորին վարժարանաց կաղապարին համեմատ ընէ: Աւերատեսչին վճարքն ըլլայ 800 ֆիորին եւ բնակութիւն. հինգ կարգաւորեալ ուսուցիչներունը՝ ըլլայ 600ական ֆիորին եւ բնակարան. մէկ արտաքոյ կարգի գծագրութեան ուսուցիչ մը ըլլայ 500 ֆիորինով եւ բնակարանով. եւ վերջապէս՝ ծառայութիւն ընող մը 120 ֆիորին տարեկան վճարքով:

Աղեքսանդր Բալ՝ գլխաւոր վերատեսչին օտք կոխելն, այնչափ արդիւնք ունեցաւ, որ

վարժոցն՝ ուրիշ յարմարագոյն տեղ մը փոխադրուեցաւ: Աաղեմի ազգային զօրաց զինուորանոցը՝ վարժարանի նպատակին յարմար կերպով մը փոխուեցաւ: Քաղաքն՝ ուրիշ կողմանէ ալ ըրաւ իրեն կարելի եղածը: 1885/ին, բարձրացուց վերատեսչին հասոյթը 760 ֆիորինի. եւ կարգաւորեալ ուսուցչացը՝ 660 ֆիորինի: Սակայն՝ հարկաւոր եղած նոր ուսուցչի մը տեղը չկրցաւ լեցուիլ, որովհետեւ Գամէլէրի հիմնարկութիւնն՝ իր օգնութիւնը զլացաւ:

Ասկից ետքը՝ կարծես թէ վարժարանն ալ իյնալու սկսաւ, թէ նկատմամբ ուսանողաց ու թէ նկատմամբ յառաջադիմութեան: — Ու զարմանք չէ: Արեւոր վերատեսուչը՝ Յակոպ Մարգովիչեան, թէպէտ մտաւորապէս կատարեալ զօրութեամբ, բայց մարմնապէս բոլորովին ինկած՝ ի վիճակի չէր այնպիսի կենդանութիւն արտադրելու, որ կարենար մրցիլ Եղիսաբեթուպոլսոյ դրացի քաղաքներուն մէջ եղած դպրոցներուն հետ: Նոր ու գործունեայ մարդու մը հարկաւորութիւն կար, որպէս զի վարժարանը նորէն կենդանանար: 1887/88 տարւոյն մէջ վարժարանը նոր վարիչ ընդունեցաւ, յանձին Դաւիթ Ղաւրոյի: Քաղաքն ինք իրեն նոր բոնութիւն ընելով՝ վերատեսչին վճարքն ըրաւ 1000 ֆիորին, կարգաւորեալ ուսուցիչներունը՝ 800ական, իսկ փոխանակի ուսուցիչներունը՝ 660 ֆիորին: Կարծես թէ տեսնուեցաւ ալ ասոր հետեւութիւնը: Ուսուցիչք՝ ամէն կարողութիւնն ին եւ զօրութիւնն ին բանեցնելով, բանն

այնչափի բերին, որ ուսանողաց թիւը բարձրացաւ: Եւ հոն՝ ուր որ տարիներով 41 ուսանողէ աւելի չկրցան գտնել, երեք տարուան մէջ՝ 66ի բարձրացաւ: — Բայց յայտնի է թէ այսչափ թուով վարժարան մը չէր կրնար կանգուն մնալ:

Աս միջոցին կ'իյնայ այն գաղափարն որ վարժարանը տէրութեան յանձնուի: Մտածութիւնն աղէկ էր ու շատ կողմնակից գտաւ: Բայց խնդիրն ուրիշ կողմանէ նկատելով՝ շատ հաստատողութեան նկարագիրը պիտի կորսուի. ու մէկալ կողմանէ ալ լաւ գիտէին, թէ տէրութիւնը կրօնագիտութեան ուսմանց նկատմամբ՝ շատ անտարբեր դիրք մը կը բռնէ: Տէրութիւնը՝ 1883ին, վարժարանաց համար հրատարակած նոր օրէնքներովն՝ այնպիսի պահանջմունքներ ըրաւ, որոնց՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ սակաւթիւ եւ ուրիշ կողմանէ ալ շատ բաներով ծանրաբեռնած հասարակութիւնը չէր կրնար համապատասխանել: Համակրթութեան պաշտօնարանը՝ շարունակ կը ստիպէր զքաղաքն, որ իր վարժարանն՝ օրինաց պահանջած վիճակին մէջ դնէ: Քաղաքային խորհուրդը մտածեց, որ աս ընելու համար տէրութեան օգնութիւնը խնդրէ: — Երդէն 1885ին աս ուղղութեամբ ըրաւ իր առաջին քայլերը. սակայն առանց օգուտ մը տեսնելու: Որովհետեւ մէկ կողմանէ նոյն իսկ տէրութիւնը՝ դրամական նեղ վիճակի մէջ էր. ու մէկալ կողմանէ վարժարանին մէջ տեսնուած

անհոգութիւնն եւ ուսանողաց՝ աչքի զարնող սակաւութիւնը, աս բանս գործադրելու անկարելի կ'ընէին:

Բայց վարժոցին՝ տէրութեան ձեռքն անցնիլը՝ միայն ժամանակի խնդիր էր: Ասան զի յայտնի էր մէկ կողմանէ, որ քաղաքային հասարակութիւնն իր զօրութեամբը վարժարանը՝ պահանջուած դիրքին մէջ պահելու ի վիճակի չէր. եւ մէկալ կողմանէ այնպիսի աչքի զարնող տեղոյ մը վրայ կեցած դպրոցն՝ ստուգիւ մեծ օգուտ կրնար ընել քաղաքակրթութեան. — ու ամսոս էր զանիկայ բոլորովին դադրեցընել: Ուստի գլխաւոր վերատեսչին միջնորդութեամբը՝ քաղաքային վարչութիւնը տէրութեան աղերսագիր մը գրեց. — որուն վրայ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանն 1890ին, ծանոյց քաղքին, որ իր աղաչանաց մէջ յառաջ բերած պատճառները տեսնելով եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրագրական դիրքը նկատելով — որով վարժարանն առաքելութիւն մը պիտի կատարէ — միտեալ է անոր ապագային հոգ տանելու: — Պաշտօնարանին բռնած դիրքն անով կը տարբերէր քաղքին հասարակութեան կարծիքէն, որ տէրութիւնն ուզեց իրեն յատկացընել զվարժարանն. ուր անդիէն քաղաքը՝ զվարժարանն իրեն կ'ուզէր պահել. ու տէրութեանէն միայն օգնութիւն խնդրել, որպէս զի զանիկայ կարենայ պահպանել:

Տէրութիւնն իր յայտարարութեանը մէջ, քաղաքային հասարակութեան առջեւ դրաւ իր

կողմանէ պայմաններն ալ դորոնք կը պահանջէր. — այսինքն թէ՛ քաղաքն ինք զինք պարտաւորէ, որ տէրութեան վարժարանին պահպանութեանը համար տարուէ տարի 5000 ֆիորին օգնութիւն կու տայ. — գալի գպրոցէքները տէրութեան կը յանձնէ. կը կանգնէ վարժարանին համար, տէրութենէն պահանջուած կարգաւորեալ շէնք մը. — եւ վերջապէս, միանգամ ընդ միշտ կը զգեստաւորէ զանիկայ ամէն հարկաւոր եղածներովը:

Ինչպէս ամէն նոր ու ծանրագոյն որոշումն, անանկ ալ աս, քաղաքային հասարակութեան մէջ մեծ շարժում մը յառաջ բերաւ: Կարծիքները՝ տարբեր տարբեր էին: — Եւ ժամանակ մը, այնպէս կ'երեւար, թէ ասանկ պայմաններով միաբանութիւն երբեք պիտի չըլլայ երկու կողման մէջ: Բայց եւ այնպէս ինդիքն որոշեց քաղաքային երդուելոց ժողովն՝ 1891 յունուար 15ին, երբ վերոյիշեալ պայմաններն ընդունեցաւ եւ իր որոշումն անմիջապէս պաշտօնարանին առջեւը դրաւ: — Տէրութիւնը մարտ 16ի կարգադրութեամբն՝ հաւանեցաւ քաղքին որոշմանն, ու կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնեան յայտնեց թէ միտեալ է վերջնական դաշնադրութիւն ընել ու վարժարանն 1891—92 դասական տարւոյն սկիզբն իր ձեռքն առնուլ:

Պաշտօնէին կարգադրութեանը համեմատ, վարժարանն 1891 սեպտեմբեր մէկին՝ իրօք սկսաւ իր գործունէութիւնն իբրեւ տէրութեան

նոր վարժոց: Թէպէտ եւ դաշնադրութիւնը սեպտեմբեր 11ին ստորագրուեցաւ, սակայն միայն երկու ամիս ետքն ընդունեցաւ իր վաւերականութիւնը: —

Հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան — ու Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան մէջ եղած դաշնադրութեան հայերէն թարգմանութիւնն է յաջորդը:

Պատշէն

Որ դրուեցաւ՝ մեծապատիւ հունգարական թագաւորական ներքին գործոց պաշտօնէին 1891, մարտ 26ին, 19.028 թուով տուած հաւանութեամբը՝ — մէկ կողմանէ մեծապատիւ հունգարական թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին ու մէկալ կողմանէ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութեան մէջ. վարը նշանակուած կէտերուն եւ պայմաններուն համեմատ:

1. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնն՝ այս տեղ գտնուած ու իրեն յատուկ ստացուածքն եղած հում, ուղղափառ Ռափայէլեան ստորին վարժարանը՝ մշտնջենաւոր ժամանակաց համար, կու տայ, այսինքն կը ձգէ՝ մեծապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին տրամադրութեանը տակ:

2. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղաքը կը պարտաւորէ ինք զինք, որ

առաջիկայ 1891 տարւոյն սեպտեմբեր մէկին՝ տէրութեան հոգատարութեանը տակ առնուած վարժարանին ելքերուն օգնելու համար, տարուէ տարի նուիրուած՝ ու հունգարական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանէն ընդունուած 5000 ֆիորինէն, առաջիկայ տարւոյն սեպտեմբերեկտեմբեր ամիսներուն համար 1666 ֆիորին ու 67 քրայցէր, այսինքն հազար վեցհարիւր վաթսուսուվեց ֆիորին եւ 67 քր. մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին կարգադրութեանը տակ կը ձգէ. — եւ աս գումարին վճարքը հարկաւոր եղած վկայականներով կը վաւերացընէ:

3. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք, 1892 յունուար մէկէն սկսելով՝ տէրութեան հոգատարութեանը տակ առնուած վարժարանին ելքերուն ճախքերը գոցելու համար, ամէն քաղաքական տարւոյ մէջ — ամէն՝ մինչեւ հիմակ ունեցած եկամտի աղբիւրները գործածելով — 5000, այսինքն հինգ հազար ֆիորին տալու: Եւ ասոր համեմատ ազատութիւն կու տայ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական պաշտօնարանին, որ աս տեղի հունգ. թագաւորական հարկապահանջութեան պաշտօնատունն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ, փոխարինութեան տիտղոսով ունեցած՝ ու $4\frac{1}{2}\%$ հարիւրէնայ շահաբեր 137.550 ֆիորին, այսինքն՝ հարիւր երեսունութը հազար ու հինգհար-

իւր յիսուն ֆիորին արժող պարտաթղթին՝ 6089 ֆիորին եւ 74 քրայցէր բերող շահէն, ամէն՝ կէս տարիէ կէս տարի՝ 2500, այսինքն՝ երկու հազար հինգհարիւր ֆիորին ընող գումարն, առանց որեւէ պատճառի, իրեն պահէ. այսինքն, վար զարնէ: Ուստի ըստ այսմ՝ իշխանութիւն կը տրուի հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին, որ վերը յիշուած ըմպելիք ծախելու փոխարինութեան պարտաթղթին տոկոսիքէն, որչափ ժամանակ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանը տէրութեան հոգատարութեանը տակ կը մնայ — 5000, այսինքն հինգհազար ֆիորին, մեծապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին թերթոնին (Portefeuille) համար՝ իրեն պահէ:

4. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը կը յանձնէ ու կու տայ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին՝ վարժարանին եկած դպրոցէքներն ու դպրոց մտնելու հասոյթները:

5. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական, քաղաքը կը պարտաւորէ ինք զինք, որ վարժոցին համար, որչափ կարելի է շուտ. բայց ամենէն ուշ՝ ութը տարւան միջոցի մէջ — կամ մինչեւ 1899 սեպտ. 1. — ամէն նկատմամբ յարմար եւ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին, նախապէս քննութեան տակ ձգուելի

եւ իրմէն ընդունելի յատակագծին համեմատ, վարժարանի նոր շէնք մը կը կանգնէ. եւ զանիկայ — անոր վրայ ունեցած իրաւունքն իրեն վերապահելով — տէրութեան կը յանձնէ. — եւ ամէն՝ բարձրագոյն դպրոցի վերաբերեալ հարկաւոր ներքին զգեստաւորութիւններն իր յատուկ ծախքովը կը հոգայ:

6. Հիմակուան շէնքն ու ամէն զգեստաւորութիւններն ու կահ կարասիքն, որոնք որ հինգերորդ կէտին համեմատ կրնան իրենց տեղէն վերցուիլ, եւ նոր վարժարանին մէջ պիտի չկարենան գործածուիլ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին տրամադրութեանը տակ կը ձգուին:

7. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը, վարժոցին՝ տէրութեան ձեռքն յանձնուելու օրէն, ուսուցիչներն անուանելու եւ վարչութեան՝ որպիսի կերպով գործադրուելուն նկատմամբ, մեծապատիւ հունգարական թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին ազատ իշխանութիւն ու ձեռք կու տայ: —

8. Մեծապատիւ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հոռովմ. ուղղ. Ռափայելեան վարժարանն 1891 սեպտ. մէկէն սկսեալ՝ 1—7 կէտերուն մէջ տրուած պայմաններով՝ իր յատուկ հոգատարութեանը տակ կ'աւնու:

9. Մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնա-

րանը՝ վարժարանին ամէն ծախքերն իր վրայ կ'աւնու:

10. Հիմակուան վարժոցին շէնքին արտաքին մասին լաւ վիճակի մէջ պահպանութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը հոգալու է: Ընդ հակառակն, շինուելի եւ հանդերձանքներով մէկ տեղ յանձնուելի նոր վարժարանին շէնքին լաւ վիճակի մէջ պահուիլն՝ ինչպէս նաեւ վարժոցին, հիմակ ունեցած եւ քաղքէն՝ կահադրով տէրութեան յանձնուելի հանդերձաւորութիւնները եւ կահ կարասին — հարկաւորութեան համեմատ — ամբողջացրնելն ու պահպանելն՝ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին իր վրայ կ'աւնու:

11. Վերջապէս, եթէ տէրութեան մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանը, ժամանակ անցնելով՝ աս տեղի վարժարանին հոգատարութենէն որեւէ պատճառի համար հրաժարի, ան ատեն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իրաւունք ունի այն շէնքին եւ տէրութեան ըրած հանդերձաւորութիւններուն վրայ. — ու 2—3 կէտերուն մէջ եղած պարտաւորութիւններն ու պայմանները կը դադրին: Ու աս ամէն բան՝ քաղքին հասարակութեան, այն ատենի վարչութեան տրամադրութեանը համեմատ պիտի գործածուին:

Առաջիկայ դաշնադրութիւնը՝ երեք հաւասար օրինակի մէջ հրատարակուելով՝ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին

կողմանէ, առ այս իշխանութիւն ունեցող յանձնակատարէն կը ստորագրուի. — իսկ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին կողմանէ Տր. Յովսէփ Էօֆման, կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին քարտուղարին կողմանէ՝ իբրեւ այս պաշտօնարանին յանձնակատարէն:

Աս դաշնագրութիւնը՝ միայն հունգարական թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին վաւերացուցմամբ կ'ընդունի իր զօրութիւնը: — Տօւեալ Եղիսաբեթուպօլիս քաղաքը, յամի Տեառն 1891 սեպտեմբեր. 11ին.

Մեր առջեւը.

Տր. Յովսէփ Էօֆման. յ. յ.

հունգարական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին քարտուղարն.
— իբրեւ պաշտօնարանին յանձնակատար:

Մարիանո Լէնկէյեան. յ. յ.

Եղիսաբեթուպօլիս աղատ թագաւորական քաղքին հասարակութեան անուամբն ու յանձնարարութեամբը:

Յովսէփ Չիֆէեան. յ. յ.

գլխաւոր քարտուղար:

Յովսէփ Լաֆոյֆեան. յ. յ.

իբրեւ վկայ:

Երբառ Լէնկէյեան. յ. յ.

իբրեւ վկայ:

Կ'ընդունիմ ու կը վաւերացնեմ:

Պուտաբէշդ. 1891. Նոյեմբ. 25:

Չաֆէ Կոֆ. յ. յ.

Աս ճամբով՝ ազգային տղոց համար հիմնադրուած Ռափայէլեան հայ վարժարանը՝ տէրութեան ձեռքն ու կարգադրութեանը տակ ինկաւ: — Թէպէտ գտնուեցան, ինչպէս ըսինք, ազգայնոց կողմանէ, անանկ լաւազգածներ, որոնք աս բանիս հակառակեցան, եւ ապագան նկատելով՝ ասոր մէջ թէ՛ ազգայնութեան ու թէ՛ կրօնական տեսակէտով՝ փնասկար բաներ տեսան, — բայց փոքրկուութեան մէջ մնացին:

Երբ տեսնուեցաւ, որ քաղաքային իշխանութեան գլուխն աս դժբախտութիւնը հասաւ, իր զօրութիւնն իրմէն առնուեցաւ, իր հեղինակութիւնն՝ ուսուցիչներ ընտրելու մէջ՝ ձեռքէն ելաւ. — ազգային եկեղեցականաց թելադրութեամբն առաջարկուեցաւ, որ տէրութիւնը՝ նկատում ընէ, եւ ուսուցիչներն, — եթէ բոլորն ալ ազգային չէ, — գոնէ, մեծամասնութեամբ ուղղափառ կաթողիկէական ըլլան. որ ասով վարժոցին քիչ մը ուղղափառ նկարագիր տրուի: Սակայն տէրութիւնն, աս բանիս տակէն ճարտարութեամբ մը դուրս ելաւ, պատասխան տալով թէ, ինք ունի այնչափ խոհեմութիւն ու նկատում որ աս բանիս մտադրութիւն ընէ: — Աս երկդիմի պատասխանին հետեւութիւնն ան եղաւ, որ այսօրուան օրս ուսուցչաց մէջ, չէ՛ թէ միայն չկայ եւ ոչ հայազգի մը, հապա ընդ հակառակն մեծաւ մասամբ օտարահաւատ, բողոքական ու հրեայ են:

Ասոր վրայ ջանաց տէրութիւնն, որ Ռափայէլեան հիմնարկութեան դրամագլուխն ալ

իրեն վրայ անցրնէ: Բայց ազգայինք ամենայն զօրութեամբ դէմ կեցան ու չթողուցին: Հասարակութիւնը՝ գրով ու խօսքով սաստիկ պատերազմ մը մղելէն ետեւ, այնչափի հասաւ, որ դրամագլուխն ազգային եկեղեցական վարչութեան ձեռքն անցուց ու աղջկանց դպրոցին գործածեց. այնպիսի կերպով մ'որ 16.200 Փիորինին շահովը կը վճարէ հիմակ վարժապետութիւնները: — Թէպէտ ըստ ինքեան աս բանս ալ հիմնարկութեան դիտաւորութեանը հակառակ է, — որ դրուեցաւ պարզապէս ազգային պատանեկաց դաստիարակութեանը համար — բայց աս կէտը՝ երկրորդական բան կը համարուի՝ մեր ազգայիններուն համար: — Աս այսպէս ըլլալով ալ՝ երկու չարիքին փոքրագոյնն ընտրուեցաւ: Ասան զի լաւագոյն է, որ գոնէ ուղղափառ հիմնարկութեան համար գործածուի այն դրամը, քան թէ տէրութեան ձեռքն անցնելով՝ բոլորովին անհետանայ:

Ուստի այսօրեան օրս, թէպէտ եւ Ռափայէլեան հիմնարկութեան դրամագլուխը կեցած է, հայ եկեղեցական վերին իշխանութեան տրամադրութեանը ներքեւ, բայց անոր շահերը՝ չէ թէ հայ վարժարանին կը վճարուին, հապա Ռափայէլեան անունը կրող աղջկանց դպրոցին վարժապետութիւններուն: — Եկեղեցական վարչութիւնն ամէն տարի հաշիւ տալու է, տէրութեան ու Դրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին, Ռափայէլեան դրամագլխոյն գործածութեանը վրայօր:

Քաղաքային հասարակութիւնը՝ տէրութեան հետ ըրած դաշնագրութեան հինգերորդ կէտին համեմատ, 1899ին. 210.000 Փիորին ծախք ընելով՝ մեծագործ վարժարան մը կանգնեց, ներքնաթոշակաւորաց համար զատ կեցող առնթութեակաց շէնքով մը: Ստոյգ է, տէրութիւնն ալ իր կողմանէ ջանք ըրաւ ու ամենէն աւելի կարողութիւն ունեցող ուսուցիչները բերաւ, դրաւ վարժարանը: — Ասոր հետեւութեամբ՝ քիչ ատենի մէջ վարժարանը շատ մեծ անդն հանեց. այնպէս որ ամենէն հեռաւոր տեղերէն ու նոյն իսկ Պոլսաբէշդէն ներքսաթոշակ աշակերտներ եկան Եղիսաբէթուպոլսոյ դպրոցը:

Բայց ափսոս, որ 268 ուսանողաց մէջէն հազիւ 26ը հայազգի է. իսկ մնացածներն ամէն ազգէ: — Տասնութեց ուսուցիչներուն մէջէն ալ, ինչպէս ըսինք, եւ ոչ մէկ հօգի ազգային է, հապա հունգարացի եւ օտարազգի:

*

Միջնադպրոցին պահպանութեանը համար, ինչպէս տեսանք, քաղաքը խոստացաւ տարւէ տարի 5000 Փիորին՝ իբրեւ օգնութիւն: Եթէ, աս 5000 Փիորինին 100.000 Փիորին դրամագլուխն ու շէնքին համար տրուած 210.000 Փիորինը՝ դրամասեղանի մը մէջ դրուելով՝ շահաբերուէր՝ անով առ նուազն 40 ազգային պատանի, կարգաւորեալ կերպով, ամէն կարեւորներովն եւ ամենայն հանգստութեամբ

կրնար հոգացուիլ ու սորվեցուիլ: Ու դպրոցը կ'ըլլար ազգային վարժարան: — Աս մէկ: — Մէկտալն ան՝ որ այս ծախուց պատճառաւ քաղաքին արեղը բոլորովին պարպուելով՝ քաղաքային վարչութիւնը՝ հազիւ ինք զինք կրնայ պահպանել: Ահագին պարտուց տակ ընկճած՝ 5000 ֆիորին տարեկան օգնութիւնն ամենեւին չի կրնար վճարել: Բայց տէրութիւնը համբերել ու ողորմիլ չի գիտեր. եւ անհամբերութեամբ կը պահանջէ, որ քաղաքը 5000 ֆիորին տարեկան հասոյթն անպատճառ վճարէ իր վարժարանին օգնութեանը համար. ապա թէ ոչ զհասարակութիւնը՝ դատաստանի առջեւը կը տանի: Ասոր քաղաքային վարչութիւնը՝ միշտ ան պատասխանը տուաւ ու կու տայ, թէ չի կրնար վճարել. վասն զի չունի:

Թէպէտ ստոյգ է, մէկ կողմանէ, որ տէրութեան այլեւայլ կողմերն եղած զանազան դպրոցներուն մէջ անպակաս են հայազգի ուսուցիչներ. սակայն տէրութիւնը զասոնք չի դներ Եղիսաբեթուպոլիս. վասն զի իր շահն է, որ որչափ կարելի է օտարալեզու տարրներով լեցուի քաղաքս. եւ ասով հայերն՝ իրենց հոծ միութենէն բաժնուին եւ իրենց ուժը՝ որչափ կարելի է, կ'ուրի ու տկարանայ: — Բայց մէկալ կողմանէ ան ալ ստոյգ է, որ Եղիսաբեթուպոլսեցիք են, իրենց գլուխն եկածին պատճառը: Որովհետեւ բոլորովին չէզոքացեալ դիրք մը բռնած ըլլալով՝ իրենց համար հաւասար է, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ իրենց պապերուն քրո-

տինքովը ժողոված դրամով հիմնարկուած վարժոցին մէջ, ազգային կամ օտարալեզու ուսուցիչներ կը սորվեցընեն. — ու հայ կամ օտար պատանիներ կը դաստիարակուին: Տարակոյս՝ չկայ, որ եթէ քիչ մը աւելի ետեւէն իշխային, եթէ քիչ մը ոտք կոխէին ու հայ ուսուցիչներ պահանջէին, իրենց բաղձաքին կը հասնէին. թեպէտ եւ տէրութեան քիչ մը տհաճութեամբ: — Աս նկատմամբ բոլորովին տարբեր քաղաքականութիւն բռնեցին Վերլայի հայազգիք: Ասոնք ալ միեւնոյն դիրքին մէջ մտած էին: Ի վերայ այսր ամենայնի՝ նախ պահանջեցին որ առանց բացառութեան ուսուցիչներն ամենքը կաթուղիկէ ուղղափառ ըլլան: Երկրորդ՝ ամէն քար շարժելով՝ յաջողցուցին, որ հոն տեղի վարժարանին տասնուհինգ ուսուցչին մէջէն գոնէ հինգ հոգի ազգային են — եւ նոյն իսկ վերատեսուէն՝ ազգային հայ է: —

Քաղաքային վարչութիւնն՝ աս 5000 ֆիորին տարեկան օգնութիւնը մատոյց մինչեւ 1897: Բայց յիշեալ տարին, որովհետեւ դաշնագրութեան համեմատ հարկ եղաւ, որ վարժարանի չէնքին սկսի, որուն ամբողջ ծախքը 200.000 ֆիորինէն աւելիի եկաւ, ալ ի վիճակի չէր, այն տարեկան օգնութիւնը մատուցանելու: Ուստի աղերսագիր գրեց պաշտօնէին, որ բարեհաճի աս գումարը շնորհելու. որովհետեւ քաղաքը տէրութեան պատճառաւ իր զօրութենէն աւելի ծախքերու մէջ մտած ըլլալով չի կրնար բաղձացուած օգնութիւնն ընել: Աս բաւական չէ, պատ-

գամաւորութիւն մըն ալ խրկեց ի Պուտաբէշդ նոյն նպատակաւ: Ու թէպէտ պաշտօնէն սիրով ընդունեցաւ պատգամաւորութիւնն ու ամէն բան խոստացաւ բերնով, ի վերայ այսր ամենայնի այն միջոցին որ պատգամաւորութիւնը վերը կը գործէր աս բանիս համար, տէրութենէն ստիպողական պահանջք մ'եկաւ քաղքին, որ եթէ չի հատուցաներ տարեկան 5000 ֆիորինն՝ իր անշարժ ստացուածքները գրաւի կը դնէ, եւ սակայն պահանջքը կ'առնու:

Քաղաքային վարչութիւնն ընելէքը չէր գիտեր: Ուստի ընդհանուր ժողովք մը գումարելով՝ շատ մը խորհելէ ետեւ, որոշուեցաւ, որ աս բանիս նկատմամբ յիշատակարան մը գրուի: Ասոր մէջ եղածները յառաջ բերելով՝ խնդրուեցաւ պաշտօնէէն՝ որ աս ծանր պարտաւորութենէն ղքաղաքն ազատէ: — Կրննրիակեմ յիշատակարանին հայերէն թարգմանութիւնը:

“Յիշատակարան Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին խնդրոյն նկատմամբ:

Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը, իր մասնական նկարագիր ունեցող ստորին վարժարանն — որուն տեղափոխութեանն ու պահպանութեանը համար, իր յատուկ ստացուածքէն 100.000 թագէն աւելի ծախք ըրած է — 1891ին, տէրութեան յանձնեց. եւ միեւնոյն միջոցին, իրեն ստորին վարժոցին շէնքն ալ կառավարու-

թեան շնորհեց: — Աս առթիւ՝ մեծապատիւ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնէն, պարտաւորութիւն դրաւ քաղքին վրայ, որ մինչեւ 1899, նոր ստորին վարժարանի շէնք մը շինէ, եւ վարժոցին ծախքերը գոցելու համար, իր՝ — մինչեւ հիմակ առ այս վախճան դարձուցած եկամտէն — տարուէ տարի 10.000 թագ վճարէ տէրութեան, իրրեւ վարժարանի օգնութիւն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն աս պարտաւորութիւնը կատարեց մինչեւ 1897 — մինչեւ որ — աս վախճանին ծառայող եկամուտները — կեցած էին: Ուստի վարժարանին պահպանութեանը համար տուաւ ընդ ամէնը 60.000 թագ: — Որոշուած ժամանակին՝ ինչպէս որ դաշնագրութեամբ ինք զինք պարտաւորած էր, չէ թէ միայն ստորին վարժարանի, հապա նաեւ շատ աւելի ծախք պահանջող փառաւոր նորաշէն վերին վարժարանի շէնք մը բարձրացուց. եւ ասոր ծախքերը գոցելու համար, իր յատուկ ստացուածքէն 340.000 թագ ծախք ըրաւ: — Եւ վերջապէս թէպէտ եւ ստորին վարժոցի նկատմամբ ունեցած դաշնագրութեան իմաստին համեմատ, ինք զինք չպարտաւորեց — ի վերայ այսր ամենայնի, վարժարանին շահուն համար — վերին վարժարանին հետ մէկ տեղ ներքնաբնականներու համար ալ օրինակ առնուելու շէնք մը կանգնեց: Եւ ասոր համար ալ 100.000 թագ ծախք ըրաւ: Ասանկով քաղաքը, տէրութեան վարժարանին համար զոհեց ընդ ամէնը՝ 600.000 թագի

գումար մը: Կամ ուրիշ խօսքով՝ իր բոլոր շահաբեր գրամագլուխը հոն պառկեցուց: Ասով հիմակ, միայն իր վարձքի եկամուտները գործածելու հարկադրուած է. — որոնցմով հազիւ թէ իր կարգաւորեալ ծախքերը կրնայ գոցել: Ուստի համակրթական զոհեր ընելու ալ ի վիճակի չէ: Ինչու որ վերը յառաջ բերուած եւքերէն զատ՝ տէրութեան ծաղկապարտիզին, տարրական դպրոցին եւ աղջկանց դպրոցին ալ քաղաքը ձրի տեղ ու շէնք տուած է: — Ասկից զատ աղջկանց դպրոցին պահպանութեանը մեծագոյն մասը՝ քաղաքային հասարակութեան վրայ կը ծանրանայ:

Ուստի բնական է, որ քաղաքն իր ամէն զօրութիւնը հայրենասիրական եռանդեամբ՝ համակրթութեան նպատակներու ծախելէն ետեւ, ալ իր նիւթական ուժոյ աղբիւրները դադրեցան եւ աւելի ծախք ընելու ի վիճակի չէ: — Աս պատճառաւ հարկ եղաւ, որ քաղաքային հասարակութիւնը՝ կրօնի եւ համակրթութեան մեծապատիւ պաշտօնէէն խնդրէ, որ 10.000 թագ տարեկան օգնութիւն ընող պահանջմունքէն՝ տէրութիւնն ետ կենայ: Որովհետեւ քաղաքը՝ չէ՛ թէ միայն զանիկայ չի կրնար վճարել, հապա նաեւ իր եկամուտներուն — վերին վարժարանի շէնքը կանգնելուն համար — նուազելով՝ նոյն իսկ հասարակաց ծախքերը գոցելու ի վիճակի չէ եւ շարունակ իր արտաքոյ կարգի եւքերովը կ'ողորի: — Բաց ասկէ, նոյն իսկ այն գրամագլուխը չկայ, որուն եկա-

մտէն — մինչեւ որ գրամագլուխը կեցած էր — աս 10.000 թագը կրցաւ տալ: — Ինչպէս յայտնի է, կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնեան, 1897ին — 18.784 թուով — կարգադրութեամբն՝ աս վախճանին համար քաղաքին ստացուածքը (գերագունութեան հատուցման պարտաւորութիւնը) ծախել տալով, հրաման տուաւ որ, ան ստակը բարձրագոյն վարժարանին շինութեանը գործածուի: Եւ սրովհետեւ դրամն իրօք վարժարանին գործածուեցաւ՝ այն օգնութիւնը մատուցանելու հարկաւոր եղած եւքը ծածկելու համար, եկամտի աղբիւր չկայ: Ինչու որ ան ալ, հիմակ՝ համակրթական նպատակներու համար, տէրութեան կը բերէ իր մուտքը:

Բայց քաղաքը չունի, մինչեւ հիմակ ունեցած կարգաւորեալ եկամուտներն ալ. որովհետեւ իր հիմնական ստացուածքը վարժոցը շինելու համար գործածած ըլլալովն՝ իր տարեկան եկամուտը՝ 30.000 թագով նուազեցաւ: Եւ զասիկայ ծածկելու համար, արտաքոյ կարգի կամ անգործածական եկամուտներ չունի: — Ճամբու եկամուտները, սպառման տուրքերն եւ ուրիշ մանր հարկերն՝ այն աստիճանի ծանրացած են ժողովրդեան վրայ, որ ալ աւելի բռն ու յաւելեալ տուրք չի կրնար տանիլ:

Եւ սակայն, թէ՛ տարեկան վճարքն ու թէ՛ անոր ետ մնացած շահերը՝ միայն զատ յաւելեալ տուրքով կրնան ծածկուիլ: Զոր կը ստուգէ նաեւ ան պարագան, որ թէպէտ քաղաքային

Հասարակութիւնն ամէն տարեկան հաշուեկշռոյն մէջ 10.000 թագր ներս առաւ, բայց որովհետեւ յուսացուած եկամուտները չեկան, հարկաւոր եղած հատուցանելու պատրաստ դրամի պակսելովը՝ զանիկայ վճարել չկրցաւ: Ուստի աս գումարով ամէն տարի պահանջքի մէջ մնաց: — Ըստ այսմ, որպէս զի անոր ջնջումը ապահով ըլլայ — որովհետեւ Եղիսաբեթու պոլսոյ մէջ ուղղակի տրոց հիմը, միայն 29.000 թագ է, անոր համար, տարուէ տարի, դեռ ասոր վրայ գալի գումարը ծածկելու համար 35% հարկւրչեայ, եւ այս տիտղոսով եղած 35.000 թագ պահանջքը ծածկելու համար 120%-ընդ ամէնը 155% հարկւրչեայ յաւելեալ տուրք դնել պէտք է ժողովրդեան վրայ: Զոր երդուեալ հասարակութեան ժողովքը չի կրնար ընդունիլ: Հապա այս նիւթիս մէջ եղած հասարակաց կարծեաց համեմատ, աւելի քաղաքային նկարագրէն կը հրաժարի, եւ հարկ պիտի ըլլայ աղաչելու որ մեծ հասարակութիւն ըլլանք: — Այն ատեն, այսպիսի ազգայնութեանց մէջ սեղմուած զօրաւոր հունգարական կենդրոնը, մինչեւ հիմակ կատարած առաքելութիւնն՝ իբրեւ հասարակութիւն, ի վիճակի պիտի չըլլայ շարունակելու:

Բայց՝ հունգարական ազգային տեսակէտէ ալ նկատելով աս բանս, անհրաժեշտ հարկաւոր է, որ քաղաքը վերանկման ճամբուն վրայ դրուելու չհարկադրուի. հապա ընդ հակառակն կառավարութիւնն անոր յառաջագի-

մութեանն ու զարգացմանն օգնական ըլլայ: Ասան զի Եղիսաբեթուպոլիս՝ Մեծ ու Պզտի Գիւգիւլէօ եւ ֆօկարաշ գաւառներուն մէջ՝ մի միայն կղզիացեալ կեցած հունգարական քաղաքն է, որ սաքսոնական եւ վալաք ազգայնութիւններէն շրջապատած ըլլալով՝ անոնց բազմութեան դէմ, իր հունգարական լեզուաւր, հայրենասիրական զգածմամբն եւ ազգային ճգամբը — աս խիստ նիւթական յարաբերութեանց մէջ ալ — զերենք հունգարացի ընելու աշխատող դպրոցներովն — ինք զինք կը պահանջէ ու կը զարգացնէ:

Ու հիմակ, երբ արդիւնք կրնայ ցուցնել — եթէ որ կառավարութենէն նեցուկ ու պաշտպանութիւն չի գտներ, եւ հարկ պիտի ըլլայ որ ասկից ետքն ալ, տէրութեան վերին վարժարանին համար օգնութիւն մատուցանելու ծանրաբեռնութիւնն իր վրայ առնու — այն ատեն, նոյն իսկ բարձրագոյն վարժարանի մը կեանք տալու համար ցուցուցած զոհողութեան պատրաստականութեանը պատճառաւ՝ պիտի պատժուի՝ անով, որ իր քաղաքային նկարագիրն — զոր նախնիներն՝ իրենց հայրենասիրական արժանաւորութեանցը համար, մեր թագաւորներէն, առանձնաշնորհութեանց պատճեններով ընդունեցան՝ այս օրւան սերունդը — տէրութեան պարտքը կացուցանող առաքելութեան գործքը կատարելուն համար, կորսնցնէ:

Ուստի կը բարձրացնենք մեր աղաչանաց ձայները: Չենք խնդրեր օգնութիւն, ինչպէս

ուրիշ քաղաքներն, որոնք աս վախճանիս համար, շատ մեծ նպաստներ գտած են տէրութենէն: Մենք՝ կը խնդրենք միայն, որ մեզմէ պահանջուած պարտքերը՝ մեզի շնորհուն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ քաղքին առնուամբն ու յանձնարարութեամբը՝

Լօյլէստէնի—պոլէս 1901 Նոյեմբ. 20:

Քաղքին խորհրդանոցը

Յովհաննէս Ղարայանովէ Ե. Ե.

Քաղաքապետ:

Աս վիճակի մէջ է 5000 ֆիորինին կամ 10.000 թագին խնդիրը: — Բայց տարակոյս չկայ որ տէրութիւնը պիտի զիջանի եւ վերոյիշեալ պատճառներէն համոզուելով պիտի թողու այն գումարին վճարմունքը: — Համակրթութեան պաշտօնեան 1902 տարւոյն ապրիլ 14ին յանձնակատար մը խրկեց քաղաքս՝ ան վախճանաւ, որ քանի մը տարիէ ի վեր մնացած 35.000 թագի պահանջքն, ինչպէս նաեւ 5000 ֆիորինին կէսը շնորհելուն նկատմամբ, խորհրդածէ քաղաքային ժողովին հետ: Սակայն հասարակութիւնն աս բանիս ալ չզիջաւ. հապախեց որ բոլոր գումարը թողուի: Ինչու որ տէրութիւնն է, ըսաւ, որ զքաղաքը մոցուց ասանկ ծանր պարտքերու մէջ. եւ այն վարժարանն է պատճառն, որով քաղաքն իր հիմնական գրամագլխէն ալ զրկուեցաւ:

21.

Թէ արդեօք որ միջոցին Պաշպալով՝ դեռ ամայի տեղ էր — թէ՛ երբ փոխուեցաւ պտղաբեր դաշտավայրի — թէ մարդիկ երբ սկսան հոն ընկերական կեանք վարել ու հասակութիւն մը կազմել — թէ որոնք էին իր առաջին բնակիչներն. եւ թէ ինչ վիճակի մէջ էին ասոնք. — անանկ հարցումներ են, որոնց յագեցուցիչ պատասխան տալ գրեթէ անկարելի է:

Իպաշֆալով կամ Եպէշֆոլվո (շներու գեղ) անուանակոչութեան կը կանգիպինք արդէն 1415ին. յառաջ քան այս երկրակալութեան՝ Աբաֆի իշխաններուն ձեռքն անցնիլը:

Հատ հաւանական կ'եւեւայ որ հին Պաշպալովի նախկին բնակիչները վալաք եղած ըլլան: Գոնէ զան կը ցուցնեն քաղքին շրջակայ տեղերուն, լեռներուն, դաշտերուն, անտառներուն, ձորերուն եւ այլն, վալաք անուանակոչութիւնը:

1 Ուստի կարծեմ ինք իրմէն կը տապալի այն կարծիքը թէ, անոր համար Եպէշֆոլվո կը կոչուէր այս տեղն, որովհետեւ Աբաֆիի շները բերդատեղեակին բոլորտիքն եղած վարձկաններուն տներուն մէջ կը պահուէին: — Այնչափս ստոյգ է, որ այսօրուան օրս. գուցէ Կոստ. Պոլիս գուրս առնելով՝ չկայ տեղ մը, ուր այնչափ շուն ըլլայ, որչափ Եղիսաբեթուպոլիս: — Վերջի աստիճանի յարում ու սէր կայ շներու: Կայ տան տէր որ չորս շուն ալ ունի: — Իրաւամբ կը կրէ Ebesfalva անունը:

2 Այսպէս են, օրինակի աղագաւ. Kosztia Mandsuluj (կաղնեաց անտառ) Gropa opri tomi (անտառաց մէջ եղած ագառակ). Locu paterilor (հայրերուն տեղը). La capu koszti mandsuluj (անտառաց մուտքը). Valia nucsilor

Հիմակուան Եղիսուբեթուպոլիս — որուն ամբողջացուցիչ մասը կը կացուցանէ Հին Պաշտպալով՝ 1685ին — Անիէ ազատած ու երկու դար խաղաղութեամբ աստանդական կեանք վարող ու — հայրենիք մը փնտռող ազգայնոց եղաւապաւէնն ու բնակութեան տեղը: —

Քաղքին տարածութիւնը՝ իր շրջականերովը մէկտեղ՝ վերջին երկրաբաշխութեան նայելով 3042 արտավար է: — Ասոր մէջէն՝ 883 արտավար՝ այգի. — 418 արտավար՝ արօտական. — 906 արտավար՝ անտառ — 30 արտավար՝ եղեգնային ճախճախուտ երկիր. — 81 արտավար պարտէզ. եւ 227 արտավար անգործ ու անպտուղ երկիր է:

Ջրաղաքը՝ գրեթէ ամէն կողմանէ շրջապատող լեռանց գագաթներու մէջէն, յիշուելու արժանի են մասնաւորապէս. Տիւրք-Ալիք-Սուլթան, 2իգիեան եղբարց կոչուած այգեստանին վերի գին. որ ծովու երեսէն 470 մէր է: — Աս գագաթան վրայ՝ նախորդ դարուն սկիզբները՝ դեռ կը տեսնուէին Չարչարանաց աղօթարանին մնացորդները. ուր կը հասցընէր, տասնու չորս խաչով զարդարուած ճանապարհ խաչին: —

(ընկուզաց ձորը). Meru boerilor (աղնուականաց խնձորենեաց տեղը). Fântena paterilor (հարց ջրհորը). Gropa zsudeluij (դատաւորաց ստորոտը). Dilma din colo de përeū mare (մեծ անտառին անդին եղած բլուրը). Gialu mare, si mik (մեծ ու պզտիկ լեռը): — Բայց Եղիսարեթուպոլսոյ ընդհ. ժողովն 1895ին, աս տեղերուն անունները քննած ու հունգարերէնի փոխած է: Ուստի ամէն տեղերը հիմակ պաշտօնապէս հունգարերէն անուններ ունին:

Շօրալէի գագաթը՝ դէպ ի չօլտվիլակ 450 մէր է: — Այգեստանեայց վրայի լա Ռօլօրէ գագաթը 449 մէր բարձրութիւն ունի: — Ուրիշ բարձունքներն են. Մեծ ու պզտիկ այգեաց լեռը. — Նախագոռն (Promontorium) կոչուածը, որ շատ տեսակ խաղող ու աղնիւ գինի կը մատակարարէ. եւ այլն: —

Եղիսարեթուպոլսոյ շրջականերուն ամենէն աղէկ հերկելի տեղերն են. 1. Գէնալէի (կանեփի տեղ). չօլտվիլակի սահմանին վրայ: Ասոր համար այսպէս կը կոչուի այս տեղն, որովհետեւ Աբաֆիի երկիրներու մէջ ծառայող վարձկաններն՝ իբրեւ վարձք՝ այս տեղս կրնային վուշ տնկել: 2. Ալիք-Սուլթան կոչուած կողմն. որուն երկու մասը՝ Հին աստանները, Բիգօլա չէլ մարը եւ Բիգօլա չէլ միքը կը կոչուէր: 3. Պալա Սըր-Քոյէ՝ երկու անտառի մէջ կեցած է. ու ժապաւէնի մը պէս երկնցող երկրաշերտ մը կը կազմէ: Ասիկայ՝ ըստ մասին իբրեւ հերկելու երկիր, ըստ մասին իբրեւ արօտական կը գործածուի: Անունն ընդունած է, վաղեմի ճախիններէն՝ ուր որ ջրի օձերը կը վխտային:

Անտառներու մէջէն ամենէն աւելի յիշուելու արժանիներն են. Գալա Մալալէ: Ծածկուած է կաղնիի ահագին ծառերով՝ որ վառելու լաւ փայտ կը մատակարարեն: — Այս սուբրա գօսդի չէլ մարը. Լազու Եուկի. Կրօբա օբրի Դօմի, Լազու օբրա Ադ-Յիմ. Լօգու բադէրելօր. Կրօբա կրողի. Լա գաբու գօսդի մանձուլուի. եւ այլն: — Բայց ամենէն գեղեցիկ

անտառն է Բօդոս-Քարը, դէպ ի Հունտորֆ:
Ասոր հար. արեւելեան դին կը տարածի՝ Վալյա
նուշիւր. Մէրուպօէլիւր, Գընդընը բադէրիւր.
Կրօթա ժուտուլուի. եւ այլն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ ջրերն են. Մէծ
Գիւգիւլէ, որ քաղքին հարաւային դին՝
արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք կը հասէ՝ կէս
շրջան ընելով: Ասոր մէջ կը թափին՝ վալաքաց
կոչուած առուակն, որ վաղեմի Պաշպալովի
սահմանին վրայ՝ հիւսիսային արեւելեան դիէն,
դէպ ի հարաւ — եւ Մատրան առուակը՝ հիւ-
սիսային-արեւելեան ուղղութեամբ՝ Գիւգիւլէօ
կը մտնեն: — Դաշտաց առուակը՝ հիւսիսէն դէպ
ի հարաւ հասելով՝ կը մտնէ Գիւգիւլէօ գետը:

Քաղքին՝ երկու հրապարակին եւ տաճու-
վեց փողոցներուն մէջէն, ամենէն աւելի յի-
շուելու արժանիներն են. Եղիսաբեթի փողոցն
ու հրապարակը. որ կենդրոն է աղբային վաճա-
ռականութեան: Հրապարակին մէջ տեղն էր դեռ
քանի մը տարի յառաջ, արեւելեան շուկան, իր
բազմաթիւ կրպակներովը: (Տես ճակտին պատ-
կերը:) Աս շէնքը, հիմնայատակ եղաւ. որով հրա-
պարակն աւելի ընդարձակեցաւ ու գեղեցկացաւ:
Մեծ հրապարակին արեւելեան դին են. Աբաֆի
ու Դղեկի փողոցները: Դէպ ի հարաւ, արեւմուտք՝
Գապտէպովեան ու Գամէլէրեան փողոցները:
Քիչ մ'անդին դէպ ի հիւսիս՝ Գիշեան ու Ռա-
փայէլեան փողոցները: Դէպ ի հիւս. արեւ-
ելք՝ Կորովէեան փողոց. Ս. Յովհաննու փողոցը.
Մարեմայ փողոցը. Ս. Գրիգորի փողոցն. եւ այլն:

Եղիսաբեթուպոլիս ունի տասը եկեղեցի,
վեց դպրոց, երկու վանք, չորս պաշտօնարան,
երկու զինուորանոց, 553 տուն, որոնց մէջէն
17 երկայարկ է. ու 65 խանութ: —

Քաղքին ամենէն հին, անուանի, ու յի-
շատակաց արժանի շէնքն է անտարակոյս, Աբա-
ֆի իշխանաց դղեակն, որ — թէպէտ աղբայ-
ին ստացուածք է. բայց հայերը կանգնած
չեն — Դրանսիլուանիոյ պատմութեան մէջ
բաւական դեր խաղացած է: Աս հռչակաւոր
շէնքին մէջ՝ կեցած, բնակած են երեւելի
մարդիկ: Իր որմերուն մէջ՝ ապահովութիւն
գտած են, շատ անգամ, նեղը մտած ու
կեանքերնին վտանգի մէջ գտնուած մեծա-
մեծներ: — Շատ ուրախութեան օրեր տեսած
է այս դղեակը՝ մանաւանդ յաջող սրսորդու-
թիւններէ ետեւ: Բայց ունեցած է նաեւ շատ
տխուր օրեր: — Տան տէրը՝ մեծագործ շէնքն ան-
մահացընելու համար, յաջորդ յիշատակարանը
փարագրել տուած է դղեկին մէկ գլխաւոր
դրանը վրայ. ME. FECIT. FIERI. EGRE-
GIVS. GREGORIVS. APAFFI. DE. APA
NAGYFALVA. COMES. COMITATVS.
DOBOCENSIS. AC. MAGISTER. CVRIÆ.
DNI. REVERENDISSIMI. FR. GEORGII.
EPISCOPI. VARADIENSIS. AN. 1552.
Այսինքն. (Այս շէնքը) կանգնել տուած է,
Աբանոկֆալովի քաջն Գրիգոր Աբաֆի, Տո-
պոգա գաւառին կամար, գերապայծառ Եղբայր

Գէորգ Վարօտի եպիսկոպոսին, իշխանական տան հոգաբարձուն. յամի 1552: —

Աբաֆիեան հին բերդին մանրամասն ստորագրութիւնը կեցած է 1727էն: Աս արձանագրութիւնը շատ ճշդիւ կը ստորագրէ ամրուպատ շէնքը:

Ասոր նայելով՝ գղեակին հիւսիսային եւ արեւմտեան դին կար խռամ մը. դէպ ի արեւելք՝ ձկնարանի խորունկ լիճ մը. դէպ ի հարաւ՝ քարէ ու աղիւսէ զօրաւոր շրջապատ մը: Արեւմտեան դին կը բարձրանար կղմինտրով ծածկուած կրկնայարկ աշտարակն. որուն տակէն, դէպ ի երկու դի բացուող կաղնեայ մեծ դռնէն անցնելով՝ երկաթի դրան մը կը հասցուէր. որ հարկաւոր եղած ատեն վեր կը վերցուէր ու վար կ'իջեցուէր: Աս դրան ձախ դին կեցած էր պատուհանով խուց մը, — պահապանին սենեակը: — Ասկէ կ'անցուէր դրսի բակը: — Աս՝ հարիւր քայլ երկայն, ու 70 քայլ լայն բակին մէջ կային — երեսուն ձիու համար — ախոռները, կառքերու, խոտի, տակառներու համար եւ այլն, տեղերը: — Աս դրսի բակը թողլով՝ կ'անցուէր ներքին բակը. որ երկու ձողաչափ խարունկ քարաշէն խռամով շրջապատած էր: Ասիկայ ունէր քսան ոտք լայն, քառակուսի կամուրջ մը, որ հարկաւոր եղած ատեն վեր կը վերցուէր: Զկամուրջը վեր քաշող կազմածին, անմիջապէս կից էր՝ բանտը: Աս կամուրջն յառաջ քալելով՝ ներքին բակին հարաւային դին կը գտնենք, երկյարկ մեծ ու

գլխաւոր շէնքը. ուր կը հասցուի կամարներու մէջէն: — Գլխաւոր շէնքը՝ շատ մը մեծ ու պղտիկ կամարաւոր որահներ ու խուցեր ունի: Կամարակապ գաւթէ մ'անցնելով դէպ ի ձախ, կը հասնինք հարաւային աշտարակին՝ որուն դրան վրայ կեցած է յաջորդ իմաստնայից խօսքը. TURRIS FORTISSIMA AD IPSAM RECURRIT JUSTUS ET NOMEN DOMINI EXALTABITUR: — Գղեկին վերին յարկին, դէպ ի հարաւ նայող, մէկ պատուհանին վերեւը, որմին մէջ, քառակուսի քարի մը վրայ փորագրուած է յաջորդ յիշատակարանը: DOMVM HANC EX DEI OPTIMI MAXIMI BENIGNITATE EGREGIVS DOMINVS GREGORIVS APAFFI DE APANAGYFALV. MAGISTER CVRLÆ ET CONSILIARIVS SERENISSIMI PRINCIPIS DNI. DNI. IOANNIS SECVNDI ELECTI REGIS HVNGARIÆ EXTRVXIT SVMP TIBVS PROPRIIS. E SOLO ET A FVNDAMENTO ERIGENDAM AEDIFICANDAMQVE CVRAVIT. ANNO SALVTIS. 1664: Այսինքն. Աս տունը հիմանէն շինեց իր յատուկ ծախքովն՝ Աստուծոյ ողորմութեամբը, Աբանոկ յիշուի քաջն Գրիգոր Աբաֆի աղան, մեծապատիւ Յովհաննէս Բ. իշխանին եւ հունգարացոց ընտրեալ թագաւորին խորհրդականն ու տան հազարապետը.

Յամի Տեառն. 1664.: — Աս դստիկոնին, Եօթը պատուհան ունեցող մէկ մեծ ու երաժշտաց կոչուած որահին դրան վրայ է ան յիշատակարանը — Թէ ME FECIT եւ այլն. զոր վերը յառաջ բերինք:

Բերդին ընդարձակ ստորագրութեան մենք միայն մէկ տասներորդական մասն առած ենք: —

Մեծագործ շէնքը հիմակ գրեթէ բոլորովին կերպարանափոխ եղած է: — Ազգայինք՝ Թէ խռամները, Թէ կամուրջը, Թէ երկաթի դուռն ու Թէ ամէն կողմնակի շէնքերը տապալած վերցուցած, աներեւոյթ ըրած ու քարերն իրենց տներուն շինութեանը համար գործածած են: — Մնացած է միայն, գլխաւոր ու աս I ձեւն ունեցող գլխաւոր շէնքը, խել մը ընդարձակ սրահներով ու սենեակներով, ուր որ տեղաւորուած է հիմակ, գաւառական դատաստանարանն՝ իր նախագահովը, 12 դատաւորով, անոնց քարտուղարներովը, ծառաներովը, պահանջներովը ու բանտարկեալներովը: — Կանգուն կեցած է գեռ, աշտարակին մէկը՝ Կարմիր աշտարակ կոչուածն, իր պղտիկ ու երկաթէ զօրաւոր վանդակաւոր պատուհաններով. որ ծանր բանտարկելոց տեղ է: — Գետնայարկ սրահներուն մէկուն մէջ, վրայի վրայ դիզուած կեցած են, այնչափ մեծ արժէք ու մեզի այն աստիճանի մեծ ծառայութիւն մատուցանող հին յիշատակարաններն ու արձանագրութիւնները: Աս է քաղքին հին դիւանատունը: —

Լատինական կամ հունգարացւոց կոչուած եկեղեցին կանգնած է Լէոնարդոս Աբաֆի: Հիմնաքարը դրաց է, եղբայր Գէորգ Մարգինուցցի կարգինալը՝ 1503ին: Ասոր վկայ է, եկեղեցւոյն մուտքին դրան վերեւն եղած՝ հազիւ կարդացուելի յիշատակարանը: — Եկեղեցին շատ պղտիկ է. բայց երեք խորան ունի:

Ազգային շքեղ մայր եկեղեցւոյն — ուրուն պատկերը նախորդ հատորին սկիզբը գրուած է — հիմնարկութեանն ու շինութեանը վրայ շատ ընդարձակ. խօսած ենք ուրիշ տեղ (տես Բ. Հատոր էջ. 65—79): Փառաւոր կաթողիկէին ճակատը կը զարգարեն երկու վաթսնական մէդր երկայնութիւն ունեցող աղուոր պղնձածածկ աշտարակներ: Շինութեան ոճը բոմանական - կորնթական է: Երկայնութիւնն է, ներսի դին մէկ պատէն մինչեւ մէկալ պատը 56 մէդր. լայնութիւնը 19 մէդր. իսկ բարձրութիւնը՝ մինչեւ կամար 20 մէդր: — Եօթը խորան ունի, որ են. Նախ՝ բոլորովին ոսկեզօծ Ս. Եղիսաբեթի, հունգարացւոց իշխանուհւոյն նուիրուած Աւագ խորանը: — Երկրորդ խորանն է. Ս. Աստուածածնի (վարդարան). Երրորդը՝ Ս. Ստեփանոս նախավկայինը. Զորրորդը՝ Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի. Հինգերորդը՝ Ս. Յովսեփայ Աստուածահօր. Վեցերորդը՝ Ս. Գրիգորի Լուսաւորչինը. Եօթներորդը՝ Տեառն մերոյ խաչելութեանը: (Շատ գեղեցիկ են Թէ Ս. Ստեփանոսի ու Թէ Ս. Աննայի խորաններուն նկարները):

Եկեղեցւոյն յիշատակաց արժանի արծաթեղէններն են, խել մը աղուոր սկիհներէն զատ, մանաւանդ երկու շատ մեծ ու ծանր արծաթի կանթեղները. որոնք Գիշեան գերդաստանին պարգեւներն են: — Տասուերկու արծաթէ մեծ աշտանակին վեցը՝ գրեթէ մէյ մէկ մէդր երկայնութիւն ունի (Ճշգիւ 87 սանդիւմէդր) ու շուրջ երեք գիւյ (2.95) ծանր է. — պղտիկները՝ 60 սանդիւմէդր երկայն են եւ մէյ մէկ գիւյ ու 77 սանդիւմ կը կշռեն. — վրային այս յիշակարանը կը կրեն. Nobiles Dni. Antonius et Gregorius Issekutz. Dono obtulerunt. Ao. 1776. — Արծաթէ մեծ խաչը՝ մէկ մէդր երկայնութենէն աւելի է: — Գեղեցիկ ճաճանչը՝ երեք գիւյ եւ 65 տէգա ծանր է. պատուական (բայց սուտ) քարերով զարդարուած. ստորեւն այս յիշատակարանն ունի. «Արուծին միգգոյի գապտէպօվեան. Խիսպրտօցմօվս: Ex voto, 1772. — Շատ մեծ ու ծանր սրբատուփը՝ երկու գիւյ եւ 85 տէգակրամ կը կշռէ. բոլորտիքն այս յիշատակարանովը. «Յիշատակ ի Ժառանգութենէ եղիսաբեթայ մեծի. դստեր Աղա Լուսիկի ամիրայի դանիէլեան. 1774: — Ասոնցմէ զատ ունի եկեղեցին խել մը եկեղեցական հագուստ. որոնց մէկ մասը հին, արեւելեան նիւթ է:

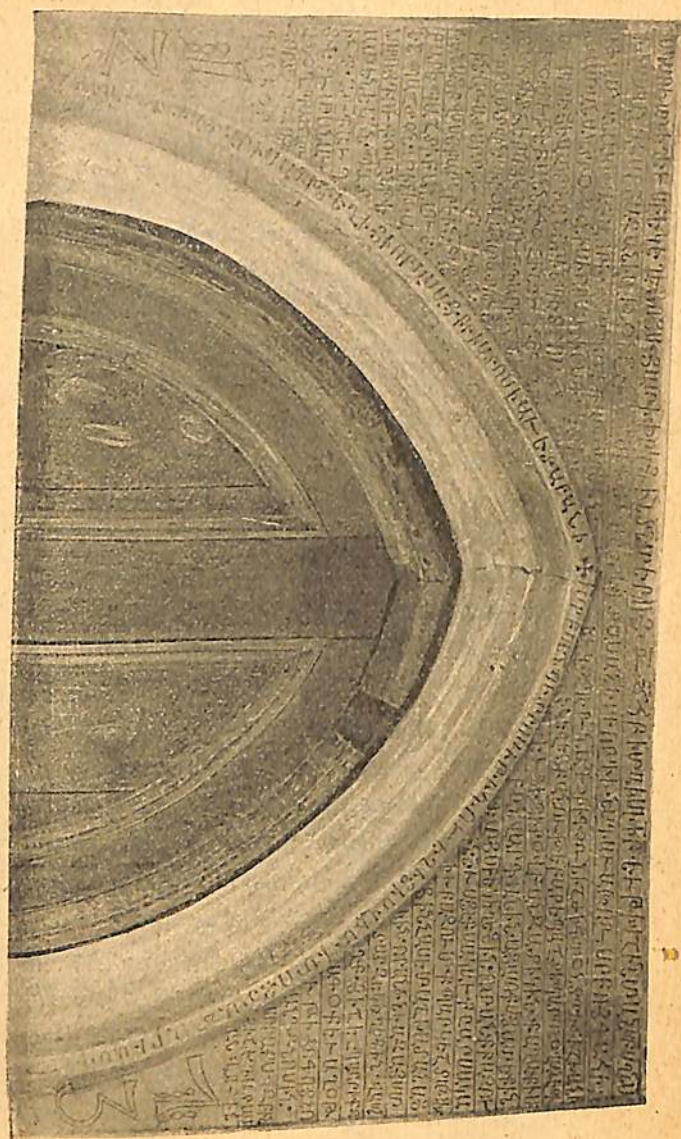
Եկեղեցւոյն ճակատը՝ գլխաւոր մուտքին վրայ, յաջորդ լատիներէն յիշատակարանը կը կարդանք.

DEO
ELISABETEQVE
PROTECTRICISVAE
ARMENA PIETAS
EXSTRVXIT.

Հին կոչուած կամ սրբոյ Երրորդութեան եկեղեցին թէ եւ բոլորովին նախնական ոճով շինուած է, բայց եւ այնպէս հնութեան յարգելի նշանները կը կրէ իր վրան. ու շատ գեղեցիկ է: — Վրան տեսնուած տաճարութիւնն ու անկանոնութիւնը ճիշդ գաղափար մը կու տայ դիտողին, թէ այն միջոցին ինչ վիճակի մէջ կրնայ եղած ըլլալ ճարտարապետութիւնն ազգայնոց մէջ՝ աս տեղուանքը:

Հանդերձ այսու՝ մարդ չի կրնար ըստ բաւականի զարմանալ եկեղեցւոյ կողմնակի դրան կանոնաւորեալ ձեւին ու քանդակին գեղեցկութեան վրայ: Այս դուռը կոթական ճարտարապետութեամբ շինուած է. ուստի բոլորովին կը տարբերի թէ շէնքին ոճէն ու թէ միանգամայն մեծ դռնէն, որ շատ հասարակ ու տգեղ բան մըն է: — Գրան վրայ յաջորդ էջին մէջ տեսնուած պատկերին — միայն շատ սուր աչք ունեցողի մը համար կարգացուելի — արձանագրութիւնը քանդակուած է միակտուր քարի վրայ:

Թէպէտ աս դուռը շատ մեծ է — հազիւ երկու մեդրէ քիչ մ'աւելի է. — սակայն սաստիկ փափուկ ու աղնիւ գործուած է: Յիշատակարանին մէջ թէպէտ սխալներ չկան. բայց

քանի մը տեղ քանդակագործն, ինչ ինչ գրեր կամ դիտմամբ եւ կամ ակամայ դուրս թողած է: Գրեր ալ ժամանակին ակռաները փճացուցած են: Մենք՝ ընթերցողաց դիւրութեանը համար արձանագրութեան ընթերցումը կը կրկնենք, լրացընելով անոր պակաս մասերը:

Սկումն եղեւ սուրբ եկեղեցոյս յամի փրկչին Տեառն մերոյ Ռ. Ճ. Հ. Բ. ի մահսի. եւ թիւ շինմանն սեղանոյ ի ժամանակս սրբազանիս Ինօնցէեցիոսի Փափին որ երեքտասաներորդի նսդաւ աթոռ սրբոյ Գահի ի ժամանակ թագաւորի քնապսակ Գարոլտսին եւ Կոպէնադորի Գոռնիժ Ժիգմենտ մեծ իշխանի ի ժամանակ տեառն Օհանիսի, որ աս գիր գրեցի եկեղեցեալութեան բարեպաշտի պարոն Օվանէսի եւ սիրեցեալ որդոյ նորին Պետրոսին եւ Ֆիպիրով բան Զատիկին քաղաքիս պիրովութեան բան Նիգօշին եւ եղբօրն բան Վարդանին: Այլ սոքա ամե(նե)քին ընդ հետ ծերոց խորհուրդ արին շինելոյ սուրբ եկեղեցին: Ոմանք բազում դրամ տվին. սիրով Աստուծոյ մատուցին. եւ այլք սակաւք ըստ սակաւին առատ սրտի վճարեցին: Եւ բազում պարկերշտ անձի(ն)ք կանայք վասն Աստուծոյ քար կրէին: Բայց ինչ ասեմ աշխատանաց բարեպաշտի բան Լուսի կին որ անծն էած զայս մեծ պաշտօն մի(ն)չ ի կատար զեկեղեցին. վասն(ն)որոյ դուք օվ ընթե(րցո)ղք յիշել պարտիք զամենեսին պատ(ար)ագօք եւ աղօթ իւր առ քաւոյ լիւն հոգոյն ցին. եւ մանաւ անդ

զնոսին լին (?) զպա(տ)ճառ սորայ սկիզբին | զոր
Տէր Բրիստոս զձեզ | յիշէ դատաս | տանի օր | ըն
վերջին* $\frac{17}{23}$

Իսկ կամարաձեւի գրութիւնն է

“ Գրուեք տաճարիս անխ(ախ)տ եղիցի, որ
ասաց Բրիստոս ի աւետարանի սրբոյ Պետրոսի
եթէ Գու եղիցիս վէմ իմոյ պաճարի. ամէն ” :

Ինչպէս արձանագրութեան օրինակին մէջ
կը տեսնենք իւրաքանչիւր տող ստորագծուած է :

Վերեւայ թէ սաստիկ կարծր փայտէ
շինուած դրան վրայ ալ փարուածներ, մետաղեայ
ղարդեր ու գունաւոր ծաղիկներ եղած պիտ’ որ
ըլլան ժամանակաւ: Բայց մանաւանդ վերջինները
հիմակ եղծուած ու անոնց միայն հետքը
մնացած է:

Եթէ մտադիր աչուրներով զննելու
ըլլանք, կը տեսնենք որ եկեղեցւոյն դրսի գին՝
որմերու վրայ, խել մը անուանց ստորագրու-
թիւններ կան: Վերեւայ թէ ան ատենն ալ
մարդիկ այնպէս սնոտի ու տղաք՝ անանկ չա-
րաճճի էին եղեր, ինչպէս մեր օրերը: —
Ասոնք՝ անուննին անմահացընել ուզելով, այս
հրաշալի ու մշտնջենաւոր կարծուած եկեղեցւոյն

* Արձանագրութեան վերջին պարբերութիւնները
շատ խառնակ — ու ըստ իս նաեւ պակասաւոր են: —
Գուցէ վերջին ինը տողն այս կերպով կրնանք մարդկա-
ցընել... անձն էած զայս մեծ պաշտօն. եւ մինչ ի կատար
հասուցանել զեկեղեցին: Վասն որոյ... յիշել պարտիք...
մանաւանդ զնոսին որպատճառ լինին սորա սկզբին: — Թե-
պէտ եւ հարկ է որ խոստովանեմ թէ ուրիշ կերպ ալ
կրնայ ըլլալ:

պատերուն բոլորտիքը փորեցին իրենց յի-
շատակը: — Անունները՝ որմերուն վրայ, չէ
թէ կապարագրչով կամ ներկով գրուած են,
պզտիկ գրերով: Հապա պատին առաջին ծեփին
մէջ փորագրուած, ըստ մասին մետրովպեան ու
ըստ մասին հիմակուան տպագրութեան նոտր
գրովը — ու անանկ խնամով հէ լաւ ու
ճարտար կերպով՝ որ անոնք 150—180 տարիէ
աւելի կեցած մնացած են հոն, առանց
աւրուելու — կրկին ու կրկին անգամ սպի-
տակացուած ու ետքէն ինկած՝ ելած ճերմակ
ներկին տակ՝ — որ շատ մը անձրեւներով եւ
արեւու տաքութեամբ պատին վրայէն կամաց
կամաց բաժնուած, ելած է՝ ու մեզի համար աս
անունները երեւան հանած է:

Թէպէտ անհամար են անունները. բայց
անոնցմէ շատերը՝ դեռ ծեփով լեցուած՝ ուստի
եւ անընթեռնելի են: — Կարգալ կրցածնուս
մէջէն կը դնենք յաջորդները. ես մարտիրոս. —
եւ խաչերես Նիկոլի 1738. — եւ օվանէս
որդի Թորոսի գաբալի. — Գրիգոր ոհ.
մկրտիչի տօպլի 1728. — եւ անկսէնտ
եղիայի 1745. — Սագօ Գանտրի. (այսինքն
Գանտրայի) 1750. — Վարդերես Բէլ — եւ
Յովսէփի եսայի — եւ Նիգուլայ եղիայի 1755.
— խաղարոս Ե.ի. — խաչգոյ... եւ այլն.
եւ այլն: —

Վարի կոչուած եկեղեցին կանգնուած է
1771ին, Թէոփորոս Թիւրիքեան աղայէն:
Եկեղեցին թէպէտ պզտիկ է, բայց եւ այնպէս

երեք խորան ունի: Գլխաւորը նուիրուած է Ս. Յովհաննու Մկրտչի, մէկալը՝ Խաչելութեան. երրորդը՝ Ս. Աննայի: — Եկեղեցւոյ մէջ թէպէտ կանոնաւորեալ կերպով աստուածային պաշտամունք չի կատարուիր, այսու մենայնիւ վաղեմի սովորութեան համեմատ, տաղաւարական տօներուն երրորդ օրն՝ այսինքն զատիկի, պենտեկոստէի եւ այլն ինչպէս նաեւ Ս. Գէորգայ, Ս. Յովհ. Կարապետի ծննդեան (յունիս 24) եւ սրբոյն Միքայելի հրեշտակապետին (սեպտ. 29) օրերուն ձայնաւոր պատարագ կը մատուցուի: — Ասկից զատ ամառներն՝ ապրիլ 24էն, մինչեւ սեպտ. 29ը՝ ամէն շաբաթ օրերը, հոս կը կատարուին երեկոյեան աստուածային պաշտամունքները:

Քաղքին գրեթէ կենդրոնը՝ հրապարակին մէջն է, Վենետիկոյ Մխիթարեան հարց եկեղեցին. իրեն կից եղած վանքովը: Շէնքն ու եկեղեցւոյն տեղը պարզեւած է Մխիթարեանց, Պետրոս Գործեան 1753ին: Եկեղեցին նուիրուած է Աստուածածնի ծննդեան ու Ս. Պետրոսի եւ Պաւլոսի: Ստեփանոս Գիւլիբեան 1796ին բոլորովին նորոգած է: — Աս ալ երեք խորան ունի: Աւագ խորանը նուիրուած է, ինչպէս ըսինք, Ս. Պետրոսի ու Պաւլոսի. երկրորդը՝ Ս. Աննայի. երրորդը՝ Սրբոյն Անտոնի աբբայի: — Երկու կողմնակի խորաններուն վարի մասերը կը զարդարեն շատ մը գեղեցիկ ու աղին՝ կէս ցցուած (bas relief) փորագրութիւններ փայտի վրայ՝ Մխիթար Աբբահայր կեանքէն: Մտա-

դրութեան արժանի է եկեղեցւոյն շիտակ ձեղունն (plafon). իր ոսկեզօծ գեղեցիկ զարդարանքներովը:

Եկեղեցւոյ ճակատին վրայ յաջորդ յիշատակարանը կը կարդանք.

Ի ՓԱՌՍ ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԻ ԵՐԲՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ Ի ՊԱՏԻ ՍՈՒՐԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

ՅԱՆՈՒՆ ՍՈՒՐԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ

ՊՕՂՈՍԻ Ի ՀԱՐՑ ԱՆՏՈՆԵԱՆՑ

Ասոր անմիջապէս տակը.

HANC AEDDEM PETRO ET PAVLO

NATEQVE PARENTI

EXTRVXIT RELIGIO

PIETASQVE ANTONIANA

Յիշատակարանէն յայտնապէս կը տեսնուի նախ՝ թէ եկեղեցին երբ կանգնուած է. երկրորդ թէ միաբանութիւնն այն միջոցին ինք ղինք ոչ թէ Մխիթարեան այլ Անտոնեան կ'անուանէր:

Վանատան մեծ շէնքին մէջ հիմակ միաբան մը միայն կը գտնուի: Ուստի պարապ սենեակները վարձու տրուած են: — Գետնայարկին սենեակները կը գործածուին իբրեւ տպարան, խանութ, հացարան եւ մթերանոց: Ճակտին դէպ ի մեծ հրապարակ եղած դրան վերեւ հաստատուած է Միաբանութեան նշանը: Քիչ մը դէպ ի վար, քարէ տախտակ մը կայ, որուն

սեւ յատակին վրայ փորագրուած է ոսկեզօծ գրերով Սաղմոսերգունին խօսքը մետրովպեան տառերով.

ՄԻ ՄԵԶ ՏԷՐ ՄԻ ՄԵԶ ԱՅԼ ԱՆՈՒԱՆԴ ԳՈՒՄ
ՏՈՒՐ ԶՓԱՌՍ

Ասոր ստորեւը՝ լատիններէն, այսպէս.

NON NOBIS DOMINE NON NOBIS SED
NOMINI TUO DA GLORIAM

Այգեստանեայց լերան արեւմտեան ստորոտը կեցած է պզտիկ աղօթարան մը, զոր 1817ին շինել տուած է Եւգինէոս Դանիէլեան, ի պատիւ խաչելութեան Քրիստոսի:

Աս մատուռը հիմակ փակուած է ու մէջն աստուածային պաշտամունք չի կատարուիր. մէյ մը իր հեռաւորութեանը՝ մէյ մ'ալ քահանայի պակասութեան համար: — Միայն մեծ պահքին ու մանաւանդ աւագ ուրբաթ օրը կը բացուի, որպէս զի ջերմեռանդութիւննին կատարել ուզողները հօն երթան աղօթելու:

Ընթերցողները գիտեն որ Պարոն Ռափայէլ Ղարամեան Խղիսաբեթուպոլսոյ մեծ բարերարներէն մէկն է: Ի մէջ այլոց, հիմնարկած է, — ինչպէս ըսած ենք իր տեղը — դպրոց մը՝ որ ցայսօր իր անունը կը կրէ: Դպրոցի շէնքին վրայ — որ հիմակ մանկավարժոց է — կեցած է քարի վրայ փարագրուած իր զինանշանը. տակը հետեւեալ լատիններէն յիշատակարանով.

INSTITUTUM RAPHAELINUM
PUELLARUM GENTIS ARMENAE
L. R. CIVITATIS ELISABETHOPOLEOS
FUNDATUM

PER EQUITEM ANCLICUM LONDONENSEM
ALEXANDRUM RAPHAEL
ANNO MDCCCXXVII VTA MENSIS APRILIS

Քաղքին հրապարակական շէնքերուն մէջէն ամենէն յիշատակաց արժանիներն են. 1896ին կանգնած բարձրագոյն վարժոցն, որն որ քաղաքային արկեղ գրեթէ 500.000 թագարժած է: Շէնքն աս [] ձեւն ունի եւ երկու դստիկոն է: Շինուած է 300 աշակերտի համար (հիմակ ունի 268): — Դպրոցին կից է, վաթսուե տղու համար կանգնուած գիշերօթիք աշակերտաց շէնքը: Թէ մէկն ու թէ մէկալ՝ ժամանակին պահանջմանց համեմատ, ամեն կարելի եղածներովը հոգացուած է: — Վարժարանին ներքին յօրինուածութեանն ու որպիսութեանը վրայ բաւական խօսած ենք (էջ 533—574):

Հիմակուան աղջկանց դպրոցին շէնքն, — որ հին եկղեցիէն 40 քայլ մը հեռու է — սկզբան ժողովրդապետանոց էր: Երբ որ ետքէն ժողովրդապետն՝ Աղեքս. Ռափայէլէ պարգեւած շէնքը փոխադրուեցաւ, ժողովրդապետանոցէն եղաւ վարժարան: Ետքէն յանձնուեցաւ հաւատարմոր կուսանաց. ուր հիմակ կեցած է աղջկանց դպրոցն ու մարապետաց վանքը՝ սիրուն աղօթա-

րանով. ուր որ ամէն օր պատարագ կը մատուցուի: Խորան մը միայն ունեցող մատուռն անարատ յղութեան նուիրուաց է: —

Քաղքին ուրիշ հրապարակական շէնքերն են. Քաղաքային Խորհրդանոցն որ 1895ին կանգնուած է, իր մեծ ու զարդարուն Խորհրդի սրահովը: — Զիաւոր ու հետեւակ զինուորաց զօրանոցները: — Մանչ տղոց տարրական դպրոցն, որ յառաջագոյն միջնագոյրոց էր: — Ակնբանոցին գեղեցիկ շէնքը, ուր որ իջեւանած է Յովսէփ Բ. կայսրը 1773ին, երբ Գրանսիրուանիա պտըտեցաւ: — Աս դէպքն անմահացուց պատին մէջ փորագրուած յիշատակագիր մը, որ քարի վրայ փորուած է: Վեհապետին կէս ցցուած կենդանակերպին տակը կեցած են յաջորդ խօսքերը.

BENEDICTVS IOSEPHVS II. IMPERATOR AVGVSTVS ATQVE PIVS REX PATER PATRIÆ. NOS HOC ANNO IN IVNIO VISITAVIT. —

Յիշուելու արժանի են դեռ Գամելէրեան անկեղանոցն, իրեն մէջ բնակող, ազգային երկսեռ անկարողներովը. — Հին խնայողութեան արկղը. — Եղիսաբեթուպոլսոյ եւ շրակայից դրամասեղանը. — Սպասոնական խնայողութեան արկղը. — Բողաքականաց նորաշէն եկեղեցին. — Վալաքներու միացեալ ու չմիացեալ եկեղեցիներն. եւ այլն:

22.

Եղիսաբեթուպոլիս, իբրեւ ազատ թագաւորական կարգադրեալ Խորհուրդ ունեցող քաղաք, իր տնտեսական գործառնութեանց մէջ՝ անընդմիջապէս կախում ունի հունգարական թագաւորական ներքին գործոց պաշտօնէէն, հանրական վարչութեան մէջ՝ գաւառական ատենական իշխանութենէն — իսկ քաղքին շրջանին մէջ եղող ու բնակող քաղաքացեաց ստացուածոցը, վարչութեանն ու հսկողութեանը նկատմամբ — բնականապէս օրինակ սահմանին մէջ — ինք իրմէն կը կարգադրէ, կը կատարէ ու կը գործադրէ:

Եղիսաբեթուպոլսոյ բնիկ քաղաքացի ըլլալու համար կը վճարեն.

1. Փաստաբանները, բժիշկները, դրամասեղանական պաշտօնատեալք ու մասնաւոր պաշտօնատէրները՝ 200 թագ:

2. Երկրատէրները, ձեռնարկուները, վաճառականները, պանդոկապետներն եւ մասնաւորներ՝ 100 թագ:

3. Արհեստաւորները՝ 20 թագ.

4. Վարձքով ծառայողներն ու ծառաները՝ 10 թագ:

Եկեղեցականք, տէրութեան — ատենական եւ քաղաքային պաշտօնատէրներն ու ծառաներն, որոնք ընտրուած կամ անուանուած են, իրենց ընտրութեանը կամ անուանուելուն հետեւութեամբը, բնիկ քաղաքացի ըլլալու համար, վճարելիք մը չունին: —

Քաղաքն՝ ինքնօրէնութեան իրաւունքը կը գործադրէ՝ իր երեսփոխանացը ձեռօք. — իսկ կարգադրութիւններն ու որոշմունքներն՝ իր առաջնորդացը ձեռօք:

Քաղքին երեսփոխանացը թիւը 48 հոգիէ կը կազմուի: Ասոնց կէսը՝ կ'ընտրուի անոնցմէ, որոնք ամենէն աւելի տուրք կը վճարեն — մէկալ կէսը՝ կ'ընտրուի հասարակութենէն: — Չայնի իրաւունք ունին, իրենց պաշտօնին հետեւութեամբը՝ քաղաքապետը, ոստիկանութեան վերատեսուչը, առաջին խորհրդականը, քարտուղարը, քաղաքային փաստաբանը, արկղակալը, հաշուոց վերաքննիչը (revisor), հասարակաց խնամակալն ու բժիշկը: —

Պատգամաւորները կ'ընտրուին, երեք տարիէ, երեք տարի՝ վեց տարուան համար:

Պատգամաւորները կը բանեցընեն իրենց իրաւունքը՝ Ընդհանուր Ժողովին մէջ: — Ընդհ. Ժողովքն՝ իր վերին իշխանութիւնը կը բանեցընէ իւրեւ պաշտպան՝ ուղղափառ եկեղեցւոյն վրայ: Ար կազմէ ու կ'ընտրէ մասնաժողովները: — Ամէն տարի, երկու կարգաւորեալ ընդհ. ժողովք կը գումարուի. մէկը՝ մարտին, մէկալը՝ սեպտեմբերի մէջ: Առաջինը՝ կը քննէ տարեկան հաշիւները. ետքինը՝ եկած տարւոյն հաշուեկշիւը կ'որոշէ: — Բայց արտաքոյ կարգի ընդհ. ժողովք այնչափ անգամ կը գումարուի, որչափ անգամ որ հարկաւոր է:

Ընդհ. ժողովքին նախագահն է, քաղաքապետը. — երբ ինք ներկայ ըլլալ չի կրնար՝

իր փոխանորդը: Քաղաքապետը կ'առաջնորդէ ընդհ. ժողովքին. եւ միանգամայն անոր տեղեկատուն է (referent): — Ընդհ. ժողովին քարտուղարն է, առաջին գրագիրը: Ասոր գործքն է, յօրինել արձանագրութիւնը. — ասկէ զատ յօրինել աղերսագիրները, գրութիւնները, առաջարկութիւններն ու ժողովքին ամէն որոշմունքները: —

Ընդհ. ժողովք կը գումարուի, անուանց ցանկին շրջաբերականովը. զոր ամենէն ուշ 24 ժամ յառաջ, անդամոց ծանուցանելու է՝ ըլլալի նիւթերուն վրայօք եղած համատուտութեամբ: — Ժողովքի նիւթերը՝ նախագահն ու քարտուղարը՝ յաջորդ կերպով կարգադրելու են. 1. Պաշտօնական ծանուցումներ, եւ առաջարկութիւններ: 2. Վառաժարութեան եւ ատենական իշխանութեան կարգադրութիւններ: 3. Հասարակաց գործառնութեան վերաբերեալ նիւթեր: 4. Տնտեսական ու դրամական նիւթեր: 5. Մասնաւորաց խնդիրներ:

Ընդհ. ժողովքն՝ որոշած ժամանակին — առանց որեւէ նկատման — կը բացուի. եւ նիւթերու համեմատ՝ ըստ կարգի, խորհրդածութեան կ'առնուի ամէն բան: — Արնան ըլլուիլ հարցապահանջմունքներ (interpellation), որոնց քաղաքապետը բացայայտող կամ լուսաւորող մեկնութիւն տալու է: Բայց պատասխանը կրնայ, առաջին գալի ժողովքին մէջ ալ տրուիլ: — Առաջակայ նիւթին վրայ, ամէն մարդ կրնայ խօսիլ. բայց խօսիլ ուղղը՝ պէտք է

որ յառաջունէ ծանուցանէ այս բանը քարտուղարին: Ծանուցանողը՝ կարգն իրեն եկած ատեն կրնայ խօսիլ: Ամէն մարդ՝ անգամ մը միայն կրնայ այն նիւթին վրայ խօսիլ: Զխօսողն ոչ դը կրնայ ընդհատել. դուրս առնելով նախագահն, եթէ խօսողը՝ վէճի նիւթ եղած խնդրէն հեռանայ. եւ կամ վշտացնող բացատրութիւններ գործածէ: — Խնդրի մը որոշումը կը յայտնուի՝ անձանց ոտք ելլելովը՝ կամ նստելովը: — Գաղտնի քուէարկութիւնը թղթեակներու ձեռք կ'ըլլուի: Յայտնի քուէարկութեան ատեն՝ նախագահը կ'ընէ որոշումը, իսկ գաղտնի քուէարկութեան ատեն՝ նախագահն ալ կրնայ ձայն ունենալ: — Քուէարկութենէն ետեւ նախագահն՝ որորշումը կը հրատարակէ: Զորոշումները՝ խորհուրդը կը գործադրէ: —

Որպէս զի գործքերն աւելի հիմնովին կերպով եւ շուտ գործագրուին. Մասնագործներ կազմուած են: — Քաղաքային խորհուրդն ու քաղաքապետը՝ չէ թէ միայն իրաւունք ունին, հապա պարտական ալ են — մանաւանդ ընդհ. ժողովին առջեւ դրուելի առաջարկութիւններու նկատմամբ — մասնագործներուն նախական կարծիքն ու տեսութիւնը գիտնալու: — Մասնագործներն՝ երեք տարիէ երեք տարի կը կազմուին: — Որչափ կարելի է՝ մասնագործովն անդամները՝ հասարակութեան ժողովին անդամներէն ընտրուելու են: — Որպէս զի մասնագործ մը՝ օրինաւոր որոշումն կարենայ բերել,

նախագահէն զատ, գոնէ չորս ժողովականի ներկայութիւնը հարկաւոր է: —

Քաղաքային խորհուրդները նախապատրաստելու համար, յաջորդ մասնագործները կը կազմուին. իրաւանց, տնտեսութեան, հասարակաց շինութեան. եւ հասարակաց առողջապահութեան: 1. իրաւանց մասնագործովն գործն է վերահսկել հասարակաց իրաւանց, պաշտպանութեան, ատենական եւ մասնաւորաց իրաւանց խնդիրներուն վրայ: 2. Տնտեսական մասնագործովն պաշտօնն է, քաղքին ամէն տնտեսական գործառնութեանց մէջ, ի մասնաւորի՝ հասարակութեան ստացուածքին, եկամտին, շահուն, շահեցուման, անոնց վարձքի տալուն, քաղքին համար հարկաւոր նիւթոց վաճառմանը, հասարակաց շինութեանը, փողոցաց եւ սալայատակներու նորոգութեանը, ջրանցքներուն, քաղքին շարժական եւ անշարժ ստացուածոցն եւ ի մասնաւորի անտառաց եւ քաղքին ամէն տեսակ տնտեսական խնդրոց մէջ ըլլուելի գործառնութեանց վրայօք խորհիլ եւ կարգադրել: 3. Հասարակաց շինութեան մասնագործովն գործն է, հսկել ամէն կերպ շինութեանց վրայ: 4. Առողջապահութիւնն ունի իւր յատուկ կանոնները: — — —

Ամէն հասարակաց գործոցը վրայ կը հըսկեն քաղքի պաշտպաններն, որ են. քաղաքապետ, խորհրդական, ոստիկանութեան վերատեսուչ, առաջին քարտուղար, քաղաքային բժիշկ, փաստաբան, արկղակալ ու հաշուաց վերաքննիչ:

— Քաղաքային խորհուրդը կը կազմեն քաղաքապետը, ոստիկանութեան վերատեսուչը, խորհրդականը, գլխաւոր քարտուղարը, փաստաբանն ու բժիշկը: — Քաղաքային խորհուրդին գործքն է՝ հսկել քաղքին ամէն ստացուածոցը վրայ. ինչպէս նաեւ քաղքին ստակներու, հիմնարկութեանց վրայ. եւ այլն: — Խորհուրդը՝ կը հսկէ, կը պահպանէ եւ կը կարգադրէ որ չըլլայ թէ քաղքին ստածուածքը կրճատուի ու նուազի. — որ քաղքին եկամտի աղբիւրները շահաբերուին. հասարակաց եկամուտներն արկղին մէջ մտնեն. ելքերուն մէջ կարելի եղածին չափ խնայութեան ըլլուի. եւ այլն: — Եթէ խորխուրդը կը նշմարէ, որ յառաջունէ չտեսնուած պարագաներու հետեւութեամբ մէկ արտաքոյ կարգի ծախք մը ընելու պէտք է, պարտական է, ամէն անգամ ասոր վրայօք ընդհանուր խորհրդին տեղեկութիւն տալ: — Քաղաքային խորհրդին ամէն գրութիւնները կը ստորագրեն քաղաքապետն ու քարտուղարը:

Քաղաքային քաղքին առաջին պաշտօնատէրն ու ներկայացուցիչն է: Ինքն է ընդհանուր եւ քաղաքային խորհրդին, ամէն մասնաժողովներուն, քաղքին վերատեսուչութեանը տակ եղած դպրոցներուն եւ ուրիշ հասարակաց հիմնարկութիւններուն եւ քաղքին կնիքին պաշտպանն ու պահպանը: — Քաղքին անուամբը կը ստորագրէ ամէն գրութիւններն ու պատճենները: — Կը հսկէ քաղքին իրաւանցն, ստացուածոցն եւ արկղին վրայ: Երբ որ հար-

կաւոր կը տեսնէ՝ կը քննէ արկղը: Միշտ աչքին առջեւ կը պահէ քաղքին արտաքին եւ ներքին ստացուածքներուն եկամուտն ու վարձքը. եւ այլն: —

Խորհուրդին քաղաքային խորհրդին կարգաւորեալ անդամն եւ առաջարկուն է: Կ'առաջարկէ ու կը կարգադրէ հասարակաց գործառնութեանց, տնտեսական, տնային, դրամական եւ տրաց վերաբերեալ խնդիրները. եւ ընդհանրապէս քաղաքապետէն իրեն տրուած ու խրկուած գրութիւնները:

Քաղաքային խորհրդին եւ մասնաժողովներուն առաջարկուն եւ գրագիրն է: Ինք կ'առաջարկէ նիստերուն ամէն խնդիրները եւ կը յօրինէ ընդհանուր ժողովին արձանագրութիւնը: Կը ստորագրէ քաղաքապետին հետ՝ քաղքին անուամբը՝ պատճեններն եւ ուրիշ ամէն գրութիւնները. — ու քաղքին կնիքովը կը կնքէ:

Քաղաքային խորհրդին եւ քաղաքային խորհրդին կարգաւորեալ եւ ձայն ունեցող անդամն է: Քաղքին իրաւանց խորհրդատուն ըլլալով՝ կը վարէ քաղքին դատերն, եթէ քաղքն ուրիշ կերպ չի տրամադրէր: — Խորհուրդ կու տայ, ամէն՝ իրեն եղած իրաւունքի եւ բարեկարգութեան խնդիրներուն մէջ: Իր կարծիքը միշտ գրով տալու է: — Մէկը դարի քաշած ատեն եւ դատական խնդրոց ընթացքին մէջ՝ պատահելի ծանրագոյն խնդիրներու մէջ ընելեքներուն վրայօք, պարտական է

նախ քաղքին կարծիքն ու խորհուրդն իմանալ՝ եւ ըստ այնմ գործել: — Քաղքին գէմ դատախազութիւն չի կրնար ընել: — Մասնաւորաց անանկ խնդիրներուն մէջ, որոնք քաղքին՝ կամ քաղքին անչափահասներուն շահին հակառակ է, չի կրնար գործել: — Փաստաբանը՝ քաղքէն, միայն նուազ վարձք (honorarium) ընդունելով, քաղքին ամէն իրաւական խնդրոց մէջ ըրած ծառայութեանը ծախքերն եւ աշխատութեանը վարձքը՝ դատաստանէն եւ կամ քաղքէն կրնայ պահանջել:

Ոստիկանութեան վերաբերեալ՝ ոստիկանութեան գլուխն եւ ընդհ. ժողովքին ու քաղաքային խորհրդին առաջարկուն եւ հասարակաց շինութեանց մասնաժողովին նախագահն է: — Քաղքին սահմանին մէջ եղած ամէն խաղաղութեան, կարգի, անձի եւ ստացուածոց ապահովութեանը վերաբերեալ բաներն — եւ առհասարակ ուր որ կարգ ու կանոն հարկաւոր են, ինք կը լմնցընէ: — Ասանկ գործքեր են.

1. Հասարակաց կարգադրութեան խնդիրները: 2. Խաղաղութեան եւ կարգի կանոնի պահպանութիւնը: 3. Քաղաքացիութեան եւ ստացուածոց վերաբերեալ խուզարկութիւն: 4. Ուրախութեանց, խաղուց հրաման տալ եւ անոնց վրայ հսկել: 5. Ճանապարհաթուղթ եւ ծառայից ու աքսորման խնդիր: 6. Շինութեանց վրայ հսկողութիւն: 7. Ընկերութեանց վրայ հսկել՝ ոստիկանութեան տեսակէտէն: 8. Օրինաւոր չափուց եւ կշռոց պահպանութիւն:

9. Խշխանութեանց կարգադրութիւններու եւ շրջաբերականներու հրատարակումն: 10. Իջեւաններու, գինետուններու, սրճանոցներու եւ հրապարակական տեղերու վրայ հսկողութիւն: 11. Արգելմանց պահպանութիւն: 12. Անձի եւ ստացուածոց ապահովութեան վրայօք կարգադրել: 13. Կրակի, ողողման, յանկարծական հիւանդութեան եւ անձնասպանութեան դէպքերու միտ դնել: 14. Հսկել՝ արագ քշելու, արգելեալ զէնքեր պահելու, վառօդ, կատղած շներ եւ ուրիշ անասուններ պահելու, հասարակաց ապահովութիւնը վտանգի մէջ դնող շէնքերու, կամուրջներու, քարայտակներու եւ ջրի ճամբաներու վրայ հսկողութեան: 15. Աչքին առջեւն ունենալ՝ տնէ տուն ծախողներն. աստանտականները, դատարկապորտները, մուրացիկներն եւ գէշ վարք ունեցողները: 16. Միտ դնել գտնուած, կորսուած եւ ապօրինաւոր ճամբով ստացուած բաներուն: 17. Փախած ու աներեւոյթ եղած անձանց որոնումը: 18. Պատժուելի դէպքերուն, կռիւներուն առջեւն առնուլ: 19. Հրշիջութեան վերաբերեալ կարգադրութիւններ: — 20. Վառօդ, քարիւղ, դփի եւ ուրիշ պայթող նիւթերու վաճառման միտ դնել եւ անոնց մթերանոցներուն վրայ հսկել: 21. Առողջապահութեան նկատմամբ ոստիկանական կարգադրութիւններ՝ հասարակաց առողջապահութեան, օրինաց եւ կարգադրութեանց իմաստով: 22. Բռնութեան դէմ՝ կարգադրութիւններ: 23. Անասնաց առողջապահութեան

վերաբերեալ կարգադրութիւններ: 24. Հըս-
կումն, հասարակաց լուսաւորութեանը վրայ:
25. Օտար երկիրներէ եկողներն եւ դրացիներն
աչքին առջեւ ունենալ: 26. Կարգադրել՝
վնասուած անձանց եւ նախամօլքի վրայօք
եղած խնդիրները՝ օրինաց համեմատ. — եւ
անոնց նկատմամբ ունեցած հաշիւներն՝ երեք
ամիսէ երեք ամիս քաղաքային խորհրդին առջեւը
դնել: 27. Հսկել՝ ամէն հրապարակական
եւ կասկածաւոր տեղերու վրայ: 28. Փողոցաց,
ճամբաներու, սալայատակներու մաքրութեանն
ու քաղքին յստակութեան միտ դնել: 29. Հըս-
կել՝ վաճառանոցներուն եւ խանութներուն մէջ
գործածուած կշռոց եւ չափերուն, — դար-
ձեալ՝ հասարակաց առողջապահութեան տեսա-
կերով՝ սպառելի նիւթոց չափուելուն եւ ծա-
խուելուն վրայ: 30. Հսկել տարեկան եւ շա-
բաթական տօնավաճառներուն վրայ, բաժնել
ծախելու տեղերը: Տօնավաճառին մէջ ծախու-
ած նիւթերու վրայ օրագիր շինել. եւ զանոնք
իշխանութեան ներկայացընել: Գուարավաճառի
ատեն, իբրեւ վաճառանոցի յանձնակատար՝ հոն
գտնուիլ. տալ տոմսերը՝ ժողովել անոնց եկա-
մուտներն եւ ամէն ամիս քաղաքային խորհրդին
ներկայացընել: 31. Իր պարտականութիւնն է,
անոր ալ միտ դնել, որ գիշերապահներն իրենց
պարտքը ճշդիւ կաաարեն. եւ թէ գիշերային
լուսաւորութիւնն ըստ կարգի ըլլայ: — Մէկ
խօսքով՝ ոստիկանապետն, ընդհ. ժողովքին, քա-
ղաքային հորհրդին եւ քաղաքապետին գործա-

կատարն է. եւ իբր այսպիսի՝ անոնց հրաման-
ները կատարելու է: —

Ոստիկանապետը կը կարգադրէ՝ տիրոջ
եւ ծառային, տանուտիրոջ եւ գործավարին մէջ
եղած անմիաբանութիւնը: — Ինքնակաց կը
գործէ՝ ոստիկանութեան դէմ եղած բաներու
մէջ: — Ոստիկանութեան գրագիրը՝ կը կա-
տարէ ան ամէն գործքերը՝ զորոնք ոստիկանու-
թեան վերատեսուչն իր առջեւը կը դնէ:

Արհեստագործական կամ գանձապետութեան
պաշտօնն է, տնային արկղին եւ ուրիշ՝ քաղ-
քին վերատեսչութեան տակ եղած դրամա-
կան հիմնարկութեանց, որբերուն դրամագլխին,
հասարակաց սպառման տուրքին, իրաւանց եւ
կնքոյ եկամտին, հասարակութեան եւ ատենա-
կալութեան յաւելեալ տրոց՝ օտար հասարա-
կութեանց եւ տէրութեան համար վճարուելի
դրամական գումարներուն վրայ եւ այլն, հսկել.
— գործածութեան մէջ եղած հրամանաց եւ
կանոնաց համեմատ:

Ասոր պաշտօնատէրներն են, արկղակալն
ու վերաքննիչը (controleur). որոնք միատեղ կը
հսկեն եւ կը վարեն արկղը, որոշուած եղանակին
համեմատ: — Արկղակալութեան գործքն է որ
ամէն դրամի վերաբերեալ գրութիւններն, իրենց
որոշեալ կերպովն ու թուովը գրի անցունին: —
Ամէն գրուածք, արկղակալին եւ վերաքննչին
ստորագրութիւնը պէտք է որ ունենայ: Թէ
արկղակալն ու թէ վերաքննիչը հաւասարապէս
պատասխանատու ըլլալով՝ միայն մէկտեղ կրնան

արկղը խնամակալել: Արկղին մէկ բանալին, արկղակալին՝ մէկալը վերաքննչին քովը պիտի ըլլայ. եւ աս բանալիներուն մէջ մէկ օրինակը՝ գաւառական արկղին պիտի խրկուի՝ պահպանութեան համար: Թէ՛ արկղակալն եւ թէ՛ վերաքննչին, երբ պաշտօնի կը մտնեն, իրենց մէկ տարեկան վճարքին համապատասխանող գումար մը, կամ իրական դրամով եւ կամ արժէթղթով՝ իբրեւ ապահովացուցում, պէտք են գաւառական արկղին մէջ պահեստի դնել: — Արկղակալութիւնն, իբրեւ քաղաքային հարկապահանջանքութիւն, հարկերուն, տրոց գումարներուն, վարձքերուն եւ ուրիշ՝ տէրութեան ատենակալութեանց եւ հասարակութեան դրամերն — օրինաց իմաստին համեմատ պէտք է քաղել:

Հաշուող վերաքննիչը (Revisor) քաղաքային ստացուածքներն — ինչպէս նաեւ քաղքին ձեռքին տակ եղած դրամական մուտքերն ու ելքերն աչքին առջեւ ունեցողն է: Ուստի գիտնալու է.

ա. Ամէն՝ քաղքին արկղէն ելած, ու անոր մէջ մտած դրամներուն գումարները:

բ. Պիտի նշանէ, ամէն հրամանագիրները (Anweisung):

գ. Ներկայ պիտի գտնուի քաղքին արկղը քննուելու ատեն:

դ. Վը քննէ ամէն տարեկան հաշիւները. հաշուեկշիռներն եւ անոնց վրայ ունեցած դիտողութիւնները քաղքին կը ղեկուցանէ:

ե. Աչքին առջեւ պիտի ունենայ քաղքին ստացուածոց կահագիրն. եւ այլն:

Քաղաքային քննիչը ընդհանուր ժողովքին, ինչպէս նաեւ քաղաքային խորհրդին կարգաւորեալ անդամն է: — Վը վերահսկէ քաղքին առողջապահութեանը վրայ եւ ասոր վրայօք քաղքին ընդհ. ժողովին տեղեկութիւն կու տայ: Վը կատարէ քաղաքապետին եւ քաղաքային խորհրդին կողմանէ — հասարակաց ապահովութեան նկատմամբ՝ — իրեն եղած յանձնարարութիւնները, կարգադրութիւնները, հրամաններն՝ եւ ընդհանրապէս հասարակութեան համար ընելիքներն՝ իբրեւ քաղաքային բժիշկ: Վը քննէ մեռելները. ձրի կը բժշկէ քաղքին աղքատները. կը պատուաստէ՝ օրինաց իմաստին համեմատ: — Մէկ խօսքով կը կատարէ ան ամէն բան, զորոնք՝ օրէնք, կանոնք, հրամանագիրք, սովորութիւն, քաղաքային խորհուրդ — եւ կամ քաղաքապետն — իր առջեւ կը դնեն՝ քաղաքային առողջապահութեան վերաբերեալ նիւթերու մէջ:

Քաղաքային քննիչը կամ տան հաղարապետը՝ քաղքին ամէն շարժական ու անշարժ ստացուածոցը պատասխանատու վերատեսուէն է: Գործակատարն է — տնտեսական իրաց մէջ — քաղաքային խորհրդին եւ քաղաքապետին ամէն հրամանացն ու կարգադրութեանցը: Ինք կը կատարէ ամէն նիւթոց վաճառումը, կ'ընէ սակարկութիւնները. եւ քաղքին շինութեանց ժամանակ՝ անոնց վրայ կը հսկէ: — Բայց աս

ամէն բաներու մէջ, քաղաքապետին իբրեւ առաջին վերատեսչին հսկողութեանը տակ է: Այնպէս որ ինք իրմէն, առանց քաղաքապետին կարգադրութեանն ու գիտութեանը՝ բան մը չի կրնար ընել: Ամէն ըրած բանին համար, իր ստացուածքովը պատասխանատու է: Տնտեսութեան ծառաներն, անասունները, կառքերն ու կահ կարասին՝ իր հսկողութեանը տակ են: Սակայն զասոնք՝ միայն քաղքին ծառայութեանը կրնայ գործածել: —

Տնտեսն՝ ըլլալով միանգամայն քաղքին սահմաններուն վերահսկողը՝ պարտական է, անոր մէջ եղած անկարգութեաններուն առջեւն առնուլ, սահմանի հովիւներուն վրայ հսկել եւ դիտած անկարգութիւնները ծանուցանել. որպէս զի անոնք ըստ օրինի պատժուին: — Իր գործքն է նաեւ քաղքին ներսի ու դրսի սահմանին, ճամբաներու, կամուրջներու վրայ եւ այլն հսկել. եւ զանոնք լաւ վիճակի մէջ պահել տալ:

Աս ամէն բաներու մէջ, տնտեսը՝ քաղքին ոստիկանութեան վերատեսչին ներքեւն է. եւ անոր կարգադրութիւնները կատարելու պարտական է: Ասոնց գործադրութիւնն այն աստիճանի խիստ պարտաւորութիւն կը դնէ վրան, որ իր անհոգութիւնէն յառաջ գալի վնասներուն համար իր ստացուածքովը պատասխանատու է:

Գրեթէ բոլոր գիւղական տան մէջ յառաջ գալի գործքերն ընելու եւ ընդօրինակելու համար են: Ասոնցմէ մէկը՝ գործակատար է. եւ իբրեւ

այսպիսի՝ տուրքերը կը ժողովէ եւ որոշուած դրամական պատիժները կը քաղէ:

Մեկ-է-մէկ. քաղքին բժշկին վերահսկողութեանը տակն է. ու եղած օրինաց եւ հրահանգաց համեմատ կը կատարէ իր պաշտօնը: Իր մասնաւոր պարտքն է, որ աղքատ կարգի կնիկներու ձրիաբար ծառայէ:

Քաղաքային ծառաներն են. 1. Ոստիկանութեան տասնպերը: 2. Վեց ոստիկանութեան ծառայ. 3. Երեք քաղաքային ծառայ. 4. Երկու կանթեղ մաքրող. 5. Տասը գիշերային պահպան. 6. Տասը անտառապահ. 7. Վեց դաշտային պահպան. 8. Մէկ ծխանասրբիչ. 9. Մէկ պիտոյքները մաքրող:

Քաղաքային ծառաներուն գործքն է, խորհրդանոցին տեղը մաքուր պահել. պաշտօնատեարց հրամանները կատարել: Ուստի պաշտօնական ժամերուն ատեն, միշտ հոն գտնուելու պարտական են՝ մինչեւ որ պաշտօնատէրները հեռանան: — Ոստիկանութեան ծառաներն՝ ոստիկանութեան պաշտօնարանին ծառայութիւնը կատարելու համար են: Ըստ այսմ, պաշտօնատեարց ամէն կարգադրութիւնները կատարելու են: — Գիշերային պահպանները՝ կը հսկեն քաղքին գիշերային ապահովութեանը վրայ եւ ոստիկանապետին կարգադրութեանը տակ են: — Կանթեղ վառողներն, որ միանգամայն փողոցներու եւ սալաշատակներու մաքրութիւնը կը կատարեն՝ ոստիկանութեան վերատեսչին իշ-

խանութեանը տակն են: — Ծխան մաքրողն՝ իր պաշտօնին համեմատ ոստիկանապետին տակն է. եւ քաղաքային շէնքերուն ծխանները ձրի մաքրելու պարտական է: — Կարեաց մաքրողներուն պաշտօնն որոշուած է 1888ին է. յօդուածին մէջ: — Ոստիկանութեան տասնպետն, ինչպէս նաեւ քաղքին ամէն ծառաները՝ քաղաքապետը կ'ընդունի ծառայութեան մէջ. եւ զանոնք կ'արձակէ, առանց մէկուն հարցընելու:

Պաշտօնական ժամերն են. — կէս օրէն յառաջ ժամը 9 էն մինչեւ 12. — կէս օրէն ետեւ՝ 3 էն մինչեւ 5: — Սակայն գործոց որպիսութեանը համեմատ, ընդհ. ժողովը եւ կամ քաղաքապետը՝ գործոյն ժամանակը կրնայ երկընցնել: — Ամէն պաշտօնատէր՝ օրինաւոր պատճառաւ, կրնայ ամէն տարի վեց շաբաթ ազատութիւն ընդունիլ: Քաղաքապետին ազատութիւնը՝ ընդհ. ժողովքը կու տայ. — մէկալ պաշտօնատէրներուն՝ քաղաքապետն ութ օրուան ազատութիւն կրնայ շնորհել. — իսկ անկէ աւելին ընդհ. ժողովքը: —

Պաշտօնատէրք՝ անանկ պաշտօն, կամ անանկ զբաղում չեն կրնար վարել ու չեն կրնար ունենալ, որ իրենց արգելք կ'ըլլայ պաշտօնին կատարելու: Քաղքին սահմանին մէջ — անտառները դուրս առնելով — ամէն իրենց առջեւ դրուած պաշտօն կամ պաշտօնական գործք ձրի ընելու պարտական են:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին ընդհ. ժողովէն:

1902. Նոյեմբ. 20.

Յովն. Պարսիսեան. յ. յ.

քաղաքապետ:

Արաւելեդու Ռոգոյի. յ. յ.

առաջին քարտուղար:

*

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին պաշտօնատէրներուն, օգնական պաշտօնատէրաց, անոնց որբեւարիներուն եւ որբերուն ապագայ վիճակն ապահովընելու համար, պաշտօնատէրաց թոշակ (pension) եւ հիմնարկութիւն հաստատուեցաւ: — Ըստ այսմ, ասոր մէջ եղած անձինք՝ որոշեալ թոշակ եւ իրենց որբեւարիներն ու որբերը դրամական օգնութիւն կ'ընդունին՝ երբ պաշտօնատէրն անատակ ըլլայ ծառայութեան. եւ կամ երբ վախճանի: —

Աս օգտակար հիմնարկութեան օգնելու համար, ամէն քաղաքացի պաշտօնատէր, օգնական եւ գործակից պաշտօնատէր, դարձեալ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կաթուղիկէ ժողովրդապետն ու հոգաբարձուն մասնակից ըլլալու պարտական են:

Աս հիմնարկութեան դրամագլուխը՝ քաղաքային հասարակութեան ու խորհրդին անընդմիջական վերահսկողութեան տակ՝ քաղաքային

արկղին մէջ կը պահուի. եւ ուրիշ հիմնարկութիւններէն զատ կը հոգացուի: — Առկղակալը՝ ելեւմուտքերու վրայօք զատ հաշիւ կը յօրինէ եւ քաղաքային խորհրդին առջեւ կը դնէ. որպէս զի ասիկայ՝ ան հաշիւներն՝ իր վերաքննիչին ձեռք քննել եւ ընդհանուր ժողովքին առջեւ դնել տայ:

✱

Կ'աւելցնեն՝ համառօտ բովանդակութիւն մը քաղաքային ներքին կարգադրութիւններէն — գինեծախութեան, կրպակներու, գարեջրոյ տեղերու, իջեւաններու, հիւանդանոցներու, սրճանոցներու, ցքի, քաղցրօղի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելի ծախողներու համար:

«Պզտիկ չափով՝ գինի, գարեջուր, օղի, շաքարօղի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելի ծախող տեղերը՝ ծախելու եւ չափելու ատեն, ան առողջապահութեան կանոններու եւ ան պատիժներու տակ կ'իյնան, զորոնք դրած է ելեւմտից պաշտօնեան՝ 1892ին: Ուստի.

Գինետունները, գարեջուր եւ ոգեւոր ըմպելի ծախելու տեղերն՝ եկեղեցիներէն, դպրատուններէն, հիւանդանոցներէն եւ պաշտօնական հասարակաց տեղերէն, գոնէ 50 մէդր հեռու գտնուելու են: — Եկեղեցական տօնախմբութեանց եւ թափօրներու ատեն, անոնց մօտիկ եղած ոգեւոր ըմպելի ծախող տեղերուն մէջ՝ վայնաստունն արգելեալ է: — Գինետուններն եւ գարեջուր խմելու տեղերը՝ առտու ժամը 5 էն, մինչեւ իրիկուն ժամը 11 կրնան բաց մնալ.

ու երաժշտութիւնը՝ միայն մինչեւ ժամը ինը կրնայ տեւել: Աս ատենէն դուրս, որպէս զի գինետունն ու գարեջրոյ տեղը բաց մնայ՝ զատ հրաման պէտք է. զոր կամ խօսքով եւ կամ գրով՝ քաղքին ոստիկանապետը կրնայ տալ: — Աս հրամանը՝ մեծագոյն հանդիսութիւններու, ընկերական ժողովքներու եւ կամ հրապարակական կաքաւաղաղութիւններու առթիւ՝ ան ատեն միայն կը տրուի՝ երբ հանդիսութիւնը կարգադրող վերատեսչութիւնը՝ պատասխանատուութիւնը վրան կ'առնու: — Վերն ըստած տեղերուն — տարեկան տօնավաճառի, զօրաժողովի, բարեկենդանի եւ ուրիշ նման պատահարներու ատեն՝ — փակուելու ժամանակն՝ ոստիկանութեան հրամանաւը կրնայ երկնցուիլ: — Եւ ընդհանրապէս, տարափոխիկ կամ վտանգաւոր ու հասարակաց՝ մեծկակ վրանգ եղած ատեն, կրնայ կարճեցուիլ:

Օղեծախութեան խանութներն, իրիկուն ժամը 9ին պէտք են գոցուիլ. — եւ մայիս 1էն, մինչեւ հոկտեմբեր 30, առտու ժամը 4էն յառաջ՝ եւ նոյեմբ. 1էն մինչեւ փետրուարի վերջը՝ ժամը վեցէն յառաջ՝ չեն կրնար բացուիլ: — Գինեծախութեան տեղերուն մէջ՝ երաժշտութիւն արգելեալ է: — Եթէ գոցուելու եւ բացուելու կանոնները չպահուին. դրամական տուգանքներէն եկած ստակը՝ 1892ի. ԻԵ. յօդուածին համեմատ՝ որոշուած նպատակներու պիտի գործածուի: — Աս կանոնադրութեանց դէմ՝ եղած զանցառութիւնները՝ մէկ թագէն

մինչեւ 50 թագ՝ դրամական տուգանքով կը պատժուին: Աս դրամերը՝ քաղաքային պաշտօնատեարց թոշակի դրամագլխուն պիտի գործածուին: — Զանցառութիւնները՝ կը դատէ, նախ՝ քաղքին ստիկանատեար, երկրորդ՝ գաւառատեար, երրորդ՝ ներքին գործոց պաշտօնեան: —

Իջեւանները՝ հիւրանոցներն ու սրճանոցները՝ միշտ ոստիկանութեան վերին հսկողութեան տակ են: Տէրը՝ պարտական է թողուլ, որ վերին իշխանութիւնն, որեւիցէ ժամանակ, կարենայ համոզուիլ՝ որ հոն, օրինաց կամ կանոնաց դէմ բան մը չի պատահիր: — Իջեւան ունեցողը՝ հարկ է որ հիւրերն ընդունելու համար գոնէ երեք խուց ունենայ: Պարտական է դարձեալ՝ ամէն խուցի մէջ սենեկին գինն եւ ուրիշ՝ փոքրագոյն ծառայութեանց (լուսաւորութիւն, կրակ, զատ անկողին. եւ այլն.) համար վճարուելի գումարին գինը կախել: Աս ամենէն բարձր գնէն աւելի բան՝ չի կրնար պահանջել: Պէտք է որ նայի թէ սենեակները մաքուր եւ առողջ ըլլան ու դռները՝ լաւ կղպակ ունենան: — Պանդոկներն, իջեւաններն ու սրճանոցները, գիշեր՝ մինչեւ երկու կրնան բաց մնալ: Երաժշտութիւնը՝ միայն մինչեւ 12 կրնայ տեւել: Պանդոկն՝ եկեղեցիէ, դպրոցէ, հիւանդանոցէ եւ ուրիշ հրապարակական շէնքերէ՝ 50 մէդր նուազ հեռու չի կրնար ըլլալ: Պանդոկատեան ու սրճանոց ունեցողն, որ կասկածաւոր եւ գէշ վարք ունեցող անձինքներ կը պահէ, որ սե-

նեակները մաքուր չի բռնէր, հիւրերուն՝ աղտոտ, չմաքրուած ու չլուացուած սաւան, սիւնոց, սրբիչ կու տայ եւ այլն, մինչեւ 20 ֆիօրին պատիժ կ'ընդունի: — Որ պանդոկատեան, իջեւան ու սրճանոց ունեցողն, իր պանդոկն, իջեւանն ու սրճանոցը՝ որոշուած ժամանակէն աւելի բաց կը թողու, առաջին անգամ 50, երկրորդ անգամ՝ մինչեւ 200 ֆիօրին տուգանք կ'ընդունի: Ով որ իր տեղւոյն վրայ կախուած որոշ գնահատութիւն չի դնէր, եւ կամ աս որոշ գնահատութիւնը չի պահէր, մինչեւ 50 ֆիօրին տուգանք կ'ընդունի: Որ սրճանոցի տէրն որ իր տանը մէջ պիւրեալ կը պահէ, եւ կամ կը թողու որ ուրիշ տեսակ խաղեր խաղացուին, մինչեւ 50 ֆիօրին պատիժ կ'ընդունի. ու եթէ զասիկայ երկրորդ անգամ կ'ընէ, նաեւ հինգ օրուան բանտարկելութեամբ կը պատժուի: — Որ պանդոկատեան, իջեւան ունեցողը, սրճանոցատեան, դակատեան, իջեւան ունեցողը, որոշուած ժամանակէն անդին կը ներէ որ հոն երաժշտութիւն ըլլուի, մինչեւ 200 ֆիօրին պատիժ կ'ընդունի. եւ երկրորդ անգամ ան զանցառութիւնն ըրած ատեն՝ երեք օրուան բանտարկելութեամբ կը պատժուի: — — —

Առաջիկայ կարգադրութիւններն ու կանոնադրութիւնները համառօտելով՝ քաղած ենք, 1903ին պաշտօնական հրատարակութենէն: — Զանց առած ենք խօսելու Եղիսաբէթուպոլսոյ սահմանին մէջ սպառուած գինւոյն, մսին, այլ-րած ոգեւոր ըմպելիներուն համար վճառուելի սպառման տուրքին, շաբաթական ու տարեկան

տօնավաճառներու մէջ՝ ապրանք ծախողներէն կանգնուած վրաններուն, կառքերուն վճարքին — դարձեալ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրակալութեան մէջ ըլլալի վարչութեան՝ շէնք շինելու նկատմամբ տրուած կանոնաց — զանազան պատժական զանցառութեանց, — մանկաբարձներուն, երթեւեկող վաճառականներուն, հրշէջներուն, կառապաններուն, — հրապարակական ուրախութեանց, ցուցահանդէսներուն, թատերախաղութեանց, — ժողովրդական եւ ծառայից ուրախութեանց, կաքաւի եւ ասոնց վճարքին նկատմամբ եղած կանոններուն, մաքսներուն, տուրքերուն. — դարձեալ՝ կամրջատուրքին, տօնավաճառի տրոց եւ սպանդանոցի մէջ մորթուած անասնոց տուրքին վրայ. եւ այլն. — որոնք մանրամասնաբար առջեւնիս կը դնեն, շատ մը գիտնալու հարկաւոր կարգադրութիւններ:

23.

Սրանք ըսել թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իր հիմնարկութենէն ի վեր, իբրեւ պղտիկ հանրապետութիւն մը, կը կառավարէր ինք զինք. տէրութեան վերին հըսկողութեանը տակ: — Իր ընդարձակ երկրակալութենէն ու մեծ տարածութիւն ունեցող անտառներուն եկամուտներէն կը վճարէր իր քաղաքային պաշտօնատէրներն, եկեղեցականները, բժիշկներն, ուսուցիչները, քաղաքային ծառաներն. եւ այլն: — Քաղքին հարստութիւնն ի սկզբան շատ աւելի մեծ էր. մուտքերն՝ առատ

ու աւելի էին՝ չէ թէ միայն անոր համար որ ազգայնոց վաճառականութեան ասպարէզն աւելի ընդարձակ էր ու լաւ առուստուր կ'ընէին օտար երկիրներու հետ. — հապանաեւ անոր համար, որ քաղաքային տուրքերը՝ համեմատութեամբ շատ քիչ՝ իսկ ելքերն ու ծախքերը՝ հիմակուրէն անհամեմատ նուազ էին: Որովհետեւ, ուր որ ասկէ 150 տարի յառաջ՝ իր դատաւորը կ'ընդանէր քաղաքային արկղէն, իբրեւ տարեկան վճարք՝ 60 ֆիօրին, քաղաքապետին այս թուան, այսօր՝ 1700 ֆիօրինի, կամ 3400 թագի բարձրացած է: Աս ըսելու ենք ուրիշ պաշտօնատէրներուն համար ալ: — Թէպէտ ստոյգ է, որ քաղաքային եկամուտները մէկ կողմանէ, շատցան, բայց մէկալ կողմանէ, շատ մը եկամտի աղբիւրներ ալ նուազեցան, ցամքեցան — ու ելքերը բազմապատկուեցան:

Այսօրուան օրս Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան ամենէն մեծ եկամտի աղբիւրները կը կացուցանեն՝ անտառի եկամուտները. որ միջինը հաշուելով՝ տարուէ տարի 25.000 թագ կը բերեն. — կամրջի ու տօնավաճառի տուրքերը՝ 12.000 թագ. — զինուորանոցներու վարձքը՝ 11.805 թագ. եւ այլն: — Կան դեռ այգեստաններու, երկրակալութեան եւ ուրիշ այլեւայլ կարգաւորեալ եւ արտաքոյ կարգի մանր վարձքերու եւ տուրքերու եկամուտները: — Աս ամէնը՝ տարին, միջինը հաշուելով՝ 90.000 թագ կ'ընեն: — Գրեթէ այսչափ են հասարակաց ծախքերն ալ: —

Որպէս զի ասոնց վրայ ճիշդ գաղափար մը կարենանք ունենալ՝ հարկաւոր է, որ տարեկան մուտքերուն եւ ելքերուն վրայ վերին հայեցողածք մ'ընենք: — Ուստի ընթերցողին առջեւ կը դնենք՝ 1904րդ տարւոյն պաշտօնական հաշուեկշիռը: — Թէպէտ աս՝ ամէն տարի հաւասար չէ: Բայց տարբերութիւնն ոչինչ համարելու ենք. որովհետեւ երբ որ եկամտին մէկ կամ մէկալ կէտն աւելի է կամ նուազ. այն ատեն՝ սովորաբար, ելքերուն կէտերն ալ աւելի կամ նուազ կ'ըլլան:

Ըստ այսմ ասոնք են հասարակաց

Ե Կ Ա Մ Ո Ւ Տ Ն Ե Ր Ը

Ա. Ելքեստամենաց վաճառմանէն եկած դրամագումարներուն եւ հիմնական ստացուածքներուն շահերը:

Թագ. ընի.

1. Գոմբոշեան Գրիգորի որբեւորիէն. 3810 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	228.60
2. Եբէրյէշի Փրանկիսկոսի 2296 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	137.79
3. Լազար Լուդովիկոսի 2482 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	148.92
4. Զաքարեան Փրանկիսկոսի 1065 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	63.90
5. Միւլըգէֆէն Կոլստաւոսի 3891 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	233.49
6. Զաքարեան Յովհաննու 1950 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	117.—

Թագ. ընի.

7. Զաքարեան Լատիսլաւոսի 2251 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	135.09
8. Կրօս Ալբերդոսին ժառանգներուն, 1000 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	60.—
9. Զաքարեան եղբարց 1600 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը	96.—
10. Իրական դրամագումար կացուցանող 15.604 Թագին տարեկան 5% շահը	858.22

Բ. Վարձքեր, հասարակութեան ստացուածքներ եւ ուրիշ կանոնաւորեալ եկամուտներ:

Թագ. ընի.

1. Սաս-Ույֆալովի երկրակալութեան տարեկան վարձքը	2247.50
2. Ռուտալի երկրակալութեան տարեկան վարձքը	1300.—
3. Հունտորֆի երկրակալութեան տարեկան վարձքը	872.—
4. Սաս-Երնեայի երկրակալութեան տարեկան վարձքը	1321.—
5. Կամրջի, ներքին տօնավաճառի, դուարներու հանգստեան եւ փայտի մաքսը	12.011.—
6. Կլմինտրի սայլարանին տարեկան վարձքը	401.—
7. Սաս - Ույֆալովի ջաղացքին վարձքը	169.—
8. Չուխայի կոչուած լերան վրայ եղած այգւոյն տարեկան վարձքը	104.28

	Թագ. բնի.
9. Պղտիկ Հուլայի մէջ եղած երկիրներուն վարձքը	1100.—
10. Քաղքիս շոգեշարժ ջաղացքին տարեկան վարձքը	1002.—
11. Վարպետաց կոչուած փողոցին մէջ եղած երկրին վարձքը	42.—
12. Շոգեշարժ ջաղացքին քովերն եղած երկիրներուն վարձքը	347.50
13. Մովսէս Գեորգիին երկրին քով եղած պարտեղին վարձքը	32.—
14. Շրջաթմբին կտրելի խոտին վարձքը	91.—
15. Հին աղօթարանին քովի խռամին վարձքը	30.10
16. Կանեփնոցին մէջ եղած երկրին վարձքը	90.—
17. Որսի երկիրներուն իրաւունքին վարձքը	17.—
18. Կղմինտրի սայլարանին վերեւն եղած արօտականին վարձքը	52.40
19. Սաս-Շարոշի սահմանին վրայ եղած երկրին վարձքը	30.10
20. Արքունական ճամբուն քով եղած երկրին տարեկան վարձքը	30.10
21. Կղմինտրի սայլարանին վերեւն, սահմանագիծուն վարձքը	08.—
22. Աղօթարանին կից եղած երկրին վարձքը	45.—
23. Ամերիկեան այգեստանին վարձքը	31.—

24. Հասարակութեան՝ դաշտային պահապաններուն վճարքին համար քաղած եկամուտը	480.—
25. Ասփալդ սալարկին ծախքին համար տանուտէրներէն	4522.—
26. Քաղքին մառաններուն վարձքը	121.40
27. Հոլտվիլակի դին եղած տան վարձքը	262.—
28. Սաս-Սէնդիվանի ճամբուն վրայ եղած տան վարձքը	25.—

Գ. Անստոյգ, կամ ոչ ապահով եկամուտներ:

Թագ. բնի.

1. Անտառաց եկամուտը	27.000.—
2. Դուռար ծախելու ազատութիւն եկամուտը	630.—
3. Դուռարի ազատութեան թղթին փոխանցութեան եկամուտները	1800.—
4. Հոսարներու զինուորանոցին վարձքը	4407.40
5. Ազգային հետեւակ զօրաց զինուորանոցին վարձքը	7397.92
6. Հունգարական անշարժ գրաւի եւ ստացուածոց 600 թագ արժէթղթին $4\frac{1}{2}\%$ եկամուտը	27.—
8. Քաղաքացւոց՝ փոքրագոյն դատաստանական խնդրոց համար եկած տպագրութեան թղթերուն եկամուտը	71.—

Թագ. բնի.

9. Աղգային հունգ. զորաց կրթութեան տեղւոյն վարձքը . . . 1200.—
10. Երկրատէրութիւնը վարձողներէն. ապահարկութեան տիտղոսով . . . 575.85
11. Տարեկան տուրքերու գրաւմանէն . . . 257.—
12. Երկիրը վարձողներուն՝ վառելու փայտ կտրելու իրաւունքէն. . . 60.—
13. Աղգային հետեւակ զորաց խահաւաճառութեան տեղւոյն վարձքը . . . 431.—
14. Արքունական ճամբաներուն շինութեանն օգնական ըլլալուն եկամուտէն . . . 100.—
15. Տէրութենէն — մերերկիրներուն մէջէն ազատապէս անցնիլ կարենալուն համար — օգնութիւն . . . 512.—

Դ. Արտաքոյ կարգի եկամուտներ:

Թագ. բնի.

1. 1899ին օրինաց Զ. յօդուածին հետեւութեամբ՝ քաղուելի սպառման յաւելեալ տուրքէն . . . 3480.68
2. Ոգեւոր ըմպելեաց մաքուր եկամտին մասնակցութենէն . . . 1373.74
3. Յանցաւորներն՝ իրենց տեղը բշելու վճարքին յետադարձումն . . . 16.70
4. Արհեստի սակագներէն եւ պատժոց դրամերէն . . . 150.—

Թագ. բնի.

5. Երկրակալութեան վարձակալներէն 2% - հրշեջութեան տիտղոսով . . . 193.14
6. Երկրակալութեան վարձակալներէն, հրկիզութեան դէմ, ապահովութեան տիտղոսով . . . 62.18
7. Յառաջուրէնէ չտեսնուելի եկամուտներէն. եւնախընթաց տարւոյն մէջ՝ ներս չեկած վարձքի պահանջմունքներէն . . . 5470.—

Ե Լ Բ Ե Ր

Ա. Պաշտօնատեսարց, օգնական եւ հոգաբարձու անծինքներուն թոշակը:

Թագ. բնի.

1. Քաղաքապետին թոշակը, 2400
Թագ. — տան վարձք 400 Թագ. 2800.—
2. Քաղաքապետին յատուկ անձին համար վերատրուութիւն . . . 600.—
3. Ոստիկանութեան վերատեսչին թոշակը 2000. տան վարձք 400 2400.—
4. Գլխաւոր քարտուղարին թոշակը, 1600 — տան վարձք 400 . . . 2000.—
5. Խորհրդականին թոշակը, 1600 — տան վարձք 400 . . . 2000.—
6. Քաղաքային բժշկին վարձքը . . . 1200.—
7. Քաղաքային փաստաբանին վարձքը . . . 400.—
8. Արկղակալին թոշակը 1400 — տան վարձք 200 . . . 1600.—

Թագ. բնի.

9. Հաշուոց վերաքննիչին (revisor) թոշակը 1400 — տան վարձք 200 1600.—
10. Հաշուոց վերահսկողին (controlleur) թոշակը 800 թագ — տան վարձքը 200 1000.—
12. Տէրութեան անասնաբուժին՝ քաղքին ըրած ծառայութեանը համար վարձք 840.—
13. Քաղաքային խորհրդանոցին առաջին գրագրին վարձքը 800. տան վարձք 200 —. ծառայութեան վերատրուութիւն 200 . 1200.—
14. Ոստիկանութեան գրագրին վարձքը 800 — տան վարձք 200 1000.—
15. Արկղակալի գործադրին (exécuteur) վարձքը 600 — տան վարձքը 200 800.—
16. Երկու անտառի վերահսկողին վարձքը 400 ական թագ — տան վարձք 100 ական թագ . 1000.—
17. Քաղաքային մանկաբարձին վարձքը 240.—
18. Մէկ օրական գրագրին վարձքը 720.—
19. Ընդհ. ժողովքէն որոշուած, ու 1904ին գործադրուելի պաշտօնական վերատրուութեանց համար պահեստի դրամ 1470.—

Բ. Զահանայից եւ եկեղեցական ծառայից ոտճիկը.

Թագ. բնի.

1. Ժողովրդապետին ուժիկը . . . 1400.—
2. Ազգային եկեղեցական հիմնարկութեանց տոկոսիքներուն համար՝ փրկանաւորութեան տիտղոսով, քաղքին արկղին մէջ մտնելի տուրքին՝ հայ ժողովրդապետին տրուած վերադիր վարձքը 600.—
3. Հոգաբարձուին թոշակն ու տան վարձքը 825.—
4. Հայ տիրացուներուն թոշակը . 504.—
5. Ժամկոչին վարձքը 126.—
6. Եկեղեցւոյ հաստատուն եկամուտքին՝ (fixum) իբրեւ փոխարինութիւն 315.—
7. Ղատինածէս ժողովրդապետին թոշակը 620.—
8. Ղատինածէս տիրացուին վարձքը 200.—
9. Հայերէն լեզուի ուսուցչին վարձքը 200.—

Գ. Դպրոցական ծախքեր:

1. Հայ կաթուղիկէ հիմնարկութեանց, քաղքին արկղին մէջ զետեղուած տոկոսիքներուն փրկանաւորութեան տիտղոսով՝ մարապետներուն վարչութեան տակ եղած աղջկանց դպրոցին տրուած վարձքը 391.44

2. Արհեստավոր տղոց դպրոցին պահպանութեանը համար, տարուէ տարի 400. —

Դ. Ժառայից վարձքը:

1. Ոստիկանաց տասնպետին թուշակը 480 թագ — ինը ոստիկանութեան ծառային վարձքը՝ 360 ական թագով — եւ իրաւունք ունեցողներուն 10%՝ այսինքն 192 յաւելուածը . . . 3912. —
2. Ոստիկանութեան ծառաներուն համադրեստին համար . . . 920. —
3. Ծխահամարի մաքրողին վարձքը՝ տան վարձքով 200. —
4. Քաղքին սպասաւորին (bères) վարձքը 288. —
5. Տասը անտառապահ ծառային վարձքը՝ 144 ական թագով . . 1440. —
6. Երկու կանթեղներն եւ միանգամայն ճամբաները մաքրող ծառային վարձքը՝ 300 ական թագով 600. —
7. Աշտարակին ժամացոյցը հոգացողին վարձքը 72. —
8. Վեց դաշտային պահապանին վարձքը՝ 80 ական թագով . . . 480. —
9. Տասը գիշերապահներուն վարձքը՝ 120 ական թագով . . 1200. —

10. Սպանդանոցի ծառային վարձքը 120. —
11. Պիտոյից տեղերը մաքրողին վարձքը 200. —

Ծ. Պաշտօնատէրը ի հանգստեան (Pension):

Թագ. բնի.

1. Դէօրէօգեան փրանկիսկոսի թուշակը 1000. —
2. Լէնկյէլեան Արպադին թուշակը 1000. —
3. Բադրուպանեան Յովհաննէսին թուշակը 400. —
4. Գոբոցեան փրանկիսկոսին թուշակը 240. —
5. Հուլգի Լատիսլաւոսին թուշակը 360. —
6. Տէրութեան ուսուցչաց թուշակաւորներուն դրամագլխին օգնութիւն 120. —

Ձ. Զանազան եւքել ու ծախքեր:

1. Երթեւեկութեան եւ օրական ծախքերու 400. —
2. Քաղաքապետին ճանապարհածախսի 400. —
3. Գրասենեակի վերաբերեալներու 1200. —
4. Տարրական դպրոցին եւ մանկավարժոցին շէնքերն սպիտակացնելու 80. —
5. Հրկիզութեան դէմ ապահովագրութիւն 248.75
6. Հուսարներու զինուորանոցին նորոգութեանը 1600. —

7. Ոտանաւոր զօրաց զինուորանոցին նորոգութեանը 1000.—
8. Կամուրջներուն պահպանութեանն ու նորոգութեանը 24.—
9. Քաղքին սահմաններն եղած առուակներուն եւ խռամբներուն պեղումը 300.—
10. Հասարակաց լուսաւորութեանը 1740.—
11. Ազգային զօրաց զինուորավարժութեան դաշտին համար վարձք 1190.—
12. Փողոցաց եւ հրապարակաց մաքրութեանը համար 550.—
13. Հեռախօսի կայարանի տարեկան բաժանագրութիւնը 90.—
14. Ասֆալտ սալայատակին ծախքին տարեկան շնչումը 4153.34
15. Ասֆալտ սալայատակին դրամագլխոյն 5% հարկւրջեան 1419.82
16. Տէրութեան վարժարանը կանգնելու համար՝ գործածած հիմնական դրամագլխին տարեկան հատուցումը 2000.—
17. Տէրութեան շիտակ եւ համազօր (equivalent) տուրքերուն, հիւանդաց պահպանութեանը, յաւելեալ եւ երկրաբաշխութեան (commasation) ծախքերու, — հասարակաց եւ գաւառական ճամբաներու յաւելեալ տուրքերն. եւ այլն 5500.—

18. Անտառներու վրայ եղած ծախքերը 10000.—
19. Հարկատուին՝ անտառներու համար տուրք 1600.—
20. Հրշէջ ընկերութեան՝ օգնութիւն 600.—
21. Յառաջունէ չտեսնուած ծախքերու 5000.—

Է. Պարտականութեանց տոկոսիքը:

1. Հունգարական անշարժ ստացուածոց դրամասեղանին 70.000 թագ պարտքին տարեկան չնչումը 3818.10
2. Պուտաբէշդի առաջին խնդողութեան արկղին 90.000 պարտքին տարեկան շնչումը 4911.30
3. Կերլայի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի որբանոցին 2000 թագ հիմնարկութեան պարտքին տարեկան 6% տոկոսիքը 120.—
4. Գամէլէրեան հիմնարկութեան 16.000 թագ պարտքին 6% տոկոսիքը 960.—
5. Յանցաւորները դուրս վարելու համար ծախք 50.—
6. Նախամոլքի ծառայութեան համար օգնութիւն 100.—
7. Զինուորներն ասպնջականելու համար վճարք 300.—

Տեսոնք, ժամանակագրական կարգաւ, թէ որոնք էին Եղիսաբեթուպոլսոյ դատաւորները, գրեթէ իր սկզբնաւորութենէն, մինչեւ 1826. (Հատ. Ա. 475—480. Հատ. Բ. 524—532):

Հատ պակաս կ'ըլլար մեր աշխատութիւնը, եւ պարագայ մեր գործքն՝ եթէ որ անոնց անունները չհասցընէինք մինչեւ մեր օրերը: — Ուստի շարունակենք անոնց իրարու ետեւէն եկող յաջորդութիւնը՝ առնելով քաղաքային ժողովքներուն արձանագրութիւններէն: —

Արդ՝ քաղքին գլխաւոր դատաւորն է.

1826էն մինչեւ 1831՝ Գրիգոր Դանիէլեան. — նոտար Յովսէփ Զիգիբեան:

1820—1832. Դատաւորի փոխանորդ Էմերիկոս Դանիէլեան: — Նոտար՝ Յովսէփ Զիգիբեան.

1832—1834. Դատաւոր՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան. քարտուղար Յովսէփ Զիգիբեան:

1835—1838. Դատաւոր՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան, — քարտուղար՝ Ստեփանոս Մաշվիլակի:

1839. Գլխաւոր դատաւոր Եւգինէոս Դանիէլեան՝ փոխանակի դատաւոր Անտոն Լէնկլէլեան. — քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի. քարտուղարի փոխանորդ, Յովհաննէս Գաբաշոնեան:

1840—1841. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի:

1842. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — գլխաւոր քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի. օգնական քարտուղար՝ Յովհ. Էօգլէշ:

1843—1844. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի:

1845. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — գլխ. քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի — օգնական քարտուղար՝ Ստեփան Զիգիբեան:

1846, 1847, 1848 եւ 1849ի արձանագրութիւնները մինչեւ հիմայ չգտանք: — Ո՛ր գիտէ 1848 ի խառնակութեանց օրերն ո՛ւր դրուեցան ու տարուեցան:

1850. Դատաւոր, Յովհաննէս Ֆորքեան. — քարտուղարի փոխանարդ՝ Յովսէփ Եօգլէֆի:

1851. Դատաւոր՝ Յովսէփ Վոլֆեան. — քարտուղարի փոխանորդ, Ղազարոս Զիգիբեան:

1852. Դատաւոր՝ Յովսէփ Վոլֆեան. — գլխաւոր քարտուղար՝ Աստուածատուր Եօգլէշեան: —

Ասկից ետքն, արձանագրութիւնները՝ մինչեւ 1872, դիւանատան մէջ գտնել չկարենալով՝ կը հարկադրինք. Ղուկ. Աւետիքեանի «Եղիսաբեթուպոլսոյ մեմագրութեան» թուերը գործածել. որ շատ անապահով է:

Արդ՝ ըստ Աւետիքեանի, 1850—1851, քաղքին դատաւորն է՝ Յովհ. Ֆորքեան: — 1851—1855. Յովսէփ Վոլֆեան: — 1855—1860. Յովսէփ Պիլց: — 1860—1861. Աստուածատուր Նուրիճան: — 1861—1875. Յովհ. Գաբաշոնի: — Ինչպէս ըսի, աս թուերը՝

չէ թէ միայն անճիշդ են, հապա նաեւ անհասկընալի: —

Քաղաքային ժողովքներու արձանագրութիւնները 1872էն ասդին գտած եմ դիւանատան մէջ: — Ըստ այսմ:

1872ին քաղքին դատաւորն է, Յովհաննէս Գարաչոնեան. — քարտուղարի փոխանորդ՝ Անտոն Եօզէֆի:

1873. Քաղաքապետ Յովհ. Գարաչոնի. — քաղաքապետի փոխանորդ՝ Ղազարոս Զիգիեան: — Գլխաւոր քարտուղար՝ Լուգովիկոս Կորովէ. քարտուղարի փոխանորդ՝ Յովսէփ Եօզէֆի:

1874. Քաղաքապետ. Յովհ. Գարաչոնի. — քարտուղար՝ Լուգովիկոս Կորովէ:

1875—1876. Քաղաքապետ՝ Ղազար Զիգիեան. — քարտուղար՝ Լուգովիկոս Կորովէ:

1877. Քաղաքապետ՝ Գրիգոր Գոմբոշեան. — քարտուղար՝ Լուգովիկոս Կորովէ:

1878—1883. Քաղաքապետ՝ Գրիգոր Գոմբոշեան. — քարտուղար՝ Խաչիկ Սէնդրէդէրեան:

1884—1887. Քաղաքապետ՝ Յովսէփ Եօզէֆի. — քարտուղար՝ Մարտինոս Լէնկյէլեան:

1888—1889. Քաղաքապետ՝ Մարտինոս Լէնկյէլեան. — քարտուղար, Յովհ. Կորովէեան:

1890—1891. Քաղաքապետ՝ Մարտինոս Լէնկյէլեան. — քարտուղար՝ Յովսէփ Զիգիեան:

1892ին. քաղքին քաղաքապետն է, մինչեւ յուլիսի սկիզբը՝ Մարտինոս Լէնկյէլեան: — Ասկից մինչեւ յուլիս 18ը, քաղաքապետի տեղապահ՝ Գէորգ Բէրսիան: — Դեկտ. 3ին քաղաքապետ կ'ընտրուի՝ Պաւլոս Սորվոտի: — 1892ին, մինչեւ յունիս 21 քարտուղարի տեղապահ է՝ Արպագ Լէնկյէլեան. — մինչեւ սեպտ. 12 քարտուղար՝ Փրանկ. Բօբեան. — սեպտ. 12ին գլխաւոր քարտուղար կ'ընտրուի՝ Ատալբերդոս Բոգորնի:

1893. Քաղաքապետ՝ Պաւլոս Սորվոտի. — քարտուղար՝ Ատալբերդոս Բոգորնի: — Հոկտ. 18ին քաղաքապետի տեղապահ՝ Էմիլիոս Պոգորոշ: — Քաղաքապետ կ'ընտրուի՝ հոկտ. 19ին Յովհ. Դրայանովիչ:

1894—1904. Քաղաքապետ՝ Յովհան. Դրայանովիչ — քարտուղար՝ Ատալբերդոս Բոգորնի:

* * *

Գործքս վերջացուցած ու գրիչս վար դրած ատեն — երկասիրութեանս վերջին հատորին ներածութեան մէջ՝ ըսածիս հաւատարիմ մնալով՝ — կ'ուզենք մեկնութիւնը տալ, թէ ինչու համար Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները հիմակ այն աստիճանի նուազած, ազգայնութեան ոգին կորսնցուցած, ինկած ու փճացած են:

Զարմանալի ու անըմբռնելի կ'երեւայ առաջին հայեցուածքին՝ այն արտաքոյ կարգի փոփոխութիւնն, այն տարբերութիւնը զոր քիչ

մը մտածելէ ետեւ կը գտնէ մարդ, երբ համեմատէ Եղիսաբէթուպոլսոյ նախնի ընակիչները՝ հիմակուաններուն հետ: — Տարբերութիւն բարոյից ու սովորութեան, տարբերութիւն գործունեայ կենաց ու աշխատասիրութեան. տարբերութիւն ձեռնարկութեան ու վաճառականութեան ոգւոյ. տարբերութիւն՝ աստուածապաշտութեան ու հաւատքի:

Պատմութեան թերթերը դարձնելով՝ այսօրուան ազգայինները հազիւ կրնանք ճանչնալ: — Կարծես թէ ան ազգը չէ. ան ժողովուրդը չէ:

Աս բոլորական փոփոխութեան, աս վերջի աստիճանի կերպարանափոխութեան ձեռք, Եղիսաբէթուպոլսոյ հայ ժողովուրդն՝ եղաւ կէս մ'եւրոպական ու կէս մ'արեւելեան ժողովուրդ մը. որով՝ աւելի արագընթաց քայլերով գահավիժեցաւ դէպ ի իր կործանումը:

Բայց ինչ են արդեօք՝ այս փոփոխութեան, այս գահավիժման պատճառները:

1. Հայոց ազգն՝ ի ընէ վաճառական ազգ մըն է: Առեւտրի ծնած հոգին՝ վաճառողներ, նաւահանգիստներ կը փնտռէ: Իր գործունէ մտքին համար հեռու տեղ չկայ: Իր անհանգիստ ոգւովը կ'երթայ, կը պտըտի, որպէս զի իրեն վաճառանոց ու առեւտրի նիւթ գտնէ: — Աս ընդհանուրն ըսածնիս, յատկապէս ստուգուեցաւ Եղիսաբէթուպոլսոյ ազգայնոց վրայ: Բայց ի վնաս եւ ի կործանումն: — Կէս դարէ մ'աւելի է որ (1848էն յառաջ)

աս քաղաքը դեռ ծաղկեալ վաճառականութեան կենդրոն ու մեծ հեղինակութիւն ունեցող տեղ մըն էր: — Իրեն երկու դրացի մեծ քաղաքները — Մէտիաշ ու Շիկիշվար — զորոնք գերազանցած էր իր առեւտրովն եւ ունեւորութեամբը՝ սկսան զարգանալ, իրեն հետ մրցիլ ու զինք կամաց կամաց նաեւ գերազանցել: 1848ին աղէտալի օրերուն պատահարները վըայ գալով՝ զինք կործանման ծայրը հասուցին: Ուսկից մէյ մ'ալ չկրցաւ ստափիլ: — Երբ ժողովուրդն՝ ամէն ունեցածէն զրկուեցաւ, երբ բոլորովին աղքատցաւ, Եղիսաբէթուպոլսոյ մէջ՝ ալ յառաջանալ ու ապրիլ չկարենալով՝ իր օրական հացը գտնելու համար, բազմութեամբ սկսաւ քաղքէն հեռանալ: — Բաց ասկէ՝ կէս մը վաճառականութիւն ընելու, կէս մը ուսում սորվելու համար, ուրիշ տեղերը գաղթեց: Բայց դժբախտ հետեւութիւնն ստուգեց, թէ քաղքէն հեռացողներուն մէկ մասն՝ ալ ետ չդարձաւ. գացած տեղը մնաց: Ասով բնականապէս՝ քաղքին բնակիչները նուազեցան: — Ուստի՝ կէս մը բախտ փորձելու, կէս մը առուտուր ընելու, կէս մը հաց գտնելու, կէս մըն ալ ուսում սորվելու համար, մէյ մը քաղքէն հեռացողը՝ շատ փափաք չցուցուց նորէն իրեն ծննդեան տեղը վերադառնալու: — Եւ ոչ առանց պատճառի: Որովհետեւ Եղիսաբէթուպոլսոյ մէջ վաճառականութիւն ընելու ասպարէզն՝ իրեն համար դադրած էր: Իսկ իբրեւ պաշտօնատէր, կամ ուսուցիչ, կամ բժիշկ՝

ողորմելի ու նուազ վճարք ունեցող պաշտօնով չէր կրնար շատանալ. երբ՝ օտար ու մեծագոյն քաղքի մը մէջ՝ բարձրագոյն պաշտօն կրնար ընդունիլ, մեծագոյն թողակով:

2. Եղիսաբեթուպոլսեցւոց անկածութեան ուրիշ պատճառն է, անշուշտ, զօտարներն անչափս սիրելն ու անոնց հետ սաստիկ սիրով հաղորդութիւն ու խնամութիւն ընելու փափաքիլը: Ասով՝ հոծ միութիւնն ու ազգայնութեան ոգին բնականապէս քայքայեցաւ ու տկարացաւ: Ուստի հոն՝ ուր կը պակսի կապն, որ մէկըմէկ թէ՛ մերձաւորներու եւ թէ՛ հեռաւորներու հետ միացընէ — երբ կը պակսի զսպանակն, որ ազգայնութեան ոգին վառ պահէ, յայտնի է թէ հոն ազգութեան զգացումն ու ոգեւորութիւնը կը տկարանայ: — Ուր թողունք զան ալ, որ խնամութեան ձեռք — բնութեան օրինաց հետեւութեամբ — տեղացիք, ըստ մասին քաղքէն հեռացան ու ըստ մասին եղան օտարազգի: — Հասարակօրէն, պղտիկ ազգը՝ մեծին մէջ կ'ընկղմի, անոր մէջ կը կորսուի, ու անկէ կը կըլլուի: — Ազգային աղջիկ մը, հունգարացւոյ հետ ամուսնանալով — հունգարական օրինաց համեմատ — իր ազգայնութիւնը կը կորսնցընէ:

3. Եղիսաբեթուպոլսեցւոց ազգայնութեան ոգւոյն ու լեզուին կորսուելուն վրայ առանց ազգեցութեան չմնաց Վենետիկ, Միսիթարեանց՝ ձեռք քաշելը: — Յորչափ Միսիթարեան հարք դպրոց ունէին Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ տղաք հոն, քիչ շատ հայերէն կը

սորվէին, կը լսէին, ու կը խօսէին: Բայց երբ յարաբերութիւնները փոխուեցան՝ պատուական հայրերը կամաց կամաց մէկդի քաշուեցան: — Եւ ուր որ Միսիթար աբբասօր մահուանէն քիչ մը ետքը՝ վեց եօթը անձինք կային, աս թիւը կամաց կամաց նուազեցաւ. եւ 1848էն ետեւ հազիւ մէկ երկու հոգի թողուցին հոն: Ասոր վրայ դպրոցնին դոցուեցաւ: — Ասկից ետքը՝ անշարժ ստացուածքնին ալ ծախեցին, ունեցած տներն օտարացուցին ու վանատան մեծ մասը վարձու տուին: Միով բանիւ՝ ազգին հետ ունեցած յարաբերութիւննին գրեթէ բոլորովին կտրեցին. — որով՝ ազգն ու ազգայնութեան ոգին՝ քիչ հարուած չընդունեցաւ:

4. Աշխարհական քահանայք՝ հայերէն լեզուին ուսումը սորվելու շատ անհոգ եղան: Աս բանս հետզհետէ այնչափի հասաւ, որ մեր օրերը՝ հազիւ աստուածային պաշտաման ամենէն հարկաւոր կտորները քիչ մը կը հասկընան:

Կրնանք իրաւամբ իրենց վրայ պատշաճեցընել, ինչ որ ըսաւ իր ժամանակին, Լէմպէրկի եկեղեցականաց համար — «Խօսք միսիթարութեան առ Եւդոկիացիս» — մատենագիրը: «Քահանայք... անվարժք (որպէս եւ ժողովուրդն) Լեզուին Արամեան, որպէս երբեմն գրեաց ոմն.

Իսկ Քահանայք որ ի Լօվ կան.
գոռող, յանդուգն, ամբարտաւան.
Ոչ ումեք են սոքա հաւան,
չտեսի այլուր սոցա նման:

Չգիտենք բնաւ զսահմանն ուսման.

եւ ոչ իսկ զլեզուն Հայկեան:

Զոր ընթեռնուն ոչ հասկանան.

եւ գիտողաց վերայ խրոխտան:

Ասոր բնական հետեւութիւնն ան է, որ չեն կրնար հայու պէս մտածել ու զգալ: Ուստի սիրտ, հոգի ու կարողութիւն չունին զժողովուրդը յորդորելու եւ քաջալերելու որ ազգայնութեան ոգին, ազգային լեզուն սորվին ու պահեն: — Ուր թողունք զան ալ, որ զլեզուն չհասկընալուն, եւ կամ, ազգին ատելութիւն ունենալուն — չենք գիտեր — հայերէն եկեղեցական լեզուն՝ հունգարերէնի փոխեցին: Ուստի՝ այսօր, չէ՛ թէ միայն եկեղեցական երգերը՝ հունգարերէն կ'ըլլուն, հապա նաեւ խորհուրդք՝ հունգարերէն լեզուով կը կատարուին: — Յայտնի է թէ, այսպիսի բաներն, առանց ազգեցութեան չեն ազգային զգացմանց վրայ:

Աս ամէն բան, գուցէ անկէ կրնայ յառաջ գալ, որ քահանայից մէկ մասը՝ շատ միտեալ է լատինականութեան: Մօտենալ ու քսուիլ կ'ուզէ լատին եպիսկոպոսին, որպէս զի առջեւը

Մեր ականջներովն իսկ լսած ենք եկեղեցւոյ մէջ քահանային բերնէն ասանկ բաներ: «Բան տնօրէնութեան եզին ի վերայ իմ: — Ի պատիւ հոգեգալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: — Որդի Սիմէի Բարթոլոմէոս կոչր: — Պահեսցեն զարմատս (այսինքն՝ զարմոխ) մեր յորդանց: — Որ զօրթս հոգեւոր որդւոյ (փոխանակ լոյսւոյ) քոյ: — Եթէ ոչ վասն բարեկամութենէ: — Զհանգիստ յաւիտեանական պարգեւեա նորա Տէր. եւ այլն. եւ այլն: —

Ըւ, ըն, թե, թէ, թե, փս, փս, նի, նի, կարգալն ու զանազանելը մեծ գիտութիւն է:

սիրուած անձ ըլլայ. եւ անկէ եկեղեցական աստիճան ու բարձրագոյն պատիւ մ'ընդունի: — Գիտցողները գիտեն, թէ լատին եպիսկոպոսը շատ դէմ չէ, ու դիւրութեամբ կը թողու — մանաւանդ թէ անուղղակի ճամբաներով ու միջոցներով կը գործէ — որ ազգային պատանիները, լատին եկեղեցւոյ անդամ ըլլան ու լատինածէս քահանայ ձեռնադրուին: — Դրժբախտ իրականութիւնը կը վկայէ թէ այսօրուան օրս՝ Գրանսիլուանիոյ մէջ՝ շատ աւելի է հայազգի լատինածէս քահանայից՝ քան հայածէս քահանայից թիւը:

Ու ասոր վրայ շատ զարմանալու չենք: Լատինածէս քահանան, կրնայ զանազան եկեղեցական աստիճանի ու թոշակի հասնիլ. ուր որ հայածէս քահանայից առջեւը՝ որեւէ եկեղեցական աստիճանի բարձրանալու դուռը գոցուած է: Ասոնց՝ եկեղեցական պատուոյ հասնելու բարձրութիւնը կը տարածի միայն մինչեւ ժողովրդապետութիւն ու աւագերիցութիւն: Ասոր ալ հասնելու ան ատեն կրնայ յոյս ունենալ, երբ չորս ժողովրդապետներէն մէկը՝ բարեբախտութեամբ վախճանի. ու ըստ պատահման, ինք ընտրուի անոր տեղը ժողովրդապետ. — ապա թէ ոչ, ըստ սովորութեան կը ծերանայ ու կը մեռնի՝ իբրեւ օգնական քահանայ: — Ասանկ զօրաւոր՝ ու միայն Աստուծոյ ծառայելու հոգի, չունի ամէն եկեղեցական անձ:

5. Մեր պատմութեան ընթացքին մէջ շատ տեղ գաղափար ունեցանք Եղիսաբեթու-

պօլսոյ թէ՛ հարիւրոց ժողովին, թէ՛ քաղաքային
խորհրդին ու թէ՛ քաղքին ամէն պաշտօնատէր-
ներուն վրայ: Տեսանք միանգամայն թէ ասոնք
առանց բացառութեան ազգային մարդիկ էին:
Հայազգի էին նոյնպէս քաղքին ուսուցիչները,
բժիշկներն, ոստիկանութեան ու քաղաքային
ծառաններն ու սպասաւորները: — Ասոնց մէջ
ան աստիճանի դրոշմուած էր ազգայնութեան
ոգին, որ չէ՛ թէ միայն հասարակաց կենաց՝
հապա պաշտօնական խնդրոց մէջ ալ գործածած
լեզունին հայերէն էր: Ու իրենք՝ մայրենի լե-
զունին գիտնալէն ու խօսելէն զատ, կը յորդո-
րէին զօտարազգիներն ալ, հայերէն խօսելու:
— Ճանչցած ենք, ծեր հունգարացիներ ու մա-
նաւանդ վալաքներ, որոնք հայերէն ընթացիկ կը
խօսէին — յայտնի է թէ աս տեղաց բարբա-
ռով: — Ա՛ն պաշտօնատէրներն, ան ուսուցիչ-
ները գացին, վախճանեցան: Իրենց տեղն եկող-
ներն, իրենց պաշտօնը բռնողներն՝ եղան օտա-
րածիները: — Աս վերանորոգութիւնն, ազ-
գայնոց անհոգութեամբն այնչափի հասաւ, որ
այսօրուան օրս, չէ՛ թէ միայն քաղաքային ամէն
պաշտօնատէրները — մէկ երկու հոգի դուրս
առնելով — օտարազգի են, հապա նաեւ քաղ-
քիս միջնադպրոցին մէջ սորվեցընող տանուովեց
ուսուցիչներէն ու տարրական դպրոցին եօթը
վարպետներէն եւ ոչ մէկն ազգային է: — Ասոնք՝
բնականապէս չեն զգար, չեն մտածեր, չեն գոր-
ծեր իբրեւ հայազգի: Իրենց համար հաւասար
է, որ քաղաքն իր ազգային նկարագիրը կը

պահէ, կամ չի պահեր. որ ազգայնոց ստեղծի
գնուած պտացուածքները կը լաւագունին, կամ
կը փճանան. թէ հայերէն խօսողները կ'աճին կամ
կը նուազին. վասն զի այսօր հոս են, վաղը հոն:
Ըլայ քաղքին հետ ինչ որ կ'ուզէ: Բաւական
է որ իրենք, իրենց թոշակն ընդունին:

Տէրութիւնն ալ իր կողմանէ սուր քաղա-
քականութեամբ՝ շատ աղէկ դիտէ եղանակը՝
թէ ինչպէս պէտք է զազգայինները ցրուել, զե-
րենք իրարմէ բաժնել ու հոծ միութիւնը՝ մէջեր-
նին արմատաքի ընել: — Տեղւոյս գաւառական
ատենակալութեան վերին պաշտօնարանին մէջ՝
միշտ կային, երկու երեք ազգային դատաւոր-
ներ: Այսօր չկայ եւ ոչ հոգի մը. — զիրենք
ուրիշ տեղ փոխադրեցին: — Տէրութեան միջ-
նադպրոցին վերատեսուչը՝ ազգային էր. աս ալ
երկու տարի յառաջ ուրիշ տեղ դրուեցաւ: —
Աղջկանց դպրոցն՝ ուր որ յառաջագոյն — հիմ-
նարկութեան հետեւութեամբ — միայն հայ
վարպետուհիք կրնային սորվեցընել՝ մարապե-
տաց ձեռքը յանձնուեցաւ: Ասոնք — գոնէ աչ-
քը շացընելու համար — ազգային օրիորդ մը
դնէին, որ սորվեցընէ:

Շատ յարմարութեամբ կրնանք այսօրուան
Եղիսաբեթութեան ազգայինները՝ նմանցընել
մարմնաւորութեան մը կամ մարդու մը, որուն
գլուխն անանկ իջուածք մ'եկած է, որ զինք անկա-
րող կ'ընէ մտածելու, շարժելու, գործելու: Միտք
ունի, բայց չի կրնար շիտակ խորհիլ. լեզու ունի,
բայց չի կրնար խօսիլ. ձեռք ու ոտք ունի, բայց

չի կրնար շարժել: Բոլորովին անկարող եղած է...: — Գացած է՝ վաղեմի Եղիսարեթուպոլսոյ գործելու աշխոյժը, աներեւոյթ եղած է իր ձեռնարկութեան ոգին...: Իր ծաղկեալ վաճառականութիւնը յանձնած է սաքսոնացւոց — ունեցած քաղաքային պաշտօնները՝ տուած է Հունգարացւոց — ստացուածքները՝ օտարածիններու զաւկներուն:

Մարգ՝ այսօր՝ զարմանալով ու սրտի ցաւով՝ վերէն ի վար կը նայի Կորովէ, Գիշ, Ռափայէլեան, Գամելէրեան, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի փողոցներուն տները, զորոնք վաղեմի հայերը կանգնեցին: Հիմակ ասոնք, պարպուած, կերպարանափոխ եղած, օտարներու բնակութեան տեղ եղած են: Հազիւ ութերորդ տան մէկուն մէջ կը բնակի այրի մնացած ծեր խաթունիկ մը:

Իրաւքնէ, ինչպէս շացաւ ոսկին ու այլագունեցաւ արծաթը:

Խորենացւոյ մը գրիչ պէտք է, որ ըստ արժանւոյն կարենայ լալ ու ողբալ այս քաղքին ժողովրդեանը վրայ, համեմատելով իր նախնական երջանիկ վիճակը, ներկայ ողորմելութեանն ու անկածութեանը հետ:

Մարգարէութեան հոգի պէտք չէ, որ գուշակենք, թէ այս կերպով համրուած են Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց օրերը:

Տխուր պատկեր:

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջարան Ե

1.

Նախաշաւիղ: Հայոց թոյլ տրուած է ազատ վաճառականութիւն: Օտարք անհաշտ աչօք կը նային ազգայնոց յաջողութեանը վրայ: Արգելք առեւտրոյ վրան կանգնելու: Կառավարութիւնն ուրիշ դերք կը բռնէ: Տարափոխիկ հիւանդութեան ատեն, Հայոց ազատ երթեւեկութիւն: Եղիսարեթուպոլսեցիք պաշտպանութիւն կը գտնեն՝ Շրայնիլի, Գէօնիկսէկ, Վալիս, Գիշէ, Լոպգովիչ կառավարներէն ու զօրապետներէն: Ազգայինք՝ ամբողջապատ քաղաքները կրնան ապաւինիլ: Իրենց վրայ տուրք չընել, զերենք անհանգիստ չընել: Արգելք զինուորաց՝ որ իրենցմէ պարէն, ցորենեղէն, գուար, գինի չգողնան, չյափշտակեն: Ազգայինք՝ Գերմանիայի, Իտալիայի ու Հոլանտայի հետ առեւտրական յարաբերութեան մէջ: Վստահութիւն Հայոց հաւատարմութեանը վրայ: Առատաձեռնութիւն: — Գնդասեղի դրամ արքիդքսուհւոյն: Կամայական զինուոր գրուիլ: Չիաւոր տալու հրամանագիր: Յորդո՝ տէրութեան օգնութիւն մատուցանելու: Անդորրագիր: Շնորհակալութիւն տէրութեան կողմանէ: Բուրսական պատերազմին դէմ օգնութիւն: Կայսրուհւոյն 4000 ոսկի: 1—30:

2.

Գրանսիլւանիոյ ազգայինք արհեստ չեն բանեցրեր: Գառնի մերթ ծախելու պայմանները: Մուշաւկագործ գտնուած տեղերը՝ ազգայինք գառնենի չեն կրնար գնել: Տօնավաճառներու ատեն գնելու հրաման կայ: — Բայց մայիսի կէսէն՝ մինչև յունիսի կէսերը՝ չէ: Ընկերութիւններէն միշտ կրնան գնել: — Մոագործութիւն: Անասնոյ լեզուէն դղեակ տրուելու է: Մոա-

գործաց ընկերութիւն: Ընկերութիւնն՝ որչափ այժմ ունիւնար կրնայ արածել: Միս կտրելու սեղան՝ ձրի: Մսահատութեան խանութը: Միշտ պատրաստ միս: Նիհար միս ծախել չ'ըլլար: Մսագործք՝ մէկզմէկու համար պատասխանատու են: Քաղաքը գոհ ընել, եթէ ոչ՝ քաղաքարաշխութիւնն իր հաշուին միս կտրել կու տայ: Ընկերութեան ներքին կանոնները: Աշակերտ առնելու պայմանները: Վարպետ ինչպէս կրնայ ըլլալ: Անմիաբանութիւն իրարու մէջ: Պակասութիւն գործող վարպետը: Առաջնորդութիւն: Նախագահին ընելիքը: Վարպետին որբեւարին՝ ընկերութեան անդամ է: Ընդ պատժով ժողովքի դալ: Առանց նախագահի գիտութեանը հեռանալ չ'ըլլար: Ամէն անդամ թաղման գտնուելու է: Վարպետը՝ սատարը՝ խանութին մէջ: Միս կտրողը՝ խանութէն պիտ'որ չ'հեռանայ: Խանութն առանց միս չ'թողուլ: Ամէն տեսակ միս ծախելու իրաւունք: Վառն կտրելու հրաման, միայն մինչեւ յուլիս 13: Խոզի միս ամէն մարդ կրնայ ծախել: Բայց կտրելու համար՝ ընկերութեան սակ վճարելու է: Մսամաճառանոցը երբ բաց ըլլալու է ամառն ու երբ ձմեռը: Օրինաւոր կշիռք գործածել: Ժողովքի ատեն, ոչ վարպետ, ոչ սատար՝ վաճառանոցէն կրնայ գնել: 30—58:

3.

Հոգեւոր եղբայրութիւններ: Ասոնց դրամական վիճակը: — Ս. Զովհաննու եղբայրութիւնն երբ եւ ինչպէս սկզբնաւորեցաւ: Իր կանոնադրութիւնները: Եղբարց՝ մարմնաւոր բարեգործութիւնները: Մեռելնելու համար փոս փորել: զանոնք ձրի թաղել: Հոգեւոր բարեգործութիւններ: Եղբայրը մեռնելու ատեն՝ նշան տալ: հինգ հայր մեր ու հինգ ողջոյն բսել: Եղբարց համար 12 պատարագ: — Մատրանապետի պաշտօնը: Եղբայրութիւնը՝ ժողովդապետին իշխանութեան տակն է: Զատիկի ու Ծննդեան՝ երկու պատուաւոր եղբայր, մեծամեծաց շնորհաւորութեան երթալու են: Պաշտօնատեարք շիտակ ճամբէն քալեն: Գրամադիւն, աղքատ եղբարց փոխ տալ: Պայմանները: Արկղին բանալիներն ուր պահուելու են: Արկղը բանալին յառաջ ննջեցեալները յիշել: Ժովովքին մէջ նստելու կարգը: Հոն ինչ բանի վրայ պիտի խօսուի: Պիղծ բերնով ու հայհոյութիւն ընող եղբարք մերժուին: Հոգեգալտեան երրորդ օրը՝ կանոնները կարդալ: Կանոնադրութեան հաստատութիւնը՝ դաւառական ժողովքին ձեռքը: 58—86:

4.

Ներքին կարգադրութիւններ: Քաղաքացիք՝ նախ Եղիսարեթուպոլսոյ այգեստաններէն գնելու են զինին: Գինւոյ եւ օղիի համար մաքս: Հրապարակին մէջ հաց ու պտուղ ծախողներու համար տուրք: Գուար պահել կ'ըլլայ, բայց այժմ ու ոչնար չէ: Պարտէզներն ու երկիրները շրջապատելու է: Աղջիկն՝ օրինապէս կարգուելով՝ մաս չի կրնար պահանջել: Կտակ ամէն մարդ կրնայ ընել: Ներքսածութիւնը 15 օրեան մէջ ըլլալու է: Պաշտօնատէր մը հրապարակաւ նախատողին պատիժը: Երկիր ծախողը՝ ծանուցագիր կախելու է ու միայն տարին անցնելէն ետեւ կրնայ ծախել: — Վենետիկ Միթիթարեանց վրայ քիչ բան գիտենք: Սոփայեանին քաղաքը ձրի երկիր կու տայ, այգեգործութիւն ընելու համար: Ասոր նկատմամբ դաշինք: Երկու դէպք: Միարանութեան մեծաւորին եւ հպատակին մէջ անմիարանութիւն: քաղաքն առաջինին կողմը կը բռնէ: Թուղթ առ արբահայր եւ առ լատին եպիսկոպոս: — Եղիսարեթուպոլսոյ եւ Հոլովիլակի մէջ գտնուած առուին ողորմենքը: Ասոր ընթացքը փոխել կ'ուզուի: Քննութիւնն ու դատաստան: Երկու հասարակութիւնք կը միարանին: Գաշնադրութիւն: — Անտառները կը փճացուին: Տէրութիւնը ոտք կը կոխէ: Անտառապետ կ'ընտրուի: Ասոր հետ դաշինք: — Լուսնգայի առուին փնտները: Ասոր առջեւն առնելու համար երկրաչափ կը խրկուի: Իր տուած տեղեկութիւնները: Ինչ ընելու է: Քաղաքային ժողովքին առջեւը դրուած հաշիւները: Առուակը կը նորոգուի, բայց ի դուր: Առուակին նոր ընթացք կը տրուի: — Դրամաց կերպարանափոխութիւն: Եղիսարեթուպոլսեցիք կը ջանան քիչ փնտ ընելու: Ամուսնութեան դաշինք, օժիտ: Փոխ առնուլ քաղքէն: Հայերէն հին փոխանակագիր մը: Կտակ: Զանալան հիմնարկութիւններ: 86—151:

5.

Զինուորաց բնակութիւն տալ, նախամիլիթի ծառայութիւն: Ազգայինք՝ աւագաժողովէն կը խնդրեն այգիէնածնութիւն: Նախամիլիթի եւ զինուորաց բնակութիւն տալէ ազատութիւն: Ազնուականք՝ մշտնջենապէս ըլլան աղնուական: 4000 ոսկի: Յարաբերութիւնները կը փոխուին: Աւագաժողովն՝ արտօնութիւններու վրայ խնդիր կ'ընէ: Քաղաքային ժողովք: Առաջարկութիւնները՝ վեց կէտի մէջ կ'ամփոփուին: Ասոնց պատասխանը: — Այգիէնածնութեան եւ հայ հասարակու-

Թեանց հունգարական ազգին հետ միանալուն խնդիրը: Կոր առաջարկութիւններ: Խորհուրդ եւ կարծիք: 151—174:

6.

Ծանր պարտաւորութիւններէն դրամով ազատելու ջանք: Երրորդ կարգի քաղաքաց կարգը մոտել: Դրամ չկայ: Ոգեւոր բնակելի ծախելու իրաւունքէն հրաժարելու միտք: Աս իմաստով գրուած պաշտօնական թուղթ մը: Խոստումն, որ հասարակութիւնը՝ ոգեւոր բնակելի ծախելու իրաւունքէն կը հրաժարի: Պարտքը վճարուելէն ետեւ՝ իրաւունքն ազգայնոց վերադարձուի: Տէրութիւնը՝ առաջարկութիւնն ընդունելու միտեալ չէ: Ասոր նկատմամբ հրամանագիր: Քաղաքը՝ տակն ու վրայ կ'ըլլայ: Վերջին փորձ: Քաղաքացիք՝ քաղաքային ժողովքին թուղթ կը գրեն: Աղաչանք՝ որ վեց տարի ժամանակ տրուի զինուորանոցը շինելու: Աղաչանքը՝ կառավարութեան կը խրկուի: Հասարակութիւնը՝ զինուորաց բնակութիւն չտալու եւ նախամուկի ծառայութեան նկատմամբ իր վեհափառութեամբ կը գրէ: Թուղթ առ Փերդինանդու Տէպէ, որ վեց տարի ժամանակ տրուի: Զինուորանոցը կանգնուի քաղաքային արկղէն: Ոգեւոր բնակելի ծախելու իրաւունքը վարձու տրուի: Հրաման, որ զինուորանոցը կանգնուի: Կառավարութիւնը կը սկսի ծուռ աչքով նայելու ազգայնոց: Իր դառնութեան թոյնը կը թափէ: Ազգայնոց բռնած ծամբան երեսին կը դարնուի: Յանդիմանական հրասանագիր: Կոր արտօնագրին նկատմամբ եղած զիտողութիւնները կ'ընդունուին: Հարկ է որ հասարակութիւնը՝ ազատ քաղաքաց ծանրաբեռնուները կրէ: Երկու պաշտօնական գրութիւն: 174—208:

7.

Կոր արտօնութիւնները՝ պատրաստ կեցած են: Հասարակութեան կարծիքը կը խնդրուի: Ընէ իր դիտողութիւնները: Թուղթ առ քաղաքաբաշխութիւն: Վերին կառավարութեան միջոցաւ ընելու է դիտողութիւնները: Արքունական երկիր բառը նոր արտօնութեան հանուի: Տատուերկու խորհրդական ունենայ քաղաքը: Չկնորսութիւն, որսորդութիւն, կամքատուրք՝ քաղքին են: Կախիլթաց առանձնաշնորհութեանց զօրութիւնը մնայ անվթար: Երկու նոր տօնավաճառ տրուի: Այն ազատութիւններով ու իրաւունքներով ապրի քաղաքն, որոնցմով կ'ապրին հունգարական

ազատ թագաւորական քաղաքները: Դիտողութիւնները՝ կառավարութեան ձեռք Վիեննայ կը խրկուին: Մէկ երկու կէտ կ'ընդունուի, շատերը չէ: Դամակ առ քաղաքապետ: Արքունի դիւանատունը՝ աւելի տօնավաճառ չի յանձնէր: Խոստումն: Հայ եպիսկոպոսին հայերէն նամակ գրել: Թուղթ առ Ազարեան: Աղաչանք՝ որ արքունական երկիր բառը՝ կոնդակէն հանուի: 208—226:

8.

Պարապ յոյսեր: Գործակատարը տեղեակ չէ խնդրոց: Քաղաքը՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կ'ուզէ ի բնական կրել: Ազգային խնդրոց նկատմամբ ներկայացուցիչ: Թուղթ առ Գոնրատ գործակալ ի Վիեննա: Հնորհակալութիւն առ քաղաքապետ: Խորհուրդ՝ որ չէնք մը յարմարցուի զինուորանոցի: Թե արքունական տուրքն ու թէ 2000 ոսկին իջեցուի Քաղաքն անոր համար խոստացաւ 2000 ոսկին, որ զինուոր պահէ տնօրինուի: Աղքատ է, չի կրնար վճարել: Սակագնոյն մէկ երրորդ մասը կը խոստացուի: Արտօնագիրը դուրս տրուի: Զատիկայ արքունիքը չի տար՝ մինչեւ որ 2000 ոսկին վար չդրուի: Դամակ առ դատաւոր: Ծանր հարկեր կ'ուզեն դնել քաղքին վրայ: Զիրար չբռնող հրամաններ: Զ'ընդունուի, որ քաղաքը զինուոր պահէն ազատ ըլլայ: Զինուորանոցին յատակագիծը վեր խրկուի: Փոխանորդութիւն ընէ: Արտօնութեան թղթին այն կէտերն, որ անհիմն չեն, ի նկատի կ'առնուին: Աժէն բան յայտնի է: 220—248:

9.

Կոնդակը կայսրմէն կը ստորագրուի: Տարբեր է նախընթացներէն: Քանի մը կէտի նկատում եղած է. բայց քանի մը չէ: Արքունական երկիր բառը, կոնդակին մէջ կ'առնուի: Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղաքաց կ'արգը կ'ընդունուի բայց հաւասար ծանրաբեռնութեամբ: Թեպէտ դաւառական իշխանութիւնէն դուրս կ'առնուի, սակայն արքունական կառավարութեան տակ կը ձգուի: Զարագործք կրնան ըստ օրինաց պատժուի: Ար նորոգուին՝ ձկնորսութեան, գինեվաճառութեան... մաքսի նկատմամբ եղած արտօնութիւնները: Կտակաւ չորոշուած ստացուածքները՝ քաղքին անցնին: Ար շնորհուի պաշտպանութեան իրաւունք: Օտարի թողուած անշարժ ստացուածքներն ստացողը տարւոյ մը մէջ՝ ձեռք առնուն, ապա թէ ոչ

քաղաքին պետք են ծախել: Զինուորական իշխանու-
թիւնը՝ քաղաքացւոց լրայ հեղինակութիւն չըսանքընէ:
Քաղաքացիք՝ կանգակին նկատմամբ ըստ ամենայն մա-
սանց գոհ չեն: Օդ կ'ելեն Մարիամ Թեբեղիարի եւ
Յովսէփ կայսեր արտօնութիւնները: Անցաւ Աղիասրե-
թու պոլսոյ ոսկեղարն ու բարձրութիւն ժամանակը:
— Պահանջուած զինուորանոցը կը կանգնուի: Կը նո-
րոգուի: Ասիկայ՝ թէ՛ ուղղակի եւ թէ՛ անուղղակի կեր-
պով բաւական եկամուտ կը բերէ: 248 — 264:

10.

Գամէլէր բոլոր ստացուածքն Եղիսարեթուպո-
սոյ ազգայնոց կը թողու Ո՛վ է Գամէլէր: Ի՛ր քայլը
Վիեննայի Միսիթարեանց կը թողու 80 ֆիորին՝ ամէն
տարի: Ատակը կը փոխուի: Հիմնարկութիւնը՝ փոփո-
խութիւններ կը կրէ: Եկամուտը Վիեննա սորվող ու-
սանողաց համար ըլլայ: Քաղաքը տան հոգարարձու-
թիւնը վրան կ'առնու: Եկամուտը՝ քաղքին գանձա-
նակը կը մտնէ: Կարգաւորեալ հաշիւ չի տրուիր:
Վարձքերն՝ արկղը չեն մտնէ: Տունը կը ծախուի:
Դրամագրուիսը՝ Հէրմանշտատի դրամատեսչոյ կը դրուի:
— Շահն ինչ բանի դործածուի: Որուն յանձնուի
ստրկին հոգարարութիւնը: Որոշումն, որ հայաշուրթն
ընակչաց համակրթութեանը դարձուի: Անոնքանու-
թիւն դրամոց հսկողութեանը վրայօք: Դրամներն ուղղ-
հայ եկեղեցական վարչութեան յանձնուի: Վերահսկո-
ղութիւնը՝ մասնագործի մը կը իր տրուի: Անդամներն
ինչպիսի անձի՞ք ըլլաւ են: Հիմնարկութեան թղթին
բովանդակութիւնը: Եկամուտքին երեք չորրորդական
մասը կրնայ դործածուիլ: Հայ հօրմէ ու մօրմէ սերած
երկեսու տղաք միայն կրնան մասնակից ըլլալ հիմնա-
րկութեան: Փութաջաններն ու որբերն առաջին տեղին
ունին: Եղիսարեթուպոսոյ հայ քաղաքացիք, այրիներն
ու որբերն օգնութիւն կրնան դռնել: Լաւ վարք ու-
նեցող ազգային օրիորդք ամուսնանալու համար կրնան
օգնու թիւն ընդունիլ: Գրամագրիւնն դպչին չ'ըլլաք:
Վեհապետին վերահսկողութիւնը անորոշաբարկի է:
Հաշիւ ցուցուի հունգարական պաշտօնէին: Հիմնար-
կութեան թուղթը կ'ամրացուի: Կոնդակին վրայէն կը
յօրինուի սահմանադրութիւն: Գամէլէրեան հիմնա-
րկութիւն: Վարչական ժողովին կնիքը: Վարչական ժո-
ղովը՝ երեք տարեի երեք տարի: Ասոր պաշտօնը: Ան-
դամները պատասխանատու են: Նախագահին ընելիքը:
Հիմնարկութեան նպատակը: Ինչ բանի վրայ պառկե-

ջընելու և դրամագլուխը: Փոխ տալ: Ով ունի փոխ առնելու, օգնութիւն ընդունելու իրաւունք: Չառնա- զան հիմնարկութիւններ: 150—250 ֆիորինի: Հիմնար- կութիւն ընդունողը, պարտական և վկայական ջուցը- նել: Օգնութիւն հայերէն սորվողներուն: Դրամական օգնութիւն ընդունողը թոշակ կամ հիմնարկութիւն չի կրնար վայելել: Օգնութիւնը, տարւոյ մը համար է: Տնային աղքատաց բաշխուելի գումար: Կամէլէրեան անկէանքն: Որոնք կ'ընդունուին հոն: Ինչ է ասոնց պարտաւորութիւնը: Աղքատ տղոց զգեստ... դասա- գիրք բաշխել: Արհեստաւորաց օգնութիւն: Հոգա- բարձու ծախան վարձք: Դասադաս արկղակալ, քարտու- յալ: Ասոնց ընելու գարձքը: 264—304:

11.

Միջնորդող գաղղիական յեզպփոխութեամբ ծանուցած։ Չրի ծառայութիւնը դադրի, հասարակաց տուրքը՝ հաւասարապէս բաժնուի, մամլոյ ազատութիւն։ Սեւ ամպեր։ Ընդհանուր ապահովութիւն կը խախտի։ Աւագ ուրբաթ օր կեցցելի աղաղակներ։ Ազգայինք ծանրութեամբ չեն մտածեր։ Ասոր հետեւում թիւին։ Զինուորական շարժումներ։ Հայ բանակ՝ հուն-կարական դրօշով։ Վաստեկելու տեղ՝ կորսնցնել։ Պահանորդ դօրքը սաքսոնացւոց հետ կը դարնուի։ Վալթր խաժամուծը։ Գրիշդեան զբաղքը կը ըջլապաւ։ Հրաման՝ գինի, հաց տալու։ Պատմիչներ։ Տները խուզարկել։ Արգել։ Հունգարացւոց հետ թղթակցելու։ Քաղաքն ահով կը լեցուի։ Կասկածաւոր անձանց դէմ քննութիւն։ Ազգայինք՝ հունգարական դօրքը կ'օրհնեն, ու եկեղեցւոյ վրայ կը կանգնեն։ Հայդէ դէպ ի Եղիսաբեթուպոլս։ Քաղաքացւոց մէկ մասը քաղաքը կը թողու, մէկայը կը պահուրաի գինետուններու, միեւրանցներու մէջ։ Պահանջը 40.000 ֆիրինի։ Բանակցութիւն։ Կողոպուտ։ Հայդ զոհարեղեններն ու ապրանքները հրապարակին ու փողոցներուն վրայ։ Քաղաքը կրակի կը տորու։ Թշնամին կու գայ։ Պատերազմի ծախքը յճարվում համար, եկեղեցւոյ սպասները գրաւի կը դրուին։ Հինգ օրան կողոպուտ։ Ազգային առաջնորդք կը բանոարկուին։ Կայսերականք կը յաղթեն։ Ալպերդի Եղիսաբեթուպոլս։ Զէրքերը յանձնել։ Քաղաքային պաշտանէից նոր ընտրութիւն։ Ռուսերն ու կայսերական զօրք Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ։ Հրաման՝ 20.000 ֆիրին, 200.000 կտոր հաց, գինի ու օղի տալու։ Խռովարարները գրի կ'անցուին։

Քաղաքին տիկնայքը՝ կայսերական յանձնակատարին առ-
ջեւ։ Անողուտ աղաչանք։ Երդում՝ կայսեր հաւատա-
րիմ մնալու։ Քաղաքացւոց ստացուածքը՝ յարքունիս կը
գրաւուի։ Քաղաքը՝ ղինուոր դնել։ Քննութիւն։ Յե-
ղափոխութեան հետեւանքը։ Ողբ ու հեծեծանք։ —
Բարոյական ու նիւթական կորուստ։ Հինգ հարիւր
հազար ֆիորինի կորուստ։ Ար դարձուին ոչինչ բա-
ներ։ Արուստը՝ մնաց կորուստ։ Անդորրազիր։ Աղա-
չանաց թուղթ։ Քաղաքն արդարանալ չի կրնար։
Թուղթն ապարդիւն կը մնայ։ Քառասունուչորս բնչա-
քաղց հասարակութիւն՝ Եղիսարեթուպոլսոյ մէջ։ Տառ-
նուհինգ հասարակութենէ՝ փութ բաներ ետ կը խրկուին։
Ատնոց ցանկը։ Խոստովանութիւն։ Նամակներ առ-
քաղաքային իշխանութիւն։ 304—357։

12.

Գապտէպոլեան հիմնարկութիւն։ Ողորմիլ դրժ-
բատին, մեղմացրնել վշտակրութիւն։ Հիմնարկու-
թեան նպատակը։ Անոր դործածուելու սկսիլը։ Հիմ-
նարկութեան թուղթ։ Մասնաժողով։ Ասոր անդամները
միայն աղգային ըլլալու են։ Ըրածնուն վաղօք քաղա-
քային խորհրդին տեղեկութիւն տալու են։ Գապտէպոլե-
ան հիմնարկութեան ղրամագլուխը։ Ատակ։ Օգնու-
թիւն տնային աղքատներու։ Հիմնարկութեան մասնակից
կրնան ըլլալ միայն Եղիսարեթուպոլիս ծնած աղքատ,
փութաջան ուսանողք։ Դրամագլխոյն հոգատարու-
թիւնը Եղիսարեթուպոլսոյ հասարակութեան կը յանձ-
նուի։ Դրամագլուխը չի կրնար նուազիլ։ Լաւ վկայագիր
ունեցողը միայն կրնայ մրցան վաստկել։ Հաշիւները
տէրութեան ցուցուելու են։ Ար յանձնուի խղճմտան-
քաւոր հոգատարութիւն։ Մրցան վաստկողը՝ բոլոր
ընթացքին մէջ կրնայ դանիկայ վայելել։ Հայ ժողովը-
դագետին նախագահութեան տակ բաշխուին մրցանները։
Հիմնարկութիւնը՝ քիչ մը փոփոխութիւն կրնոյ՝ կամ-
բացուի։ 357—375։

13.

Բողոքականաց եկեղեցին աղգայնոց ձեռքը կ'անցնի։
Հայոց ազգին փուշ է լատին ժողովրդապետութիւնը։
Զանիկայ վերցրնել կ'ուզեն։ Քայլեր, որ լատինածէս
եկեղեցին հայ հոգաբարձութիւն ըլլայ։ Ասոր նկատ-
մամբ նամակ առ լատին եպիսկոպոս։ Հունգարացի ու
հայ ժողովրդապետութիւնը միանայ, հայ իրաւասութեան
տակ։ Հունգարացի քահանայ մը պահուի՝ հոգաբարձու

տիտղոսով։ Տօները մէկտեղ կը կատարենք։ Նախան-
ձաւորութիւն չ'ըլլար։ Լատին եպիսկոպոսն, ուղեւով՝
չուղեւով դաշինք կը դնէ աղգայնոց հետ։ Հայք կը
խոստանան հունգարական քահանայ մը պահելու, անոր
բնակութիւն, առձիկ տալու։ Պայմաններ կ'ընդունուին
ու կը հաստատուին։ Լատին ժողովրդապետութիւնը կը
ընջուի ու կ'ըլլայ հայ։ — Լատին եկեղեցին, աղգային,
բայց լատինածէս քահանայի տակ։ Եկեղեցին կ'անցնի
լատինաց։ Աղգայինը ետ առնուլ կ'ուզեն. բայց ի դուր։
— Աղգային կղեր հեղինակութիւնը՝ հասարակութեան
վրայ։ Փոխանակի պարտականութիւններ։ Պաշտպանու-
թեան իրաւունք։ Աղգային եկեղեցւոյն եկամուտները։
Անշարժ եկամուտներ։ Հասարակութեան պարտաւորու-
թիւնները՝ աղգային եկեղեցւոյն նկատմամբ։ Նորոգու-
թիւն։ Քահանային անձնական եկամուտը։ Ասոր նկատ-
մամբ հրամանագիրներ ու կարգադրութիւններ։ Հոգա-
բարձուին եկամուտը։ Փոխանակի դաշինք։ 375—401։

14.

Եղիսարեթուպոլսոյ աղգայինք՝ եպիսկոպոսու-
թեան խնդրոյն մէջ։ Աղերսագիր առ կրօնի պաշտօնեայ։
Իրաւունք ունինք՝ հաղարամեայ ծէսն անվթար պահե-
լու։ Դրանսիւնանիոյ աղգայինք ունեցած են հովուապետ։
Առժամանակեայ կերպով յանձնուած ենք լատին եպիս-
կոպոսին։ Ասոր վկայ են կայսերական պատճէնները։
Եպիսկոպոսին հասոյթը։ Հոգ՝ ծէսը պահելու։ Լատին
եպիսկոպոսին հրաման չարուեցաւ երբեք իրաւունք
ունենալու հայ եկեղեցւոյ վրայ։ Հաղարամեայ աւան-
դութիւնը՝ կը սրբացընէ զիրաւունքը։ Լատին եպիսկո-
պոսը ծիսի միութիւն չի կրնար պահել։ Չեւնագրելիքը
Հռոմ, Վիեննայ երթալու է։ Աղգայինք գաղթելով՝ կը
կորսնցընեն իրենց ծէսը։ Այնպիսի լատինածէս հայ, որ-
չափ հայածէս։ Հայ ծէսը լատինականին մէջ կը ձու-
լուի։ Եպիսկոպոսը հասոյթի պէտք ունի։ Արօնի հաղատու-
թիւն։ Եկեղեցին պահեց աղգին լեզուն։ Քաղաքային
աղգայնութիւն չենք ուզեր։ Հունգարական տէրու-
թեան կը վերաբերինք։ Մեր հաւատարմութեանը հա-
մար կը զրկուինք հաղարամեայ ծէսէն։ Հայք տէրու-
թեան հասութիւն իրաւամբ կրնան մասնակից ըլլալ։
Արդարութիւն կ'ուզենք։ Աղերսագիրը՝ հայ հասարա-
կութեանց կը խրկուի։ Միաբանութեամբ գործենք։
Նամակ առ Վիեննայի հայ եպիսկոպոսն, առ տէրութեան
երեսփոխանն... Ասոնք անպատասխան կը մնան։ Լա-
տին եպիսկոպոսաց կը խրկուին։ Արօնի պաշտօնեան

միտեալ չէ, Հայոց եպիսկոպոս տալու: — Իրկու դարէ
ի վեր կը նորոգուի հայ եպիսկոպոսութեան խնդիրը:
Յամառ տոկունութիւն, չտոկունութիւն, չարձատրուելու
արժանի են: Փափաքը՝ ճշմարտութեան վրայ հիմնուած
է: Հայք նոր արտօնութիւն չեն խնդրեր, կը խնդրեն
զոր արդէն ունենին: Սխալ մըն էր, երբ չմիարանեցան
եպիսկոպոս ընտրելու մէջ: Սխալեցան երբ եպիսկոպոս
ընտրելու իրաւունքին ետեւէն չինկան: Բայց աս իրաւ-
ունքէն չհրաժարեցան երբեք: Տէրութիւնը ճանչցաւ,
ինքնակաց հայ կաթողիկէ եկեղեցին: Չի կրնար զա-
ցուիլ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութիւնը: Ազգայ-
նութեան ու ծիսի դադափարը մէկ չէ: Յերկոնս եղած
խնդիրն լուծումը, տէրութեան աւագաժողովին կը
սպասենք: 404—427.

15.

Էղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցականները: Վրդարեան:
Խառովաք միճակները՝ զինք կը ստիպեն զէղիսաբեթու-
պոլիս թողուլ: Էտէլպէյի ժամանակ կը շինուի հին
եկեղեցին: Էմանուէլ, Մխիթարայ աշակերտներէն մէկը:
Աէրէկէյֆի կը փակէ առժամանակեայ եկեղեցականաց
շարքը: Գանիէյեան աւագերէց՝ կը նորոգէ քահանայից
տունը: Գպրոցական հիմնարկութիւն: Ար մտնէ նոր
տունմարն ու Գոմիսիկեանց պատարագամատոյցը: Երեք
պատարագ՝ Քրիստոսի ծննդեան: Գրէչուենան փիլիսո-
փայութեան վարդապետ առաքելական քարտուղար:
400 ընտանիք Սիրվիլ կանցնին: Գրէչուենան անոնց
հոգեւորական պիտոյքները կը հոգայ: Էղիսաբեթու-
պոլսոյ աւագերէցութիւնը երկուքի կը բաժնուի: Հիմ
կը դուռի մայր եկեղեցւոյն: Հոն կը մատուցանէ վերջին
պատարագը: Կողմնակցութիւն: Բաղրուպանեան կը
հաստատուի: Տժգոհները զինք չեն ճանչնար: Պատուոյ
կանոնիկոս: Հիմ կը դնէ եկեղեցւոյ մատենադարանին:
Գապտէվեան կը մտցնէ երեկոյեան աստուածային պաշ-
տամար: Սրբարանը նոր կը շինուի: Սղութիւն: Օգ-
նական քահանայք ի զուր կը դիմեն հասարակութեան:
Սպառնական նամակ: Վարդարանի խորանը կանգնուի:
Բաբոյեան ժողովրդեան քահանան: Չիգիեան ջըրմե-
ռանդ. եկեղեցանը ժողովրդապետ կ'ընտրուի: Մարտոն-
ֆիեան եկեղեցւոյ արկղը կարգի կը դնէ: Ս. Խաչի խո-
րանը կը շինուի: Աւետիքեան, արժանաւոր ժողովրդա-
պետ: Յիշատակարան: Ս. երկրի Հայոց պատմութիւն:
Արուեստից դպրոցը: Աղջկանց դպրոցը՝ մարապետաց կը
յանձնուի: Ար կանգնուի մանկավարժոցը: Տէր Փրանկ.
Յովս. ասպետական կարգին: 427—439:

16.

Հարիւրոց ժողովոյն համար կանոնադրութիւն:
Ժողովքը 40 անգամ ունենալու է: Ասոնք ինչպիսի
անձինք ըլլալու են: Իրենցմէ ընտրուելու են պաշտօնա-
տէրք: Օրինաւոր ժողով ըլլալու համար. 21 անգամ
պէտք է: Տարեկան հաշիւներու քննութիւն: Քաղա-
քային խորհրդին հետ միակամութեամբ գործել: Երկիր
գնուած ու ծախուած առեն, խօսքերնին արժեցընել:
Արնան քաղաքաբաշխութեան ու կառավարութեան դի-
մել: Առանց ետքինին գիտութեանը ոչ երկիր կրնայ
ծախուիլ եւ ոչ ալ վարձու տրուիլ: Գաշնագրութիւն-
ներու նկատմամբ կարծիք յայտնել: Կանգնելի չէնքերուն
եւ նորոգութիւններուն ծախքը վերաքննել: Պաշտ-
պանը խորհրդէն ու հասարակութենէն կ'ընտրուի քուէ-
ից մեծամասնութեամբ: Իր պաշտօնը: Քաղաքային
խորհրդին տակն է: Իրեն փոխանորդ ընտրել: Առանց
պաշտպանին խորհուրդ չ'ըլլար: Խորհուրդները՝ յառա-
ջունէ պիտի ծանուցուին: Ժողովքները՝ խորհրդանոցն
ըլլալու են: Ժողովական մը կրնայ կառավարութեան դի-
մել: Առաջակուած խնդիրը՝ քուէարկութեան տակ
պիտի ձգուի: Արձանագրութիւնը՝ նոտարը կը ստորագրէ:
Գրուածքները՝ գիւանին մէջ պիտի պահուին, երկու բա-
նայի տակ: Նախքնից ժողովքին արձանագրութիւնը
վաւերացուելու է: Վէցից մասնաժողով: Ասոնք՝ ա-
ռաջնութիւն ունենալու են պաշտօնի: Հին պաշտօ-
նատէրք ըստ կարգի ընտրութեան: Հասարակաց փնտ-
ները՝ հեռացընել: Արգելեալ է բանիւ կամ գործով
հասարակութեան դէմ գործել: Պաշտպանը հնազան-
դելու է խորհրդին ու քաղաքաբաշխութեան: Միաձայ-
նութիւն պահել: Անտառաց վերատեսուչ: Աչքէ ան-
ցընել քաղքին երկիրները: Քաղքին ստացուածք փուծ
տեղ օտարացընելու չէ: Ամէն բան իր առենին հաշուի
անցընել: Թոշակ առնող պաշտօնատէրը՝ քաղքին եր-
կիրները ոչ կրնայ վարձու տալ եւ ոչ վարձու առնուլ:
Քաղքին արահետները անխախտ պահել: Հոգ տանիլ
որ քաղքին պարտքերը նուազին, եկամուտները՝ շատ-
նան: Եկամտի աղբիւրներու նկատմամբ յատկապիծ յօ-
րինելու է: 439—462.

17.

Ոստիկանութեան վերատեսչին համար հրահանգ-
ներ: Ոստիկանապետը՝ պատահած նիւթոց վրայօր պր-
ձանագրութիւն ընելու է: Չանոնք գիւանատունը պա-
հել: Պարսաւագրութիւնները հետազօտելու եւ բռնե-

լու է: Անկարդութիւններն երեւան հանելու համար տասնպետներ: Յիշոց, հայհոյանք՝ սանձահարութիւն ու պատժութիւն: Գիշերային պահանջներն եթէ պաշտօններն չկատարեն: Կասկածաւոր, աստանդական մարդիկ բռնութիւն ու փակութիւն: Էկամուտ արհեստաւորներն առանց քաղքին հաւանութեանը պաշտօն չեն կրնար վարել: Տասնպետը կամ պանդոկապետը զատնք ոստիկանութեան ծանուցանելու է: Գինեւորները մինչեւ 10 կրնան բաց մնալ: Տանիքի մէջ, ծխանին քով դիւրավառ նիւթեր չպահուին: Հրէջ ու մարելու սպաններ ձեռքի տակ: Օտար մարդիկ առանց խորհրդեան հաւանութեան քաղքին մէջ մուրալ չեն կրնար: Խտրեալ կեղծեալ մարդիկ՝ ողորմութենէ զրկուին, ճշմարիտ մուրացիկները՝ քաղքէն հեռացուին: Քաղքին մուրացիկներուն համար, քաղաքը հոգ տանի: Ուրբաթ օր մուրալ կ'ըլլայ: Կասկածաւորները բռնուելու եւ պատժուելու են: Փողոցներու վրայ, մանաւանդ գիշերները, խշրտոց հանել, կանչուրտել, երգել չ'ըլլար: Գեղացիներուն վառօդ, գնտակ ծախել: Կորսուած, դտնուած ապրանքն ոստիկանութեան տրուելու է: Գնչուները, տնէ տուն քալող ու ապրանք ծախող մարդիկն առանց վաւերական թղթոյ բան ծախել չեն կրնար: Անձանօթ ու կասկածաւոր մարդէ ապրանք գնել չ'ըլլար: Փողոցներու մաքրութեանը միտ դնել: Աւելածները՝ հեռացնել: Առողջ տուար մորթել ու ծախել: Ուտուելու բաները միայն վաճառանոց կ'ան ծախուիլ: Տօնի օրերը, մանաւանդ աստուածային պաշտաման ատեն, առնուլ տալ չ'ըլլար: Չափերուն ու կշիռներուն միտ դնել: Անասունները կապելու է: Եթէ փնաս կ'ընեն, տէրը պատասխանատու է: Ըները հաշելով, անհանգստութիւն կը պատճառեն ուստի բռնուելու եւ սպաննուելու են: Ոստիկանապետը տրուած հրահանգները պահէ ու պահէլ տայ: Տուգանք չի կրնար դնել: Տուգանքներն՝ որուն են: Ասոնց վրայօք քաղաքային խորհրդին հաշիւ: 462—482.

18.

Հարկաւոր է երկրին սովորութիւնները յատկացնել: Ազգայինք ունին արդէն 1730ին աղջկանց դպրոց: Հայ, լատին ու հունգ. դպրոցին հիմնարկութիւնը: Հայ աւագերէցն է ասոր վերատեսուչը: Անփառանութիւն: Անտոնեան հարք չվտացուին: Դպրոցներն կը դադարեցնեն: Ագոնցէն հրաման որ սորվեցընեն: Ընդդիմութիւններ: Եկեղեցական ժողովոյն որոշմունքը: Պարապ

բան: Ղանքին մէջ կը սորվեցընեն: Հասարակութիւնը հայրերէն անկախ ըլլայ: Երկու գուգահեռական դպրոց: Հայերէն չգիտցողը՝ դպրոց չ'ընդունուիր: Զհայրերը կը վտացընեն: Իրենց արդիւնքը չի ծանցուիր: Հարք՝ աղգային հոգին վառ պահել կ'ուզեն: Տեսնող չկայ: Փափաք՝ աղգային պատանեկաց համար ճեմարան բանալու: Ճառախօսութիւն քաղքին մեծամեծաց առջեւ: Տարակուսական բան: Ճառախօսութեան բնագիրը: Քաղքին հարստութիւնն է, դպրոց ունենալ: Տղաք ուրիշ տեղ կը խրկուին: Որչափ դրամ դուրս կ'ելլէ: Քաղաքը բան մը չի բերեր: Մեծ մարդիկ պիտի բերէ: Ով կը ծանցնայ զԵղիսարեթու պողիս: Ուրիշ տեղ դաջող տղաք կը սորվին դազմութիւն, հաւատքի թուրութիւն, անկարգութիւն, հայ լեզուն մոռնալ: Այն ատեն պիտի սորվին համեստութիւն, յարգութիւն առ մեծամեծս, լաւ հայկաբանութիւն, ազգին սէր: Որչափ բանի ձեռք դարկաւ քաղաքն, բայց ինչ օգուտ: Թէ որ տէր էք, թէ որ կառավար էք՝ ցոյցուցէք: Սիւն էք, դպրոցով միայն կրնաք պահել: — Գերմաներէն լեզուն հարկաւոր է: Համակրթութեան ջանքը կը տեսնուի աղջկանց վրայ: Չորրորդ տարին լմնցընող աղջկանք դպրոց կ'ընդունուին: 2000 ֆիօրին աղջկանց դպրոցին համար: Դպրոցին վրայ հսկել՝ աւագերիցուն կը յանձնուի: Հիմնագիրն ինչ կերպով կը փափաքէր որ ըլլայ դաստիարակութիւնը: Արժապետութիւն պարաքն է, զաղջիկները բարոյականութեան վարժեցընել: Մայրենի լեզուն զատ՝ սորվին հունգարերէն: Ուրիշ գիտութիւն չսորվեցընել, մինչեւ որ տղան նախ հայերէն չգիտնայ: Աստուծոյ պատուիրանները տպաւորել տողոց սրտին մէջ: Աշօթել ու ասոր վրայ սորվեցընել: Կիրակի ու տօնի օրերը պատարագ: Սեթեւեթութիւն: Արժապետութեան հետ շարունակ փոփոխութիւնը կը ստիպէ զհասարակութիւնն, որ դպրոցը մարապետաց ձեռքը տայ: Դաշինք ասոնց հետ: 482—514:

19.

Դպրոցը բարձրացընելու համար դրամաժողով: Յանձնարարական թուղթ. Ազգային խօսք առ Եղիսարեթու պողոցիս: Տկարացանք: Լաւ քաղաքացի տանք հասարակութեան, օգտակար անդամ հայ ազգին: Մեր ձեռնարկութեանը ականջ կը դնէ աղգայինը: Պր. Ռափայէլ քաջալերիչ: Արթնալ: Յորդոր կարգաւորեալ դպրոց մը կանգնելու: Ժողովք: Առատաձեռն պարգեւատուները: Քիչ տեղեկութիւն դրամաժողովին վրայ: — Ներքին կարգադրութիւններ դպրոցին նկատմամբ:

Հաւատքէն կը սկսի կրթութիւնը: Արեւի ու տօնի օրերը պատարագ տանել: Կարգաւ եկեղեցի երթալ: Խոստովանիլ: Հոգ մարմնոյ մաքրութեան ու առողջութեան: Զողաքը պատժելը վարժապետաց կամացը թուողած չէ: Գպրոցէն դուրս մնալ չըլլար: Տարեկան քննութիւն եւ դասակարգութիւն: Վերատեսչութեան եռապատիկ դատաստանական ակտը: Վարժապետներուն վճարքը: Լաւ կը վճարուի գերմ. ուսուցիչը: Գպրոցական հարկադրութիւն: Պաշտօնի կոմսը վաստակելու ջանքը: Կը խրի Գապտէպովեանի յատակագիծը: Ռաւփայէլ Վարամեանի ձեռքը կը հասնի Եղիսարեթու պոլիս իր նպատակին: Իր զոհողութիւնները: Հիմնաքարը կը դնէ Եղիսարեթու պոլսոյ վարժոցին: Փերպինանտոս կայսեր պատճէնը: Գովասանք Պր. Ռափայէլի: Ռափայէլեան վարժարան: 15.000 ֆիօրինի հիմնարկութիւն հայ վարժոցին համար: Վարժարանն ամէն մարդու համար է: Հայք առաջնութիւն ունին: Եղիսարեթու պոլսոյ դատաւորը վերահսկող: Գրամագլուխը՝ կառավարութեան հսկողութեան տակ: Ռափայէլեանի համար պատարագ: Հիմնարկութեան հաստատութիւնը: Յանձնարարութիւն վեհապետին կողմանէ: 514—511:

20.

Հիմնարկութեան հաստատութիւնը կ'ընդունուի: Պր. Ռափայէլ կ'անուանէ առաջին ուսուցիչը: Վերահսկողը՝ դատաւորն է: Քիչ բան գիտենք դպրոցին առաջին տարիներուն գործառնութեանցը վրայ: Ուսուցիչները՝ իրենք զիրենք քննութեան տակ ձգելու են: Անոնցն ենք՝ հինգ տարեկան տղաքը, դպրոց ընդունելու են: Հայերէն լեզուն պարտաւորիչ է: Սորվեցնելը՝ կը դադրի: Ստորին դպրոցները՝ խեղճ՝ վիճակի մէջ: Ուսուցիչք՝ տարրական դպրոցին մէջ սորվեցնելու են: Եպիսկոպոսը՝ քաղաքային ժողովին մէջ: Գամէլլեբեան հիմնարկութիւնն ալ օգնէ վարժոցին: Գպրոցը կը բացուի: Ուսուցիչներուն վճարքը: Ռափայէլեանի դպրոց: Վերատեսչը՝ կառավարութեան ու եպիսկոպոսին հետ, դիմացէ դիմաց: Վճարքի լաւացուցումն: Երեքին պակասութիւն՝ բայց ուսման յառաջադիմութիւն: Ուսանողաց թիւը կ'աճի: Արմատական փոփոխութեան փափաքը: Գրամագլուխը բաւական չէ: Զգուշացուցումն: Վարժոցն իր նպատակը չի գիտէ: Վարժոցը մնայ ստորին վարժարան: Անկումն: Կոր պահանջմունքներուն հասարակութիւնը չի կրնար համապատասխանել: Վարժարանը՝ տէրութեան յանձնուի: Գծուարութիւններ:

Պաշտօնէին գրել: Պայմանները՝ քաղքին առջեւ կը դրուին: Միաբանութիւն երկու կողման մէջ. դաշինք Ռափայէլեան վարժարանը տէրութեան տրամադրութեան տակ կը ձգուի: Քաղքին կողմանէ տարւէ տարի 5000 ֆիօրին տէրութեան: Ութը տարւան մէջ նոր շէնք շինել: Ուսուցիչները՝ տէրութիւնը պիտի անուանէ: Համակրթութեան պաշտօնէն, Ռափայէլեան վարժոցն, իր հոգատարութեան տակ կ'առնուի: Երկու կողման մէջ դաշինք: Աղաչանք: Հայազգի ուսուցիչ չկայ. Քաղաքն՝ օգնութիւնը չի կրնար վճարել: Ստիպում: Պատգամաւորութիւն: Քիչ մը զիջումն: Աղաչանքը դո՛ւ չեն: Յիշատակարան կը մատուցուի պաշտօնէին: Ասոր բովանդակութիւնը: Անորոշ ելք: 541—574:

21.

Եղիսարեթու պոլսոյ հրապարակական շէնքերն ու յիշատակարանները: Որոնք էին հին Պաշապոլի նախնի բնակիչները, հաւանականապէս Վալաքները: Վալաք անուանակոչութիւններ: Քաղքին տարածութիւնը: Իր ամենէն երեւելի յենները, դպրոցները, անտառները, ջրերը: Հին Աբաֆի գղեակը: Ասոր ստորագրութիւնը: Ամենէն աւելի յիշուելու արժանի արձանագրութիւնները: Հիմակ ինչ է շէնքը. ինչ ձեւ ունի: Կառուցիկէ հայ եկեղեցին. իր մեծութիւնը. գանձերը. ճակտին յիշատակարանը: Երրորդութեան եկեղեցին, իր դրան վրայի հազուագիւտ յիշատակարանը: Որմերուն վրայի գրութիւնները: Վենետիկ Միթիթարեանց վանքն ու եկեղեցին: Ասոնց յիշատակարանները: Մանկավարժոց: Ռափայէլեան աղջկանց դպրոցին յիշատակարանը: 575—595:

22.

Եղիսարեթու պոլիս քաղքին համար նորագոյն կարգադրութիւններ: Քաղաքն՝ որմէ ունի իր կախումն: Բնիկ ըլլալու համար ինչ պէտք է: Որչափ վճարելու են օտարը, փաստաբանը, բժիշկը: Երդուելոց ժողովոյն թիւը: Պատգամաւորը: Ընդհ. ժողովը: Ասոր պաշտօնը: Նախագահ: Ինչ է իր գործը: Ինչ կարգաւ ու կերպով ըլլալու են ժողովները: Ժողովն իր ժամանակին ըլլալու է: Առաջարկուած նիւթին վրայ քանի անգամ կրնայ խօսուիլ: Մասնաժողովներ: Քաղաքային խորհուրդ: Ասոր ընելքը: Քաղքին պաշտօնատէրները: Քաղաքապետ: Ասոր պաշտօնը: Խորհրդական,

քարտուղար, փաստաբան: Ոստիկանութեան վերատեսուչ: Ասոնց ընելիքները: Ինչ է մասնաւորապէս ոստիկանութեան ընելիքը: Ընկերութեան վրայ հսկել: Շրջաբերականներու հրատարակումն: Միտ դնել զրտնուած, ապօրինաւոր ստացուած քաներուն: Արկղակալ վերաքննիչ: Հաշուոց վերահսկող: Ասոնց գործքերը: Բաղաբային բժիշկն ինչ պարտաւորութիւններ ունի: Տնտես: Գրագիրները: Ասոնց ընելիքը: Մանկաբարձ: — Գինեծախութեան կրպակներու, իջեւաններու, ոգեւոր բմպելի ծախողներու համար՝ կարգադրութիւններ: Գինետունը՝ եկեղեցիէն, դպրոցէն, հիւանդանոցէն, որչափ հեռու ըլլալու է: Մինչեւ երբ կրնայ բաց մնալ: Երաժշտութիւն չ'ըլլար: Օղեծախութեան խանութները, արձանոցները, ոստիկանութեան հսկողութեան տակ են: Որոշ գին մը պէտք են ունենալ. մաքուր ըլլալու են. պիլեալ եւ ուրիշ խաղեր խաղալ չ'ըլլար: Ե՞րբ կրնան բացուիլ. մինչեւ երբ կրնան բաց մնալ. 595—616.

23.

Եղիսաբեթուպոլսոյ եկամուտները յառաջագոյն աւելի էին: Տարեկան հաշուեկշիռ: Այդ ետանկայց մուտքեր: Հիմնական ստացուածոց շահերը: Վարձքեր: Կանոնաւորեալ եւ անստոյգ եկամուտներ: Արտաքոյ կարգի եկամուտներ: — Եւք: Պաշտօնատեարց ու քահանայից թոշակը: Դպրոցական ծախքեր: Ծառայից վարձքը: Չանաղան եւքեր, Պաշտօնատեարք ի հանգստեան: Պարտքեր: — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքապետները՝ 1826էն մինչեւ 1904, — Վերջաբան: Պատճառն՝ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք այն ատիճանի նուազած, ինկած, փճացած են: Հայերը՝ վաճառական ազգ են. յատկապէս Եղիսաբեթուպոլսեցիները: 1849էն ետքը՝ կամաց կամաց կը հեռանան: — Զօտարները սիրել, անոնց խնամութիւն: Վենետիկոյ Միսիթարեանց ձեռք քաշելը: Աշխարհական կղերին անհոգութիւնը: Եկեղեցական լեզուն թողուլ, փոխել: Մօտենալ լատին եպիսկոպոսին: Ազգային եկեղեցականք բարձրանալ, մեծագոյն պաշտօնի հասնիլ չեն կրնար: Հին պաշտօնատէրք գացին, մեռան, եկան օտարածինները: Առանց բացառութեան՝ հունգարացի պաշտօնատէրք եւ ուսուցիչք: Ասոնք չեն զգար չեն մտածեր հայու պէս: Տխուր պատկեր: 616—641:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0241750

